

TAUTOSAKOS DARBAI XXXIII
FOLKLORE STUDIES XXXIII

F O L K L O R E
S T U D I E S
XXXIII

THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE
VILNIUS 2007

ISSN 1392-2831

**T A U T O S A K O S
D A R B A I
XXXIII**

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
VILNIUS 2007

Redaktorių kolegija / Editorial Board

LEONARDAS SAUKA	Vyriausiasis redaktorius / Head of the Editorial Board <i>Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (folkloristika)</i>
KOSTAS ALEKSYNAS	<i>Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (folkloristika)</i>
MAGDALENE HUELMANN	<i>Münsteris, Tarpdisciplininių baltų studijų institutas (folkloristika)</i>
NIJOLĖ LAURINKIENĖ	<i>Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (etnologija)</i>
STASYS SKRODENIS	<i>Vilniaus pedagoginis universitetas (folkloristika)</i>
RIMANTAS SLIUŽINSKAS	<i>Klaipėdos universitetas (etnomuzikologija)</i>
BRONĖ STUNDŽIENĖ	<i>Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (folkloristika)</i>
VILMOS VOIGT	<i>Budapeštas, Lorándo Eötvöso universitetas (folkloristika)</i>

Parengė / Edited by JURGA SADAUSKIENĖ
Kalbą redagavo / Language editing by DANUTĖ GILIASEVIČIENĖ

Viršelyje / On the cover –

Morta Rakštienė-Mačiūtė (g. 1920) iš Svirkančių kaimo (Viekšnių sen., Mažeikių r.).
Fotografavo Vita Ivanauskaitė 2006 m. / Morta Rakštienė-Mačiūtė (born 1920)
from Svirkančiai village, Viekšniai locality, Mažeikiai district.
Photo by Vita Ivanauskaitė 2006.

Leidinių parėmė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija
Sponsored by the Ministry of Education and Science of Lithuania

Svetainė internete / Website www.lti.lt
Kontaktinis adresas / Contact address direk@lti.lt
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007

Printed in Lithuania
ISSN 1392-2831

TURINYS / CONTENTS

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXIII 2007

PRATARMĖ..... 9

FOREWORD 11

TAUTOSAKOS TEKSTO PRASMĖ: LYGINAMASIS ASPEKTAS / THE MEANING OF THE FOLKLORE TEXT: COMPARATIVE ASPECT

LILIIJA KUDIRKIENĖ. Patarlės interpretacija: diachroninis aspektas /
The Proverb Interpretation: Diachronic Aspect. *Summary* (24)..... 13

GIEDRĖ BUFIENĖ. *Kepti karveliai patys į burną nelekia*: prasminis
vienos patarlės variavimas (gretinant su lenkų kalbos atitikmenimis) /
Roast Pigeons Do Not Fly Into One's Mouth: Semantic Variation
of a Proverb (Paralleled to the Polish Equivalents). *Summary* (43) 26

LEONARDAS SAUKA. Pastangos švelninti kūrinį: pasakos „Eglė žalčių
karalienė“ periferiniai variantai / Attempts at Mitigating the Narrative:
Peripheral Variants of the Tale “Eglė – the Queen of Serpents”.
Summary (55) 45

LINA BŪGIENĖ. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose:
kelios pastabos apie Vieکشnių apylinkių pasakojimus / Folk Narratives
of Different Generations of Samogitians: Some Remarks on the Folk
Stories from Vieکشniai. *Summary* (71) 56

RADVILĖ RACĖNAITĖ. Regimieji mirties pavidalai skirtinguose
lietuvių tautosakos žanruose / Visual Images of Death in Various
Genres of Lithuanian Folklore. *Summary* (89) 72

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ. Šarkos įvaizdis lietuvių ir kitų Europos tautų
pasaulėžiūroje / The Image of Magpie in the Worldview of Lithuanians
and Other European Peoples. *Summary* (103)..... 91

JURGITA MACIJAUSKAITĖ-BONDA. Nepaprastas vaiko gimimas / atsiradimas lietuvių stebuklinėse pasakose / Supernatural Birth / Appearance of Child in Lithuanian Fairytales. <i>Summary</i> (119)	104
DALIA ČERNIAUSKAITĖ. Mirties – vedybų metaforos lietuvių laidotuvių raudose klausimu / Regarding the Death–Wedding Metaphor in Lithuanian Funeral Laments. <i>Summary</i> (132).....	120
VITA IVANAUSKAITĖ. Folklorinė laiško paradigma / The Folkloric Paradigm of Letter. <i>Summary</i> (149)	133
GRAŽINA SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ. Pasaulio modeliavimo tendencijos telefoniniame jaunimo folklore / World Modeling Tendencies in the Youth Telephonic Folklore. <i>Summary</i> (157).....	151
DAIVA VAITKEVIČIENĖ. Tarp emocijos ir ritualo: baltų karo papročių pėdsakais / Between Emotion and Ritual: Retracing Baltic Military Rites. <i>Summary</i> (183)	158

ISTORIJA IR FOLKLORAS / HISTORY AND FOLKLORE

VILMOS VOIGT. Penkiasdešimt šeštieji ir vengrų folkloristika. Iš vengrų kalbos vertė VITAS AGURKIS / 1956 and the Hungarian Folkloristics. Translated from Hungarian by VITAS AGURKIS	185

TAUTINIŲ MAŽUMŲ TAUTOSAKA / FOLKLORE OF NATIONAL MINORITIES

Vilniaus apylinkų padavimai. Parengė BEATA PIASECKA, IDA STANKEVIČIŪTĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS / The Local Legends of the Vilnius Region. Edited by BEATA PIASECKA, IDA STANKEVIČIŪTĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS. <i>Summary</i> (247)	198

NESKELBTA ARCHYVINĖ MEDŽIAGA / UNPUBLISHED ARCHIVED MATERIALS

Mįslės iš XVIII amžiuje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sukurtos rankraštinės knygos. Parengė DOMININKAS BURBA / Riddles from the Manuscript Book Created in the 18 th Century in the Grand Duchy of Lithuania. Edited by DOMININKAS BURBA	248

SUKAKTYS / ANNIVERSARIES

- RŪTA ŽARSKIENĖ. Zenonas Slaviūnas ir lietuvių etninė instrumentinė muzika / Zenonas Slaviūnas and the Lithuanian Ethnic Instrumental Music. *Summary* (276) 262
- ANDŽELA JAKUBYNIENĖ. Tautosakininkas Jurgis Dovydaitis: 100-ąsias gimimo metines pasitinkant / The Folklorist Jurgis Dovydaitis: on His 100th Anniversary Approaching 278
- Iš Jurgio Dovydaičio ir Juzefos Ramanauskaitės susirašinėjimo. Parengė ANDŽELA JAKUBYNIENĖ / From Correspondence between Jurgis Dovydaitis and Juzefa Ramanauskaitė. Edited by ANDŽELA JAKUBYNIENĖ 282

PRO MEMORIA

- Profesorius Lutzas Röhrichas (1922–2006) (LILIJĄ KUDIRKIENĖ) / Professor Lutz Röhrich (1922–2006) 301

RECENZIJOS / REVIEWS

- GIEDRĖ BUFIENĖ. Knyga apie patarles visiems / The Book on Proverbs for Everyone 303
- DAIVA VAITKEVIČIENĖ. Anglų užkalbėjimai: nuo tipologijos sudarymo iki varijavimo tyrimų / The English Charms: from Creating Typology to Investigations of Variation 309
- RADVILĖ RACĖNAITĖ. Ką mums seka vaiko kurta pasaka? Pastabos parašėte / What Does a Tale by a Child Tell Us? Remarks on the Margins 312

ANOTACIJOS / ANNOTATIONS

- Vilmos Voigt. Europäische Linien: Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. (JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ) 317
- What Goes Around Comes Around: The Circulation of Proverbs in Contemporary Life, edited by Kimberly J. Lau, Peter Tokofsky, Stephen D. Winick, Logan, Utah: Utah State University Press, 2004. (DALIA ZAIKAUSKIENĖ) 320

KRONIKA / CHRONICLE 323

2005 METŲ LIETUVIŲ TAUTOSAKOS BIBLIOGRAFIJA /
Sudarė VITAS AGURKIS / THE LITHUANIAN FOLKLORE
BIBLIOGRAPHY OF 2005 / Edited by VITAS AGURKIS.....331

PRATARMĖ

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXIII 2007

Tautosaka – ilgaamžė ir daugiakultūrė kūryba, išreiškianti įvairialypę žmonijos patirtį, atspindinti skirtingų epochų aktualijas, pasaulėvaizdį, turinti motyvuotas socialines intencijas bei funkcijas, nuolat kintanti, atsinaujinanti, prisitaikanti. Kaip tik todėl, skaitydami ir interpretuodami iš pažiūros paprastus žodinės liaudies kūrybos tekstus, susiduriame su adekvataus kūrinio, žanro, tipo, motyvo ar simbolio suvokimo, taip pat objektyvaus vertinimo problemomis. „Tautosakos darbu“ XXXIII tomas ir skirtas žodinės kūrybos prasmės varijavimams atskleisti, parodant, kaip keičiasi tekstų, tradicinių įvaizdžių idėjinis turinys laikui bėgant ar tekstams keliaujant iš vienos kultūrinės terpės į kitą. Straipsniuose ryškėja ir dar vienas svarbus dalykas – modernaus žmogaus santykio su tautosakos tradicija refleksija.

Pirmieji du straipsniai – Lilijos Kudirkienės „Patarlės interpretacija: diachroninis aspektas“ ir Giedrės Bufienės „Kepti karveliai patys į burną nelekia: prasmis vienos patarlės varijavimas“ – išsamiai parodo patarlių prasmės varijavimo specifiką. Leonardas Sauka („Pastangos švelninti kūrinį: pasakos „Eglė žalčių karalienė“ periferiniai variantai“) ir Lina Būgienė („Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Viekšnių apylinkių pasakojimus“) atskleidžia pasakotojo, jo patirties bei intencijų svarbą pasakojamosios tautosakos raidai. Tolesni keturi straipsniai skirti įvairiems kintančio tradicinio pasaulėvaizdžio aspektams: Radvilė Racėnaitė analizuoja regimuosius mirties pavidalus skirtinguose lietuvių tautosakos žanruose; Jūratė Šlekonytė tiria šarkos įvaizdį lietuvių ir kitų Europos tautų pasaulėžiūroje, išryškina jo simbolines prasmes ir reikšmingumą senosiose kultūrose; Jurgita Macijauskaitė-Bonda pristato stebuklinių pasakų siužetus apie nepaprastą vaiko gimimą / atsiradimą; Dalia Černiauskaitė analizuoja mirties – vedybų metaforas lietuvių raudose ir jų sąsajas su tradicinėmis apeigomis. Vitos Ivanauskaitės straipsnyje „Folklorinė laiško paradigma“ į tautosaką žvelgiama jau kitu požiūriu – čia aktualinamas žodinės kūrybos ir rašto kultūros santykis. Gražinos Skabeikytės-Kazlauskienės straipsnyje „Pasaulio modeliavimo tendencijos telefoniniame jaunimo folklore“ aptariamos pačios naujausios rašytinio folkloro formos, jų ryšiai su tradicine žodine kūryba. Naudodama senųjų kronikų duomenis apie karo ritualus, tautosakos tekstus bei mitologijos duomenis, viduramžių mentalitetą savitai interpretuoja Daiva Vaitkevičienė straipsnyje „Tarp emocijos ir ritualo: baltų karo papročių pėdsakais“.

Skryriuje „Istorija ir folkloras“ vengrų folkloristas Vilmosas Voigtas prisimena 1956 metų vengrų revoliuciją, čia pat jis išdėsto ir folkloristinius istorinio įvykio tyrimo principus.

Tautinių mažumų tautosakai šį kartą atstovauja Beatos Piaseckos, Idos Stankevičiūtės ir Vykinto Vaitkevičiaus parengti Vilniaus apylinkėse užrašyti padavimai.

„Neskelbtos archyvinės medžiagos“ skyrelyje publikuojamos lenkų mįslės, Domininko Burbos aptiktos Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje esančioje XVIII amžiaus rankraštinėje knygoje.

„Sukakčių“ skyriuje Rūta Žarskienė aptaria Zenono Slaviūno indėlių į lietuvių etninės instrumentinės muzikos tyrimus, o Andžela Jakubynienė pateikia pluoštą Jurgio Dovydaičio ir Juzefos Ramanauskaitės laišku, saugomų Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

Apie žymaus folkloristo, Freiburgo universiteto profesoriaus Lutzo Röhricho mirtį praneša Lilija Kudirkienė.

Tomo gale pateikiamos knygų recenzijos bei anotacijos, pristatomi praėjusį pusmetį vykę folkloristams svarbesni renginiai, konferencijos, publikuojama 2005 metų lietuvių tautosakos bibliografija (sudarė Vitas Agurkis).

FOREWORD

ISSN 1392–2831 *Tautosakos darbai* XXXIII 2007

Folklore comprises durable and multicultural forms of creativity, manifesting diverse human experiences, reflecting relevant issues and worldviews of different ages, characterized by motivated social intentions and functions, constant change, renewal and adaptation. Therefore while reading and interpreting the outwardly simple texts of oral folklore we are bound to encounter problems in terms of adequate understanding of separate pieces, genres, types, motifs or symbols, as well as those of making unbiased value judgments. Thus, the 33rd volume of Tautosakos darbai / Folklore Studies is aimed at revealing variations of meaning in the oral folklore, along with demonstrating changes of the ideological contents taking place in texts and traditional images affected by the passage of time and by transference from one cultural environment to another. One more important thing focused on by many articles is reflection upon relations between the modern person and traditional folklore.

The first two articles, i.e. “The Proverb Interpretation: Diachronic Aspect” by Lilija Kudirkienė and “Roast Pigeons Do Not Fly Into One’s Mouth: Semantic Variation of a Proverb” by Giedrė Bufienė present detailed analyses of the meaning variation in proverbs. Leonardas Sauka (“Attempts at Mitigating the Narrative: Peripheral Variants of the Tale Eglė – the Queen of Serpents”) and Lina Būgienė (“Folk Narratives of Different Generations of Samogitians: Some Remarks on the Folk Stories from Vieکشnai”) go on to pointing out the impact of the storyteller, of his / her personal experiences and intentions on the development of folk narratives. Further, one finds four articles focusing on various aspects of change in the traditional worldviews: e.g. Radvilė Racėnaitė analyzes the visual images of death in various genres of Lithuanian folklore; Jūratė Šlekonytė investigates the image of magpie in the worldview of Lithuanians and other European peoples, highlighting its symbolical meaning and role in the ancient cultures; Jurgita Macijauskaitė-Bonda introduces the ways of supernatural birth / appearance of child in Lithuanian fairytales; and Dalia Černiauskaitė describes the metaphors of death–wedding in Lithuanian laments and their connections to the traditional rituals. The following article by Vita Ivanauskaitė (“The Folkloric Paradigm of Letter”) adopts yet another perspective: here, the relations between oral folklore and written culture are actualized. Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė goes on to discussing the most recent written forms of folklore and their links with traditional oral creativity in her article “World Modeling Tendencies in the Youth Telephonic Folklore”. Daiva Vaitkevičienė uses data on military rites supplied by the ancient chronicles, folklore texts and mythological materials, working out an original

interpretation of medieval mentality in her article “Between Emotion and Ritual: Retracing Baltic Military Rites”.

Under the heading of “History and Folklore”, the Hungarian folklorist Vilmos Voigt recalls the Hungarian revolution of 1956, along with presenting folkloristic principles of analyzing a historical event.

Folklore of national minorities is represented in this volume by the local legends recorded in the Vilnius region and edited by Beata Piasecka, Ida Stankevičiūtė and Vykintas Vaitkevičius.

Under the heading of “Unpublished Archived Materials”, the Polish riddles discovered by Domininkas Burba in the manuscript book from the 18th century at the Library of the Lithuanian Academy of Sciences are presented.

Among the anniversaries, Rūta Žarskienė discusses the contribution by Zenonas Slaviūnas to the research on Lithuanian ethnic instrumental music. Further, Andžela Jakubynienė presents a handful of letters from the correspondence between Jurgis Dovydaitis and Juzefa Ramanauskaitė, preserved at the Lithuanian Folklore Archives of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Lilija Kudirkienė writes an obituary to a famous folklorist, professor of Freiburg University Lutz Röhrich, who passed away last year.

The volume is rounded up by book reviews and annotations, by chronicle of the important folkloristic events and conferences taking place in the course of the last six months, and by the Lithuanian folklore bibliography of 2005 (edited by Vitas Agurkis).

TAUTOSAKOS TEKSTO PRASMĖ: LYGINAMASIS ASPEKTAS

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXIII 2007

PATARLĖS INTERPRETACIJA Diachroninis aspektas

LILIJA KUDIRKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – populiarios lietuvių patarlės, užfiksuotos senesiuose rinkiniuose ir tebevertojamos mūsų laikais.

Darbo tikslas – remiantis rinkiniuose esančiomis pateikėjų ar užrašytojų pastabomis apie kurios konkrečios patarlės / priežodžio reiškiamą mintį, vartojimo aplinkybes, atskleisti ilgainiui atsiradusius tos patarlės turinio suvokimo pakitimus ir, kiek leidžia tyrinėta medžiaga bei darbo apimtis, parodyti lietuvių patarlių bei priežodžių interpretacijos kitimo tendencijas.

Tyrimo metodas – istorinis lyginamasis.

Žodžiai raktai: patarlė / priežodis, motyvacija, interpretacija, tradicija, nauja versija.

Žodžių reikšmės pakitimai traukė ir traukia tyrinėtojų dėmesį. Tačiau kinta ir paremių – tradicinių posakių, patarlių bei priežodžių, turinio suvokimas, t. y. ta pačia fraze ne visada išreiškiama ta pati idėja. Vargu ir galėtų būti kitaip – per šimtus metų kinta gyvenimo aplinkybės, materialinės ir visuomeninės, keičiasi ir pats žmogus, etinės ir estetiškos nuostatos. Tikrai paremių pakitimus sunkiau pastebėti ir fiksuoti, nes žodis kalboje natūraliai neina vienas pats, o patarlės apibendrinimas, priežodžio replika gali būti pasakyti ir vieni, atskirai nuo konteksto, nors natūraliai funkcionuojant jiems reikalingas kalbinis kontekstas arba tam tikra, nebūtinai verbalizuota, situacija. Gyvenime patarlė / priežodis paprastai yra šnekos, tam tikro teksto dalis (arba, kaip jau sakyta, inspiruojami tam tikros situacijos), jie nesakomi taip, kaip būna dainuojamos dainos ar menamos mįslės – autonomiškai. Tačiau į rinkinius kaupiami jie buvo ir dažnai tebėra būtent kaip dainos, mįslės ir pasakos, paprastai be konteksto ir reta kada – nors su lakonišku paaiškinimu.

Nuo pirmųjų dabar žinomų lietuviškų patarlių / priežodžių rinkinių sukaupimo bei išėjimo į viešumą praėję du šimtai ar net pusterčio šimto metų; rasdami juose pažįstamus, tebevertojamus posakius, neturėtume būti tikri, jog ir anais seniai praėjusiais laikais, kai buvo užrašyti, visi jie reiškė tą patį kaip mums dabar, jog nė viena tradicinė frazė ilgainiui neįgijo kitokio traktavimo, jog jos tebėra sakomos toje pat

situacijoje, t. y. jog tuo pačiu tekstu kadaise buvo ir dabar tebėra reiškiami ta pati mintis. Iš anksto darytina prielaida, kad ne. Tačiau dėl minėtųjų aplinkybių tuos skirtumus ne taip lengva pastebėti.

Pagrindinis senesniųjų laikų šaltinis šiam tyrinėjimui yra Jurgio Lebedžio parengtos ir 1956 m. išleistos patarlės iš Jokūbo Brodovskio rinkinio ir iš kitų rankraštinių ar ir spausdintų rinkinių iki XIX a. pradžios – „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.“ (toliau – SLT). Knygoje yra rinkinių sudarytojų pastabų dėl posakio turinio; turinį suprasti padeda ir vienur kitur pridedami analogiškų (t. y. artimos prasmės, išreiškiančių artimą idėją) patarlių nurodymai – tiek lietuvių, tiek vokiečių. Vieną kitą pastabą dar priduria vėlesni – jau XIX amžiaus – atskirų patarlių perspausdintojai (A. Schleicheris, G. H. F. Nesselmannas, K. Milkus, M. Miežinis, J. I. Kraszewskis ir kiti). Tam tikras netiesioginis šaltinis buvo ir įvairių laikų kitakalbiai rinkiniai, turintys artimų analogijų su lietuviškomis patarlėmis.

Mūsų laikų gausūs publikuoti ir nepublikuoti rinkiniai, deja, pateikia dažniausiai „nuogus“ tekstus. (Išimtis – patarlės / priežodžiai, surinkti iš grožinių kūrinių, publicistikos ir pan.; tačiau Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Patarlių bei priežodžių kartoteka, lygiai kaip ir Didysis žodynas, LKŽ, yra orientuota pirmiausia į šnekamąją kalbą.) Kita vertus, pastarojo šimtmečio tekstų gausoje vis dėlto galima pasirinkti ir paaiškinamųjų duomenų, nors ir retai pabarstytų. Tam tikrą vaidmenį vaidina ir aplinkybė, jog mes „žinome“, kas mūsų laikais vienokia ar kitokia fraze norima pasakyti.

Vartant Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybių“ II tomą (V., 2004), krito į akis du priežodžiai, užrašyti XVII a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje (vokiškai rašytame autorius tekste jie įterpti lietuviškai). Štai tos frazės: *Žmogus kaip žmogus, tač nosis tarp akių* (*Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu*, p. 329) ir *Riogso tarp pupų kaip velnias* (*Roggsa tarp pupū keip welnas*, p. 349). Pažįstami posakiai. Tačiau bent kiek ir kitokie, tai patvirtina ir gana platus jų kontekstas.

Mūsų laikais kursuoja ironiškas posakis *Gražus – nosis tarp akių* (suprask: koks jau čia ypatingas grožis – žmogus toks pat kaip visi). M. Pretorijaus veikale šis posakis paminėtas skyrelyje apie prūsų išvaizdą: „Tikrieji senovės Prūsijos gotų palikuonys, arba, šiandienos ištarme, gudai, turi patarlę: „*Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu*“. Pažodžiui išvertus tai skambėtų taip: „Žmogus gali atrodyti kaip nori, tačiau tarp akių visada bus nosis“. Tuo norėta pasakyti, kad nors žmonės ir atrodytų panašūs, bet kiekvienas turi kažką išskirtinio, iš ko jį galima atskirti...“ (p. 329/331) – (*Der Nadrawer ein echter Nachlaß der alten Preussischen Gothen, oder nach der heutigen Mundart Gudden, hat ein Sprichwort: „Žmogus kaip Žmogus tacz nosis tarp akiu“*. *Nach den Buchstaben läst sich so verdeutschen: „Es mag ein Mensch außsehen wie Er will, so stehet doch die Nase zwischen den Augen“*. *Womit sie andeuten, daß ob gleich einer dem andern ähnlich scheint zu seyn, so raget doch bey diesem oder jenem, was empor, daß man einen Unterscheid kennen kan...*“, p. 328/330). Net jei ir atsargiai žiūrėsime į konteksto teikiamą paaiškinimą, viena akivaizdu – dabartinė šio posakio vartosena yra siauresnė; bendriausius žmogaus išvaizdos požymius dabar traktuojant kaip grožio požymius, stilistiškai

neutralus posakis *nosis tarp akių* tampa ironišku, juo replikuojama į teiginį, jog kas nors gražus.

Antrasis iš minėtųjų posakių yra tokiaame kontekste: „Taip pat jis mano, jog Pipino brolis Rogas buvęs milžinas, tai matyti dar ir iš vardo, nes jis reiškia žmogų, kuris iš kitų išsiskiria savo aukštu ūgiu arba virš kitų išskyla. O nadruviai tebeturi posakį: „*Roggsa tarp pupū keip welnas*“, kai nori apibūdinti virš javų iškeltą kaliausę“ (p. 349) – (*Er hält auch davor, daß Pipini Bruder Roggas ein Riese gewesen, und ist diß allerdings aus dem Nahmen zu sehen, denn es bedeutet einen, der weit von andern empor stehet oder raget. Und ist noch daß Sprichwort unter den Nadrawen: „Roggsa tarp pupū keip welnas“, wenn Sie einen Scheusel, der vor dem Geträydig hervorraget, beschreiben wollen*“, p. 348). Cituotasis kontekstas skatina manyti, jog pupose pastatyta kaliausei prilyginamas asmuo, išsiskiriantis savo ūgiu iš aplinkos, kaip kad akis išskiria „virš javų iškeltą kaliausę“¹. Mūsų laikų tradicija su kaliause lygina bjaurios išvaizdos, negražumu išsiskiriantį žmogų arba apskritai nevēkšlą, netikėlį (motyvacijai paimtas kitas kaliausės aspektas: žvėrimis ar paukščiams atgrėsti nuo lauko daroma baidyklė – kryžma ar panaši konstrukcija „aprengiama“ nudėvėtais žmogaus drabužiais ir leidžia įsivaizduoti taip atrodant žmogų). Dabar žinoma analogiškų posakių su aliuzija į kaliausę: *Niekam nevertas, nē / nei iš pupų nevaromas* (LMD I 232/198, MŽŽ 279, VPŽ 34, Ps² TŽ V 617...) arba tiesiog: kas nors *iš pupų nevaromas / nevarytinas* (Alanta, Biržai, Daugėliškis, Dovilai, Dusetos, Judrėnai, Linkuva...) – ‘atstumiantis, negražus, prastai apsirengęs, apsileidęs; niekam tikęs’ (LKŽ XVIII 216).

Minėtojoje Instituto Patarlių bei priežodžių kartotekoje yra posakis *Lobis budina, vargas migdina* (užrašytas keletu versijų per ilgą laiką iš įvairių Lietuvos vietų, apie 30 variantų iš LTR fondų). Regis, ir be kokių komentarų nesunku suprasti, jog šia patarle teigiama turtus neleidžiant jų turėtojui ramiai miegoti – turtai („lobis“) suteikia rūpesčių arba sąžinės graužimą; negausūs mūsų laikų (t. y. maždaug XX a. vidurio antrosios pusės) tautosakos rinkėjų užrašyti komentarai tai patvirtina: „Biednas nors pamylt spakainiai, o bagočius i atsibudęs dreb“ Vdk LTR 1696/175; „Oi pasinesęs ant tų turtų, ir naktį nebemiega“ Všk LTR 3859(534). Tačiau ši senų laikų patarlė XVIII a. yra patekusi į J. Brodovskio patarlių rinkinį (ir kone per visą XIX amžių pakartota įvairiuose rinkiniuose; iki Pirmojo pasaulinio karo ši patarlė perspausdinta mažne 20 kartų) su tokios prasmės komentarais: turtas suteikia žmogui paskatų, neleidžia „snausti“, o vargas prislegia, daro žmogų neveiklų (J. Brodovskis šalia jos dar kaip paralelę pateikia tokią vokišką patarlę: *Guth macht Muth, Armuth wehe thut* ‘Turtas duoda drąsos, skurdas skausmo’ SLT 181. Kristijono Milkaus žodyne (MŽ I 139) pasakyta dar aiškiau: *Guth macht Muth, Armuth drückt nieder*

¹ Galima ir kiek kitaip pažvelgti į minėtojo priežodžio atsiradimą tokiaame kontekste. Galėtų būti, jog vienas iš argumentų teigti minimąjį asmenį buvus itin aukšto ūgio – jo vardas Rogas (*Roggas*), o vardo paminėjimas bus pritraukęs į šį tekstą ir aptariamąjį priežodį, prasidedantį artimo skambėjimo veiksmažodžiu „riogso“ (*roggsa*). Jei taip, priežodis čia turi bene puošybinę funkciją, ir išskirtojo konteksto pabaiga, jog nadruviai šį posakį vartoja „kai nori apibūdinti virš javų iškeltą kaliausę“, nebūtinai reiškia, kad pabrėžiamas kaliausės kyšojimas virš lauko.

² Vietovių trumpinimai kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

‘...skurdas prislegia’ SLT 181). Kas atsitiko žmonių sąmonėje per šituos keletą šimtmečių, kad tokią rimtą, pasaulėžiūrinę patarlę imta interpretuoti tiesiog priešingai? Ir ar tikrai čia etikos dalykai?

Pažvelkime į patarlės tekstą meniškumo aspektu. J. Brodovskio rinkinyje šio teksto veiksmažodžiai *budina*, *migdina* – metaforos, o pastarųjų laikų patarlėse jie suprantami, t. y. vartojami, beveik tiesiogine reikšme – kaip apibendrinimas. Taigi pagrindinė patarlės „perprasminimo“ priežastis – tam tikra patarlės teksto, meninio patarlės vaizdo, demetaforizacija. Labai tikėtina, jog interpretacijos pasikeitimui įtakos bus turėjęs ir tradicinis tautosakinis bei literatūrinis fonas: Kristijono Donelaičio kūriniai, liaudies pasakos bei pasakojimai apie šykščius ir nelaimingus turtuolius ir laimingus vargšus, įvairios kitos patarlės (*Lobingas ramybės neturi* Trg LTR 465/36/1970; – *Ko nemiegi? – Turtai budina* Slk LTR 5397/828; *Rūpesnis buden žmogų* LMD I 863/168; *Vargas išmokia mėgot kėtai* Šmn TD II (IX) 191), atspindintys visuomenėje vyraujančias socialines bei etines nuostatas.

Imkime kitą gana paplitusią, tiesia, žemaitišką patarlę: *Toli nešant ir gaidys į aviną pavirsta*. Dabar mes *toli nešant* suprantame kone tiesiogiai (kaip kad *budina* ir *migdina* patarlėje *Lobis budina*, *vargas migdina*), štai kokie užrašyti šios patarlės komentarai: „Ilgai ką nors dirbdamas žmogus labai pavargsta“ (Telšiai, 1986 m., LTR 5478/132), t. y. *toli nešant* „atšifruojama“ kaip ‘ilgai dirbant’; dažniau komentarai yra dar arčiau tiesiogiai suprantamo teksto: „Toli nešant ir mažas daiktas pasunkėja“ (Laukuva, 1970 m., LTR 4084/198); „Sunku pasidaro“ (Plungė, 1964 m., LKT 90; taip pat: Plateliai, 1979 m., LTR 5072/399, komentaras atsiradęs publikuojant: LKŽ XIX 597). Įsigalėjusi tokia interpretacija paveikė ir patarlės tekstą – Leipalingyje, taigi toli nuo pagrindinio patarlės gyvavimo ploto, užrašyta tokia versija: *Arciau namų ir gaidzys baronu rodos* (1982 m., LTR 5311/1445) – jau nebelikę tolimos ar ilgos kelionės įvardijimo, kaip kad žemaitiškuose variantuose (*Ka tuole ėn, ti gaidys... Kv LTR 4829/66; Per tolumą ir gaidys... Lkv LTR 4084/198; Per ilgą kelionę ir gaidys... Krž LTR 1698/95; Per ilgą kelią... Varn LTR 3644/1841; arba nors – Banešont... Pln LKT 90*). Tačiau „Lietuvių tautosakos“ V tome ši patarlė yra teminiame skyrelyje „Apkalbos“ (LTt V 289, nr. 3704); Elzos Kuokarės sudarytame rinkinyje „Latvių ir lietuvių patarlių paralelės“ ji yra skyrelyje, kuris taip anotuotas: „Smulkmena kalbose virsta dideliu daiktu“ (KokP 179–180) – tame pačiame skyrelyje, kaip ir patarlė *Žodis žvirbliu išleikia, jaučiu pargrįžta*. Taigi *toli nešant* yra (teisingiau, yra buvusi) sąvokos ‘ilgai kalbant’ ar ‘daugeliui kalbant’ metaforinė išraiška.

Gerai žinoma patarlė *Atriekta riekė neprilips / nebeprilips* Brž, Ds, Erž, Km, Kt, Mrj, Tl, ...*nebeprikibs* Kriū, Trg, ...*nebepritiks* Žg (variantai: *Atriekta duonos riekė neprilimpa* Tvr LTR 3011/67, *Riekės atriektos nebepripildys* Všk LTR 618/4/255, *Riekės, nuo kepalo nuriektos, atgal nepripilypsi* Alvt LTR 436/156/59, *Atriekta riekė sunku beprilipdyti* Ob LTR 713/62, *Kai riekė atriekta, tai negi beprilips* LTR 626/2067, *Riekė nelimpa prie bakano* LKŽ XI 554 ir kt.) minėtajame rinkinyje „Latvių ir lietuvių patarlių paralelės“ įdėta į teminę grupę „Kas įvyko, to nebeišstaisysi“ (KokP 75–76), latviški analogai šalia jos (lat. versija *Nogriezts riecienis nepielīp*) yra: *Izlietu ūdeni nevar sasmelt* ‘Išlieto vandens nebegalima susemti’, *Nocirsts zars*

vairs nepieaug ‘Nukirsta šaka nebepraug’, o toliau pateikiamas dar toks darinys: *Nopūsta svece neiedegas, nogriezts riecienis nepielīp* ‘Užpūsta žvakė [pati] nebeužsidega, atriekta riekė nebeprilimpa’. Kitas E. Kuokarės rinkinys, „Latvių ir vokiečių patarlių paralelės“ (R., 1988), pacituoja iš įvairių šaltinių šios patarlės komentarų, kurių seniausias yra iš XVIII a. vidurio – Gothardo Frydricho Stenderio (Senojo Stenderio) „Latvių kalbos gramatikos“ (pirmasis leid. 1761 m.): „Tarnas lengvai nebegali sugrįžti į tą pačią tarnybą, kurią buvo metęs“ (*Ein Dienstbote kommt nicht leicht in dasselbe Brod, welches er einmal verlassen* LGr 251); XIX a. pirmoje pusėje Latvių literatūros draugijos imtas leisti „Magazin...“ prie šios patarlės pridėjęs tokį komentarą: „Meilė ir draugystė nebesileidžia suklįjuojamos / suglaistomos“ (*Liebe und Freundschaft lassen sich nicht kitten* Mag 2, nr. 202); Latvių tautosakos archyve esąs šios patarlės iš žmonių užrašytas toks apibendrintas komentaras: „Kas padaryta, nebegali atsiimti“ (*Padarītam vairs neko nevar atpakaļ ņemt* FS 1910, 4526) – žr. Kokare 1988: 110. Neužtenka duomenų teigti ir lietuvius šią patarlę kadaise panašiai plačiai supratus, t. y. taikius įvairioms situacijoms (1980 m. Obelių apylinkėse, taigi ne per toliausia nuo latvių kalbos ploto, užrašytas šios patarlės komentaras „Ką jau padarysi, neatitaisysi“ LTR 5200/449 greičiau atspindi ne lietuvišką, o latvišką tradiciją). Tačiau kad dabartinė lietuvių šios patarlės interpretacija ‘ištekJusi duktė nebegali kaip nieko nebūta sugrįžusi gyventi tėvų namuose’ („Tai-koma ištekėjusiai mergaitei, kad į namus nesugrįši“ Brž LTR 1257/352a; „Apie ištekėjusią“ VDS 178; „Apie ištekėjimą“ Srj LTR 5452/161; „Nors ir blogai po vedybų, bet negrįši atgal“ An LTR 5617/87 ir t. t.) yra nulemta tradicijos, o ne patarlės teksto logikos, yra akivaizdu, nes „loginė schema“ leidžia patarlei suteikti įvairesnį turinį. Beje, komentarai, o kartais ir pāčios patarlės versijos rodo tam tikrą niuansų įvairavimą lietuvių tradicinėje interpretacijoje: vienur – ir tai dažniausiai – akcentuojama dukters ištekėjimas, t. y. statuso pasikeitimas, kitur dalies atskyrimo, „atidalijimo“ faktas (plg.: *Atriekta riekė į kepalą neprilips, ištekėjusi duktė namo nesugrįš* Mrk KrvP I 148; „IštekJei, i tiek! *Atriekta rieke! Nebeprilipdysi*“ Kair LTR 4883/638, bet taip pat ir: „Sakoma, kai duktė ar sūnus atidalytas grįžta vėl prie tėvų“ Ds LTR 778/500; „Išėjo duktė, dalį jai atidavei, jau ji kaip svečias tik ateis – jau ne jos namai“ Kš LTR 3920/13). Viena iš galimų interpretacijų lengviau tapo tradiciškai vienintele dar ir dėl to, jog lietuvių kalboje [*duonos*] *riekė* yra taip pat moteriškos giminės, kaip ir *duktė*. Čia pridurti dera ir prof. Kazio Grigo pastebėjimą apie šią patarlę: „Metaforiškas duonos riekės įvaizdis yra virtęs ištekėjusios dukros simboliu. <...> Tokių patarlių reikšmės pastovios“ (Grigas 1987: 26). Šio įvaizdžio autonomiško gyvavimo faktą užfiksavęs ir „Lietuvių kalbos žodynas“: „Danutė jau *atriekta riekė*... (ištekėjo)“ Grv LKŽ XI 557; „Dabar jos dukrelė jau *atriekta riekė* (ištekėjusi, nuo namų atskirta)“ Jnš LKŽ XI 554; tačiau Lietuvių mokslo draugijos rinkinių paliudytas ir kitas, nebe toks tradicinis, tačiau metaforiško vaizdo logikos požiūriu ne mažiau motyvuotas šio įvaizdžio turinys: „*Atrykta rykie* (Dalis atiduota)“ Tl LMD I 241/31, „riekės atriekimą“ interpretuojant nebe kaip ištekančios dukters atsiskyrimą, o kaip jai tekusios turto dalies atskyrimą. K. Grigo „Patarlių paralelės“ rodo, jog ir baltarusiai kalbamąją patarlę interpretuoja panašiai kaip lie-

tuviai; prie baltarusiškojo šios patarlės analogo (*Raz lusta adkrojena, druhi raz da bochana ni prylepić* Fed 172) pateiktasis komentaras akcentuoja būtent dalies atidavimą (žr. GrgPP 431).

Panašiai bus kitusi ir patarlės *Ilga / Ilgai iešmą bedrožiant, šuo kašnį pagaus / nuneš* (Instituto Kartotekoje sukaupia apie 90 variantų) interpretacija. Senieji rinkiniai (B, MŽ, NsŽ, BKL) rodo plačią jos „loginės schemas“ traktuotę: „Kai ilgai trunka pasiruošimai, bus dar patiriama nuostolių“ (*Bey weitlaeufigen Anstalten wird man noch Schaden leiden* MŽ I 95); „Kai pernelyg ruošiamasi, pražūva dalykas, kurio siekta“ (*Bei zu großen Vorbereitungen geht die Hauptsache verloren* NsŽ 39), arba apibendrintai: „Reikia ilgai negaišti“ (*Man muß sich nicht lang säumen* B: SLT 537). O „mūsų laikais“, XX amžiuje, iš žmonių užrašyta šia patarle esą dažniausiai perspėjama, kad ketinantis vesti ilgai nedelstų: „[Sakoma] ilgai nevedant“ Kn (Rokai) LTR 5311/1678 (1982 m.); „Kalbant apie tokius ženatorius berniokus, kurie vis atideda vestuves tolesniam laikui. O jo mergaitę kitas apsiženija“ Všk LTR 4747/177 (1975 m.); „Kai ilgai deramasi dėl vedybų, tai dažniausiai ir nesusiderama“ Bsg LTR 1060/24 (1937 m.). Šios patarlės pastarojo šimtmečio traktuotę bene geriausiai atskleidžia 1938 m. Žagarės valsčiuje užrašytas išsamus komentaras: „taikoma tiems, kurie neprisiruošia būtinai dirbamą darbą dirbti, o per ilgai besiruošiant esti jau vėlu <...>. Tačiau daugiausia ją vartoja tada, kai kuris žėnas ruošiasi vesti mergą ir vestuves atidėlioja, kol pagaliau jos iširsta“ LTR 1761/12. Taigi pastaraisiais laikais dominuojančią siauresnę šios patarlės interpretaciją įtvirtino susiklosčiusi tradicija, išskyrusi iš įvairių galimybių vieną, kaip reikšmingesnę ir ryškesnę.

Tik dėl tradicijos kai kuriomis patarlėmis lietuvių imta apibūdinti dažniausiai negatyvus reiškiny (Ranka ranką plauna / mazgoja / prausia / velėja). Iš paties patarlės teksto negatyvaus vertinimo nekyla, matyt, jo ir nebūta, tačiau dabartinė vartojimo praktika rodo vis labiau į tai linkstant. Įdomu, kad iš gyvosios kalbos užrašytųjų variantų komentarai rodo patarlę vartojant / vartojus pozityvia ar bent neutralia reikšme: „Už gera geru atsilyginama“ Šk LTR 4540/70; „Tep sako, kap vienas žmogus padeda kitam, tai ir tas padės jam“ Vlkv LTR 4591/27; „Sakoma, kad jei tu padėsi, tai ir tau padės“ Gdr LTR 4017/77; „Atsilygina tuo pačiu“ VI LTR 5838/432; „Už gera atsilyginama geru, o už bloga – blogu“ Trgn LTR 2541/444. Tokią interpretaciją paremia ir atskiros patarlės versijos, kai kurios jų akivaizdžiau atskleidžia patarle reiškiamą pozityvią tarpusavio pagalbos idėją: *Ranka ranką pavadoja* Trg LTR 465/36/2901, *Ranka ranką vaduoja, kad abi nenuilstų* Ar LTR 3892/199, taip pat Alytus, Panemunėlis... Tarpusavio pagalbos vaizdą labiau išplečia tokia versija: *Ranka ranką prausia, koja koją remia* Ds LTR 507/123, Pravieniškės, Sereidžius, Tauragė...³ Tačiau dauguma variantų iš XX a. spausdintų šaltinių (grožinės literatūros, publicistikos), taip pat viešoji vartoseną (radijas, televizija, politikų ir t. t. kalbos) rodo šią patarlę vartojant negatyvia, pejoratyvine prasme, nors pasitaiško, kad ir šnekamojoje kalboje šia patarle reiškiamas nepalankumas: *Ranka ranką*

³ Pastebėtina, jog dar Lietuvių mokslo draugijos rinkiniuose užfiksuota šios patarlės antipodo: *Ranka ranką tepa* LMD I 1002/334/6 (1912 m.); *Ranka ranką mazgoja, o abidvi juodos* LMD I 403/17.

numazgoja, ponas poną ponu pavadina Ds LTR 70b/2837 (1931 m.)⁴; „Tam tas padeda“ Vrnv LTR 4312/180 (1971 m.), o maždaug tuo pat laiku Gervėčiuose, taigi per labai nedidelį nuotolį, užrašyta pastaba, jog ši patarlė reiškianti maždaug tą patį, kaip ir *Kranklys krankliui akių nelasa* LTR 4155/695. Iš spaudos, radijo / televizijos užrašytos patarlės dažniausiai apibendrina atskirus atvejus, kai politikas politikui padeda iškilti, kai institucija institucijai padaro viešai nedeklaruojamą paslaugą ir pan. (LTR 6593/480, 7172/2/217, 7172/2/77 ir t. t.). Tokia interpretacija stimulavo ir savo versijų atsiradimą: *Vienas kitam rankas plauna* Grv LTR 4155/13; *Ranka ranką veltui neplauna* Dr LKŽ X 113. Kaip žinoma, ši patarlė vartojama daugelio Europos tautų; knygoje „Patarlių paralelės“ yra rusiško atitiktens *Рыка рыку моём* komentaras iš Vlaso Žukovo rinkinio: „Vienas kito nešvarius darbus dangsto“ (GrgPP 425). Latvių paremiologė E. Kuokarė taip pat teigia, jog vokiečių paremių šaltiniuose prie šios patarlės minimi „nešvarūs“ sandėriai, ir cituoja Lutzą Röhrichą: „neleistinas poelgis liks nenubaustas, nes kaltininkai vienas kito neišduoda arba savo naudai tyli“ (Röhrich 1973–1974: 383). Remdamasi latvių tautosakos medžiaga, pirmiausia šeimos dainomis, E. Kuokarė yra parodžiusi, jog latvių tautosakoje kalbama ja patarle *Roka roku mazgā* paprastai aukštinama tarpusavio pagalba, ir tik pastaboje priduria, jog „šnekamojoje kalboje naujaisiais laikais ir latviai šia patarle apibūdina negatyvius reiškinius“ (Kokare 1988: 17). Pozityvų (ar, blogiausiu atveju, neutralų) vertinimą rodytų ir XVIII a. latvių leksikografiniame šaltinyje pateiktas šios patarlės variantas *Rohka rohkai palihds* ‘Ranka rankai padeda’ šalia vok. *Eine Hand waescht die andere* ‘Viena ranka plauna kitą’ (LL II 309). Pati E. Kuokarė šį reiškinį apibūdina kaip patarlės „situacinės reikšmės susiaurinimą“ ir laiko istorinės raidos padariniu (Kokare 1988: 17). Kaip matyti, „situacinės reikšmės susiaurinimas“ – būdinga daugelio patarlių raidos tendencija.

Sugretinus ne vieno tarptautinio tipo patarlių vartojimą atskirose tautose, aki-vaizdu kartais labai skirtingos interpretavimo tradicijos. Ne vienu atveju tie skirtumai gali būti taip pat laiko, arba istorinės raidos, padarinys. Kaip rodo įvairiuose rinkiniuose paskelbti komentarai, bent jau nuo XIX a. pabaigos (kai buvo užrašyti pirmieji lietuviški tekstai) patarlei *Ne ėdžios / avižos eina pas arklį, o arkllys prie ėdžių / avižų* teikiamas visai skirtingas turinys: lietuviams, vokiečiams, prancūzams tai vyro ir moters santykių, erotikos tema. Lietuvių patarlių pateikėjų komentarai yra vieningi: „Kada bernas prašo, kad mergaitė aitų pas jį, ji atsako: *Ėdžios in arklį neina...*“ Vrn LTR 3503/359; „Taip sako senieji, kai berniokai mergaičių prašo palydėti iš vakaruškų į namus“ Brž LTR 4045/90; „...tai nesulauksi, kad merga eitų in bernus“ Prng LTR 2441/570 ir t. t. (Atrodo, vienintelė išimtis yra žinomo tautosakos pateikėjo aštuntame–devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje išdėstyti tokie paaiškinimai: „Kas nori dėl ko nors kreiptis į kitą, turi nelaukti, kad tas pas jį ateitų“ Klvr LTR 4754/1054; „Sako, kai žemesnysis nori, kad aukštesnysis jo paklausytų, ir panašiai“ Klvr LTR 5223/347, kurie visai atitinka patarlės teksto logiką, kad žygių

⁴ Kažin ar ne su šiuo variantu sietinas į rinkinį LTRn (1954 m.) įtrauktos patarlės *Ranka ranką plauna* komentaras: „Ponas poną ponu pasodino“ (p. 459); jo turinį, beje, labai atitinka šios patarlės, vartojamos pastaraisiais laikais viešojo gyvenimo situacijoms apibūdinti, traktuotė.

imtis turi suinteresuotoji pusė.) Apie vokiečių šios patarlės (*Das Pferd soll zur Krippe gehen, nicht die Krippe zum Pferde* ‘Arklys turi prie ėdžių eiti, ne ėdžios pas arklį’) tradicinę interpretaciją, lygindama su latvių, yra kalbėjusi E. Kuokarė, jos neįvardydama, tik pateikdama „susiorientuoti“ padedančius variantus *Die Krippe läuft zum Pferde* ‘Ėdžios bėga pas arklį’ ir kito vaizdo analogą *Die Maus soll das Loch suchen, nicht das Loch die Maus* ‘Pelė turi ieškoti olos, o ne ola pelės’. Toliau cituoju: „Aiškumo suteikia į tą patį tipą [I. ir O. Düringsfeldų rinkinyje „Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen“, Bd. 2, 1875 – L. K.] įtraukti prancūzų variantai *Die Sache geht schlecht, wenn die Henne den Hahn sucht* ir *Das Jahrhundert fängt an umzukehren, wenn Damen die Ehemänner verlangen gehen* [‘Reikalai prastai klostosi, kai višta gaidžio ieško’ ir ‘Šimtmetis virsta aukštyn kojom, kai damos ieško vedyboms vyrų’]. Taigi Vakaruose susiklostė kitoniškos šių patarlių vartojimo tradicijos“ (Kokare 1988: 17). Prie išdėstytosios vokiečių šios patarlės sampratos nepritampa knygoje „Patarlių paralelės“ pateiktas iš Karlo Wanderio rinkinio „Deutsches Sprichwörter-Lexikon“ variantas *Die Krippe laufft dem Ochsen nicht nach, der Ochs muß die Krippe suchen* ‘Ėdžios nebėga jaučio [ieškoti], jautis turi ieškoti ėdžių’ su komentaru: „Jei kas nori kokį daiktą turėti, turi jo ieškoti ir eiti ten, kur jis yra [*Wer etwas haben will, muss es suchen und dahin gehen, wo er es findet* ‘Kas nori ko nors gauti, turi ieškoti ir ten eiti, kur tai ras’ – L. K.]“ GrgPP 215–216, rodančiu platų, mažiau apibrėžtą kalbamosios patarlės traktavimą, kuris, matyt, laikytinas senesniu, bet nebedominuojančiu. Latvių tradicija „išsirinko“ taip pat siaurą, tačiau visai kitokią šio posakio traktuotę. E. Kuokarė minėtajame veikalė teigia, jog Latgalėje užrašytos negausios šios patarlės versijos *Auza pie zirga neskrien, bet gan zirgs pie auzas* FS 1611, 3370 ‘Ne aviža prie arklio bėga, o arklys prie avižos’, *Sile da zyrga nait* FS 527, 32027 ‘Ėdžios prie arklio neina’ „semantiškai <...> siejasi su ne tokiais vaizdingais pastebėjimais: *Maize ēdājam pakaļ neiet* FS 1900, 3668 ‘Duona nesekioja valgytojo’, *Pēc vēdera maize nestaigā, bet vēders pēc maizes* FS 527, 33469 ‘Ne duona pilvo ieškodama vaikščioja, o pilvas duonos’, kurie galėjo atsirasti dėl tiesioginės rusų patarlių *Хлеб за брюхом не ходит* (Даль 647) ir *Обед брюха не ищем* (Даль 805) įtakos“ Kokare 1988: 16. Beje, Žemaitijoje 1972–1973 m. užrašyta analogiško modelio šios patarlės prasminė paralelė *Ne pirkia žemaičio, o žemaitis pirkios ieško* (LTR 7175/64, paskelbta kn. „Papilė“, d. II, III, V., 2006, p. 335) savo turiniu yra artimesnė pastarosioms latviškoms ir rusiškoms patarlėms.

Senosioms patarlėms būdingas didelis atotrūkis tarp patarle pasakyto teksto ir juo išreiškiamos idėjos, prasminio turinio, vėlesniais laikais gali būti kliūtis patarlę suprasti (ar be paaiškinimo dabar besuprastume, kad posakiu *Varna be szokczojimo nestofvi*] B: SLT 167 reiškiamą mintį, jog „neviernas žmogus viernybėj neišsilai-ko“ SchLL 102; ką reiškia pasakymas *Priteks ragai ausis* B: SLT 319? *Mets metui paduost* B: SLT 129? *Toli už virbo šakalys* B: SLT 161? ar nepalyginti jaunesnis žemaičių lakoniškas apibendrinimas *Bebaltuoja pratašyta?* – žr. LPP I 281–282). Tai gali būti paskata tradicinę frazę interpretuoti kitaip, ieškant artimesnio ryšio tarp patarlės teksto ir idėjos, ką matėme iš keleto jau pateiktų pavyzdžių, arba paskata

padaryti labiau motyvuotą patį patarlės tekstą. Pavyzdžiui, J. Brodovskio rinkinyje esanti patarlė *Ožys keikiamas tunka*. Jos vokiškas komentaras *Ungegoennt Brodt gedeyt am besten* publikuojant išverstas ‘Pavydima duona skaniausia’ (SLT 315; *skaniausia* čia pavartota bent kiek perkeltine reikšme); K. Milkaus žodyno varianto *Tunk ožys prakeikiamas* komentaras beveik adekvatus: *Ungegoennt Brodt gedeyt*. Anoniminiame XVII a. pabaigos rinkinyje „Clavis Germanico-Lithvana“ ir Friedricho Beckerio 1886 m. rinkinyje „Der kleine Littauer“ šios patarlės komentaras dar aiškesnis: „Pavydima duona geriausiai peni“ (CGL: SLT 541) ar tiesiog „...peni“ (*Beneidet Brot närt* BKL 205). Mūsų laikais šios patarlės motyvacija nėra labai aiški, ir imta ieškoti objekto, kurį yra labiau už ką keikti. 1931 m. Dusetose užrašytas toks variantas: *Ožys, kaip velnias, riebyn keikiamas eina* LTR 70b/3138 – regis, vienintelis, bet labai pagrįstas tautosakiniu (ir mitologiniu) požiūriu. Tačiau šioje patarlėje *ožio* vietą vis tvirčiau užima *vilkas* (Instituto Kartotekos duomenimis, *vilkas* čia pradeda atsirasti XX a. pradžioje: *Vilkas tuliojamas riebyn eina* Šm LMD I 349/13; Ob LTR 713/221 (1926–1930 m.); *Ko vilkų keikia, to jis geriau tunka* Lzd LTR 208b/258/28 (1926 m.); *Ko vilką geriau keiki, vilkas geriau tunka* Mrc LTR 2706/177 (1948 m.); *Ujamas vilkas riebesnis* Simučio rink. (LKŽ XI 548); *Vilką keikia, vilkas tunka* LTR 3477/349 (plg. latvių *Jo lāci lād, jo lācis tūk* Birk 84, nr. 1714 ‘Juo lokį keikia, juo lokys tunka’; įdomu, kad XVIII a. publikacija šią patarlę pateikia su mums jau pažįstamu komentaru: *Ungegoennt Brod gedehet am besten* LGr 244).

Ar begalioja senoji interpretacija, kai patarlė vietoj *ožio* keikiamuoju objektu pasirenka *vilką*? Ar neperkeliamas dabar svorio centras į *vilką* su jo neigiama (ir labiau apibrėžta nei *ožio*) konotacija? Kol kas trūksta duomenų tvirtai teigti, tačiau atrodo, jog pastaroji patarlės versija kalba labiau apie asmenį negu apie aplinkybes ir yra artima apibūdinimui *Kaip nuo žąsies vanduo*. Beje, pirmykštis patarlės pavidas *Ožys keikiamas tunka* tebegyvuoja, Instituto Patarlių kartotekoje naujausias užrašymas yra su 1990 m. data.

Patarlė gyvena dvejopą gyvenimą: natūralų, t. y. žmonių kalboje bei bendravime, ir „knyginį“ – iš gyvosios kalbos kadaise užrašytos patarlės pateko į spausdintus (bet ir nebūtinai spausdintus) rinkinius ir laikui bėgant perkeliama iš vieno rinkinio į kitą, jas persispausdina žodynai, mokykliniai vadovėliai ir t. t. Abi šios patarlės gyvenimo šakos gerokai savarankiškos, atitolusios viena nuo kitos, ir atotrūkis tarp įvairiuose leidiniuose figūruojančių paremių ir vartojamų gyvosios kalbos praktikoje nėra vien lietuvių kalbos bei kultūros raidos ypatumas, tas pat pasakytina ir apie kaimynines Europos kultūras. E. Kuokarė, remdamasi Wolfgangu Miederiu, teigia, jog vokiečių patarlių tyrinėjimai ilgą laiką buvę „kabinetiniai“, t. y. paremiologai patys naujos medžiagos nerinkę, jų akiratyje buvo patarlės, perkeliama iš vieno rinkinio į kitus, ir žinomieji rinkiniai menkai teatspindį žodinę tradiciją (Kokare 1988: 6). Lietuvių, kaip ir latvių, leksikografijos amžius nepalyginti trumpesnis nei vokiečių ar prancūzų (latvių patarlės spausdintu pavidalu ėmė rodytis taip pat tik nuo XVII a. vidurio ir daugeliu atvejų ėjo iš rinkinio į rinkinį). Lietuvių

mokslo draugijos sukaupti rankraštiniai patarlių / priežodžių rinkiniai dar tebeturėjo didelę dalį iš spausdintų šaltinių perrašytų paremių – šalia naujų, surinktų iš gyvosios kalbos. Ir tik XX amžius laikytinas visapusio dėmesio šiai tautosakos sričiai (kaip ir kitoms) suaktyvėjimo laikotarpiu, kurį, nors su tam tikromis išlygomis, galima apibūdinti kaip organizuoto medžiagos rinkimo iš gyvosios kalbos ir drauge siekio aktualizuoti kultūrinį palikimą laikotarpiu. Dabar atotrūkis tarp spausdintojo senosios tradicijos žodžio ir gyvojo kalbos proceso mažinamas, šios dvi kultūros tradicijos tartum suartėja. Tačiau čia yra pasitaikę ir tam tikrų nesklaidumų.

Pertrūkus ryšiui tarp patarlės, užfiksuotos rašytiniuose šaltiniuose, ir žodinės tradicijos, gali iškilti ir iškyla rašto perskaitymo sunkumų (rašybos taisyklės ilgainiui kito), ir dėl to atsitinka, kad į žmones naujai paleidžiama patarlė, jau įgavusi kitokią interpretaciją. Tai galima iliustruoti keletu pavyzdžių iš „Lietuvių kalbos žodyno“: t. III su nuoroda į J. Brodovskį skelbia tokį tekstą: *Palauk ir gardu radęs* (p. 124), nors Brodovskio rinkinio patarlę reikia skaityti *Paliauk ir gardu radęs*, tai rodo ir ten pateiktas vokiškas komentarai (...*muß man aufhören*); *paliauti* (o ne *palaukti*) liepia ir šios patarlės perspausdiniai K. Milkaus žodyne (1800), A. Schleichero chrestomatijoje (1857), dar vėliau (1894) M. Miežinio žodyne. (Beje, LKŽ VII 397 šis neapsižiūrėjimas ištaisytas, o K. Milkaus „Pilkainio“ 1990 m. leidime pakartotas.) LKŽ XV iš Mažosios Lietuvos (paskelbtą KlvK) patarlę *Iki dagos pritek naudos* perspausdino du kartus, tik skirtinga traktuote: prie *pritekti* ‘užtekti, nepritrūkti’ (p. 1159) ir prie *pritekėti*, veiksmažodį *pritek* perskaičius kaip *pritek*: *Iki dagos pritek naudos!* (p. 1118) – tai vis todėl, kad, gyvojo vartosenoj posakio nebesant, nekirčiuotą tekstą galima perskaityti ir taip, ir anai.

Jeigu patarlė *Kas miltus vartoja, miltuotas pastoja* tebebūtų gyva ir populiari žmonių kalboje, LKŽ VIII rengėjai, matyt, ranka parašyto šio teksto nebūtų perskaitę kaip *Kas mietus vartoja, mietuotas pastoja* ir nebūtų Žodyne atsiradęs naujas žodis *mietuotas*, -a, adj., tiesa, su klaustuku vietoj reikšmės paaiškinimo (p. 158).

Kintant socialiniam bei visuomeniniam gyvenimui, kai keičiasi kadaise gyvavę visuomenės, šeimos santykiai, kai pasitraukia iš buities ir jaunesnėms kartoms darosi nebeaiški paremijoje vartojama realija, išblėsta ilgainiui ir paremijos motyvacija. Ar ir mūsų dienomis jau nekiltų klausimas, kuo pagrįstas pasakymas *Duona – ne marti*, kas įgalina tokį sugretinimą, jei neturėtume platesnių variantų, atskleidžiančių posakio idėją (...*tik tam kartui* Ck LTR 5732/771; ...*suvalgysi, ir nebus* Trg LTR 465/36/588; ...*kad ir bloga, suvalgysi* Klt LMD III 149/348/13; ...*šitą suvalgysi, kita bus* Mrj 4253/249 ir t. t. – „Va, marci tai visam viekui“ LTR 3011/178)?

Ar nedaugės patarlių, kurių turinį nuvoksime spėtinai, grįsdami kokiomis nors asociacijomis, nes nebepažįstame kai kurių į jų meninį audinį įeinančių realijų, nežinome jų reikšmės? Žemaitiška patarlė *Dainiais ėjo, dainiais ir išėjo*, var. *Kaip atėjo dainiais, taip i išeis dainiais* (žr. LPP I 420) kažin ar būtų dabar tinkamai suprantama, jei LKŽ II nerastume užfiksuota, kad *dainiai* – tuščios apynio spurgos. Iš J. Brodovskio rinkinio atėjusio priežodžio *Kiek nuo duonos* (išplėstinis variantas – *Vyras pas vyrą, visi iš vieno, kiek nuo duonos*) LKŽ negalėjo prisietti prie kurios nors *duonos* reikšmės, tik paaiškino jo turinį – „visi kaip vienas“ (LKŽ II

870). A. Schleicherio, perspausdinusio šį J. Brodovskio posakį, paaiškinimas „visi namiškiai“ (SchLL 108) buvo tikslesnis, nes čia *duona* yra ‘atskiras šeimos ūkis’, tai XVII a. Mažojoje Lietuvoje vartotas terminas, analogiškas Didžiojoje Lietuvoje vartotam *dūmui*⁵. Patarlės motyvacijos kartais nebematyti ir dėl elipsės (pvz., galima nesuprasti pasakymo *Vienam – nueinant, kitam – pareinant* Grz LTR 1157/82, taip pat *Kairiai, Panevėžys, Radviliškis, Skriaudžiai, Vaškai...*, jeigu nežinai nenutrupėjusio varianto *Vienam Dievas duoda nueidamas, kitam – pareidamas*, t. y. vienam anksčiau, kitam vėliau). Darytina prielaida, kad, išblėstant patarlės motyvacijai, pati patarlė traukiasi iš gyvosios vartosenos, tapdama vien kultūros faktu, arba yra perprasminama – įgyja naują motyvaciją ir drauge kitokį prasminį turinį. Motyvacijos pakitimas gali stimuliuoti naujų patarlės variantų ar net naujų analogiškų patarlių atsiradimą.

Naujų variantų gali atsirasti ir dėl seno šaltinio tekstų perskaitymo sunkumų, kai perspausdinamos patarlės vartojimo tradicija yra nutrūkusi.

Seniausių tiesiogiai ar netiesiogiai užfiksuotų patarlės / priežodžio prasmės aiškinimų sugretinimas su pastarųjų laikų samprata rodo augant tendenciją patarlės tekstą interpretuoti pernelyg neatitrukstant nuo jame figūruojančių realijų; kadangi senesnioji patarlės prasmės samprata buvo labiau atitraukta nuo teksto, abstraktesnė, platesnė, taigi iš esmės ji buvo ir universalesnė. Iš čia, iš ilgainiui stiprėjančios patarlės teksto demetaforizacijos, kyla naujai susiklosčiusio patarlės turinio didesnis konkretumas, siauresnė, tradicijos kartais dar labiau apibrėžta vartojimo sritis.

Senųjų patarlių, likusių apyvartoje su pakitusiu įprasminimu, naujosios interpretacijos nereikėtų laikyti neteisinga, jeigu tik naujai suteiktam patarlės turiniui galima rasti iš teksto kylančią motyvaciją ir jeigu nauja versija yra bent kiek paplitusi.

ŠALTINIAI

B – Jokūbo Brodovskio žodyno *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* <...> dalis, įeinanti į XVII–XVIII a. smulkiosios lietuvių tautosakos rinkinį SLT.

Birk – *Latviešu sakāmvārdi un parunas*, sakārtojuši un sakopojuši P. Birkerts un M. Birkerte, Rīga, 1927.

BKL – *Der kleine Littauer: Das wichtigste aus der Sprachlehre mehrere alphabetisch geordnete Wortregister und 200 Sprichworte* <...>, von Friedrich Becker, Tilsit, 1886.

CGL – *Clavis germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, d. 1–4, spaudai parengė Vincentas Drotvinas, [Vilnius], 1995–1997.

Fed – M. Federowski. *Lud białoruski na Rusi litewskiej: Materjały do etnografji słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905*, t. 4, Warszawa, 1935.

FS – Latvijos mokslų akademijos Kalbos ir literatūros instituto Folkloro skyriaus archyvo rankraščiai.

GrgPP – Kazys Grigas. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų <...> atitikmenimis*, Vilnius, 1987.

KlvK – *Lietuwiszųkų Wardų Kletele su 15 000 vardu: lietuvių kiemų, upių, gyvūnų, želmenų, metolų; žmogus, žodynėlis* <...>, surinko 1888–1894 m. ir išleido W. Kalwaitis, Tilžė, 1910.

KokP – Elza Kokare. *Latviešu un lietuviešu sakāmvārdū paralēles*, Rīga, 1980.

⁵ Tokio *duonos* reikšmės atskleidimo žr. Ingės Lukšaitės monografijoje „Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje“, Vilnius, 1999, p. 351, 352.

- KokVP – Elza Kokare. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*, Rīga, 1988.
- KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. 1, Kaunas, 1934.
- LGr – *Lettische Grammatik*, von Gotthard Friedrich Stender, 2-asis leidimas, Mītau, 1783.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės: Chrestomatija*, sudarė E. Grinaveckienė [ir kt.], Vilnius, 1970.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.
- LL – *Lettisches Lexikon*, in zween Theilen, abgefasset <...> von Gotthard Friedrich Stender, Mītau, 1789.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. I, parengė Kazys Grigas [ir kt.], Vilnius, 2000.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.
- Mag – *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft, Bd. 6, Mītau, 1838.
- MŽ – *Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörter-Buch* <...>, von Christian Gottlieb Mielcke, Königsberg, 1800.
- MžŽ – *Lietuvizkai-latviszkai-lenkiszka-rusiszka žodynas*, kun. M. Miežinio, Tilžė, 1894.
- NsŽ – Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg, 1851.
- SchLL – *Handbuch der litauischen Sprache*, von August Schleicher, [Bd.] 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag, 1857.
- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956.
- TD – *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), 1993.
- TŽ – *Tauta ir žodis: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, kn. V, Kaunas, 1927.
- VDŠ – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius, 1976.
- VPŽ – [Motiejus Valančius.] *Patarles Zemajcziu*, [s. 1., 1867].
- Даль – В. И. Даль. *Пословицы русского народа*, Москва, 1957.

LITERATŪRA

- Grigas Kazys 1987. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų* <...> atikmenimis, Vilnius.
- Kokare Elza 1980. *Latviešu un lietuvišu sakāmvārdu paralēles*, Rīga.
- Kokare Elza 1988. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*, Rīga.
- Röhrich Lutz 1973–1974. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Bd. 1, Freiburg–Basel–Wien.

THE PROVERB INTERPRETATION

Diachronic Aspect

LILIJA KUDIRKIENĖ

Summary

The idea expressed by every individual proverb is defined by a logical scheme, which can be derived from the figurative formulation of the proverb. This generalized logical scheme usually allows for certain freedom / variety of approach, which can eventually be narrowed or concretized by tradition.

In order to analyze different diachronic conceptions of proverbs, information supplied by the old proverb collections is collated with paremiological materials recorded in the course of recent decades and accumulated in the card file index of the Lithuanian proverbs and proverbial phrases at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

One of the reasons causing changes in the proverb interpretation is the eventually weakened perception of the proverb text as metaphor (e.g., the subject matter of the proverb *Toli nešant ir gaidys į aviną pavirsta* [‘A rooster carried a long way turns into a ram’] used to be gossip, while nowadays it is perceived as meaning that a long work makes one tired or that even a little burden eventually becomes heavy).

Sometimes tradition favors one of the possible interpretations of proverb so as to make it the single one (*Atriekta riekė nebeprilips* [‘A cut slice can not be glued back’] is said in Lithuania about the married daughter that has split from her parents). Only because of tradition, some proverbs are used to express certain negative attitude, although such attitude is hardly implied by the proverb text (*Ranka ranką plauna* [‘One hand washes another’]).

When connections between proverb recorded in the ancient written sources and its oral tradition are severed, the altering spelling rules may cause difficulties in reading the old text of the proverb (*Palauk ir gardu radęs* [‘Wait even when the found thing is delicious’] = *Paliauk...* [‘Stop...’], i.e. the proverb directs one to stop instead of waiting or taking one’s time).

Therefore assumption is made that motivation of the proverb is obscured whenever the realia pictured in the proverb text become unclear (*Kaip atėjo dainiais, taip išeis dainiais* [‘What came in hops will leave in hops’], *dainiai* here are used to mean empty fruit of the hop plant) or the communal and social relations, which had caused its appearance, change (*Duona – ne marti* [‘Bread is no daughter-in-law’], what possible causes may there be for such comparison?), making the proverb itself to withdraw from the living usage and turning it into a sole cultural fact, or to assume different interpretation.

Some proverbs still recorded in collections may disappear from the practical usage, when the particularly laconic text does not reveal the motivation (*Priteks ragai ausis* [‘The horns will reach to the ears’]; *Bebaltuoja pratašyta* [‘It shows white when hacked out’]).

When an old traditional proverb is endowed with a different content, the new interpretation should not be regarded as erroneous one, provided it is based on the motivation stemming from the proverb text and is at the least common.

2007-02-22

**KEPTI KARVELIAI PATYS Į BURŲ NELEKIA:
PRASMINIS VIENOS PATARLĖS VARIJAVIMAS
(GRE TINANT SU LENKŲ KALBOS ATITIKMENIMIS)**

GEDRĖ BUFIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – tiriamasis tipas lietuvių ir lenkų kalbose. Lietuviški posakiai rinkti iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto sisteminės Lietuvių patarlių ir priežodžių kartotekos (apie 90 variantų), lenkiški – iš Juliano Krzyżanowskio parengto lenkų patarlių sąvado (61 variantas).

Darbo tikslai – pristatyti įvaizdį *kepti karveliai*, aprašyti pagrindinę versiją, apžvelgti modalinio prasmės lygmens raišką, nagrinėti prasmės ir meninio vaizdo transformacijas išplėstiniuose ir nutrupėjusiuose variantuose. Straipsnyje nuosekliai gretinti lietuviškus ir lenkiškus variantus, išryškinant analogiškas ir originalias versijas. Akcentuoti posakių prasmės, ekspresijos ir įtaigumo kaitą, jos santykių su atitinkamais išorinės formos pokyčiais.

Tyrimo metodai – aprašomasis, semantinės analizės, stilistinės analizės.

Žodžių raktai: kepti karveliai, patarlių funkcijos, variavimas, modalinis lygmuo, sintaksinis modeliavimas.

Įvadas

Paremiologinėje literatūroje apstu patarlės definicijų. Kadangi nėra vienintelio tikslaus ir visuotinai aprobuoto apibrėžimo, daugelis autorių pateikia savąjį ar bent jau pakoreguoja kurį nors iš jam priimtinausių. Bet dėl vieno dalyko tvirtai sutariama: patarlės formos pastovumas yra laikomas jos esmine, žanrinį savitumą išreiškiančia ypatybe.

Patarlių ir priežodžių nereikia specialiai mokytis. Net ir vienintelį kartą nugirstas įdomus posakis, kurį laiką ramiai tūnojęs atmintyje, staiga išnyra iš jos gelmių, vos tik susidaro tam palanki situacija. Patarlė ir suvokiama, ir prisimenama iš karto visa, o ne po vieną žodį. Taip pat ir žodynuose, įvairiuose rinkiniuose patarlės ir priežodžiai pateikiami kaip nedalomi leksiniai vienetai. Tačiau patarlės tekstas nėra visiems laikams sustingusi klišė. Arvo Krikmannas perspėja, kad tokią klaidingą nuomonę gali susidaryti tik tas, kuris dirba vien su spausdintais šaltiniais; iš tikrųjų

gyvojoje tradicijoje tekstų variavimas (ir leksinis, ir sintaksinis, ir fonetinis) yra labai dinamiškas (Крикманн 1978: 101). Kartu su patarlės forma varijuoja ir jos turinys. Paviršinės struktūros pasikeitimai akivaizdūs, juos lengva pastebėti ir aprašyti. Kitaip yra su prasminiais patarlės variantais, kurie gali būti labai subtilūs, sunkiai interpretuojami. O jeigu neturime duomenų apie patarlės pavartojimo aplinkybes (verbalinis ir socialinis kontekstas, tarimo intonacija, pašnekovų lytis, amžius, giminystės ryšiai ir pan.), minėta interpretacija liks tik hipotetinė. Deja, kaip rašė profesorius Kazys Grigas, absoliuti dauguma diskursų, nuskambančių žmonėms bendraujant gyvu žodžiu, lieka niekieno neužfiksuoti raštu ar kitais informacijos išlaikymo būdais (Grigas 2001: 103).

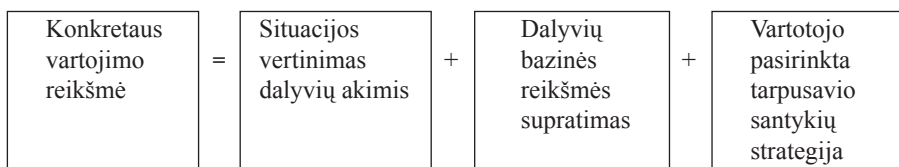
Gilindamiesi į patarlės semantiką, tikrąją, tik konkretaus pavartojimo metu atsiskleidžiančią prasmę, niekaip negalėsime apeiti patarlių funkcijų problemas. Kodėl žmonės vartoja patarles? Iš pirmo žvilgsnio tai elementarus klausimas, bet atsakyti į jį pasirodė ne mažiau keblu, kaip ir patarlę apibrėžti. Archeris Tayloras, pavyzdžiui, iškėlė tokius tris esminius momentus: patarlės apibendrina situaciją, ją įvertina, siūlo išeities veiksmą, taigi jomis galima vadovautis painiose gyvenimo situacijose. Kaip šalutinę funkciją A. Tayloras nurodė guodimą / raminiimą, susidūrus su didesniais ar mažesniais sunkumais (Taylor 1965: 7). Netrukus Heda Jason paskelbė straipsnį apie patarlių prasmės ir funkcionavimo problemas, kuriame nurodė kitas funkcijas (Jason 1971). Ji teigė, kad patarlėmis siekiama pamokyti pašnekovą ar jam patarti, kritikuoti jo elgesį, perspėti apie gresiantį pavojų. Be to, pasak autorės, patarlės retkarčiais vartojamos vien dėl poetikos grožio – kaip kalbos puošmena ar paįvairinimas; tokiais atvejais jų prasmei atskleisti pakanka verbalinio konteksto, o socialinė situacija nėra svarbi (ten pat: 617, 618). Maždaug tuo pačiu metu, XX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje, pasirodė didelio atgarsio sulaukę A. Krikmanno darbai apie semantinę patarlių neapibrėžtumą. A. Krikmannas svarbiausiomis laiko tris patarlių funkcijas ir jas sugrupuoja į savotišką skalę: teigimas – vertinimas – nurodymas (Krikmann 1974: 878). Taip pat jis išvardija ir keliolika pragmatinių tikslų, būdingų kasdienei patarlių vartosenai: patarlėmis žmonės grindžia teiginius, prognozuoja, išreiškia abejonę, priekaištuoja, dėl ko nors teisinasi ar atsiprašo, tyčiojasi ar piktdžiugauja, ko nors pageidauja, ką nors žada, leidžia, liepia, uždraudžia ir t. t. (Крикманн 1978: 94). Net keletas autorių labai svarbia laiko socialinės kontrolės funkciją: patarlės ir priežodžiai dėl savo ypatybės sugluminti, sugėdinti, pašiepti žmones puikiai tinka socialinėms normoms sustiprinti ir įtvirtinti (Obelkevich 1994: 217). Pasak Tatjanos Nikolajevos, visuotinė žmonių baimė patirti socialinę izoliaciją garantuoja sėkmingą savo nuomonės įteigimą komunikantui paremiologinės situacijos metu, nes kalbantysis sukuria iliuziją, kad remiasi daugybės žmonių patirtimi; pašnekovui teigiama „aš galvoju kaip visi“, o iš tikrųjų siekiama įteigti „visi galvoja kaip aš“, ir tokiu būdu pašnekovas nori nenori verčiamas prisidėti prie daugumos nuomonės (Николаева 1995: 312, 313). Pagaliau keliama fatinė funkcija, kuri pasireiškia socialumo ir solidarumo atkūrimu, palaikymu – juk patarlėmis ir priežodžiais

galima išreikšti palankumą, džiugų pritarimą, dalijimąsi bendromis vertybėmis; patarlės yra tas „amžinasis repertuaras“ (gėra ir blōga eina kartu, viskas į gera, gyvenimą reikia priimti tokį, koks jis yra...), kurį nenuilsdamos gvildena pagyvenusios moterys, susitikusios gydytojo laukiamajame ar prie arbatos puodelio (Obelkevich 1994: 217). Apžvelgus ir įvairių kitų autorių nuomones šiuo klausimu, galima konstatuoti, kad funkcijos skirtingai nusakomos, nesutariama dėl jų skaičiaus ir, svarbiausia, labai išsklidusi, neapibrėžta pati patarlių funkcijos sąvoka. Pavyzdžiui, profesorius K. Grigo darbuose nuosekliai pripažįstamos tik dvi pagrindinės patarlių funkcijos: semantinė, arba informacinė, ir stilistinė, arba estetinė (Grigas 1976: 8). Gal būtų tikslinga *funkcijos* terminą vartoti kalbant apie visą patarlių / priežodžių korpusą, o *pragmatiniu tikslu* vadinti atskiro posakio sukeliama socialinį efektą (pvz., liepimą, draudimą, pašaipą ir pan.). Tada *funkcijos* sąvokos turinys būtų bendresnio pobūdžio, o *pragmatinio tikslo* – siaurai apibrėžtas, konkretus¹.

Taigi, spontaniškai vartodami patarles ir priežodžius, bendruomenės nariai reiškia emocijas bei siekia anksčiau minėtų pragmatinių tikslų. Apie vykusiai pavartotą posakį paprastai sakoma, kad jis taiklus. Pastebėta, kad taiklumą lemia visas kompleksas susijusių veiksnių: vartotojas turi gerai jausti situaciją (jos vietą ir laiką!) ir pokalbio tėkmę, suvokti dalyvių vaidmenis, akimirksniu pasirinkti posakį iš kelių (ar keliolikos) galimų ir pagaliau strategiškai tiksliai jį pavartoti (Yerkovich 1983: 277–281). Pasirinkus semantiškai netinkamą patarlę (ar priežodį), ji liks nesuprasta ir reikės papildomai aiškinti, ką norėta pasakyti. Pokalbio dalyviai tai suvoks kaip visišką nesėkmę (Kirschenblatt-Gimblett 1973: 822). Dėl to patarlės idėjos aiškinimas pašnekovams galimas tik kraštutiniu atveju, geriau jo išvengti. Semantiškai tinkama patarlė gali būti nepriimtina socialine prasme. Čia jau subtilesnis atvejis, kurį puikiai jaučia tos pačios bendruomenės nariai, bet dažnai nesuvokia kitataučiai. Taigi ne tas pat yra suprasti patarlę ir gebėti tiksliai ją pavartoti. Nes, kaip jau minėta, kiekvienas posakis vartojamas siekiant kokio nors socialinio efekto. Blogai, jeigu jo nesulauksime, bet dar blogiau – jeigu sulauksime priešingo, negu tikėjomės. Dabar norėtusi akcentuoti svarbų momentą. Kaip tik dėl siekiamo efekto dažniausiai ir yra atitinkamai modeliuojamas patarlės / priežodžio tekstas. Kitaip sakant, labai dažnai kaip tik prasminis patarlės variantas yra pirminis, o jo nulemtas poetinės struktūros variantas – antrinis². Konkretaus vartojimo metu patarlės variantas įgyja specifinių kontekstinių aplinkybių lemiamą situacinę reikšmę. Jos santykį su bazine (pagrindine, standartine) patarlės reikšme nustatė Barbara Kirschenblatt-Gimblett:

¹ Šį skirtumą nurodo ir H. Jason, tik ji šalia *funkcijos* (visam patarlių ir priežodžių korpusui) vartoja *tiesioginės funkcijos* (angl. *immediate function*) terminą, kalbėdama apie atskiro posakio aktualizaciją socialiniame kontekste (Jason 1971: 622).

² A. Krikmannas išvalgiai akcentuoja, kad patarlės sintaksinė struktūra ir semantika yra glaudžiai susijusios ir negali būti aiškinamos atplėštos viena nuo kitos. Jų derinyje semantikai netgi priklausanti svarbesnė vieta, nes meno kūrinio (taip pat ir patarlės) struktūrą racionalu suprasti kaip jo turinio struktūrą (Крикманн 1984: 151).

Pasak mokslininkės, kasdieniame gyvenime patarlė gyvuoja tik situacinėmis reikšmėmis, kurių negalima suplaksti su bazine reikšme, nurodoma rinkiniuose (Kirschenblatt-Gimblett 1973: 826).

Paprastai labiau varijuoja senos, ilgą vartojimo tradiciją turinčios patarlės. Variantų gausėjimą skatina ir toks veiksnys, kaip paplitimas: kuo plačiau žinomas visiems įprastas tekstas, tuo drąsiau galima jį modeliuoti. O pačioms populiariausioms patarlėms atpažinti pakanka tik aliuzijos. Pavyzdžiui, vos užsiminus *krislas akyje, neluptas kiaušinis, ankstyvoji varna*, klausytojai nesunkiai atkurs atmintyje standartinį šių posakių tekstą, o tarimo intonacija ir kitos neverbalinės aplinkybės padės suprasti, kas norėta pasakyti (Mieder 1993: 8).

Keptų karvelių įvaizdžio kilmė

Pirmasis apie neabejotinai literatūrinę *keptų karvelių* įvaizdžio kilmę užsimena Janas Bystronis monografijoje „Lenkų patarlės“ (Bystron 1933: 224). Jis šį įvaizdį kildina iš pasakos apie tinginių ir dykūnų apgyventą stebuklingą šalį (vok. *Schlaraffenland* ‘Pasakų šalis’, pranc. *Pays de Cocagne* ‘Gausybės šalis’). Kitas lenkų paremiologas, J. Krzyżanowski, tyręs lenkų patarlių vartojimo per tris šimtmečius tradiciją ir parašęs apie tai svarų dvitomį veikalą, patvirtina J. Bystronio teiginį ir pateikia daugiau medžiagos: viduriniais amžiais Europos šalyse buvo išpopuliarėję pasakojimai apie dykūnų šalį (AT 1930), kuri lotyniškai vadinta *Cucania*, germanų kalbose – *Schlaraffenland* (arba *Lumberland*), romanų – *Cuccagna / Cocaygne*, lenkiškai – *Kraj Jęczmienny* (‘Miežių šalis’). J. Krzyżanowski minėtame veikale kaip pavyzdį įdeda ir ištisinį olandų pasakos tekstą (išverstą į lenkų kalbą). Iš jo sužinome, kad *Cucania* esanti labai graži, amžinos vasaros ir nesibaigiančių švenčių šalis, kurioje žmonės gyvenantys be jokių rūpesčių: niekas nedirba, visi iki soties miega, o maisto niekada nepitrūksta, nes lyja kiaušiniene ir žuvimis, visur s k r a i d o k e p t o s ž a š y s, teka vyno ir alaus upės. Pasak J. Krzyżanowskio, Lenkijoje jau nuo XVI a. pabaigos buvo gerai žinoma ir pasaka apie laimingą dykūnų šalį, ir tradiciniai liaudies posakiai, paremti *keptų karvelių* bei *skraidančių dešrų* įvaizdžiais (Krzyżanowski 1958: 167–170)³.

Vokiečių folkloristas Lutzas Röhrichas, parengęs net 15 tūkstančių posakių apimantį enciklopedinį patarlių ir priežodžių žodyną, išsamiai aptaria ir *keptų karvelių* įvaizdį: pirmasis apie skraidančias keptas vištas, žąsis ir karvelius 1530 m.

³ Lietuvoje, priešingai, ši pasaka nėra populiarė; Jonas Balys „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge“ prie AT 1930 [*Negalimų dalykų šalis (Schlaraffenland)*]. Šalis, kurioje dedasi negalimi dalykai: kepti karveliai skraido, gaidys jūroje plaukia, saulė žeme vaikščioja ir t. t.] teigia esant vienintelį užrašytą tekstą – LTA 65(30) (Balys 2002: 154).

rašė vokiečių poetas Hansas Sachsas, vėliau posakį apie neskrendančias į burną keptas vištas ir karvelius vartojo Martinas Lutheris, posakį apie neskrendančius į burną keptus karvelius – vokiečių rašytojai Hansas Grimmelshausenas, Johannesas Wolfgangas Goethe; pagaliau V a. pr. Kr. antikinių komedijų autorius Telekleidas yra užsiminęs apie skrendančius į burną strazdus (Röhrich 1973: 1060). Kaip matyti, formuojantis *keptų karvelių* įvaizdžiui, lygia greta šalia *karvelių* buvo minimi ir kitokie paukščiai, būtent: *vištos, žąsys, strazdai*. Jų sąrašą galima dar papildyti remiantis patarlės *Kepti karveliai patys į burną nelekia* svetimkalbiais atitikmenimis (Paczolay 1997: 455–458). Kitos tautos analogiškos struktūros ir semantikos posakiuose *karvelius* pakeičia *žvirbliais* (bulgarai, čekai, latviai, suomia, švedai), *vieversiais* (anglai ir prancūzai), *viščiukais* (latviai ir slovėnai), *varnėnais* (švedai); be to, pasitaiko variantų, kuriuose konkrečiai neišvardijant paliekamas bendrinis žodis *paukščiai* (čekų, retoromanų, škotų kalbose). Tačiau *karveliai* yra labiausiai išpopuliarėję ir vyrauja daugumoje tarptautinių tiriamojo tipo atitikmenų.

Lietuvių kalboje *kepti karveliai* pirmiausia suvokiami kaip egzotiško, poniško maisto produkto sinonimas. Štai keletas iliustruojančių posakių:

Keptas karvelis tik pono viduriams LTR 214(501/252)

Keptais karveliais ne visus vaišina TD II (IX) 180

Ne visų burnos keptiem karveliam valgyt MST 103

Cituotieji variantai yra užrašyti XX a. pirmojoje pusėje. Prie jų gražiai šliejasi ir palyginti nesenas 1996 metų įrašas: *Aš neturiu karvelių prikepus* (kontekstas: Laimutė parėjo iš mokyklos. Tą valgyt, tą... Vis negerai. Aš neturiu...) (LTR 6384/4).

Tiriamajame posakyje *Kepti karveliai patys į burną nelekia* įvaizdis *kepti karveliai* įgyja platesnį apibendrinimą: jis gali simbolizuoti ne tik skanų, sotų valgi, bet ir pinigų, įvairias kitas materialias gėrybes, pagaliau – sėkmę, laimę. Lietuvių patarlėse gausu pavyzdžių, kai konkretaus maisto produkto pavadinimas metoniškai išreiškia valgio, mitybos, o neretai ir pragyvenimo sąvoką. Pirmiausia, žinoma, tokiais metonimais tampa valstiečių stalui įprasti maisto produktai – *duona* (itin dažnai), *košė, putra, sūris, sviestas*, pavyzdžiui:

Duona su prakaitu uždirbama LMD I 671(434)

Duona taupyk rytojui, o ne darbą LTR 69(387/4)

Košės nevalgęs, dalgio nepasuksi LKŽ VI 376

Kokia tavo košė, toks mano arimas LTR 783(24)

Tiršta putra šeimynos negainioja LTR 1011(228)

Iš miego sūrio neraugsi LMD I 687(7/31)

Iš gražumo sviesto nesuksi, o gyventi reiks LTR 2229(48)

Kaip matyti iš cituotų pavyzdžių, įvaizdis *kepti karveliai* lietuvių tautosakoje pateko į palankią dirvą, kurioje sėkmingai prigijo ir tarpsta.

Pagrindinė patarlės versija

Tiriamasis tipas populiarus ne tik visoje Lietuvoje, bet ir už jos ribų esančiose lietuviškose salose. Per ilgą vartojimo tradiciją (seniausias žinomas užrašytas variantas Jokūbo Brodovskio žodyne datuojamas XVII–XVIII a.) ši patarlė įsitvirtino lietuvių patarlių ir priežodžių repertuare: Lietuvių patarlių ir priežodžių kartotekoje saugoma apie 90 jos variantų. Dėl populiarumo ir aktyvios vartosenos iki pat šių dienų patarlė visiems gerai suprantama, todėl tik keletas minėtų variantų turi paaiškinimus ar konteksto duomenų, pavyzdžiui: „Kuris nenori dirbt, laukia, kad kitas uždirbt“ (LTR 3503/307/); „visi žino, kad raikia darbuic, *karveliai pacys koserėn nebėga* (veltui niekas neduoda)“ (LKrL II 601); „pats užsidirbk ir turėsi“ (LTR 4670/76); „jei nori ką turėti, reikia rūpintis, dirbti“ (LKŽ V 356). Neretai patarles mėgstama paaiškinti kitomis panašios semantikos patarlėmis. Taip daro ir J. Brodovskis savo žodyne prie mūsų tiriamojo posakio įdėdamas tokias sinonimiškas patarles: *Duona ne per vėją ateit; Bėga vilkas – tunka vilkas, stovi vilkas – džiūsta vilkas; Vilkas bebėgiodamas bile ką užbėga* SLT 120.

Apibendrinant ką tik apžvelgtus aiškinimus⁴, galima suformuluoti tiriamosios patarlės idėją: ramiai, bet kategoriškai konstatuojama, kad nieko neveikiant, nerodant individualios iniciatyvos neverta tikėtis kokių materialių (ir ne tik) gėrybių ar problemiška susiklosčiusios gyvenimiškos situacijos palankios baigties. O dabar mintyse palyginkime šį griozdišką, nuobodžiai moralizuojantį idėjos nusakymą su ryškiu ir taikliu patarlės vaizdu, sutalpintu į vientisinį penkių reikšminių žodžių sakinį – *Kepti karveliai patys į burną nelekia*. Patraukia dėmesį inversiška žodžių tvarka: į sakinio galą nukeltas veiksmažodžiu išreikštas tarinys. Tokiu būdu jam kliūva pagrindinis akcentas ir didžiausias semantinis krūvis. Kadangi veiksmažodis neigiamas, tai ir visas teiginys virsta negatyviu ir itin kategorišku. Neigiama konstrukcija reiškia, kad veiksmas neįmanomas jokiomis aplinkybėmis, yra nepavaldus laiko kategorijai (šis reiškinys vadinamas patarlės žanro meniniu laiku, Савельева 1977: 43).

Pagrindinė versija laikytina ir tiriamosios patarlės vaizdo branduoliu. Kaip mąstyme vėliau, išplėstiniuose variantuose vaizdą papildys ir praturtins įvairūs nauji komponentai ir motyvai, pasitaikys ir priešingo pobūdžio tekstų, kuriuose vaizdo branduolys praras vienas ar kitas savo detales.

Lenkų patarlės pagrindinė versija yra labai panaši į lietuvių: *Pieczone gołbki nie przyjdą same do gąbki*⁵ (‘Kepti balandėliai / karvelėliai neateina patys į burnytę’). Tie patys reikšminiai žodžiai sakinyje išdėstyti kiek kitaip: didesnio išraiškingumo

⁴ Iš esmės taip pat šią patarlę supranta ir kitos tautos, pavyzdžiui, vokiečiai: „Norėti ką gauti be jokių pastangų, nieko neveikti ir tikėtis pajamų“ (Röhricht 1973: 1060); „Tai reiškia, kad ne viskas gyvenime taip gerai klojasi, kaip dažnam atrodo, ir kad nesistengdamas žmogus nieko negauna“ (Wander 1876: 1042).

⁵ Visi lenkiški pavyzdžiai imti iš J. Krzyżanowskio parengto lenkų patarlių sąvado: t. 1, p. 699 (*Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło S. Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, t. 1–4, Warszawa, 1969–1978).

siekama ne inversiška žodžių tvarka, o rimuojant mažybinėmis formomis pavartotus daiktavardžius *gołąbki – do gąbki* ('balandėliai – į burnytę'). Patarlės prasmė aiškinama irgi labai panašiai: „Kto chce szczęśliwym być, potrzeba mu robić“ ('Kas nori būti laimingas, turi dirbti').

Leksinės sudėties kaita ir jos semantinis reikšmingumas

Dažnai vartojamos patarlės pasižymi variantų gausa. Varijuoti gali teksto leksika (sinonimai, tarmybės), apimtis (didėjanti dėl papildomų meninio vaizdo motyvų ir detalių arba – atvirkščiai – mažėjanti nubyrant tam tikriems komponentams), sintaksinis modeliavimas. Patarlės variantų visuma, kaip teigia profesorius K. Grigas, „patarlės vaizdą įveda į platesnį žodinių kontekstą, parodo nekalbines situacijas, išprovokuojančias tradicinio posakio pavartojimą, atspindi kultūrinę ir socialinę aplinką, pateikia tarmės, regioninio savitumo žymes ir į vaizdo sudėtį įneša metaforų prasmes dekoduojančių detalių“ (Grigas 2001: 116).

Artimiausi pagrindinei versijai yra tie variantai, kuriuose išlaikytas sintaksinis modelis ir žodžių tvarka sakinyje, tik vienas ar keli žodžiai pakeičiami sinonimais arba leksinėmis tarmybėmis. Kiek labiau įvairuoja veiksmožodis – vietoj *nelekia* gali būti vartojama *neskrenda*, *nekrinta*, *nelenda*, *nebėga*, *neina*; *burną* (*burnon*) panašiai keičia *gerklė* ir *koserė*, *karvelį* – *balandis*, pavyzdžiui:

Kepti karveliai patys burnon n e s k r e n d a LTR 3067(173)
Kepti karveliai patys burnon n e k r i n t a LTR 5183(156)
Kepti karveliai patys į g e r k l ę n e s k r e n d a LTR 6082(321)
Kepti karveliai n e l e n d a patys burnon LMD I 714(78)
Kepti karveliai į burną n e i n a LTR 4155(593)
Gatavi karveliai k o s e r è n n e b è g a LKŽ VI 371

Paskutinis pasakymas iš Rodūnios (Varanavo raj., Baltarusija) gražiai perteikia rytų dzūkų tarmės ypatybes; šioje tarmėje, apimančioje ir Baltarusijoje lietuvių gyvenamas teritorijas, slavizmas *gatavi* (*karveliai*) reiškia „paruošti; kepti“. Visi cituoti variantai, taip pat paskutinis, iš pirmo žvilgsnio gerokai pakitęs, prasminiu atžvilgiu nuo pagrindinės versijos nesiskiria, taigi galima sakyti, kad apžvelgėme semantiškai nereikšmingus leksinės sudėties pokyčius.

Analogiškuose lenkų kalbos variantuose taip pat daugiausia įvairuoja veiksmožodis:

Pieczone gołąbki n i e l e c ą / n i e p r z y l e c ą / n i e w l e c ą s a m e d o g ą b k i
(‘nelekia / neatlekia / neįlekia’)
Pieczone gołąbki n i e p a d n ą d o g ą b k i (‘nekrenta’)
Pieczone gołąbki n i e i d ą / n i e p ó j d ą s a m e d o g ą b k i (‘neina / nenuaina’)

Ir lietuvių, ir lenkų kalbose tiriamojoje patarlėje vyrauja daugiskaitos vardininku reiškiamas veiksnys, bet lietuviai turi 13 variantų, kur šioje pozicijoje yra

vienaskaita (*karvelis / balandis*). Toks yra jau minėtas seniausias iš šiuo metu žinomų J. Brodovskio žodyne pateiktas pavyzdys; kiti variantai taip pat iš palyginti ankstyvų šaltinių:

Keptas karvelis neatlėks pats į burną SLT 121(B 483)

Balandis n'ileks tav kepts į burną LKIn 1881

Įdomu, kad pats seniausias lenkų variantas, užrašytas 1584 m., yra beveik identiškas: *Nie przyleci do gęby gołąb upieczony*.

Šios grupės variantuose krinta į akį dar vienas skirtumas – būsimąjo laiko veiksmožodis, einantis tariniu. Pagrindinės versijos ir jai artimų variantų tariniai buvo reiškiami esamojo laiko veiksmožodžiais. Tai patarlėse labai dažnas apibendrinamasis (neaktualizuotas) esamasis laikas, kuris, kitaip nei konkretus esamasis laikas, tik įvardija nuolatinį neribotos trukmės veiksmą ar būseną, jų neindividualizuodamas, nesiedamas su konkrečiomis aplinkybėmis (DLKG 297). Būsimasis laikas taip pat tinka apibendrintiems veiksmams reikšti, todėl taip pat dažnai vartojamas patarlėse. Jis nusako ateities veiksmą, kuris yra susijęs ir su dabartimi. Palyginti su apibendrinamuoju esamuoju laiku, skirtumas toks: būsimąjo laiko veiksmožodžiu reiškiant apibendrintą veiksmą (ar būseną), visai patarlei suteikiamas preskripcijos komponentas (paprasčiau tariant – prognozės atspalvis); patarlės su esamojo laiko veiksmožodžiais šio komponento neturi (Николаева 1995: 315). Kalbant apie laikus, norėtusi paminėti įdomų faktą – itin retai patarlėse pasitaikančius būtuosius laikus. Į šį reiškinį atkreipė dėmesį T. Nikolajeva, specialiai tyrusi rusų patarlių gramatiką, ypač veiksmožodžio gramatinės kategorijas; jos nuomone, kaip tik būtieji laikai glaudžiausiai siejasi su konkrečia tikrove (kuriuo nors situacijos komponentu), todėl netinka apibendrintiems veiksmams reikšti (ten pat).

Lenkai turi keletą posakių, kuriuose veiksmožodis pavartotas būtuuoju laiku:

Pieczone gołąbki same wpadły do gąbki ('Kepti karvelėliai patys įkrito į gerklytę')

Pieczone gołąbki do gąbki same mu zlatywały ('Kepti karvelėliai į gerklytę patys jam skrido')

Formos atžvilgiu šiedu variantai nuo standartinės versijos skiriasi minimaliai: a) pakito veiksmožodžio laikas (būtasis laikas vietoj esamojo ar būsimąjo); b) dingo veiksmožodžio neiginys (viso posakio modalumas pasikeitė iš neigiamo į teigiamą). Tokie, atrodytų, nereikšmingi išorinės formos skirtumai lemia didžiulį prasmės pokytį. Gerai dar kartą išsiskaitykime lenkiškus pavyzdžius: nebeliko apibendrinimo, taigi nebeliko ir patarlės! Turime priežodį, kuriuo taikliai įvertintas konkretus praeities įvykis. Antrajame iš dviejų cituotų lenkiškų variantų yra įvardis *mu* ('jam'), nurodantis dar ir kokį nors konkretų asmenį. Atrodo, kad, tiriamajai patarlei virstant priežodžiu (dar kartą įsitikiname, kokia subtili riba juos kartais skiria), ne mažesnę reikšmę už būtają laiką turi ir veiksmožodžio neiginys. Vien tik jo praradimas taip pat gali būti lemtingas posakio apibendrinimui, pavyzdžiui:

Pieczone gołąbki p a d a j a do gąbki ('Kepti karvelėliai k r i n t a į gerklytę')
Pieczone gołąbki l e c a do gąbki ('Kepti karvelėliai l e k i a į gerklytę')
Smażone gołąbki same do gęby b i e ż a ('Skrudinti balandėliai patys į gerklę b e g a')

Visi trys lenkų variantai laikytini priežodžiais. Analogišką lietuvišką pavyzdį su teigiamu veiksmazodžiu pavyko rasti tik vieną: „Tai gyvenimėlis – kepti karvelėliai į burną l e k i a, a nepasiuto?!“ (LKŽ XII 622). Tai labai ekspresyvus posakis, trykštantis sunkiai valdomu pavydu ir pykčiu dėl nepelnytos kieno nors (kaimyno? giminaičio? Seimo nario?) sėkmės ar lengvo gyvenimo, lyginant su savuoju. Patarlei būdingo ramaus, pamokomo apibendrinimo neliko nė kvapo.

Bet grįžkime prie pagrindinės versijos ir jos leksinės sudėties kaitos. Dabar pa-nagrinėsime keletą atvejų, kai leksiniai pakitimai yra semantiškai reikšmingi, t. y. daugiau ar mažiau keičia patarlės idėją. Nors ji gana kategoriška, prireikus įtaigiau paveikti pašnekovą, galima nesunkiai tą kategoriškumą dar sustiprinti pridėdant papildomą akcentą, pavyzdžiui:

N e v i e n a m kepti karvelėliai patys į burną neatleikia LTR 5219(262)
Kepti karvelėliai patys n i e k a m į burną neskrenda LTR 4610(40)

Analogiškai lenkų kalbos variantai:

N i k o m u pieczone gołąbki same do gęby nie polecą
Pieczone gołębie n i k o m u w gębę nie wpadną

Neigiamas apibendrinamasis įvardis *n e v i e n a m, n i e k a m* (lenk. *nikomu*) patvirtina, kad nėra tokių asmenų, kuriems kepti karvelėliai kristų, sustiprina visos patarlės neigiamą modalumą ir kategoriškumą: nėra jokių išimčių! Panašiai, tik kiek menkesniu laipsniu, kategoriškumą sustiprina ir papildoma vietos aplinkybė:

I r t e n kepti karvelėliai neleikia į burną LMD I 580
I r t e n kepti karvelėliai neleikia burnon VLCh II 45

Akivaizdu, kad šiais variantais norima atkalbėti pašnekovą nuo gyvenamosios vietos ar darbovietės keitimo, perspėti jį, kad per daug nesitikėtų ir paskui nenusiviltų (žinoma, patarlė gali būti vartojama ir kaip apibendrinamasis pokalbio akcentas). Kaip tik vietos aplinkybei tenka didžiausias semantinis krūvis: ji atsiduria sakinio pradžioje, sureikšminama pridėdant dalelytę *ir*. Matome, kaip tarnybinis žodelis, šnekamojoje kalboje neturintis savarankiškos semantinės funkcijos, patarlės tekste tampa reikšminiu elementu: pabrėždamas reikalingą žodį, jis perstato akcentą ir pakoreguoja mintį, taigi atlieka svarbų kompozicinį-sintaksinį vaidmenį.

Lenkų variantų su semantiškai akcentuota vietos aplinkybe nerasta.

Patarlės idėjos kategoriškumas ir apibendrinimo laipsnis gali būti mažinami. Paprasčiausias būdas tai pasiekti – išskirti asmenų grupę, kuriai galioja patarlės tiesa: *T i n g i n i u i kepti karvelėliai neleikia į burną* LTR 5384(927). Kas įvyko,

pagrindinės versijos tekstą papildžius vienu žodžiu? Sukonkretinta abstrakčioji patarlės idėja, apribotas meninio vaizdo galimų reikšmių ir konotacijų laukas – dėl to sumažėjo ir patarlės pritaikymo galimybės. Lietuvių kalboje toks variantas užrašytas tik vienas. Būtų galima manyti, kad lietuviai turi visą pluoštą šmaikščių patarlių ir priežodžių, negailestingai išjuokiančių tinginius; kita priežastis – sumažėjus kategoriškumui ir apibendrinimo laipsniui, kiek nublanksta ir ryškus patarlės vaizdas, todėl variantai su *tinginiu* nepaplito. Bet štai lenkų kalboje variantų su *tinginiu* gausu:

Le ni w e m u pieczone gołębie nie wlecą w gębę (‘T i n g i n i u i kepti karveliai neįleikia į gerklę’)

Nie przylecą do le n i a pieczone gołąbki (‘Neatlėks pas t i n g i n i kepti karvelėliai’)

J. Krzyżanowski pateikia ir eiliuotų pavyzdžių iš literatūrinių šaltinių: *Nie przylecą do lenia pieczone gołąbki, by siedział i nadsiedział, zgotowawszy ząbki* (‘Neatlėks pas tinginį kepti karvelėliai, nors sėdėtų ir nusisėdėtų, paruošęs danktukus’).

Cituotasis variantas datuojamas 1618 m. Lenkų literatūroje dar nuo XVII a. pradžios plito eilėraštukai, anekdotai, pjesės apie laimingą dykūnų ir tinginių šalį, šie kūrinėliai neturėjo didesnės meninės vertės, tačiau buvo labai mėgstami smulkiosios bajorijos ir miestiečių sluoksniuose. Tai ir paaiškina lenkiškų variantų su *tinginiu*, ypač eiliuotų, gausumą. Eiliavimo ir rimavimo pradai, kaip žinoma, labai palengvina posakių įsiminimą ir dažnai padeda jiems išpopuliarėti⁶.

Dar labiau patarlės kategoriškumas ir apibendrinimo laipsnis sumažėja vaizdo branduolį papildžius laiko aplinkybe: *Ne k a s d i e n kepti karveliai koserėn lekia* LKŽ V 371. Vėlgi sakinio pradžios pozicijoje matome aplinkybę, o jos semantinį reikšmingumą sustiprina neiginys, perkeltas iš savo įprastos vietos – sakinio pabaigoje esančio veiksmažodžio. Šitaip pasikeitus reikšminiam patarlės akcentui, matome ir jos idėjos korekciją: patariama nenusiminti, laukti geresnių laikų, nes apskritai keptų karvelių sulauksime (kada nors). Šiuo atveju nežymus leksikos pakeitimas – vienas papildomas žodis ir neiginio perkėlimas – laikytinas semantiškai reikšmingu. Lenkų kalboje pavyzdžio su laiko aplinkybe nerasta.

Dar vienas variantas su teigiamu veiksmažodžiu, vertas detalesnio panagrinėjimo: *Uż marių kepti balandžiai skraido* (paaiškinimas: sunkiais buržuazijos metais daugelis važiuodavo į Ameriką, tačiau ten rasdavo tą patį darbininkų skurdą) (LTR 4017/310). Turimas paaiškinimas išvaduoja nuo hipotetinių svarstymų, ką patarlė galėtų reikšti, todėl šįkart bandysime nustatyti, kaip ir kodėl keičiamas standartinis tekstas kaip tik tokiai patarlės idėjos versijai sukurti. Žinodami, kad šis

⁶ Pavyzdžiui, klasišką lietuvių patarlę *Kas nedirba, tas nevalgo* perkūrė ir sueiliavo Petras Arminas-Trupinėlis:

Kas nedirba, mielas vaike,

Tam ir duonos duot nereikia.

Šis eiliuotas dvieilis iš jo pasakėčios taip paplito, kad populiarumu beveik lenkia klasiškąją patarlę.

variantas vartojamas konkrečioje situacijoje – lietuvių emigrantų Jungtinėse Valstijose neišsipildantiems lūkesčiams apibūdinti, aiškiai jaučiame ironišką patarlės pobūdį. Ironija kyla iš teigiamo veiksmožodžio: juk iš tikrųjų ir Amerikoje tie kepti balandžiai n e s k r a i d o. Sąmoningas „apsimetimas“, tikrosios padėties neatitinkančių dalykų teigimas lietuvių patarlėse ir priežodžiuose yra įprastas būdas ironiškam išpūdžiui sukelti, plg.: *Gražus – tarp akių nosis* SLT 195; *Baltas kaip deguto puta* LMD I 677a(98); *Myli kaip katinas pelę* LTR 3043(265) ir pan. Nagrinėjamas variantas turi vietos aplinkybę *už marių*, kuri yra sakinio pradžioje kaip ir anksčiau aptartuose variantuose. Tik šįkart vietos aplinkybė semantiškai nesureikšminama ir netampa pagrindiniu visos patarlės akcentu – svarbiausią informaciją perteikia veiksmožodis (*skraido*). Tačiau ir vietos aplinkybė vartojama tikslingai. Frazeologizmas *už marių* yra pastovus semantinis stilistinis vienetas, dažniausiai reiškiantis nežinomą, nepasiekiamą šalį ar tiesiog tolumo sąvoką (Grigas 1976: 93–95). Vaizdingieji frazeologizmai paprastai ne tik nusako kokį dalyką ar reiškinį, bet ir jį įvertina. Taip frazeologizmo *už marių* vartosenai būdingas ironijos, net tam tikro skepticizmo atspalvis, plg.: *Už m a r i ū ir jautis grašis* LTR 554(13); *Až m a r i ū ir kašelė varpu skamba* LKŽ VII 863; *Už m a r i ū ir veršius midum girdo, sviestu peni* TŽ III 380. Tokiu būdu vietos aplinkybė *už marių* sustiprina veiksmožodžio keliamą ironiją (visur gera, kur mūsų nėra!). Be to, minėta perkeltinė reikšmė įdomiai koreliuoja su tiesiogine: juk *už marių* šiame variante reiškia Ameriką, t. y. žinomą ir pasiekiamą, laivu perplaukus „marias“, šalį. Lenkai analogiško pavyzdžio neturi (nors frazeologizmas *za morzem* ‘už marių’ jiems pažįstamas), bet štai Gyula Paczolay „Europos patarlėse“ pateikia semantiškai artimą danų variantą: *Hij denkt dat in A m e r i k a de gebraden duiven hem in de mond vliegen* (Paczolay 1997: 456) (‘Jis galvoja, kad A m e r i k o j e kepti karveliai skris jam į burną’).

Nors danų variante vietos aplinkybė reiškiamą ne frazeologizmu, o tiesiogiai, išlieka gana stiprus ironijos ir skepsio išpūdis. Lietuvių patarlė tobuliau nugludintos formos, stilingesnė.

Modalinio prasmės lygmens raiška

Vartodami patarles, bendruomenės nariai, kaip jau buvo užsiminta, emociškai įvertina reiškinį ar situaciją. Reiškiamų jausmų skalė plati: džiaugsmas, pašaipa, apgailėstavimas, gėda, baimė, pyktis, puikybė ir t. t. Be to, kiekvieno konkretaus pavartojimo atveju išryškėja ir patarlės turinio santykis su realybe, t. y. kalbamasis dalykas pateikiamas kaip tikroviškas / netikroviškas, galimas / negalimas, akivaizdus, tikimas, pageidaujamas, privalomas ir pan. Šis santykis vadinamas modalumu. Modalumas yra gramatinė ir semantinė kategorija, reiškiamą įvairiomis morfologijos, sintaksės, leksikos priemonėmis, taip pat intonacija (Gaivenis, Keinys 1990: 125, 126). Lietuvių kalboje svarbiausia modalumo raiškos priemonė – veiksmožodis, turintis tam reikalui nuosakos kategoriją (DLKG 304). Iki šiol aptartieji variantai tiek lietuvių, tiek lenkų kalbose daugiausia buvo konstatuojamojo pobūdžio, nelygu

tik jų kategoriškumo ir apibendrinimo laipsnis. Bet, pasirodo, tą patį tekstą nesunku pakoreguoti, kad jis tiktų įvairiems kitiems modalinės prasmės atspalviams perduoti. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje išsiskiria grupė variantų, kuriais tiesiogiai skatinama ir liepiama:

Nelauk, kol keptas karvelis įkris tau į burną LTR 1881(2/4)

Nanorėk er nalouk, ka kepta balonde es dongaus krestom LTR 4670(76)

Nelaukim išsižiojė, kad Dievas keptą karvelį gerklėn įmestų LTR 1204(62/9)

Kalbėtojo liepimas, reikalavimas, o gal ir prašymas (tai priklauso nuo tarimo intonacijos) pokalbyje dalyvaujantiems asmenims pirmiausia reiškiamas veiksmoždžio liepiamosios nuosakos formomis; vienaskaitos 2-ojo asmens formos – *nelauk, nenorėk ir nelauk* – išreiškia kategoriškesnį liepimą, o daugiskaitos 1-ojo asmens – *nelaukim (išsižiojė)* – ne tiek liepimą, kiek kvietimą kartu atlikti veiksmą. Šiuose variantuose matome ir pakitusį sintaksinį modelį – jau nebe vientisinį, o sudėtinį prijungiamąjį sakinį. Svarbiausia patarlės turinio informacija paprastai išsakoma šalutiniame prijungiamajame sakinyje, kuris šiuose variantuose sutampa su meninio vaizdo branduoliu. Yra panašios formos variantas su teigiamu veiksmoždžiu, skambantis ironiškai ir itin pašaipiai: *Lauk, kol balandis atskris iškepts* LTR 5562(154).

Siekiant liepimą sustiprinti, geriau jį argumentuoti, pasitelkiamas šalutinis priešasties aplinkybės sakinytis:

Nelauk keptų karvelių, jų niekas neatneš TŽ III 380

Nelauk kepto karvelio, vis tiek tau jo niekas neiškeps LTR 5392(91)

Artimi liepiamiesiems yra geidžiamieji sakiniai. Jie nusako norą, pageidavimą, kad kas nors būtų vykdoma ar vyktų savaime. Šiuose sakiniuose plačiai vartojamos tariamosios nuosakos visų asmenų formos. Lietuvių kalboje yra variantų ir su tokiau modaliniu atspalviu:

Gal norėtu m, kad kepti karveliai patys į burną lėktų LTR 30(374)

Gerai būtų keptais karveliais misti, tik kad jie patys į burną nelekia KrvP II 146

Palyginti nedaug pakeitus standartinį tekstą, galima išgauti ryškų apgailestavimo išpūdį: *Jau tie čėsai prapuolė, kada iš dangaus kepti karveliai puolė* LTR 3303(59). Šis variantas laikytinas patarle, nes išlaiko apibendrinamąją prasmę, todėl yra įdomus būtųjų laikų vartosenai. Konstatuojama, kad „buvo, bet pražuvo“, taigi dabar jau nebėra.

Ekspresyvumu išsiskiria variantai, turintys klausimo formą; lietuvių kalboje jų yra nemažai, pavyzdžiui:

Argi manai, kad kitur kepti karveliai laukia? KrvP I 108

Bene kitur kepti karveliai laukia? LTR 1658(577/23)

Ko sėdi, ar kepto karvelio lauki? LTR 5026(265)

Kur eisi, kur keptus karvelius rasi? LTR 6408(311)

Nors ir turi klausiamajam sakiniui būdingą sandarą, ištariamai savita intonacija, šie variantai nėra tikri klausimai, nes nereikalaujama atsakymo. Atsakymas ir kalbėtoji, ir adresatui yra visiškai aiškus. Klausimo forma tik pabrėžia cituotų variantų kategoriškumą ir suteikia jiems ryškų jausminį atspalvį (priklausomai nuo intonacijos – pasipiktinimą, apmaudą, nustebimą, nusivylimą ir pan.). Galima juos laikyti retoriniais klausimais (DLKG 580). Paprastai teigiama retorinio klausimo forma reiškiamas neigimas, o neigiama – teigimas:

Argi manai, kad ... laukia? = nelaukia!

Bene kitur ... laukia? = nelaukia!

Ko sėdi, ar ... lauki? = nesėdėk, nelauk!

Kur eisi, kur ... rasi = neik, nerasi!

Pirmieji du variantai pradedami klausiamosiomis dalelytėmis *argi, bene*, kurių funkcija šiuo atveju yra padidinti posakių ekspresiją ir sustiprinti įtaigumą pašnekovui.

Lenkų šaltiniuose, skirtingai negu lietuvių, nerasta pavyzdžių su įvairesniais modaliniais prasmės atspalviais.

Sintaksinių modelių įvairovė: išplėstiniai ir nutrupėję variantai

Lietuvių kalboje tiriamasis tipas, kaip spėjome įsitikinti, pasižymi skirtingais, įdomiai modeliuojamais tekstais. Dar didesnę jų įvairovę atskleidžia išplėstiniai variantai. Juose, prišliejant naujus motyvus bei išradingai transformuojant meninį vaizdą, patarlės idėja detalizuojama, įvairiai plėtojama, papildoma išvadų pobūdžio pastabomis. Posakiai įgyja ir naujų stilistinių atspalvių. Štai pora pavyzdžių su išreikšta sąlyga:

Kepti balonde nekris iš dangaus, jei nedirbsi LTR 5562(327)

Kad ir sėdėsi bažnyčioj, kepti karveliai į burną neįkris LTR 4096(88)

Pirmajame variante šalutinis sąlygos sakinytis tik pakartoja informaciją, kuri paprastai esti paaiškinimuose. Nei prasmės, nei formos meniškumo atžvilgiu jis patarlės nepraturtina. Gali būti laikomas savotišku teksto balastu, nes patarlės idėją aiškina pernelyg elementariai ir tiesmukai. Populiariai patarlei, kurios prasmė ir vartoseną aiški, tai nereikalinga. Antrasis variantas sudėtingesnis: sąlyga „jeigu nesimelsi“ išreiškiama sėdėjimo bažnyčioje vaizdu, kuris patarlę nuspalvina švelniu humoru.

O štai aštresnis, kandžia pašaipa dvelkiantis variantas: *Kam kepti balandžiai į burną skrenda, tas ir kramtymą laiko už darbą* LTR 3946(126). Pasinaudota labai populiariu sintaksinio modeliavimo būdu – vadinamąja kontūrine konstrukcija: *kam ... , tas ...*. Šalutinis pažymimasis sakinytis teigia esant tokį asmenį, kuriam

kepti balandžiai į burną skrenda (= meninio vaizdo branduolys), o pagrindiniame sakinyje suformuluota ironiška išvada: minimas asmuo virsta visišku tinginiu, kuris net *kramtymą laiko už darbą*. Atitinkamai patarlės tekstą intonuoja jungiamieji žodžiai: *kam, tas*.

Kiek netikėtas pavyzdys, kuriame įprasti tiriamosios patarlės žodžiai modeliuojami naujai. Meninio vaizdo branduolys „išnarstytas“ ir savotiškai „išdėliotas“ per abu sudėtinio sakinio sandus: *Karvelis neiškeps, reik pagaut, iškept ir į burną idėt pačiam* LKŽ IV 205. Atvirai didaktiški nurodymai taip nuosekliai dėstomi, kad galima išvelgti net operacinio teksto žymių. Bet akivaizdu, kad ši patarlė kiek perkrauta žodžių ir neprilygsta lakoniškai pagrindinei versijai.

Pacituosime vieną išplėstinį lenkišką variantą, kuriame meninis vaizdas papildytas *skraidančių dešrų* motyvu: *Tak to prawda, jak że kiedyś żywe kielbasy a pieczone gołębie po świecie latały* (‘Tai tokia tiesa, kaip kad gyvos dešros ir kepti balandžiai kadaise po pasaulį skraidė’)⁷.

Įsivaizduokime situaciją, kai vienas asmuo viską sutvarko, paruošia, o kitas nė piršto nepajudina, pastarojo atžvilgiu puikiai tiktų posakis: *Karveliai gatavi iškepti ir vidalciai rūron subesti* LTR 213(78/242). Tas pats visai vartaliojamas tekstas dar kartą virto priežodžiu: nėra apibendrinimo, taikliai vertinama konkreti situacija. Pagrindinė tiriamojo tipo tema – neveiklumas, iniciatyvos stoka – šiame variante atskleidžiama pasitelkiant naujas priemones. Būtent tautologiją (*karveliai*) *gatavi iškepti*, kuri labai sustiprina ir pabrėžia leksinę žodžio reikšmę, ir papildomą meninio vaizdo motyvą – į kepsnį įsmeigtas šakutes (= viskas padaryta, tik imk ir valgyk). Paremija, žinoma, tai išsako sau būdinga kalba *vidalciai rūron subesti* – iš trijų reikšminių žodžių du skoliniai slavizmai (plg. lenk. *widelec, rura*), vienas iš jų šiurkštus, priskirtinas žemajai leksikai. Tuo pasiekiamas didesnis priežodžio ekspresyvumas ir įtaigumas. Reikėtų prisiminti ir tai, kad šakutės buvo retenybė lietuvių valstiečių buityje net XX a. pirmaisiais dešimtmečiais⁸. Tai nelabai reikalingas, „poniškas“ daiktas, skolinamas vienų kitiems tik ypatingomis progomis (švenčiant vestuves ar krikštynas, sulaukus garbingų svečių ir pan.). Atsidūrusi paremijos meniniame vaizde, ši realija kelia netikėtumo įspūdį. O kas netikėta – dažnai tampa komiška. Dar vienas papildomas stilistinis atspalvis. Pacituosime panašų labiau išplėstą variantą:

Neieškok karvelia iškepta ir videlčia rūron įbesta, ba gali gaut sukirmijusias varnas LTR 3835(1680)

Nekartojant to, kas ką tik buvo pasakyta apie meninį vaizdą ir jį formuojančias realijas, galima pridurti, kad ši patarlė yra perkrauta, matyti dirbtinės pastangos ją sužaisminti (nelabai vykęs kontrastas tarp *iškeptų karvelių* ir *sukirmijusių varnų*). Pirmiau aptartas priežodis tobulesnis ir geriau atstovauja žanrui. Jeigu nusižengiama

⁷ Plg. lietuvių patarlę *Būdavo, kad sūriais snigdavo, dešromis lydavo, bet tie laikai seniai praėjo, net mūsų tėvai tų dyvų neregėjo* KrVP I 310. Kaip žinoma, į Vinco Krėvės-Mickevičiaus „Patarles ir priežodžius“ pateko gana daug netradicinių posakių bei dirbtinai išplėstų tradicinių patarlių variantų (Grigas 2000a: 32); atrodo, toks yra ir šis gerokai perkrautas variantas.

⁸ Todėl jos ir buvo vadinamos skolinu žodžiu; plg.: šaukštas – įprastas valstiečiams stalo įrankis ir *šaukštas* – senas lietuviškas žodis, randamas XVI–XVII a. raštuose (Sabaliauskas 1990: 209).

jo diktuojamam lakoniškumo reikalavimui, tik labai retai pavyksta sukurti tikrai menišką miniatiūrą. Kuo trumpesnis posakis, tuo mažiau jis stabdo pokalbį, neatitraukia pašnekovų dėmesio nuo pagrindinės temos. Tačiau, išstartas atitinkama intonacija, jis lengvai pasiekia norimą efektą. Palyginkime du pavyzdžius:

Lauki, kad kepti karveliai patys burnon įlėktų LTR 264(150/180)

Laukia keptų karvelių LTR 3503(3070)

Abu priežodžiai, taikomi tinginiui ar šiaip pasyviam asmeniui, semantiškai sutampa, o formos atžvilgiu gerokai skiriasi. Pirmasis šalutiniame sakinyje idealiai išlaiko meninį vaizdą, tuo tarpu antrasis, išreikštas vientisiniu sakiniu iš trijų reikšminių žodžių, teturi *keptų karvelių* įvaizdį. Tiek liko iš meninio vaizdo branduolio. Čia susiduriame su nutrupėjusiu tekstu. Kartais tokie tekstai vadinami „nulinio laipsnio“ ar „nukapotų formų“ (angl. *zerograde, truncated forms*, Carnes 1994: 469). Šiuo būdu paprastai modeliuojamos tik populiaros patarlės, kurių standartinis tekstas gerai žinomas visiems pašnekovams. Mat, norint suvokti nutrupėjusį variantą, būtina jį palyginti su standartiniu tekstu, kurį reikia žaibiškai atkurti mintyse (Cram 1994: 86). Sėkmingai atlikus tokią operaciją, nutrupėjęs (t. y. netekęs svarbių meninio vaizdo detalių) variantas ne tik kad nieko nepraranda, bet dar ir laimi. Kuo glaustesnis tekstas, tuo didesnė vidinė įtampa pasiekiamą, visas posakis įgauna epigramiško raiškumo (Sauka 1970: 283). Atitinkamame kontekste išgirdus ar perskaičius priežodį *laukia keptų karvelių*, iškart aišku, kad galvoje turimas ne užsakyto patiekalo laukimas restorane. Tačiau teoriškai įmanoma ir tokia interpretacija, jei niekada neteko susidurti su tiriamąja patarle *Kepti karveliai patys į burną nelekia*.

Panašų priežodį su „nukapotu“ meninio vaizdo branduoliu turi ir lenkai: *Zachcialo mu się pieczonych gołąbków* (‘Užsinorėjo keptų balandėlių’); palyginkime jį su panašios semantikos nenutrupėjusiu variantu: *Wygląda tylko, aby mu z nieba piezone do ust gołąbki wlataly* (‘Atrodo taip, tarsi jam iš dangaus kepti balandėliai į burną skristų’).

Pasigėrėkime dar keliais lietuvių priežodžiais, kurių lakoniškumas yra tiesiog proporcingas ekspresyvumui ir jausminiam raiškumui:

Jau ir jo nuvej kepti karveliai! LKŽ II 1090

Dabar aš tau atkepsiu keptus karvelius! KrvP I 342

Tegu dabar iššika keptus karvelius! LTR 436(519/46)

Visus tris variantus vienija bendras modalinis atspalvis – piktas džiaugsmas dėl kito nesėkmės, net grasinimas. Šiems jausmams reikšti geriausiai tinka kuo glaustesnis, vienu atsikvėpimu sakomas (išrėkiamas!) tekstas. Pirmasis priežodis su aiškiu pasitenkinimu konstatuoja, kad jau baigėsi (*nuvej* – būtasis laikas) ta neteisinga situacija, kai kas nors kitas naudojosi neužtarnautomis gėrybėmis, tuo keldamas aplinkinių pavydą. Antrajame priežodyje skamba įžeistojo pyktis ir grasinimas; perfrazuotas populiarus frazeologizmas *atkepti pyragus / atkepỹ pyragỹ*,

sakomas atsikeršijant, džiaugiantis, kai gaunama atsilyginti už nuoskaudą (LKŽ IX 1083). Paskutiniame variante piktdžiugavimas ekspresyviai reiškiamas šiurkščiu šnekamosios kalbos veiksmažodžiu *iššika*, skatinamąją posakio intonaciją paryškina dalelytė *tegu*.

Nutrupėję variantai ir semantiškai, ir ypač savo forma labai nutolę nuo pagrindinės versijos. Faktiškai juos lyg bambagyslė sieja tik *keptų karvelių* įvaizdis. Todėl tikrai galima diskutuoti, ar čia dar to paties tipo tekstai, ar savarankiški tipai. Juk skiriant patarlių tipus didžiausia reikšmė kreipiama į leksinę sudėtį ir sintaksinę konstrukciją, t. y. svarbiausiuoju kriterijumi laikomi pastovesni lygmenys (Grigas 2000: 8, 9). Vadovaujantis tokia logika, priežodį *dabar aš tau atkepsiu keptus karvelius* reiktų skirti prie tipo *atkepsiu pyragus*. Formaliai toks sprendimas būtų teisingesnis. Bet visi šiame skyriuje apžvelgti variantai yra vienetiniai, taigi galime į juos žiūrėti kaip į savotiškas platesnio vartojimo neįgavusias improvizacijas; gausesnis užrašytų variantų kiekis klasifikavimą palengvintų. Tokioje situacijoje sunku išvengti subjektyvumo. Gal lengviau apsispręsti dėl paskutinio pavyzdžio, kuris nėra nei patarlė, nei priežodis: *Pažadėtų keptų karvelių kvapas*. Taip pavadintas straipsnis ekonomine tema, kuriame gvildenamos Lietuvos narystės Europos Sąjungoje, finansinės paramos iš Europos Sąjungos, lietuvių troškimo gyventi geriau ir panašios problemos⁹. Išradingai pasinaudojant *keptų karvelių* įvaizdžiu, sukurtas puikus straipsnio pavadinimas, iš pradžių atkreipiantis dėmesį ir sudominantis skaitytoją, vėliau vaizdingai reziumuojantis straipsnio esmę. Turime netradicinį tekstą, kurio prasmė ir formos grožis atsiskleidžia tik žinantiems seną liaudies patarlę.

Baigiamosios pastabos

Priminsime gerai žinomą paremiologinį paradoksą: aksioma laikomas teiginys, kad patarlės ir priežodžiai išreiškia tautos pasaulėvaizdį, nacionalinį charakterį, bet, antra vertus, paremiologai sutinka ir dėl to, kad didelė dalis kiekvienos tautos patarlių ir priežodžių repertuaro yra tarptautinio pobūdžio (Левин 1984: 122, 123). Kaip gali būti teisingi abu vienas kitam prieštaraujantys teiginiai? Iš dalies į šį klausimą atsako ką tik atliktas vieno tarptautinio tipo tyrimas. Jis parodė, kad dvi kaimyninės, artimai bendraujančios tautos universaliūs tarptautinės patarlės raidą praturtino savitomis išraiškos formomis – papildė meninio vaizdo branduolį naujomis detalėmis, sukūrė naujų sintaksinių modelių, atskleidė modalinio prasmės niuansavimo galimybes, įvedė eiliavimo pradų. Tai lemia paremiijos žanro lankstumas: galimumas įvairiomis situacijomis pritaikyti tą patį tekstą, lengvai jį modeliuoti akcentuojant prasmę, kurią siekiama įteigti pašnekovui. Abiejų tautų sukurti variantai liudija „nepaliaujamą žmogaus kūrybinės minties judėjimą, polinkį nesitenkinti jau turimais ir įprastais vaizdais, o juos nuolatos turtinti, remiantis tikrovės teikiamomis galimybėmis“ (Grigas 1968: 14).

⁹ Guoda Steponavičienė. Pažadėtų keptų karvelių kvapas, *Naujasis židinys-Aidai*, Nr. 1-2, 2006.

Išvados

1. Tiriamosios patarlės meninio vaizdo branduolį formuojantis įvaizdis *kepti karveliai* yra literatūrinės kilmės. Lenkijoje jis ir juo paremti tradiciniai posakiai gerai žinomi nuo XVI a. pabaigos. Seniausias žinomas lietuviškas užrašymas yra J. Brodovskio žodyne (XVII–XVIII a.).

2. Vientisiniu sakiniu iš penkių reikšminių žodžių perteikiama pagrindinė versija (laikytina ir meninio vaizdo branduoliu) tiek išorine forma, tiek semantika abiejose kalbose beveik sutampa.

3. Semantiškai nereikšmingų panašių leksinės sudėties pakitimų ir sustiprinto kategoriškumo prasmės variantų yra abiejose kalbose. Lenkai turi daugiau variantų, tarp jų ir eiliuotų, su *tinginiu*, lietuviai – su akcentuotomis vietos ir laiko aplinkybėmis.

4. Lietuvių kalboje šalia konstatuojamojo pobūdžio pagrindinės versijos gausu ir kitoki modalumą reprezentuojančių variantų – liepiamųjų, skatinamųjų, geidžiamųjų ir ypač ekspresyvių klausiamųjų.

5. Lietuviai sukūrė daugiau išplėstinių sintaksinių modelių, išradingai transformuojančių meninį vaizdą, papildančių jį naujomis detalėmis, praturtinančių posakio stilistiką.

6. Lietuviai turi daugiau ir gerokai įvairesnių nutrupėjusių variantų, pasižyminčių ypač didele ekspresija ir jausminiu raiškumu.

7. Lenkų kalboje daug ne visai tradicinių posakių (tarp jų ir eiliuotų) iš literatūrinių šaltinių. Lietuvių kalboje tokių nerasta.

ŠALTINIAI

- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 3-iasis leidimas, Vilnius, 1997.
KrvP – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai*, kn. 1–3, Kaunas, 1934–1937.
LK – *Liaudies kūryba*: [Straipsnių rinkinys], t. IV, 1996.
LKIn 1881 – *Lietuviškosios Kalendros Metui* <...>, sudarė M. Šernius, Klaipėda, 1881.
LKrL – *Lydos krašto lietuviai*: Monografija, d. II, Kaunas, 2002.
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.
LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
MST – *Smulkioji tautosaka: Patarlės, priežodžiai, posakiai*, surinko ir užrašė Jonas Mingirdas, Los Angeles, 1958.
SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII amžiuje: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, parengė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956.
TD – *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), 1993.
TŽ – *Tauta ir žodis: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*, kn. III, Kaunas, 1927.
VLCh – E. Volteris. *Lietuviška chrestomatija*, 1, 2, Sanktpeterburgas, 1903, 1904.

LITERATŪRA

- Balys Jonas 2002. *Raštai*, t. III, parengė Rita Repšienė, Vilnius.
Bystroń Jan St. 1933. *Przysłowia polskie*, W Krakowie.

- Carnes Pack 1994. The Fable and the Proverb: Intertexts and Reception, in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London, p. 467–493.
- Cram David 1994. The Linguistic Status of the Proverb, in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London, p. 73–97.
- Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Grigas Kazys 1968. Patarlės ir priežodžiai, kn.: *Lietuvių tautosaka*, t. 5, Vilnius, p. 9–26.
- Grigas Kazys 1976. *Lietuvių patarlės*, Vilnius.
- Grigas Kazys 2000. Pratarė, kn.: *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1, Vilnius, p. 7–11.
- Grigas Kazys 2000a. Nuo pirmųjų įrašų iki sisteminio leidinio, kn.: *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1, Vilnius, p. 25–42.
- Grigas Kazys 2001. Kai kurios patarlių prasių mįslės, *Tautosakos darbai*, [t.] XV, p. 103–120.
- Yerkovich Sally 1983. Conversational Genres, in: *Handbook of American Folklore*, Bloomington, p. 277–281.
- Jason Heda 1971. Proverbs in Society: The Problem of Meaning and Function, *Proverbium*, No. 17, p. 617–623.
- Kirshenblatt-Gimblett Barbara 1973. Toward a Theory of Proverb Meaning, *Proverbium*, No. 22, p. 821–827.
- Krikmann Arvo 1974. Some Difficulties Arising at Semantic Classifying of Proverbs, *Proverbium*, No. 23.
- Krzyżanowski Julian 1958. *Mądrzej głowie dość dwie słowie: Trzy centurie przysłów polskich*, t. 1–2, Warszawa, 1958–1960.
- Mieder Wolfgang 1993. The Wit of One, and the Wisdom of Many, in: Wolfgang Mieder. *Proverbs Are Never Out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age*, New York–Oxford, p. 3–17.
- Obelkevich James 1994. Proverbs and Social History, in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London, p. 211–251.
- Paczolay Gyula 1997. *European Proverbs*, Veszprém.
- Röhlich Lutz 1973. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Bd. 2, Freiburg–Basel–Wien.
- Sabaliauskas Algirdas 1990. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius.
- Taylor Archer 1965. The Study of Proverbs, *Proverbium*, No. 1, p. 1–10.
- Wander Karl Friedrich Wilhelm (Hrsg.) 1876. *Deutsches Sprichwörter-Lexikon: Ein Haussatz für das deutsche Volk*, Bd. 4, Leipzig.
- Крикманн А. А. 1978. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы, kn.: *Паремнологический сборник*, Москва, p. 82–104.
- Крикманн А. А. 1984. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы, kn.: *Паремнологические исследования*, Москва, p. 149–178.
- Левин Ю. И. 1984. Провербиальное пространство, kn.: *Паремнологические исследования*, Москва, p. 108–126.
- Николаева Т. Н. 1995. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии, kn.: *Малые формы фольклора: Сборник статей памяти Г. Л. Пермякова*, Москва, p. 311–325.
- Савельева Л. 1977. Отрицательные конструкции в некоторых прозаических жанрах русского фольклора, kn.: *Язык жанров русского фольклора*, Петрозаводск.

**ROAST PIGEONS DO NOT FLY INTO ONE'S MOUTH:
SEMANTIC VARIATION OF A PROVERB
(PARALLELED TO THE POLISH EQUIVALENTS)**

GIEDRĖ BUFIENĖ

Summary

Textual stability of proverbs is an essential quality of this genre. However, proverbs in the living tradition tend to dynamic variation, especially the most popular ones. Changes in their superficial structure (i.e. the lexical, phonetic, syntactic ones) can be spotted and described easier, while analysis

of the altered contents is a following step. But actually, the reason for shaping the proverb's text is its being aimed at producing certain impact onto the companion, i.e. mocking, shaming, warning, or to the contrary, encouraging and approving. In other words, frequently the variation of meaning is the primary one, while variation of the poetic structure that it causes, the secondary one. In this respect, the article deals with a popular international proverb type that has found its way into Lithuanian tradition since the 17th century. In the systematic card file index of the Lithuanian proverbs and proverbial phrases at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, about 90 variants of this type are stored. Having shortly described the origins of the *roast pigeons* image and the main version of the proverb, the author goes on to discuss changes in the lexical structure of the proverb and its semantic meaning, to survey the expression of the modal semantic level, to analyze transformations of meaning and the artistic image in the extended and truncated variants of the proverb. Special emphasis is laid on the changes in the meaning of these sayings, their expression and suggestibility, and its relation to the relevant transformations in the external form. The analyzed variants are methodically paralleled to the Polish equivalents, highlighting analogical and original versions in both languages.

As demonstrated by the analysis, two neighboring and closely related peoples have enriched the development of the same international proverb in peculiar means of expression. In Lithuanian language, along with the main version of the declarative character, there are numerous variants representing different kinds of modality, e.g. the imperative, optative and especially the expressive interrogatory ones; Lithuanians have created a larger number of expanded syntactic patterns, ingeniously transforming the artistic image and supplementing it with new details that enrich the stylistics of the proverb. Also, Lithuanians have devised much bigger variety of truncated variants, characterized by particularly intense expression and emotional verve. In Polish language, a considerable group of variants mentioning *slob* can be found (while in Lithuanian, there is only one recording of such kind), also, the rhymed variants are quite numerous (among them, many have originated from literary sources that are rather distanced from the traditional form), which are not present in Lithuanian tradition.

Gauta 2007-02-12

**PASTANGOS ŠVELNINTI KŪRINĮ:
PASAKOS „EGLĖ ŽALČIŲ KARALIENĖ“
PERIFERINIAI VARIANTAI**

LEONARDAS SAUKA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straiпsnio objektas – apžvelgta žinomi šios pasakos variantai: 182 – lietuvių, 87 – latvių, 35 – estų, 4 – suomių, 1 – vėpsų, 28 – rusų, 22 – baltarusių, 6 – ukrainiečių, po 2 – lenkų ir bulgarų, 4 – totorių, 1 – kazachų, 1 – čiuvašų.

Darbo tikslas – išaiškinti kūrinį švelninančių tendencijų paliestos variantų dalies kaitos modelius, pagrindinį dėmesį kreipiant į siužetą. Atskleisti kaitos mastą ir galimas sąsajas su kitais raidos procesais.

Tyrimo metodai – aprašomasis, interpretacinis.

Žodžių raktai: kūrinio sušvelninimas, kaitos modeliai, laiminga pabaiga.

Įžanginės pastabos

Prieš pradėdant nagrinėti pastebėtus siužeto pokyčius, kurie sušvelnina pasakos daromą įspūdį, norima atkreipti dėmesį į galimybes išryškinti priežastis, nulėmusias tokias tendencijas. Galimybės nėra didelės, nes mažai tėra sukaupta medžiagos apie pasakos „Eglė žalčių karalienė“ atlikimą ir klausytojų reakcijas. Tačiau šiek tiek duomenų yra, ir tai leidžia daryti prielaidas.

Kaip žinoma, Eglės pasaka prasilenkia su stebuklų pasakų kanonu, neturi laimingos pabaigos. Tragiška įvykių eiga sukelia klausytojams psichinį diskomfortą. Tokių atvejų, kai pasaka sukelia baimę, skausmą, sukrečiančius išgyvenimus dėl vaizduojamos neteisybės, kai klausytojas, o neretai ir pasakotojas paplūsta ašaromis, bežode rauda, yra pastebėta ne kartą. Pavyzdžiui:

Marijai Janonienei Julius turėdavo prižadėti, kad neverks, kai pasakodavo apie Jonuką. Bet kai tik pasakoja – jis ir verkia (BKT p. 379).

Šiuo atveju siekiama iš anksto tramdyti klausytojo reagavimą, tačiau nepavyksta tai padaryti. Kitas atvejis liudija norą koreguoti kūrinį, išmesti iš pasakojimo skaudžiausias vietas. Folkloristė Bronė Kazlauskienė atkreipia dėmesį į savo motiną:

Kai, sekdamas pasaką, susigraudina – jai pačiai gaila ir pjaunamo vargšo kiškėlio, ir skriaudžiamos našlaitės, ir nebeturinčios namų, nendre pavirtusios žalčio pačios („Žalčio pati“) – vaikai prašydavo praleisti liūdnąsias vietas, bet ji ištikimai viską sekdamas (SZ p. 6).

Gervėtiškių pasakotojas, 89 metų senukas Jonas Petrikas, sekdamas pasaką „Žiulvinas“, pabaigoje sutriko, „nebeužbaigė, ėmė raudoti, labai susigraudino. Sakė, kad jam gaila Žiulvino“ (GrvP 158).

O štai iš neseniai „Rubinaičio“ žurnale paskelbto dailėtyrininkės Ingridos Korsakaitės pašnekesio su dailininke, vaikų knygų iliustruotoja Sigute Valiuviene (jos diplominis darbas buvo S. Nėries „Eglės žalčių karalienės“ iliustracijos) sužinome apie gana ryškų šios pasakos kaitos atvejį:

Vakarais prieš miegą Eglutė ir Sauliukas [dailininkų vaikai – L. S.] vis prašydavo manęs pasekti pasaką apie Eglę žalčių karalienę, bet tik su gera pabaiga: nė vienas Eglės vaikelis neišduoda tėvelio Žilvino vardo, ir visi laimingi grįžta į savo namus jūroje.

Tokiomis pasakomis stiprinome viltį, kad galime ir turime būti tvirtesni, geresni, o tada ir pasakos gerai baigsis (Korsakaitė, Valiuvienė 2006: 23).

Nors tai tik keli pavyzdžiai, bet ir jie padeda suprasti kaitą ir pastovumą šios pasakos tradicijoje. O siužeto modifikacijų analizė turėtų sukonkretinti vaizdą apie tekstų švelninimo tendencijas.

1. Pasakos trumpinimas

Pirmas modelis: Vestuvės – pasakos pabaiga. Pasaka užbaigiama žalčio ir jo žmonos išvykimu į vyro šalį. Tokiu būdu kūrinys iš esmės sutrumpinamas, lieka tik jo pirmoji dalis. Pavyzdžiui, tekstas iš Žemosios Panemunės, užrašytas 1931 m.:

Važiavo važiavo ir privažiavo gražius rūmus. Tai jaunikaičio buvo gyvenimas <...>. Miglutė greitai apsiprato, nes jai ten buvo gera gyventi (Žvgž 1931, Nr. 2: 33).

Kitas tekstas iš Gervėčių apylinkių, užrašytas 1970 m.:

– Kukū, jūs svotuliai,
Kukū, jūs razumnieji,
Kukū, nedurnieji,
Kukū, tai jūs vežat,
Kukū, sau martelį,
Kukū, man duos juostelį.

Nu, ir gerai gi jau, davė juostelį <...>. Nuvežė par Ašmenų, par undenį didelį.

– Razsiskirk, undenie!

Razsiskyrė unduo. Unvežė mergaitį labai gražiuosan dvaruosan. Gražu buvo labai (GrvP 158).

Kartais dar trumpai paryškina, koks buvo gyvenimas. Antai tekstas iš Būdviečio (Seinų aps.), gautas 1932–1933 m., šitaip užbaigiamas:

Jiedu laimingai gyveno, susilaukė daug vaikų (LTR 449a/27/).

Panaši laiminga pabaiga ir varianto iš Žiežmarių, gauto 1932 m.:

Žalčiai linksmi nuvažiavo į savo rūmus. Tenai mergelę sutiko žaltys. Jis akimirksniu virto gražiu jaunikaičiu. Jis buvo užkeiktas ciesorius. Mergaitė tapo ciesorienė <...>. Paskui jie turtingai ir laimingai gyveno (LTR 899/29/).

Analogiškos tendencijos pastebimos latvių šios pasakos tradicijoje. Labai sutrumpintų, turinčių laimingas pabaigas variantų užrašyta įvairiose etnografinėse Latvijos srityse. Štai Žiemgaloje, Duobelės krašte, vienas pasakotojas taip užbaigė visą istoriją:

Bet pēc trim dienam skan jauka muzika un atbrauc zalksi un aizved skaisto Madaļu uz upi un tur ta dzīvo laimīga (LFK 1585,192).

Siužetas taip pat kardinaliai sutraukiamas ir Rygos apylinkėse išgirstoje pasakojime. Net paskutiniai žodžiai yra tie patys – „gyveno laimingai“:

Meita nu gājusi ar zuti uz ezeru un ezera malā parādījušies skaisti rati ar zirgiem. Viņi tur sēdušies iekšā, iebraukuši ūdenī un beidzot nonākuši skaistā kristalā pilī. Tā pils pieredējusi zutim un pilī nonākot viņš pārvērties par cilvēku un izrādījies par apburtu ķēniņa dēlu. Pilī viņi nu dzīvojuši laimīgi (PŠ IV p. 441).

Latgaloje, Daugpilio krašte, pateikėjas savo pasakojimą baigia neutraliu pastebėjimu, kad įvyko vedybos:

Kuozinīki saprota, ka jaunuokū muosu aizvedja sev par sīvu azara ķēniņš un aizbraucja atpakaļ uz sātu (PŠ IV p. 427).

Tačiau šitoks būdas užbaigti pasaką tėra vienas tarp daugelio kitų.

2. Tragiškos kulminacijos pašalinimas

Antras modelis: Laimingas apsilankymas tėviškėje. Yra grupė variantų, kuriuose nevaizduojamas žalčio nužudymas ir jo žmonos, vaikų pavirtimas gamtos objektais. Juose tik pasakojama, kad duktė, viena ar su vaikais, kartais net su vyru, atvažiuoja į tėviškę pavišėti. Pavyzdžiui, Želvos valsčiuje (Ukmergės aps.) 1932 m. užrašytas variantas šitaip užsibaigia:

Ana taip ir padarė – iškepė ragaišio ir parėjo pasulioti pas tėvelius. Galas (LTR 383/29/).

Kitur tiksliau pasakoma, kas toliau buvo. Kelmės krašto variante, užrašytame 1976 m., sakoma:

Pavišėjo, ir grįžo į žalčio namus (LTR 4791/47/).

O Kvetkuose (Biržų aps.) 1942 m. išgirstas variantas net pagražintas stebuklų pasakoms būdinga pakilia ir pašaipia retorine pabaigos formule:

Senelė jau leidžia važiuoti marčią į namus pas motiną keminėti. Pakinkė į geldą kiaulę ir išleido. Namuose sulaukusi motina dukteres labai džiaugėsi, nes jau buvo praėję daug metų, kaip nesimatę. Tai labai buvo daug džiaugsmo. Ir aš ten buvau, alų midų gėriau, per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau (LTR 2461/47/).

Tokiu taikiu sugrįžimo į tėviškę paviešėti epizodu užbaigiami ir kai kurie latvių variantai. Štai Kuržemėje, Liepojos krašte, užrašyto varianto pabaiga:

Meita paņēma savus divus bērnus un aizbrauca. Māte bija priecīga. Pēc trim nedēļām meita brauca atpakaļ uz jūru (LFK 1699,1893).

Kuldygos krašto variantas akcentuoja ir nuostabų gyvatės pasikeitimą į vyrą. Abu sutuoktiniai kilmingi atvyksta pas tėvą:

Paiet pieci gadi, tad kādā dienā ķeniņa meita ierodās apciemot tēvū un viņai līdz ir arī viņas vīrs, bet nu nevis kā čūska, bet skaists, stalts vīrietis. Viņš ir arī bagāts ķeniņš, kam lepna pils <...> un tagad viņi ir laimīgi (LFK 1148,681).

Vienas lietuvių variantas nuo Panevėžio vaizduoja, kad paviešėję jaunieji lieka gyventi kartu su tėvais (DvP 41). O latvių variante iš Ventspilio krašto jaunieji kartu su tėvais išvažiuoja į jūrą (LFK 1695,2769).

Apžvelgtų variantų pabaigose tvyro giedra nuotaika, nėra nė užuominos apie gresiančius pavojus. Be šitų, yra dar vienas variantas, kur taip pat nėra tragiškos kulminacijos, tačiau siužetas pakeistas kitaip: vyras neišleidžia žmonos paviešėti į tėviškę:

Žmona prašo: „Leisk mane tėviškėn.“ Anas sako: „Negalima, neleisiu. Gali negrįžti.“ <...> „Kaip negrįšiu? Vaikai.“ – „Atsižadėsi ir vaikų.“ Neleido. Gyveno ir dabar gyvena (Ignalinos kraštas, užrašyta 1964 m.).

Tokia pabaiga akcentuojamas gresiantis pavojus. O ir žmonos troškimas lieka neišsipildęs. Dėl to pasaka užsibaigia be džiaugsmingo švytėjimo.

3. Kontaminacijos kelias

Trečias modelis: Žalčio odos sudeginimas. Dalyje variantų pabėgama nuo tragiškų įvykių, pasukus pasakojimą kitų ATU 425 potipių (A, C) keliu, kur taip pat vaizduojamos vedybos su žalčiu. Esminis siužetą keičiantis momentas yra žalčio odos sudeginimas. Šis motyvas lemia tolesnį vyksmą: ar iš karto atgaunamas žmogaus pavidalas, ar prasideda įvairūs nuotyčiai, bet ir jie baigiasi laimingai.

Štai Švenčionių krašte 1971 m. užrašytos pasakos pabaiga:

Toj mergaitē atsikēlē jī uzmīgdzīus, skūrū pečiun undējo, ažkūrē – ir sudegē skūra.

Anas atsikēlē iš ryto ir sakys:

– Vaje tu mano miela, gerai tu supratai, kaip padaryti. Tai labai gerai padarei. Dabar mes gyvinsim, kaip visi gyvena (LTRF mg. 4527/11/).

Žiemgaloje, Bauskės krašte, užrašyto varianto siužetas šiek tiek kitaip plėtotas:

Otrā rītā vīrs meklē savu tēru. Sieva saka, ka vakarvakarā iesvieda krāsnī. Vīrs no šī laika ir sācis smagi slimot. <...> Tomēr vīrs savu slimību izcietis. Kādā rītā, kad visi muižas ļaudis bija uzceļušies, tad redzēja, ka pils atradās virs zemes. No šī laika viņi dzīvoja laimīgi (LFK 1177,22004).

Kituose diviejuose Kuržemēje išgirstuose variantuose vaizduojama ištisa virtinė įvykių, kurie prasideda sudeginus odą, bet baigiasi viskas sėkmingai.

Ukrainiečių varianto, paskelbto 1878 m., išplėtoto dar iš kitų pasakų paimtais motyvais, pabaigoje oda ne sudeginama, o perpjaunama:

Вона довго не хотіла, а потімь прорізала. В ишовъ зъ теі шури царевичъ хороши, прехороши. Поціловався заразъ зъ нею, оженився. Зобрали вони батька й матюрь до себе жити въ тому палацу и живуть собі (Чубинский 1878: 445).

Antra vertus, ne visada ši kontaminacija, žalčio odos sudeginimo motyvas, lemia laimingą pasakos pabaigą. Kartais nelaimės šešėlis persekioja pasakos veikėją ir toliau. Pavyzdžiui, prie Liepojos užrašytame variante skundžiasi užburtas karaliaus sūnus, kai jo oda įmetama į ugnį:

Nu viņš dikti mocījies un teicis brūtei, ka viņš drīz vien būtu bijis cilvēks un tad nebūtu tikdaudz jāmocās kā tagad (LFK 1731,343).

Prie Švenčionių 1972 m. užrašytoje pasakoje vyras, supleškinus jo odą, sako:

– Tu mane nužudei.

Ji lieka gyventi pas tėvus (LTR 4474/66/).

Baltarusių variante žaltys, papriekaištavęs, kam žmona per anksti sudegino jo išnarą, nebenori su ja gyventi:

І нэ схотіў из ёй жыты за то <...>. Ну вона ішла, ішла і дошла, назад вэрнулась до батька (СБФ 1986: 248).

4. Suvienodintas personažo vertinimas

Atskirą variantų grupę sudaro tokios siužeto plėtotės tekstai, kur iki galo vedybos su žalčiu yra nepriimtinos ne tik tėvams, broliams. Jų nori išvengti ar atsikratyti ir pati mergina.

Ketvirtas modelis: Žalčio apgavimas. Yra variantų, kur mergina apgaule pasprunka nuo žalčio. Tai pavyksta padaryti arba per kelionę į vyro šalį, ar jau iš jo namų. Rimšės valsčiuje 1949 m. buvo užrašytas variantas, vaizduojantis, kaip plaukiant į žalčio tėviškę mergina įtikina jį nesidairyti atgal ir taip pasprunka. O pabėgusi laimingai išteka už kito vyro (žr. LTR 2750/200/). Gervėčių apylinkėse pasektame variante (užrašyta 1970 m.) apgauti pasiseka vietoj nuotakos įdavus ožką (žr. LTR 4159/22/). O štai Dieveniškų viename variante žmona pabėga nuo vyro, atlikusi sunkius darbus (žr. LTR 2657/4/).

Iš rusų sentikių, gyvenančių Lietuvoje, išgirstame variante nuo žalčio pasprukti nuotakai padeda arkliai, kiaulės, jaučiai (ATU 313) (žr. РФЛ 44).

Penktas modelis: Sesers (dukros) išgelbėjimas nuo žalčio. Merginos artimieji – tėvas, motina, broliai – išgelbsti ją, sunaikindami žaltį. Šiuose variantuose žalčio nužudymas pateikiamas kaip išlaisvinimą, džiaugsmą atnešantis veiksmas. Štai kaip tai pavaizduota 1932 m. Lazdijų krašte užrašytame variante. Pabaigoje pasakojama apie dukros apsilankymą tėviškėje:

Parėjus namo, pabuvo vieną savaitę, antrą ir jau nenorėtų eiti atgal. Broliai sako:

– Tu eik ir šauk, o mes stovėsime iš šonų su dalgiais <...>.

Broliai nutraukė dalgiais jo galvą ir grįžo atgal. Visi linksmai gyveno (LTR 449b/101/).

Švenčionių krašte 1929 m. papasakotame variante žaltys apgaulingai kviečiamas į pirtį ir įviliojamas į pakelėje paruoštą žarijų duobę (žr. LMD III 226/779a/).

5. Vieno epizodo kaita

Žalčio vaikų kankinimo epizodai įsipina į pasaką, kai jo žmonos artimieji žūt būt nori sužinoti vardą ar burtažodį, kad galėtų iššaukti ir sunaikinti nepageidaujamą būtybę. Šiuose epizoduose vaizduojama, kaip nedideli vaikai mušami, deginami, jiems į panages kalami šakaliukai ir pan. Iš pasakojimų įstringa į atmintį skaudžios kankinimo detalės, tramdomos ašaros, vaikus gniuždantys suaugusiųjų draudimai nepasakyti tiesos motinai ir kt. Lietuvoje jau nuo XX a. pradžios per mokyklų skaitinius išpopuliarintu pasakos tekstu šitie veiksmai primenami:

Veltui jo klausinėjo, veltui gąsdino, galiausiai išplakė rykštėmis. Jis atsakydavo:

– Mama pasakys, aš nežinau.

Kuomet jie sugrįžo, vaiko akutės buvo užverktos (BsLPY III 174).

Tokie ir panašūs vaizdai virkdydavo mažuosius klausytojus, skaudžiai juos prislėgdavo. Lietuvių variantų, kuriuose pasakojama apie vaikų kankinimą, yra net 65 (apie 43%).

Nenuostabu, kad atsirasdavo pasakotojų, kurie švelniau paporindavo šią pasakos dalį.

Šeštasis modelis: Pasaka be vaikų kankinimo epizodo. Dalyje lietuvių variantų (25) vietoj brutalių vaizdų parodomas tik vaikų klausinėjimas:

– Kų tėvas sake, kaip jūs išvažiavot?

Sūnai nieka nesake. E išsivede dukterį, tai duktė viską išpasaka[ja], kai mergiote.

Daug rečiau (12 variantų) pati žmona nejučiomis išpasakoja, kaip šauks vyrą grįždama. O 25 variantuose siužetas taip išplėtojamas, kad visai nėra vaikų, žmonos kamantinėjimo situacijos.

Dar grupė variantų (18) yra tarpinio modelio. Juose detalčiai nevaizduojamas vaikų kankinimas, tik lakoniškai, dažnai vienu žodžiu pasakoma, kad jie buvo prievartaujami: *tardė, kutavojo, gandino, baudė, mušė, ėmė barti, gąsdino mušti, jumi deginsma* ir t. t.

Iš 87 latvių variantų tik ketvirtadalyje (21 tekstas) yra vaikų kankinimo epizodų. Iš jų dalyje (8) vaizduojama, kad ši nepakeliama egzekucija įvyksta karštoje pirtyje:

Brāļi nu kurināja karstu pirti, un māsai nezinot, abus puisēnus aizveda pirtī un sadeva tādu siltumu, ka mati svila, un puikas pēra prasīdami: „Ko tēvs mātei sacīja, ko tēvs mātei sacīja?“

Lielākais gan izturēja karstumu un ne vārda neatbildēja, bet mazākais, no sāpēm nevarēdams ciest, izteica: „Ja dzīvs, tad piena plūdi, ja miris, tad asins plūdi“ (PŠ IV p. 430).

Kituose 36 variantuose vaikai ar motina be kankinimų prasitaria, kaip reikia pašaukti žaltį, o dar 30-yje visai nėra situacijos, kuri provokuotų norą sužinoti burtažodį.

Estų, suomių ir vepsų variantuose visai nėra vaikų kankinimo epizodų. Iš 35 estų variantų 23-uose (65,7%) vaikai, dažniausiai mažieji, pasako iš naivaus atvirumo, būdami patiklūs. Žmona prasitaria šešiuose variantuose, visai nėra tokios situacijos – taip pat šešiuose.

Rusų 28 variantuose dažniau paslaptį išplepa žmona (17 tekstų), retokai – vaikai (6), o keturiuose visai nėra tokios situacijos. Tik viename variante, kuris užrašytas iš Lietuvoje gyvenančių sentikių, yra kankinimo epizodas. Tarp baltarusių variantų tokių yra trys. Žmona prasitaria trijuose variantuose, vaikai – devyniuose. Visai nėra situacijos, provokuojančios klausinėti ar kankinti vaikus, aštuoniuose tekstuose. Ir kitų slavų, taip pat tiurkų tautų variantuose nėra minimos situacijos. Tad šiose tautose nėra ir poreikio švelninti pasaką keičiant epizodo plėtotę.

6. Pasakos pabaigos korekcija

Septintas modelis: Pakeista žalčio žmonos ir vaikų dalis. Pasakos daromas įspūdis sušvelninamas, kai, žuvus žalčiui, žmona ir vaikai nepavirsta gamtos objektais (medžiais, paukščiais ir pan.), o išlieka, nors ne visada visi, žmonėmis.

Štai Ožkabalių kaime (Bartinkų vls.) apie 1900 m. užrašytas pasakos variantas baigiasi šitaip:

Jau ir pamatė, kad jau tas Žaltys negyvas – nėra kas jai darytie, jau in tą savo dvarą nukeliatie negali. Sugrįžo pas tėvus ir ten jau buvo (BsLPY IV 65).

Tokią pabaigą turi ir antras tam kaime 1901 m. pasakotas tekstas:

Atplaukė jau raudona puta. Tada ji pamatė, kad jau jis negyvas, ir liko jau ji pas savo tėvą (BsOPS 260).

Panašiai užbaigiamas kitas Sūduvoje, Šakių krašte, XX a. pradžioje išgirstas pasakojimas:

Tuoj susijudino marios, ir pasidarė kraujo puta. Nieko nesulaukus, parėjo atgal labai smūtna, nes ten jai buvo labai gerai. Jis buvo ponas, ir turėjo juodu tenai dvarą. Ir aš ten buvau, gėriau ir valgiau ir viską mačiau (LMD I 339/1/).

Ir Aukštaitijoje tragiška pasakos pabaiga kartais pakeičiama švelnesne:

Iššoko kraujo kunkulis. Ji ir nėjo su vaikais namo. Sėdi miške ir verkia. Ją broliai vadina namo, bet ji neina. Pati motina nuėjo ir ją namo parvedė (LTR 776/310/).

Šis tekstas užrašytas 1932 m. Želvos miestelyje. Utenos krašte apie 1930 m. pasektoje pasakoje dar išlaikytas žalčio šeimos atsiradimo medžiuose motyvas, tik jis savaip išplėtotas:

Taip tada ta mergaitė apie metus laiko buvo toje epušėje ir numirė. Kiti liko gyvi. Žmonės ėmė kalbėti, kad ten medžiuose yra motina ir sūnus. Tada jų tėvai nuėjo ten į pajūri, atrado juos sėdinčius medžiuose ir parsivedė namo (LTR 218/1175/).

Dalyje variantų skaudžiai nubaudžiama tik mergaitė, prasitarusi, kaip pašaukti tėvą žaltį, o kiti lieka žmonėmis:

Tadu ana dukterį insadina erškėčių krūman ir palika, a pati su sūnum parėja nama ir laimingai gyvena (LTR 544/285/).

Šis tekstas gautas 1934 m. iš Skiemonių valsčiaus. Artima prasme užbaigtas tekstas iš Adučiškio, užrašytas 1939 m.:

Tai ana apvirto drabuželi, ė vaikeliai i razejo (LTR 2442/135/).

Pasitaiko ir visai striukai užbaigtų variantų, kur nėra jokių užuominų apie žalčio žmonos, vaikų pavirtimą medžiais ar paukščiais:

Ana raudat ja:

– Kam tu nukirtai? Kur aš dėsiuos su vaikais? Abu ugdem vaikus...

– Nu, i nukirtau, i nukirtau!

Nukirta, i gatava, i pa visam (LKITA nr. 18401384).

Šios pasakos latvių tradicija taip pat parodo, kad kartkartėmis nutolstama nuo įprastos pabaigos. Antai iš Kuržemės, Saldaus krašto, tekstas užbaigtas panašiai, kaip jį užbaigia kai kurie lietuvių pasakotojai:

Meita nu saprata, ka vīrs ir pagalam un viņa palika uz visu mūžu ļoti nobēdojusies (LFK 739,3480).

Rygos apylinkēse visai panašius žodžius ištaria pasakotojas, baigdamas pasaką:

Nu meita saprata, ka vīrs ir zaudējis dzīvību, un ļoti noskuma (PŠ IV p. 426).

Kitas variants iš to paties krašto patikslina, kad sesuo lieka gyventi tėviškėje:

Izsaucās, izsaucās, līdz ierauga, ka brālis nonāvējis to krupi. Nu viņai jāpaliek atpakaļ pie brāļa (LFK 1515,5964).

Yra latvių variantų, turinčių literatūrinės pasakos stiliaus požymių. Tokiuose tekstuose paskutiniai vaizdai gerokai išsiskiria nuo tradicinių. Pavyzdžiui, Maduonos krašto pasakotojo dėmesys pabaigoje nukrypsta į jūros karalaičio vaikus, žmoną, jos dalią:

Sacēlušies milzīgi vēji un arī abi viņas dēli pazuduši. Tikai viņa viena palikusi pie krasta liedagā raudam. Nu vairs nebijuse viņa jūras dzelmes valdniece (LFK 479,1033).

O dar daugiau pasakoja apie karalaičio tėvą, jo širdgėlą, nevilties protrūkį:

Viņš nu aiz lielām bēdam laidis lielo veseri uz savas dzintara pils un tā sajukuse gabal gabalos <...>. Visus cilvēkus viņš ienīstot un visus viņus cenšoties ieraut dzelmē un noslīcināt vēl šo baltu dienu (LFK 479,1033).

Panašus teksts uzrašytas ir Latgaloje, Aluksnos krašte:

Nerezēdama bērņus, kuŗi tai brīdī, kad tēva asinis redzēja, bija palikuši par ūdeni, viņa pamazām apmierinājās, gāja uz māju brāļiem līdza un dzīvoja mierīgi.

Kad vecais ķēniņš dabūja zināt par dēla nāvi, tad viņš apņēmas cilvēkiem atriebties. Un no tā laika viņš ir noslīcinājis daudz kuŗu ar visiem cilvēkiem (PŠ IV p. 430).

Tarp šiu variantu ir paties pirmojo latviu teksto, paskelbto 1852 m. vokieciu kalba, galima izvelgti siokiu tokiu analogiju. Žurnale „Inland“ iđetas kūrinsys bai-giasi tokia žinia:

Madaļai ar abiem bērņiem tomēr izdevās ūdenī paslēpties, bet kas ar Madaļu ir tālāk noticis, nav nekas zināms. Nieks un Nieka palika ūdenī dzīvot, un atriebdamies par tēva nāvi, viņi allaž grib cilvēkiem kaitēt. Nieks vajā skaistas sievietes un lūko tās ūdenī ieraut. Nieka atkal vilina jaunus vīriešus ūdenī. Dažs labs jauneklis ir tādā ziņā dabūjis savu galu (PŠ IV p. 416).

Iš 35 estu variantu tik du užbaigti nei-prastai. Vieno labai sušvelninta situacija: žmona ir vaikai nepavirsta medžiais. Čia tik, siekiant pabrėžti išgastį ir širdgėlą, asmenų reakcijos palyginamos su medžių savybėmis. Žmona baisiausiai išsigando ir pavirto *bežade kaip medis*, o jaunėlis vaikas drebėjo *kaip viršutinis beržo lapelis* (žr. H I 9, 523/4/48/). Kitame variante, kai žmonos brolis pavogė luotą ir tiltelį, žal-tys nebegalėjo ateiti pasiimti šeimos. Žmona su vaikais ėjo per ežerą ir nuskendo, o žal-tys liko ežere vienas (žr. S 63354/8/1/).

Rusų variantuose žalčio žmona su vaikais paprastai virsta paukščiais. Tačiau pasakos, papasakotos 1970 m. Jekaterinburgo srityje, pabaiga kita:

Ох, и поревела дочка. Ревет да присказывает: «Ты что же, мать, наделала? Меня с детём-то осиротала! Где мне свою головушку приложить!» Сколько-то пожила с матерью и ушла. И сгнула.

Viename baltarusių variante užmuštas žal'tys po trejų metų turėjo būti žmogumi, merginos vyru:

А так ана асталась ў дзеўках. Ен умер, а ей явіўся (СБФ 1981: 254).

Savitai užsibaigia ukrainiečių variantas. Žmona virsta gegute todėl, kad nenori gyventi vyro šalyje:

Ото ж не захтіла вона їхати до того ужа, што її чоловік був, ... і стала птахом, полинула і тепер кукає (Драгоманов 1876: 9).

Lenkų variante, paskelbtame 1899 m., niekas nežūva, bet žal'tys, kai per vieš-nagę iškyła grėsmė jo gyvybei, nubaudžia žmoną: pasiima abu vaikus, o ją palieka ant kranto:

Zaczeła wtedy ogromnie płakać i wołać za mężem i dziećmi, udrzała ciągle laska w staw, ale to nic nie pomogło, bo gdy woda zsunęła się za chłopcami, uspokoiła się zaraz i wzięcej już się nie rozstąpiła. Lilla musiała wrócić do domu i tam do końca życia płakała i żalowała, że wyszła z wody, gdzie była z mężem i dziećmi taką szczęśliwą (Sokalski 1899: 276).

Pabaigos, kaip ir kitų epizodų, įvairovė priklauso taip pat nuo paskirų įterpiamų detalių, nuo pasakotojo emocinių, prasminių akcentų, pavartotų stilistinių priemonių. Tačiau juos nagrinėti derėtų atskirame darbe. Šiame straipsnyje siekta atkreipti dėmesį į tuos dalykus, kurie svarbūs siužetui.

Išvados

1. Tendencija sušvelninti pasakos „Eglė žalčių karalienė“ turinį pastebima įvairių tautų variantuose.
2. Laiminga pabaiga pasiekama keliais būdais:
 - a) pasaka sutrumpinama iki vedybų, telieka pirmoji kūrinio dalis,
 - b) išmetama tragiška kulminacija,
 - c) pridėjus žalčio odos sudėginimo motyvą, veiksmas pasisuka sėkminga linkme,
 - d) išsilaisvinimą iš žalčio teigiamai vertina ir broliai, ir sesuo.
3. Dalinis turinio švelninimas įvyksta keičiant žalčio vaikų kankinimo epizodą ir pasakos pabaigą.
4. Pastebėta pasakos kaita vyko įvairiuose regionuose tiek XIX, tiek XX amžiuje.

ŠALTINIAI

ATU – Hans-Jörg Uther. The Types of International Folktale: A Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, 3 vols., *Folklore Fellows Communications*, 2004, No. 284–286.

BKT – *Biržų krašto tautosaka*, užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius, 1982.

BsLPY – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 3, t. 4), kn. III, Vilnius, 1997, kn. IV, 1998.

BsOPS – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 8), Vilnius, 2001.

DvP – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, redagavo Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1987.

GrvP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, redagavo Aloyzas Vidugiris, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius, 1997.

H – Jakobo Hurto sukaupto folkloro fondas, esantis Estų folkloro archyve Fr. R. Kreutzwaldo literatūros muziejuje.

LFK – Latviešu folkloras krātuve, Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

LKITA – Lietuvių kalbos instituto tarmių atlasas.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

PŠ – *Latviešu pasakas un teikas*, pēc Anša Lercha-Puškaitiša un citiem avotiem sakopojis un rediģojis P. Šmits (Schmidt), [sēj.] IV, Rīgā, 1927.

S – Nikolajaus Sörmuso sukaupto folkloro fondas, esantis Estų folkloro archyve Fr. R. Kreutzwaldo literatūros muziejuje.

Žvgž – *Žvaigždutė*, vaikų laikraštis.

РФЛ – *Русский фольклор в Литве: Исследование и публикация Н. К. Митропольской*, Вильнюс, 1975.

СБФ 1981 – *Славянский и балканский фольклор: Обряд, текст*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

СБФ 1986 – *Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

LITERATŪRA

Aleksynas Kostas 1985. Pasakotojai ir jų pasakos, kn.: *Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas, p. 3–9.

Korsakaitė Ingrida, Valiuvienė Sigutė 2006. Gyvi ir mirę – visados kartu, *Rubinaitis*, Nr. 3.

Sokalski B. 1899. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, Lwów.

Чубинский П. 1878. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край <...>*, т. 2: *Малорусские сказки*, материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским, Санкт-Петербург.

Драгоманов М. П. 1876. *Малорусские народные предания и рассказы*, свод Михаила Драгоманова, Киев.

ATTEMPTS AT MITIGATING THE NARRATIVE: PERIPHERAL VARIANTS OF THE TALE “EGLĖ – THE QUEEN OF SERPENTS”

LEONARDAS SAUKA

Summary

In order to point out the ways of digression from the chief story line, used to mitigate the contents of the tale, numerous variants of the tale “Eglė – the Queen of Serpents” recorded from different peoples, have been analyzed. These tendencies have proved to be most prominent in Lithuanian and Latvian folktale traditions. The most ample material has been collected from these two peoples as well, namely, Lithuanians have submitted 182 variants (or 149, excl. fragments and repeated recordings), Latvians – 87, while other 11 nations have altogether only 106 variants recorded.

The essential tendency of the story line correction is the happy end devised for this tale. Four most prominent patterns could be discerned in this development, i.e.:

- 1) The tale is shortened, leaving only the first part of the story and ending it by wedding;
- 2) The tragic culmination of the second part is omitted;
- 3) By contaminating the tale with the motive of burning the serpent’s exuviae, the action takes quite a different turn;
- 4) The bride attempts escaping from the serpent, either during the wedding or afterwards.

The tale can also be partly mitigated by transforming the episodes of the children’s torturing or the tale’s ending. The variety of such episodes is particularly distinct in Lithuanian and Latvian texts.

As shown by the recorded variants, these changes must have taken place in various regions in the 19th–20th centuries.

Gauta 2007-02-12

**PASAKOJAMOJI TAUTOSAKA
SKIRTINGŲ KARTŲ ŽEMAIČIŲ LŪPOSE:
KELIOS PASTABOS
APIE VIEKŠNIŲ APYLINKIŲ PASAKOJIMUS**

LINA BŪGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – liaudies pasakojimai, skirtingu metu užrašyti tame pačiame Žemaitijos krašte – Vieکشنیų apylinkėse.

Darbo tikslas – panagrinėti šios vietovės pasakojamosios tautosakos tradicijos kaitą, kiek plačiau aptariant tam tikras skirtingų žanrų raidos tendencijas ir skirtingoms kartoms bei socialinėms grupėms priklausančių pateikėjų pasaulėžiūros atspindžius jų pasakojimuose.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: pasakojamoji tautosaka, tradicinis folkloras, karta, tautosakos žanras, pasaulėžiūra.

Žemaičių pasakojimų tradicija

Žemaitija nuo seno garsėja turtinga ir savita liaudies pasakojimų tradicija. Jau pats pirmasis lietuvių pasakojamosios tautosakos rinkinys – Simono Daukanto „Pasakos masių“ (1835) – buvo sudarytas iš žemaičių pasakų. Žemaitijoje užrašyta pasakojamoji liaudies kūryba užima nemenką ir vėliau publikuotų tautosakos rinkinių dalį. Tiesa, nereikėtų pamiršti, jog pirmųjų tautosakos rinkimo entuziastų daugiausia skelbtos pasakos (ypač stebuklinės bei apie gyvūnus), domėtasi ir pasakėčiomis; tuo tarpu nepasakinę tautosaką (sakmes, padavimus, pasakojimus) imta gausiau užrašinėti ir skelbti kiek vėliau, kai susidomėta papročiais, apeigomis, senaisiais tikėjimais. Antai S. Daukanto rinkinį sudarančiuose devyniuose pluoštuose iš viso yra 92 pasakojamosios tautosakos vienetai (Grigas 1983: 35), iš kurių daugiausia būta stebuklinių (28), taip pat gyvulinių, novelinių ir kitokių pasakų; tuo tarpu sakmių terasta vos septynios, nors mitologinė saktmė – žemaičiams itin būdingas žanras. Matyt, tuo metu šie „trumpi, gyvenamosios aplinkos faktais paįvairinti pasakojimai“ neatrodė labai vertingi nei rinkėjams, nei patiems pateikėjams

(Radauskienė 2005). Pirmasis vadinamąją nepasakinę žemaičių tautosaką gausiau skelbti ir savo raštuose naudoti ėmė Liudvikas Adomas Jucevičius, vėliau – Motiejus Valančius, Povilas Višinskis, Žemaitė ir kt. Atskirai minėtinas ištisą folkloro rinkimo sąjūdį suorganizavęs žemaičių bajoras Mečislovas Davainis-Silvestraitis, sykiu su talkininkais vien pasakų XIX a. gale sukaukęs apie 700 – daugiausia iš Raseinių apylinkių (Kerbelytė 1973: 33, 34). Pluoštą įvairių žanrų pasakojamosios žemaičių tautosakos (apie 40 vienetų) 1902 m. leidinyje „Lietuviškos pasakos įvairios“, II tome, įdėjo Jonas Basanavičius.

Paplitusią nuomonę, jog rytų Lietuva labiau žinoma kaip dainų, o centrinė Žemaitija ir vidurio Lietuva – kaip pasakų, sakmių ir pasakojimų kraštas, remdamasis jam tuo metu prieinamais statistiniais užrašytos tautosakos duomenimis, patvirtino ir Norbertas Vėlius (1983: 73–75). Negana to, jis teigė, jog „dar ryškesni, negu svarbiausiųjų lietuvių tautosakos rūšių, yra atskirų žanrų, teminių grupių ir pavienių kūrinių tipų regioniniai paplitimo skirtumai“ (ten pat: 76). Sakykime, Žemaitijoje itin populiarios esančios sakmės apie laumes ir aitvarus, o siužetų apie Saulę ir Perkūną šiame regione išvis neužfiksuota. Pasitaiko ir tokių siužetų, ypač mitologinėse sakmėse, kurie būdingi tikrai Žemaitijai ir vakarų Lietuvai (Būgienė 2004: 18). Panašių dėsningumą aptinkama ir analizuojant padavimų, pasakų bei kitų pasakojamosios tautosakos tekstų tematiką ir motyvus (Vėlius 1983: 80–94). Visa tai leido N. Vėliui postuliuoti didesnę šio regiono senosios dvasinės kultūros artimumą chtoniškajam pradui. Beje, Žemaitijoje itin populiarios ne tik sakmės, bet ir pasakos apie kvailą velnią, neretai figūruojantį tuose pačiuose siužetuose, kuriuose rytų Lietuvoje užrašytose pasakose aptinkama meška (Vėlius 1987: 98). Daugelis tyrinėtojų linkę pabrėžti savitas tradicinių žemaitiškų naratyvų stilistikos, leksikos ypatybes, savotišką humorą, kalbos šiurkštumą, išraiškos glaustumą, pasakojimo dinamiką, ekspresyvumą ir t. t. (daugiau apie žemaičių pasakojamąją tautosaką ir jos tyrinėjimus žr. Radauskienė 2005). Visa tai liudija šio regiono liaudies pasakojamosios tradicijos ir apskritai pasauležiūros savitumą.

Viekšnių krašto istorija ir tautosaka

Daugelis minėtų ir dar nepaminėtų bruožų bei savitumų neišvengiamai krinta į akis vos pasklaidžius viename žemaičių žemės krašte – Viekšnių apylinkėse – užrašytą pasakojamąją tautosaką.

Viekšniai – nuo seno garsus, daugiatautis ir įvairiopos kultūrinės veiklos bei aktyvių šviesuolių nestokojęs miestelis. Viekšnių žemė rašytiniuose šaltiniuose paminėta dar IX amžiuje. Pasak istorikų, Viekšnių gyvenvietė buvusi jau XIII a., o XVI a. istoriniuose šaltiniuose minimas Viekšnių miestelis ir dvaras. Jį valdė Sapiegų ir Gorskių giminės. 1656 m. miestelį visiškai sunaikino švedai. Vis dėlto XVII a. pabaigoje atsikūrę Viekšniai buvo nemažas šiaurės Lietuvos prekybos centras. XVIII a. jau buvo Viekšnių seniūnija, miestelis 1792 m. gavo Magdeburgo teises, čia vykdavo turgūs ir prekymečiai. Deja, Viekšnius ir jų apylinkes dažnai

niokojo įvairios nelaimės: marai, badas, gaisrai. 1860 m. čia įsteigta vaistinė – seniausia farmacijos įstaiga visoje Žemaitijoje. Veikė ir vandens malūnas. Vieکشniai garsėjo savo puodžiais, jų gaminiai parduoti būdavo gabenami net į atokiausius kraštus: plito ne tik visoje Lietuvoje, bet pasiekdavo ir Latviją, netgi Estiją (Kudirka 1969; Kerys 1993). Miestelis smarkiai išaugo 1871–1873 m. nutiesus Liepos–Romnų geležinkelį.

Kaip ir daugelyje bent kiek didesnių Lietuvos miestelių, Vieکشniuose ir jų apylinkėse ilgą laiką buvę itin daug žydų. Kurtasi Vieکشniuose ir kitų tautinių bei religinių bendrijų. Po 1863 m. sukilimo į Vieکشnius ir jų apylinkes pradėjo keltis rusakalbiai stačiatikiai. 1875 m. čia pastatyta cerkvė. O bažnyčia Vieکشniuose jau buvo XVI a. pabaigoje, bet ją pasisavino evangelikai reformatai. 1634 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia, vėlesniais amžiais ji buvo porą kartų atnaujinta. 1853 m. pastatyta dabartinė mūrinė Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, kurią pašventino Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, deja, irgi buvo visiškai sugriauta per karą. 1921 m. ji atstatyta, stengiantis išsaugoti jos pirmąją išvaizdą (plačiau apie Vieکشnius ir jų istoriją žr. Rozga & Kerys 2005).

Bene garsiausi Vieکشnių krašto žmonės – čia gimę broliai Mykolas, Vaclovas ir Viktoras Biržiškos – Lietuvos šviesuoliai, mokslininkai ir visuomenės veikėjai. Pasak jų paveldo tyrėjų, esą unikalų, „kad visi trys kuklaus provincijos gydytojo Antano Biržiškos sūnūs tapo profesoriais“. To nepavykę pakartoti nė vienos šeimos atstovams (Elekšis 2001). Vieکشniuose ir šiandien veikia Biržiškų draugija, o 1995 m. miestelyje atidengtas paminklas broliams Biržiškoms ir jų tėvams atminti.

XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje Vieکشniai buvo valsčiaus centras. Ir dabar Vieکشnių seniūnija yra viena didžiausių rajone (plg. Ivanauskaitė 2006: 257).

Tautosakos Vieکشnių krašte irgi nemažai užrašyta. Pačios aktyviausios darbininkės šlovė šiame bare tikriausiai priklausytų ilgametei kraštotyrintinkei ir liaudies tradicijų žinovei Amelijai Lengvenaitei-Urbienei (1909–1997), kurios surinktais tautosakos tekstais čia ir remsimės. Būdama kilusi iš šio krašto (netoli nuo Vieکشnių esančio Užventės kaimo, seniau vadinto Zavente) ir gerai pažinodama čionykščius žmones, išmanydama gimtųjų vietų istoriją bei kultūrą, būdama tiesioginė daugelio bendruomenės gyvenimo įvykių dalyvė ar liudininė ir pati patyrusi ne vieną įsimintiną išgyvenimą, A. Urbienė yra užrašiusi išties unikalių dalykų. Jos sudarytuose ir Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomuose rinkiniuose (jų kopijas kraštotyrintinė padovanojo Vieکشnių vidurinei mokyklai bei miestelyje įkurto aviacijos pradininko Lietuvoje Aleksandro Griškevičiaus memorialinio muziejaus etnografiniam skyriui, žr. Gedvilas 1985) tradiciniai tautosakos siužetai neretai papildomi pateikėjų ir pačios užrašytojos prisiminimais, komentarais, pastabomis; nestokojama vietų, su kuriomis vienas ar kitas sekamas siužetas esąs susijęs, aprašymų, nuorodų ar ranka braižytų schemų (pvz., prie LTR 4722(377) ir kt.). A. Urbienė kruopščiai fiksavo savo gausios giminės atstovų (senelio, motinos, tetų, kitų giminių) pasakojimus, daug ką užrašydama net ir po kelių dešimtmečių, jau remdamasi vien atmintyje išsaugotais vaikystės prisiminimais (tokių tekstų esama rinkiniuose LTR 2496, 2514 ir kt.). Iš 14 jos kraštotyrintį palikimą

sudarančių aplankų septyniuose pateikiamos įvairaus pobūdžio etnografinės žinios bei aprašymai, o keturi aplankai skirti vien tautosakai¹.

Tautosaka, ypač pasakojamoji, neišvengiamai atspindi šio krašto savitumą. Patys Vieکشniai ir daugelis jų apylinkės kaimų yra išsidėstę prie Ventos ir Virvytės santakos, vaizdinguose šių upių slėniuose, čia nestinga gamtos bei istorijos paminklų (plačiau žr. VK I–IV). Žmonės nuo seno nemažai pasakoja apie švedų, latvių, rusų, žydų bei senuosius užmirštus lietuvių kapus, stebuklingomis laikytas ir te-belaikomas pušis ir vadinamuosius apžadų kapelius, apie aplinkinių dvarų ponus ir valdytojus. Atrodo, jog paprotys padaryti apžadus ko nors prašant ir meldžiantis stebuklingomis laikomose vietose, prie šventųjų Kegrinės, Peiliškių miško pušų bei kitur tebėra gyvas ar bent gyvai prisimenamas ir šiandien (tik žmonės nenoriai kalba apie duotųjų apžadų turinį, matyt, laikydami tai pernelyg intymiu ar magišką galią turinčiu dalyku). Labai ryškiai, remdamasi vaikystės išpūdžiais, savo prisiminimuose tikėjimą stebuklingąja Kegrinių miško pušies galia atskleidė A. Urbienė:

Man teko mokytis – kaip mano mamatė sakydavo – per didžiausią vargą. Nuo savęs dar pridursiu – ir per stebuklą.

O stebuklas – norit tikėkit, norit netikėkit – iš tikrųjų buvo. Mano mokslo aukštumas padėjo pasiekti stebuklingoji Kegrinių miško pušis.

Seniau visi vieکشniškiai žinojo tą stebuklingąją Kegrinės pušį. Iš tolių toliausiai žmonės keliaudavo jos malonių prašyti. <...>

Apie stebuklingąją Kegrinės pušį iš mažens buvau prisiklausiusi įvairių įvairiausių pasakojimų. Ir, žinote, šventai tikėjau jos galia.

Pookupaciniu laikotarpiu mūsų šeima varganai gyveno. Tėvas sirgo džiova (mirė 1922 metų rudenį). Mano broliai tarnavo pas gaspadorius: vyresnysis – už pusvaikį, jaunesnysis – už piemenį. Mamatė skalbė baltinius Vieکشnių turtuoliams, verpė vilnas ir t. t. – žodžiu, dirbo visokiausius darbus, už kuriuos kas nors kiek nors mokėjo. Mokydamasi liaudinėje, gyvenau tarp tėvų ir senolio namų. Senolio kieme buvo nuspręsta: „Lai Amilėlė gyvena pas mumis. Dabar bandą ganys, augesnė – galės laukūse darbuoties, vo paskiau apžanysma“. Ir būsimasis vyras buvo parinktas – kaimo kriaučius. Jis turėjo palaukti, kol aš „suaugsiu į tikrą mergę“.

Tokia ateitis manęs visiškai neviliojo. Reikėjo gi ką nors daryti. Svaresčiusi pasvaresčiusi, galvojusi pergalvojusi ėmiau ir nutariau maldauti stebuklingąją Kegrinės pušį padėti man mokslus išieiti.

Vieną birželio ankstyvą rytą išginiau karves į Kegrinę. Nuvariau jas į Vilko pelkę, o pati tekinom prie pušies... Apsizvalgiau aplinkui – nė gyvos dvasios. Klupt ant kelių ir šliaužiu aplink pušį balsu kalbėdama:

– Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išieiti! Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išieiti! Stebuklingoji pušele, padėk man mokslus išieiti!

Dar ir trejus poterius sukalbėjau. Meldžiausi rankas sudėjusi, žvelgdama per šakas į pušies viršūnę. Man atrodė, kad toji malonė turi iš dangaus nusileisti...

Parginusi karves, pasisakiau senolio namams apie savo nuosprendį.

Senolis pasakė:

– Mokykis, žmogumi būsi (Urbienė 1987).

¹ Tiksliai suskaičiuoti, kiek ir kokios tautosakos A. Urbienė yra užrašiusi, gana sunku, nes kai kurie kūriniai, matyt, buvo fiksuoti po keletą kartų, darytos jų kopijos, ir skirtinguose rinkiniuose esama pasikartojimų. Šiaip ar taip, jos užrašyta tautosaka labai įvairi ir skaičiuotina net ne dešimtimis, o šimtais vienetų.

Daugelis A. Urbienės rinkiniuose esančių pasakojamosios tautosakos tekstų yra vienaip ar kitaip susiję su konkrečiomis šio krašto vietovėmis arba žinomais čionykščiais žmonėmis. Dažnai tokios istorijos rinkinyje net sudėtos į teminius poskyrius su savarankiškais pavadinimais, pavyzdžiui: „Pasakojimas aplink Volskio kryžių ir kaip baido netoli to kryžiaus“ (LTR 4722/377–382/), „Pasakojimai aplink stebuklingąją Kegrių miško pušį“ (LTR 4722/383–386/), „Kaip baidė prie Kegrių kryžiaus“ (LTR 4722/387–392/), „Kaip baidė ties Pargauskio apluoku“ (LTR 4722/393–397/), „Dėl ko už Ventos liuob baidyti“ (LTR 4722/401–403) ir t. t. Neretai tokie skyriai praturtinami pačios užrašytojos prisiminimais, pastebėjimais, įžangėlėmis, komentarais. Apskritai A. Urbienės užrašyti tekstai itin saviti, nes nemažai jų tebeturi tiesioginio pokalbio tarp lygiaverčių, gerai vienas kitą pažįstančių ar net artimų žmonių bruožų. Dauguma A. Urbienės surinktos tautosakos pateikėjų – jos bendraamžiai ar net už ją jaunesni. Sakmės, pasakojimai, anekdotai jos užfiksuoti tarsi savaime išėję iš kalbos – kaip nuoširdaus pokalbio, išsipasakojimo fragmentai. Pavyzdžiui:

Marinom susiedę Valtienę. Giedam visi suklaupę ir meldamės. Girdam, atsидaro durys į prymenę, kažkas įeina ir, atsидaręs duris, įein į kitą trobos galą. Visi persigandom. Giedam ir meldamės tiktai. O marinamoji dar nenumirusi. Numarinom. Girdam – kažkas išein laukon iš trobos. Sėdam ir virpam visi iš baimės. Paskui išėjom namo.

Ant rytojaus Valtas ir sako man:

– Pačią bemarkinant, man baidyklos du maišu kviečių išnešė (LTR 4722/368/).

Toliau ta pati pateikėja, vienais metais už užrašytoją jaunesnę Emilija Praspaliauskienė, tarsi tęsia pradėtą pasakojimą:

Kūmet mes Akmenės gatvėje, Vieکشnių miestelyje, nusipirkome Iršo trobelę ir čia apsigyvenome, mumis irgi baidė. Vieną vakarą vyro nebuvo namie. Sėdu aš viena ir girdu: ant trobos kažkas tap tap tap! vaikščio(j). Paskui – bump! bump! bump! kažką daužo. Bijau eiti paveizėti. Sėdu ir virpu iš baimės.

Ir taip vieną vakarą, antrą, tretį.

Nebeiškenčiau, ant rytojaus palipau ant trobos ir veizu – katins visus kilbasus man iš kreželio ištraukęs ir suėdęs, vieni šniūreliai belikę (LTR 4722/369/).

Dar vienas žavus A. Urbienės užrašytos tautosakos bruožas, be abejonės, glaudžiai susijęs su jau minėtu puikiu gimtojo krašto tradicijos pažinimu, yra itin gerai jos atspindėtas liaudies pasakojimų „daugiabalsiškumas“. Antai dar tarpukariu pateikusi istoriją, archyvo tvarkytojo Jono Balio ranka rinkinyje paženklintą 3446 numeriu (BLPK 3446: „Vaiduokliu palaikytas daiktas“), ji priduria porą pastabų, kurios ankstesnį pasakojimą apverčia aukštyn kojomis. Pacituosime visą rankraštinį tekstą:

Vieکشnių šventoriuje baido (= vaidenasi). 1918 metais buvo toks atsitikimas. Klebonijoj šlūžijo Ona B. Susirgo jos motina; jaunesnioji sesuo Liudvė, tėvo liepiama, anksti rytą, nepradėjus nė aušti, bėgo į kleboniją Onos parvadinti, kad ta skubėtų pas motiną. Bebėgdama pro šventorių veizi – šventoriuje, toj vietoj, kur po kryžiumi nabaštikus padeda, stovi kažin kokia motriška, vilnone apsiautusi. Liudvė, nieko nemislydama, įbėgo į šventorių, ir, kai priėjo artyn prie motriškos, toji kad vožė atkala ranka Liudvei per žandą, kad ta net atbula

atvirto. Moteriška pranyko, o Liudvei žandas pradėjo skaudėti ir nežmoniškai suputo. Ilgai reikėjo gydyti, kol putmenys atsileido.

Pastaba. Žmonės tą visą atsitikimą išsiaiškino kitaip. Ona B. mylėjosi su Ž., kurs buvo žanotas. Abudu susitikdavo šventoriuje, nes visame miestelyje kalbėjo, kad šventoriuje baido, todėl visi bijojo į šventorių vaikščioti. Tą rytą, kada Liudvė bėgo į kleboniją, Ž. laukė Onos šventoriuje. Pamatęs ateinančią Liudvę, Ž. mislijo, kad ateina ano pati, tai, nieko nesakydamas, ėmė ir primušė Liudvę, nes buvo dar tamsu ir Liudvės nepažino.

Iš Liudvės Burusaitės pasakojimų.

P. S. Liudvės sutinusį žandą mačiau pati, ir ji įsitikinusi buvo, kad baidykla ją užgavo, o ne Ž. (LTR 2514/66/).

Šį pasakojimą, kaip ir porą pirmiau cituotųjų, remdamiesi šiandieninės folkloristikos teorijomis, veikiausiai turėtume priskirti vadinamosioms negatyviosioms sakmėms, arba antisakmėms (plg. Būgienė 2003). Tai akivaizdžius žanro pokyčius atspindintys tekstai. Tačiau A. Urbienės nemažai užrašyta ir klasikinės pasakojamosios tautosakos: ilgų, išplėtotų ir gyvai pasektų buitinių, novelinių ir stebuklinių pasakų tradiciniais siužetais (pvz., LTR 2514/74–76, 90, 92, 93 ir kt.)², pasaka apie kvailą velnią „Kaip ežerą raukė“, kurios tekste supinta net aštuonetas tokio tipo pasakoms būdingų siužetų (LTR 2514/91/), taip pat mitologinių sakmių apie užkeiktus pinigus (LTR 2514/94–95/, 2496/134/), raganas (LTR 2514/72/, 6001/27/), apie populiarių velnio išikūnijimą – juodus katinus (LTR 2514/64–65/), nekrikštytų vaikų vėles, prašančias krikšto (LTR 2496/130/), apie vaidenimąsi (LTR 2496/131–133/ ir kt.), sloginimą (LTR 2496/135/), kaukus (LTR 6001/29–30/), apie įvairiais pavidalais – dažniausiai „ponaičio su kepalušu“, kurio nosis be skylių – pasirodantį ir prie žmogaus kimbantį velnią (LTR 2496/138–139, 141/) ir t. t. Labai įspūdingas iš senelės sesers Uršulės Gluodenytės užrašytas pasakojimas, kaip *kas septinti metai, septintame mėnesyje, nedėlioje per pat dienos dvylikta išsikelia Virvytėje užkeikta pana su skarbu skrynia*. <...> *Niekas tos panos neišvaduoja, nes nežino, ką reikia daryti. Po to skrynia užsiveria ir su visa pana žvangėdama pasineria Virvytėje* LTR 2496(137). Nors šis tekstas atrodytų kiek suliteratūrintas, jo siužetas aiškiai turi atitikmenų ne tik lietuvių žodinėje tradicijoje. Antai panašų pasakojimą apie ežere pasirodančią baltą mergelę Latvijoje, Džūkstės valsčiuje, yra užrašęs dar Ansis Lerchis-Puškaitis (Pakalns 2006: 133).

Apskritai A. Urbienės užrašyti pasakojimai neretai yra subtilus ir labai įtaigus klasikinės tradicijos ir asmeninių išgyvenimų derinys, kaip antai žinoma tautosakinė tema apie vandenį siurbiančią vaivorykštę (žr. Laurinkienė 2004: 188, 192–196) pasektas pasakojimas, pateiktas kaip memoratas, pagrįstas asmeniniu pateikėjo – teisybė, šįsyk kilusio ne iš Vieکشnių – liudijimu:

² Tokie kūriniai itin įdomūs, nes šiandien klasikinės liaudies pasakos Žemaitijoje yra beveik visiškai išnykusios iš gyvosios tradicijos. Net ir patys geriausi pasakotojai jų nebeprisimena, išskyrus vieną kitą unikalų atvejį, kaip antai Vieکشnių ekspedicijos metu Bronės Stundžienės aptiktas dabar Mažeikiuose, senelių globos namuose gyvenantis neįtikėtino talento pasakotojas Zigmantas Dzindzelėta (g. 1917), kurio repertuare esama, galima sakyti, visų žanrų tautosakos kūrinių (žr. Ivanauskaitė 2006: 258).

Kaip laumės juosta gėrė vandenį

Buvo po lietaus. Kad nudavė būrys, tai tik visur iš vieno šlapia paliko.

Ėjau į ganyklas arklių parsivesti. O ganyklose, pačioj palaukėj, buvo kūdros. Didelės kūdros. Nė vasarą neišdžiūdavo. Ten gyvulius vasarą girdydavo, rudenį linus merkdavo.

Kaip tik tuočės, kai aš pro kūdras ėjau, žiūriu – ant praėjusio debesio laumės juosta taisosi, taisosi. Didelė didelė – per visą dangų. Ir jos vienas galas pamažiuką eina, eina, slenka, slenka – matosi, kaip slenka. Ir prislinko visiškam netoli manęs, ir – makt į kūdrą. Žiūriu, kas čia bus. Tai kaip tik makt į kūdrą, tai tuoj sriūbt! vieną kartą, žiūriu – jau vandenio mažiau kūdroje. Kitą kartą tik sriūbt! – jau visiškam nebedaug vandenio beliko. Trečią kartą sriūbt! – ir dyka kūdra. Ale teip dyka, kaip semt išsemta. Tik varlės išsigandę po dugnį šokinėja. Kelios mažos žuvelės plekš, plekš uodegėlėm į dumblynę. Tai tik tu pamislyk: sriūbt, sriūbt, sriūbt – per tris kartus ir gatava!

Ir kaip tik tą kūdrą išsriaubė, tuoj tas laumės juostos galas slenka, slenka pamaži tolyn – ir nuslinko (LTR 2514/129/).

Viekšniškių pasakojimai šiandien

Ką gi iš šio turtingo, seniau užfiksuoto žemaitiškos tradicijos klodo pavyksta aptikti šiandien? Apibendrinus 2006 m. vasarą Viekšnių apylinkėse surengtos tautosakos ekspedicijos rezultatus (žr. Ivanauskaitė 2006), galima konstatuoti, kad išties nemažai. Greta dainų, instrumentinės liaudies muzikos, savos kūrybos eilėraščių ir kitokių liaudies kūrybos perliukų užrašėme ir tikrai nemenką pluoštą tradicinių bei šiuolaikiškų pasakojimų. Toliau pamėginsime bent truputį išsamiau aptarti kelias labiausiai į akis krintančias dabartinės pasakojamosios tautosakos gyvavimo tendencijas, išryškėjusias ekspedicijos darbo metu ir atsispindinčias jos dalyvių užrašytoje medžiagoje.

Viekšniškių pasakojimų transformacijos: aktualinimas, bandymai racionalizuoti ir moralizuoti

Pati pirmoji ir bene akivaizdžiausia tradicinio folkloro raidos ypatybė, pastebima ir akcentuojama daugelio tautosakos rinkėjų, yra ta, kad

pastaraisiais dešimtmečiais užrašomų pasakojamosios tautosakos tekstų dauguma yra vienaip ar kitaip pateikėjui aktuali, naudinga (pvz., žinia, kur esama paslėptų pinigų, būdas, kaip juos paimti) ir kiek tai įmanoma – objektyvi, „teisinga“ (pvz., kaimynei netrūksta grietinės – be abejo, ją neša kaukas; kurmis iš tiesų žūsta ant kelio – Dievas yra kurmį nubaudęs ir kt.). Tuo atveju, jei koks tikėjimas, sakmė tokio atspalvio neturi, ji ir užmirštama (cit. iš 1996 m. Žemaitijos nacionaliniame parke vykusios ekspedicijos apibendrinimo, žr. Mukienė 1996).

Ko gero, esminės tam tikro pamažėl ryškėjančio nesusikalbėjimo tarp kai kurių į ypatingą archaiką orientuotų folkloristų, dabarties kaime vis dar tebeieškančių senovinės pasaulėžiūros atspindžių, ir šiandieninių liaudies tradicijos atstovų priežastys ir yra nesutampantys abiejų pusių požiūriai į tai, kas turėtų būti laikoma vertinga ir kaupiama ateities kartoms (apie analogišką situaciją, susiklosčiusią renkant

dainas, žr. Stundžienė 2003). Folkloristų užkalbinti XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje gimę kaimo žmonės dažniausiai pasirodo besą kur kas mieliau linkę pasakoti apie jaunystės laikus ar daugelio dramatiškų istorinių, socialinių ir kitokių pokyčių nuspalvintus ir visai sujuoktus savo gyvenimus, nei prisiminti jau į užmarštį nugrimzdusias pasakas ar tradicines sakmes, padavimus ir kitokias užrašinėtojo atkakliai mėginamas išklausti senovines „baikas“. Kalbėdami apie karą ir pokarį, trėmimus, kolūkių laikus ir t. t., jie demonstruoja puikią atmintį, vardija, kiek kas prieš pusšimtį metų kainuodavę, kiek už vienokį ar kitokį darbą būdavę atlyginama, o primygtinai klausiami anuometinių pasakojimų, ilgai laužo galvą, vis bandydami iš atminties klodų iškrapštyti, ką gi kadaise girdėję apie dvasias, velnius, raganas, aitvarus ir kitokius dalykus. Neretai atkaklaus klausinėtojo išgirstamas atsakymas būna: *To aš nežinau, i nē man tėva to nelaiķē* LTRF md 139(20); arba: *Žmonēs šnekedavo kažkokių tokių, padavimai tokie būdavo, bet mano amžiuį, aš nežinau...* LTRF md 125(17). O kartais, netgi prisiminę ar tautosakos užrašinėtoju priminus koki tradicinį siužetą, jį pasekę pabaigoje priduria: *Aš nevieriju, čia tiktai pasaks senovišks, mon atroda. Aš nevieriju* LTRF md 140(17).

Manytume, jog pamatinis dalykas čia – k a r t a³. Kartų kaita ir trūkinėjantys ryšiai tarp skirtingų kartų drauge su pašėlusiais tempais kintančiu gyvenimu, industrializacija, globalizacija ir t. t. daugiausia lemia pasakojamosios tautosakos transformacijas. Kaip rodo net ir ne itin ilga tautosakos rinkėjos patirtis, tiktai tarp XIX a. gimusių pateikėjų dar pavykdavo rasti tokių, kurie tarytum natūraliai gyvendavo senajame mitiniame pasaulėvaizdyje, kuriems į kaimo vakarones ateinantys „skrybėlėti ponaičiai“ ar vakarais upelyje žlugtą skalbiančios laumės dar tebebuvo gana artima, bent iš vaikystės pamenama tikrovė. Deja, ši karta jau neperkopė XXI a. ribos. Šiandien tautosaką tenka užrašinėti iš jų vaikų ar net vaikaičių. Štai pastarieji ir vargsta, sunkiai mėgindami prisiminti, ką gi ten tėvelis, senelis ar kokia nors uošvienė įdomesnio pasakojusi. Teisybės dėlei reikėtų priminti, jog, sekant sakmes, apeliavimas į autoritetus (atseit šitą istoriją senelis sakęs; taip kaimynei nutikę, o ji nemeluos; čia iš krikšto mamos girdėjau ir pan.) yra ir visada buvo žanro kanono dalis, savotiška beveik privaloma žaidimo taisyklė, būdas patvirtinti

³ Apie skirtingas pasakotojų kartas gražių ir taiklių pastebėjimų pateikia latvių pasakojimų tyrėjas ir sekėjas Guntis Pakalns, rašydamas apie vieno Latvijos krašto – Džūkstės apylinkių – praeityje ir dabar sekamas sakmes ir istorijas. Jis pažymi, kad XIX a. pabaigoje A. Lerchio-Puškaitičio surinktus ir paskelbtus šio krašto pasakojimus mokykloje skaitę vaikai po 30–40 metų patys tapo naujos mokinių bangos, XX a. 4-ajame dešimtmetyje užrašinėjusios folklorą tame pat krašte, informantais (Pakalns 2006: 132). Dar po kelių dešimtmečių tokia perversa vėl kartojasi. Analogišką procesą, iškeldamas jį netgi iki savo tyrimų metodo lygmens, rašydamas apie kalendorines lietuvių žiemos šventes, yra fiksavęs etnologas Arūnas Vaicekauskas. Rinkdamas medžiagą, jis sąmoningai atskyrė duomenis, užrašytus iš skirtingų kartų pateikėjų. Antai savo knygos įvadinėje dalyje A. Vaicekauskas nurodo, jog buvę apklausti 172 pateikėjai, gimę iki 1910 m., ir 191 kaimo gyventojas, gimęs 1911–1937 m. Šitoks informacijos pateikėjų amžiaus grupių išskyrimas leidęs susidaryti vaizdą apie kalendorinių papročių funkcionavimą skirtingais laikotarpiais: 1) XIX a. pab.–XX a. 2-ajame dešimtmetyje ir 2) XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje (t. y. faktiškai iki ir po Pirmojo pasaulinio karo, žr. Vaicekauskas 2005: 13). Šis autorius irgi pastebi, kad senesnės kartos informantai duomenis pateikdavę išsamiau, o jų interpretacijos ir aiškinimai būdavę patikimesni ir geriau motyvuoti.

pasakojamos istorijos tikrumą. Tačiau dabartiniams pasakotojams santykis su šiais dalykais jau yra pasidaręs kiek kitoks: jiems senesnės kartos žmogus reikalingas jau nebe tik kaip sekamos istorijos tikrumo paliudijimas – daugelis jų mėgina, tarsi „stovėdami ant mirusiojo kojų“, prisiminti, ką gi jis kadaise pasakojęs. Taigi bandoma atmintyje atkurti s v e t i m ą pasakojimą, o ne svetimu autoritetu patvirtinti savąjį. Natūralu, kad tokio naratyvo pabaigoje vis dažniau priduriama visokių svarstymų, racionalizavimų, kritinių pastabų ar net atvirai iš tokių tekstų šaipomasi.

Įdomu, kad šitokius pasakojamosios tautosakos tradicijos lūžius neblogai jaučia ir patys kaimo žmonės. Antai viena senesnių pateikėjų, Vieکشنیų apylinkės Užventės kaimo gyventoja Ona Rokienė (g. 1921), savo pasakojimo pabaigoje pažeria tokių svarstymų: *Nu tep šnekėj, seneij, munei pasakuoj, juk aš pati to jau negirdėjau, nežinau. <...> Mon atrod, kad ti tik anekduotai, tikra tik anekduotai tokei.* Be to, jai atroda, kad gal pasikeitus laikams žmonės pasakosią, kaip čia dabar *kū nužudė, apiplėšė kū, gal tad tuokius anekduots pasakos* LTRF md 128(4). Taigi – kiekvienai kartai sava realybė ir savos aktualijos. Užtat nenoriai tikima tuo, kas nors ir ateina iš tradicijos, bet sunkiai telpa į individualios patirties ar savivokos rėmus. Arba stengiamasi toki paveldą suaktualinti, sudabartinti. Antai išties talentinga pasakotoja Danutė Rudokienė, apie 67 metų amžiaus Užventės kaimo gyventoja, užrašinėtojų paklausta apie (nebe)augančius akmenis, pataiso, kad jie ne auga, o dygsta. Ir motyvuoja: *Pažiūrėk: vein met nurenki švariausia lauką, lytus praeij – išdygis koks, vel baltou, vel yr. Vertas iš žemis, žem nenor, var laukun visus svetimkūnius* LTRF md 139(14). Arba štai kaip toji pati pasakotoja komentuoja etiologinės saktmės siužetą apie velnių sukūrimą: *Iš tų velniukų da kitas aršesnis, kap i daba mūs valdžios vyra, suprunti, nor būt viršininku, pasidar Lupiceriu* LTRF md 139(16). Net prisipažįstant savo akimis regėjus skrendantį kauką ir išsamiai išdėstant, kaip jis atrodes, – kaip daro viena vyresnių pateikėjų, 84 metų amžiaus Cecilija Jurkūnienė iš Užventės kaimo (*Aš pakel akis, veizu, kad lak. Nei šioks, nei toks. Kokių 5 metrų ilguma. Ne kap gondrs, ne kap varna. Kap ilgas balkis. Vienas galas joudas, kits, trumpesnis, šveisus. Iš to galo kibirkštis metęs, pundeliais tokiais. <...> Palengva, palei medžių viršūnes nulėkė į mišką*) – vis tiek atkakliai atsisakoma „tikėti savo akimis“. Pateikėja toliau priduria iš uošvienės girdėtą siužetą, kad kaukui negalima rodyti plikos subinės, nes *ons tojaus uždegs, ons sudegins budinkus*, ir dar kitą – apie vaiko suvalgytus kaukui paliktus „kleckus“, bet pati savaip racionalizuoja: *Sakydav, kad kauks neš turtus. Bet aš matiau onų, liek ons, bet ons bova, man rodos, paukštis, vabals tuoks, i gan, ons nieka negalėj ne atnešt, ne išnešt – ne gera, ne bloga. Aš tap misliju.* Paskui toliau samprotauja per radiją girdėjusi, esą kaukas – kažkoks retas paukštis iš kalnų. *Tuo tikėčiau*, – sako. Bet žmonės tikį: *jei kas bagotas – vat anam kauks neš* LTRF md 140(17). Čia susiduriame su svarbia socialine kaimo gyventojų skirtimi: apie kaukus, kurių „populiacija“ Žemaitijos folklore, regis, ligi šiol tebėra palyginti gausi ir gyvybinga, nors ir gerokai pakitusi, daugiausia kalba tik neturtingųjų valstiečių ar samdinių palikuonys. O turtingesnių ūkininkų vaikai ar tiesiog labiau išsilavinę žmonės dažnai iš to atvirai šaiposi. Štai Kleopa Janu-

lienė (g. 1929), samdinio duktė, Palnosų kaime pasekė net keletą įdomių istorijų apie kauką, kuris esą turta nešęs tai vienam, tai kitam ūkininkui (vėlgi, pasak jos, taip žmonės kalbėję), o syki pirtelėje net radę nebegyvą kauką: *kap šuneis galva, o kojios – žąsėis. Ans bova padvėsis* LTRF md 132(22). O štai buvusi ilgametė kolūkio buhalterė ir šiaip Palnosuose žinoma asmenybė, Adolfina Jasutytė (g. 1928), papasakojo tokį anekdotinį nutikimą apie du ūkininkus Balsius: *Tie Balsiai gyvena du – Adolps ir Jons. Mano tėt's brolys ir kitas da jaunesnis sugavo varną, rudens laiki jau, pririšo vielą prie oudegos, prie tos vielos – linų pakulų ir padegė, ir ta varna nuskrido un Jonia Balsia. Ir iš to pasklido, kad Balsys turi kauką* LTRF md 133(12). Pasak šios kritiškai tokių tikėjimų atžvilgiu nusiteikusios pateikėjos, turtai labiau priklausą ne nuo kauko, o nuo šeimininko ūkiškumo ir rūpestingos gyvulių priežiūros. Tai patvirtindama, ji seka istoriją apie ūkininką, kuris buvęs žmonos prašytas iš Latvijos parvežti kauką – kad pieno daugiau būtų. Pagavęs uždare į dėžutę bimbalą ir atidavė savo moteriškai vietoj kauko. Siužetas tautosakoje žinomas, bet įdomi jo transformacija šios pasakotojos lūpose. Pasak jos, tariamą kauką toji moteriškė pasidėjusi kamarėlėje, ėmusi iš džiaugsmo savo karves labiau mylėti, geriau prižiūrėti – ir pieno tikrai padaugėję. Bet vieną dieną iš smalsumo atidariusi *abriną – dėžutę – ir paleidusi „kauką“*. Kai jo nelikę, *ona nuleido ronkas, nėraž tu gyvulių nebžiūrėj nė ką, i peina sumažėja* LTRF md 133(14).

Dar įdomesnė senųjų tikėjimų priešprieša su pamoralizavimais, kiek galima spręsti iš ekspedicijoje užrašytų pasakojimų, susiklostė Užventės kaime. Čia viena iš pateikėjų, kaimynės įvardyta kaip blogas akis turinti ir galinti gyvulius nužiūrėti moteris, tarsi atsikirdama netiesioginiame dialoge, savo ruožtu pažeria kitokį aiškinimą apie nužiūrėjimą (šiose apylinkėse vadintą „nučeravojimu“), kaltindama aplaidumu ir tinginyte pačias neva nukentėjusias moteris:

Tuokis gaspadins, katruos nepaslenk darbouties, nepaslenk gyvuls šert, anos tunkiai pasak, aš gird: „Nu, jau sučeravuojai, jau nuveiziejai! Vo, jau nebein ronkuo!“ Nu ką tu misliji eis: nuo ryto pašer, tumsuo, vakari, ontrukart nuvein i kūčę. Tas gyvuls išbadėjis, neiedis. <...> Nugi aiškiai matau. Nu, kap tau nečieravot, Jėzus Marij! Nuo ryt pašer paršelius, tumsuo, o antrakart vakari, šituo. Ir stou šlapia, i neėdis, i neėsti, i [šaukianti]: „Čia mon paršelia ka nuveiziejai, ka supavydėjai jau! Cyp i cyp. Nikūmet neapsistoj cypt!“ Nu kap ons necyps nešerts?! Nu, tu onou pašerk tris karts, keturs, ka ons nor ėst, ons priēs, necyps! Ir augs. Ir akys bus geros. Nu, mon tap atroda (LTRF md 140/19/).

Įdomus mėginimas senųjų tikėjimų principais aiškinti gyvenamojo meto moralės spragas ryškėja net keletu pateikėjų pasakojimuose apie iš senovės žinomus draudimus nėščiai moteriai ir nurodymus, ko jai reikėtų vengti. Iš esmės vadovaujamosi panašumo magijos principu, jog kaip nėščioji elgsis, toks vaikas ir gimšias. Štai Viekšnių miestelio gyventoja Zuzana Beržanskytė (g. 1924) aiškina, kodėl niekaip darbų paibaigti negalinti: užtat, kad motina *baisiai vis bova usiėmus ir usiėmus, tas i perein vaiku, žina* LTRF md 137(10). Todėl Užventėje tvirtinama: *Nėščioji negal pasidyvyt, negali nužiūrėti: tas negražus, tas gražus, tam akys kreivos, a tam... Nėščiai moteriai nieka nereik matyt* LTRF md 139(35). Tuo pačiu apibendrintu įsitikinimu grindžiami ir svarstymai apie dabartinę bendruomenės moralę. Štai viena pateikėja prisimena

istoriją iš asmeninės patirties: esą syki, sūnaus laukdamasi, iš ant aukšto kabėjusio samdinės maišelio ištraukusi džiovintą obuoliuką ir suvalgiusi, nes labai norėjusi. Sūnus ir vogęs iš „kolchozo“. *Nukniaukt ką iš valdžias, ons jau pirms sugebės. <...> I tikra žina, i ką atsigimis*, – kritiškai sako moteris, toliau reziumuodama: kadangi pokario laikais nėsčios moterys viską maišais tempusios iš „kolchozų“, tai ir jaunoji karta tokia išaugusi – visi sugebą valdiško turto pasiimti (LTRF md 140/20/).

Sapnai – tiltas į anapusybę

Ekspedicijos metu turėjome progos įsitikinti, jog Vieکشnių apylinkių žmonės itin gausiai, noriai ir įdomiai pasakoja apie gyvenimiškus praeities ir dabarties dalykus: dvarų ir dvarininkų gyvenimą, samdinių buitį skirtinguose dvaruose, tų pačių dvarų draskymą „užėjus rusams“, bibliotekų deginimą, žydų šaudymus, trėmimus, pokarį, kolūkius ir t. t. Antra vertus, drastiškai kintanti tikrovė nieku gyvu neištrynė iš žmonių sąmonės ir pasaulėjautos tam tikro antgamtinio matmens, o bene pagrindinė sritis, kurioje realybė susitinka su anapusybe ir apie kurią kone kiekvienas užkalbintasis turi ką pasakyti, yra sapnai. Dar – nuojautos, visokie pranašingi ženklai, regėjimai, bet ypač – sapnai. Ir ko tik nesapnuojama: mirusieji ir gyvieji, ateitis ir praeitis, negražintos skolos ir neišpildyti pažadai, perspėjimai ir padrašinimai, negimę kūdikiai ir nekrikštytos „dūšelės“ – visa kas aplanko ir pasirodo sapnuose. Turbūt nebuvo per visą ekspediciją mūsų kalbinto žmogaus, kuris, jei jau apskritai sutikęs bendrauti, būtų kategoriškai atkiręs nieko nesapnuojąs ar netikįs sapnais. Priešingai, veikiau pasitaikė ne viena(s) pasakotoja(s), kuris beveik visą savo gyvenimo istoriją sudėliodavo kaip sapnų ir jų pildymosi naratyvą⁴. Antai Dainorių kaimė sutikta 1932 m. gimusi Vanda Šajauskienė teigė susapnavusi ir mirusią mamą, kuri kvietusi pas save, ir brolių, per kurio mirties metines pamiršusi pasimelsti, ir apie būsimą tėvelio mirtį sapnai pranešę, ir apie vyro žūtį (apie šį tragišką įvykį ne tik sapnai, bet ir daugybė kitokių pranašingų ženklų ir nuojautų moterį perspėję), ir apie gimiantį sūnų pirmąsyk sapne sužinojusi (*Nežinojau, kad buvau pastojus*), ir apie brolio mirtį sapnas pranešęs. *Ne visi sapna pildos, bet daug pildos*, – reziumuoja (LTRF md 134/22–30/). Lemiamais gyvenimo momentais pranašingai sapnavę ir šios moters artimieji: vyras prieš savo žūtį sapnavęs su peiliu jį puolantį tėvą, o duktė – savo būsimą vaikaičio gimimą. *Va tei sapna, jau tikra, gal ne kožnam, bet mon aneis pildos. Daug sapnų jau yr išsipildę*, – priduria V. Šajauskienė (LTRF md 134/35/). Net pirmoji daina, kurią prikalbinta padainuoti užtraukė, prasidėjo žodžiais: *Sapnelį sapnavau, sapne tave mačiau...* LTRF md 134(12).

⁴ Įdomu, kad seniau užrašytuose tautosakos tekstuose, taip pat ir A. Urbienės rinkiniuose, savarankiškų sapnų pasakojimų vargiai aptiksime. Veikiausiai ankstesniais laikais sapnų pasakojimų net nemėginta užrašinėti. Sapnavimas ar sapnuose matyti dalykai čia įpinami nebent kaip platesnio pasakojimo dalis, reikalinga tolesnei siužeto plėtotei. Pavyzdžiui, LTR 4722(102) esančioje istorijoje apie iš šv. Roko koplytėlės pavogtą šunelio figūrėlę pasakojama, kaip „kaltininkei“ sapnuose imąs rodytis *Rokelis* ir reikalaujās: *Atiduok man šunelį!*, taip priversdamas atitaisyti padarytą žalą. Įdomi ir savitai pasekta pasaka „Ūkvedis“, užrašyta Vieکشniuose 1938 m., kur pasakojama, kaip dvaro ūkvedžiui, mėgusiam žvake svilinti velnio atvaizdai nosį, prisisapnavęs velnias ir kerštaudamas per sapną privertęs jį priteršti savo lovą (LTR 1622/202/).

Ypatingą, savotiškai fatalistinę šios moters požiūrį ne tik į sapnus, bet ir į visokius likimo ženklus rodo ir jos pasakojimai apie tradicinius būrimus: tai, kas kitiems pasakotojams jau būtų virtę juokais ar smagia pramoga, jos patirta ir išgyvenama kaip labai rimti, pranašingi dalykai. Antai tikima, kad jei per vestuves bažnyčioje vieno iš jaunujų pusėje žvakė silpniau dega, tas greičiau miršiąs. *Kap ženijomės, vyro žvakė buvo nulašėjus. Ons onksčiau ir žuva* LTRF md 134(36). Arba štai pasakojimas apie naujamečius būrimus (tipišką jaunimo pramogą): *Mes, ka jauni bovam, isigalvodavom visko. Į vieną indelį ipildavę vandens, į kitą – grūdų, į trečią – žemių, į ketvirtą įmesdavę žiedą. Grūdai – geri metai, vanduo – lietingi, žemė – mirsi, žeidas – ištekėsi. Kokį kas ištrauks, taip i būs. Aš ištraukiau ar grūdus, ar žeidą, o mona brolis ištraukė žemį. Vo ons i numirė onksti* LTRF md 134(29).

Lemtingus savo gyvenimo lūžius su sapne regėtais dalykais sieja ir vyrai. Antai žinomas Palnosų kaimo giesmininkas, muzikantas ir šiaip visų galų meistras (pasak kito pateikėjo, *ons ir ont tunciaus, ir ont rožunčiaus*) Juozapas Rimkus (g. 1934) kaip tik per sapną regėtu Marijos pasirodymu aiškina savo gyvenimo būdo pokyčius – grįžimą prie bažnyčios (LTRF md 130/20/).

Ypač rimtai reaguojama į mirusiųjų pasirodymus per sapną ir jų prašymus. Vienas iš ryškesnių pavyzdžių – jau minėtos Z. Beržanskytės pasakojimas, kaip jai sapne prisispavėjęs miręs pažįstamas. Kalbinanti jinai jį, ir sapne atsimenanti, kad jis – miręs. Klausianti, ko noris: *A kalnūs? – Ne, mišiu!* Ir užsiprašęs už mišias net 30 rublių (daug daugiau, nei mišias užpirkti tais laikais kainavę). O ji tik 70 rublių išvis teuzdirbdavusi. *Iš muneis nēr tap lengva išpešt pinigūs!* – pabrėžia pasakotoja ir toliau porina, kaip sapne derėjęs su prašytoju dėl mišių kainos, dar bandžiusi jį paprotinti, kad verčiau prašytų savo buvusios mylimosios Stefos, o ne jos. Galiausiai (jau nebe sapne) į tą reikalą įsikišęs pasakotojos brolis ir liepęs nunešti reikalingamus pinigus altaristai, nes *su miruses nerek žaist* LTRF md 135(33). Panašu, kad į visokias iš anapus primenamas skolas žemaičių žiūrėta itin dalykiškai ir konkrečiai. Minėtą istoriją savotiškai atkartoja Užventės kaime užrašytas aštuoniasdešimtmetės Anicetos Navickienės pasakojimas apie sapne matytą draugą, kuris prašęs priminti jo tėvams, kad jie esą nesumokėję tokiai moterėlei pinigų už užpirtus poterius. *Aniceta, aš esu miręs*, – sapne kreipėsis į ją. Ji parašiusi jo tėvams laišką, tie pinigus sumokėję, ir tada vėl tą patį mirusįjį susapnavusi: *Aniceta, aš per tavi palikau laimingas!* – pasakęs (LTRF md 125/13/).

Pasakojimai ir tikėjimai apie žydus

Pasak istorinių šaltinių, žydai Vieکشniuose apsigyveno dar XVII a. Jie čia plėtojo įvairiausias verslus, prekybą. Žydų bendruomenė Vieکشniuose atrodo buvusi itin gausi. Antai 1897 m. Rusijos carinės vyriausybės gyventojų surašymo duomenimis, miestelyje gyveno 1305 krikščionys (lietuviai, rusai, lenkai) ir 1646 žydai, buvo net 60 parduotuvių. Taigi žydai sudarė 56% visų gyventojų, turėjo dvi (kitais duomenimis – net tris) sinagogas, keletą mokyklų, įvairių draugijų ir t. t. Deja, per Pirmąjį, o paskui ir per Antrąjį pasaulinį karą žydų bendruomenė smarkiai nuken-

tėjo ir Viekšniuose žydų beveik visiškai nebeliko. Turtingą kultūrinį ir ekonominį jų paveldą liudija kai kurie išlikę architektūros paminklai bei vietos žmonių atmintis.

Žydai nuo seno yra buvę ir ryškiais pasakojamosios tautosakos personažais; spalvingų, anekdotiškų jų paveikslų aptinkame ir A. Urbienės rinkiniuose. Ypač populiarus, net kelis syk Viekšnių krašte fiksuotas skirtingų buitinių pasakų siužetų intarpas apie apgautą žydą, kuris, išgirdęs maiše užrišto ir skandinti vežamo gudruolio skundus, neva šis nemokąs nei skaityti, nei rašyti, o jį nori „žydų karaliumi pastatyti“, pats mielai vietoj jo įlenda į maišą ir prigirdomas (LTR 1622/186/2514/93/). Kiek galima spręsti iš archyvinių tekstų, žydai tradicinės lietuvių kaimo bendruomenės atstovų laikyti pavojingais ir nelabai suprantamais žmonėmis, nuo kurių galima ir nukentėti (LTR 2514/73/, 4721/155/), bet kuriuos taip pat lengva bei smagu maustyti patiems (jau prieškariumi Viekšniuose fiksuota gausybė anekdotų apie žydus, pvz., LTR 2514/132/, 4722/97/ ir kt.).

Net ir šiandien, kai žydų Viekšniuose seniai nebelikę, apie juos žmonės vis dar daug tebeprasakoja: ir neva tikrų istorijų apie žydų ir lietuvių santykius, apie žydų papročius (ypač šabą), visokius pasiūlymus iš jų ir abipusius bandymus vieniems kitus apmulkinti, taip pat apie žydų pogromus ir jų šaudymą vokiečių laikais. Nemažai teko išgirsti ir tradicinių folklorinių siužetų – pavyzdžiui, etiologinių sakmių apie tai, kodėl žydai kiaulienos nevalgo, anekdotų apie žydus, bibliinių istorijų perpasakojimų ir t. t. Pasak vietos žmonių, visa prekyba tarpukariu buvusi žydų rankose, vienintelį „Ažuolo“ kooperatyvą vietos klebono raginimu lietuviams pavykę įsteigti. Įdomu, kad kone sutartinai tvirtindami, jog žydų nemėgę, o kartais ir jų krautuves išdaužydavę (*Jau žmonės nebegalėj kliautis su jais. Visokias piktadarybes darydavo, ir jų teisė buvo. Jie visur prieidavo, pinigų turėjo, ir visur jų teisė buvo* LTRF md 127/32/), žemaičiai kur kas griežčiau smerkia žydų genocidą vokiečių laikais, o ypač neigiamai atsiliepia apie žydšaudžius lietuvius. Kategoriskai teigiama, kad nereikėję į tai lietuviams kištis, baisimasi žydšaudžiais ir gailimasi nelaimingų žydų. Minėtoji A. Navickienė iš Užventės tikino, esą visų žydšaudžių galas buvęs liūdnas: vienas pasikoręs, kitas nuskendęs, trečias irgi ilgai negyvenęs – *gal avarijoj žuvo; kažkokia Dievo rykštė* LTRF md 125(7).

Vis dėlto ypač sudomino į folklorinę tradiciją įaugę ir tikrų siaubo pasakų pavidaļą įgavę pasakojimai ir tikėjimai apie žydų mėginimus gaudyti katalikų vaikus – neva jiems reikėdavę katalikų kraujo. Keista, bet tikriausiai iš vaikystės užsilikusių bauginimų paveikti, šiomis istorijomis sakosi tikį net ir kritiškiausi pasakotojai, nesyk primygtinai deklaruojantys netikį visokiais pramanais – kaukais ir pan. Ne viena moteris vaizdžiai aiškino, kaip vaikystėje, suaugusiųjų įbauginta, bijojusi žydų: *Nu būt pajėmį, juk žydai pjaudavo tuos vaikus! Ar jūs nežinot to? Jo. Žydai pajimdavo. Reiškia, žydams reikėjo katalikų kraujo* LTRF md 127(28). Dvi skirtingos pateikėjos iš Užventės kaip savo asmeninius prisiminimus pateikė pasakojimą, neva vaikystėje vos neįkliuvusios žydams: A. Navickienė teigė, jog jai užėjus į krautuvenę žydė užstojusi duris ir nenorėjusi išleisti, o pabėgusią žydas vijęsis (be to, kitąkart žydas po miškelį gainiojęsis ir jos penkiametį brolių, LTRF md 127/28/), o kita pateikėja, O. Rokienė, pasakojo, kaip ją einančią į mokyklą žydas

norėjęs įvilioti pas save, ir tik atsitiktinai pro šalį ėjusi mokytoja išgelbėjusi, nes liepusi skubėti į pamokas. *Matyt, kad nebuvo nelaimė žadėta*, – pabaigoje pridūrė. Ir kategoriškai patikino, kad jei tąsyk būtų užėjusi į žydo parduotuvę, šis būtų duris uždaręs. *Būt i kaulele sutrūnijį* LTRF md 128(5–6).

Daugelis pateikėjų, kalbėdamos apie žydus, citavo nuo mažumės į atmintį įstričiusius suaugusiųjų gąsdinimus vaikams. Sakydavę: *Tik nekriokit, bo ateis žyda i išneš. Ta tu bijojam. Je tu Marij, bijojam žyda!* LTRF md 128(25).

Paklausus, kam žydams to kraujo reikėję, pateikėjų nuomonės kiek išsiskiria. Vieni sako, neva žydai juo tepdavę savo vaikų delnus ir padus (LTRF md 127/28/), kiti – kad akis, nes *vaika ta akli gimst, kap katūkšte, i aneis lietuvių krauja pašlapin akis vaika, vaika prareg, pražiūr* LTRF md 128(25)⁵. Dar viena versija – katalikų kraujo dėdavę į macus (LTRF md 127/30/). Užrašyta ir tikra šiuolaikinių šiurpių analogija – apie neva už kojų pakabintą ir peiliais žydu bodomą vaiką... Vis dėlto, matyt, pati pajutusi, jog čia kiek perlenkė lazda, pateikėja bando švelninti pasakojimą pabaigoje pridurdama: *Yr buvį visokių atsitikimų prie žydu. Didelious meistous. Pas mumis ne, vis teik čia meistels nedidels, nedaug tu žydu tegyven...* LTRF md 128(25).

Baigiamosios pastabos

Čia spėjome apžvelgti vos keletą anksčiau Vieکشnių apylinkėse klestėjusios ir dabar tebegyvuojančios pasakojamosios tradicijos aspektų. Toji tradicija yra itin marga, savita ir kiekvieno pasakotojo lūpose vis kitokių atspalvių įgyjanti. Pagrindinė mūsų pastebėta jos raidos tendencija – polinkis aktualinti senuosius pasakojimus, priartinti juos prie šiandienos gyvenimo bei dabartiniam žmogui svarbių, įsimintinų dalykų. Deja, tenka pripažinti, jog tie tradiciniai tekstai ar net ištisi tautosakos žanrai (pvz., „klasikinės“ pasakos), kurie sunkiai pasiduoda šitaip transformuojami, dažniausiai būna arba pamirštami, arba praranda būdingiausias savo žanro bruožus, t. y. virsta anekdotais, išskaidomi į trumpus fragmentus ar pan. Anekdotais ar savotiškoms antisakmėms yra linkusios virsti ir nemažai tradicinių mitologinių sakmių; beje, kiek galima spręsti iš ankstesnių vieکشniškių tautosakos rinkinių, šis procesas tikrai yra prasidėjęs ne šiandien. Veikiausiai tai – nuolatinis sakmių gyvavimo palydovas: vieni jų siužetai pamirštami arba perdirbami į savo priešybę – antisakmes, kiti – naujai sukuriami. Toks žanro lankstumas bei gebėjimas prisitaikyti prie kintančių gyvenimo sąlygų yra sakmių išlikimo ir jų gyvybingumo prielaida. Atrodo, kad šiandien pati produktyviausia naujų sakmiškų siužetų kūrimo sritis – pasakojimai apie sapnus, kuriuos, be kita ko, dar imta ir intensyviai folkloristų tirti bei užrašinėti.

⁵ Šioje vietoje savaime peršasi palyginimas su įdomiais Virginijaus Savukyno pastebėjimais apie žmogaus sampratą ir krikšto reikšmę tradicinėje kultūroje: „Lietuvoje yra paplitęs pasakymas, kad žydai neturi dūšios. Toks tvirtinimas darosi suprantamas, jei priimame šią logiką: „dūšia“ įgyjama per krikštą, o kadangi žydai neturi krikšto, tai jie negali turėti „dūšios“. <...> Taigi žydai nepriimdami krikšto lieka šalia gyvūnų pasaulio“ (Savukynas 2007: 55).

Taigi pabendravus su žmonėmis, tikrai nesinori pritarti dejavimams, neva tautosaka nykstanti. Ji tikrai kinta, yra aktualinama, perprasminama, tradiciniai siužetai derinami prie to, kas pateikėjui svarbu, arba – ko, jo manymu, tikisi užrašinėtojas. Tai, kas bus papasakota, daugiausia priklauso nuo to, ko ir kaip paklausama; dar – nuo asmeninės pasakotojo patirties ir motyvacijos. Sakysime, jei šeimoje daug mirusiųjų, žuvusiųjų, labai tikėtina, kad ir neklausę išgirsime pasakojimų apie pranašingus ženklus, sapne ar iškart po šermenų regėtus mirusiuosius, samprotavimų apie anapusybę ir žmogaus likimą. Tremtiniai, savaime suprantama, pasakoja apie tremtį; kai kurie, kaip minėtoji viekšniškė Z. Beržanskytė, savo istoriją paversdami išpūdingu, juoko ir ašarų, absurdo ir tragizmo sklidinū gyvenimo pasakojimu. Išsilavinusio, pasaulio mačiusio (ir tuo besididžiuojančio) žmogaus, kaip šios pateikėjos brolis Jonas Beržanskis (g. 1919), nieku gyvu nepriversi pasakoti „baikų“ apie kaukus, kerėjimus ar ką nors panašaus; užtat jo atmintyje glūdi visa šlovingos jo giminės ir gimtojo miestelio istorija. Tradicija gero pasakotojo sąmonėje yra tartum klodas, iš kurio prireikus pasisemiami tai, kas tuo metu atrodo esą reikalinga, ir pateikiama klausytojui. Užfiksuotas tekstas kiekvienąsyk yra unikalus „momentinis“ pateikėjo ir užrašytojo sąveikos rezultatas. Kokia nors „kanoninė“ net ir iš pažiūros labiausiai tradicinių tekstų prasmė kuo toliau, tuo labiau panašėja į savotišką teorinį konstrukta, nes šie pasakojimai – nelyginant daugiabriauniai deimantai, kaskart sušvytintys vis kitokiomis spalvomis.

ŠALTINIAI

- BLPK – Jonas Balys. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, *Tautosakos darbai*, t. II, 1936; perspausdinta: Jonas Balys. *Raštai*, t. III, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2002, p. 3–256.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF md – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka, mini diskų rinkiniai.
- VK – *Viekšnių kraštas: Bibliografija ir žinios krašto istorijai*, [t.] I–IV, autorius ir sudarytojas Bronislovas Kerys, Viekšniai, 1996–2005.

LITERATŪRA

- Būgienė Lina 2003. *Nuo tada netikiu į baidymus*: Pasaulėžiūros lūžių atspindžiai sakmėse, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 109–119.
- Būgienė Lina 2004. Komunikacinės sistemos kontekstas: sakmių ir patarlių sąveikos, *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), p. 13–20.
- Elekšis Juozas 2001. Viekšniai – unikalus miestelis, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 9 (525); el. versiją žr. <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/index.html>>
- Gedvilas Algirdas 1985. Vertinga kraštotyrininkės dovana, *Vienybė*, rugpj. 15.
- Grigas Kazys 1983. Simonas Daukantas ir lietuvių tautosaka, kn.: Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 1, Vilnius, p. 11–42.
- Ivanauskaitė Vita 2006. Nepabaigiami folkloristų darbai Žemaitijoje: 2006 metų ekspedicija Viekšniuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 256–263.
- Kerbelytė Bronislava 1973. Mečislovas Davainis-Silvestraitis tautosakininkas, kn.: *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Vilnius, p. 5–39.
- Kerys Bronius 1993. Viekšnių puodinininkai, *Vienybė*, birž. 19.
- Kudirka Juozas 1969. Prekyba puodžių dirbiniais Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a., *LTSR MA darbai, Serija A*, t. 2 (30), p. 157–165.

Laurinkienė Nijolė 2004. Vaivorykštė lietuvių žodinėje tradicijoje, *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), p. 184–202.

Mukienė Danutė 1996. *Kraštotyros ekspedicijos Žemaitijos nacionaliniame parke*, parengė Danutė Mukienė, Žemaičių kultūros draugijos informacijos centras, 1988–2002, [interaktyvus], prieiga per internetą: <http://samogitia.mch.mii.lt/LANKYTINOS_VIETOS/ekspedicijosPL.lt.htm>

Pakalns Guntis 2006. Experience and Knowledge Gained from Collecting Legends and Ghosts Stories in Džūkste, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXI, p. 128–141.

Radauskienė Marija 2005. Pasakojamoji žemaičių tautosaka, *Žemaičių žemė*, Nr. 1, p. 38–48; el. versiją žr. <<http://samogitia.mch.mii.lt/TAUTOSAKA/pasaktautosak.lt.htm>>

Rozga Leopoldas & Kerys Bronius 2005. *Viekšniai (Mažeikių rajonas)*, Utena.

Savukynas Virginijus 2007. Žmogaus amžius ir etnokonfesiniai santykiai, *Kultūros barai*, Nr. 1, p. 53–57.

Stundžienė Bronė 2003. Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 13–32.

Urbiene-Lengvenaitė Amelija 1987. Mano vaikystės Viekšniai: Iš kraštotyrininko užrašų, *Vienybė*, kovo 31–bal. 2.

Vaicekauskas Arūnas 2005. *Lietuvių žiemos šventės: Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.*, Kaunas.

Vėlius Norbertas 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*, Vilnius.

Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius.

FOLK NARRATIVES OF DIFFERENT GENERATIONS OF SAMOGITIANS: SOME REMARKS ON THE FOLK STORIES FROM VIEKŠNIAI

LINA BŪGIENĖ

Summary

The northwestern part of Lithuanian territory, Samogitia, was always famous for its particularly rich folk narrative tradition. Already the first collection of Lithuanian folktales compiled by Simonas Daukantas in 1835 was based on Samogitian materials. The subject of this article, however, is but a small part of Samogitian folk narrative tradition, recorded in a single locality, centered on the Viekšniai town and parish. By comparing materials collected several decades earlier, with the data accumulated during the fieldwork session that took place in 2006, the author attempts to perceive changes and transformations of traditional folklore, and to grasp possible causes of these developments. According to the analysis, the most persistent elements of folklore are the most flexible ones, which are capable of adapting and retaining their relevance in the course of life span of several generations. Otherwise, separate parts or even entire genres of folklore may be forgotten and thus removed from the living tradition. This was essentially the case with long and elaborate folk narratives like fairytales, which are still numerous in earlier folklore collections from Viekšniai, but have become practically extinct by the beginning of the 21st century. As regards the folk belief legends, these narratives repeatedly prove to be particularly apt to various kinds of transformations and actualizations. While some of these stories also become forgotten, transformed as to convey opposite messages or turned into anecdotes or jokes, others keep being constantly created. The most productive way of creating new “legend-like” pieces of folklore are the dream narratives, and other stories of personal supernatural experiences. Still, the general mode of folklore transformation is its actualization, rationalization and moralization, as informants are particularly keen on illustrating various aspects of their daily life or on deploring moral deterioration of the modern times by use of traditional stories, elements of traditional folk beliefs and popular magic. Another aspect of Viekšniai narratives is an especially prominent role played in this town by the particularly numerous Jewish community living there until the WWII. Various aspects of the long-term Jewish-Lithuanian relations and the tragic end of this neighborly existence are still very vividly preserved in folk memory and reflected in folk narratives.

Gauta 2007-04-06

REGIMIEJI MIRTIES PAVIDALAI SKIRTINGUOSE LIETUVIŲ TAUTOSAKOS ŽANRUOSE

Jurgai

RADVILĖ RACĖNAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – lietuvių liaudies paremijos, tikėjimai, pasakojamosios tautosakos tekstai ir etnografiniai bei istoriniai duomenys, atskleidžiantys sugyventos mirties įsivaizdavimą lietuvių tradiciniame pasaulėvaizdyje.

Darbo tikslas – remiantis lietuvių tautosakos ir etnografijos, meno duomenų analize, aptarti sugyventos mirties vaizdinio ypatumus lietuvių liaudies tradicijoje.

Tyrimo metodai – analitinis aprašomasis, istorinis lyginamasis.

Žodžiai raktai: mirtis, giltinė, animacija, personifikacija, sakmės, pasakos, paremijos.

Įvadas

Mitiniam pasaulėvaizdžiui būdingas aplinkos interpretavimas, sugyvinant jos reiškinius, kai „negyviems daiktams yra suteikiama sąmonės ir valios dimensija; abstraktūs ir mentaliniai objektai įgyja ‘kūną’“ (Крикманн 2001: 91). Šiuo dėsningumu iš dalies pagrįsta ir mirties slėpinio interpretacija lietuvių folklore – mitologiniu požiūriu mirtis neretai yra animuojama ar, dažniau, personifikuojama. Animaciją čia suprantame kaip bet kurios gyvos būtybės požymių suteikimą abstrakčiam reiškiniui (plg. lot. *animatio* – gaivinimas, TŽŽ 49), o personifikaciją – kaip tam tikrą animacijos atvejį, kai abstrakčiam reiškiniui priskiriamos žmogui būdingos ypatybės (plg. lot. *persona* – asmuo + *facio* – darau, „lit. įsmeninimas, sužmoginimas – žmogui būdingų savybių suteikimas negyvosios gamtos reiškiniams, gyvūnams, abstrakčioms sąvokoms <...>“, TŽŽ 568)*.

Nemažai duomenų apie galimus mirties pavidalus pateikiama lietuvių mitologinėse sakmėse, kai kuriuose stebuklinių pasakų bei pasakų-legendų tekstuose.

* Plačiau šią terminijos problemą, remdamasi mįslių poetikos specifika, yra apsvarsčiusi Aelita Kensemienė (2003: 142, 143).

Šiuose kelių žanrų naratyvuose kuriamas šiek tiek skirtingas sugyventos mirties paveikslas. Sakmėse atsispindi didesnė mirties išvaizdos įvairovė, glaudžiau susijusi su vietine, galbūt dar ikirikščioniškąja tradicija. Tuo tarpu pasakose regimasis mirties pavidalas neretai yra artimesnis krikščioniškajam, ypač nuo baroko epochos išplitusiam personifikuotos mirties vaizdavimui.

Mirtis kaip gyva būtybė figūruoja ir lietuvių idiomatiniuose posakiuose. Juose užfiksuota mitinė informacija yra ypatinga dėl frazeologinių junginių formos ir turinio savitumo. Frazeologizmai, priklausydami kalbos sistemai, yra pavaldūs bendriesiems kalbos raidos dėsniams. Mokslininkų pastebėta, jog kalba yra kur kas konservatyvesnė, kintanti lėčiau nei kultūra, todėl kalboje ilgiau išlieka senesnė, ekstralingvistinė informacija (Jasiūnaitė 2001: 138). Be to, frazeologiniams posakiams būdinga, kad juos pagrindę mitologiniai vaizdiniai nėra naujai permąstyti, bet atspindi tradicinėje kultūroje atitinkamu laikotarpiu gyvavusius tikėjimus (Ковшова 1994: 137). Todėl patarlės, kalbančios apie anapusines būtybes, „teikia tiesioginės ar truputį pridengtos informacijos apie buvusius tikėjimus“ (Kudirkienė 2001: 123), įsiklausius jose net galima išgirsti iki krikščionybės įsivyravimo gyvenusių lietuvių pasaulėjautos aidą (Grigas 1988: 135). Taigi tikėtina, jog paremijų pavyzdžiai atskleidžia kai kuriuos archajiškesnius, kituose folkloro žanruose jau nebe tokius ryškius mirties vaizdinio aspektus.

Ši su žanrine priklausomybe susijusi mirties vaizdavimo įvairovė tam tikru atžvilgiu apsunkina mirties pavidalų analizę. Pavyzdžiui, skirtingos su mirtimi susijusios mitinės būtybės gali figūruoti tos pačios mitologinės sakmės variantuose (Kerbelytė 1999: 53). Jei šie personažai yra tiesiogiai įvardijami, mes sužinome, kad panašiomis aplinkybėmis dažniausiai rodosi suasmeninta mirtis / personifikuotos ligos / mirusių artimųjų vėlės / velnias. Tačiau dalyje mitologinių sakmių ano pasaulio būtybės įvardijamos siužeto struktūrai nepriklausančiuose teiginiuose, kurie gali išreikšti pateikėjo, bet nebūtinai atitinkamu laikotarpiu vyraujančią bendruomenės nuomonę (pvz.: *Vieną kartą jaunimas susirinkęs ėjo į kapines. Prieję prie kapinių vartų, jie pamatė bestoviničią moteriškę <...>. [Moteriškė] kažin ką pasakė, rankom sumojo ir pranyko. Tai buvo mirtis LMD I 271/1/*). Taip pat neretai pasitaiško, kad ano pasaulio esybės yra tiesiai nepavadinamos, o tik nusakomi jų požymiai ar veiksmai. Pasak Norberto Vėliaus, šitoks mitologijos polisemiškumas, kai „tas pats mitinis personažas neretai atlieka kelias funkcijas arba keli mitiniai personažai atlieka tą pačią funkciją“, gerokai apsunkina mitinių vaizdinių rekonstrukciją (Vėlius 1993: 58). Be to, tokia situacija gali atspindėti ir liaudiškosios pasaulėjautos nykimo procesus, kai imamos painioti mitinių veikėjų funkcijos, pradedamos užmiršti jų savybės. Dėl šių priežasčių, taip pat prisimenant, kad visos su mirties sfera susijusios būtybės turi bendrų bruožų, kartais iš tiesų būna sunku nuspręsti, apie kuri mitologinį personažą sakmėje konkrečiai yra pasakojama. Kyla pavojus, kad tyrinėtojas gali vieną būtybę palaikyti kita arba savitus vienos būtybės bruožus neteisingai priskirti kitai (Кербелите 2001: 26; Виноградова 2000: 18–20).

Šios išankstinės prielaidos skatina formuluoti klausimą: ar galima kalbėti apie vientisą suasmenintos mirties paveikslą, kai kelių žanrų tautosakos kūriniuose

užfiksuoti įvairiopi duomenys yra tarsi viena kitą papildančios detalės, ar vis dėlto tiksliau būtų šnekėti apie kelis mirties vaizdinius, gyvuojančius vienas greta kito?

Aiškumo aptariamai problemai nelabai suteikia ir senieji rašytiniai šaltiniai, kuriuose minimos su mirtimi susijusios būtybės, ar jų savybes analizavę pirmieji baltų mitologijos tyrinėtojai. Šie mus dominantys paminėjimai daugiausia atspindi Mažosios Lietuvos tikėjimus.

Giltinės vardas pirmą kartą užfiksuotas XVII a. vidurio rankraštiniame vokiečių–lietuvių kalbų žodyne „Lexicon Lithuanicum“ (BRMŠ III 77), o pirmasis giltinę plačiau apibūdino Matas Pretorijus ir vadino ją „mirties deive“. Giltinė (*Giltyne, Giltine*) esą turinti tarnaitę Magylą (*Magyla*), kuri yra „ką nors žudanti arba kankinanti tarsi budelis“ (BRMŠ III 260). Šias dvi esybes M. Pretorijus dar laikė ir pykčio bei nelaimės deivėmis (BRMŠ III 239, 256, 260; LM 1 513). XVIII a. Jokūbo Brodovskio žodyne pateiktame dievų sąrašė Giltinė vadinama maro deive (*Peftis DEa – Giltine Deiwes*, BRMŠ IV 29), bet taip pat giltinė nurodoma ir kaip viena žodžio *Gespenft* (vok. *vaiduoklis, šmėkla*) reikšmių (BRMŠ IV 26). Remdamiesi ankstesniais šaltiniais bei gyvosios to meto kalbos duomenimis, giltinę ir mirtimi, ir pagonių maro deive (*der Tod, die Peftgottin der Heyden*) laikė Pilypas Ruigys (BRMŠ IV 41) ir Kristijonas Milkus (BRMŠ IV 79).

XIX a. romantiškosios krypties mitologijoje pradininkas Teodoras Narbutas „Lietuvių tautos istorijos“ pirmame tome iškėlė lietuvių pomirtinio gyvenimo dievo klausimą ir teigė, jog tai esanti Veliona (*Wellona*). T. Narbuto nuomone, prūsai Velioną vadino Giltine ir laikė ją mirusiųjų viršininke, o latviai vadino *Welli-Deewa* (Narbutas 1998: 130, 131). Iš dalies remdamasis Teodoru Narbutu, apie lietuvių požiūrį į pomirtinį gyvenimą kalbėjo Simonas Daukantas. Jis taip pat aptarė giltinės vietą lietuvių tikėjimuose. Ją vadino Smerčiu ir kartu su Magyla (pakeitęs į Mogilę) priskyrė prie svarbiausių dievybių. Giltine bei Mogile, pasak S. Daukanto, vadinta ir deivė Nelaima. Pati Giltinė buvusi „piktojo dievo“ Pikulio žmona. Be to, Giltinė buvusi ne viena, o kelios. Tai rodo išlikusios patarlės (LM 1 142–162). Józefas Ignacy Kraszewskis, kaip ir Teodoras Narbutas, teigė, kad lietuvių mitologijoje pomirtinį gyvenimą globoja Veliona, mirusiųjų vėlių deivė, dar vadinama *Welli-Deewa* bei Giltine. Autoriaus manymu, Giltinė yra pirminis mirties vardas (LM 1 200–205). Literatė Konstancija Skirmuntaitė giltinę vadino Mirties dievaite, žmogaus gyvenimo griovėja. Jos piktumas, esą, pabrėžiamas sakmėse (LM 1 414). O Hermannas Useneris su mirtimi siejo kelias mitines būtybes. Pasak jo, mirčiai galią turėjo Giltinė, numirėliams – vėlių dievas Vėlionis, taip pat Žemeluks bei Ežagulys, o krikščionybės laikais prisidėjo ir Krikštas – antkapinio kryžiaus personifikacija (LM 1 428).

Plačiau šių įvairių su mirties sfera susijusių būtybių, tarp jų ir giltinės, vaizdinius imta tyrinėti XX amžiuje. Enciklopedinio pobūdžio straipsniuose glaustai giltinę yra apibūdinę Jonas Balys (1956: 235) ir Gintaras Beresnevičius (ME 2 280). Apie sugyventos mirties įsivaizdavimą yra rašiusios Rūta Grumadaitė (1994a: 30, 31, 1994b: 24–27), Rita Repšienė (1998: 32–37), Rasa Račiūnaitė (1999: 120–127). Aptardamas prūsų ir lietuvių mirties (požemio, mirusiųjų) dievybes, Rimantas Balsys nagrinėja ir giltinės vaizdinį kilmę, funkcijų pobūdį ir ryšį su kitomis dievybėmis (Balsys 2005: 44–49). N. Vėlius pateiktoje lietuvių mitologinių sakmių klasifikacijoje sakmės apie žmogaus likimą paveikti galinčias mitines esybes (tarp jų ir giltinę) iškeliamos į pirmą vietą. Tai, pasak mokslininko, pagrįsta vaizduojamų mitinių būtybių giminingumu, panašumu ir paremta faktu, kad daugelis tokių esybių „indoeuropiečių religijose priskiriama aukštesniajai – dievų – kategorijai“ (Vėlius 1977: 22, 23, 75). Nagrinėdamas folklorinio velnio paveikslą, N. Vėlius pastebėjo, kad tautosakoje giltinės ar ligų funkcijas kartais dubliuoja velnias (Vėlius 1987: 168).

Romantiniu atspalviu pažymėtos Pranės Dundulienės etnologinės studijos, todėl su lietuvių ar, dar plačiau, baltų mitologija susijusios mokslininkės išvados neretai yra diskusinio pobūdžio. Atsargiai dera vertinti ir P. Dundulienės formuluojamas hipotezes ir daromus apibendrinimus apie „gimimo, gyvenimo ir mirties“ deives Laimą, Giltinę, Ladą, Ledą bei Velioną (Dundulienė 1989: 41–85).

Savitai lietuvių mitologijos vaizdinius interpretavo archeologė ir mitologė Marija Gimbutienė. Ji pateikė ir rekonstruotą senosios religijos moteriškų dievybių panteoną, o jo deives plačiai pristatė savo veikaluose (Gimbutienė 1985, 2002). Su gyvybės ir mirties ciklu tyrinėtoja siejo tris, jos nuomone, iš matricentrinės Senosios Europos paveldėtas deives: Laimą, Raganą ir Žemyną (Gimbutienė 1985: 151). Giltinę mokslininkė laikė antrine dievybe, vienu iš Laimos aspektų ar, remdamasi Algirdu Juliumi Greimu, jos seserimi (ten pat: 157). Be to, jas abi M. Gimbutienė siejo ir su Didžiąja Deive, kuri reiškesi ir „kaip gyvybę teikianti Laima, ir kaip ją atimančioji Giltinė-Mirtis“ (Gimbutienė 2002: 48). Vis dėlto tikrąją „Mirties ir atgimimo deive, dabar jau sudemoninta, degraduota mitine būtybe“, ji vadino Raganą (Gimbutienė 1985: 158). Trečia deivė – Žemyna – tyrinėtojos taip pat siejama su mirtimi. Ji yra „Motina mirtis“ (ten pat: 154) arba „Mirusiųjų motina“ (ten pat: 160). Galima sutikti, kad M. Gimbutienės nurodytos kai kurios šių moteriškų mitinių būtybių ypatybės ar funkcijos joms iš tiesų yra būdingos, tiesos turi šių esybių siejimas su mirties sfera. Tačiau tyrinėtojos daromi apibendrinimai apie kadaise buvusį kaip tik tokį panteoną nėra pakankamai pagrįsti ir todėl abejotini.

Kai kuriais aspektais mirusiųjų kultą bei apskritai „lietuvių bendruomenės pažiūras į gyvenimą ir mirtį“ aptarė žinomas semiotikas ir mitologas A. J. Greimas. Vienas iš pagrindinių jo keliamų tikslų – lietuvių mitologijos rekonstrukcija, todėl jam nesvetimas noras ieškoti dieviškų būtybių tarp tautosakinių personažų ar „atstatyti“ sakralias jų funkcijas (Greimas 1990: 20, 21). Mokslininkas analizavo pasakos „Mirtis kūma“ (AT 332) siužetą ir šiame kontekste giltinę vadino *dievaite* (ten pat: 195). Tyrinėtojas teigė, jog klaidinga giltinę laikyti vien tik „mirties dievaite“, nes ji „turinti ir antraeiles medicinos globėjos pareigas“ (ten pat: 202). Tautosakinė medžiaga iš tiesų patvirtina giltinės ir antropomorfinių ligų ar mirties ir gydymo sąsajas.

Ši glausta šaltinių ir ankstyvųjų tyrinėjimų apžvalga leidžia konstatuoti, kad giltinės bei kitų su mirtimi susijusių būtybių požymiai ir funkcijos, matyt, pradėjo panašėti jau gana seniai. Tą faktą pastebėjo bei mėgino jį atitinkamai interpretuoti ir ne vienas XX a. tyrinėtojas. Mokslininkai atkreipė dėmesį į įvairius su mirtimi susijusių būtybių ypatumus, o jiems nagrinėti taikė skirtingus metodus. Dėl to jų darbuose prieita daugeriojų, kartais prieštarų ir ginčytinų išvadų, tačiau rasta ir bendrumų bei dėsningumų.

Lietuvių liaudies žodinėje tradicijoje personifikuota mirtis vadinama visaip: *giltinė*, *mirtis*, *smertis*. Tuo tarpu lietuvių kalbos žodynuose žodžiai „mirtis“ ir „giltinė“ apibrėžiami skirtingai. Kaip personifikuota būtybė pristatoma tik giltinė, o žodis „mirtis“ aiškinamas kaip *gyvybės nutrūkimas* (LKŽ VIII 276) ar *gyvenimo nutrūkimas* (DLKŽ 402). Taigi pastarąją sąvoką visų pirma yra žymimas tam tikras biologinis procesas. Tai rodo, kad minėtos definicijos pagrįstos šiuolaikine mokslinė mirties reiškinio traktuote. Tuo tarpu liaudies tikėjimuose mirtis yra suprantama ne kaip biologinė baigtis, o pirmiausia kaip dvasinės substancijos atsiskyrimas: *paskucinį kartų kap azudūsauni, itai išaj dūšia, žmonės sako* VaMLA 15; *sako – iš kūno nuvej dūšia jau* VaMLA 22.

Be to, žodynuose pateikiami žodžio „mirtis“ vartojimą iliustruojantys pavyzdžiai rodo, kad ir pačioje kalboje kaip personifikuota būtybė gali būti suprantama ne tik giltinė, bet ir mirtis, pavyzdžiui: *Mirtis dantų neskaito*; *Mirtis nuo nosės per sprindį*; *Mirtis ateina nešaukiama*; *Mirtis šūkaudama nevaikščioja* LKŽ VIII 277. Galima sutikti, jog šie posakiai atrodo jau praradę turinio skaidrumą ir labiau primena metaforinius pasakymus. Tačiau užfiksuotas ne vienas analogiškas frazeologizmas, kur vietoj žodžio „mirtis“ figūruoja žodis „giltinė“ (pvz.: *Giltinė į dantis nežiūri* LKŽ III 303; *Su giltine ant nosies* SLFŽ 145; *Giltinė ateis ir nešaukiama* LKŽ III 303). Tai leidžia kelti mintį, kad bent jau tradicinėje kultūroje abu šie žodžiai atitinkamame kontekste buvo vartojami sinonimiškai ir išreiškė tą patį turinį.

Kalboje platesnį reikšmių spektrą apima žodis „mirtis“: juo vadinamas ir gyvybės nutrūkimas, ir gyvenimo baigtį nulemianti suasmeninta būtybė. Nepaisant to, lietuvių tautosakoje personifikuota mirtis dažniau vadinama giltine. Šis vardažodis leidžia kalbėti ir apie santykinį lietuvių mitologinės tradicijos išskirtinumą, nes aplinkinės tautos specialaus vardo suasmenintai mirčiai pavadinti neturi arba vadina tokią būtybę žmonių vardais ar eufemistinio pobūdžio žodžiais (pvz., lenkų mirtis gali būti vadinama *Baška*, *Zoška*, *Kaška*, ukrainiečių – *Лонаноїскупі* СД II 408). Beje, ir lietuvių frazeologizmuose personifikuota mirtis vadinama *lopetinsku* ar *grabinsku* / *grabausku* (Kašėtienė 2003: 103). Manding, ir M. Pretorijaus paminėtos Giltinės tarnaitės Magylos vardą galima sieti su slaviškos kilmės eufemizmu, pagrįstu metonimija. Magylos vardo kilmę, gretindamas su sen. slavų *могила* ar lenkų *mogyla*, t. y. „kapas“, aiškino ir Augustas Schleicheris (LM 1 234). Lietuviams žinoma ir daugiau tokių „pakaitinių“ mirties įvardijimų, pavyzdžiui, *paskutinioji* / *pastaroji* / *galinė* SŽ 226. Pasak tyrinėtojų, eufemistiniai vardai, kuriuos imta vartoti vengiant minėti tikrąjį mitinės būtybės vardą, gali nurodyti šios esybės „gyvenamąją vietą, išorės ypatybes, dar kiti galbūt specifinę kilmę ar net dievišką prigimtį“ (Vėlius 1987: 35). Apskritai tikrojo mitinės esybės vardo keitimas derivatais yra paplitęs pasaulio tautų mitologijose. Bronislavos Kербелытės pastebėjimu, neretai derivatai taip išpopuliarėja, kad net nustelbia archajiškesnius pavadinimus (Kербелытė 1995: 423). Pasak mitologų, daugeliu atvejų yra gana sunku nubrėžti aiškią ribą tarp tikrinio mitinės būtybės vardo ir galinčių jį pakeisti dubliuojančių vardų, epitetų ar apeliatyvų. Mitinėje pasaulėžiūroje neretai stebimos „tikrinių vardų apeliatyvizacijos“ tendencijos, o „apeliatyvas, tuo pat metu sakralizuodamasis ir mitologizuodamasis, linkęs virsti asmenvardžiu“ (ME 2 483, 484).

Sugyventos mirties išvaizdos įvairovė

Pažymėtina, kad lietuvių tautosakoje įsameninta mirtis vaizduojama kaip moteriškos giminės būtybė. Dažniausiai giltinė siejama su balta spalva. Šios spalvinės sąsajos, ko gero, yra ganėtinai archajiškos, nes balta spalva buvo vyraujanti senovės lietuvių įkapių bei gedulo drabužių spalva (Kairiūkštytė-Jaciniėnė 1976: 156–163; Šidiškienė 1993: 5–72).

Lietuvių mitologinėse sakmėse populiariausias yra giltinės kaip baltai apsirengusios moters vaizdinys. Vienoje sakmėje teigiama, kad giltinę *išvydo prieblandoje iš kiemo išeinančių visą baltai apsigaubusių* LRš 122. Mitologinėse sakmėse balta gali būti giltinės kūno spalva. Todėl, pavyzdžiui, apie išbalusį žmogų sakoma: *Balts kaip smertis* LMD I 891(6). Balta paklode nuo galvos iki kojų apsisupdavo ir mirtį vaizduojantis lietuvių persirengėlių vaikštynių dalyvis (Vyšniauskaitė 1994: 23; Vaicekauskas 2005: 127, 128). Lenkijoje bažnytiniuose teatralizuotuose Kalėdų laikotarpio vaidinimuose mirtį vaizduojantis personažas apsirengdavo iš baltos paklodės pasiūtu apsiaustu, ant jo dar kartais būdavo nupaišomi griaučiai (Bartoszcze 1990: 200; Doda 1995: 150), o veidą užsidengdavo kaukolę primenančia balta ovalo formos kauke, ant kurios juodais dažais būdavo išpiešiamos akiduobės, nosies skylės ir ypač išryškunami dantys (Gaj-Piotrowski 1993: 138). Mirtis kaip būtybė su baltu rūbu vaizduota ir šių vaidinimų dialoguose (Mickiewicz 1995: 120).

Lietuvių sakmėse prieš kieno nors mirtį gali rodytis ir neaiški balsva esybė: anot vieno liudininko, *čion ilgs balts pavidals per tvorą ant kiemo persidriekė, o vaikelis tą vakarą pasimirė* BsV IV 19. Be to, su balta spalva siejamos giltinei savo veikla artimos personifikuotos ligos ar vaikščiojantys numirėliai bei vėlės. Pasak Editos Korzonaitės, mitologinėse sakmėse, vaizduojant žmogaus susidūrimą su mirusiuoju, neretai minimos tokios pastarojo aprangos detalės, kaip balta drobulė, marška ar pala, balta skara, balti ilgi baltiniai ir pan. (Korzonaitė 2002: 10). Draugus norintys pagąsdinti jaunuoliai, imituodami vėlę ar numirėlį, taip pat apsigaubdavo baltos medžiagos atraiša: paklode, marška ar drobule (ten pat: 9). Šiaurės Rusijoje advento bei kalėdiniuose žaidimuose žinomas paprotys persirenginėti mirtimi ar numirėliu (*умрун, покойник* CM 352). Tokiose laidotuvių parodijose žmogus, vaizduojantis atitinkamą būtybę, apsirengdavo baltai, o veidą išsitrindavo avižiniais miltais (Поньрко 1984: 166). Pasak Arūno Vaicekausko, Lietuvoje persirengimas numirėliu per kalendorines šventes neaptinkamas (Vaicekauskas 2005: 128).

Iš kitų spalvų mirties vaizdinui svarbi yra juoda spalva. Tačiau tokios sąsajos greičiausiai yra vėlyvas reiškinys, nes Europoje juoda spalva mirties simbolikoje įsigalėjo tik nuo baroko laikų (Kiliánova 1996: 386). Lietuvoje šie spalvos pokyčiai yra pastebimesni kalbant apie gedinčiųjų aprangą. Ši nauja gedulo drabužių spalva sparčiausiai plito tarp didikų bei miestiečių, tačiau pamažu ją perėmė ir kaimo gyventojai. Laidotuvėms pasirenkamų audinių spalvas tyrusi Vida Savoniakaitė konstatavo, kad XX a. juoda spalva su gedulu jau asocijavosi daugumai apklaustų respondentų (Savoniakaitė 1998: 182, 183). Taigi kaime juodi gedinčiųjų drabužiai įsigalėjo vėlai, tai XX a. reiškinys. Tuo tarpu pasakojamojoje tautosakoje personifikuota mirtis su juoda spalva siejama rečiau, o frazeologizmai tokių reikšmių beveik visai nefiksuoja. Mitologinėse sakmėse žmonės regi *juodą žmogystą su dalge ant pečių* LTR 1191(417); jaunuoliai prie kapinių sutinka moteriškę, kuri *juodais rūbais buvo apsirengusi*, <...> *juodais mirties batais apsiavusi* LMD I 271(1). Pastaruoju atveju šios būtybės siejimas su giltine yra pagrįstas pateikėjo teiginiu, kad tai buvusi mirtis. Šitokie teiginiai dažniausiai atspindi vyraujančius to meto, kai buvo užrašytas tekstas, įsitikinimus. Tačiau jie gali išreikšti ir individualų pateikėjo požiūrį,

kuri jį išsakė paprašytas tautosakos rinkėjas. Be to, tokie apibendrinimai dažniausiai nėra susiję su mitologinės sakinės siužeto struktūra (Кербелите 2001: 26). Tai gi juose užfiksuotą informaciją dera vertinti atsargiai.

Juodos spalvos ir mirties sferos sąsajos ryškiau atsiskleidžia tuose naratyvuose, kuriuose vaizduojamos kitos prie merdinčiojo pasirodančios būtybės. Tai gali būti juodo žmogaus išvaizdą įgavusi vėlė (BsV V 10) ar neįvardyta esybė – tiesiog juodas pavidalas (BsV III 8). Be to, sakmėse juodai apsirengusios kartais rodomi personifikuotos ligos (BsV III 15, 17), juodos kūno spalvos ar juodai apsirengę neretai vaikšto vaiduokliai (KLPTK III 126, 127, ES tipas 1.3.0.1.).

Taigi pasakojamosios tautosakos tekstų, kuriuose giltinė ir kitos mitinės būtybės būtų siejamos su juoda spalva, yra mažiau. Todėl galima konstatuoti, kad žodinėje tradicijoje labiau išsigalėjusios yra vėlės ir baltos spalvos sąsajos bei vyrauja giltinės kaip baltai apsirengusios moters vaizdinys.

Kalbant apie suasmenintos mirties amžių, matyti, jog mitologinėse sakmėse giltinė dažniausiai vaizduojama kaip pagyvenusi moteriškė. Tačiau ryškėja ir kita įdomi tendencija – giltinė rodomi tokio amžiaus būtybe, kokio amžiaus yra pats mirštantysis. Tai ypač pastebima tose sakmėse, kuriose kalbama apie vaikų mirtį. Susidūrimo su mitine esybe liudininkai pasakoja matę į kaimą ateinančią mažą vaiką, o netrukus sužino, kad numirė sirgęs kaimyno vaikelis (BsV IV 13, V 9; BIDŽ 5; LTt 4 438). Tačiau kaip vaikai gali rodytis ir suasmenintos ligos (ŠLSP 161) ar pas merdinčią motiną ateinančios jos mirusių vaikų vėlės (LRš 121).

Lietuvių tautosakoje mirtis retai pasirodo vyro pavidalu. Pavyzdžiui, pakeliui į kaimą sutinkamas *kaži koks pakeleivis* LRš 119, pateikėjo laikomas mirtimi. Be to, galima pastebėti panašų dėsningumą kaip ir vaikų mirties atveju, jog vyro pavidalo mirtis keliauja pas merdintį vyriškį (LRš 119; BsV III 8), kaip vyras neretai rodomi maras (ŠLSP 163).

Mitologinėse sakmėse mirtis gali būti siejama ir su gyvūnais. Nors tokie tikėjimai lietuviams žinomi, tačiau konkretūs tekstai yra gana reti. Štai vienas jų: *Smercis – žvėralis <...>, nemoku pasakyc, kas ty per žvėris. Kiaunė – ne kiaunė, lapė – ne lapė... Nu in šunį padabna, ale ne šuva* (Marcinkevičienė 1997: 19). Dažniau teigiama, kad keistomis aplinkybėmis sutiktas gyvūnas ar pastebėtas paukštis (šuo, katė, žąsys, balandis) tik pranašauja mirtį (KLPTK III 81, ES tipas 1.3.0.1.). Taip pat tikima, jog gyvūnai ir paukščiai (šuo, katė, kiškis, višta bei gaidys, varna, gegutė) gali nujauti artėjančią mirtį, nors tikima, kad jie kartais mato ir pačią giltinę (KLPTK III 81, 82, ES tipai 1.3.20.2., 1.3.0.4.).

Dar viena forma, kurią gali įgyti giltinė, – nematomas pavidalas. Lenkai tikėjo, kad toks ir yra pagrindinis giltinės pavidalas: esą mirtis nuolatos vaikšto tarp žmonių, bet sveikieji jos tiesiog nemato (Gaj-Piotrowski 1993: 139, 140). Lietuviams giltinės buvimą išduoda keisti garsai ar neįprasti reiškiniai. Prieš žmogaus mirtį artimieji girdi duris trinksint, mato *duris atsidarant bei užsidarant*, tačiau neišvysta nieko, kas pro jas į vidų įeitų (BsV IV 13, 17). Tikima, kad tai giltinė vaikščioja po trobą ir trenkia durimis (LRš 122; BsJK 140, nr. 3). Gal todėl ir apie triukšmingą žmogų sakoma, kad jis *baldos kaip giltinė* LKŽ III 303.

Tokia galimų giltinės pavidalų įvairovė neturėtų stebinti, žinant, kad polimorfiskumas yra būdingas mitinių būtybių bruožas, o riba tarp aiškiai apibrėžtos personifikuotų būtybių formos bei kitų galimų jų pavidalų ar simbolinių įvaizdžių nėra griežta (ME 2 181). Galima konstatuoti, kad, nepaisant visos galimų sugyventos ar personifikuotos giltinės pavidalų įvairovės, mirtis buvo konkretizuojama gana realistiškai (Grigas 1988: 141).

Pažymėtina, jog visą aptartą mirties pavidalų įvairovę, kuri atsiskleidžia lietuvių frazeologiniuose posakiuose bei tautosakos tekstuose, vienija giltinės priskyrimas svetimųjų kategorijai. Pasak rusų mokslininko Andrejaus Toporkovo, simbolinė aplinkos interpretacija tradicinėje kultūroje iš esmės yra paremta „savo“ ir „svetimo“ pasaulių opozicija. Išorinis pasaulis yra laikomas pavojingu ir kenksmingu žmogui. Tame pasaulyje lokalizuojamos mitinės esybės yra apdovanojamos demoniškais, žmogaus aplinkai nebūdingais požymiais bei ypatumais (Топорков 1989: 95). Todėl ir vaizduojant giltinę, jai yra priskiriami negatyviai vertinami bruožai (Krzyżanowska 1999: 78). Taip yra pabrėžiamas giltinės išvaizdos neįprastumas ir atgrasumas. Pavyzdžiui, frazeologizmuose labiausiai yra išryškintos tos giltinės ypatybės, kurios žmonių laikomos tam tikru nukrypimu nuo normos: tai per didelis jos liesumas (*Kūda kaip giltina* LTR 822/74/), nenormali kūno spalva (*Balts kaip smertis* LMD I 891/6/) ar kūno šaltumas (*Sušalęs kaip giltinė* LMD I 932/8/), neįprasta šypsena ar pernelyg atsikišę dantys (*Išsišiepė kaip devynios giltinės* LKŽ XIV 753; *Dantys kaip giltinės atsikišę* LTR 618/28/383/).

Giltinės dantys buvo skiriamasis ją vaizduojančio persirengėlio bruožas tradiciniuose liaudiškuose karnavaluose (Vyšniauskaitė 1994: 23). Išsiviepusi šypsena, išryškinti dantys būdingi ir kitų demonomorfinių ar antropomorfinių lietuvių liaudies kaukių formai. Po tokiomis kaukėmis veidus slėpę persirengėliai, mokslininkų nuomone, vaizduoja „svetimuosius“, „*Ano* pasaulio atstovus“ (Vaičekauskas 2005: 138, 139). Imituodami numirėlių laidotuvių parodijose, rytų slavai taip pat išryškindavo didžiulius jo dantis, labai ilgą liežuvį (Поньрко 1984: 166). Slavų mitologijos duomenimis, dantų anomalijos apskritai yra būdingas įvairių mitinių būtybių bruožas (СД II 362). Tiek slavų, tiek lietuvių tikėjimuose su dantimis gimęs vaikas laikomas nenormaliu ir jam priskiriami kenkėjiški ar net ypač destruktivūs žmonių atžvilgiu veiksmai. Tokį vaiką vadindavo *čiornaknyžininku* ir tikėdavo, kad po mirties jis grįžta į namus, ten vaidenasi (BIVV 778–780) arba *miręs ėda visas savo drapanas, o pakol jis suėda, tai žmonės miršta ten tame kaime, kur jis numirė* (BsJK 383, nr. 14). Žodžiu, šie tikėjimai rodo, jog vaikas, kuris gimsta su kūdikiui nebūdingais ir paprastai tik paaugus atsirandančiais išvaizdos pokyčiais, laikomas artimesniu ne žmonėms, bet anapusiniam pasauliui.

Šiame kontekste bene suprantamesnis tampa ir retas lietuvių prietaras, esą kai senam žmogui išauga dideli dantys, tai yra ženklas, kad greitai jis miršias (BIML 146). Iš to, kurioje burnos vietoje išdygsta vaiko dantys, spręsdavo apie jo gyvastį: jei dantys pirma išdygs apačioje – vaikas augs, o jei viršuje – mirs (BIVV 758). Sapnų aiškinimuose, priešingai, mirtį reiškia iškritęs dantis (BsJK 45, nr. 19; BIML 145).

Jei sapnuoji, kad *ištraukia priekinį dantį – mirs artimas žmogus; ištraukia krūminį dantį – mirs senas žmogus* (VUB RS f. 169, b. 90, l. 9). Sapnus apie iškritusį dantį panašiai aiškina ir slavų tautos (СД II 361). Pavyzdžiui, lenkams toks sapnas reiškia apskritai ką nors negera, ligą, bet dažniausiai – mirtį giminėje (Niebrzegowska 1996: 224, 225).

Matėme, jog tokios savybės, kaip dideli dantys, yra mitologiškai pagrįstas mitinių būtybių bruožas, todėl dėsninga, kad šios ypatybės neretai pabrėžiamos ir apibūdinant giltinę.

Personifikuotos mirties veikla

Giltinės dantų akcentavimas gali būti kildinamas ir iš krikščioniškosios ikonografijos. Personifikuota mirtis joje vaizduojama kaip skeletas, o kaukolė iš tiesų atrodo išsišiepusi. Su šiuo įvaizdžiu sietinas ir vienas iš lietuvių folkloro vaizdinių apie giltinę, dalgiu pjaunančią ar nukertančią žmogų. Mirtis tokiu pavidalu bažnytinėje dailėje pradėta vaizduoti dar viduriniais amžiais, o liaudiškoje Europos tradicijoje šis motyvas išplito baroko epochoje. Todėl, pasak A. J. Greimo, giltinės vaizdavimas kaip „barškančiais kaulais, dalge ginkluotos šmėklos, pjaunančios ir draskančios žmonės“, yra tik vėlesnės krikščionybės įtakos pasekmė lietuvių tautosakai (Greimas 1990: 195). Antra vertus, tipologinės paralelės rodo, kad mirties personifikavimas, vaizduojant giltinę kaip griaučius su pjautuvu, peiliu arba dalgiu, buvo žinomas jau senovės Babilonijoje, antikinėje Graikijoje (Slaviūnas 1965: 99–127). Taigi tikriausiai vidurinių amžių Europoje šis vaizdinys tiesiog naujai išpopuliarėjo.

Spėjama, kad nuo XVII a., Europos dailėje atgijus mirties šokio tematikai, ir Lietuvos bažnyčiose galėjo atsirasti šį motyvą iliustruojančių tapybos darbų. Yra žinomas vienas, deja, iki mūsų dienų neišlikęs, paveikslas „Jonušas Radvila šoka su giltine“ (Matušakaitė 1984: 61). Kaip griaučiai mirtis vaizduota ir bažnyčių interjero puošyboje. Pavyzdžiui, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje stovi skulptūra, vaizduojanti drobule apsigaubusią skeleto pavidalo mirtį su dalgiu rankoje.

Toks mirties įvaizdis figūravo ir pirmuosiuose pasaulietinio turinio tekstuose bei senuosiuose pamoksluose lietuvių kalba. Antai XVII a. gyvenusio Benedikto Petravičiaus eilėraštyje sakoma, jog *kayp dalgis kierta zolu, vira issmintinga Pakirta smertis* BRMŠ III 489. Vaizdžiai giltinę apibūdino Kristijonas Donelaitis „Metuose“: *ir klapams, ir mergoms ji gatavą dalgį aštrina vis ir, jauno jų n'atbodama veido, kirsteria taip aklai, kad kasos irgi kepurės su grožybėmis visoms į nieką pavirsta*, pridurdamas, kad *žmogiškas trumpintelis amžis žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms* (Donelaitis 1977: 133, eil. 88–95). XVIII a. pabaigoje panašią metaforą vartojo žemaičių kunigas Kiprijonas Lukauskas, savo parapijiečiams aiškindamas, jog *kaypo dalgis žoly, teyp smertis žmogaus giwenima pakierta* (Lukauskas 1996: 342). Šienaujančios mirties įvaizdis senuosiuose raštuose asocijuojasi su Biblijos tekstais. Izaijo pranašystėje panašiai aiškinama, kad *kiekvienas kūnas – žolė Ir visa jo garbė kaip lauko gėlė. Žolė sudžiūsta ir žiedas*

nukrenta <...> (Iz 40, 6–8), o Jobo knygoje apie žmogų sakoma, kad *jis išdygsta kaip gėlė ir būna sutrinamas* (Job 14, 2). Šie žodžiai taip pat sugretina žmogaus ir žolyno būties trumpalaikiškumą.

Artimi vaizdiniai figūruoja ir vėlyvesnėse lietuvių liaudies dainose. Pavyzdžiui, jauno, per anksti miršančio žmogaus gyvenimas su gėle gretinamas didaktinėse XX a. pirmosios pusės dainose apie mirtį: *Oi smerti smerti, Ką tu dabar darai, Kam mane jauną iš svieto varai? Ką tik pradėjau į svieta žiūrėti, Ką tik pradėjau Kaip kvietkas žydėti* LTR 2838^a(62). Paralelė tarp prarastos gyvybės ir dalgiu pakirsto augalo brėžiama kai kuriose XX a. pradžios lietuvių liaudies karinėse-istorinėse dainose: *Virsta jauni bernužėliai Nuo priešų kardelių Taip, kaip po dalgiu ruge-liai, Kertami brolelių* NorkD 42; *Ten kerta bernelius Kaip dalgis žolelę, Žirgų ko-jos spardo, Kardais širdį varsto* LTR 1260(39). Neatmestina, jog šie liaudies dainų įvaizdžiai gali atspindėti ne tik ir ne tiek religinių raštų realijas, bet yra inspiruoti natūraliai kylančių palyginimų su sezoniniais kaimo darbais.

Taigi liaudžiai buvo žinoma krikščioniškoji mirties vaizdavimo tradicija. Tačiau lietuvių tautosakoje giltinės kaip skeleto vaizdinys plačiau neišsigalėjo. Tai būdinga ir kitų kraštų liaudies kūrybai. Antai mirties temą slovakų tautosakoje tirianti Gabriela Kiliánova pažymi, jog ir tenai griaučių pavidalo giltinė figūruoja labai retai (Kiliánova 1996: 385).

Mirtis kaip labai liesa ar net kaip griaučiai kartais vaizduojama kai kuriuose lietuvių stebuklinių pasakų „Kalvis ir mirtis“ (AT 330 A), „Mirtis (velniai) terboje“ (AT 330 B, C) ar pasakų-legendų, pavyzdžiui, „Apgauta mirtis“ (AT 330), variantuose. Tačiau šiuose naratyvuose teigiama, kad tai nėra tikrasis, prigimtinis įsmeintos mirties pavidalas – *seniau, saka, giltinė nebuvus teip kūda kaip dabartėliais* BsV III 14, anksčiau ji esą buvusi graži. Pakitusi giltinės išvaizda – ilgalaikių jai nepalankių sąlygų rezultatas. Pavyzdžiui, į obelį įlipusią ir išlipt negalinčią giltinę *apstojo varnos ir pradėjo kniopinėti <...>. Giltinė sudžiuvo kaip kempinė, ir varnos per žiemą išlesė, jog beliko sausi kaulai* ŠLSP 111. Arba apgavyste į karstą uždarytai giltinei per tris šimtus metų *nupuvusios visos mėsos, [liko] tiktai vieni kaulai* SIŠLP 104. Ar riešuto kevale apgaule uždaryta giltinė *susmilkus sudžiūvus, [pavirto tokia], kaip dabar matom ją pamaliavotą* (BsJK 149, nr. 1). Pastarajame liaudies kūrinyje pateikėjas parodo, jog jam, matyt, pažįstamas religinėje dailėje išsigalėjęs giltinės kaip griaučių įvaizdis.

Lietuvių pasakose mirties pavidalas apskritai yra gana neapibrėžtas, kartais kintantis (stora, plona, galinti sumažėti, įlįsti į riešuto kevalą, kaulą, tabokinę, butelį, maišelį ir pan.). Šio mirties vaizdinio bei kitų jos įvaizdžių plėtotei lietuvių ir gretimų tautų pasakose (AT 330, 330 A, B, C, 331, 332) atskleisti reikia atskiro išsamaus tyrimo.

Žodinėje lietuvių tradicijoje ryškiau išitvirtino tik mirties, vaikščiojančios su dalgiu, įvaizdis. Viename stebuklinės pasakos „Mirtis kūma“ (AT 332) variante vaizduojama, kaip giltinė į krikštamotes ją pakvietusį žmogų nusivedė į girią ir, ištraukdama iš *kūlyno dalgę*, prisistatė, kas esanti: *Aš esu giltinė, o šit įrankis mano* LRŠ 118. Panašiais įvaizdžiais yra paremti ir priežodžiai, į pokalbį įterpiami

šnekant apie silpną ar ligotą žmogų: *Jam giltinė jau dalgę gelanda* LKŽ III 303; *Jau smertis kiša dalgį jam už kaklo* LKŽ XVII 575. Taip pat šis vaizdinys atsispindi ir liaudies tikėjimuose: *Jei kinivarpai plaka – Giltinė plaka dalgę ir kas nors mirs iš tų namų* BML 139; *Kas vakare peilį galanda, tai Giltinei dalgį plaka* BML 50. Galima rasti ir analogiškais tikėjimais paremtų pasakojamosios tautosakos tekstų. Mitologinėje sakmėje pasakojama, kaip žmogus, išgirdęs *žiemoje, po Kalėdų, giltinę dalgę pustant šaly vieškelio*, labai persigando ir netrukus mirė (LRš 123 = BsJK 140, nr. 4). Taigi žmogaus mirtis šioje sakmėje motyvuojama kaip rezultatas didelio išgąščio, kurį patyrė asmuo, matyt, supratęs, ką pranašauja neįprastu metu išgirstas pustomo dalgio garsas.

Mitologinėse sakmėse mirtis dažniausiai vaizduojama ne griaučių pavidalu, o kaip keista moteris su dalgiu ant peties: *giltinė labai liesa, vaikšto apsisupusi šiaudine skraiste, su dalgiu ant peties* BML 1. Mirtis taip pat gali rodytis neaiškia, neapibrėžta forma, *kaip kažkoks stulpas žmogaus pavidalu su dalgiu rankoje* (VUB RS f. 81, b. 307–, l. 46). Matome, jog tikrąją regimos esybės prigimtį padeda nuspėti dalgio – pagrindinio giltinės atributo – paminėjimas.

Galima prisiminti ir mitinę lietuvių sakmių būtybę žiburinį, besirodantį kaip žmogaus griaučiai, kurių viduje dega žvakė (BIDŽ 60). Jis laikomas neteisingo matininko ar nepakrikštyto mirusio vaiko vėle (KLPTK III 119, ES tipas 1.3.0.1.), taigi nėra tapatus mirčiai.

Siekiant apibendrinti pirmiau išsakytas mintis, pravartu pasiremti lenkų mokslininkės Annos Kowalskos-Lewickos pastebėjimais. Pasak tyrinėtojos, daugelis pateikėjų, tiesiai paklausti, kaip įsivaizduoja mirtį, atsakydavo, jog tai skeletas su dalgiu. Tačiau tie patys pateikėjai, paprašyti pasekti sakmių ar prisiminti tikėjimų, kuriuose figūruoja mirtis, ją vaizduodavo kaip baltai apsirengusią moterišką būtybę (Kowalska-Lewicka 1986: 21–30). Panašu, kad šią išvadą galima taikyti ir lietuvių folkloro medžiagai. Tik šiuo atveju derėtų pridurti, jog pagal minėtus požymius mirtis skirtingai vaizduojama mitologinėse sakmėse ir pasakose.

Lietuvių frazeologizmų analizė atskleidžia, kad mirtis, liaudies manymu, žmogų numarina ne tik nukirsdama dalgiu. Iš kitų galimų numaravimo būdų paminėtini tokie vaizdiniai: *giltinė žmogų pasmaugia* LKŽ III 303, *uždusina* LMD III 173(33), *nugnybia, griebia su nagais* FŽ 217. Tačiau frazeologizmuose berods neatsispindi dar vienas būdas – *giltinė žmogų numarina ir įgeldama*, nors lietuvių mitologijos tyrinėtojai (pvz., J. Balys, G. Beresnevičius) kaip tik šį įvaizdį laiko pačiu archajiškiausiu. Tuo tarpu pastaraisiais laikais užfiksuotose mitologinėse sakmėse *giltinė žmones žudo geldama ne geluonimi, o lyžtelėdama ilgu, nuodų pilnu liežuvium* (BIDŽ 20; ŠLSP 98). Liežuvį nukirpęs herojus tuokart išvengia jam grėsusios mirties.

Dera atkreipti dėmesį, kad mokslinėje literatūroje įsigalėjusios etimologinės žodžio „giltinė“ sąsajos su žodžiais *gelti / gilti*. Šitaip giltinės reikšmė aiškinta jau XVIII amžiuje. Pavyzdžiui, Gotfridas Ostermejeris giltinę vadino žudymo ir maro deive, o jos vardą siejo su žodžiu *gilti* – „smeigti gylį kaip bitė ar geluonį kaip gyvatė“ (BRMŠ IV 71). Tokie aiškinimai buvo populiarūs ir XIX a. etimologiniuose

tyrinėjimuose, pavyzdžiui, „gilti – gelti kaip gyvatei“ (Karlus Wanderis, žr. Grigas 1987: 234), „galas, gelti, gesti“ (Ernstas Fraenkeliš, žr. LM 1 151). Šias hipotezes atsargiau vertino tik A. Schleicheris (LM 1 227). Vis dėlto tokia etimologinė pozicija išlieka vyraujanti ir dabartiniuose tyrinėjimuose. Giltinės sąsajos su gyvate ir gėlimu patvirtintų ir tai, jog viena iš žodynuose pateikiamų žodžio „geluonis“ reikšmių – „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“ (LKŽ III 228). Liaudyje paprastai, nors ir neteisingai, buvo manoma, kad gyvatė kaip tik ir gelianti (išleidžianti nuodų) savo liežuviu-geluonimi.

Antra vertus, giltinės kaip būtybės su geluonimi įvaizdis galėjo būti paveiktas krikščionybės. Giltinės geluonis gana stabiliai minimas senojoje religinėje raštijoje lietuvių kalba. Pavyzdžiui, XVI a. Martyno Mažvydo parengtuose giesmynuose sakoma: *tu kayp ifchgaleijey smertis geloni, atawerey tikentimus karalifte dangaus <...> Ponas Jefus Sunus Diewa <...> Taip Smerti nušawina: Su wiffoke ijos fila: Schefchūlis wiens ijos atlika: Nes geloni paterioja: Halleluia* BRMŠ II 188. Šis vaizdinys XVI a. kartojasi Mikalojaus Daukšos „Postilėje“: *Kame yrá o giltine gelūnis tawa?* BRMŠ II 657, XVII a. rankraštiniame Samuelio Bogusławo Chylińskio Biblijos vertime: *Smerti, kame ira gielo tawo?* BRMŠ III 54.

Galima apibendrinti, kad aptartos giltinės ypatybės ir etimologinė medžiaga atskleidžia, jog mirimo momentas lietuvių tradicinėje pasaulėžiūroje buvo suvokiamas gana tiesiogiai – kaip nužudymo aktas, kurį vienokiu ar kitokiu būdu įvykdo giltinė.

Kiek yra giltinių?

Idomus yra su mirtimi susijusių būtybių skaičiaus klausimas. Pasakose bei daugumoje sakmių, kuriose tiesiogiai pasakoma, kad veikianti mitinė esybė yra mirtis, ji rodomi viena. Tai stebuklinės pasakos „Kalvis ir mirtis“ (AT 330 A), „Mirtis (velniai) terboje“ (AT 330 B, C), pasaka-legenda „Apgauta mirtis“ (AT 330), mitologinės saktės (KLPTK III 81, ES tipas 1.3.0.1.). Turbūt tai ir yra būdingiausia lietuviškajai tradicijai. Tuo tarpu tose saktėse, kuriose veikiančių būtybių sąsajos su mirties sfera yra numanomos, bet pačių esybių vardai ne visuomet minimi, jos gali rodytis ir po kelias. Pavyzdžiui, prieš žmogaus mirtį yra regimos dvi kvieslienės (BsV III 7), *du žmogu baltuose rūbuose* (BsV V 8), trys baltos merginos (BsV III 10; BIDŽ 2), keturi vaikeliai baltais rūbais (BsV IV 18). Berods šiais tektais remdamasis, apie kelias giltines kalba Jonas Balys („Kartais jų esančios kelios, trys baltos mergos“, Balys 1956: 235). M. Gimbutienė, nesigilindama į besirodančių būtybių prigimtį, saktės, kuriose kalbama apie trijų maro mergų vaizdinį, taip pat laiko argumentu, patvirtinančiu, kad lietuviams galėjo būti žinomas trijų Giltinių įvaizdis (Gimbutienė 2002: 42).

Ne viena, o kelios giltinės gali būti minimos lietuvių frazeologijoje. Kuo nors neįtikęs žmogus yra sukeikiamas: *Eik sau po giltinių* LKŽ III 303; LMD I 701(587); *Giltinių atpūtnagi* FŽ 216; *Giltinių popūti* [kas labai jautrus, opus] FŽ 217. Palyginimuose asmuo yra gretinamas su devyniomis giltinėmis: *Ein susisokusi kap devynios gėltinis* LTR 850(8); *Išsišiepė kaip devynios giltinės* LKŽ XIV 753.

Apie patarlių *Eik sau po giltinių* bei *Giltinių kapa* kilmę svarstė S. Daukantas. Jis supratinė, kad yra kelios giltinės, grindė įvairių mirties būdų egzistavimu: „kaip smertis yra ne vienoks, taip ir Giltinė ne vienokia buvo, ką šiandien dar patarlė rodo“ (Daukantas 1976: 505). Ši jo hipotezė nėra visai be pagrindo.

Paremiologo Kazio Grigo pastebėjimu, lietuvių tautosakoje apskritai būta gana daug linkėjimų ar keikimo frazių, kuriose minima daugiau negu vienas dievas (Grigas 1988: 135). Nijolė Laurinkienė, analizuodama panašaus turinio posakius, kuriuose minimi keli Perkūnai, teigia, kad devyni Perkūnai taip pat dažniausiai figūruoja keiksmuose bei priežodžiuose. Tačiau analogiški skaitvardžiai, pasak autorės, gali būti vartojami ir kitame kontekste, pavyzdžiui: *Imk tave devyni velniai!*; *Kad tave devyni vilkai!*; *Kad tave devyni parauti!* ir pan. Tyrinėtojos manymu, tokios frazeologizmų turinio modifikacijos rodo, kad Perkūno sąsajos su skaičiumi „devyni“ nebūtinai yra organiškos ir būtinos (Laurinkienė 1996: 171, 172). Panašiai mąstė ir A. J. Greimas, teigdamas, kad tokie vaizdiniai, kaip devynios galybės, devyniaragiai elniai, devyngalviai slibiniai, priklauso tai pačiai didelio kiekio ir visų galimybių išsėmimo prasminei klasei (Greimas 1990: 365). Taigi mokslininkai, sutardami, jog tradicinėje kultūroje skaičiui „devyni“ gali būti suteikiama gausybės prasmė, vis dėlto abejoja galimybe tokio pobūdžio posakius suprasti pažodžiui.

Tikėtina, kad ir mūsų išvardytuose posakiuose ne viena, o kelios ir ypač devynios giltinės minimos greičiausiai tam, kad padidėtų palyginimo įtaigumas, sustiprėtų keiksmo „poveikis“. Tačiau taip pat dėmesio vertas ir tas faktas, jog tautosakoje galima rasti duomenų, patvirtinančių, kad daugiskaita patarlėse figūruojančios būtybės (velnias, Perkūnas) iš tiesų gali rodytis po kelias. Todėl, žinoma, negalima visiškai atmesti ir to, jog keletą giltinių minintys frazeologizmai atspindi kadaise buvusias baltiškąsias mitines realijas.

Lietuvių tautosakoje ne po vieną, o po kelias (dažniausiai po tris) rodosi ir kitos su žmogaus gyvybės reikalais susijusios mitinės būtybės. Pavyzdžiui, paprastai trise vaiko likimą pranašauja laimės (BsLPĮ 4 118), neretai trijų baltų moterų grupe pasirodo maro mergos (BIDŽ 2; BsV III 15). Keliose pas merdintį žmogų ateina ir mirusių artimųjų vėlės, o jų išvaizda esą priklauso nuo merdinčiojo amžiaus: *jei didelis ligonis, tai ir didelės dvasės, o jei mažas ligonėlis, tai ir mažos jį dvasės lanko* BsV V 17. Tikriausiai ir jau aptartose sakmėse, kuriose minimos trys baltos moteriškos esybės, mažėjant tikėjimų apie atitinkamas mitines būtybes aiškumui, vaizduojamos ne kelios giltinės, o kurios nors kitos, didesne grupe besirodančios būtybės. Greičiausiai tai yra mirusių artimųjų vėlės. Šiai minčiai pagrįsti pasitelkėme keletą mitologinių sakmių. Štai dviejuose Jono Basanavičiaus rinkinio „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ tekstuose pasakojama, kad trys baltai apsirengusios paslaptingos moteriškos aplanko žmogų, norėdamos išpėti jį apie artėjančią mirtį, ir nurodo tikslią datą: *ant Mykolo* BsV III 9; *trečiadien rytmetij* BsV III 10. Tuo tarpu kitose sakmėse teigiama, jog *ant smerties patalo* gulintį asmenį *tris dienas pirm [mirties] jo nabaštininkai gentys lanko* BsV V 1, VII 4.

Panašiai kaip slavų tautų, lietuvių tautosakoje giltinė siejama su maru. Toks siejimas gana dėsningai atsispindi jau minėtoje XVIII a. raštijoje (J. Brodovskio,

P. Ruigio, K. Milkaus žodynuose), tenai giltinė ir įvardijama kaip maro deivė. Maru tradicinėje kultūroje buvo vadinama ne tik pati epideminė liga, bet ir kiekvienas ne-normaliai padidėjęs mirtingumas (Kevėnaitė 1999: 62). Su šiuo žodžiu bendrą šaknį, o ir artimą prasmę išlaikę lietuvių kalbos žodžiai „marus“, reiškė *mirtingas, mirsiantis, nešantis mirtį* ir pan. (LKŽ VII 886), ir „marinti“ – *atimti gyvybę, daryti negyvą, mirusį* LKŽ VII 860. Priežodžiuose mirtis kartais vadinama *mariute: Ateis tuoj tau mariutė* FŽ 410.

Tačiau su maru gali būti siejama ir vyriška mitinė būtybė – senis maras ar žydas, vaikščiojantis su maišeliu ant peties. Epidemijai nurimus, Dievas *attolinąs žydelį an ledų marės, ir ten tarp ledų [jis] vaikščiojąs* ŠLSP 163. Šią sakmę galima sieti su Europoje paplitusiais tikėjimais apie amžinąjį žydą. Pavyzdžiui, Galicijoje gyvavo šiek tiek panašus tikėjimas, kad amžinasis žydas yra priverstas būti už marių ir negali pasiekti tėvynės, nes, kai jis prieina prie vandens, vanduo ima virti (SD II 173). Žydų siejimas su maru taip pat turi plačias europines paraleles: daug kur tikėta, kad žydai platina šią epideminę ligą (SD II 176). Lietuvių tautosakoje yra ir daugiau pavyzdžių, atskleidžiančių liaudiškąją nuomonę apie žydo sąsajas su mirtimi ar ligomis. Pavyzdžiui, manyta, kad jei per kaimą anksti rytą, dar saulei netekėjus, pervažiuoja žydas baltu arkliu, tai tame kaime kas nors mirs (BIML 262). Tikėta, kad sapnuoti žydą reiškia susirgti drugiu (KLPTK III 78, ES tipas 1.3.0.7.), kaip žydas žila barzda gali rodytis slėgutis (ŠLSP 162). G. Beresnevičiaus nuomone, šiuose tikėjimuose žydo traktuotė yra paremta jam priskiriamu „svetimojo“ vaidmeniu, o žydas-maras, vaikščiojantis su maišeliu ant pečių, yra užėmęs kažkurios kitos mitinės būtybės vietą (ME 2 286).

Manytume, kad ta numanoma mitinė esybė galėtų būti ir giltinė. Fricas Tumasas XX a. pirmojoje pusėje užfiksavo įdomų Mažosios Lietuvos žvejų tikėjimą, esą, siaučiant 1709 m. didžiajam marui, *Giltinė atėjo iš marių ir smaugė žmones* (Tumasas 1938: 75). Panašūs tikėjimai atsispindi ir vienoje lietuvininkų sakmėje. Joje teigiama, jog tos maro epidemijos metu kaip tik giltinė, nešiodama marą, *vaikščiojanti per butus ir žmones smaugianti* BsV III 13. Savita giltinės ar maro-žydo lokalizacija vandenyje gali būti paremta žodžių „marios“ ir „maras“ panašumu, kuris pateikėjų sąmonėje įgijo ir giluminio prasmingumo. Pasak rusų mokslininkės Liudmilos Vinogradovos, jeigu liaudies tikėjimuose yra fiksuojama informacija, iš kur pasirodo mitinės būtybės ir kur vėliau jos išsina, tai dažniausiai yra minimas požeminis pasaulis, tolimesnis už jūrų, pragaras, dausos (*вырей*), bet ypač dažnai – vanduo, kaip ribinė erdvė tarp dviejų pasaulių (Виноградова 2000: 106). Be to, prisimintina, kad vandens telkiniai apskritai sieti su pomirtiniu pasauliu, manyta, jog tai viena iš vietų, kur atgailauja nusidėjėlių, vaidenasi skenduolių vėlės, gyvena kitos žmogui pavojingos mitinės esybės (Būgienė 1999: 43–48). Vertas dėmesio Angelės Vyšniauskaitės Šilutės rajone iš 1897 m. gimusio pateikėjo užrašytas (1956 m.) tikėjimas, kad savaitę prieš ar po Visų šventųjų dienos, *o kartais ir tą pačią dieną būdavo mariose ir jūroje didelės audros. Sakydavo senovėje, kad tai dūšios sukelia. „Visų šventųjų, visų dūšių audros dar nepraėjo“, – sakydavo ir bijodavo žmonės lauk išeit* (IIES b. 60(22), l. 73). Taigi dėsninga, jog vakarų Lietuvos gyventojams

mitinė erdvė siejasi su mariomis bei jūra. Tikėta, kad iš ten pas žmones ateina ir būtybės, skleidžiančios epidemijas bei nešančios mirtį.

Galbūt siekiant mitologiškai paaiškinti, kaip epidemijų metu, kai per trumpą laiką mirdavo daugybė žmonių, giltinė spėjanti visur apsilankyti, ir atsirado tikėjimai, esą tokiu laiku rodosi ne viena, o kelios būtybės, pavyzdžiui, trys maro mergos. Slovakijoje panašiai tikima, kad trys *Smrtkos* arba viena *Smrtka* su dviem palydovėmis vaikšto tik siaučiant epidemijoms (Kiliánova 1996: 388). Tokie mirties pagalbininkai žinomi ir lietuvių tautosakoje. Štai giltinės tarnaitė, „smaugėja, mirties vykdytoja budele“ senojoje Mažosios Lietuvos raštijoje buvo vadinama jau minėta mitinė būtybė Magyla (BRMŠ III 260). O mitologinėje sakmėje teigiama, kad maras žmonių marinti keliaujas drauge su giltine (KLPTK III 76, ES tipas 1.1.2.12.).

Apibendrinant su mirtimi susijusių mitinių būtybių skaičiaus problemą, galima konstatuoti, jog vis dėlto dažniausiai personifikuota mirtis vaizduojama kaip viena būtybė. Tačiau tautosakoje taip pat netrūksta pavyzdžių, patvirtinančių, kad mirties artumoje gali rodytis ir kelios mitinės būtybės. Be to, tokios esybės gali dubliuoti viena kitos funkcijas: personifikuotas maras, maro mergos – nešti mirtį, o giltinė – skleisti epidemijas. Tam tikros painiavos galėjo atsirasti ir dėl tikėjimų, jog kelios skirtingos mitinės būtybės gali rodytis vienu metu ar net viena kitai padėti. Spėtina, kad, silpstant mitologinei pasaulėžiūrai, pradėjo susipinti ne tik kelių mitinių personažų veiklos sferos, bet imtos maišyti ir pačios mitinės esybės. Dėl to neretai ir lieka iki galo neaišku, ar prie mirštančiojo matomos dvasinės būtybės laikytinos mirties personifikacija, ar vis dėlto jos artimesnės kitiems chtoniškiems padarams.

Išvados

Apžvelgus mirties pavidalų įvairovę, galima konstatuoti, kad toks kelių mirties vaizdinių – senojo mirties kaip moters baltu apdaru įvaizdžio ir mirties kaip griaučių su dalgiu traktuotės – egzistavimas pastebimas ir lietuvių tradicijoje. Vis dėlto tautosakoje ryškėja mirties vaizdinio sinkretiškumo tendencijos. Mitologinėse sakmėse vyrauja archajiškasis giltinės kaip keistos, baltai apsirengusios moters įsivaizdavimas. Pasakose giltinės pavidalas yra gana neapibrėžtas, o kartais artimesnis krikščioniškajam, ypač nuo baroko epochos išplitusiam personifikuotos mirties įvaizdžiui. Su krikščioniškąja tradicija sietinas naujesnis mirties, dalgiu nukertančios žmonės, vaizdinys sakmėse, tikėjimuose bei frazeologijoje gana lengvai prigijo turbūt todėl, jog numaravimo būdas atitiko ankstesnę mirimo kaip nužudymo sampratą, kuri ryškiau atsispindi paremijose. Be to, toks įvairiopas sugyventos mirties vaizdavimas rodo, kad tradicinėje kultūroje pagoniškoji ir krikščioniškoji mirties reiškinio sampratos gyvavo greta. Todėl, analizuojant regimuosius mirties pavidalus, derėtų ieškoti mitine logika pagrįstų dėsnių, kurie leido skirtingiems, o neretai ir prieštaraujantiems įvaizdžiams pritaipyti vieniems šalia kitų.

ŠALTINIAI

AT – The Types of the Folktales: A Classification and Bibliography, Antti Aarne's Verzeichnis der Marchentypen (FFC No. 3), translated and enlarged by Stith Thompson, *Folklore Fellows Communications*, 1964, No. 184.

BIDŽ – Jonas Balys. Dvasios ir žmonės: Liaudies sakmės, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. IV, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2003, p. 15–90.

BIML – Jonas Balys. Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 121–214.

BIVV – Jonas Balys. Vaikystė ir vedybos: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 1–118.

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001, t. 3: *XVII amžius*, 2003, t. 4: *XVIII amžius*, 2005.

BsJK – *Juodoji knyga*, sudarė Kostas Aleksynas, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius, 2004.

BsLPI – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 4, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 4), Vilnius, 1998.

BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 7), Vilnius, 1998.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-asis leidimas, Vilnius, 2000.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė [ir kt.], Vilnius, 2001.

IIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas.

Iz – Ješajo pranašystė, kn.: *Šventasis Raštas*, [t. 3]: *Senasis Testamentas*, iš lotynų k. vertė J. J. Skvireckas, (*Pasaulinės literatūros biblioteka*, kn. 11), 3-iasis leidimas, Vilnius, 1991, p. 5–112.

Job – Įjobo knyga, kn.: *Šventasis Raštas*, [t. 2]: *Senasis Testamentas*, iš lotynų k. vertė J. J. Skvireckas, (*Pasaulinės literatūros biblioteka*, kn. 11), 3-iasis leidimas, Vilnius, 1991, p. 285–346.

KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius, 2002.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1941–1999.

LM – *Lietuvių mitologija*, t. 1, Vilnius, 1995.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LRš – *Lietuvių rašytojų surinktos sakmės ir pasakos*, parengė Bronislava Kerbelytė, Vilnius, 1981.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LtT – *Lietuvių tautosaka*, t. 4: *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*, medžiagą paruošė L. Sauka [ir kt.], Vilnius, 1967.

ME – *Mitologijos enciklopedija*, t. 2, iš latvių k. vertė Irena Teresė Ermanytė [ir kt.], Vilnius, 1999.

NorkD – *Didžiojo karo laikų lietuvių dainos*, surinko J. Norkus, Kaunas, 1927 [virš. 1928].

SLFŽ – *Sisteminiis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, parengė Jonas Paulauskas, Kaunas, 1995.

SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė, Vilnius, 1974.

SŽ – *Sinonimų žodynas*, parengė Antanas Lyberis, Vilnius, 1980.

ŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1985.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, 3-iasis pataisytas leidimas, Vilnius, 2004.

VaMLA – Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. Mirtis, laidotuvės, atminai, *Tautosakos darbai*, [t.] IX (XVI), 1998, p. 204–262.

VUB RS – Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.

СД – *Славянские древности: Энциклопедический словарь*, [т. 2]: *Д–К (Крошки)*, под. ред. Н. И. Толстого, Москва, 1999.

СМ – *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, научн. ред. В. Я. Петрухин [и др.], Москва, 1995.

LITERATŪRA

- Balys Jonas 1956. *Lietuvių enciklopedija*, vol. VII, Boston, p. 235.
- Balsys Rimantas 2005. Prūsų ir lietuvių mirties (požemio, mirusiųjų) dievybės: nuo Patulo iki Kaulinyčios, *Tiltai, Priedas: Mokslo darbai*, Nr. 29: *Lietuviai ir lietuvninkai. Etninė kultūra*, (IV), p. 27–58.
- Bartoszcze Katarzyna 1990. *Stereotyp śmierci w języku i kulturze ludowej*: Praca magisterska, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Języka Polskiego, [rankraštis], Lublin.
- Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 13–85.
- Daukantas Simonas 1976. *Raštai*, t. 1, Vilnius.
- Doda Janina 1995. *Narodziny i śmierć w wierzeniach, obrzędach i zwyczajach polaków z okolic Woronowa (obw. Czodzieński, Białorus)*: Praca magisterska, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Języka Polskiego, [rankraštis], Lublin.
- Donelaitis Kristijonas 1977. *Raštai*, Vilnius.
- Dundulienė Pranė 1989. *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, Vilnius.
- Gaj-Piotrowski Wilhelm 1993. Duchy i demony w wierzeniach ludowych z okolic stalowej Woli-Rozwadowa i Tarnobrzega, *Prace i materiały etnograficzne*, t. XXX.
- Gimbutienė Marija 1985. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius.
- Gimbutienė Marija 2002. *Baltų mitologija: Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiėskant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago.
- Grigas Kazys 1987. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų <...> atitikmenimis*, Vilnius.
- Grigas Kazys 1988. Pagonybė ir krikščionybė liaudies pasaulejautos raidoje, *LTSR MA darbai, A serija*, t. 1 (102), p. 134–143.
- Grumadaitė Rūta 1994a. Mirties tema tautosakoje, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 9, p. 30–31.
- Grumadaitė Rūta 1994b. Mirties tema tautosakoje, kn.: *Mažosios Lietuvos istorija ir etnografija*: Mokslinės konferencijos medžiaga, Klaipėda, p. 24–27.
- Jasiūnaitė Birutė 2001. Dėl vienos keiksmo formulės kilmės, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 136–140.
- Kairiūkštytė-Jaciniienė Halina 1976. Balta spalva lietuvių aprangoje, *Pergalė*, Nr. 10, p. 156–163.
- Kašėtienė Rasa 2003. Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 100–108.
- Kensminienė Aelita 2003. Reikšmės keitimo kryptis mįslėse, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 140–151.
- Kerbelytė Bronislava 1995. Morė – deivė – laumė, kn.: *Lietuvininkų žodis*, Kaunas, p. 419–425.
- Kerbelytė Bronislava 1999. Folk Legends as a Means of Research into Customs, kn.: *Darbai ir Dienos*, Nr. 11 (20), p. 53–59.
- Kevėnaitė Inga 1999. Kovoje su Giltinės palydovėmis, *Darbai ir Dienos*, Nr. 11 (20), p. 157–167.
- Kiliánová Gabriela 1996. An Old Theme in the Present Time: Narratives about Death in Modern Society, in: *Beiträge zur Europäischen Ethnologie und Folklore*, Bd. 7: *Folk Narrative and World View*: Vorträge des 10. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Volkserzählforschung (ISFNR) Innsbruck 1992, Teil 1, Frankfurt am Main, p. 381–390.
- Korzonaitė Edita 2002. *Žmogaus elgesio su mirusiais ir vėlėmis raida sakmėse ir papročiuose*: Daktaro disertacijos santrauka, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Kowalska-Lewicka Anna 1986. Ludowe wyobrazenia śmierci, *Polska sztuka ludowa*, Nr. 49, p. 21–30.
- Krzyżanowska Anna 1999. *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Lublin.
- Kudirkienė Lilija 2001. Patarlė kaip žmonių gyvenenos atspindys, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 121–127.
- Laurinkienė Nijolė 1999. Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose, *Tautosakos darbai*, [t.] IV (XI).
- Lukauskas Kiprijonas 1996. *Pamokslai*, tekstą parengė Juozas Karaciejus, Vilnius.

- Marcinkevičienė Nijolė 1997. Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 19–27.
- Matušakaitė Marija 1984. *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius.
- Mickiewicz Halina 1995. *Obrzędy i zwyczaje związane z narodzinami i śmiercią w środowisku polaków z okolic Grodna*: Praca magisterska, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego, [rankraštis], Lublin.
- Narbutas Teodoras 1998. *Lietuvių tautos istorija*, [t. 1]: *Lietuvių mitologija*, Vilnius.
- Niebrzegowska Stanisława 1996. Polski sennik ludowy, kn.: *Literatura-Lingwistyka*, t. 3, Lublin.
- Račiūnaitė Rasa 1999. Mirtis senojoje lietuvių pasaulėžiūroje, *Acta Baltica '99*, p. 120–127.
- Repšienė Rita 1998. Mirties projekcijos tradicinėje kultūroje, *Liaudies kultūra*, Nr. 1, p. 32–37.
- Savoniakaitė Vida 1998. *Audiniai kaimo kultūroje: Lietuvių geometriniai raštai XIX–XX amžiuje*, Vilnius.
- Slaviūnas Zenonas 1965. K. Donelaičio ryšiai su tautosaka, *Literatūra ir kalba*, t. VII, p. 99–127.
- Šidiškienė Irma 1993. Lietuvių XIX a. II p.–XX a. I p. įkapės, kn.: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, p. 58–72.
- Tumosas Friskas 1938. Mažosios Lietuvos papročiai, *Jaunoji karta*, Nr. 4, p. 75–76.
- Vaicekuskas Arūnas 2005. *Lietuvių žiemos šventės: Bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.*, Kaunas.
- Vėlius Norbertas 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1993. Lietuvių mitologijos rekonstrukcija, *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), p. 54–70.
- Vyšniauskaitė Angelė 1994. Pašaliečiai lietuvių vestuvėse, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 20–26.
- Виноградова Людмила Николаевна 2000. *Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян*, Москва.
- Кербелите Бронислава 2001. *Типы народных сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий = The Types of Folk Legends: The Structural-semantic Classification of Lithuanian Etiological, Mythological, and Historical Legends*, Санкт-Петербург.
- Ковшова М. Л. 1994. Концепт судьбы. Фольклор и фразеология, kn.: *Понятие судьбы в контексте разных культур*, Москва, p. 137–142.
- Крикманн Арво 2001. Вклад современной теории метафоры в паремологию, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 17–92.
- Понырко Наталия Владимировна 1984. Святочный и масленичный смех, kn.: Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Понырко. *Смех в древней Руси*, Ленинград, p. 154–202.
- Топорков Андрей Львович 1989. Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры, kn.: *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*, Ленинград, p. 89–101.

VISUAL IMAGES OF DEATH IN VARIOUS GENRES OF LITHUANIAN FOLKLORE

RADVILĖ RACĖNAITĖ

Summary

Animation of natural phenomena is an inherent way of interpreting the surroundings in the mythical worldview. This principle partly forms the basis for interpretation of the mystery of death in Lithuanian folklore as well, i.e. death on the mythological level is often animated, or even more frequently, personified.

Abundant data regarding possible shapes of death is supplied by Lithuanian belief legends and by some fairytales and legendary tales. These folk narratives of several genres present slightly differing picture of the animated death. Greater variety of the death appearances is found in the belief legends, while the Reaper's image in the tales is closer to the Christian one, especially to the imagined picture of the personified death that grew particularly popular since the baroque era. Death as a living being is present in the Lithuanian idiomatic sayings as well.

It should be noted, that in Lithuanian folklore the personified death is described as a female being and is related to the white color. Among other colors, black is also significant in the image of death. In Lithuanian countryside, these changes of color are more readily observed in clothing of mourners, yet this is a rather late phenomenon, originating already in the 20th century. Whereas in folk narratives the personified death is rarely characterized by black color, while such connection is practically absent in phraseology.

In folk belief legends, the death personification (*giltinė*) is most frequently an elderly woman. Another tendency could also be noted, namely, that of depicting death as a being of the same age as the dying person. This is particularly prominent in belief legends describing children's death, whereas in folktales the age of death personification is hardly ever emphasized. Death in Lithuanian folklore is rarely presented as a male being, while sometimes it can assume an animal shape.

Another question worth special attention is that of the number of beings accompanying death. In folktales and in the majority of belief legends, which straightforwardly notify of the identity of the encountered mythical being, it appears alone. This is probably the most typical way for Lithuanian tradition. Still, in those belief legends that only implicitly allude to the relations of the acting beings with the sphere of death, yet the names of those beings may not necessarily be mentioned, they tend to appear in groups. Besides, *giltinė* is mentioned in plural form in Lithuanian phraseology, e.g. in figurative comparisons and expletives. In this case such form may be used to enhance the suggestiveness of the comparison or the "impact" of the curse.

It may be concluded, that Lithuanian folklore reflects tendencies towards increasing syncretism in the image of death. Attributing the death image to the category of the alien unifies all the variety of death shapes revealed by the Lithuanian figurative sayings and folklore texts. Therefore death is typically characterized by attributing negative features, quite often some demonic ones or just alien to the human sphere. In folk belief legends, the archaic image of *giltinė* as a strange female being dressed in white is the most popular one. In folktales, the *giltinė* image is quite ambiguous, although in some texts, most probably due to the influence of the respective Christian imagery it is depicted as a skeleton. The image of death as the Reaper cutting humans with its scythe was rooted in Christian tradition, but it became comparatively easily adapted in folk legends, beliefs and phraseology most probably because the way of taking one's life directly corresponded to an earlier concept of dying as being killed, which is still reflected in figurative sayings. Generally, such type of death image illustrates the parallel existence of pre-Christian and Christian conceptions of death in traditional culture. Therefore purpose of analyzing the visible images of death should be revealing of those principles based on mythical logic that enabled side-by-side existence of quite different and sometimes even contradictory images.

Gauta 2007-03-05

ŠARKOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ IR KITŲ EUROPOS TAUTŲ PASAULĖŽIŪROJE

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – liaudies žodinė kūryba, kalbiniai, istoriniai duomenys, kuriuose figūruoja šarka.

Darbo tikslas – nustatyti, kaip šarka traktuojama lietuvių ir kitų Europos tautų gyventojų pasaulėžiūroje.

Tyrimo metodai – analitinis, aprašomasis, lyginamasis.

Žodžiai raktai: šarka, paukštis, bestiariumas, ragana, moteris, pranašiškas ženklas, mirtis, anapusinis pasaulis.

Įvadas

Paukščiai visais laikais gyveno šalia žmogaus, tad sulaukė įdomių vertinimų dėl savo išvaizdos, neįprasto balso, galiausiai dėl savitos elgsenos. Šimtmečius trunkantis paukščių stebėjimas žmogui leido atskleisti jų elgsenos dėsningumus, susieti juos su orų permainomis. Ilgainiui paukščių elgesio ypatumai imti traktuoti ir kaip tam tikri ateities ženklai. Tam tikslui akyrai stebėti paukščio veiksmai ir aplinka: judėjimas, giedojimas, pasirinkta nutūpimo vieta, lizdo sukimo ypatumai.

Per ilgus amžius kiekvienoje tautoje paukščiai yra įgiję tam tikrą kultūrinę vertę. Daugelis tautų turi nacionalinius paukščius, kuriems dėl vienu ar kitu priežasčių jaučia mistinę pagarbą. Europos tautų požiūris į paukščius daugiau ar mažiau yra panašus. Čia panašiai pasirinkti laimę ir nesėkmes nešantys sparnuočiai. Tuo tarpu Azijos ar Amerikos šalyse europiečiams vienokią simboliką turintys paukščiai turi visai kitokią, neretai netgi priešingą, reikšmę. Vykstant kultūriniam mainams, Europą pasiekia ir tų šalių pasaulėžiūros atplaišos. Dabar pasaulyje ypač išpopuliarėjo kinų pasaulėžiūros sistema – *feng šui*, mokanti, kaip žmogui darniai sutarti su aplinka. Įdomu, kad kartu su šiuo mokymu mus pasiekia ir savita kinų (bei apskritai Tolimųjų Rytų kultūrų) simbolika. Kaip pavyzdį galima paminėti šarkos simbolio traktavimą. Vartydami šiuolaikines knygas, propaguojančias iš Kinijos atėjusią *feng šui* sistemą, randame patarimų, kad reikia pasistatyti šarkų statulėlių – šis paukštis esąs džiaugsmo, laimės, šventiškos nuotaikos ir gerų naujienų

pranašas (Wong 2005: 101). Iš tiesų Kinijoje šarka iki šiol laikoma laimės ir sėkmės simboliu, o jos čerškėjimas reiškia svečius arba geras naujienas. Teigiamų šarkos vaizdinio aspektų galime išvelgti ir kituose kraštuose. Šiaurės Amerikos žmonėms šarka yra ištvermingumo simbolis, nes nemiguoja užėjus karščiams ir šalčiams, indėnams šis paukštis yra ir kultūrinis herojus (Jones 1995: 286). Taigi šiuose kraštuose šarka suprantama tik kaip teigiamas paukštis. Tačiau kyla klausimas: ar taip yra Lietuvoje ir apskritai Europoje?

Šis straipsnis skirtas šarkos vaizdinio analizei lietuvių pasaulėžiūroje, atsižvelgiant į Europos kultūrinį kontekstą. Tam bus pasitelkiami ne tik folkloro duomenys, bet ir įvairios kultūrinės detalės, istoriniai bei kalbiniai duomenys. Išsamus tyrimas leis tiksliai įvertinti šarkos vaizdinio lietuvių ir europiečių pasaulėžiūroje prasmę.

Šarkos vardo taikymas aplinkos objektams ir jos išvaizdos bei elgsenos ypatumai

Lietuvoje žinoma keletas šarkų rūšių, tačiau labiausiai paplitusi ir todėl geriausiai pažįstama ir dažniausiai pastebima yra paprastoji šarka (*Pica pica*). Enciklopediniuose žinyuose rasime glaustą paprastosios šarkos išvaizdos ir elgsenos ypatumų apibūrinimą. Tai gana įprastas, kuosod dydžio paukštis su ilga uodega. Nesunkiai atpažįstama iš plunksnų, žeme šokinėja savotiškai kilnodama uodegą. Patino ir patelės galva, kaklas, pagurklis, nugara, uodega ir sparnai juodi, melsvai žalio metalo žvilgesio. Plačios dėmės pečių srityje, pilvas ir krūtinė balti. Pamačiusios žmogų ar kokią plėšrūną, pradeda triukšmauti (Paukščiai 1991: 84). Kaip tik tokias šarkų išvaizdos ir elgsenos detales fiksuoja ir liaudies žodinė tradicija.

Su šarkos vardu siejama ir nemažai liaudiškų fitonimų: šarka (dirvinis pentinius – *Delphinium consolida*), šarkos česnakas, šarkačesnakis (dirvinė čiužutė – *Thlaspi arvense*; kartenė – *Cardamine*), šarkos muilas / šarkamuiliai (putokšlė – *Polygala*), šarkapirštėliai (vėdrynas – *Ranunculus*) (LKŽ XIV 517). Kodėl augalų pavadinimuose figūruoja šarkos vardas, sunku pasakyti, nes žodį „šarka“ visai taip pat gali pakeisti žodžiai „gegutė“, „kiškis“ ir kt. Augalus sieja vienas bruožas: dauguma jų yra pievose ar javuose augančios neaukštos gėlės, turinčios plunksniškus ar piršto formos lapus. Gali būti, kad kai kurie augalai pavadinimus gavo dėl stiebo šakotumo – vizualinio panašumo į šarkos kojos pirštukus. Regis, dėl išorinio panašumo šarkakojais įvardijami trys augalai: dirvinis pentinius (*Delphinium consolida*), vaisinis pataisas (*Lycopodium clavatum*) ir kosmėja (*Cosmos*) (LKŽ XIV 517). Panašu, kad šarkos vardas į augalų pavadinimus įsipynė dėl kaimo bendruomenėje visuotinai galiojusios taisyklės augalams duoti gyvūnų ar paukščių pavadinimus. Lietuvių kalboje ir jos tarmėse dažnai vartojami augalų vardai, kurių šaknimi eina gyvū būtybių (paukščių, vabzdžių, roplių, žinduolių) vardai. Įdomu, kad pagal dažnumą augalų pavadinimų daryboje antrą vietą užima paukščių vardai, tarp kurių išterpia ir šarka (Genelytė 2005: 13, 14).

Su šarkos vardu nemažai rasime ir vietovardžių: Šarkaĩ, Šarkaičiai, Šarkaičiai, Šarkaimys, Šarkaĩtis, Šarkalnė, Šarkė, Šarkėnai, Šarkiai, Šarkiai (5 vietovės), Šar-

kyčia, Šarkinė (3), Šarkinė, Šarkis, Šarkiškė, Šarkiškės (6), Šarkiškės (3), Šarkiškiai (4), Šarkiūnai, Šarkiūnėliai, Šarkučiai (Žinynas 1976: 299). Informacijos apie šių miestelių / kaimelių pavadinimų kilmę nedaug. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos kartotekoje pavyko rasti tik vieną pavadinimą, kuriame aiškinama, nuo ko kilo Šarkaičių (Širvintų raj.) pavadinimas. Toje vietovėje esą buvę daug miškų ir šarkų, todėl kaimas ir pavadintas Šarkaičiais (LTR 5095/2/). Kadangi šarka paplitusi visoje Lietuvoje, tad ir vietovių, turinčių su jos vardu siejamą pavadinimą, gausa nestebina. Šarkos vardas prigijęs ir pavardėse: Šarka, Šarkauskas, Šarkėlė, Šarkėnas, Šarkėvičius, Šarkinas, Šarkis ir t. t. Kalbininkai šias pavardes kildina iš pravardžių (Vanagas 1985: 889, 890). Šarkos išorės bruožus išties ne taip ir sunku pritaikyti žmogaus būdo, išvaizdos ypatumams nusakyti. Tai rodo kalbiniai duomenys. Liaudis neretai šarka pavadina liesą, ploną žmogų (LKŽ XIV 516). Aristokratiškam, nedidukam paukščiui dera ir geros manieros. Dėl to apie gražios eigasties moterį sakoma: *Eina kaip šarka, žemės neliečia*. Šarkai grakštumo teikia ir plonos kojos. Taigi *šarkakoju* praminamas žmogus, *kuris turi ilgas laibas kojas* LKŽ XIV 518.

Tipiški šarkos išvaizdos ir elgsenos bruožai atsispindi populiariuose posakiuose, kuriais norima pabrėžti tam tikras objekto savybes. Pagrindinis šarkos požymis – ilga uodega; viksnėjimas ja yra šio dailaus paukščio išskirtinumas. Veikiausiai todėl liaudies posakiuose mėgstama pabrėžti šarkos uodegą. Antai posakiu apie šarką be uodegos išreiškiamas ko nors stoka, pavyzdžiui, apie kaimą be šunų arba žmonių, trobas be langų sakyta: *Šarka be uodegos, kurčias kiemas, akla troba* LKŽ XIV 516.

Grakštus, nedidelis kūnas savitai dera prie paukščio būdo. Šarka yra gyvumo, judrumo, vikrumo išikūnijimas: *Šokinė[ja] lygu šarka; Apsukrumas tos Marytės, vikrumas – kaip šarka* LKŽ XIV 516. *Šarkauodegiu* būdavo pavadinamas asmuo, kuris kraipo užpakalį (LKŽ XIV 518), o *šarkakiu* – kurio akys žiburioja, lėliukės laksto (LKŽ XIV 517). Šarkos energingumas užkoduotas ir mišlėse: *Šarka šiene čiužena* (žirklės); *Šarka šiene krykščia* (dalgis); *Šarka krykščia, žarnos tęsiasi* (audžia) (LKŽ XIV 516). Šarkos gyvumas gali būti perduotas ir žmogui. Antai vokiečiai manė, kad suvalgius šarkos mėsos ar iš jos išvirtos sriubos galima gauti siutulį (Taylor 1929–1930: 800).

Be abejo, labiausiai pastebimas šarkos elgsenos ypatumas – vogti blizgius daiktus. Pašaiptuose posakiuose ji susieta su žmonių polinkiu puoštis. Sakoma: *šarka nuneš ant uodegos* (apie ilgai besipuošiantį; labai išsipuošusį); *šarka pagaus* (apie ilgai besiprausiantį) (FŽ 660, 661).

Svarbus šarkos „atributas“ – ausį rėžiantis jos „šėk šėk šėk“ skleidžiamas garsas. Sakoma, kad šarka *kregžda, krykštauna, krokštauna* LKŽ XIV 515. Šarkos balsingumo ir gyvybingumo derinys tinka ir žmonių būdo savybėms nusakyti. Todėl šarka buvo pavadinama plepi moteris: *Krykščia kaip šarka ant tvoros* LKŽ XIV 516.

Taigi šarkos vaizdinys žodinėje tradicijoje gana populiarius ir asocijuojasi su grakštumu, gyvybingumu, apsukrumu, triukšmingumu, plepumu. Jis labiau reprezentuoja moters charakterio savybes. Iš dalies taip yra galbūt todėl, kad žodis „šarka“ yra moteriškosios giminės.

Šarka – piktųjų jėgų įsikūnijimas

Šarka beveik visoje Europoje traktuojama kaip neigiamų jėgų reprezentantė. Tai plepumo, konfliktiškumo, lengvabūdiškumo, vagiliavimo ir piktumo įsikūnijimas (Belgrader 1999: 1364). Turbūt tokiam nepalankiam požiūriui atsirasti būta priežasčių. Neigiamam šarkos vaizdinui susiformuoti didelės įtakos turėjo šio paukščio išorinės savybės: gana agresyvus elgesys – nemalonus čerškimas pastebėjus įsibrovėlį į jos teritoriją – bei polinkis vogti žvilgančius daiktus. Tačiau kodėl rytiečiai vis dėlto šarką laiko laimės, pasisekimo simboliu, o europiečiams ji kelia neigiamas asociacijas?

Didelę įtaką simboliniam objektų traktavimui daro kultūrinė terpė, kurioje jie funkcionuoja. Šiuo atveju negatyvizmą paukščio atžvilgiu atseksime pasigilinę į krikščioniškąjį kultūros klodą. Krikščionybėje šarkos simbolika yra aiški ir vienprasmė, tai – velnio, tuštybės ir palaido gyvenimo simbolis (Cooper 1995: 162). Provokuojantis, įžūlus šarkos elgesys nesiderino su krikščionybės skelbiamomis kuklumo, sąžiningumo idėjomis, todėl paukštis visai netiko įkūnyti alegorinėms dorybėms. Turbūt todėl šarka tapo savotiška piktųjų jėgų reprezentante, bendruomenės normų laužytojos įvaizdžiu.

Krikščionių legenda byloja, kad šarka nebuvo įleista į Nojaus laivą, nes be paliovos tarškėjo, ir jai teko tupėti ant stogo (ten pat: 162). Dėl tos pačios krikščioniškosios įtakos susiformavo ir kai kurie liaudies kūriniai. Antai labai panašus požiūris į šarką atsispindi ir vienoje lietuvių etiologinėje sakmėje, kurioje aiškinama, kodėl šarka negalinti atskristi į miestą. Esą žydai sugavę šv. Petrą ir uždarę jį į kalėjimą. Šis, žinodamas, kad ateis jo išvesti nukankinti, pasislėpęs po statine. Ant statinės nutūpusi šarka. Žydai neradę šv. Petro, tačiau išvydę šarką, rėkiančią ant statinės, supratę, kur jis slepiasi. Šv. Petras pasakęs: „Kad mane išdavei, daugiau į miestą nebeateisi! Kai tik ateisi, tuoj žūsi!“ (LTR 2023/8/). Puikiai žinome, kad šarkos prisitaikė prie miesto sąlygų ir gyvena nepaisydamos gamtai neįprasto triukšmo ir taršos. Sakmėje greičiausiai norėta akcentuoti ne draudimą šarkai gyventi mieste, o neigiamą požiūrį į šį paukštį, tariamą jo prakeiksmą.

Norint suvokti, kaip formavosi toks priešiškas požiūris į šarką, vertėtų pastudijuoti senesnius kultūrinius duomenis, t. y. nusikelti į vidurinių amžių Europą, kur tuo metu itin populiarių būta bestiarių. Nors iš lotynų kalbos pavadinimą *bestiarium* verstume „žvėrinis“ (Žodynas 1985: 67), t. y. knyga apie žvėris, tačiau iš tikrųjų šiuose leidiniuose buvo pateikiamos istorijos ne tik apie nepaprastus gyvūnus, bet ir augalus ar net akmenis. Bestiariuose, remiantis gamtamokslu, aprašyta jų kilmė, ypatybės (Houven 1999: 59). Šios istorijos buvo daugiau didaktinė medžiaga, mat kartu vaizdavo ir krikščioniškas alegorijas, skirtas religiniam ir moraliniam žmonių švietimui. Knygose buvo daugybė nepaprastų gyvūnų atvaizdų, turėjusių patenkinti žmogaus smalsumą. Bestiariuose randame žinių ir apie šarkas. Šie paukščiai vadinti *Picae* ir simbolizavo plepumą (Cooper 1995: 162). Galime numanyti, kad jau tada šarkos imtos tapatinti su raganaujančiais žmonėmis.

Viduramžių Europoje vyko itin aktyvi vadinamoji raganų medžioklė, bažnyčios kova su priešiškomis jėgomis. Atidžiai stebėti ne tik raganavimu įtariami žmonės, bet ir jų aplinka. Manoma, kad šarkomis geba pasiversti su tamsiosiomis jėgomis susidėję vyrai ir moterys. Įvairūs to meto dokumentai rodo, koks gyvybingas buvo tikėjimas šarka kaip piktųjų jėgų išsikūnijimu.

Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, raganomis / raganiais laikyti asmenys neišvengė persekiojimų. XVII a. dokumentai liudija, kad tada dar buvo labai gajus neva aplinkiniams kenkiančių žmonių gaudymo ir baudymo vėjus. To meto išlikę raganų bylų dokumentai atskleidžia, kad žmonės tikėjo nepaprastomis raganų / raganų galiomis pakenkti, susargdinti ar net numarinti aplinkinius. Ypač įdomus 1680 m. iš Zuzanos Šlekinienės, Viduklės apskrities Raulių dvaro šeimynųkštės, išgautas prisipažinimas raganavus. Užfiksuotuose jos parodymuose atsispindi, kaip moteris su savo bendrais, esą, pasiversdavusi šarka ir lėkdavusi ant kalno:

Sakė, kad tie asmenys, pasivertę šarkomis, sulekiantys į kalną prie Šaltuonos upės ties Eržvilku, o šią praėjusią vasarą buvo sulėkę ant minėto kalno penkis kartus, palikę savo kūnus įprastose vietose. Būtent pats Budreckas ir pati Budreckienė, trečioji Lukavičienė ten pat raiste, netoli nuo savo numgališkių namų, jo malonybės pono Golovino miškelio gale. O kai reikia skristi, ateina į tą vietą; iš tos pelkės išeina jų visų ponas, vardu Povilas, su dviem savo tarnais – Jokūbu ir Petru, apiplauna juos skridimo vandeniu, ir taip, palikę kūnus, kiekvienas iš tų asmenų skrenda šarka. Turi taip pat ir kitas vietas, ir šiuo būdu darydami lekia. O aš, Zuzana, kai ateinu į sodą prie upelio, ties savo pono dvaru, aukščiau minėtas Povilas, išėjęs iš to upelio, apiplauna mane vandeniu, toje vietoje palikusi kūną lekiu [pasivertusi] šarka (BRMŠ III 438).

Už šiuos ir kitus prisipažinimus Zuzana buvo sudeginta. Po įvairių išbandymų ir kankinimų buvo sudegintas ir raganavimu įtartas Saliamonas Puzas. Pasak liudininko, jis ugnyje šaukęs nesuprantamu balsu ir kalba, o virš jo laksčiusios *šarkos* (BRMŠ III 439).

Aprašyto įvykio autentiškumą patvirtina ir labai panašūs pavyzdžiai iš folklorinės tradicijos. Pasitaiko mitologinių sakmių variantų, kuriuose šarka tiesiogiai siejama su ragana, pavyzdžiui:

Prie vieno gaspadoriaus kitą kartą slūžijo dvi mergos. Rytmetį atsikėlusios pasakodavo, kas bus sodoj ar mieste atsitikę. Gaspadoriaus vaikas pradėjo vožuoti, iš kur juodvi žino, kad namie stovi, niekur neišeina. Vieną vakarą po večerės kai nuėjo gulti, anas keravos, kur judvi beišeis. Buvęs kamaroj šalia durų langelis. Kai tik įėjęs į kamara, tuojau ne ką trukus išlėkė pro tą langelį dvi šarkos. Tas vaikas atdaręs duris, įėjęs į kamara, veizi, kad tos mergos begulinčios lovoj pusgyvės. Taip anas paėmęs ir apsukęs antraip, kaip anos gulėjo, o pats išėjęs iš kamoros, uždaręs duris ir veizėjęs kas čia bus. Netrukus apie pusnaktį parlėkusios dvi šarkos ir sulėkusios į kamara. Apsisukusios apent (iš naujo) ir išlėkusios laukan. Ir vėl įlėkusios į kamara iki kelių atvejų. Po tam anas pasigailėjęs, suguldęs apent, kaip kad gulėjo, išėjęs pats pro angą. Netrukus parlėkusios šarkos, sulindusios į kamara ir daugiau nebeišlėkusios (BLMS 159).

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje sakmių apie raganas, pasiverčiančias į šarkas, yra užrašęs tautosakos rinkimo entuziastas Matas Slančiauskas. Viename tekste tik konstatuojama, kad raganos lekiodavusios pasivertusios šarkomis (SIŠLSA 217).

Tuo tarpu kitoje išplėtoto siužeto sakmėje smulkiai nupasakojama, kaip raganos dukra mokėjusi pasiversti šarka. Kartą viena mergaitė, raganos duktė, bandą ganydama piemenims prisakiusi, kad nemuštų šarkos, kai ji atskris. Vėliau sugrįžusi mergaitė paaiškinusi, kad taip daryti pas juos moką visi, išskyrus vieną samdytą berną. Už tai žmonės visus, išskyrus samdinį, suėmę ir sudeginę (SIŠLSA 221).

Toks raganos-šarkos vaizdinys liaudies pasaulėžiūroje išliko populiarus gana ilgai, nes panašių sakmių randama ir vėlesniuose šaltiniuose. Pasakojama, kad žmogus pro langą pamatęs einančią bobą, bet ji į trobą neįėjusi. Po kiek laiko jis pamatęs pro aukštinį žiūrinčią šarką. Perdėjęs per dubenį kryžmai peilį – pro aukštinį nukritusi bobos galva. Žmonės nuskandinę bobą (LTR 1095/165/). Neprisimenant konkrečių faktų, tiesiog teigta, kad raganos šarkomis pasiversdavusios ir skrisdavusios kiton karalystėn į kongresą (LTR 1948/109/). Kaip matome, šiuose vėliau užrašytuose tekstuose su šarkomis imtos tapatinti daugiausia moterys. Matyt, tai susiję su tuo, kad liaudyje daug populiariesnis buvo raganos, o ne raganiaus įvaizdis.

Raganos-šarkos vaizdinys gerai žinotas Vokietijoje. Išlikę pasakojimų, kad žmogus, nušovęs šarką, vietoj paukščio radęs raganos kūną. Tikėta, kad gegužės 1-osios išvakarėse ant šarkų uodegų raganos skrendančios į šabašą. Šarkos, kaip piktųjų jėgų įsikūnijimas, bijodavusios krikščioniškų ženklų – jei ant medžio, kuriame yra jos lizdas, išraižysi kryžių, tai šarka jį paliksianti (Taylor 1929–1930: 800).

Taigi pasiversti šarka buvo raganų prerogatyva, ir jos tai darydavusios turėdamos savų sumetimų. Įgijusios mitraus paukščio pavidalą, raganos dažniausiai viliodavusios vyrus. Pasakojama, kad vienas siuvėjas grįžęs iš Rusijos, o paskui jį atsekusi ir ragana, kurią jis ten mylėjęs. Ji, pasivertusi šarka, kas vakarą atskrisdavusi prie palangės, kur siuvėjas siūdavęs. Šis išeidavęs laukan, juodu pasišnekėdavę. Taip jie bendravę ilgą laiką (LTR 1045/200/). Panašus ir gerokai vėliau užrašytas variantas. Pas Kijeve tarnavusį rekrūtą atskrisdavusi ragana, pasivertusi šarka, suviliojusi ir gyvenusi su juo. Kai rekrūtas atitarnavęs ir grįžęs namo ėmėsi batsiuvio amato, ragana atskrisdavusi pas jį į Lietuvą ir kalbinusi grįžti. Šis nenorėjęs, bet ragana jį per aukštinį išsitempusi (LTR 5080/3/). Raganos, gebančios pasiversti šarka, vaizdinys ataidi ir mįslingai skambančiame padavime. Pasak šio pasakojimo, Katerina (greičiausiai turima omenyje Rusijos imperatorė Jekaterina) buvusi *čeraunykė*, pavirsdavusi į šarką ir nešdavusi vainiką (LTR 2750/409/).

Visuose minėtuose pavyzdžiuose šarka traktuojama kaip laikinas raganos pavidalas, įgyjamas tada, kai norima persikelti į atokesnę vietą ar suvilioti vyrus. Pasivertimai šarkomis atsispindi sakmėse, tuo tarpu pasakose tai itin rėta. Pavyko rasti tik vieną stebuklinės pasakos variantą, kuriame figūruoja moters-šarkos įvaizdis. Tai pasakos „Varlė (pelė) nuotaka“ (AT 402) variantas. Jame pasakojama, kaip herojus užsimano vesti ir jam tenka zoomorfinio pavidalo žmona – varlė. Vyras, radęs varlės odą, ją sudegina, žmona pasiverčia šarka ir išskrenda. Miško trobelėje aptikęs žmoną-šarką, vyras ją pagauna ir suka aplink verpstę – šarka virsta žmona (LTR 2115/1/). Sukimas apie verpstę neatrodo keistas, jei pažvelgsime į jį papročių šviesoje. Kaip teigia etnologai, mokymas verpti padėdavęs formuoti mergaičių moteriškumą, pagrįstą darbų pasidalijimu pagal lytį (Čepaitienė 2001: 169). Taigi

pasakoje užfiksuotas veiksmas turi aiškia prasmę – per sąsają su moterišku darbo įrankiu sugražinti žmonai-šarkai moters pavidalą. Šarka čia traktuojama neutraliai, bijantis jos ne kaip raganos išikūnijimo, o kaip nederamos išvaizdos nuotakos. Ko gero, pasakoje atsispindi senesnis tikėjimo klodas, kai šarka dar nebuvo sutapatinta su pikta nešančiomis raganomis. Tai patvirtintų ir daugiau duomenų.

Nors šarka laikyta piktųjų jėgų išikūnijimu, tačiau daugelyje Europos tautų jos užmušimas vertintas kaip rimtas nusikaltimas (Jones 1995: 287). Dar įdomiau – šarkos kūnas naudotas apsauginėje magijoje. Keletas lietuvių tikėjimų aprašų paliudija tokį veiksma būvus praityje. Teigiama, kad šeimininkai laiko gyvą šarką arba ją užmušę ir nunėrę odą, prikimšę į ją šieno bei pakulų, kabina arklidėje, namie virš krosnies. Taip jie darą, nes laumės ir velniai nemėgstantys šarkų (Зеленин 1947: 263). Arklidėje pakabinus nušautą šarką, laumės ir kipšiukai esą skaito paukščio juodąsias ir baltąsias plunksnas ir taip jiems beskaičiuojant praeina naktis (MT V 1052). Arba sakoma: *Kur dideli dyvai, tai pakark šarką negyvą* LTR 3584(135). Taip gintasi ir nuo slogučio – pakabindavo tvarte šarką: *Kad velniai (kitaip – slogučiai) nejudinėt arklių, reik užmušt šarką ir ją tvarte pakart. Tadu jie nejudinės* LTR 2567(890).

Kodėl šarka naudota kaip nuo piktųjų jėgų apsauganti priemonė? Galima tik numanyti, kad jos vaizdinys liaudies pasaulėžiūroje senesnis nei krikščioniškasis neigiamas, susijęs su piktosiomis jėgomis. Plintant katalikybei, šarkos įvaizdis įgijo neigiamą atspalvį.

Šarka – pranašiško ženklų nešėja

Liaudies hidrometeorologijoje paukščiai vaidino ir tebevaidina svarbų vaidmenį. Spėjant oro permainas, stebėtos ir šarkos. Sakoma: *Jei šarkos rėkia, bus lietaus* MT V 1076; *Čerška kaip šarka prieš lietų* LTt 5 591; *Jei šarkos apie namus lakstydamos krykščia, bus darganos* MT V 1077; *Rudenį šarkos laksto apie trobas prieš sniegą* MT V 1079. Tokie elgsenos pokyčiai prieš lietų daugiau ar mažiau būdingi daugeliui paukščių, taigi šarka šiuo požiūriu niekuo neišsiskiria. Tuo tarpu Vokietijoje tikėta, kad išvydus vieną šarką – bus blogas oras, o dvi – geras. Vokiečiai apie būsimus metus sprendžia ir iš šarkos lizdo padėties: jei susuktas aukštai medyje – bus drėgni metai, jei per vidurį – sausi (Taylor 1929–1930: 797).

Europos tautų pasaulėžiūroje ryškus šarkos pranašės vaizdinys. Paukštis tokį vaidmenį pelnė greičiausiai dėl šaižaus balso ir karingos išvaizdos, pamačius priešą. Kai kuriose Europos vietovėse tikėta, kad šarkos pranešnios apie lapių, vilkų ar ginkluotų vyrų priartėjimą. Pasak Simono Daukanto, varnai, šarkos praneša žmogui vilką artinantį (Daukantas 1976: 521). Taigi, tai savotiškas budrus bendruomenės sargas. Įgainiui šarkos pasirodymas sodyboje ir nerimastingas čerškimas imtas traktuoti kaip svečių atvykimo ženklas.

Jau XVI a. vokiečių istorikas Lukas Davidas „Prūsų kronikoje“, pasakodamas apie prūsų gyvenimo būdą ir papročius, rašė, kad prūsai turėję daugybę prietarų. Vienas jų – tikėjimas šarkos pasirodymu kaip ateities ženklu: *Kai prie lango at-*

skrisdavo šarka ir sutarškédavo, buvo ženklas, kad ateis nelaukiami svečiai <...> BRMŠ II 299. Panašią informaciją šimtmečiu vėliau pateikia vokiečių istorikas Paulius Einhornas. Jis labai stebėjosi latvių valstiečių prietarungumu. Vardydamas ateities spėjimą iš paukščių balsų, jis paminėjo ir šarkas: *Šarkos krykštimas galīs reikšti, kad atvyks svetimų žmonių ar svečių, ir tas ženklas esąs toks tikras, jog jį gavus jau galima pradėti ruoštis svečius priimti* BRMŠ III 592, 593.

Tikėjimas šarką esant būsimų svečių pranaše gana ilgai buvo gajus ir lietuvių valstiečio aplinkoje. Tikėjimuose iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios sakoma: *Kad šarkos apie namus rėkuoja arba vištos mušasi, tai bus svečiai* BsJK 115; *Šarka krykščia prie namais – bus svečias* BsJK 363; *Šarka ant tvoros krykščia – bus svečių* (Jucevičius 1959: 173); *Jei atskridusi šarka nutupia ant tvoros ir žiūri į kuri nors šoną, tai iš to šono atvažiuos svečių* MT V 1069; *Jei atskridusi šarka po kiemą striksi, tai žiūrėk į kuri šoną atgręžta uodega: iš tenai bus svečių* MT V 1070. Arba tiesiog sakoma: šarka atneša žinią, kad kas nors atvažiuos, ateis (LTR 4423/248/), bus naujienų (MT V 1058). Akivaizdu, kad vėlesnės kilmės yra tikėjimas, jog šarkos pasirodymas reiškia ateisiant laišką (MT V 1057). Pasidomėję šio paukščio pranašiškomis galiomis, dar ir dabar tikriausiai užrašytume panašių tikėjimų.

Šarkos sukiojimuisi valstiečio kieme kartais buvo priskiriama ir vestuvinė prasmė. Antai sakydavo: *Šarka, šokinėjanti apie namus, sako, kad tuose namuose bus vestuvės* MT V 1072. Arba šarkos pasirodymas pranašauja piršlius: *Jei šarka krykštaudama šokinėja, kur yra mergaičių, tai bus piršliai* MT V 1071; *Jei šarka atlėkusi nutupia arti namų, bus svečių arba tikrai atvažiuos piršliai* MT V 1067; *Jei atskridusi šarka kraipo uodegą, tai ji laukia piršlių* MT V 1068. Toks požiūris į šarką užsifiksavo ir Kūčių burtuose apie vedybas. Apie būsimąjį jaunikį buvo sprendžiama iš šarkos elgsenos: *Mergaitės ieško šarkos ir žiūri, kurion pusėn ji bus atsigrėžusi. Antrą Kalėdų dieną laukia iš ten piršlių. Jei šarka tūpia ramiai, tiesiai – jaunasis bus lėtas, o jei kraipo uodegą į šalis – bus smarkus, drąsus* BLKŠ 32. Analogiškai šarkos pasirodymas traktuojamas ir kitose Europos tautose (Taylor 1929–1930: 797).

Galima rasti tekstų, kuriuose šarkos pasirodymui suteikiamas neigiamas atspalvis: *Kad šarkos apie kokį gyvenimą lakstydamos krykštauja, tai ten bus merga su vaiku* BsJK 259. Kituose tikėjimuose atsiskleidžia šarkos gyvybingumas ir iš jo išplaukiančios negatyvios pasekmės: *Kad šarka atlėkus apė namus šokinėj ant mieto, tai žinok, kad išgirsi šiokias tokias naujynas, apkalbas, ležiuvius* BsJK 271.

Dalį prietarų dėl šarkos prisiartinimo prie valstiečio namų sudaro tikėjimai, kad šarka – blogio ženklas, nelaimės pranašas: *Šarka prie namų rėkia – nelaimė* LKŽ XIV 515; *Jei šarka lenda trobon, bus nelaimė* MT V 1053; *Jei šarka šūkauja sode, bus nelaimė* MT V 1054.

Jei palygintume šią medžiagą su kitų Europos tautų, nesunkiai pastebėtume bendrumų. Čia regėti šarką, ypač vieną, taip pat buvo artėjančios nelaimės ženklas. Kad žmogus jos išvengtų, reikėjo nukelti prieš paukštį skrybėlę arba su juo pasisveikinti. Anglijoje iki šiol išlikęs eilėraštkas-būrimas apie šarkų skaičių: „Viena [šarka] –

liūdesys, Dvi – džiaugsmas, Trys – vestuvės, Keturios – mirtis“* (Jones 1995: 287). Išvydus vieną šarką, mėginta nelaimę atitolinti ir kitais būdais, pavyzdžiui, tarsi sukčiaujant – priskaičiuojant daugiau šarkų. Tada žmogus pasisveikindavo su paukščiu ir paklausdavo: „Laba diena, pone šarka, kaip sekasi / kur yra jūsų žmona?“ Arba reikėdavo septynis kartus pakartoti: „Aš nepaklūstu tau.“ Padeda ir tokia priemonė: išvydus vieną šarką, reikia įžnybti greta esančiam žmogui, o jei šalia nieko nėra – pačiam sau (European [2006]). Matyt, šitaip sudaroma apgaulinga regimybė, kad žmogus yra ne vienas. Taigi čia akivaizdi skaičių magijos galia. Arba, norint išvengti blogos lemties, reikėdavo ore padaryti kryžiaus ženklą, sukryžiuoti nykščius ar kryžmai padėti du šiaudus (ten pat). Vokiečių tikėjimuose pasirodanti čerškianti šarka pranašauja būsimas bėdas: mirtį, ligą, nelaimę. Tokią pat reikšmę turi ir šio paukščio sapnavimas (Taylor 1929–1930: 796). Šiaurinėje Anglijoje nelaimės ženklą laikyta, jei šarka perskrisdavo kelią iš kairės į dešinę, o geru – jei iš dešinės į kairę. Vokietijoje šarkos pasirodymas buvo laikytas teigiamu, kai ji matyta tylinti. Geriausia buvo regėti du paukščius iš priekio ir pirmoje dienos pusėje (ten pat: 796, 797).

Galbūt to paties pasaulėžiūros medžio, tik kita šaka, yra populiarūs lietuvių vaikų dainelė apie šarkos vaikelius:

– Šarkela varnela,
Kiek turi vaikelių?
– Du namuose, du kapuose,
Du duoneį raiko,
Du pinigų skaito,
Du galvelį kraipo.

LLD 1 516

Į akis krinta tai, kad vardijamas kuo didesnis šarkos vaikų skaičius, dažniausiai šarkiukus grupuojant po du. Kadangi tai vaikų folkloro kūrinys, tikėtina, kad dainelė turėjo didaktinę paskirtį – mokyti vaikus skaičiuoti (paprasčiausias skaičiavimas buvo objektų grupavimas po du). Tačiau jei grįžtume prie angliško eilėraštyje, turėtume pastebėti svarbią detalę – lietuvių dainelėje vengiama vieno paukščio. Paukščiai vardijami po du, o jei ir po vieną, tai suskaičiuojama jų daugybė. Galbūt čia atsispindi tas pats tikėjimas, kad viena šarka simbolizuoja nelaimę? Beje, tikėjimo pagrįstumą patvirtintų ir gamtininkų stebėjimai. Šarkos dažniausiai laikosi poromis. Tad vienos šarkos pasirodymas – jau anomalija, įspėjanti apie neigiamus pokyčius gamtoje.

Šarkos sąsajos su mirtimi

Šarka yra artima mitiniam mirties pasauliui. Šios sąsajos labiau atsispindi prietaruose, nors pasitaiko ir žodinių liaudies kūrinių, kuriuose šis paukštis aiškiai traktuojamas kaip mirties ženklas. Dėl to šarkos pasirodymas gali reikšti ne tik svečių apsilankymą, bet ir mirtį.

* One for sorrow,
Two for mirth,
Three for a wedding,
Four for death.

Kai kurie tikėjimai tai traktuoja priklausomai nuo paukščio nutūpimo vietos: *Jei šarka tupi ant tvoros – piršliai atvažiuos, jei ant sauso medžio – kas nors mirs* MT V 1067. Įvairios Europos tautos tikėjo, kad šarka, tupinti ant namo stogo, yra ženklas, kad tuose namuose kas nors greitai mirs (Cooper 1995: 162). Tuo tarpu mordviai, išgirdę krykštaujančią šarką, į ją kreipdavosi taip: „Šarka šarka, jei čerški gėra, tai čerškėk toliau, jei blōga – tai nutilk.“ Jei po šių žodžių paukštis nuskrisdavęs, laikyta blogu ženklu (Mikkor 1999).

Šarkos pasirodymo negatyvumas sušvelninamas nuojautą apie artėjančią mirtį perkeliant gyvuliams. Todėl sakyta: *Kad šarkos arti triobų laksto, kas nors stips* LKŽ XIV 515; *Jei apie namus čirpauna šarka, tai tais metais kris gyvuliai* MT V 1055. Matyt, vedinys iš šių prietarų yra paniekinamos prasmės posakis *šarkoms kliūti* – dvėsti; arba: *į šarkų bažnyčią nueiti* – pastipti; *į šarkų bažnyčią vežti* – užkasti nudvėsusį (FŽ 660). Regis, čia pernelyg suabsoliutintas šarkų plėšrumas, nes jos minta daugiausia uogomis, nors, žinoma, pasitaikius progai, nevengia ir maitos.

Vis dėlto šarkos vaizdinys yra neatsiejamas ir nuo žmogaus mirties. Tai byloja daugybė posakių, kuriuose figūruoja šarka: *į šarkų bažnyčią daboti* – būti silpnos sveikatos; *į šarkų bažnyčią eiti* – mirti; *į šarkos bažnyčią išvežti* – palaidoti; *šarkoms važiuoti / į šarkų kopyčią nuvažiuoti* – mirti; *į šarkų bažnyčią žiūrėti* – rengtis mirti; *į šarkų varpinę nuvežti* – palaidoti (FŽ 660); apie greitai mirsiantį žmogų sakydavo – *Jau žiūri į šarkų bažnyčią* LTt 5 326. Veikiausiai norint neišvengiamą baigties nuojautą padaryti ne tokią skausmingą, randama ironiška, groteskiška posakio forma. Tačiau panašu, kad šie posakiai turi senesnes pasaulėžiūrinės ištakas.

Tad kas gi yra toji *šarkų bažnyčia*? Kaip aiškino vienas pateikėjas, *Šarkų bažnyčia – tai vieta numirėliams. Jis jau eis šarkų bažnyčion, reiškia, mirs* LTR 3240(69). Trumpiau tariant, taip pašaipiai liaudyje vadintos kapinės, pavyzdžiui: *Manę (manęs) jau laukia šarkų bažnyčia* LKŽ XIV 516.

Aiškesnį *šarkų bažnyčios* vaizdinį rasime Lietuvoje populiarioje to paties pavadinimo melų pasakoje (ATU 1932). Čia pasakojama, kaip herojus netikėtai pakliūva į šarkų bažnyčią: kerta medį, į galvą pataiko skiedra, ir jis miršta; į šarkų bažnyčią herojų nuneša vabzdys (uodas, mašalas), paukštis (šarka, varna), plaštakė, koks nors žvėris (lapė, kiškis, vilkas, meška). Šį pasakos fragmentą rusų folkloristai mėgina sieti su archajiniu tikėjimu, kad siela esanti skraidančio vabzdžio pavidalo (Толстой 1999: 579). Tai patvirtina ir lietuviška medžiaga. Remdamasis įvairių tautosakos žanrų tekstais, Gintaras Beresnevičius yra pastebėjęs, kad lietuviai iš žmogaus kūno išeinančią sielą matydavę pelės, paukščio, vabalėlio, plaštakės, bitės pavidalu (Beresnevičius 1990: 93). Taigi pasakoje regime herojaus patekimo į anapusinį pasaulį vaizdą. Gali būti, kad po *šarkų bažnyčios* vaizdiniu glūdi apibendrintas anapusinio pasaulio – dausų – įvaizdis.

Reikėtų pažymėti dar vieną svarbų dalyką – šarkos ryšį su jai giminingu paukščiu – varna. Liaudies pasaulėžiūroje tai, galima sakyti, paukščiai dvyniai, dvi obuolio puselės, pavyzdžiui, sakoma: *Ko varnai, to ir šarkai* (ką duodi vienam vaikui, to ir kitas įsigėdžia) (LKŽ XIV 516). Šarka mėgstama įvardyti dvigubu vardu – *šarkelė varnelė*. Varna liaudies tikėjimuose yra mirtį nešantis paukštis, pasižymintis artimu ryšiu su anapusiniu pasauliu (Racėnaitė 2006: 184–187). Varnos krankimas prilygsta besiartinančiam blogos lemties ženklui: manyta, kad varnos

pasirodymas ar krankimas yra nelaimės (MT V 1110, 1111, 1122, 1123), mirties (MT V 1118–1121), karo (MT V 1125, 1126) ženklas. Karinėse-istorinėse dainose vaizduojama, kaip varnas atneša žuvusio kario ranką – ženklą, paliudijantį, kad karys žuvo. Tai byloja ir frazeologizmai: *Pilvą nešti varnom*s – mirti; *Varnoms kristi* – mirti (LKŽ XVIII 279).

Išvados

Šarkos įvaizdis lietuvių ir Europos gyventojų pasaulėžiūroje turėjo ir tebeturi gana neigiamą atspalvį, kuriame galima išskirti keletą aspektų.

Aiščiausiai išreikšta ir populiariausia šarkos pasirodymo žmogaus gyvenamojoje aplinkoje prasmė yra netolimos ateities ženklas. Mėgstamiausias ir iki šiol išlikęs aiškinimas – būsimi svečiai, žinia. Panašu, kad šis traktavimas turi senas kultūrinės ištakas. Nemalonių krykštumu ginantis savo teritorijos ribas, šis paukštis riksmu pranešdavo žmonėms apie besiantinančius plėšrūnus, o vėliau – ir priešus. Palengva šarka tapo geros ar blogos ateities pranaše. Dalyje tikėjimų šarkos traktuojamos teigiamai – jos pranašauja būsimas piršlybas, vestuves.

Tačiau šarka taip pat laikyta ir artejančios mirties skelbėja. Ši prasmė šarkos įvaizdžiui iš dalies suteikta dėl jos artimumo kitam paukščiui, liaudies tradicijoje glaudžiai siejamam su mirties simbolika – varnai / varnui. Šie du paukščiai daugelio tautų tradicijose siejami su anapusiniu pasauliu.

Šarka neretai traktuota kaip zoomorfinis piktųjų jėgų įsikūnijimas. Dažniausiai ji laikyta raganos / raganiaus persikūnijimu. Raganiškas šarkos vaizdinys, kaip manoma, susiformavo viduriniais amžiais, kai imta persekioti asmenis, laikytus piktųjų jėgų atstovais. Tikėta, neva tokie žmonės galintys pasiversti šarkomis. Toks šarkų tapatinimas su raganomis – senesnio pasaulėžiūrinio sluoksnio transformacija.

Taigi šarkai lietuvių ir kitų Europos tautų tikėjimuose teikiama labiau neigiama prasmė, nors yra ženklų, bylojančių, kad ikikrikščioniškoje pasaulėžiūroje šarkos traktuotos palankiai.

ŠALTINIAI

- BLKŠ – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius, 1993.
BLMS – Jonas Balys. *Lietuvių mitologinės sakmės*, London, 1956.
BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001, t. 3: *XVII amžius*, 2003.
BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, sudarė Kostas Aleksynas, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius, 2004.
FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė [ir kt.], Vilnius, 2001.
KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, [t.] 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius, 2002.
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XIV, Vilnius, 1986, t. XVIII, 1997.
LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, [t.] I: *Vaičių dainos*, parengė Pranė Jokimaitienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1980.
LTR – *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*.
LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, redagavo ir medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1967.

MT – Jurgis Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje, kn.: *Mūsų tautosaka*, t. V, Kaunas, 1932.

SIŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė, Vilnius, 1975.

LITERATŪRA

Belgrader Michael 1999. Elster, in: *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 3, Berlin–New York, p. 1363–1367.

Beresnevičius Gintaras 1990. Senovės lietuvių sielos sampratos metmenys: Sielos struktūra. *Lituanistica*, Nr. 2, p. 87–96.

Cooper J. C. 1995. *Dictionary of Symbolic and Mythological Animals*, Glasgow.

Čepaitienė Auksuolė 2001. *Verpimas Lietuvoje: Liaudies kultūros likimas*, Vilnius.

Daukantas Simonas 1976. *Raštai*, t. 1, Vilnius.

European [2006]. [Interaktyvus], [žiūrėta 2006-08-23], prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/European_Magpie>

Genelytė Aurelija 2005. Augalų pavadinimai, sudaryti iš gyvūnų, paukščių ar kokių kitų gyvū būtybių vardų, kn.: *Материалы XXXIV Международной филологической конференции: Тезисы докладов*, выпуск 1-ый, Балтийская диалектология, Санкт-Петербург, p. 13–14.

Houven L. A. J. R. 1999. Bestiariën, in: *Dämonen, Monster, Fabelwesen*, Bd. 2, Ulrich Müller, Werner Wunderlich (Hrsg.), St. Gallen, p. 59–76.

Jones Alison 1995. *Larousse Dictionary of World Folklore*, Edinburgh.

Jucevičius Liudvikas 1959. *Raštai*, Vilnius.

Mikkor M. 1999. On the Customs Related to Death in the Erza Villages of Sabajevo and Povodimo [interaktyvus], *Folklore: An Electronic Journal of Folklore*, vol. 12, [Tartu], [žiūrėta 2007-02-26], prieiga per internetą: <<http://www.folklore.ee/folklore/vol12/death.htm>>

Paukščiai 1991. *Lietuvos fauna*, [kn.] 3, d. 2: *Paukščiai*, sudarė V. Logminas [ir kt.], Vilnius.

Racėnaitė Radvilė 2006. Gyvūnai mirties pranašai senojoje lietuvių kultūroje, kn.: *Gamta ir religija*, sudarė Elvyra Usačiovaitė, Vilnius, p. 178–203.

Taylor A. 1929–1930. Elster, in: *Handwörterbuch des Deutschen Aberglauben*, Bd. 2, Berlin–Leipzig, p. 796–802.

Vanagas Aleksandras (red.) 1985. *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2: *L–Ž*, ats. red. Aleksandras Vanagas, autoriai: Aleksandras Vanagas, Vitalija Maciejauskienė, Marytė Razmukaitė, Vilnius.

Wong Angi Ma 2005. *Feng šui patarimai: Ką daryti ir ko vengti*, vertė Lina Sakalauskaitė, Vilnius.

Žinynas 1976. *Lietuvos TSR administracinio suskirstymo žinynas*, parengė Z. Noreika ir V. Stravinskas, Vilnius.

Žodynas 1985. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.

Зеленин Д. К. 1947. Обзор рукописных материалов ученого архива Всесоюзного Географического общества о народах Прибалтики, *Советская этнография*, № 6-7.

Толстой М. И. (ред.) 1999. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общей редакцией М. И. Толстого*, т. 2, Москва.

THE IMAGE OF MAGPIE IN THE WORLDVIEW OF LITHUANIANS AND OTHER EUROPEAN PEOPLES

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Summary

Along with *feng shui* ideas spreading from China and becoming increasingly popular in Lithuania, worldviews and symbols from remote countries are promoted as well. A vivid example of such process is popularization of the magpie image, i.e. people being encouraged to place magpie figurines in order to ensure good luck. In China, magpie is until nowadays considered a harbinger of joy, happiness, and festive mood, while its cry is believed to signify arrival of guests or good news. Positive aspects of the magpie image can be found in other countries too. For the North American peoples, magpie embodies endurance, because it remains in the same place both in heat and cold, instead of flying away. The Indians regard this bird as a cultural hero as well.

However, what about its image in Lithuania and Europe? Does this bird traditionally bring happiness to Lithuanians as well?

The magpie image is more or less common for the whole of Europe. Here, it is associated with mischief and loss. Such attitude was shaped by Christian principles propagating ideas of modesty and conscientiousness, while typical magpie bearing is seen as allegory of clatter and pilferage. In Christian tradition, magpie is an embodiment of devil, vanity and dissolute life. Therefore evil persons, e.g. witches and sorcerers, especially favor the magpie image. One testimony from the 17th century Lithuanian witch-trial presents evidence of an accused female having confessed in leaving her body and turning into a magpie, and flying to a certain mountain together with her companions. Similar stories are found in the folk belief legends as well, describing an occasional witness observing some girls turning into magpies and flying somewhere.

Magpie is often regarded as a messenger: according to its appearance and behavior, the weather changes can be predicted. Magpie appearance can also mean certain events, most popularly, arrival of guests or news. Magpie predicts the imminent wedding too. But it can likewise bring mischief or scandal. This attitude seems to have deep cultural roots. This bird is typically watchful of any transgressions of its territory, and it used its piercing cry to inform people of the approaching predators or subsequently, enemies. Thus magpie has eventually acquired status of the messenger.

Magpie is closely related to death. Its appearance can be regarded as omen of death of a family member or the livestock. There are numerous metaphoric expressions to describe death, in which magpie is mentioned. Partly, magpie was endowed with this connotation because of its close similarity to another bird, which is considered to be an outstanding symbol of death in the folk tradition, namely, the crow or raven. On the other hand, different birds used to be traditionally related to underworld by many peoples.

Thus it may be concluded, that magpie is characterized by more negative than positive connotations in Lithuanian beliefs and those of other European peoples, although there is certain evidence of its possibly more favorable treatment in the pre-Christian worldview.

Gauta 2007-02-07

NEPAPRASTAS VAIKO GIMIMAS / ATSIKADIMAS LIETUVIŲ STEBUKLINĖSE PASAKOSE

JURGITA MACIJAUSKAITĖ-BONDA

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – lietuvių stebuklinių pasakų elementarieji siužetai, kuriuose vaizduojamas nepaprastas vaiko gimimas / atsiradimas.

Darbo tikslas – išanalizuoti vieną ES tipą (1.1.2.16.) apie nepaprastu būdu gimusius / atsiradusius vaikus. Gretindami su papročiais ir kalbine medžiaga, nagrinėsime herojų veiksmus, nuo kurių priklauso rezultatas (vaiko atsiradimas), t. y. išskirsime tų veiksmų sudedamąsias dalis – valingai arba netyčia atliekamus „judesius“, objektus ir metamorfozei palankias vietas, kurių jungtis pasakose išprovokuoja vaiko gimimą / atsiradimą. Kadangi herojų atliekami veiksmai gana paprasti ir neturi paslėpto reikšminio klodo, todėl dėmesys bus skiriamas tik objektų ir vietų semantinėms prasmėms atskleisti.

Tyrimo metodai – interpretacinis, lyginamasis.

Žodžių raktai: lietuvių tautosaka, elementarieji siužetai, nepaprastas vaiko gimimas, erotiniai simboliai.

Įvadas

Kūdikio pradėjimas ir gimimas – ypatingi įvykiai, liaudies sąmonėje susieti įvairiais archajinę pasaulėžiūrą atspindinčiais tikėjimais ir papročiais. Nepaprastas herojaus gimimas ar atsiradimas – vienas populiariausių lietuvių stebuklinių pasakų elementarusis siužetas (toliau – ES), pasitaikantis daugelyje pasakų tipų (pvz., AT 301 B, 327 F, 531, 700). Kūriniai paprastai pradedami pasakojimu, kad sutuoktinių (dažnai vyresnio amžiaus arba jau senelių) pora negalinti susilaukti kūdikio. Vėliau, su koku nors gyvu ar negyvu daiktu (pvz., trinka, žuvimi, žirniu) atlikus tam tikrą veiksmą, jų šeimoje atsiranda vaikas.

Bronislava Kerbelytė, sudarydama „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ I tomą (toliau – KLPTK), stebuklines pasakas išanalizavo struktūriškai ir semantiškai. Autorės sudaryta elementariųjų siužetų ir jų tipų rodyklė padėjo nesunkiai rasti ES apie nepaprastą herojų gimimą. Aptikti šeši ES tipai apie nepaprastu būdu atsiradusius / gimusius vaikus: 1.1.1.17., 1.1.2.7., 1.1.2.15., 1.1.2.16., 1.1.2.17., 1.2.2.17. (KLPTK I 335, 336, 349, 365–367, 391). Iš dešimtyje versijų pateiktų ES aprašymų paaiškėjo, kad skirtingų ES tipų herojai, siekdami išprovokuoti vaiko gi-

mimą / atsiradimą, atlieka daug ir įvairių veiksmų. Be to, juos atliekant naudojama nemažai skirtingų objektų. Straipsnyje apsiribosime tik vieno ES tipo – 1.1.2.16. „Herojus patalpina objektą į palankias sąlygas“ – analize (KLPTK I 366, 367). Šio tipo semantinei interpretacijai rasta daugiausia medžiagos.

Kaip minėta, straipsnyje remiamasi B. Kerbelytės parengto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ duomenimis. Norint pateikti pavyzdžių iš konkrečių tekstų, naudojamosi Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje su-sistemintomis stebuklinių pasakų kopijomis ir santraukomis bei publikuotais teks-tais iš lietuviškų pasakų rinkinių. Lyginamajai analizei vertinga buvo medžiaga iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių liaudies mįslių kartotekos ir spausdintų smulkiosios tautosakos šaltinių.

Siekiant atskleisti vaiko atsiradimą išprovokuojančių herojų veiksmų prasmes, remiamasi ir etnologų darbais: pasakų herojų atliekami maginiai veiksmai neretai sietini su kalendorinių ir šeimos švenčių apeigomis. Daug vertingų žinių apie lie-tuviškus gimtųjų papročius pateikia šių papročių tyrėja Rasa Paukštytė-Šaknienė (1999) ir Jonas Balys, paskelbęs tikėjimų apie vaiko pradėjimą ir gimdymą (BIVV). Straipsnyje taip pat naudojamosi daugelio kitų lietuvių ir kaimyninių šalių autorių tyrimais apie gimtųjų, vestuvių ir kalendorinių švenčių papročius. Semantinę ES interpretaciją ypač palengvino Andrejaus Toporkovo (1995a, 1995b, 1995b), Marinos Valencovos, Liudmilos Vinogradovos (1999), Jelenos Levkijevskajos (2004) ir kitų rusų autorių darbai apie tradicinėje pasaulėžiūroje erotinę prasmę turėjusius objek-tus simbolius. Tautosakinė ir paprotinė medžiaga straipsnyje gretinama su kalbine.

1. Vaiko gimimas, siejamas su krosnimi / kaminu

ES tipas 1.1.2.16. „Herojus patalpina objektą į palankias sąlygas“ turi tris versi-jas, kurių rezultatas – nepaprastu būdu gautas naujas genties narys, t. y. gimęs / at-siradęs vaikas. Pirmoji versija – „Herojus padeda objektą į vietą, susijusią su maisto gaminimu“ (KLPTK I 366). Šiai versijai priskiriami ES, kuriuose motina ar senelis „nusikerta pirštą / nupjauna nykštį ir užmeta jį ant krosnies / pakrosnin / įdeda į puo-dą / į stuburą¹ / išspraudžia pirštą į praskeltą pagalį ir užmeta ant krosnies – gimsta sūnus“ (KLPTK I 365, AT 301 B, 441, 700): „senis, kirsdamas malkas, nukirto pirštą. Pagalį įskėlęs, išpaudė pirštą ir užmetė ant krosnies, o po trijų savaičių senutė išgirdo kūdikio verksmą. Taip senukai susilaukė sūnaus“ (BsLP 138, AT 301 B).

Išskirkime herojų atliekamo veiksmo sudedamąsias dalis:

1) nusikerta → pirštą [išspraudžia į praskeltą pagalį]

2) padeda → pirštą

↓

ant krosnies / pakrosnin / į puodą / į stuburą

Stebuklingą vaiko gimimą / atsiradimą išprovokuojančio maginio veiksmo se-mantiką padės atskleisti herojų naudojamų objektų (piršto, pagalio) ir transformacijai

¹ *Stuburas* – stulpas prie dūminės pirkios krosnies su angomis kam padėti (LKŽ XIII 1007).

palankių vietų (krosnies, puodo) prasmės įvairiuose liaudies kultūros kontekstuose interpretacija.

P i r š t a s. Pirštas – jau nuo antikos laikų visame pasaulyje žinomas *falo simbolis*, špyga – vyro (galbūt ir moters?) genitalijų simbolis. Tradiciniame lietuvių folklore simbolinis piršto / špygos vaizdinys gana retas². J. Balio paskelbtas tikėjimas, kad jei „laike santykių merga laiko špygą kišenėj, tai nepasidaro vaiko“ (BIVV 10). Tai vienas iš tikėjimų špygos apsaugine galia variantų, plg.: „Jei pamatysi burtininkę, turėk špygą kišenėj – nenuburs“ (LRD 261). Tačiau erotinė piršto simbolika labai aiški lenkų vestuvinėje dainoje – joje aptinkamas zuikio, įkandančio merginai į mažąjį pirštelį, vaizdinys, reiškiantis merginos nekaltybės praradimą (Левкиевская 2004: 617). Ukrainoje nuotaka, nenorinti tuoj po vestuvių susilaukti vaikų, sėdėdama prie stalo po savimi pasikišdavo tiek pirštų, kiek metų nenorėdavo pastoti. Kitas tikėjimo variantas nurodo, kad, norint susilaukti vaikų, reikia pasėsti nelyginį pirštų skaičių (ten pat: 618).

P a g a l y s. Pasakų personažai, atlikdami herojaus gimimą sukeliančius maginius veiksmus, dažnai naudoja ne tik pagali, bet ir kitas medžio formas – kaladę / rąstą ar daiktus, kurie transformuojasi į vaikus ne tik užmesti už / ant krosnies, bet ir įkišti į kamina (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16., AT 327 C, F) arba padėti į kokią nors kitą vietą, pavyzdžiui, šulinį (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 702 B*). Šie pasakose minimi mediniai objektai senojoje pasaulėžiūroje turėjo simbolines reikšmes. Rąstas / trinka / lazda / kartis / kuolas buvo naudojami XIX–XX a. vestuvių ir kalendorinių švenčių ritualuose (Kerbelytė 1997: 72) bei liaudies magijoje. Daugelyje Europos ir kitų pasaulio šalių kalendorinių švenčių metu buvo tampomas rąstas ar trinka. Pažymėtina, kad ritualas būdavo atliekamas išskirtinai vaikinų ir netekėjusių merginų ar senmergių. Trinką rišdavo prie kojų ir sumitusiems senberniams (Кербелите 1996: 342, 343). Kartis su stebule ar vainiku būdavo iškeliami prie klėties per jaunavedžių sutiktuves (Buračas 1993: 347) ar prikeltuves (Kerbelytė 1997: 72). Baslio atžalos – viena iš priemonių gydantis nuo nevaisingumo: „Bevaikiams reikėjo rasti medžio kuolą, laibagaliu įbestą žemėn, nuo kurio augo atžalos, jas reikėjo nuskinti, sušutinti ir išgerti“ (Paukštytė 1999: 29, 30). Gimus mergaitei, vandenį, kuriuo ji pirmą kartą buvo nuprausta, pildavo ant vartų stulpelio / vartelių stulpų / dvikamienių medžių. Tikėjo, kad tada ji greitai ištekės (ten pat: 59; BIVV 24). Žinoma nemažai vestuvinių Kūčių / Užgavėnių būrimų, kuriuose figūruoja pagaliai / tvoros stulpeliai / malkos (Balys 1993: 31, 93; AK 161), tačiau čia, atrodo, svarbesnė yra skaičių magija, o ne objekto prasmė. Taigi visi šie ritualai ir maginiai veiksmai, kuriuos atliekant naudojami ir analizuojamose stebuklinėse pasakose aptinkami mediniai objektai, vienaip ar kitaip sietini su vaisingumu ir / arba jo didinimu, erotika. Tradicinėje pasaulėžiūroje populiarią pailgos formos medinio daikto asociaciją su faline simbolika tiesiogiai išreiškia J. Balio paskelbtas draudimas: „Jei nešdama malkas neščia moteris randa mieta³ galą, tai nereikia imti, nes vaiko bus dideli lyties organai“ (BIVV 14). Taigi kalbamajame ES aptinkami

² Beje, šiais laikais didžiojo piršto, rodomo užlenkus visus kitus, simbolika visiems suprantama.

³ *Mietas* – kuolas, baslys; *mietgalys* – prastas mietas (LKŽ VIII 157, 158).

pirštas ir pagalys veikiausiai taip pat sietini su *faline simbolika*. Tiesa, herojaus sprendimas nukirstą pirštą išprausti į praskeltą pagalį lieka mįslingas.

K r o s n i s. Visuose I.1.2.16. tipo pirmosios versijos ES aprašymuose figūruoja krosnis. Be jau minėtų ES, yra dar trys: Seneliai bezda į krosnį – atsiranda vaikas; Senis nutašo berniuką ir padeda ant krosnies – tas atgyja; Moteris padeda žirni ant krosnies – atsiranda sūnus (KLPTK I 366). Šiose pasakose ypač žavus paprastumas, netgi tiesmukumas nusakant naujo pasakos herojaus atsiradimą iš už krosnies / kamino: „Vyras ištašęs iš alksnio vaikelį, pavadinęs Martynu ir užmetęs už pečiaus. Po trejų metų išlindęs tvirtas vaikelis“ (SIŠLP 102, AT 301 B); „Diedas iš pagalio ištašė berniokaitį, kaminan įkišo – ir pasidarė juodas berniokaitis“ (LTR 4151(32), AT 327 F).

Senijoje lietuvių pasaulėžiūroje krosnis sieta su gimimu ir net laikyta tam tikra *gimdos analogija*. Krosnies analogija su gimda akivaizdi draudime nėščiajai kišti į krosnį atbulas malkas. Tikėta, kad šio draudimo nesilaikančiai moteriai vaikas gims atbulas (Paukštytė 1999: 40). Idioma „pečių ardyti (plėsyti)“ reiškia „gimdyti“ (LKŽ IX 734), o vaikui gimus, kaimynams sakoma: „pečius sugriuvo“ (LTR 1978/154/), t. y. vaikas gimė. Pasak J. Balio, moteriai gimdant, „bobutė atidaro visas pečių juškas ir dureles, sako, kad tada ‘viskas atsidaro’“ (BIVV 20). „Viskas“ šiuo atveju veikiausiai reiškia gimdos kaklelį, tik jam kaip reikiant atsivėrus gali gimti vaikas. Kad būtų lengviau gimdyti, kartais į lauką būdavo išnešamas krosnia-dangtis, duodama išgerti krosnį kūrenant iššokusių angliukų (Paukštytė 1999: 54). Krosnies ir gimdos analogija randama ir slavų gimtųjų folklore (Шумов, Черных 1996: 182; Топорков 1995б: 310; Бласкина 2001: 74).

Krosnis figūravo ir vestuvių papročiuose. Pasak Angelės Vyšniauskaitės, „trikartinis (vėliau vienkartinis) nuotakos apėjimas aplink stalą yra apeiginio ėjimo aplink židinių liekana“ (Vyšniauskaitė 1964: 492). Šį lietuvių paprotį aprašo XVI–XVII a. autoriai (žr. Jurginis, Lukšaitė 1981: 212). A. Vyšniauskaitės teigimu, apeidama krosnį, nuotaka visų pirma tarsi atsiveikindavo su tų namų dvasiomis (Vyšniauskaitė 1964: 492). Senijoje pasaulėžiūroje krosnis buvo suvokiama ir kaip mitinį įprasminimą turinti trobos vieta, kelias, kuriuo į namus gali patekti ar iš jų išeiti vėlės ir mitinės būtybės⁴. Panašių tikėjimų būta ir slavų tautose (Топорков 1995б: 310). Vis dėlto krosnies apėjimą galima interpretuoti ir kaip tam tikrą *vaisingumo burtą*, nes svarbiausias vestuvių apeigų tikslas – giminės pratęsimas. Veikiausiai kaip tik tokią apeigos reikšmę atspindi Dzūkijoje iki šiol išlikęs paprotys „einant aplink stalą jaunajai ir ją lydinčioms pamergėms pačiupinėti staltiesę. Kupiškio apylinkėse tikėta, kad kiek pamergių praeidamos čiuptels už staltiesės, tiek būsimoji jaunamartė pagimdysianti vaikų“ (Vyšniauskaitė 1964: 493). Su vaisingumu greičiausiai sietinas ir dar jėzuitų raštuose minimas paprotys, jaunajai atėjus į vyro namus, palikti dovanas ant krosnies (Jurginis, Lukšaitė 1981: 212). Šis paprotys Lie-

⁴ Kad krosnyje kenčia vėlės, užfiksuota sakmėse: „Marti girdi krosnyje vaitojant / per sapną pamato mirusį artimąjį; vėlė pasako, kad kenčia krosnyje. Marti nekarštai kūrena krosnį; po metų / trejų vėlė padėkoja ir išnyksta“ (KLPTK III 89).

tuvoje išliko iki XX a. pradžios. Marti, įėjusi į vyro namus, užmesdavo juostą ant krosnies priekakčio, kai kur juostą ar rankšluostį jaunamartė ant krosnies uždėdavo prikeltuvių rytą (Vyšniauskaitė 1967: 42, 45).

Krosnis senojoje pasaulėžiūroje turėjusi ir papildomų konotacijų: dėl kūrenusios ugnies ji imta sieti su meile, meilės liepsna. Ši metaforinė krosnies reikšmė įprasminama rusų meilės užkalbėjimuose, pavyzdžiui: „Išeisiu aš į gatvę, į Dievo šviesą, pažiūrėsiu į lygų lauką. Lygiame lauke 77 varinės, šviesios, įkaitusios krosnys, ant tų 77, ant tų varinių, ant šviesių, ant įkaitusių krosnių yra po 77 raganas žiežulas (*бабы-яги*); pas tas 77 raganas žiežulas – po 77 dukteris, pas tas 77 dukteris – po 77 pagaikščius (?) ir po 77 šluotas.“ Paskui prašoma „pridžiovinti“ Dievo tarnaitę N (užkalbamosios vardas) ir pridedama: „kol smarkiai dega varinės, įkaitusios krosnys, tol tegu ir Dievo tarnaitė N (vardas) dėl jo kepa ir kaista“ ir t. t. (Познанский 1995: 205).

Krosniai (taip pat kaminui) atsirasti tiriamuose siužetuose galėjo turėti įtakos ir jos savybės. Užkurta krosnis – šilčiausia trobos vieta. Slavų tautose naujagimis iškart būdavo guldomas ant krosnies. Sakydavo, esą ant krosnies ir neišnešioti kūdikiai išgyvenantys. Kaip teigia Tatjana Blaskina, naujagimio guldymas ant krosnies gali būti aiškinamas racionalių požiūriu – ten šilta; tačiau šis veiksmas, pasak autorės, galėjęs turėti ir simbolinę reikšmę – ant krosnies paguldytas pirma laiko gimęs kūdikis šitaip tarsi „išnešiojamas“ iki galo (Бласкина 2001: 74). Kartais sakoma, jog neišnešiotas kūdikis ant krosnies guldomas tam, kad ten „išgulėtų“ tą laiką, kurį turėjo praleisti motinos iščiose (Боранов 2001: 20). Slavuose taip pat praktikuotas „kūdikio perkepimas“ (*перепекание ребенка*). Apeigos metu naujagimis trumpam būdavo įkišamas į krosnį, kad pasitrauktų nuo jo visos ligos, ir vaikas „atgimtų“ sveikas bei stiprus (Топорков 1995б: 310). Radvilė Racėnaitė užsimena, jog „šiam kontekste paminėtina tradicija jauniausiąjį šeimos vaiką vadinti pagranduku, o silpno proto asmenį ‘nedakepusiu’“ (Racėnaitė 2005: 107).

Mūsų analizuojamo ES tipo pirmosios versijos ES aprašymuose taip pat figūruoja indai / podėliai, kuriuose maistas gaminamas / laikomas: puodas / piesta / statinė. Tradiciniame Lietuvos kaime namų ruoša ir maisto gaminiu paprastai rūpinosi moterys, dažniausiai – motinos, taigi pasakų ES apie stebuklingą vaiko atsiradimą iš vietų, susijusių su maisto gaminiu, pobūdį galėjęs paveikti simbolinis moters reprodukcinė funkcija perkėlimas į labiausiai su jos kasdiene veikla susijusius objektus⁵. Kai kurios šių gana skirtingų objektų formos ypatybės (įdubimas, anga) galėjusios kelti asociacijų ir su *moters fiziologija*. Taigi mitologiniu požiūriu indai / podėliai, kuriuose maistas gaminamas / laikomas, taip pat kaip ir krosnis, veikiausiai simbolizavo moterį ar jos gimdą. Dėl to galima spėti, kad piršto, metamo ant krosnies / pakrosnin / į puodą, vaizdinys yra savotiška simbolinė lytinio akto, po kurio gimsta kūdikis, analogija.

⁵ R. Racėnaitė teigia, kad moters mirtį pranašaujantys reiškiniai taip pat vyksta „tokiose vietose, kurios tradiciškai siejamos su moters veikla“ (Racėnaitė 2005: 106).

2. Su kaminu siejamas vaiko gimimas

Krosnį analizuojamuose ES kartais keičia kaminas: „Senis nutašo berniuką ir įkiša į kaminą – tas atgyja“ (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16., AT 327 C, F):

1. sukuria → vaiko imitaciją (medinę berniuko figūrėlę)

2. įdeda → vaiko imitaciją (medinę berniuko figūrėlę)

↓
į kaminą

Herojaus noras išsidrožti iš medžio trokštama vaiką atrodo gana logiškas, todėl šios temos plačiau nenagrinėsime. Mums svarbesnė vieta, kurioje įvyksta magiškas pasikeitimas.

Lietuvių kalboje žodis „kaminas“ gali būti vartojamas kaip krosnies sinonimas ir reikšti krosnį, židinį, ugniakurą. Kita, visoje Lietuvoje žinoma kamino reikšmė – dūmtraukis, anga, per kurią iš krosnies į lauką išeina dūmai (LKŽ V 117). Krosnis tautosakoje siejama su moteriškumu, motinyste, o kaminui priskiriama labiau *vyriška simbolika*. Tai tikriausiai lėmė paties žodžio vyriškoji giminė. Vaizdingas lietuvių kalboje vartojamas kamino palyginimas su vyru, sakoma: „vyrai kaip kaminai“ (LKŽ V 177, XIX 504), t. y. gražūs, aukšti. Dažniausiai vyru kaminas įvardijamas ir mįslėse, pavyzdžiui: „Senas senelis sėdi ant stogo ir pypkę rūko“ (LTt V 6679); „Aukštas ponaitis ant stogo pypkę rūko“ (LTt V 6681); „Aukštas ponaitis – labai juodas“ (LTt V 6690)⁶.

Kamino vaizdinys randamas Kūčių būrimuose: „Naktį dvyliktą valandą reikia nusivilkti nuogai, vienoj rankoj turėti žvakę, o antroj veidrodį ir eiti tris kartus apie kaminą. Tenai sutiksi savąjį“ (Balys 1993: 34); „Kūčių naktį, dvyliktą valandą, reikia užlipti ant aukšto ir nuogai tris kartus apibėgti aplink kaminą. Pamatysi savo būsimą vyrą“ (Ulčinskis 1995: 82, 83). Kaminkrėtys dalyvauja Europos tautų kalendarinėse ir vestuvinėse apeigose (Kerbelytė 1997: 72). Su *vaisingumu* siejamą kamino simboliką atskleidžia Altajuje per vestuves atliekama apeiga, kurios metu pjaunamas berželis (švento medžio paprastai pjauti negalima) ir statomas naujuose namuose, įrengtuose specialiai jauniems. Berželio kotas įtaisomas ugniakure, o viršūnė įkišama į kaminą (Кербелите 1996: 332). Vestuvių tikslas – giminės pratęsimas, todėl ši apeiga, kaip ir daug kitų per vestuves atliekamų, tikriausiai sietina su vaisingumu, jo skatinimu, linkėjimu jaunavedžiams kuo greičiau susilaukti palikuonių. Kaminas čia veikiausiai simbolizuoja moters seksualumą, o berželis – falo simbolis. Apie medžio erotinę simboliką vestuvių papročiuose yra rašiusi B. Kerbelytė (ten pat: 330–353). Pasak autorės, tokią pat simbolinę prasmę turi ir Lietuvoje, Moldavijoje bei kai kuriose kitose šalyse virš vestuvinio stalo viršūnė žemyn kabinamos eglutės ir šiaudiniai sodai (ten pat: 341). Lietuvoje vestuviniai sodai būtinai puošti bent pora obuolių ir keleta kekių negliaudytų riešutų,

⁶ Plg.: krosnis mįslėse užnemama kaip moteris, pavyzdžiui: „Stovi boba gryčioj, o galva ore“ (LTt V 6668).

retkarčiais sodo viduje būdavo įstatoma lėlė (Buračas 1993: 358). Šie vaisiai ir lėlė vestuvinėse apeigose – *vaisingumą* simbolizuojantys objektai.

Taigi analizuojamame ES kamino semantika sietina su *erotine, vaisingumo simbolika*.

3. Vaikai „bezdukai“

ES tipe 1.1.2.16. aprašytas vienas keisčiausių veiksmy, kuri atlikę, herojai susilaukia vaikų, – bezdėjimas į piestą / krosnį / grūstuvę / puodą / kaladę / statinę / peludę / vagelį⁷: „Gyveno dziedas su bobu ir neturėj vaikų. Apėjo visų pasaulį, kad jiems davė rodų. Pasistatyt kit puodų ir bezdėkit puodan. Jiej abu atsitūpė bezdėj, bezdėj, kol išbezdėjo bezdiukų <...>“ (LTR 2941/14/, AT 327 F); „Senis ir senelė neturėjo vaikų. Bezdėjo abu pieston, išbezdėjo Bezdziuką“ (LTR 3464/55/, AT 327 F); „Porina boba dieđui ištašyti vagelį – ji išbezdesianti Bezduką. Išbezdėjo Bezduką <...>“ (DPDI 34, AT 327 F); „Dieđas su bobu <...> įlipo į peludę, bezdėjo, bezdėjo ir išbezdėjo vaiką, kuri pavadino Bezdiuku“ (LTR 2941/50/, AT 327 F).

Sunku paaiškinti, kodėl senojoje lietuvių pasaulėžiūroje „oro gadinimas“ buvo asocijuojamas su žmogaus reprodukcinėmis galiomis. Galbūt šis veiksmas sietinas su liaudyje gyvavusiu tikėjimu magiška tam tikrų kūno išskyrų galia. Antai pasakose aptinkami ES apie stebuklingą vaiko atsiradimą iš skystų kūno išskyrų: „Motinos ašara įkrenta į kibirą su vandeniu – gimsta sūnus“ (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 312 D).

Taigi šiame skyrelyje pabandysime atskleisti piestos (kitų šio ES aprašyme minimų objektų semantika jau išanalizuota) simbolinę reikšmę.

B. Kerbelytė užsimena, kad pasakose ir sakmėse „lazda / rąstas ir piesta yra ekvivalentiškos maginės priemonės“ (Kerbelytė 1997: 72). Piesta aptinkama ir sakmės apie pieną atimančias raganas variantuose: vyrai, imituodami moterų atliekamų maginius veiksmus, pasitėpa pažastis iš moterų palikto indo / užvalgo tešlos, prisiriša prie piestos / rąsto / pasiima stebulę (ten pat). Gali būti, kad sakmėje ir analizuojamuose pasakų ES šie buities daiktai naudojami kaip erotinės kilmės simboliai.

Kaip teigia A. Toporkovas, slavų tautosakoje piesta – „erotinis simbolis, įpraminantis moteriškus reprodukcijos organus“ (Toporkov 1995b: 369). Ji dažnai naudojama rytų slavų vestuvių papročiuose, ypač pokštaujant. Pavyzdžiui, Baltarusijoje, pas nuotaką atvykus jaunojo pulkui, būdavo atliekama vandens „grūdimo“ piestoje apeiga (ten pat). Paskutinę vestuvių dieną aplink piestą sustatę „tuokdavo“ jaunųjų tėvus (ten pat). Baltarusijoje užrašytas šmaikštus paaiškinimas, iš kur atsirandantys vaikai: „З неба упаў, Да у ступу папаў, А с ступы вылез – И вот якой вырац“ (ten pat) (‘Iš dangaus nukrito, Į piestą įkrito, Iš piestos išlindo – Ir štai koks išaugo’). Piesčius, lazda buku galu, kuria piestoje grūdami grūdai, slavų papročiuose taip pat erotinis simbolis (Toporkov 1995a: 306). Taigi šios žinios iš

⁷ *Vagelis* – 1) kaištelis ratams, durims ar šiaip kam užkišti; 2) geležinis ar medinis kuolas, kalamas į žemę gyvuliams rišti; 3) akėčių virbalas (LKŽ XVII 815).

slavų tradicinės kultūros patvirtina mūsų spėjimą, kad maistui gaminti / laikyti skirti indai / podėliai moterį ar moters gimdą galėję simbolizuoti ir senojoje lietuvių pasaulėžiūroje.

Daugumoje lietuvių mįslių apie piestą vaizdas kuriamas pasitelkiant išvien erotines aliuzijas, pavyzdžiui: „Drūta boba kaip kaladė, kas narėja, tas pabadė“ (LTR 13/480/); „Trumpa drūta kaip kaladė, kas norėjo, tas ir badė“ (LTR 878/151/). Piesta šiose mįslėse prilyginama moteriai, o piestos įdubimas – moters lytinių organų metafora. Tuo tarpu piesčius mįslėse siejamas su vyro lytiniais organais, pavyzdžiui: „Tėvo bukės apibukės, motkos skylė apyskylė“ (LTR 1658/689/); „Mamos pleksnė, tėvo buldokas“ (LTR 37/1935/). (Plg.: Ukrainos Polesėje per vestuves piestą „rengdavo“ moteriškais drabužiais, o piesčių – vyriškais ir imituodavo, kad su jais kas nors grūdama, Топков 1995b: 369.)

Taigi piesta mūsų analizuojamuose ES – *erotinis simbolis*, įprasminantis moters reprodukcijos organus.

4. Vaikas iš vandens

Trečiojoje ES tipo 1.1.2.16. versijoje „Herojus padeda objektą į vandenį“ „Žmogus nudrožia lazda ir įmeta ją į šulinį – atsiranda vaikas“ (AT 702 B*), „Motinos ašara įkrenta į kibirą su vandeniu – gimsta sūnus“ (AT 312 D). Herojų atliekamus maginius veiksmus galima išskaidyti:

1) nudrožia → lazda

2) įmeta → lazda

↓

į vandenį (šulinį)

1) verkia → ašara

2) įkrenta [nevalingas „judesys“] → ašara

↓

į vandenį (kibirą su vandeniu)

Nudrožtos lazdos prasmė šiame ES veikiausiai tapati jau minėtų kituose ES apie nepaprastu būdu gimusius vaikus aptinkamų medinių daiktų – pagalio, kaladės, rąsto – prasmei ir sietina su *faline simbolika*.

V a n d u o. Vanduo senojoje pasaulėžiūroje simbolizavęs *vaisingumą*, *gyvybingumą*. Tai rodo tautosaka ir papročiai. Derlingumui užtikrinti įvairių kalendorinių (žr. Katkus 1949: 198; Balys 1993: 74–76, 128, 129) ir darbo švenčių metu laisvytasi vandeniu (žr. Buračas 1932: 102; Kerbelytė 1997: 72; Macijauskaitė-Bonda 2006: 177), kalendorinių švenčių metu praktikuotas ritualinis apsiprausimas (LRD 263). Vanduo buvęs svarbus ir vestuvių papročiuose. Pasak Rimanto Balsio, „ir nuotakos pavedimo jauniui vanduo, ir jaunųjų sutiktuvių vanduo simbolizuoja nuotakos ir jaunikio jungtį, linkint jaunesiems vaisingumo“ (Balsys 2005: 67). „Tokią

pat prasmę turi ir „Sūduvių knygelėje“ aprašytas paprotys, kur jaunąją parvedlavus jai plaunamos kojos, o likusiu vandeniu šlakstoma jaunujų lova, svečiai, namų apyvokos daiktai“ (ten pat). Vėlesniais laikais Žemaitijoje lova buvo šlakstoma jau šventintu vandeniu, saugant jaunuosius nuo burtų. Taip pat žinotas paprotys vandeniui aplieti po keltuvių einančius iš klėties jaunuosius (ten pat).

Pasakose dažnai minimas gyvasis / gyvybės vanduo (pvz., AT 303, 516, 519, 551). Savotiška jo analogija – liaudyje populiarūs tikėjimai tam tikrų vandens telkinių gydomąja galia. Slavai tikėjo, esą „pirmasis“ vanduo, pasemtas iš naujai iškasto šulinio dugno, galįs pagydyti nuo nevaisingumo, todėl jo duodavo atsigerti nevaisingoms moterims (Валенцова, Виноградова 1999: 536, 540). Galimas daiktas, jog vandens vaisingumo galia išreiškiamą ir viename pasakos „Slibino nugalėtojas“ (AT 300) variante: „Kartą senukas susapnavo sapną, [kad] kas atsigers vandens iš upės, tas turės vaiką. Žvejo pati atsigėrė ir susilaukė sūnaus“ (LTR 4788/122/). Etiologinėse sakmėse ir kalendorinėse dainose vanduo – tai aplinka, kurioje vyksta pasaulio kūrimas: „Dievas subadė obuolį ir įmetė į vandenį – atsirado žemė“, „Velnius / antras Dievas / antis nėrė į marių dugną ir išnešė Dievui smilčių. Dievas pasėjo smiltis ant vandens – atsirado žemė“ (KLPTK III 24).

Viename pasakos „Ragana ir žvejojantis berniukas“ (AT 327 C, F) variante sakoma, jog senelis „juodą vaikėlį“ tiesiog „sužvejojęs“ (KLPTK I 165). Šis ES, be abejo, sietinas su visoje Lietuvoje paplitusiais aiškinimais vaikams, esą kūdikį bobutė upelyje / šaltinyje / baloje ar pan. suradusi / sugavusi / sužvejojusi: „Nuprausęs kūdikį ir sutvarkius ligonę, įleidžiami vaikai, kuriems pranešama, kad bobutė radusi beskalbdama upely ar ežere berniuką ar mergaitę ir sugavus atnešusi mamytei ir jiems, vaikams, broliuką ar sesutę“, „Vaikams sako, kad iš balos kūdikį (bobutė) ataneša, o jei esti žiema, tai sako, kad iš sniego atanešė“, „Bobutė sužvejojusi ežere ar kūdroje ir atnešusi motinai“ (BIVV 30). Latvių liaudies dainose vaikai „pagaunami, sužvejojami“ upėje ar ežere (Višinskaitė 2003: 84). J. Balys aiškina, jog tikėjimas, kad žmogus esąs kilęs iš vandens, yra susijęs su kitu tikėjimu, kad prieš gimdami vaikai kaip varlės gyvena vandenyje. Kadangi gandrai gauda varles, tai jis gali sugauti ir atnešti kūdikį. Todėl tikėjimas laikytinas seniu (Balys 1943: 2). Kitas, Lietuvoje kiek mažiau paplitęs, tačiau Vakarų Europoje populiarus (Cocchiara 1980: 13, 14) aiškinimas vaikams, kad kūdikį „bobutė pagavo miške ir atnešė“ (BIVV 30), stebuklinėse pasakose taip pat paliko atgarsį. Pasakose teigiama, jog herojai vaikus radę medyje / medžio drevėje / po medžiu: „Senelis kirto alksnius malkom – strykt iš malkos iššoko berniukas. Toks gražus!“ (DPDI 35, AT 327 F); „Senų senovėje gyveno audėjas su žmona. Jie turėjo trijų mėnesių sūnų. Kartą pristigo jie darbo, pristigo ir duonos. Išėjo į mišką uogauti. Vaiką paliko medžio drevėje. Prisiuogavę rado du visiškai vienodus vaikus. Augino abu, abu vienodai – Jonais vadino“ (LTR 985/56/, AT 300); „Vyras rado po liepos medžiu vaiką ir augino“ (LTR 1368/1682/, AT 327 F).

Su vaisingumu siejamos vandens semantikos negalėjo nepaveikti ir tai, kad motinos gimdoje kūdikis auga apsuptas vandens, o gimsta tam vandeniui nubėgus.

Šulinys. Trijuose pasakos „Mergelė uogelė“ (AT 702B*) variantuose, kaip minėta, vaiku pavirsta į šulinį įmesta nudrožta lazda (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16.). Šulinys, kaip ir krosnis, liaudies tradicijoje tam tikrame kontekste sietas su *gimimu* ir taip pat laikytas *gimdos analogija*. J. Balys yra paskelbęs du būrimus, iliustruojančius simbolinį šulinio palyginimą su gimda: „Kai moteris nenori turėti vaikų, tai turi nusinešti pirtin savo mėnesines ir užpilti ant krosnies, sakydama: „Prakeikiu visą savo veislę“. Bus girdėti didelis cypimas, tai jos vaikai kris į pragarą“, „Norint, kad vaikų nebūtų, reikia rūbinių (kraujo) įleist spynon ir užrakint, spyną įmest išdžiūvusian šulinin, tai nebus nei vieno vaiko“ (BIVV 9). Panašūs maginiai ritualai žinomi ir slavų tautosakoje. Nuotaka, pirmaisiais vedybinio gyvenimo metais nenorinti susilaukti palikuonių, prieš jungtuves į šulinį įmesdavo užrakintą spyną⁸; kai šeimoje dažnai mirdavo vaikai, pribuvėja per laidotuves kūdikio karstelin įdėdavo spyną, o raktą išmesdavo į šulinį (Валенцова, Виноградова 1999: 539). Šulinys naudotas ir kenkėjiškoje gimtųjų magijoje: „Sako, kad jei namuose laukia kūdikio, tai reikia, kai troboje, išskyrus ligonę, nieko nėra, įmesti šulinin arba trobon tų namų geldą, tada gims mergaitė. Taip daro kerštingi kaimynai, kad negimtų berniukas“ (BIVV 11)⁹.

Šulinio vaizdins populiarus lietuvių ir slavų kalendorinių švenčių vedybiniuose būrimuose bei slavų vestuvių papročiuose. Tikėta, kad mergina, prie lovos / po lova iš šiaudelių / pagaliukų / skiedrų sudėlijusi simbolinį šulinėlį, susapnuos prie šulinio ateinančią atsigerti vaikina – savo būsimą vyrą (Валенцова, Виноградова 1999: 540; АК 163). Sakyta, kad būsimą jaunikį galima išvysti ir tiesiog pažiūrėjus į šulinį (Валенцова, Виноградова 1999: 540). Lietuvoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje merginų mėgtas būrimas šv. Andriejaus naktį aplink šulinį sėti linus, aguonas arba kanapes (ten pat; Vaicekaskas 1995: 346). „Per Šv. Andriejų kanapes sėja apie šulinį. Triskart apeina šulinį, barstydami kanapes, ir taką nubarsto, kuriuo pareina, ant patalo pabarsto, sakydami: „Andriejau Andriejau, kanapes pasėjau! Duok man laimingą sapną“. Tą naktį turi susisapnuoti būsimas vyras arba pati“ (AED 385). Slavams šulinys buvo svarbus ir vestuvių papročiuose, įvesdinant nuotaką į vyro giminę: populiarus paprotys rytą po vestuvinės nakties nuotaką vesti prie šulinio. Vandens parnešimas iš šulinio – ritualinis išmėginimas nuotakai įsiliejant į vyro šeimą (Валенцова, Виноградова 1999: 539).

Taigi šulinys kai kuriuose liaudies papročiuose bei tikėjimuose ir liaudies magijoje turėjo tam tikrą simbolinę *erotinę prasmę*; negali būti, kad šulinio vaizdins su gimimu ir vedybomis siejamame folklore aptinkamas atsitiktinai. Rusų folkloristės M. Valencova ir L. Vinogradova erotinių motyvų, kuriuose šulinys – moteriškų re-

⁸ Slovakijoje tam reikalui moterys mesdavo spyną į kapo duobę per giminaičio laidotuves (Валенцова, Виноградова 1999: 539).

⁹ Moterų ir vyrų darbo įrankiai dažnai naudoti gimtųjų magijoje: tam, kad gimtų berniukas, vyras guldamas į lovą užsikišdavo už juostos kirvį, nemeistraudavo moteriškų darbo įrankių (kočėlų, kultuvių ir kt.) (Dundulienė 2005: 64; Paukštytė 1999: 42); vaikui gimus, „berniuko bambelę pjauna padėję ant kirvio su knyga, kad būtų geras darbininkas ir mokėtų skaityti, o mergaitės ant kultuvės, kad būtų gera darbininkė (skalbėja)“ (BIVV 21).

produkcijos organų simbolis, išvelgia ir slavų mįslėse bei kai kuriose pasakose, atitinkamas vyriškumo simbolis čia – arklys: „Нельзя ли напоить моего коня в вашем колодезе?“ (ten pat: 540) (‘Ar negalėčiau pagirdyti savo arklio jūsų šulinyje?’).

A š a r a. Viename mūsų analizuojamų ES aprašyme į kibirą su vandeniu¹⁰ įkrenta motinos ašara, ir taip jai gimsta sūnus (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 312 D). Sakmėse bei pasakose ne tik iš ašaros, bet ir iš vandens / seilių gali atsirasti žmogus. Sakmėje pasakojama, jog iš vandens, Dievui besiprausiant nutiškusio nuo veido, atsiradęs žmogus (LTR 10b/121/, cit. iš Būgienė 1999: 31), pasakoje „Raganos nužudyti jaunuoliai“ (AT–) raganos gulbe paversta karalienė paima vyro seiles ir iš jų išperi sūnus (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.15.). Ašarai, kaip ir vandeniui, stebuklinėse pasakose teikta simbolinė *gyvybingumo galia*. Pasakose ašaros gydo: „Klajojo klajojo aklas [karalaitis], bet rado mergą. Ta verkti, jį apsikabinus. Nuo jos ašarų jo akys pasveiko“ (LMD I 133(164), p. 116, AT 531); „Eidamas aklas [karalaitis] surado mergaitę. Jie pasibučiavo. Mergaitė pradėjo verkti, ir jis vėl pražiūrėjo“ (LTR 4840/115/, AT 310).

5. Vaikas iš po pagalvės

ES tipo 1.1.2.16. ketvirtojoje versijoje „Herojus padeda objektą į minkštą vietą“ (KLPTK I 367) „Senelis padeda paukščiuką / motina padeda žirnių po pagalve – atsiranda sūnus“, „Piemuo įdeda uogą į pirštinę / kišenę – atsiranda mergaitė“ (KLPTK I 367, 312 D, AT 702 B*). „Piemenukas ganė gyvulius, rado uogelę ir įsidėjo pirštinėn. Uogelė pavirto mergele“ (LTR 5115/141/, AT 702 B*). „Vienas kerdžius miške rado didelę uogą ir įsidėjo ją į kišenę. Po valandos iš uogos atsirado graži pana“ (LTR 2201/15/, AT 702 B*). Herojų veiksmo schema gana paprasta:

padeda → paukščiuką / žirnių / uogą
↓
po pagalve / į pirštinę / į kišenę

P e r i n i m a s. Šie ES artimi tiems, kuriuose figūruoja krosnis ar kaminas, nes nors pagalvė / pirštinė / kišenė pačios nešildo, bet čia padėti daiktai ilgai laiko šilumą ir neatvėsta. Daiktai į vaikus šiuose ES transformuojami juos tarsi „perinant“. Įdomu, kad vienoje mįslėje krosnis irgi prilyginama gūžtai: „Pilnas aruodas raudonų kiaušinių“ (žarijos krosnyje) (LTt V 5572). (Plg.: ES tipo 1.1.2.15. trečiojoje versijoje herojus, siekdamas susilaukti palikuonio, mėgdžioja perintį paukštį: „Senelis randa dvylika / dešimt / keturiasdešimt vieną / šimtą vieną kiaušinių; senutė išperi tiek sūnų“ (KLPTK I 366, 1.1.2.15., AT 327 B); „Senelė piestoje peri vaiką – atsiranda vėdariukas“¹¹, KLPTK I 366, 1.1.2.15., AT 327 B). Kiaušinis daugelyje pasaulio kultūrų yra gyvybės, vaisingumo simbolis. Kiaušinius magijoje, siekdami

¹⁰ ES, kuriame minimas kibiras, gali būti artimas tiems ES, kuriuose figūruoja su maisto gaminimu / laikymu susiję objektai.

¹¹ Šis žodis reiškęs kokią nors pateikėjų tiksliai neapibūdinamą ligą arba skausmą kurioje nors kūno vietoje. Tuo tarpu viena iš žodžio „vėdaras“ reikšmių – ištižėlis, apsideidėlis (LKŽ XVIII 468).

susilaukti palikuonių, naudojo tiek moterys, tiek vyrai: „Ožinių kaime jaunikis, važiuodamas pirštis, išgerdavo žalią kiaušini, kad gautų vaisingą pačią“ (Dundulienė 2005: 62), ištekėjusios moterys vyrus, kad būtų vaisingi, taip pat valgydindavo žaliais kiaušiniais (ten pat: 63). „Kad nevaisinga moteris pastotų, reikia paimti karvelio kiaušinio lukštų, iš kurių išsiritu maži karveliukai, juos sudeginti ir peklus gerti su arbata arba įmaišyti į blynus“ (BIVV 8); „Jei moteris negali susilaukti sūnaus, reikia sugerti dvylika kiaušinių su (gaidžio) gymiais“ (BIVV 10). Įdomu, kad Kūčių būrimuose moterys simboliškai lyginamos su vištomis, o vyrai – su gaidžiais: „Berniokai Kūčioj, jau pavalgį, eina vištų traukt. Jei višta kudakuoja, saka, gausi pačių rėksnį. Jei višta tyli – pati bus sukalbama“ (AK 163); „Vakarą mergaitės duoda gaidžiui duonos, grūdų ir vandens. Jei gaidys lesa duoną – gaus dykaduonį vyrą, jei grūdus – darbininką, jei geria vandenį – girtuoklį“ (Balys 1993: 35).

Žirnis, uoga. Žirniai ir uogos Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje buvo vieni iš apeiginių valgių, valgytų per kalendorines šventes. Kūčių vakaro apeigose žirniai simbolizuoja *vaisingumą*: su jais atliekamos apeigos ir būrimai būdavo skirti javų derlingumui ir vaismedžių bei vaiskrūmių vaisingumui užtikrinti ir / ar padidinti. Pavalgius Kūčių vakarienę, tėvas ar motina „sėdavo“ žirnius, o vaikai juos gaudydavo sterblėmis arba maišeliais. Tikėta, kad kuris daugiau pagaus / į kurio maišelį įkris daugiau, tam geriau augs javai (Kudirka 1993: 130). Per Kūčias „pašutina žirnių ir jų skystimu suvilgo ruginius šiaudus. Vyrai jų ryšeliu užriša ant vaismedžių kamienų, kad gerai derėtų vaisiai. Taip darė maždaug iki 1930 m.“ (Ulčinskas 1995: 85). Panašių apeigų turėjo ir slavų tautos. Kai kuriose Baltarusijos vietovėse dar prieš Kūčių vakarienę namuose pribarstydavo virtų žirnių (Зеленин 1991: 402), arba šeimininkas ant stalo paberdavo žirnių, o sėdintieji stengdavosi kuo daugiau jų pagauti. Там, kuris sugaus daugiausia, labiausiai seksis auginti avis (Плотникова, Усачева 1995: 523). Nuo Kūčių vakarienės likusius žirnius šeimininkas išbarstydavo sode ir ant avilių, kad būtų daugiau vaisių ir bitės neštų daugiau medaus (ten pat). Žirniai taip pat naudoti Kūčių vedybiniuose būrimuose, tačiau, kaip ir būrimuose su pagaliais, čia svarbesnė, atrodo, skaičių magija (Kudirka 1990: 20).

Teiginių, kad žirniai būtų buvę naudoti lietuvių vestuvių papročiuose, neaptikta, tačiau kaimynų slavų tautose žirniai – svarbus vestuvinis patiekalas jaunųjų *vaisingumui* užtikrinti. Lenkijoje vestuvininkai šokdavo šoki, rankose laikydami po dubenėlį žirnių. Žirniai čia buvo pagrindinis vestuvių valgis (Плотникова, Усачева 1995: 524). Čekai žirniais apiberdavo jaunąją. Tikėta, kad kiek jų užkibs ant nuotakos suknelės, tiek pora susilauksianti vaikų (ten pat). Lenkų lyrinėse dainose žirnis – *erotinės* kilmės simbolis, o čekai jį sieja su brandžios ir tekėti pasirengusios merginos vaizdiniu (ten pat). Lenkijoje „grochovy wieniec“ – žirnių virkščių vainikas – simbolizavo prarastą nekaltybę (ten pat).

Žirnio, kaip vaisingumo simbolio, vaizdinys aptinkamas lietuvių tikėjimuose apie vaikų pradėjimą: „Merginoms negalima valgyti žirnių, nes gali pribrestį (tapti nėščia)“ (BIVV 7). Slavų tautose analogiškus tikėjimus išreiškia frazeologizmai: lenkų kalboje „grochu się objadła“ (‘apsivalgė žirnių’) reiškia „pastojo neištekėjusi“,

atitikmuo rusų kalboje – „покушать гороху“ (‘pavalgyti žirnių’), kalbant apie netekėjusią merginą, reiškia „pastoti“ (Плотникова, Усачева 1995: 524, 525).

Uogos, kaip ir obuoliai, kuriuos suvalgius pasakose gali atsirasti vaikas (KLPTK I 349, ES tipas I.1.2.17), apeigose, урач vestuvių, taip pat simbolizuoja *vaisingumą*. Kaip teigia B. Kerbelytė, „dovanoti vaisių / vaišinti vaisiumi“ daugelio tautų folklore reiškia meilę (Кербелите 1996: 338). Pavyzdžiui, Lietuvoje merginos pavaišinimas obuoliu reiškė, kad vaikiną ja domisi (ten pat: 339). Lietuvių vestuvinėse dainose užfiksuotas paprotys obuoliais, riešutais ar uogomis vaišinti piršlius (ten pat). Serbų dainose mergina meta į viršų obuolį: kuris vaikiną jį sugaus, už to mergina ištekės (ten pat). Kai kuriuose lietuvių pasakos „Gyvatė įmetama į ugnį“ (409 A*) variantuose trečias brolis meta obuolį, ir šis nusiridena į požemį pas pelę arba gyvatę: trečias brolis ją veda (ten pat). Kaip jau minėta, obuoliais būdavo puošiami vestuviniai sodai (Buračas 1993: 358). Dzūkijoje „kas nors tyčia ten, kur sėdės jaunoji, paberdavo uogų, kad būtų daug ir gražių vaikų“ (Paukštytė 1999: 37). Pasak R. Racėnaitės, tautosakoje uoga gali metaforiškai žymėti merginą (Racėnaitė 2005: 42).

Taigi žirniai ir uogos, vieni iš apeiginių valgių, liaudies pasaulėžiūroje apipinti įvairiais, dažniausiai su vaisingumu siejamais tikėjimais, analizuojamuose stebuklinių pasakų ES yra magiški maisto produktai.

Išvados

1. Pasirinktų I.1.2.16. tipo elementariųjų siužetų apie nepaprastą vaiko gimimą / atsiradimą išskaidymas į tam tikras sudedamąsias dalis padėjo geriau atskleisti kiekvieno ES aptinkamo objekto svarbą ir reikšmę. Tų reikšmių visuma savo ruožtu padėjo išvelgti, kad pasakų ES minimi objektai ten nėra atsidūrę atsitiktinai, kaip gali pasirodyti paprasčiausiai skaitant pasakas, o yra glaudžiais ryšiais susipynusios simbolinės sistemos dalis. Kaip parodė analizė, daugumoje elementariųjų siužetų simbolių kalba aprašoma gana įvairių objektų – moteriškų ir vyriškų erotinių simbolių – jungtis, tam tikra simbolinė lytinio akto analogija, kuri ir išprovokuoja stebuklingą vaiko atsiradimą.

2. Elementarieji siužetai, kuriuose nepaprastas vaiko gimimas susijęs su maisto gaminimo vieta (krosnis, kaminais) ar indais, kuriuose maistas verdamas / laikomas (puodas, statinė, piesta ir kt.), galėję būti nulemti simbolinio moters reprodukcinę funkciją perkėlimo į šiuos, su jos kasdiene veikla (maisto gaminimu) labiausiai susijusius objektus. Pažymėtina, kad kai kurios šių gana skirtingų objektų formos ypatybės (įdubimas, anga) galėjusios kelti asociacijų ir su moters fiziologija.

3. Nepaprastas vaiko gimimas dažniausiai siejamas su krosnimis – moters gimdos simboliu. Užkurta krosnis archajinėje pasaulėžiūroje turėjusi ir papildomų konotacijų – reiškusi meilę. Kamino semantika nėra tokia aiški, tačiau jis taip pat sietinas su seksualumu, vaisingumu. Su šiais elementariaisiais siužetais sietini ES apie po pagalvę / kišenėje / pirštinėje atsiradusius vaikus veikiausiai ir yra nulemti šių daiktų savybės gerai išlaikyti naujai gyvybei atsirasti ir išsaugoti būtiną šilumą.

4. Kita ES minima erdvė, kurioje atsiranda / gimsta vaikas, yra vanduo – universalus gyvybės, vaisingumo simbolis. Tuo tarpu šulinys kalbamuose ES galėjęs simbolizuoti moters reprodukcijos organus.

5. Piesta mūsų analizuojamuose ES – erotinis simbolis, įprasminantis moters reprodukcijos organus, tuo tarpu pirštas – vyro genitalijų simbolis.

6. Elementariuosiuose siužetuose aptinkami žirniai ir uogos – vieni iš apeiginių valgių, liaudies pasaulėžiūroje apipinti įvairiais, dažniausiai su vaisingumu siejamais tikėjimais. Pasakose jie yra naudojami kaip magiški objektai.

ŠALTINIAI

AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius, 1986.

AK – *Atvažiuoja Kalėdos: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*, parengė Skirmantė Valiulytė, Nijolė Marcinkevičienė, Eugenija Venskauskaitė, (*Gyvoji tradicija*, kn. 2), Vilnius, 2000.

AT – *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC No. 3), translated and enlarged by Stith Thompson, *Folklore Fellows Communications*, 1964, No. 184.

BIVV – Jonas Balys. Vaikystė ir vedybos: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 7–118.

BsLP – *Lietuviškos pasakos*, t. 1–2, surinko Jonas Basanavičius, Shenandoah Pa., 1898–1902.

DPDI – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, Vilnius, 1987.

KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999, t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, 2002.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

LPTK – Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas (sudarė Bronislava Kerbelytė).

LRD – *Linėlius roviau dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Bronė Stundžienė [ir kt.], Vilnius, 1990.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.

SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė, Vilnius, 1974.

LITERATŪRA

Balys Jonas 1943. Krikštytos mūsų kaime, *Naujoji Lietuva*, Nr. 91–92, p. 2.

Balys Jonas 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, ats. red. Vytis Čiubrinskas, Vilnius.

Balsys Rimantas 2005. Vaisingumo skatinimas tradicinių vestuvių papročiuose, kn.: *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje: Konferencijos medžiaga*, Vilnius, p. 62–69.

Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 13–85.

Buračas Balys 1932. Gyvulių išgynimo apeigos, *Gimtasai kraštas*, Nr. 2, p. 99–102.

Buračas Balys 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius.

Cocchiara Giuseppe 1980. *Il Paese di Cuccagna e altri studi di folklore*, Torino.

- Dundulienė Pranė 2005. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, 3-ioji laida, Vilnius.
- Jurginis Juozas, Lukšaitė Ingė 1981. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius, p. 186–333.
- Katkus Mikalojus 1949. *Balanos gadynė*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 1997. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] VI-VII (XIII-XIV), p. 61–75.
- Kudirka Juozas 1990. *Kūčių naktis*, Vilnius.
- Kudirka Juozas 1993. *Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius.
- Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2006. Lietaus ir sniego šaukimas bei nuvarymas lietuvių vaikų folklore, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXI, p. 169–182.
- Paukštytė Rasa 1999. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius.
- Racėnaitė Radvilė 2005. *Žmogaus gyvenimo trukmės ir kokybės samprata lietuvių folklore*: Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Ulčinskas Vladas 1995. *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius.
- Vaičekauskas Arūnas 1995. Žiemos kalendorinės šventės, kn.: *Dieveniškės*, Vilnius, p. 345–353.
- Višinskaitė Asta 2003. *Sapnų aiškinimų sandaros ir funkcionavimo specifika*: Magistro darbas, vadovė Bronislava Kerbelytė, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Vyšniauskaitė Angelė 1964. Šeimos butis ir papročiai, kn.: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, p. 448–526.
- Vyšniauskaitė Angelė 1967. *Lietuvių šeimos tradicijos*, Vilnius.
- Бласкина Татьяна Юрьевна 2001. Мифологический текст родин, kn.: *Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры*, Москва, p. 61–78.
- Боранов Д. А. 2001. Родины обряд: время, пространство, движение, kn.: *Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры*, Москва, p. 9–30.
- Валенцова Марина Михайловна, Виноградова Людмила Николаевна 1999. Колодец, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 2, Москва, p. 536–541.
- Зеленин Дмитрий Константинович 1991. *Восточнославянская этнография*, Москва.
- Кербелите Бронислава 1996. Древо жизни: к вопросу о реконструкции фольклорных образов, kn.: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 330–353.
- Левкиевская Елена Евгеньевна 2004. Палец, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 3, Москва, p. 616–618.
- Плотникова А. А., Усачева В. В. 1995. Горох, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1, Москва, p. 523–526.
- Познанский Н. 1995. *Заговоры: Опыт исследования, происхождения и развития заговорных формул*, репринт издания 1917 года, Москва.
- Топорков Андрей Львович 1995а. Пест, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 306–307.
- Топорков Андрей Львович 1995б. Печь, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 310–312.
- Топорков Андрей Львович 1995в. Ступа, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 369.
- Шумов К. Е., Черных А. В. 1996. Беременность и роды в традиционной культуре русского населения прикамья, kn.: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 175–191.

SUPERNATURAL BIRTH / APPEARANCE OF CHILD IN LITHUANIAN FAIRYTALES

JURGITA MACIJAUSKAITĖ-BONDA

Summary

Supernatural birth / appearance of child is one of the most popular elementary plots (henceforth, EP) of the Lithuanian fairy tales (e.g. see types AT 301 B, 327 F, 531, 700). The tales usually start by telling that husband and wife (usually, two elderly people) cannot conceive a child. Therefore they resort to magic, and consequently the desired child in their family appears.

The article deals with EP type 1.1.2.16. "Hero places an object under favorable conditions" (KLPTK I 366, 367). The aim of the paper is to define the semantic meaning of the objects, used by the heroes of the EPs, and the places where these objects once placed become children. In order to discover symbolic meaning of the EPs, folklore material is compared with ethnological and linguistic data.

Some conclusions:

1. Analysis of the elementary plots, type 1.1.1.16, showed that in the majority of EPs by means of symbolic language a junction between some particular objects (feminine and masculine erotic symbols) is described. In the tales, this way we find a kind of symbolic analogues of sexual intercourses, which consequently result in fantastic appearance of a child.

2. Characteristics of the EPs, in which the supernatural birth is associated with places where food is cooked (stove or chimney) or the dishes where food is cooked or kept (e.g. pot, vat, mortar), might have been conditioned by symbolic transfer of the female reproductive functions to these objects, which are most of all related to her daily activities (cooking). It is also noted that some physical characteristics of these objects (concave, hole) in the ancient traditions might have had some associations with the female body.

3. The supernatural birth in the EPs is most often related to placing an object (e.g., finger, a piece of wood) into the stove – a symbol of the woman's womb. Stove with fire inside had some additional connotations as well – it meant love. The semantics of chimney is not entirely clear; however, it is also related to sexuality and fertility.

4. In the EPs that are analyzed in this article, mortar is used as an erotic symbol of female reproductive organs, while finger symbolizes the male penis.

5. Another place where a child might be born supernaturally is water – a universal symbol of life and fertility. A well in some particular contexts of archaic culture used to symbolize womb.

6. EPs about children, which are born under a pillow, in a pocket or in a glove, are related to those where a stove is mentioned. These places have most probably appeared in the tales because of their characteristic ability to keep warmth, which is very important for the coming of a child into being.

7. Some articles of food, e.g. peas and berries are used in the EPs as magic objects. In the archaic tradition, they belonged to the group of ritual dishes and often were believed to mean fertility.

Gauta 2007-03-23

MIRTIES – VEDYBŲ METAFOROS LIETUVIŲ LAIDOTUVIŲ RAUDOSE KLAUSIMU

DALIA ČERNIAUSKAITĖ

Straiпsнio oбjeкtas – mirties – vedybų metafora ir jos semantika nesusituokusių jaunuolių laidotuvių raudose.

Darbo tikslas – nurodyti mirties – vedybų metaforos pavyzdžius lietuvių laidotuvių raudų tekstuose, pateikti jos atitikmenų kitų tautų (latvių, graikų, kai kurių slavų ir finougrių) laidojimo apeigose ir pristatyti keletą šios metaforos susiformavimo ir funkcionavimo mokslinių interpretacijų.

Tyrimo metodai – lyginamasis, semantinės analizės.

Žodžių iraktai: mirtis, vedybos, laidotuvės, vestuvės, raudos, metafora.

Lietuvių laidotuvių raudose, kuriomis apraudamas miręs jaunas nesusituokęs žmogus, retkarčiais išplėtojamos metaforinės mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių paralelės. Tokių metaforų pavyzdžių galima rasti tiek XIX, tiek XX amžiuje užrašytuose raudų tekstuose.

Apgarbstant jauną mirusį vaikina ar merginą, neretai visų pirma išreiškiamas apgailėstavimas, kad žmogus mirė nespėjęs vesti arba ištekėti, ir dabar giminės bei kaimo bendruomenė, užuot šventę vestuves, turi rinktis į šermenis. Taip, pavyzdžiui, motina aprauda mirusią dukterį:

Vai, aš mislijau, kad aš sukrausiu kraitelį savo dukrelei. Vai, aš mislijau, kad aš išduosiu margas skryneles. Vai, aš mislijau, kad aš išleisiu savo dukrelę su dideliu pulkeliu, su muzikėlėms. O dabar išleisiu savo dukrelę į kalnelį su skaudžiais žodeliais, su gailioms ašarėlėms (BsLR p. 87);

teta – dukterėčią:

Oi Onute mūsų, mūsų mylimoji, niekad necikėjau, niekad nedūmojau, kad tu suprašysi savo giminėlas an graudžų ašarėlių, an sunkių atodūsėlių. Tai mes mislinom, kad tu pavadzysi an linksmo suvėjimėlio, an vestuvėlių (BsLR p. 100).

Tokia rauda kuriama tarsi vėrinys, vienas po kito veriant ir laidotuvių, ir vestuvių vaizdus: apgailėjus, kad mirusysis ar mirusioji negalėjo atšvęsti tikrų vestuvių, vykstančios laidotuvių apeigos kartais pradedamos interpretuoti kaip liūdnos

vestuvės ar mergvakaris. Kai kuriuose raudų tekstuose atsispindi ypatingi jauno nesusituokusio asmens laidojimo papročiai – toks mirusysis paprastai buvo šarvojamas kaip nuotaka ar jaunikis. Pavyzdžiui, sesuo rauda sesers:

Sesulės mano, baltos lelijėlės, oi, tai aš nuprašau jūsų, mergelės, kad jūs nupintūt rūtų vainikėlį del mano sesulės in naujų grabelį, oi, tai aš uždėjau del savo sesulės aukselio žiedelį, oi, tai aš apkličiau savo sesulį šilkų skepetėli (BsLR p. 98);

motina garbsto sūnų:

Oi, dartės išdabinau aš savo sūnelį baltais marškinėliais, oi, tai aš apjuosiau savo sūnelį šilkų juosteli, oi, tai apvilkau kangeros župonėliu. Oi, aš pridėjau prie savo sūnelio gluodnios galvelės juodų kepurėlį, oi, aš uždėjau savo sūneliu an baltos rankelės aukselio žiedelį. Oi, aš apaviau savo sūnelį su jukto čebatėliais (BsLR p. 84).

Šiuose tekstuose minimi ne tik vestuvių atributai, kaip antai *rūtų vainikėlis, aukselio žiedelis*, puošnūs drabužiai (*šilkų skepetėlė, balti marškinėliai, šilkų juostelė, kangeros župonėlis, juoda kepurėlė, jukto čebatėliai* ir pan.), bet ir pagrindiniai vestuvių ritualo dalyviai. Mirusysis arba mirusioji suvokiami kaip jaunikis arba nuotaka, o jų gedėti atėję draugai – kaip pamergės ir pabroliai, giminės ir artimieji – kaip vestuvių svečiai. Štai vienoje Antano Juškos Veliuonos apylinkėse užrašytoje raudoje motina rauda mirusios dukters per laidotuves, tačiau visą šį vyksmą ji įvardija kaip mergvakarį, o su mirusiąja atsisveikinti atėjusias drauges vadina pamergėmis:

O suprašiau visą giminėlę su varpeliais, su vargonėliais ant savo dukrelės mergvakarėlio; su rūsčiomis širdelėmis, su graudžiomis ašarėlėmis susirinko didelis pulkelis <...>. Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į suoloelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę (JLD 3 1190).

Esama raudų, kur tiesiogiai sakoma, kad šios laidotuvės yra vestuvės, pavyzdžiui, taip sesuo kalbina mirusį brolių:

O broleli mano brangiausias, kodėl tu atsiskyrei iš jaunų pulkelio? Šiandie tavo veseilėlė, tave apkaišė jaunas mergelės, kodėl tu neatmerki savo žydras akeles? (LTR 1446/30/).

Kita vertus, visuose tekstuose yra užuominų, kad per laidotuves keliamos vestuvės yra ne tokios, kokios būna tikrosios vestuvės:

Mariute mana Mariute, tai kokia tavo veseilėka kap ne svieta mergelių?.. Tai svieta mergelių subatėlės vakarėlį veseilėka – tai ana vesela, tai muzikėlė kerta, drūškelės gieda ir družbontėliai surinkta <...>. Družbontėliai sėdz žu stalalio, oi, ne toki kap svieta družbontėliai ir ne tep parėdzyci kaip svieta berneliai! <...> Tai perėjau kai martelė per ulyčėlį, tai suprašiau susiedėlių ir giminėlių, ir suvej veseilėkon, bet ne tokia veseilėka (LMD III 46^{b/7}).

Jauno nesusituokusio mirusio asmens mirties ir vedybų paralelę ir iš jos kilusią laidotuvių – vestuvių metaforą patvirtina ir lietuvių etnografiniai duomenys. Užuominų, kad šios laidotuvės iš dalies yra ir vestuvės, esama ne tik raudose, bet

ir laidotuvių apeigose. Jonas Balys lietuvių liaudies tradicijų sąvade „Mirtis ir laidotuvės“ pateikia tokį nesusituokusių mirusių žmonių laidojimo aprašą:

Nevedusių kapai skiriasi tuo, kad ant kapo dedamas rūtų vainikas (Šimkaičiai). Nevedusių karstus lydint apipindavo vainikais, papuošdavo žolynais (Kupiškis). Jeigu lydi jaunikį, tai kartais stovi apsirengusios šešios mergaitės – taip kaip veselijoje pamergės, – o kad mergelę, tai šeši vaikinai su kvietkomis (Seredžius) (BIML p. 88).

Kraštotyriminkė Marijona Čilvinaitė detaliai aprašė XX a. pradžios lietuvių mirusiųjų šarvojimo būdą, kuriame išryškėja mirusių ištekęusių moterų ir netekėjusių merginų įkapių skirtumai:

Senus laidoja tamsiais drabužiais arba pačiais geraisiais. Seniau <...> vyrus laidojo baltais: baltomis kelnėmis ir marškiniiais. Ant marškinių vilkdavo liemenę (vestę). Po kaklu parišdavo juodą, sulankstyta į kaklaryšį, skarelę, jei šilkinės neturėjo, rišo paprastą. Kojas apmaudavo baltomis kojiniųėmis, pasiūtomis iš to paties audeklo, kuriuo kloja karsto vidų. Tekėjusias moteris laidojo su jupkelėmis (bliuzėmis), išėiginiu sijonu. Prijuostę juosdavo vilnonę lapuotą, dažniausiai tamsią, kas neturėjo tamsios, juosė šviesią; kitos pačios, prieš mirdamos, prašydavo prijuosti baltą prijuostę. Ant galvos dėdavo čepčių – baltą kepurėlę, kvaldeliais išvalduotą, priešaky karoliukais ir gėlėmis nusagstyta. Ant čepčiaus gobdavo didelę, į kampus sulenktą, skarą, kurios kampus sukeisdavo priešaky ir virš skaros sunarindavo ant krūtinės rankas. Kojas apmaudavo baltomis kojiniųėmis. Jaunas mergaites laidojo išėiginiais, vestuviniiais drabužiais. Ant jų užmaudavo baltą, per vien, be rankovių, pasiūtą prijuostę – ilgą, iki šonų platumo. Ant pečių dėdavo tamsią, trikampiū sulenktą, šilkinę skarelę. Ant galvos dėdavo galionus arba rūtų vainiką, jei didelės kasos, tai jas apsukdavo vainiku aplink galvą ir įkaišydavo rūtų (Čilvinaitė 1943: 183, 184).

Tuo tarpu etnografe Angelė Vyšniauskaitė pateikia duomenų, iš kurių matyti, kad kitaip nei visi kiti šarvotos ne tik netekėjusios merginos, bet ir nevedę vaikinai. Taigi lietuviai mirusias netekėjusias merginas rengdavo panašiai kaip nuotaką vestuvėms – su rūtų vainikėliū ir baltais kaspinais, XX a. pradžioje – su veliumu. Pietų Žemaitijoje laikyta, kad jeigu mirusioji buvo išnašlavusi dvylika metų, tai galima jai uždėti rūtų vainikėlį, nes per tą našlystės laiką kaip ir atgaunama skaistybė. Netekėjusioms senoms merginoms ant karsto dangčio ar šone prikaldavo rūtų vainiką. Nevedusio jauno vaicino švarko atlapą, kaip ir jaunikiūi, papuošdavo ilgu baltu kaspiniu su rūtų puokštele. Nevedusiųjų ir netekėjusiųjų karstai būdavo apvainikuojami, puošiami gėlėmis (Vyšniauskaitė 1995: 447).

Panašių duomenų apie mirusiųjų palydėjimą į kapus ir karstų puošimą pateikia ir M. Čilvinaitė:

Jauniems sustato po du beržus vežimo galuose <...> ir prisagsto juos įvairiaspalvėmis popierinėėmis, jei nėra gyvų, gėlėmis, karsto galvugaly iš galo prisega rūtų vainikėlį, karsto šonus kartais irgi rūtų vainikėliais papuošia. <...> Mirus senesniems, vedusiems žmonėms, vežimo galuose stato egles be papuošimų (Čilvinaitė 1943: 190).

Mirties – vedybų motyvas aptinkamas ir karinėse-istorinėse dainose. Kare sunikiai sužeistas ar žuvęs karys prašo paukštelio (gegutės / varno) nuskristi namo ir pranešti, kad jis ne žuvo, o vedė. Toks kario prašymas (mirties vadinimas *vedybomis*) šiuo atveju tarsi atlieka eufemizmo funkciją, itin žiaurią, baisią naujieną pakeičia kita,

ne tokia skaudi jo artimiesiems, tokiu būdu paaiškinama, kodėl karys negrižta. Vis dėlto iš tolesnio šių vestuvių aprašymo ganėtinai aišku, kokios jos yra iš tikrųjų:

Nesakyk, gegule,
Kad užmušė čia mane,
Ei, pasakyk, gegule,
Apženinio čia mane,

Pasakyk, gegule,
Apženinio čia mane,
Ei, apženinio mane
Švytri šoblelė rankoj.

LLD 3 533

Juodas varneli,
Nesuk ant galvelės,
Lėk į mano šalį,
Pasakyk mergelei,
Kad aš apsiženijau
Su kita.

Buvo piršlelis
Šviesusis kardelis,
Buvo mergelė
Smarkioji kulkelė,
Kuri įsmigo
Į mano širdį.

LLD 3 534

Mirties – vedybų motyvas šiose lietuvių liaudies dainose gali būti interpretuojamas tik kaip poetinis vaizdinys, neturintis gilesnių sąsajų su laidojimo papročiais ir tikėjimais, tuo tarpu pirmiau cituotuose raudų tekstuose ir laidotuvių apeigose pasikartojančios metaforinės mirties ir vedybų bei laidotuvių ir vestuvių paralelės neabejotinai yra nulemtos ilgaamžės liaudies pasaulėžiūros nuostatų, savito požiūrio į žmogaus likimą ir tris pagrindinius žmogaus gyvenimo momentus: gimimą, vedybas ir mirtį. Kad tai yra ne pavieniai, spontaniškai atsiradę ar atsitiktiniai vaizdiniai, patvirtina kitų tautų folklorinėse tradicijose žinoma ta pati mirties – vedybų metafora. Ji yra užfiksuota ne tik laidotuvių raudose, bet ir papročiuose, posakiuose bei tikėjimuose.

Metaforinis nesusituokusių asmenų mirties kaip vedybų, o laidotuvių kaip vestuvių traktavimas paliudytas daugelio Europos tautų folklore. Kaimynai latviai laidotuvių raudų žanro neturi, tačiau minėtoji paralelė atsispindi šiame posakyje: *Neprecējušos cilvēku pirmo bērū dienu dēvēja par kāzām un tiktai otru par bērēm* LTT 2077 ('Nevedusių žmonių pirmąją laidotuvių dieną vadino vestuvėmis ir tik antrąją – laidotuvėmis') (cit. iš Vaitkevičienė 2001: 101).

Ritualas, kai netekėjusi mergina / nevedęs jaunuolis yra ištekinama / apveddinamas po mirties, buvo paplitęs daugelyje slavų kraštų ir kai kur išsilaikė iki pat XX a. pradžios. Per tokias laidotuves neretai vykdavo vestuvių inscenizacija, buvo atliekamos tam tikros vestuvinės apeigos. Beveik visoje Rusijos teritorijoje mirusi

mergina ar vaikinai buvo šarvojami kaip nuotaka ar jaunikis. Ukrainoje, Podolėje, netgi buvo tikima, kad mirusiam bešeimiui nebus vietos aname pasaulyje, todėl tokios laidotuvių buvo vadinamos vestuvėmis ir jose naudoti kai kurie vestuvių atributai. Mirusiai merginai prisegdavo du vainikėlius, o ją lydintiems mergaitėms duodavo skareles. Mirusiajai laidotuvių metu buvo paskiriamas jaunikis, paprastai tai būdavo vienas iš kaimo bendruomenės jaunuolių. Jam ant rankos užrišdavo vestuvinę skepetaitę, ir jis palydėdavo mirusiąją iki pat kapo duobės. Nuo tos akimirkos mirusiosios šeima ją laikė žentu, o kaimo bendruomenė – našliu. Panašūs papročiai buvo žinomi ir serbų bei bulgarų. Serbijoje, kai mirdavo jaunuolis, viena mergina apsirengdavo kaip nuotaka, imdavo du vainikėlius ir lydėdavo mirusįjį iki pat kapinių; karstą leidžiant į kapą, vienas vainikėlis buvo metamas ant karsto, kitas likdavo merginai. Ji vainikėlį kurį laiką nešiodavo ir po laidotuvių, nors iš tiesų ši mergina ne neketino tekėti už mirusio vaikinio jam gyvam esant (Еремина 1991: 170).

Baltarusijoje jaunai mirusiai merginai ant galvos dėdavo vainikėlį, nupintą iš rugiagėlių, neužmirštuolių, gvazdikų ir kitų gėlių bei žolynų, tačiau taip puošdavo tik vargingesnių šeimų merginas arba našlaites, o pasiturinčios šeimos mirusią merginą šarvodavo kaip jungtuvėms: aprengdavo nuotakos suknele, prisegdavo nuometą, į plaukus įpindavo gėlių ir kaspinų (Сысоў 2001: 294). Baltarusių raudose jaunų mirusių žmonių laidotuvių vadinamos *nelinksmomis vestuvėmis*, *niūriomis vestuvėmis*, *nemaloniomis vestuvėmis* ir pan., pavyzdžiui:

Дачушка мая любая!..
А зрабіла мне вяселлейка пячальнае.
Нашы песні не вясёлыя,
Нашы госці маркотныя,
А ні музыкі не іграюць,
А ні дзевачкі не скачуць,
А ўся наша бяседанька слёзкамi ўмываецца.

Cit. iš Сысоў 2001: 312

(‘Mano mylimoji dukrele!.. Surengei man liūdnas vestuves. Mūsų dainos nelinksmos, Mūsų svečiai nusiminę, Nei muzika groja, Nei mergelės šoka, Visas mūsų pokalbėlis ašarėlėmis plaunamas.’¹)

Šios teminės grupės raudose vyrauja leksinis semantinis sluoksnis, pasiskolintas iš vestuvinių dainų ir verkavimų. Pavyzdžiui, motina raudodama klausia mirusį sūnų, ką jis ketinąs kviesti pabroliais, muzikantais ir piršliais:

А каго ж ты будзеш прасіць падбратнічкам?
А каго ж ты будзеш прасіць падмузычнічкам?
А каго ж ты будзеш сабе у свацейкі браці?

Ten pat

(‘Ką gi tu kviesi į pabrolius? Kokius gi tu kviesi muzikantus? O ką gi tu kviesi piršliais?’)

¹ Ši ir toliau cituojamus tekstus laisvai vertė straipsnio autorė.

Poreikis per jaunų mirusių asmenų laidotuves atlikti laiku neįvykusių apeigų dalis, panaudojant tam tikrus vestuvių atributus ir įvedant pagrindinius vestuvių personažus, buvo ryškus ir finougrų kraštuose. Apie 1940 metus mordvių kaimuose dar užfiksuotas paprotys, kai vietoj mirusios netekėjusios merginos iš jos draugių būrio buvo išrenkama viena, kuri per laidotuves turėjo atlikti nuotakos vaidmenį ir būti tarsi gyvąja mirusiosios antrininke. Iš vaikinių taip pat buvo išrenkamas vienas jaunuolis, turėjęs atlikti jaunikio vaidmenį. Taigi buvo sudaroma jaunųjų pora, kuri po laidotuvių iš kapinių grįždavo į mirusiosios tėvų namus, su kitais artimaisiais imituodama vestuvių eiseną. Įėjus į trobą, buvo raudama vestuvinė rauda. Tuo tarpu marių kaimuose mirusiam jaunam nevedusiam vaikinui vestuvės buvo keliamos praėjus keturiasdešimčiai dienų po jo mirties (Еремина 1991: 170, 171, 188, 189).

Laidotuvių – vestuvių motyvas randamas ir Setu epe. Setu, pietryčių Estijos regionas, folkloristams gerai žinomas, nes čia, skirtingai nei kituose Estijos regionuose, ilgai gyvavo raudojimo tradicija. Taip pat šis kraštas garsus savo epu, kuris pirmą kartą buvo užrašytas tik XX a. pradžioje. Jis vadinasi „Merginos mirties giesmė ir Didžiosios vedybos“ (*N'eijo koolulaul & Suurõ saja*)². Taip kūrinių pavadino jo atlikėja A. Vabarna, o folkloristai dar jį vadina dvigubu epu arba epu dvyniu, nes jis turi dvi alternatyvias pabaigas. Epe pasakojama apie jaunos merginos gyvenimą patriarchalinėje bendruomenėje, apie jos mergavimą, santykius su tėvais, draugėmis ir vaikiniais. Tokia yra epo pradžia, kuri yra bendra dviem visiškai skirtingoms jo pabaigoms. Vienoje, pavadintoje „Merginos mirties giesmė“, pasakojama, kad merginai nepatinka jai asistuojantys vaikinai, ją erzina jų išūlus elgesys. Vieną naktį ji susapnuoja sapną, kad pas ją atvyksta piršliai iš ano pasaulio, t. y. mirties piršliai, ir jų elgesys, kitaip nei vaikinių, jai yra priimtinas. Mergina atsibunda sunkiai serganti ir netrukus miršta; tėvai, draugai ir artimieji ją palaidojo. Alternatyvioje pabaigoje pasakojama, kad merginai sapne pasirodo Jėzus su Marija ir pažada ją saugoti nuo visokių gundymų. Ryta ji atsikelia, nueina į mišką ir uždainuoja. Merginos dainą išgirsta jaunas ūkininkas ir netrukus jai pasiperša. Šis pasakojimas baigiasi ne liūdnomis merginos laidotuvėmis, o prašmatniomis vestuvėmis. Tuo tarpu pirmojoje pabaigoje, kai mergina miršta ir yra palaidojama, giminaičiai susirenka iš kapinių į jos tėvų namus. Susėdus prie stalo valgyti gedulingų pietų, atsistoja mirusiosios tėvas ir taip prabyla į susirinkusiuosius:

Ežiks ta ikula kōnōli:
„Joogōks nu, joogō, mu umatsō!
N'eo ommaks pulma nī puhtō!
S'edā mōtlō-ōs mino meeekkene,
tījā-ās hellā hingekkene:

² Setu regiono šiaurėje, Tonjos kaime, epą 1923 m. užrašė jaunas suomių etnomuzikologas Armas Otto Väisänenas (1890–1969) iš garsios liaudies dainų atlikėjos Anne Vabarnos (1877–1964). Beveik 80 metų šis epas gyvavo tik kaip rankraštis, užrašytas dviejose A. O. Väisänenos užrašų knygutėse, ir tik 2003 m. folkloristų Lauri Honko, Anneli Honko ir Paulo Hagu pastangomis jis buvo pirmą kartą publikuotas su vertimu į anglų kalbą leidinyje „Folklore Fellows Communications“ (No. 281). Epas yra atliktas ir užrašytas viena iš estų kalbos tarmių – Setu dialektu.

saaja ihkši kōd vasta vōtta,
kōd ood'i ma kodo kožilaist,
nuuks tul'P'i koolu koža,
nuuks veere liiva viina.“

FFC 492

(‘Jis verkdamas sako: „Gerkite dabar, gerkite, mano giminaičiai! Tai yra ir vestuvės, ir laidotuvės! Mano protas negalėjo nuspėti, mano romioji siela nieko nenujautė: aš visuomet norėjau iškelti vestuves, aš visuomet laukiau piršlių, tačiau atvyko mirties piršliai.“’)

Šioje dukros gedinčio tėvo kalboje girdėti panašūs motyvai kaip ir lietuvių raudose – ketinimas savo suaugusiai dukrai iškelti vestuves, apgailestavimas, kad to nespėjo padaryti, ir laidotuvių kaip vestuvių traktavimas.

Laidotuvių – vestuvių motyvas žinomas ir Pietų Europoje. Šiame regione bene tvirčiausiai laidotuvių ir vestuvių ritualai yra susiję graikų tradicinėje kultūroje. Viena akivaizdžiausių šių dviejų ritualų sąsajų yra laidotuvių raudos ir vestuvinės dainos. Dalis tekstų, raudamų per laidotuves ir dainuojamų per vestuves, yra tie patys. Tiek melodija, tiek naratyvinės struktūros – tos pačios, tik priklausomai nuo aplinkybių, kur ir kokia proga atliekamas kūrinys, pastebimos nežymios variacijos. Jei kūrinys dainuojamas per vestuves, stilius yra kiek gyvesnis, linksmesnis, o melodija sudėtingesnė, jei raudamas per laidotuves – stilius niūresnis ir santūresnis, o melodija yra vienesnė ir paprastesnė (Danforth 2004: 157). Pagrindinė visų šių tekstų tema – išsiskyrimas, atsisveikinimas. Per vestuves su artimaisiais atsisveikina nuotaka (Graikijoje, kaip ir Lietuvoje, dažniausiai po vedybų jaunoji išeidavo gyventi į vyro namus ir paprastai jai, o ne jaunikiui reikėdavo atsisveikinti su savo tėvais ir artimaisiais), o per laidotuves – mirusysis. Pavyzdžiui:

Κάτσε, Νίχο μ', ἀχόμ'ἀπόψ',
χι αἴριο πρωι νά φύγης.
– Τώρα σέ χάμποσην ώρα
δχωρισμός βαρύς θά γίν'.
Θά χωρίο' ἀπ' τήνἀγπη μ'.
Θά χωρίο' ἀπ' τό Δημήρη μ'.
Θά χωρίο' ἀπ' τά έγγόνια μ'.

Cit. iš Danforth 2004: 158

(‘Pasilik čia, Nikos, nors šiai nakčiai, ir išvyk rytoj rytą! – Greitai įvyks skaudus išsiskyrimas. Aš atsiskirsiu nuo savo žmonos. Aš atsiskirsiu nuo Dimitrio. Aš atsiskirsiu nuo savo anūkų.’)

Tai per laidotuves atliekama rauda – joje apraudamas miręs Nikos. Šioje raudoje tarsi prabyla ir pats velionis – jis kalba apie savo išsiskyrimą su žmona, sūnumi Dimitriu ir anūkais. Vestuvėse šis kūrinys atliekamas, kai į nuotakos namus atvyksta jaunojo pulkas pasiimti nuotakos jungtuvėms bažnyčioje, tik tada tekste mirusiojo vardą keičia nuotakos vardas, o paskutinėse trijose eilutėse *žmoną, Dimitrį ir anūkus – motina, tėvas, broliai ir seserys*.

Pirmiau nurodyta laidotuvių ir vestuvių paralelė (atliekami tie patys kūriniai) būdinga ne tik mirusių jaunuolių laidotuvėms, bet visiems be išimties mirusiesiems,

tačiau ir Graikijoje jaunų nesusituokusių mirusių žmonių laidotuvėse esama daugiau vestuvių citatų nei senų ar vedusiųjų / ištekėjusiųjų laidotuvėse. Jaunų mirusių asmenų laidotuvėse analogija tarp vedybų ir mirties ypač ryški ir daug kartų aiškiai išreiškiami. Mirus jaunai merginai ar vaikinui, atliekamos tam tikros vestuvių ritualo dalys, naudojami kai kurie vestuvių atributai. Tokia proga netgi sakoma: *Tin kidhia tin kanoume sa ghamo*, cit. iš Danforth 2004: 160 (‘Mes švenčiame laidotuves kaip vestuves’). Tokių laidotuvių raudose teigiama, kad mirusiosios vyras esąs nepažįstamas keistas svetimšalis, kuris pagrobia jauną nuotaką iš tėvų namų. Tas nepažįstamasis iš esmės yra mirties personifikacija. Mirus jaunam vaikinui, raudama, kad jis į žmonas ims *juodąją žemelę*³.

Vedybų ir jauno mirusio žmogaus mirties sąsajos ypač išryškėja ekshumacijos, primenančios lietuvių atminus, metu. Per ekshumaciją kaukolė pasveikinama bučiniu ir į ją įdedama pinigų. Tai yra aliuzija į vestuvių ceremoniją, kai jaunikis ir nuotaka po jungtinių bažnyčioje yra sveikinami, bučiuojami ir jiems dovanojama pinigų. Jaunos mirusios merginos kaukolė apgobiamą skarele, kurią ji buvo pasiruošusi savo kraičiui dar gyva būdama. Per šias apeigas taip pat raudamos raudos, kurios gali būti atliekamos ir kaip vestuvinės dainos (ten pat: 162, 163).

Yra keletas mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių metaforų mokslinių interpretacijų. Latvių tautosakininkas ir mitologas Pēteris Šmitas XX a. pradžioje išleistoje studijoje „Latvių mitologija“ irgi atkreipė dėmesį į šią metaforinę paralelę lietuvių ir latvių tautosakoje. Reiškinių, kai jauno žmogaus mirtis prilyginama vestuvėms, mokslininkas įvertino kaip optimistinę liaudies poezijos nuostatą (Šmitas 2004: 91). Jis rėmėsi Otto Böckeliu, kuris teigė, kad „mirtis liaudies poezijoje niekad nėra atgrasus reiškiny, giltinė su dalgiu jai nepatinka. Mirtis – tai džiaugsmingos vestuvės“ (ten pat: 90). P. Šmitas iš kai kurių latvių ir lietuvių folkloro duomenų daro prielaidą, kad šios vestuvės buvo sietos su vėlėmis. Taigi A. Juškos užrašytose raudose minimi *vėlių žentelis* ir *vėlių martelė* bei vienoje latvių dainoje apdainuojamos mirusio brolio vestuvės su *vėlių nuotaka* leidžia manyti, jog tikėta, kad jauni mirę nesusituokę žmonės susituoksia aname pasaulyje su kitomis vėlėmis, todėl tokios laidotuvės ir buvo prilyginamos vestuvėms (ten pat: 90, 91). Vis dėlto, norint pagrįsti teoriją dėl

³ Amerikiečių antropologas Loringas Danforthas, tyręs mirties kaip vedybų suvokimą graikų laidotuvių apeigose, vestuvių metaforą interpretuoja kaip bandymą medijuoti gyvenimo ir mirties opoziciją. L. Danforthas teigia, kad metaforos galia slypi jos galimybėje pakeisti mūsų įprastinį požiūrį į pasaulį. Ji parodo panašumą ten, kur egzistuoja skirtumai, ji demonstruoja tapatumą ten, kur matyti tik opozicijos, ir tokiu būdu priverčia mus į viską pažvelgti kitomis akimis. Mirtis yra viena iš pačių „neaiškiausių“ žmogaus patirčių. Metaforinis teiginys, kad mirtis yra vedybos (ir iš jo kilusios metaforos: laidotuvės yra vestuvės, kapai yra mirusiojo namai ir pan.), yra mėginimas šiek tiek geriau pažinti, suprasti ir įsivaizduoti mirtį. Apibūdinant mirtį gyvenimo terminais, paneigiamas mirties baigtinumas, nepažinumas ir „kitoniškumas“. Tai sukuria iliuziją, kad mirtis nėra gyvenimo pabaiga ar totalus gyvenimo paneigimas. Vedybos yra itin tinkama metafora medijuoti gyvenimo ir mirties opoziciją dėl savo paradoksalaus panašumų ir skirtumų santykio. Kaip ir mirčiai, vedyboms būdingas išvykimas ar išsiskyrimas, bet jis yra ne toks kraštutinis kaip mirties atveju: tas, kas išvyksta jų metu, išsiskiria su savo šeima ir gimtaisiais namais, bet lieka gyvas. Taigi vedybos yra tarsi mirties atmaina, dalinė mirtis. Vis dėlto opozicija tarp gyvenimo ir mirties niekada negali būti medijuota iš tikrųjų, ši mediacija, kur mediatoriaus vaidmenį atlieka vedybos, yra tik metaforinė (Danforth 2004: 160, 161).

jaunų mirusių žmonių vedybų su vėlėmis, nėra pakankamai duomenų, taip pat tiek O. Böckelio, tiek P. Šmito tokių laidotuvių kaip džiaugsmingų vedybų interpretacija atrodo kiek abejotina. Tradicinėje kultūroje, kurioje atsispindi ir liaudies požiūris į mirtį, iš dalies galima išvelgti optimistinę nuostatą, nes čia tikima sielos nemirtinumu ir būties tęstinumu po mirties. Vis dėlto mirtis lietuvių ir kitų tautų laidotuvių raudose bei apeigose, posakiuose veikiau suvokiama ne kaip džiaugsmingos, o kaip liūdnos ir niūrios vestuvės. Kai konkrečioje raudoje motina ar sesuo aprauda ne laiku mirusį sūnų ar dukterį, brolių ar seserį, juntamas ne optimizmas, o visiška rezignacija ir nuolatinis apgailėstavimas, kad mirė žmogus, nespėjęs atšvesti netgi savo vestuvių, vieno svarbiausių, o galbūt ir džiugiausių gyvenimo momentų, kuris, remiantis tradicine liaudies pasaulėžiūra, rodo dvasinę ir fizinę žmogaus brandą.

Pirmoji moksliskai pagrįsta teorija, galinti paaiškinti laidotuvių ir vestuvių paralelę, buvo Arnoldo van Gennepo studija apie perėjimo ritualus. Tiek vestuvės, tiek laidotuvės pagal šią teoriją priklauso tai pačiai perėjimo ritualų (*rites de passage*) grupei. Šių ritualų esmė yra perėjimas į kitą egzistencijos būseną (mirties ar gimimo atveju) ar socialinį statusą (vestuvių atveju). Kiekvienas perėjimo ritualas turi pagrindinį veikėją, vadinamąjį neofitą, kuris ir pereina į kitą būseną: gimimo – naujagimis (iš dalies ir gimdyvė), vestuvių – jaunavedžiai, laidotuvių – velionis (Геннеп 1999: 134–150). Taigi laidotuvių ir vestuvių ritualus sieja tipologinė giminytė, dėl to per laidotuves atsiranda vestuvių, o per vestuves – laidotuvių apeigų citatų arba tiesiog fiksuojamos abiejų šių ritualų bendrosios vietos, pasikartojantys motyvai. Tokių pavyzdžių esama beveik visų tautų folklorinėse tradicijose, pavyzdžiui, kelio, svečio temos lietuvių ir kai kurių slavų tautų laidotuvių ir vestuvių raudose, taip pat kai kuriuose slavų kraštuose tikima, kad sapnuoti vestuves reiškia būsiant laidotuves, o kai sapnuoji savo laidotuves, vadinasi, greitai laiku ištekėsi arba vesi (Байбурин 1995: 67). Be to, senosios vedybų apeigos – tai ne tik šventė, linksmybės ir pramogos. Per vestuves nuotaka rauda vestuvines raudas – verkauja, nes ji, panašiai kaip ir mirusysis, po vestuvių turinti palikti gimtuosius namus, atskirti nuo giminės, artimųjų ir išeiti į vyro giminės bendruomenę.

A. van Gennepo teorija nubrėžia pagrindines tipologines mirties ir vedybų bei laidotuvių ir vestuvių paraleles, nurodo šių ritualų panašumus, pasitelkdama bendrą vardiklį – perėjimo ritualų koncepciją. Ši teorija paaiškina, kodėl per laidotuves atsiranda vestuvių, o per vestuves – laidotuvių apeigų elementų. Tokio elementų pasikartojimo, perkėlimo pagrindas – įsitikinimas, kad tiek vestuvės, tiek laidotuvės priklauso tai pačiai perėjimo ritualų paradigmam. Tačiau jauno mirusio žmogaus laidotuvėse vestuvių tema įgyja papildomų semantinių aspektų, kuriems paaiškinti prireikia ir papildomo teorinio pagrįstumo bei motyvacijos. Jaunų mirusių nesuistuosusių asmenų laidotuvėse vedybų analogijos daug dažnesnės nei seno žmogaus ar jauno, tačiau jau turinčio savo šeimą. Šį fenomeną padeda pagrįsti rusų folkloristų Valerijos Jeriominos ir Alberto Baiburino bei Georgijaus Levintono interpretacijos.

Vestuvių – laidotuvių poetinę formulę V. Jeriomina kildina iš II–X a. slavų kraštuose buvusių laidojimo papročių. Archeologiniai duomenys ir rašytiniai šaltiniai liudija, kad šiuo laikotarpiu gyvavo paprotys kartu su mirusiuoju ant laužo sudeginti

ar palaidoti į žemę ir jo našlę, o mergina prieš ištekėdama išpareigodavo numirti kartu su savo vyru (net ir tada, jeigu tai būdavo labai ankstyva mirtis). Ilgainiui šias realijas pakeitė jų imitacinės formos – sąlygiški simboliniai pakaitalai. Našlė, pageidaujanti sekti paskui sutuoktinį į aną pasaulį, nusikirpdavo plaukus ir padėdavo juos į karštą šalia mirusiojo. Šie nukirpti ir į karštą įdėti plaukai atliko simbolinį našlės antrininkės vaidmenį. Toks paprotys buvo žinomas pietų slavams, armėnams, osetinams, tuo tarpu Komijoje, mirus senam vyrui, našlė į karštą dėdavo siūlą sulig savo ūgiu ir sakydavo: „Štai tau draugė, nelauk savo senės“; o jei mirdavo jaunas vyras, našlė, dėdama siūlą, sakydavo: „Štai tau pora, aš dar galbūt ištekėsiu, tai tu nepyk.“ Pasilaidojimą kartu su mirusiu sutuoktiniu išstūmus simboliniams veiksams, keitėsi ir papročio motyvacija. Siūlas čia simbolizuoja ne mirusiojo našlę, o apskritai žmoną, kuri pakeis paliktąją šioje žemėje. Galų gale tas paprotys transformavosi tiek, kad vestuvių motyvai atsirado ten, kur jų nebuvo iki tol – jaunų mirusių nesusituokusių žmonių laidotuvėse, ir beveik visiškai išnyko vedusiųjų / ištekėjusiųjų laidotuvėse. Vaizdinį apie žemiškosios santuokos tąsą aname pasaulyje išstūmė samprata apie apskritai santuokos būtinybę visiems mirusiesiems. Ankstesni papročiai liudijo apie gyvenimo tęstinumo patenkinimą aname pasaulyje ir todėl mirusiajam buvo suteikiama tai, ką jis turėjo šiame gyvenime, įskaitant ir žmoną, tuo tarpu vėliau šis paprotys transformavosi į sampratą, kad mirusysis iš gyvenimo turi pasiimti tai arba pasinaudoti tomis malonėmis, kuriomis nespėjo pasimėgauti gyvas būdamas. Tokia pasaulėžiūros kaita nulėmė vestuvinių atributų, personažų ir simbolių atsiradimą nesusituokusių žmonių laidotuvėse (Еремина 1991: 166–170). Šie papročiai papildomai dar buvo motyvuojami jų apsaugine funkcija: tikėta, kad, mirus nevedusiam jaunuoliui ar netekėjusiai merginai ir neatlikus tam tikrų vestuvinių apeigų per jų laidotuves, jie po mirties neduosią ramybės gyviesiems, vaidensis (ten pat: 168).

Straipsnio autorei patikimiausia pasirodė folkloristų A. Baiburino ir G. Levintono interpretacija. Iš esmės ji neprieštaruoja V. Jeriomino požiūriui – tik šiek tiek jį papildo. A. Baiburinas ir G. Levintonas akcentuoja, kad vestuvių ir laidotuvių ritualai susiję ne tik paradigmškai, kaip teigė A. van Gennepas, bet ir sintagmiškai. Pasak rusų mokslininkų, į vestuves ir laidotuves visų pirma reikėtų pažvelgti kaip į gyvenimo ciklo sintagmas (Байбурин 1995: 68). Jauno nesusituokusio žmogaus mirtis yra natūralios įvykių sekos *gimimas – vedybos – mirtis* pažeidimas, vienos būtinos sintagmos praleidimas. Taip pat šiuo atveju gyvenimo ciklas yra suardomas ir kitu požiūriu. Tobulas ciklo variantas yra tada, kai vaikai miršta vėliau nei tėvai, tuo tarpu straipsnyje aptariamų laidotuvių metu dažniausiai būna atvirkščiai. Tačiau gyvenimo ciklo ritualų visuma reikalauja praleistas apeigas atlikti vėliau, todėl jaunų mirusių žmonių laidotuvės ne šiaip sau cituoja vestuves, o įtraukia jas kaip būtina, tiesa, dėl susiklosčiusių aplinkybių kiek redukuotą, komponentą (ten pat: 88). Taigi vienos neįvykusios gyvenimo ciklo sintagmos požymiai perkeliama kitai (vestuvių laidotuvėms), šis perkėlimas ir suponuoja metaforiško laidotuvių kaip vestuvių vaizdinio atsiradimą raudose bei laidotuvių apeigose. Tokiu būdu laidotuvių metu tarsi kompensuojamas laiku neįvykęs, bet, pasak liaudies pasau-

lėžiūros, būtinas žmogaus gyvenimo įvykis. Kodėl jis turi būti vienaip ar kitaip paminėtas ar atliktas tokiu kraštutiniu momentu – žmogui mirus, galėtų paaiškinti kai kurios liaudies pasaulėžiūros nuostatos nevedusių ir netekėjusių asmenų atžvilgiu. Istorikė Dalia Marcinkevičienė, tyrusi XIX–XX a. pradžios lietuvių šeimos, santuokos ir skyrybų institucijas, išanalizavusi istorinius duomenis, konstatavo, kad asmenų, dėl vienų ar kitų priežasčių nesukūrusių šeimos, lietuvių visuomenė netoleravo ir stengėsi išstumti už valstiečiams bei smulkiems bajorams įprasto gyvenimo ribų. Tokiai marginalinių bešeimių grupei priklausė nesantuokiniai merginų vaikai (vadinamieji benkartai) ir jų motinos, taip pat nevedę ūkininkų broliai bei netekėjusios seserys (vadinamieji senberniai ir senmergės) ir kitos šeimos nesukūrę našliai. Neigiama, nepalanki pažiūra į šiuos žmones iš esmės nesikeitė visą XIX šimtmetį ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais (Marcinkevičienė 1999: 28). Kad savo šeimos neturėjimas buvo vertinamas kaip rimtas žmogaus trūkumas, rodo ne tik istoriniai mentaliteto tyrimai, bet ir mitologijos bei etnografijos duomenys. Kaip jau minėta, Podolėje buvo tikima, kad mirusiam be šeimos, t. y. netekėjusiai ar nevedusiam, žmogui aname pasaulyje nebūsią vietos. Taip pat Ukrainoje buvo žinomos senmergių ir senbernių bausmės, vykdomos per Užgavėnes. Tie, kas praėjusiais metais ir vėl neatliko pagal amžių jiems jau priklausančio ritualo ir nesukūrė šeimos, buvo baudžiami – pririšami prie trinkų ir iš jų tėvų reikalaujama išpirkos (Байбурын 1995: 66). Be to, ne tik Ukrainoje, bet ir lietuvių bei kitose tradicijose gyvavo nemenka meilės magijos sritis, kuri buvo pasitelkiama šiam trūkumui pašalinti.

Taigi jaunų nesusituokusių žmonių mirties kaip vedybų supratimas ir vestuvių metafora tokiose laidotuvėse tiek lietuvių, tiek kitų tautų folklorinėse tradicijose yra užuomina apie redukuotą vestuvių ritualą, kuris per laidotuves atliekamas kaip būtinas, labai svarbus, bet dėl mirties neįvykęs žmogaus gyvenimo įvykis.

Išvados

1. Lietuvių laidotuvių raudose, kuriomis apgarbstomas miręs jaunas nevedęs vaikas ar netekėjusi mergina, retkarčiais pasigirsta metaforiniai mirties – vedybų ir laidotuvių – vestuvių motyvai. Šios poetinės formulės turi atitikmenų ir kitų tautų (latvių, slavų, finougrų, graikų ir kt.) folklorinėse tradicijose. Jauno žmogaus mirties ir vedybų paralelė eksplikuojama ne tik laidotuvių raudose, bet ir su laidotuvėmis susijusiuose papročiuose – tiek šarvojant, tiek lydint į kapus ir laidojant tokį žmogų naudojami vestuvių atributai, kartais pasirodo ir pagrindiniai vestuvių veikėjai arba atliekamos tam tikros redukuotos vestuvių apeigos.

2. Jauno nesusituokusio žmogaus mirties kaip vedybų fenomeną veikiausiai lėmė gyvenimo ciklo ritualų visumos samprata. Remiantis liaudies pasaulėžiūra, dar nevedusio vaikino ar netekėjusios merginos mirtis yra gyvenimo ciklo, arba natūralios įvykių sekos *gimimas – vedybos – mirtis*, pažeidimas. Siekiant išvengti nepageidaujamo šio pažeidimo pasekmių (kad mirusysis būtų priimtas į aną pasaulį, po mirties

nesivaidentų ir pan.) ir bent kiek atlyginti žmogui likimo padarytą skriaudą, per laidotuves iš dalies buvo švenčiamos ar bent simboliškai paminimos ir neįvykusios vestuvės. Gyvenimo ciklo ritualų visumos samprata reikalauja praleistas apeigas įtraukti į vėlesnes, tad vienos neįvykusios gyvenimo ciklo sintagmos (vedybų) požymiai perkeliama kitai (laidotuvėms). Toks perkėlimas ir suponavo metaforinio laidotuvių – vestuvių vaizdinio atsiradimą lietuvių laidotuvių raudose bei papročiuose ir kitų tautų laidojimo apeigose.

ŠALTINIAI

- BIML – Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, Md., 1981.
BsLR – Lietuvių raudos [su D-ro J. Basanavičiaus prakalba], kn.: *Lietuvių tauta*, kn. 4, sąs. 1, Vilnius, 1926.
JLD – *Lietuviškos dainos*, t. 3, užrašė Antanas Juška, Vilnius, 1954.
FFC – Maiden's Death Song & The Great Wedding, *Folklore Fellows Communications*, 2003, No. 281.
LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1, parengė Pranė Jokimaitienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1985.
LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, [sēj.] 1–4, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits, Rīgā, 1940–1941.

LITERATŪRA

- Čilvinaitė Marijona 1943. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai, *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 179–202.
Danforth Loring M. 2004. Metaphors of Mediation in Greek Funeral Laments, in: *Death, Mourning, and Burial*, Oxford, p. 156–166.
Marcinkevičienė Dalia 1999. *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*, Vilnius.
Šmitas Pēteris 2004. *Latvių mitologija*, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas, Vilnius.
Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos*, Vilnius.
Vyšniauskaitė Angelė 1995. Laidotuvės, kn.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius.
Байбури́н А. К., Левинто́н Г. А. 1995. Похороны и свадьба, kn.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва, p. 64–99.
Геннеп Арнольд ван 1999. *Обряды перехода*, Москва.
Еремина Валерия И. 1991. *Ритуал и фольклор*, Ленинград.
Сысоў У. М. 2001. Структурны анализ абраду: Функцыі рытуальных і вербальных кампанентаў, kn.: *Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка*, kn. 2: *Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр*, Минск, p. 277–345.

REGARDING THE DEATH–WEDDING METAPHOR IN LITHUANIAN FUNERAL LAMENTS

DALIA ČERNIAUSKAITĖ

Summary

In Lithuanian funeral laments mourning the passing away of a young unmarried person, sometimes the metaphoric parallels of death–wedding and funeral–marriage are developed. These texts present funeral as a sad kind of wedding or wedding eve ceremonies, the deceased person is perceived here as a bride or a bridegroom, while friends or relatives assume roles of groomsmen or bridesmaids.

Metaphoric treatment of death as wedding and funeral as marriage ceremony is attested in numerous folkloric traditions of other European peoples as well. In Latvia, the first day of funeral of an unmarried deceased person was referred to as the wedding day, while only the second one was called funeral. Until the beginning of the 20th century, almost on all the territory of Russia, at the funerals of young unmarried people weddings used to be staged. The funeral–marriage parallel is particularly prominent in the Balkan countries. In Greece, similar texts are lamented at funerals and sung at weddings (only insignificant variations are observed depending on the context of performing, otherwise the similar main melody and narrative structures are retained).

The phenomenon of death–wedding parallel of a young unmarried person might be caused by the perceived totality of the life cycle rituals. According to the traditional worldview, passing away of a young unmarried man or a girl breaches the life cycle, or the natural sequence of events, which should proceed as follows: *birth – marriage – death*. In order to avoid undesirable after-effects of this breach (i.e. to ensure admittance of the deceased into the underworld and prevent him / her from haunting the living, etc.), as well as at least partly compensate for the lethal injustice suffered by the deceased person, the unperformed wedding used to be celebrated or at least symbolically mentioned. The perceived totality of the life cycle rituals requires incorporation of the omitted rites into the subsequent ones, thus traces of one missing syntagma of the life cycle, i.e. the wedding, are transferred to another one, i.e. the funeral. Such transferring presupposed formation of the metaphoric image of funeral–marriage in Lithuanian funeral laments and customs, as well as in the funeral rites of other peoples.

Gauta 2007-02-06

FOLKLORINĖ LAIŠKO PARADIGMA

VITA IVANAUSKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Tyrimo objektas – laiško, kaip kultūrinio-komunikacinio fenomeno, raiška folklorinėje tradicijoje; epistolinio pobūdžio folkloriniai motyvai lietuvių dainose.

Darbo tikslai – bandoma pasekti laiško – rašytinės komunikacijos elemento – atėjimo ir įsitvirtinimo folklorinėje tradicijoje tendencijas, išryškinti ir aptarti kai kuriuos laiškų rašymo ir skaitymo ypatumus rašto besimokiusioje lietuvių kaimo bendruomenėje. Taip pat siekiama išskirti ir paanalizuoti ryškesnius epistolinio pobūdžio motyvus bendrame folklorinės tradicijos raiškos kontekste, pagrindinį dėmesį sutelkiant į *laiško / gromatėlės* rašymo, siuntimo, skaitymo folklorines manifestacijas liaudies dainose. Aktualia siekiamybe šiame tyrime laikomas ir laiško santykio su kitais populiariais įvaizdžiais (paukščio, žirgo, vėjo ir kt.) folkloro kūrinų variantuose identifikavimas.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis, aprašomasis.

Žodžiai raktai: laiškas / gromatėlė, epistoliniai motyvai, komunikacija, rašymas, skaitymas.

Įvadinės pastabos

Šimtametę komunikacinę patirtį sugėrusi epistolinė kultūra mūsų dienomis pakitusi kaip niekad. „Tikrųjų“, t. y. ranka rašytų ir užklijuotuose vokuose siunčiamų, laiškų vis mažėja, žmonės renkasi spartesnius, kuo mažiau laiko užimančius susižinėjimo būdus, kuriuos siūlo internetas ir mobiliųjų telefonų rinka. Šiuolaikinės žinių perdavimo technologijos siekia sukurti komunikaciją beveik be pertrūkių, be laiko ir lūkuriavimo. Daromės vis nekantresni. Rečiau beprisimename, atrodytų, dar netolimą praeitį menančias susižinėjimo formas, kai buvo įprasta ir natūralu su džiugesiu ar nerimu dienas ar net savaites laukti atsakymo į laišką, kurį parašei tyloje ir susikaupime, gal net ne iš karto, sugadinęs ne vieną popieriaus lapą, o parašęs ne tik atidžiai perskaitei, bet ir perrašei, kad pasiliktum kopiją. Šiandienos elektroniniai laišakai skraidina žinias, patys iškart perskaityti ar kiek vėliau išnykdami (nedaug yra žmonių, saugančių tokią korespondenciją); mažta laiško, kaip *rankas jaukiai šildančio* ar, atvirksčiai, *skausmingai deginančio*, pasak liaudies dainų, *prie skrynios antvožėlio prikalamo*, ryšio su brangiu (ar jau nebe) žmogumi liudijimo pojūtis. Seniau ranka rašyti laišškai, kuriuos kartais visai netikėtai *atrاندi*, darosi kiek

panašūs į Broniaus Radzevičiaus aprašytus laikų kaitos užklupto žmogaus rankų vartomus senosios kaimo kultūros rakandus, daug visko į save sugėrusius, kadaise tokius iškalbingus ir nepakeičiamus, o štai dabar net šiek tiek gluminančius... (žr. Radzevičius 1995: 50).

Kultūros istorijoje laiškai įsitvirtino toli gražu ne tik kaip *susižinojimo raštai*, kaip juos apibūdina kai kurie šiuolaikiniai žodynai; jie suformavo savitą, formų ir prasmių turtingą subkultūrą, apimančią tiek senąją griežtai kanonizuotą, tautų likimus lemdavusią valdovų korespondenciją, tiek vėliau atsiradusį spalvingą privatų žmonių susirašinėjimą, mūsų laikais neretai tampantį, sakyčiau, paradoksalumo neišvengiančio (nes tai, ką vienas kitam rašė du žmonės, staiga tampa perskaitoma visiems raštingiesiems) literatūrinio žanro kūriniais.

Į lietuvių folklorą laiškai atėjo pirmiausia kaip tradicinės bendruomenės gana vėlai pažintos, labai ją sujudinusios ir sparčiai progresavusios rašto kultūros elementai. Kuo šiuolaikinei folkloristikai svarbi epistolinė tradicija? Vėlyvesniame folklore vis dažniau aptinkamos įvairios rašytinės kultūros formos skatina atidžiau sekti jų adaptacijų ir poveikio žodinei tradicijai kryptis. Šiuo požiūriu išties prasminga pasigilinti į laišką, kaip rašto kultūros reprezentanto, raišką folklorinėje tradicijoje. Žodinės ir rašytinės kultūrų sąsajos folklorinėje tradicijoje, aktyvi jų tarpusavio įtaka – vis plačiau šiuolaikinėje folkloristikoje aptariami klausimai. Kitas aktualus aspektas sietinas su folkloro kūrėjais-atlikėjais. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Lietuvos kaime jau buvo nemažai raštingų žmonių, aktyviai naudojusį savo raštingumą laiškams rašyti ir skaityti. Tuo pačiu metu jie – folklorą kuriančio ir atliekančio kolektyvo dalis, neabejotinai šiai kūrybai pasitelkianti ir visas naujas kultūrinės patirtis. Kitas reikšmingas dalykas, skatinantis šiuolaikinę folkloristiką gilintis į laiškų tradiciją, – sunkiai besuskaičiuojama epistolinių motyvų gausa pačiuose folkloro tekstuose. Pirmiausia, žinoma, reikia kalbėti apie dainuojamąją tautosaką. Liaudies dainose randame išpūdingą ir savitą, folklorinės tradicijos kanonams paklususios, o kartu juos gerokai pakeitusios epistolinės kultūros realizaciją. Šiame straipsnyje kaip tik ir bus pabandyta atidžiau pažvelgti į kai kuriuos reikšmingesnius *laiško / gromatėlės* bruožus.

Laiškas tradicinėje lietuvių bendruomenėje

Kalbant apie epistolinės komunikacijos ištakas Lietuvoje, pirmiausia minėtini senojoje raštijoje įsiamžinę kunigaikščių laiškai. Jie kartu su senųjų metraščių tektais žymi rašto kultūros pradžią ir, pasak Ingės Lukšaitės, prabyla apie „daugelį kultūros istorijos problemų: žodžio ir rašto santykį, žodžiu ir papročiu paremtos pagoniškos kultūros sandūrą su seniai raštą vartojusių krikščioniškų valstybių kultūra; palaipsnį rašto išgyvenimą visuomenės veikloje, jo vartojimo sunkumus ir pagaliau – meninės žodžio raiškos galimybes tarp Europos kultūrų suformuotos raštijos taisyklių ir laisvai, spontaniškai pasirenkamų formų“ (Lukšaitė 1996: 7, 8). Klasikinei epistolinei kultūrai būdingas savitas kanoniškumas, paskatintas dar

prieš daugybę šimtmečių pradėtų aktyviai taikyti įvairiuose *ars dictaminis* veikaluose pateiktų reikalavimų rašomų laiškų formai, o iš dalies ir turiniui. *Saliutatio, captatio benevolentiae, narratio, petitio, conclusio* – šias privalomas rašomo laiško teksto dalis gerai išmanė Europos valstybių, taip pat ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštuomenė (žr. Ragauskienė, Ragauskas 2001: 67; Čapaitė 1996: 62; VdŽ 146). Epistolografijos sankcionuota laiškine komunikacija dvelkia oficialumu, puošnia retorika, akylesni tyrinėtojai tik kur ne kur joje išvelgia rašančio asmens individualumo ženklų. Žinoma, kalbėti apie laiškų rašymą valstietiškosiose LDK bendruomenėse dar netenka. Jis čia galėjo atsirasti tik su valstiečių raštingumu, ilgą laiką buvusi vien nedaugelio išrinktųjų privilegija ir tik XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje pamažu tapusi visuotinesniu saviraiškos būdu.

Kalbant apie epistolinės komunikacijos sklaidos pradžioje Lietuvoje laiškus rašiusiųjų kontingentą, pažymėtina, jog čia, kaip ir apskritai visoje rašto pažinimo ir taikymo istorijoje, pirmieji laiškų rašytojai buvo vyrai, moterų – tiek aukštuomenės, tiek valstietijos atstovų – asmeninė korespondencija atsirado gerokai vėliau. Epistolinės kultūros studijose nurodoma, kad pirmieji LDK visuomenės socialiniam elitui priklausančių didikių privatūs laišakai pasirodė XV a. pabaigoje, o valstiečių moterų – „ne anksčiau kaip XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje“ (Ragauskienė, Ragauskas 2001: 28, 42). Kiek užbėgdama už akių tolesnei epistolinių folkloro motyvų analizei pasakysiu, kad ši tendencija atsispindi ir liaudies kūryboje. Karinėse-istorinėse dainose (šiam žanre turbūt anksčiausiai įsitvirtino įvairūs su laiškais susiję motyvai) laiškus rašo tik vyrai, o jų siuntimo kryptis visada viena – iš karo į namus. Tik pačiuose vėlyviausiuose šio žanro kloduose retsykiais sušmėžuoja į karą broliui ar berniui siunčiamų laiškų motyvai. Gausesnių moteriškosios laiškų kultūros ženklų aptinkame gana vėlyvos kilmės meilės dainose. Vestuvinėse ir šeimos dainose absoliuti dauguma rašomų laiškų jau taip pat priklauso moterų plunksnai (dažniausiai tai toli nuo tėvų namų atsidūrusių marčių laiškų-skundų namiškiams folkloriniai atspindžiai).

Į rašto kultūrą bežengiančiame valstietiškajame lietuvių sociume suklestėjo savitas *gromatų rašymo* modelis, derinantis senosios epistolinės kultūros kanonų atgarsius ir folklorinės kultūros komunikacijas. Turime nemaža patvirtinimų, jog raštingi kaimo žmonės, padėdavę beraščiams kaimynams ir artimiesiems parašyti laiškus, laikėsi nusistovėjusių teksto komponavimo formų. Kaimo šviesuliai, iš aplinkinių išsiskyre raštingumu ir rašto nepažįstantiems bendruomenės nariams padėdavę palaikyti ryšį su toli nuo namų esančiais artimaisiais, neabejotinai sulaukdavo išskirtinio dėmesio ir pagarbos. Raštingo ir beraščio žmogaus *bendradarbiavimą* siunčiant žinias į svetimus kraštus randame aprašytą liaudies dainininko Prano Zalansko atsiminimuose:

Visam kaime buvo tik du žmonės raštingi: mano tėvulis Divazius Zalankas ir jo brolis Julius Zalankas. Pas mano tėvulį visi žmonės ėjo gromatų rašyti. Visas Mardasavo kaimas, Paūlių, Trakiškių, Žiūrų ir Mančiagirės kaimai. Tai mano tėvulis visiem laiškus rašė Amerikon vaikams. <...> Prisimenu, kaip tėvulis klausia: „Kaip tau rašyt gromatą?“ Tėvas ir mama atsako: „Divule, vai ką mes ten žinome, kaip toj gromata rašyti“. Tėvulis rašo laišką.

Pirmų pirmiausiai sako: „Garbė Jėzui Kristui!“ Pats rašydamas atsako: „Ant amžių amžiniųjų, amen“. „Sveikinu, dukrele (ar sūneli), tave, paduoju tau savo baltą dešinę rankelę. O kairę rankelę prispaudžiu prie savo karštos krūtinėlės ir bučiuoju tavo skaitų veidelį po kelis kartus.“ <...> Tiej tėveliai atsineša tuos laiškus, katruos vaikai jiems parašo. Tėvulis perskaito ir rašo vaikams atgal (Krištopaitė, Vėlius 1983: 318, 319).

Ir kaip čia nepaminėsi paties P. Zalansko, iš tėvo perėmusio laišku rašymo tradiciją, epistolinio palikimo. Savo vaikams ir dar skaityti nemokėjusiems vaikaičiams dainininkas parašė daug laišku, kupinų liaudies dainų simbolikos ir intonacijų. Pasak apie senelį rašiusios P. Zalansko anūkės Modestos Liugaitės, „atrodo, kad jausmas liejasi, ir jam visai nesvarbu, ar pasieks adresatą arba kada pasieks – po dvidešimt, trisdešimt metų, kai jau viskas bus pasikeitę“ (Liugaitė 1999: 132).

Natūralu, jog gimęs ir didumą gyvenimo žodinės kultūros apsuptyje praleidęs žmogus, rašydamas ar diktuoamas kitam laiško tekstą, visada atsiremia į jam įprastą ir patikimą, aktyviam dialogui pirmenybę teikiančios žodinės komunikacijos terpę. Šiai minčiai papildyti pasitelksiu epizodą iš savo patirties. Prieš porą metų teko stebėti, kaip devintą dešimtį bebaigianti močiutė diktuoja laišką Londone gyvenančiai anūkei. Nors pirmas jos padiktuotas sakiny buvo: „Tai tu dabar jai parašyk, kad...“, labai greitai pasipylė tiesioginiai mažiškiečiai (šiuo atveju – dzūkiški) kreipiniai į adresatę, žodinėje tradicijoje įprastos bendravimo formos, tokios kaip, „vaikeli brangiausias, klausyk, ką aš tau sakysiu“, ir panašiai.

Visais laikais rašant laiškus išskirtinis dėmesys skiriamas teksto pradžiai, deramam, siuntėjo santykių atspindinčiam pasisveikinimui, kuris senųjų raštų tradicijoje suvoktas kaip priemonė užsitikrinti laiško gavėjo prielankumą, o vėlesnėje asmeninėje korespondencijoje įsitvirtino nuoširdaus dėmesio laišku „lankomam“ asmeniui parodymo teisėmis. Šiuolaikiniuose laiškuose neretai tik iki trumpučio kreipinio ir pasisveikinimo nuskurdusios apeliacinės formulės XIX a. pabaigos–XX a. pradžios epistolinėje komunikacijoje gyvavo kaip būtina dialogo užmezgimo (kai pokalbis pradedamas ne nuo savų reikalų, o nuo pašnekovo atidaus pasveikinimo ir visokios gerovės palinkėjimo) priemonė, ypač aktuali siunčiant laiškus iš tolimų kraštų. Pasitelksiu porą fragmentų iš pačioje XX a. pradžioje lietuvių periodikoje skelbtų Rusijos–Japonijos karo dalyvių laišku:

Užsimaniau parašyti savo mieliems tėveliams ir broliams laišką. Atiduodu Jums, mieli broliai ir tėveliai, labas dienas, linkėdamas didžiausios laimės Jūsų gyvenime. Dabar aš Jums pranešiu savo gyvenimą. <...> Pasilikite sveiki, gal daugiau nebeapsimatysime (VŽ 1905, Nr. 118);

Aš, Petras, sveikinu tave, Mikuti, tais keliais žodžiais ir, paduodamas savo ranką, bučiuoju tavo veidelius po daugel kartų (VŽ 1905, Nr. 4).

Skaitydami tokius anuometinius laiškus, iš jų tekstų paprastai negalime sužinoti, ar jie buvo rašyti pačių siuntėjų, ar padiktuoti ir pažodžiui užrašyti raštingų kitų kartu buvusių lietuvių, o gal pastarųjų „suguldyti“ savarankiškai, be siuntėjo diktavimo, tik šiam paprašius *surašyti gromatą*, užsiminus apie svarbiausias perduotinas žinias ir nurodžius adresatą. Maždaug to paties laikotarpio naujosiose karinėse-istorinėse

dainose ne kartą sušmėžuoja savitai folklorizuoti prašymai parašyti ir pasiūsti į namus laišką: *Aš nebegalėjau žadelia taryti, Da prašiau tavorščių laiškelių rašyti: – Parašyk laiškėlį, margų gromatėlių, Mana tevuteliu žemų paklanėlių. Ačiū tevuteliu, kad mani užauginat, Kokias ronas kenčiu, teveliai, nežinat* LTR 1574(61).

Kitas įdomus laiškų gyvavimo tradicinėje bendruomenėje klausimas – rašto nepažįstančių žmonių santykis su laišku ne kaip su *rašto tekstu*, o kaip su tam tikru *daiktu-ženkle*. Gana sąlygiškai vartodama pastarąją kategoriją noriu atkreipti dėmesį į tikrai ne vieno folklorinio motyvo (smulkiau jie bus aptarti kituose skyreliuose) atsiradimą paskatinusią laiško kaip materialaus žinios reprezentanto sampratą tradicinėje kultūroje, pirmiausia atsispindinčią per tam tikrą iš toli gauto *popierėlio* materialiojo pavidalo sureikšminimą. Tikėtina, kad iš karo ar tolimos šalies (dažniausiai Amerikos) neraštingus artimuosius pasiekę laiškai iki susitikimo su raštą išmanančiu žmogumi, kuris atskleis pranešimo turinį, būdavo tiesiog rankas deginantys ir nerimą keliantys *daiktai*, be *kito* pagalbos iš vidaus nepažinūs. Ir net po to, kai būdavo perskaityti, neraštingų žmonių namie saugomi laiškai ir toliau likdavo nebylūs dažniausiai skaudžių žinių simboliai, „prakalbinami“ tik girdėto teksto prisiminimais ar pakartotiniais perskaitymais. Iš čia ir tas nuoširdus tikėjimas, kad besiklausant tą pačią *gromatą* skaitančio kito raštingo žmogaus galbūt pavyks išgirsti ką nors *nauja*, ko nebuvo perskaityta anksčiau. XX a. pirmosios pusės lietuviškoje spaudoje pasitaiko vienas kitas ir tokios patirties liudijimas. Pasiremsiu kariškio St[asio?] Čiurlionio Pirmojo pasaulinio karo metų atsiminimų fragmentu:

Ant rinkos kaimiečiai tik ir klausinėja vienas kito: „Ar tavasis dar gyvas, ar sveikas?“ Išgirdę mus lietuviškai kalbančius, prašo jų laiškus perskaityti. Tų laiškų turinys, matyti, jiems jau žinomas, bet dar žmogelis tikisi ką nors naujo išgirsti, anas kur skaitė, gal ką praleido, gal ko neišskaitė apie jo sūnų, apie jos vyrą. Vieno miestelio paštoje prieina senukas ir prašo laiškėlį perskaityti. Pirmiausia perskaičiau sau vienas. Rašo kaimyno sūnus, kad to senuko Kaziukas... užmuštas. Perskaičiau balsiai. Senis rankomis galvą suspaudė ir parkrito čia pat, kur stovėjo (Auš 1914, Nr. 50-52).

Kiek kitokio pobūdžio korespondencija – XX a. pirmosios pusės Lietuvos jaunimo susirašinėjimas, savitai atsispindįs ir folklore. Būta išties aktyvios epistolinės komunikacijos, palaikomos dažnai ne paštu siunčiamais, o per rankas perduodamais ar kitaip kaip adresatus pasiekiančiais laiškais. Apibendrintai juos galėtume vadinti meilės laiškais. Kaimo bendruomenės aplinkoje, kurioje tebevyravo gana santūri jausmų raiška, jaunimo laiškai tapo savotišku tarpiniu elementu tarp nuo seno gyvavusios tradicinės „materialios“ prielankumo raiškos per konkrečius daiktus simbolius (juosta, skarelė, žiedas ir pan.) ir dar tik beužsimezgančio atviresnio jausmų išsakymo žodžiais. Laiškeliai, kuriuose jauni žmonės, pasak amžininkų, dažnai ne tik prabildavo apie savo jausmus, bet ir „nupiešdavo širdelių ir įdėdavo kokią nors lauko gėlelę“ (žr. Bylaitė-Lapinskienė 2004: 71), kartu su sparčiai populiarėjusiais rankraštiniais albumėliais ir dainų sąsiuviniais kūrė naują, rašytinį, jaunimo bendravimo modelį, gyvavusį greta įprasto tradicinio išsipasakojimo dainomis bei kitais folkloro kūrinių, neabejotinai smarkiai jį veikdamas. Tokį susirašinėjimą galima laikyti ir miesto kultūros paveikta tradicinės bendruomenės gyvenimo inovacija.

Tarpukario Lietuvos miestietišrame gyvenime „širdies reikalams“ tvarkyti skirti laišakai jau gyvavo ne vien kaip privati pažįstamų asmenų korespondencija, bet ir kaip viešoje erdvėje (per spaudą) publikuojami pažinčių paieškos tekstai¹.

XX a. pirmosios pusės Lietuvoje laiškų rašymo kultūros klausimai buvo aptariaimi specialioje literatūroje. Čia aptinkame visą pluoštą pamokymų, rekomendacijų ir gatavų pavyzdžių, skelbiančių, jog laiškas turi būti „visada mandagus“, tvarkingai parašytas ir turintis „tinkamą išvaizdą“ (Rakūnas [a. a.]: 3). Mokoma ne tik laiško rašymo formos ypatumų, bet ir epistolinio komunikavimo etikos pagrindų: „Draugiškumo laišakai, tai yra susirašinėjimas tarp draugų, pasidalinant mintimis ir sumanymais. Jie neturi būti per daug dažnūs, kad netrukdytų per daug laiko“ (ten pat: 4). Pirmojo pasaulinio karo metais spaudoje žmonės buvo dažnai mokomi, „kaip reik rašyti laišakai į gimines ir pažįstamus tarnaujančius kariuomenėje“ (Auš 1914, Nr. 30)².

Nors rašto kultūroje nusistovėjo sankcionuotas laiškų rašymo kanonas, valstietišrame lietuvių sociume prasidėjusi aktyvesnė epistolinė komunikacija atspindi stiprėjantį kūrybinį tradicinės bendruomenės kūrėjų-atlikėjų individualumą, poreikį (iš pradžių nulemtą būtinybės susisiekti su toli esančiais artimaisiais, vėliau papildžiusį troškimu pasidalyti savo išgyvenimais) per raštu kuriamą tekstą išreikšti save, užmegzti asmeninį santykį su siunčiamos žinios adresatu.

Gromatėlės / laiško motyvai folkloro žanruose

Analizuodama žodinio teksto kategoriją kalboje ir kultūroje, Svetlana Tolstaja epistolinius tekstus įvardija kaip turinčius tiek žodinei, tiek rašto kultūrai būdingų bruožų. Pasak mokslininkės, skatinančios *žodinius tekstus* identifikuoti ne per binarinę opoziciją *žodinis tekstas – rašytinis tekstas*, o pasitelkiant platesnę „žodiškumo“ sampratų skalę, laišakai, nors tradiciškai ir priskiriami rašytinei komunikacijai, derina savyje *žodinius* ir *rašytinius* požymius: nepaisant rašytinės formos bei siuntimo ir gavimo nevienalaikiškumo (tai būdinga rašytiniams tekstams), laišakai turi ir žodinės kultūros požymių – jie yra iš principo vienkartiniai, jiems neaktualus identiškas atkuriamumas, būdinga orientacija į vieną adresatą; žodiniams tekstams laišakai taip pat artimi savo struktūros ypatumais (žr. Толстая 1989: 10). Turbūt iš visų žmogaus kuriamų *raštų* laiškas galėtų būti pavadintas dialogiškiausiu, artimiausiu žodinei

¹ Žaismingoje Vandos Ibianskos publikacijoje „Lietuvos jaunikių panorama“ randame kaip tik tokios *komunikacijos* pavyzdžių. Jauna mokytoja, 1935 m. spaudoje paskelbusi skelbimą, jog „susipažintų su vyriškiu rimtais ketinimais“, sulaukė daugiau kaip šimto vyrų (tarnautojų, šaltkalvių, kariškių...) įvairiais atžvilgiais įdomių laiškų iš visos Lietuvos (žr. Ibianska 2006: 34–36).

² Šie pamokymai dažniausiai būdavo susiję su siunčiamo laiško apiforminimu ir karo metu korespondencijai taikomų specifinių apribojimų bei cenzūros išaiškinimais: „Niekuomet nereik rašyti ant konvertos tos vietos, kurioje jūsų giminitis arba pažįstamas randasi. Nes tokie laišakai nebebus priimami, ir jūsų pažįstamieji tokio laiško negaus“ (Auš 1914, Nr. 30). Minimuose spaudos pranešimuose aptinkame ir, matyt, dar nuo spaudos draudimo laikų užsilikusį rašymo būdų paminėjimų: „Bet yra tokių lietuvių, kurie juokingai rašo lietuviškai laiškus: *jie rašo lietuviškai, bet rusiškomis raidėmis (literomis)*“ (Auš 1914, Nr. 41).

komunikacijai. Rašydama laišką neišvengiamai „kalbuosi“ su adresatu, bandau jį išsivaizduoti skaitantį gautą tekstą, rašantį atsakymą ir pan. Juk ne veltui asmeni-niuose laiškuose (dažniausiai pradedant ir baigiant tekstą) taip dažnai prabylama apie fizinį kontaktą – rankos paspaudimą, apkabinimą, pabučiavimą: „Labiausiai sveikinu ir bučiuoju Brangiąja motute, motinos dienos proga ir linkiu daug laimės ir ilgo gyvenimo“ (Katalogas 2001: 216).

Tikėtina, kad minėta specifinė laiškinių komunikacijos savybė – derinti žodžio ir rašto kultūrų bruožus – nemažai lėmė epistolinių motyvų gausą ir įvairovę folklore.

Folkloriniai laišakai ir laišakai folklore – maždaug taip apibendrintai būtų galima nusakyti dvi pagrindines epistolinės kultūros pozicijas folklorinėje tradicijoje. Pir-muoju atveju susiduriame su į tradicinės kultūros akiratį patekusiais tektais, tiek savo forma, tiek turiniu pateisinančiais laiško, kaip rašytinio pranešimo, vardą, o kartu turinčiais folklorinei kūrybai būdingų bruožų. Jau kuris laikas įvairių kraštų tyrinėtojai domisi vadinamaisiais maginiais (*laimės, šventaisiais*) laiškais kaip ga-limu savarankišku vėlyvosios liaudies kūrybos žanru, mūsų dienomis iš natūralios paštu vokuose siunčiamų pranešimų aplinkos persikėlusiu į virtualią elektroninio pašto erdvę (plačiau apie maginius laiškus žr. Krikščiūnas 2004: 138–164; Sauka 2002: 258–265; Панченко 2003: 620–642 ir kt.). Su nemenkomis išlygomis folklo-riniais laiškais galėtume pavadinti ir folkloristų dėmesio bei publikacijų vis dažniau sulaukiančius kai kurių tautosakos pateikėjų laiškus, rašytus su jais bendravusiems tautosakos rinkėjams. Šiame straipsnyje dėmesys koncentruojamas į antrąją epis-tolinės kultūros poziciją folklorinėje tradicijoje – daugiaprasmę laiško fenomeno raišką įvairiuose liaudies kūrybos tekstuose, jo adaptacijas tiek klasikinio, tiek vė-lyvojo folkloro variantuose.

Lietuvių folklore susiduriame su dviem aptariamo reiškinių įvardijimais: *groma-ta* (dažniau – *gromatėlė*) ir *laiškas*. Baltarusiškos kilmės *gromata* – neabejoti-nai senesnė leksema, tradicinėje lietuvių kultūroje bei apskritai valstietiškajame pasaulėvaizdyje reiškianti ne tik laišką, bet ir kai kuriuos kitus rašytinius tekstus: dokumentus, raštus plačiąja prame. Rašytinius paštu siunčiamus ar per rankas perduodamus susižinojimo raštus *laiškais* plačiau pradėta vadinti galbūt tik nuo XX a. pradžios. Įdomu, jog seniau šis žodis neretai vartotas kitomis reikšmėmis. Antai Jono Basanavičiaus sukaupuose tautosakiniuose tekstuose galime rasti *laiš-kais* pavadinamus laikraščius, plg.: „Tą patį metą visuose laiškuose galėjai skaityti apie teipo jau dyvną moteriškės sapną Rytprīūsuose“ (BsJK 40; taip pat žr. LKŽ VII 71). Akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“ primena dar vieną seną žodžio *laiškas* reikšmę – taip buvo vadinami knygų puslapiai (žr. LKŽ VII 71). Svarbiau-sieji XIX a. spausdinti lietuvių liaudies dainų šaltiniai patvirtina minėtą žodžių *gromata* ir *laiškas* pasiskirstymą laike: juose (tiek Antano Juškos dainynuose, tiek kituose šaltiniuose) rasime nemažai *gromatėlių*, tačiau ten dar nėra nė vieno rašo-mo ar skaitomo *laiško*. Kita įdomi su laiškais susijusi kalbos raidos detalė – XIX a. folkloro šaltiniuose ne kartą pasitaikantis senesnis ir mums dabar kiek netikėtas ne rašomos, o *piešiamos gromatos* minėjimas: *Ei, cit, neverki, Jauna mergužėle, Aš*

piešiu gromatėlę Bent į trejus metelius! JLD 1153; *O aš viena Ašarėles braukau, Ašarėlių Gromatėlę piešiau. Ašarėlių Gromatėlę piešiau, Pas jauniausią Brolužėlį leidau* JLD 148. Čia susiduriame su dabartinėje lietuvių kalboje nebevertojama veiksmažodžio *piešti* kaip žodžio *rašyti* sinonimo forma.

Laiškai folklore – visada žinia. Ir visada nepaprasta, įveikianti, senosios tradicinės bendruomenės masteliais matuojant, neįsivaizduojamus atstumus, sujungianti tolimiausius taškus, praplečianti patį erdvinį mąstymą.

Su laiškų rašymu, siuntimu, skaitymu susijusių motyvų yra įvairiuose folkloro žanruose. Neabejotinai didžiausia jų įvairovė priklauso liaudies dainoms. Laiško / gromatėlės, kaip nelauktos ir artimo žmogaus netektį skelbiančios žinios, poetinė raiška labiausiai išplėtotą karinėse-istorinėse dainose. Atskirai būtina paminėti karinėms-istorinėms dainoms priskiriamas emigrantų dainas. Šios nedidelės vėlyvųjų kūrinų grupės tekstuose yra ypač daug laiško motyvų. Tikėtina, kad kai kuriuose iš jų tiesiogiai atsispindi iš emigracijos Lietuvą pasiekusių laiškų fragmentai. Liaudiškojoje meilės lyrikoje laiškai simbolizuoja dvejopą informaciją: fatališką žinią, skelbiančią atsisveikinimą, draugystės pabaigą, jausmų pervartą arba – priešingai (beje, tokie motyvai kur kas retesni) – šiltą bendravimą su mylimu žmogumi. Kitų žanrų dainose (vestuvinėse, šeimos, darbo ir kt.) epistolinių motyvų nepalyginti mažiau.

Kalbant apie laiškų rašymą, siuntimą ar skaitymą įprasminančių motyvų raišką įvairiuose sakytinio folkloro žanruose, reikia pažymėti, kad ji čia nėra itin gausi ar marga. Kaip šiek tiek daugiau epistolinės kultūros atspindžių turinčią kūrybą būtų galima išskirti mįsles. Užfiksuoti keli daugiau ar mažiau variantų turintys mįslių tipai, kurių įminimas – *laiškas* (kai kada keičiamas tai pačiai rašytinės kultūros atributų grupei priklausančiais reiškiniais, tokiais kaip *knyga* ar *raštas* apskritai), plg.: *Galvą nukirto, širdį išėmė, per tą širdį kalba* LMD I 247(25); *Užu stalo kerta, užu šimto mylių skrenda* LTR 3118(182); *Išleidau paukštį be sparnų, kad pasakytų be liežuvio* LTR 1632(31); *Juoda sėkla, balta dirva, žąsėle akėta* LTR 37(1012); *Aklas karvelis visą pasaulį aplaksto* LTR 4092(279) ir kt. Paremių žanre pavyko rasti tik vieną kitą patarlių tipą, įprasminantį laišką kaip rašto kultūros reprezentantą. Paminėsiu dvi iškalbingesnes patarles: *Laiškas nerausta* LTR 4832(789); *Pilvas – ne gromata* LTR 4713(134). Pirmajame posakyje pabrėžiama, kad laiške gali atviriau surašyti dalykus, kurių žodžiu pasakyti neišdrįstum. Antroji paremija (turinti kelias dešimtis variantų) per *pilvo* ir *gromatos* opoziciją akcentuoja laiško (variantuose jį kartais pakeičia *knyga* – žr. LTR 5914(3/16) ar *laikraštis* – žr. LTR 4670/705/) kaip viešo, visų perskaitomo, tiesiog kiaurai permatomo teksto idėją, plg. variantus: *Pilvas – ne gromata, niekas nemato, ką idėjai* LTR 2993(489); *Pilvas – ne gromata, nereikės atplėšti* LMD I 693(1)³.

Pasakų žanre laiško – per pasiuntinį siunčiamos svarbios ir lemtingai jo gyvenimą keičiančios žinios – motyvas ryškiausiai plėtojamas novelinėje pasakoje „Prašystė“ (ATU 930). Lemtingo pranešimo tema aptinkama ir kai kuriuose pasakos

³ Apie šią patarlę plačiau yra rašęs profesorius Kazys Grigas (2003: 88–91).

„Arkliu paverstas jaunuolis“ (ATU 314) variantuose: sūnaus lopšyje tėvas randa įdėtą *gromatą* (arba gauna laišką) su žinia apie sūnaus lemtį.

Su laiškais, kaip išskirtinį statusą tradicinėje bendruomenėje turėjusio rašto reprezentantais, susijusių folklorinių motyvų pasitaiko ir įvairiuose kituose (kiek mažiau tyrinėtuose) folkloriniuose tekstuose: sapnuose, liaudies tikėjimuose ir kt.:

Klausviečių Anikė Lankutikė, labai Dievą mylinti, jau per trisdešimties metų merga būdama, apsirgo. Ir atsitiko, jog dienvidury subatoj pirm Sekminų jai pabudus esančiai, atnešė angelas jai apauksuotą grometą. Ji, iš to lyg nusigandus, namiškiams apreiškė, tarydama: „Patlab dabar angelas man apauksuotą grometą su auksiniais žodžiais atnešė, trečioj dienoj mane ant avinėlio svodbos pakviečiančią. Kas daugiau toje rašyta, jums pasakytie man nevalia“. Ji tą grometą namiškiams rodydavo, ale jie, o ir nei joks kits negalėjo ją matyt. Ji pasikišo tą grometą po priegalviu ir tankiai pasiėmus džiaugėsi jąja (BsJK p. 61).

Folklorinė laiško-mirties žinios ir laiško-meilės žinios semantika

Kaip jau minėta, lietuvių karinėse-istorinėse dainose laiškas dažniausiai simbolizuoja mirties žinią. Šio žanro kūriniais apskritai kur kas labiau negu kitoms dainoms visais laikais buvo aktualus iš toli vienaip ar kitaip perduodamos žinios motyvas. Klasikinėse senosiose dainose žinią (pranešamą žodžiu ir papildytą materialiu brolio mirtį liudijančiu atributu) iš karo lauko nešančiu tarpininku paprastai būna žirgas, kiek vėliau atsiradusiuose variantuose pakeičiamas paukščiu. Ryškiausiai ir gausiausiai toks žinios perdavimo motyvas atspindėtas seniausiose ir neabejotinai populiariausiose lietuvių karo dainose „Visi bajorai į Rygą jojo“ (K 320), „Aušta aušrelė, šviesi pazarėlė“ (K 345) ir kt. Absoliučioje daugumoje senųjų jų variantų aptinkame seserų pokalbį su parbėgusiu žirgu: tai jis papasakoja apie brolio žūtį, vaizdžiai nusako mirties aplinkybes. O štai tų pačių kūrinų vėlyvesniuose tekstuose jau randame *gromatos* motyvą. Laiškas paprastai organiškai įsikomponuoja į bendrą nusistovėjusią dainos struktūrą, dažniausiai pakeisdamas anksčiau vyravusius žirgo parnešamus mirties įrodymus: šalia balno švytruojančias *tuščias aukso kilpeles / balnelį, kruviną mundurėlį*, o kai kuriuose variantuose apdainuojamas kaip *kartu* su šiais klasikiniiais brolio mirties ženklais namus pasiekiantis atributas. Pastarasis atvejis įdomus tuo, kad rodo patį tradicijos informacinio lauko kaitos momentą, tuos unikalius ir retus pavyzdžius, kai žodinės ir rašto kultūrų simboliai (su)gyvena tuose pačiuose tekstuose. Palyginkime aptartus mirties žinios siuntimo etapus: 1) *Parbėg žirgelis, parpūškuoja, Auksa kilpelės šalia svyruoja* LLD 3 434; *Žiūrom – parbėga bėras žirgelis, Bėras žirgelis tai parputoja, Bėras žirgelis tai parputoja, Ant jo balnelis tai parliūliuoja* LLD 3 485; *Parnešė žirgelis Brolio mundurėlį, Visą krauju nušlakstytą* LLD 3 565; 2) *Veizu pro langą – parbėg žirgelis, Parneš mundurą ir gromatėlę. Parneš mundurą ir gromatėlę, Juodais kraujais išrašytą* LLD 3 446; *Parbėgs žirgelis, Parbėgs juodbėrėlis, Parneš mano mundurėlį. Parneš gramatėlę, Krauju rašytą, Gramatėlę, aukso žiedą* LLD 3 564; 3) *Jei nepargrįšiu, parleisiu laiškėlį, juodais kraujais rašytą Ant baltųjų popierėliu* LTR 398(114).

Stebint folklorines epistolinių motyvų adaptacijas į akis krinta įdomus paradoksas, atspindintis laiško, kaip tradicijos inovacijos, „išikūrimo“ folklore niuansus. Turiu omenyje tuos motyvų susipynimo atvejus, kai tarpininko iš karo parneštas laiškas taip ir lieka *neperskaitytas*; jis tik paminimas, o toliau rašytinio pranešimo motyvas neplėtojamas, sugrįžtama prie įprastinio klasikinio žinios laukusių šeimynykščių pokalbio su ją parnešusiu tarpininku: *Nors grįžt negrišiu, Gromatą rašysiu Arba žirgelį gražinsiu. Oi, lekia bėga Juodbėris žirgelis, Neša brolio gromatėlę. – Išėik, sesule, Balta lelijėle, Priimk brolio gromatėlę. – Žirgeli mana, Juodbėrėli mana, Kur palikai broliukėlį? – Vilniaus miestely Ant karaliaus žemės, Ten palikau broliukėlį* LLD 3 555. Žvelgiant iš folklorinės tradicijos kaitos pozicijų, toks iš pirmo žvilgsnio „nelogiškas“ senų ir vėlyvesnių motyvų susirikiavimas greta neturėtų stebinti. Susidaro išpūdis, jog susiduriame su tokiu komunikacinių įvaizdžių raidos etapu, kai laiškas dar nereflektuojamas kaip rašytinis pranešimas; tam tikru požiūriu jis čia toks pat materialus nelaimingos žinios atributas, kaip kruvinas balnas, mundurėlis ar žiedas, o žodžiu ištartas mirties liudijimas tebelaikomas įtaigiausiu.

Kitas, gerokai vėlesnis laiško kaip mirties žinios ženklo raidos etapas – dainų motyvai, atspindintys iš karo gauto laiško skaitymą ir saugojimą. Bene populiariausia – skrynioje saugomos, prie jos antvožo tvirtinamos gromatėlės kaip nuolatinio priminimo apie bernelio / brolio / sūnaus netektį folklorinė tema. Labiausiai atspindėta ją aptinkame dainos „O kad mes augom trys brolužėliai“ (K 616) variantuose; šis kūrinys lietuvių folkloristikoje siejamas su XIX amžiumi, konkrečiai – su Rusijos–Prancūzijos karo metais. Išskirtinį dainos populiarumą dar devynioliktajame šimtmetyje patvirtina ir tai, jog A. Juškos „Lietuviškose dainose“ skelbiami net penki jos variantai. Aptariamasis motyvas pasižymi ypač subtilia (kaip žinoma, vėlyvosiose dainose tai gana retas reiškinys) poetika ir labai išplėtotais vaizdais. Dažnai atidarinėjamoje skrynioje saugomos gromatėlės poetinis vaizdas sukuriamas pasitelkiant lyrinę ilgesio ir liūdesio išgyvenimų nuotaiką: *Aš prisiusdinsiu Savo mergužėlei Margąją gromatėlę Per raibąją gegelę. Kad tu išgirsi, Mano mergužėle, Gegužėlę kukuojant Labai graudžiu balseliu, O tai tu išėiki, Mano mergužėle, Į vyšnelių sodelį, Į rūtelių darželį, O tu tenai rasi, Mano mergužėle, Margąją gromatėlę Pas žaliąsias rūteles. O tu prisimuški, Mano mergužėle, Margąją gromatėlę Prie skrynios antvožėlio. Skrynias vožysi, Drobės režysi – Gromatužę skaitysi, Vardužį minavosi. Yra vardužėlis, Yr pravardužėlė, Tik nēr mano bernelio, Laukelio artojėlio!* JLD 1132; *Vai, cit, neverkie, Jauna mergele, Aš parašysiu tau gromatėlę Aukselio litarėlėms Ant baltos popierėlės. Tu prisimuši, Mano mergele, Prie skrynios antvožėlio. Vai, tu vartysi Margąją skrynelę Kas šventą nedėlėlę, Gromatėlę skaitysi, Mane jauną minavosi* BsOD 395.

Skrynioje saugomo ir dažnai skaitomo laiško motyvas būdingas ir keletui kitų karinių-istorinių dainų (płg. K 118, 122, 348 ir kt.). Tikėtina, kad jis turi patikimų sąsajų su etnografinė Lietuvos kaimo buitės realybe: „Skrynių bei kuparų viduje būdavo įtaisomas prieskrynys, į kurį dėdavo pinigus, dokumentus, laiškus, dažnai ir vestuvinių rūtų vainiką, žiedus ir kt.“ (Mikėnaitė 1992: 19).

Naujausias laiško, kaip lemtingos žinios iš karo, folklorinės sklaidos etapas – paštu parsiuočių laiškų apdainavimas, taip pat paties rašymo proceso detalesnis vaizdavimas dainose. XX a. pirmojoje pusėje sukurtose istorinėse dainose dažnai prabylama apie tikruosius iš karo siuočių laiškus, o tiksliau – sausus pranešimus artimiesiems apie sūnaus ar vyro žūtį. Kartais net minima Raudonojo Kryžiaus organizacija, anuomet (ypač per Pirmąjį pasaulinį karą) besirūpinusi sužeistais ir žuvusiais kariais: *Pareis balti laišakai Su raudonais kryžiais: Lietuvos berneliai, Niekad nesugrįšim* LTR 451(204); *Rašiau aš laišką į Raudoną Kryžių, O mes, broleliai, jau nesugrįšim* LTR 3530(159).

Vėlyvosiose karo dainose pamažu išblėsta žinių namiškiams nešančio tarpininko įvaizdis (jis vėl atkuriamas tik tarpukario patriotinėse dainose), laišakai tiesiog *gaunami, parsiuočiama*, kartais dainuojama apie *parbėgančią, pareinančią, parskrendančią* gromatėlę.

Pirmiau aptartus karinių-istorinių dainų žanre aptinkamus laiškus galėtume pavadinti netipiškais epistolinės komunikacijos reprezentantais. Tai laišakai-mirties liudijimai, pranešimai, į kuriuos, savaime suprantama, atsakymas nerašomas. Gerokai aktyvesnės ir įvairesnės korespondencijos atspindžių yra liaudiškojoje meilės lyrikoje, neabejotinai menančioje gana intensyviu XX a. pradžios Lietuvos kaimo jaunimo keitimasi rašytinėmis žinutėmis.

Susirašinėjimas laiškais leido prabilti apie jausmus jau nebe apibendrintomis visuotinėmis folklorinėmis formulėmis, vyravusiomis žodine kultūra paremtoje komunikacijoje, o kur kas individualesne emocionalia kalba. Būdingos epistolinės meilės dainų temos: slapčiausių jausmų išsakymas per laišką, kvietimas draugystei, pranešimas apie nutraukiamus santykius, nuoskauda dėl pamintų jausmų bei piktoki pagrūmojimai ir kt. Apibendrintai galima tarti, jog meilės dainose į laiškus paprastai surašoma tai, ko žmogus negali atvirai pasakyti žodžiu. Kartais meilės laišakai skiriami toli esančiai mergelei / berneliui, o kai kada adresatas yra ne kur nors svetimoje šalyje ar *už jūrų marių*, o visai čia pat, gal net gretimoje sodyboje. Juozo Paukštelio romane „Kaimynai“ (beje, šioje knygoje ne kartą pasitelkiama epistolinė tema) randame epizodų, kuriuose – folklorinei meilės dainų tradicijai būdinga reikšmingam į širdį kritusiam žmogui (gyvenančiam visai šalia) rašomo laiško situacija:

Kambariuke, lemputę užsidegęs, sėdi Jonas. Prieš jį ant stalo patiestas baltas popieriaus lakštas, rankoje plunksnakotis. „...Rodos, daug mergaičių pasaulyje teko sutikti... Bet prieš tave man visos palieka niekas... Diena metais pavirsta, kai tavęs nematau... Kaip laimingas būčiau, jei galėtume kartu žengti per gyvenimą... Jokie vargai, jokie skausmai nebūtų baisūs...“

Išraudęs, plunksnakočio galas dantyse. Dūsauja, dėlioja žodį prie žodžio. Sunku išreikšti, ką širdis jaučia. Lengviau būtų akmenis trobos pamatams vartyti. Kažin, ar šį vakarą jį baigs... (Paukštelis 1977: 76).

Folklorinės komunikacijos požiūriu įdomu tai, kad, gavusi šį laišką, romano herojė Saliutė teigiamam atsakymui pasirenka ne rašytinį, o įprastesnį ir, jos nuomone, iškalbingesnį būdą:

tik staiga mintis: jam atsakymo ji dar nerašys, bet vietoj atsakymo!.. Taip – gražiausiu raštu austa tautiška juosta – kaklaraištis. Tai geriausias atsakymas... <...> Jis ateis kurį vakarą, ir ji nejučiom įkiš jam į kišenę. Koks bus nustebimas, kai paskui namie ją atras! (ten pat: 80).

Epistoliniai dainų motyvai kai kada atsiduria ant netikėtos, iš pirmo žvilgsnio net kiek absurdiškos komunikacijos ribos: parašęs laišką, bernelis jį nuneša mergelei ir jai perskaito arba prašo, kad mergelė skaitytų jo laišką, o jis paklausysias: *Antro bernelio, lelimoj, Vardas Jonelis, lelimoj. Gromatėlį rašė... In Magdutį nešė... – Še tau, Magdute,... Šitoj gromatėlė... Tai tu perskaitykie..., O aš paklausysiu... KTR 131(45); Ir atjoja bernuželis Per lygų laukelį, Atsineša susirašįs Margą gromatėlą. Atsistoj po langeliu Laiškeliu skaityti, Sugraudino man širdelę, Negaliu klausyti LLD 10 378. Įdomu, jog tokie motyvai – ne pavieniai, o gana dažni. Manychiau, tokiais atvejais stebime išskirtinį rašytinio pranešimo sureikšminimą, o kartu tam tikrą folklorinės tradicijos „pasimetimą“: tarsi jai pačiai nebūtų iki galo aišku, kaip atskirti ir surikiuoti besimaišančius žodinės ir rašytinės kultūrų elementus.*

Folkloriniai laiškų rašymo, siuntimo, skaitymo kontekstai

Būdami gana nauji, epistoliniai folkloro motyvai vis dėlto labai organiškai įsikomponavo net ir į senųjų klasikinių liaudies kūrinų poetiką, papildydami ir išplėsdami klasikinių tradicinių *žinios perdavimo* prasmų lauką. Ypač įdomu stebėti, kaip kai kuriuose klasikinių dainų variantuose laiško rašymo ar siuntimo motyvai „įsitaiso“ vietoj, atrodytų, nepajudinamai folklorinėje tradicijoje šaknis įleidusių poetinių formulių. Antai dar A. Juškos „Lietuviškose dainose“ skelbiamame populiariosios dainos „Aš padainuosiu dainų dainelę“ (V 481) variante aptinkame nebe atidaromoje *dainų skrynelėje*, o *gromatėlėje* surašytą dainą: *O aš dainorius, Aš dainorėlis, Dainelių špilmonėlis. Aš parašysiu į gromatėlę, Paleisiu ant liustelio JLD 528.*

Laiškai dainose gauna bene visas folklorinės tradicijos savo įvaizdžiams teikiamas „privilegijas“, jie patenka į bendrą *aukso, sidabro* ir visomis kitomis spalvomis spindintį tradicinių epitetų (nuolatinis laiško epitetas tampa *margas*, jo raidės dažnai būna *auksinės* ir pan.) ir hiperbolių pasaulį. Ir tai tik patvirtina šio naujo folklorinio įvaizdžio adaptacijos sėkmę, kuri savo ruožtu turbūt rodo ne ką kita, o didelį jo kultūrinį aktualumą. Toliau pabandysiu glaustai aptarti vieną kitą ryškesnį laiško rašymo, siuntimo, skaitymo motyvų folklorinės adaptacijos atvejį.

Laiško rašymas, siuntimas, skaitymas dainose realizuojami kaip ypatingos kultūrinės veiklos aktai. Dainose laišką rašantis žmogus atsiduria tradicinėse *locus communis* erdvėse: už stalo, prie lango, upėje ant akmens, aukso krėsle, ant / už vandens ir pan.: *Gili upelė, leliumoj, Da nelabai gili, leliumoj. Toje upelėj... Sieras akmenėlis... Ant to akmenėlio... Sėdėjo mergelė. Gromatėlį rašė..., In bernelį siuntė... KTR 131(16); Ant marių Mėlynujų Kūkaliai žydėjo, Kad bernelis Pas mergele Gromatėlę rašė JLD 142; Aukso krasėj sėdėdama, Gromatėles piešė Ir papieštas*

gromatėles Pas sūnų nuleido JLD 1013; *Ežerai ežerai, Tarpu tų ežerų... Laivelis plūkava. Tame laively Bernelis sėdėjo...*, *Gromatėlę rašė* LLD 2 85. Atidžiau pasigilinus išryškėja, jog naujosios epistolinės folkloro formulės dainų tekstuose atsiranda vietoj žodine-objektine komunikacija grįstos senosios kultūrinės veiklos. Antai palyginę aukščiau cituotos (žr. KTR 131/16/) kalendorinės dainos „Vidury dvaro palavų krūmas“ (K1 29) variantus, pamatysime, jog laiško rašymas pakeičia tipiškus, apeiginei komunikacijai būdingus veiksmus: *kilpelių narstymą, juostelės audimą, marškinėlių siuvinėjimą* ir panašiai.

Dainose minimas laiško rašymas ar skaitymas sėdint *prie stalelio po langeliu* iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti tiesiog kaip laišku rašyti / skaityti įprastės ir patogiškos vietos folklorinis įprasminimas. Tačiau tvirtas šio motyvo išivyravimas skatina pasižvalgyti kiek giliau. Pasak poetinių formulių tyrinėtojo Georgijaus Malcevo, tradicinė *sėdėjimo / žiūrėjimo pro langą* folklorinės formulės reikšmė – sielvaratas, *dūmojimas*, liūdesys (Мальцев 1989: 119). Šią išvalgą paremia ir svaresni lietuvių dainų poetikos tyrimai. Kaip pastebi Bronė Stundžienė, „poetinės formulės *už stalo sėdėti, ant rankelių rymoti* turi aiškią savo potekstę, reiškiančią didelį ir rimtą susimąstymą, minčių antplūdį“ (Stundžienė 1999: 97). Taip pat galima spėti, jog rymojimas prie stalo, žiūrėjimas pro langą folklorinėje tradicijoje gali reikšti ir *laukimą* apskritai, mašlų stabtelėjimą dabartyje: *Aš sėdėjau Dvare už stalelio, Aš rymoju Ant baltų rankelių; Aš žiūrėjau Pro stiklo langelį* JSD 280. Šią folklorinę reikšmę papildė ir populiarus frazeologizmas *langus pražiūrėti*, reiškiantis užsilaukimą (FŽ 372). Dainose bežiūrint pro langą dažnai laukiama pasirodančio svarbaus žmogaus, pareinančių artimųjų, apibendrintai tariant – laukiama *žinios*. Ši žinia dažniausiai būna netikėta ir lemtinga, pakeičianti nusistovėjusį gyvenimo ritmą. Aki vaizdu, kad pati *atsidūrimo už stalo prie lango* situacija dainose niekad nebūna atsitiktinė. Taigi ir laiško rašymas *rymant prie stalo po langeliu* – neeilinė situacija, paprastai žyminti reikšmingus pokyčius, dvasinius sukrėtimus. Galima sakyti, kad senoji folklorinė *laukimo, dūmojimo* formulė pamažu pasipildė itin aktualiu nauju kultūriniu turiniu: susikaupimas, liūdesys ir nerimas papildomi bandymu šias būsenas materializuoti, t. y. surašyti į laišką. Išryškėja ir dar viena įdomi folklorinės tradicijos kaitos detalė: laiško rašymu / skaitymu papildytoje poetinėje formulėje neretai klasikiniams kūriniams būdingesnis moteriškasis pradas keičiamas vyriškuoju, plg.: *O aš viena Mergužėlė Pas tėvelį augau, Pas tėvelį Po langeliu Gromatėlę skaičiau* JLD 142; *Dunojau, kas už tų stalų, Dunojau, dunalaiške? Dunojau, bernelis sėdėjo...*, *Dunojau, gromatėlį rašė...*, *Dunojau, in mergeļi siuntē* LTR 2393(40); *Prie stiklo langelio Sėdi, rašo du broleliai, Trečias pačitoja* LTR 2208(28).

Dainose savitai folklorinamas ir pats laiško rašymo procesas. Įsitvirtinęs tradicijoje, jis įgyja būdingų simbolinių atspalvių. Dainose gromatėlė dažnai rašoma krauju ar ašaromis: *Ir parlakia sakalėlis Per žalią girelą, Ir atneša man laiškėlį Nuo mano sūnelio. Ir atneša man laiškėlį, Krauju parašytą, Kad jau mano sūnelėlis Guli paguldytas* LTR 3479(371); *Neverk, mergužele, Balta lelijėle, Aš tau parašysiu margą gromatėlę. Rašysiu ne plunksna, A nė atramentu, Gailiom ašarėlėm, Kad ilgiau atmintum* LTR 1945(205). O bene vieninteliam nusistovėjusiam

naujame motyve teminimas rašymas *atramentu* (rašalu) įdomus tuo, kad atspindi ne rašytinio, o žodinio bendravimo prioritetą: *Man nereikia plunksnas Anei atramenta, Mana panyteli Žuodelius supranta* LTR 190(452). Pats laiško rašymas neretai apipinamas hiperbolėmis – taip akcentuojamas rašytinio pranešimo išskirtinumas, jo turinio svoris: *Sadau už stalalio, Jiemiau runkon plunksnų, Rašau gromatai Ti, kur labiau rūpi. Išrašiau žodėlių Šimtų milijonų, laidžiau pas bernėlį Didžiausių paklonų* LTR 688(31).

Minėtas dažnas laiško rašymo *ašarojant* motyvas dar kartą grąžina prie minties, jog laiško rašymas ir skaitymas dainose daug dažniau akcentuojama kaip liūdna, nerami veikla, o ne kaip džiaugsminga komunikacija. Į akis krinta itin dažnai šalia gromatėlės rašymo / skaitymo minima desperatiška žmogaus būseną: *Iš to neramumo Ant rankelių rymau, Paėmęs plunksnelę, Gromatėlę rašau* LTR 1549(100); *Dešinėj rankoj gromatą rašo, O kaire ranka ašaras šluosto* LTR 3471(1413). Nė lengva būseną rašant laišką kartais simboliškai įvardijama kaip galvos skausmas: *Trys žaunieriai gėrė, Vienas negalėjo <...>. Galvelę skaudėjo, Gromatėlę rašė* LLD 3 281. Aptariamų laiško rašymo / skaitymo *nerimaujant, liū dint, jaučiant skausmą* folklorinių vaizdų sistema įtaigiai papildo dar vienas populiarus epistolinis motyvas – negalėjimas perskaityti ar parašyti laiško: *Mergužėlė to laiškeliu Negal beskaityti, Nes per gailias ašarėles Negal bematyti* LTR 3061(164); *Atsėdau až stalalia Gromatos rašyti – Par tas graudžias ašarėlas Negaliu matyti* LLD 7 401; *Aš paėmiau tų laiškėlį, Pradėjau skaityti – Akys tinsta, Širdis plyšta, Negaliu matyti* LTR 3987(21); *Nepakeliu kojų Nė baltų rankelių, Negaliu rašyti Mergelei laiškeliu* LTR 3517(249); *Tamsus rytužėlis, Širdyį smūtkužėlis – Negaliu rašyti Mergelei laiškeliu* LTR 1328(5). Įdomu, kad dainų tekstuose retai kada atspindimas pats gaunamo ar siunčiamo pranešimo turinys, kuris tarsi ir turėtų būti tiesioginė taip įtaigiai akcentuojamų sudėtingų išgyvenimų priežastis. Folklorinė logika savita: į pirmą vietą iškeliamą ne žinios pateikta informacija, o emocinis jos recepcijos kontekstas.

Folklorinė laiško siuntimo perspektyva neatsiejama nuo tradicijoje patikimai įsitvirtinusių žinios nešėjų: dainose laiškai siunčiami per žirgą, paukštį, vėją, vandenį. Ir tik nedaugelyje vėlyvųjų kūrinių atsisakoma šių mediatorių. Apie žirgą kaip *gromatėlės* su mirties žinia nešėją straipsnyje jau kalbėta. Tikėtina, jog iš dainose aptinkamų tarpininkų šis įvaizdis bene archajiškiausias ir būdingas vien karo dainoms, kuriose epistoliniai motyvai atsirado anksčiau negu kituose dainuojamosios tautosakos žanruose. O štai žinių nešančio paukščio folklorinį vaizdinį visų minėtų tarpininkų kontekste pagrįstai galima laikyti pačiu populiariausiu. Laišką skraidinančio sakalo, karvelio, gegutės (ar dar kito paukščio) motyvas būdingas tiek klasikinėms, tiek vėlyvosioms liaudies dainoms. Ir ne tik joms. Iškalbingų paukščio ir laiško sąsajų yra mįslėse. Laiškas jose (turiu omenyje mįslės, kurių įminimas – *laiškas*) tiesiogiai nusakomas kaip paukštis: *Baltas karvelis po visą svieta lakioja* LTR 37(342); *Baltas karvelis su raudonu gūželiu* LMD I 887 (atsakymas – *laiškas su pašto ženklų*); *Išleidau paukštį be sparnų, kad pasakytų be liežuvio* LTR 1632(31).

Laiško siuntimas per vėją – retesnis dainų motyvas, tačiau turintis savitų bruožų ir gilių sąsajų su archajiniu mąstymu. Vėjo vaizdinio folklorinės prasmės, ne kartą aptartos mitologijos bei sakinės tautosakos studijose, dar tebelaukia rimtesnio liaudies dainų tyrinėtojų dėmesio. Šią nuolatos ką nors laužančią, lankstančią, draskančią ir nešiojančią gamtos stichiją randame minima daugybėje įvairių žanrų dainų. Vėjas dainose iškyla ir kaip įvairiausių pasikeitimų pranašas. Dėl to folklorinėje tradicijoje su vėju susijusios poetinės formulės paprastai žymi toli gražu ne džiaugsmingas emocijas. Tarp vėjo folklorinio įvaizdžio tradicinių prasmių patenka ir žinių apskritai bei laiškų nešiojimas. Per vėją perduodama žinia dainose paprastai suvokiama kaip ypač svarbi ir skubi; pasitelkus vėją, tikimasi greit susisiekti su artimu žmogumi, perduoti jam pranešimą: *Papūsk, vėjele, In tų šalalį, Nunešk žinėlį Mano berneliui* LTR 3160(80); *Papūsk, vėjeli, nuo tos pusės, Atnešk žodelį nuo motušės* JLD 2. Tikėtina, kad pamažu dainose apibendrintas žinėlės vaizdinys konkretizavosi ir virto laišku. Meilės bei vestuvių dainose gausu vėju siunčiamo laiško motyvų: *Veiz mergelė pro langelį, Koks vėjelis pučia, Vakar pūtė šiauras vėjas, Ši-ryt – rytvėjelis. Ir parpučia gromatėlę, Dyvinai rašytą. Aplink kraštą brolių raštai, Vidury – seselės. Kas ti raštai, kas ne raštai, Kad negal skaityti* LTR 3426(15); *Ei, cit, neverki. Mano mergužėle, Aš piešiu gromatėlę Nors į trejus metelius. Ne patsai nešiu, Nei kitam duosiu, – Aukseliu parašysiu, Vėjeliu parpūdsinsiu* JLD 637. Vėją kaip žinių nešioją folklorinių simbolių tyrimuose glaustai yra aptaręs Aleksandras Potebnia (žr. Потебня 1914: 61, 62).

Apibendrinimas

Analizuojant laiško, kaip specifinio rašto kultūros elemento, vietą folklorinėje tradicijoje, išryškėjo keletas svarbesnių momentų.

Tradicinėje lietuvių kaimo bendruomenėje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje laiškų rašymas suvoktas kaip išskirtinė kultūrinė veikla, dėl mažo raštingumo prieinama tik nedaugeliui labiau išprususių žmonių, padėdavusių beraščiams bendruomenės nariams per laiškus susisiekti su toli nuo namų atsidūrusiais artimaisiais. Apibendrintai skirtinos dvi pagrindinės tradicinės kultūros kontekste cirkulavusių asmeninių epistolinių tekstų kategorijos: į karą / kariuomenę bei emigraciją siunčiami ir iš ten gaunami laišškai; kaimo jaunimo tarpusavio susirašinėjimai, kurių metu laišškai dažnai būdavo ne siunčiami paštu, o perduodami per rankas. Rašant laiškus prisilaikyta tam tikrų nusistovėjusių teksto komponavimo principų, turinčių sąsajų tiek su senąja epistolinio rašto kultūra bei naujesnėmis per spaudą pažintomis laiškų rašymo rekomendacijomis, tiek su žodinės tradicijos elementais. Pažymėtinas specifinis neraštingosios tradicinio sociumo dalies santykis su laiškais kaip *daiktais-ženklais*. Tikėtina, kad bendrame tradicinės kultūros įvaizdžio kontekste laišškai dažnai suvokti ne vien kaip turiningi rašytiniai pranešimai, bet ir kaip apibendrinti *žinios* simboliai, folklore artimai susiję su senesnės kilmės komunikaciniais elementais, tokiais kaip skarelė, žiedas, juosta ar panašiai.

Epistoliniai įvaizdžiai būdingi įvairiems lietuvių folkloro žanrams. Didžiausia laiškų rašymo, siuntimo, skaitymo motyvų įvairovė aptinkama dainuojamojoje tautosakoje, ypač karinėse-istorinėse ir meilės dainose.

Tiriant laiškų rašymo, siuntimo, skaitymo motyvus bendrame folklorinės tradicijos įvaizdžių ir poetinių formulių kontekste, pastebėta itin sėkminga jų folklorinė adaptacija. Dainose laišką rašantis ar skaitantis žmogus atsiduria tradicinėse *locus communis* erdvėse: už stalo, prie lango, ant / už vandens ir pan. Pasitelkiant klasišinius įvaizdžius, tradiciškai folklorinamas ir pats laiško rašymo procesas: liaudies dainose laiškai dažnai rašomi *aukso raidėmis, ašaromis, krauju*. Folklorinė laiško siuntimo perspektyva glaudžiai susijusi su tradicijoje išitvirtiniais žinių nešėjais: žirgu, paukščiu, vėju ir kt. Šių mediatorių atsisakoma tik pačiuose vėlyviausiuose folkloro kūrinuose, ir tai ne visuomet. Karo dainoms būdingiausias žirgo kaip žinią nešančio tarpininko folklorinis įvaizdis laikytinas archajiškiausiu, o įvairiuose tradicijos kaitos etapuose įsigalėjęs paukščio-žinianešio vaizdinys – populiariausiu.

Laiško vaizdinio populiarumas folklore rodo didelį tradicinės bendruomenės palankumą epistolinei komunikacijai bei išskirtinį dėmesį rašto kultūros elementams.

ŠALTINIAI

Auš – *Aušra: Dvisavaitinis iliustruotas laikraštis, skiriamas darbo žmonėms*, 1914, Nr. 30, 41, 50–52.

BsJK – *Juodoji knyga*, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius, 2004.

BsOD – *Ožkabalių dainos*, kn. 2, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 10), Vilnius, 1998.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė [ir kt.], Vilnius, 2001.

JLD – *Lietuviškos dainos*, užrašytos par Antaną Juškevičę, t. I–III, Kazanė, 1880, 1882, naujas leidimas: *Lietuviškos dainos*, užrašė Antanas Juška, t. I–III, Vilnius, 1954.

JSD – *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. I, II, Vilnius, 1955.

K – Karinių-istorinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.

KI – Kalendorinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.

KTR – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus tautosakos rankraščiai.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. VII, Vilnius, 1966.

LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 2: *Vestuvinės dainos*, kn. 1, parengė Bronė Kazlauskienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1983, t. 3: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1, parengė Pranė Jokimaitienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1985, t. 7: *Šeimos dainos*, kn. 1, parengė Leonardas Sauka, melodijas parengė Vaclovas Juodpusis, Vilnius, 1994, t. 10: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*, parengė Nijolė Laurinkienė, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius, 1995.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštyne.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

V – Vestuvinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.

VdŽ – *Viduramžių žodynas: Sąvokos, reiškiniai, daiktai*, sudarė Peteris Dinzeltbacheris, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius, 2004.

VŽ – *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 4, 18.

LITERATŪRA

- Bylaitė-Lapinskienė Andželika 2004. Jaunatviškos draugystės romantika ir intymumas Suvalkijos ir Žemaitijos kaime (XX a. 3–9-asis dešimtmetis), *Lietuvos etnologija*, t. 4 (13), p. 67–88.
- Čapaitė Rūta 1996. Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys, kn.: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, Vilnius, p. 47–95.
- Krištopaitė Danutė, Vėlius Norbertas (sud.) 1983. *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, Vilnius.
- Grigas Kazys 2003. Vienos patarlės istorinės raidos pėdsakais, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 88–91.
- Ibianska Vanda 2006. Lietuvos jaunikių panorama, *Artuma*, gruod., p. 34–36.
- Krikščionas Povilas 2004. Laimės laiško pokyčiai moderniojoje komunikacijoje, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 138–164.
- Katalogas 2001. *Politinių kalinių, tremtinių, partizanų laišakai Šiaulių „Aušros“ muziejuje: Katalogas. Publikacijos*, sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Šiauliai.
- Liugaitė Modesta 1999. Liaudies dainininko pasaulis. Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka, *Tautosakos darbai*, [t.] X (XVII), p. 83–158.
- Lukšaitė Ingė 1996. Pratarinė, kn.: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, Vilnius, p. 7–8.
- Mikėnaitė Akvilė 1992. *Lietuvių liaudies baldai*, Vilnius.
- Paukštelis Juozas 1977. *Kaimynai*, 3-iasis leidimas, Vilnius.
- Radzevičius Bronius 1995. *Priešaušrio vieškeliai*, d. I, Vilnius.
- Ragauskienė Raimonda, Ragauskas Aivas 2001. *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems*: Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją, Vilnius.
- Rakūnas K[azys] [a. a.]. *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Alytus.
- Sauka Leonardas 2002. Iš naujoviškos tautosakos: laimės laiškas. Santrumpų sąmojis, *Tautosakos darbai*, [t.] XVI (XXIII), p. 258–265.
- Stundžienė Bronė 1999. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 86–104.
- Мальцев Г. И. 1989. *Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики*, Ленинград.
- Панченко А. А. 2003. Магические письма, kn.: *Современный городской фольклор*, Москва, p. 620–642.
- Потебня А. А. 1914. *О некоторых символах в славянской народной поэзии*, Харьков.
- Толстая Светлана 1989. Устный текст в языке и культуре, in: *Tekst ustny – Texte oral: Struktura i pragmatyka, problemy systematyki. Ustność w literaturze*, pod red. M. Abramowicza i J. Bartminkiego, Wrocław, p. 9–16.

THE FOLKLORE PARADIGM OF LETTER

VITA IVANAUSKAITĖ

Summary

The subject of analysis in this article is the image of letter in Lithuanian folklore. Letter writing in the traditional Lithuanian rural community of the end of the 19th–the first half of the 20th century was perceived as an outstanding cultural activity, because of poor literacy available only to a small number of more educated persons, who used to aid the illiterate members of the community in contacting their relatives that had ended far away from home. In letter writing, certain established principles of text composition, related both to the old epistolary culture and to the more modern, media-spread recommendations regarding writing of letters used to be adhered to, besides, certain elements of oral tradition used to be kept in mind as well. The specific approach to letters as *things-signs*, characteristic for the illiterate part of the traditional society is noteworthy. It is very probable that against the general

background of traditional cultural images, letters used to be frequently perceived not only as written messages possessing certain contents, but also as generalized symbols of *news*, closely linked in folklore with earlier elements of communication, such as kerchief, ring, sash, or the like.

Epistolary images are characteristic to various genres of Lithuanian folklore. Yet the greatest variety of motives describing letter writing, sending, and reading is found in folksongs, especially in the military-historical and love songs.

While analyzing motives of letter writing, sending, and reading against the general background of traditional folkloric images and poetic formulae, their particularly successful folkloric adaptation should be noted. In folksongs, a person writing or reading a letter usually finds himself/herself in the traditional *locus communis* space: at the table, at the window, on the water, the other side of the water body, etc. By using classical images, the process of letter writing is also traditionally folklorized: e. g., in folksongs, letters keep being written in *gold, tears, blood*, etc. The folkloric perspective of sending the letter is closely related to the traditionally established messengers, like horse, bird, wind, etc. These mediators are abandoned only in the most recently composed pieces of folklore, and still not entirely. The folkloric image of horse as the messenger and mediator, especially frequent in military folksongs, should be considered the most archaic one, while the image of bird as messenger that became established in various subsequent stages of tradition development is the most popular one.

The popularity of the letter image in folklore indicates the greatest regard of the traditional community towards the epistolary communication and its exceptional interest in elements of the written culture.

Gauta 2007-03-29

PASAULIO MODELIAVIMO TENDENCIJOS TELEFONINIAME JAUNIMO FOLKLORE

GRAŽINA SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – nauja folklorinės kūrybos atmaina – mobiliaisiais telefonais siunčiamos beveik stabilaus turinio ir formos žinutės, vadinamieji SMS-ai.

Darbo tikslas – aptarti būdingiausias pasaulio modeliavimo tendencijas telefoniniame lietuvių jaunimo folklore, daugiau dėmesio skiriant laikui, erdvei, subjektui ir vertybėms.

Tyrimo metodai – lyginamasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: telefoninė žinutė, pasaulio modelis, laikas, erdvė, subjektas, vertybė.

Pasaulio modelis meiliosiose žinutėse

Renkant šiuolaikinį folklorą, maždaug nuo 2000-ųjų metų pradėti fiksuoti nauji folklorinės kūrybos pavyzdžiai – mobiliaisiais telefonais siunčiamos daugiau ar mažiau stabilaus turinio ir formos žinutės. Žanriniu požiūriu jos labai įvairios: dalis žinučių yra išlaikiusios ryšį su senas tradicijas turinčiu folkloru (patarlėmis, minklėmis, anekdotais, talalinėmis, religinių tekstų parodijomis, atminimais ir kt.), bet yra ir tokių, kurios iš esmės yra nauji folkloro reiškiniai (žr. Skabeikytė-Kazlauskienė 2003: 265, 266). Straipsnyje analizuosime kasdienio bendravimo žinutes, nuo proginių, siunčiamų sveikinant su Kalėdomis ir Velykomis, atsiribosime.

Pirmiausia aptarsime pasaulio modelį, kuris būdingas žinutėms, pateikėjų įvardijamoms žodžiais *meilės* ar *meiliosios*. Šių žinučių prototipai tradiciniame folklore – atminimai.

Pradėsime nuo laiko kategorijos. Apskritai laiko traktuotė telefoniniame folklore priklauso nuo dviejų veiksnių. Pirma, nuo žinutės, kaip informacijos perdavimo priemonės, paskirties: žinute pranešama tai, kas aktualu dabar, kalbamuoju momentu. Antra, laiko raiška yra susijusi su žinučių tekstų semantika.

Gana daug meiliųjų žinučių, kuriose konstatuojamas dabarties laikas, sutapatinant jį su tomis sekundėmis, kada siuntėjas žinutę siunčia, o gavėjas skaito: *Dabar atsisėsk. Atsipalaiduok. Nieko negalvok. Jauti? kažkas švelniai paliečia tavo lūpas. Nebijok, tai aš tave bučiuoju prieš miegą...* VDU ER* 474/49; *Pažiūrėk pro langą.*

* VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštynas.

Ar matai mėnulį? Aš jo paprasčiau – jis tave prižiūri. Ko nemiegi? Marš į lovą! Labanakt! VDU ER 474/46. Šiuo momentu išgyvenama dabartis dažnai siejama su įsivaizduojama ateitimi – labai artima, tokia, kurią laiko tėkmė tuojau pavers dabartimi: *Jeį skaitai šią SMS, tu man skolinga apkabinimą, jei ją išsaugosi – pasi-matymą, jei atsakysi – viską, jei ignoruosi – tu mano!* VDU ER 464/80.

Cituotose žinutėse laikas tik fiksuojamas – jį nurodo gramatinės veiksmažodžių formos, kartais ir laikorieveiksmai, iš kurių būdingiausias yra *dabar*. Tačiau kaip būties forma laikas čia nereflektuojamas. Bet esti ir tokių žinučių, kur laikas tampa žinutės turinio objektu. O apie kokį kitą laiką gali suktis kalba meiliosiose žinutėse, jei ne apie meilės? Tikriau, kalbama apie meilės trukmę, o toji trukmė – laikas iki gyvenimo galo, arba amžinatvė: *Jeį tavo širdis būtų kalėjimas, norėčiau būti jame uždarytas iki gyvos galvos* VDU ER 481/9; *Ateik šiandien į mano sapnus, ir aš tau parodysiu tiesiausią kelią į žvaigždes, leisk tave pajusti, ir aš visą amžinybę būsiu tavo* VDU ER 464/84. Būdingos žinučių pabaigos: *žinok, kad mano mintyse tu būsi nuolatos* VDU ER 481/55; *būk su manim tu visada* VDU ER 482/21. Taigi meilės išgyvenimo laikas meiliosiose žinutėse – šios akimirkos dabartis, kuri gali būti iš-tesijama iki begalybės. Dabarties momento siejimas su tuo, kas nekintama, amžina, yra ritualinio pobūdžio judesys, bylojantis apie norą meilės laiką sakralizuoti.

Specifiška meiliųjų žinučių laiko raiška – paros tarpsnių ženklai. Galima netgi išskirti rytinių ir vakarinių tekstų atmainas. Vakariniai, siunčiami kaip labos nakties palinkėjimai, sudaro maždaug pusę visų meiliųjų SMS-ų. Stereotipiniai tokių žinučių įvaizdžiai yra dangaus kūnai: mėnuo, o ypač – žvaigždės. Šiais įvaizdžiais ne tik nurodomas paros metas, drauge jais kosmizuojama erdvė, taigi pereiname prie žinučių erdvės aptarimo.

Dangiškieji vakarinių žinučių įvaizdžiai neretai yra dviplaniai: neprarasdami savo tiesioginės reikšmės (žinutė siunčiama vėlai, kai danguje iš tiesų gali būti regimas mėnuo ir žvaigždės), šie įvaizdžiai funkcionuoja kaip dvasinės erdvės simboliai. Kosmizuota dvasinė erdvė leidžia įsimylėjėliams be jokių kliūčių įveikti atstumus ir susitikti. Būdingos mylimųjų judėjimo kryptys dvi – vienam link kito ir aukšty-n, beje, kai kada šios kryptys suliejamos į vieną: *Pažvelk į dangų. Ten šią-nakt daug žvaigždžių. Gal pamatysi ten mane, aš tarp jų. Tiesiog aš ieškau tavęs, nes noriu būti su tavim kartu...* VDU ER 483/9; *Toks ramus ir stebuklingas, bet kartu ir nemirtingas vakaras su daug žvaigždžių tiesia taką link sapnų. Duok man ranką ir link jų vėl keliausime kartu...* VDU ER 474/1.

Žvaigždėto dangaus erdvės semantinis ekvivalentas yra sapno erdvė. Pagrin-diniai šių erdvių požymiai – beribiškumas ir absoliutus pralaidumas, leidžiantis mylimiesiems laisvai įveikti juos skiriantį atstumą ir pasijusti esant drauge. Sapnas – pagrindinė mylimųjų susitikimo vieta: *Labanakt, mano angele, aplanky-siu tave sapne <...>* VDU ER 465/101; *Nors sapne ateisiu pas tave <...>* VDU ER 402/69; *pajuski šilumą sapnų, nes tik per juos teateinu* VDU ER 467/90. Kai kada sapno ir žvaigždėto dangaus erdvės susilieja: *Kai užmerksi akyles ir sapnuosi žvaigždutes, prisiminki ir mane – susitiksime sapne* VDU ER 467/18; *Ateik šiąnakt į mano sapną, ir aš tau parodysiu tiesiausią kelią į žvaigždes <...>* VDU ER 467/84.

Meiliosiose žinutėse mylimuosius sujungianti dangaus ir sapno erdvė iškyla kaip opozicija juos skiriančiai empirinės realybės erdvei. Kitaip tariant, susiduriame su sakraliosios ir profaniškosios erdvės priešprieša.

Kai lyrinis vyksmas pakylėjamas į sakraliąją erdvę, natūralu, kad joje atsidūrę asmenys įgyja tai erdvei derančių bruožų. Mylimoji (ar mylimasis, nes kartais negalima pasakyti, apie ką kalbama: apie jį ar apie ją) yra idealizuojama, pavadinant ją *žvaigžde, saule, angelu, fėja, gėle, žvilgančiu rasos lašeliu, pasaka, svajone* ir pan. Esama žinučių, kuriose mylimoji ar mylimasis kosmizuojami: *Kai norėsiu tave apkabinti, apkabinsiu medį, nes manysiu, kad tu jame. Kai norėsiu prisiglaust, prisiglausiu prie žemės, nes tu vaikščiojai ja. Kai norėsiu paglostyt, paglostysiu vėją, nes manysiu, kad tu skrajojai su juo. O kai norėsiu pabučiuoti, pabučiuosiu krintantį lietų ir tikėsiu, kad bučiuoju tave Lietuvoje...* VDU ER 464/63; *Užsimerk. Sugalvok norą. Ką matei? Mane? Gal... Aš visur matau tik tave. Matau ten, kur niekas nemato – saulėje, gėlėse, žvaigždėse ir savo noruose...* VDU ER 481/37. Mylimos esybės pasklidimas visatoje, manytume, laikytinas aukščiausiu mylimojo sakralizavimo būdu – juk šitaip visur jaučiama gali būti tik dievybė. Išreiškiant žmogiškąjį mylimo asmens konkretumą, minimos jo kūno dalys, tačiau tik tos, kurios, orientuojantis pagal opoziciją aukštai – žemai, yra siejamos su viršumi. Tai akys, skruostai, lūpos, rankos: *Tavo akys lyg ilgesio upė. Tavo žvilgsnis toks keistas, svaigus. Tavo akys mane sužavėjo, be tavęs aš gyvent negaliu!* VDU ER 466/64; *Aš ateisiu tyliai tyliai, kai miegos visi mažyliai. Tau į skruostą pabučiuosiu ir kaip sapnas išgaruosiu* VDU ER 403/109; *Prieblanda, aplink tyla... tavo lūpos... jos jau čia... prisiglaudžia, nuramina, vėl užkaitina, vėsina... tam nėra jokių ribų – tai lyg jūra be krantų* VDU ER 468/3; *Tavo švelnios rankos mano širdį apkabino, ilgesiu apdovanojo. Naktimis aš jas sapnuoju. Tavo rankos apkabino, apsvaigino...* VDU ER 483/17.

Erdvės, laiko, mylimo asmens vaizdavimo pobūdžiu ir netgi būdingiausiais įvaizdžiais meiliosios žinutės kiek primena romantikų kūrybą. Ne veltui kai kurie informantai jas pavadina *romantiškosiomis*. Bet dera prisiminti, kad romantiškai, siekė sukurti naująją mitologiją, ir sąmoningai, ir intuityviai „susigrąžino kai kurias esmines mitinės sąmonės struktūras“ (Ališanka 1998: 81). Tokiu būdu per romantinę tradiciją, kaip tarpininę, meiliosios žinutės susisiečia su archajine dangaus, sapno, amžinybės sakralizavimo tradicija.

Vis dėlto ne visų meiliųjų žinučių stilius prilygintinas romantiniam. Dalis žinučių turi savitą vaikiškumo atspalvį, jų kalba panėši į tą, kuria mylinti motina kreipiasi į mažą vaiką: gausu mažiųjų žodžių, kuriamos vaikystę primenančios situacijos: *Myliu aš tavo nosytę, myliu ir tavo ausytes. Ir kojytes, ir rankytes. Vienu žodžiu, tave myliu* VDU ER 467/69; *Kai tu buvai visai mažytė, mama lydėjo link lovytės. Miegogajai tik su meškiuku, linkėjai jam saldžių sapnų. Dabar linkėki man saldžių, nes tas meškiukas aš esu!* VDU ER 467/35. Kartais romantinė ir vaikiškoji kalbėsenos maniera susipina, ir tada žinučių tekste pagausėja mažiųjų žodžių (*saulutė, mėnuliukas, žvaigždutės*).

Žinučių kalbos meilumą, lipšnumą lemia tekstų subjekto santykis su asmeniu, į kurį jis kreipiasi. Tai švelniškos globojančios meilės santykis, artimas motinos ir

vaiko ryšiui. Jį rodo būdingoji meiliųjų žinučių siuntimo situacija – noras palinkėti labos nakties, saldžių sapnų. Apie šitokio pobūdžio santykį byloja ir jutiminė meilės raiška – apsiribojama mylimo žmogaus pabučiavimu bei prisilietimu prie jo: *Užmerk akis, nusišypsok, pajusk, kaip aš tave bučiuoju, ir apie nieką negalvok – šią naktį tau padovanoju...* VDU ER 480/37; *Jei pajusi švelnų lyg pūkas prisilietimą, žinok, kad tai aš glostau ir bučiuoju tave* VDU ER 46/101.

Meiliosiose žinutėse modeliuojamo pasaulio ašis, be abejo, yra meilė. Ji laikoma pačia didžiausia vertybe: *Tikėk, kad meilė – perlas, kad meilė – ateitis. Žmogus be meilės aklas, vergas. O jo gyvenimas – tamsi naktis* VDU ER 482/67. Meilė įprasmina gyvenimą: *Šypsokis, nes gyvenimas per trumpas, kad liūdėtum. Svajok, nes be svajonių nesukursi ateities. Mylėk, nes be meilės gyvenimas neturi prasmės* VDU ER 482/66. Meilės patyrimas išryškina pasaulio grožį: *Ar žinai, kodėl šypsosi saulė, ko pasaulis toks šiandien šviesus? Tai todėl, kad margajam pasauliui mes atradom šilčiausius jausmus!* VDU ER 480/38; *Įsimylėti – tai lyg nuvalyti dulkes nuo kasdienybės. Viskas nušvinta ryškesnė spalvom* VDU ER 465/32. Drauge pripažįstama, kad meilė yra nuostabus žmogaus būties slėpinys, kuris nesileidžia verbalizuojamas: *Tai, ką matau tavo akyse, žodžiais neišsakoma, spalvomis nenupiešiama, neišdainuojama gražiausiomis dainomis* VDU ER 486/48.

Pasaulio modelis šelmiškiosiose žinutėse

Toliau pereiname prie antrojo telefoninio folkloro pasaulio modelio. Šio pasaulio devizas galėtų būti štai tokia žinutė: *Meilė – tai vardas. Seksas – žaidimas. Pamišk vardą ir žaisk žaidimą* VDU ER 487/92. Taigi antrojo pasaulio modelio ašis – seksas, ir ji nukreipta ne į viršų, o žemyn. Siunčiant šias žinutes tiesiog pokštaujama, išdykaujama, todėl patogumo dėlei jas vadinsime šelmiškiosiomis. Pasaulio konstravimo būdas šelmiškiosiose žinutėse – žaidybinis, o žaidimo esmė čia – aukštyne kojom apversti visa, kas buvo teigiama meiliosiose žinutėse. Šelmiškiosiose žinutėse atsiveriantį pasaulį valdo karnavalo dėsniai. Apibūdinamas karnavalinės kultūros svarbiausią estetinę kategoriją – groteskinį realizmą, Michailas Bachtinas rašė: „Esminė groteskinio realizmo ypatybė yra pažeminimas, t. y. viso, kas aukšta, dvasinga, idealu, abstraktu, perkélimas į materialųjį kūniškąjį matmenį“ (Бахтин 1990: 26). Šelmiškiosioms žinutėms būdingas kūniškumo apraiškas bandysime parodyti, gretindami šias žinutes su meiliosiomis.

Šelmiškųjų žinučių laikas taip pat yra dabartis, kuri, kaip ir meiliosiose žinutėse, gali būti fiksuojama kaip tiesioginio bendravimo momentas. Bet dabarties projekcijos į amžinybę čia nerasime. Priešingai – dalį žinučių sudaro trumpi naratyvai, savotiški anekdotai, kuriuose ryškinaama laiko tėkmė: *Kuo skiriasi moterys? 8 metų guldai į lovą ir seki pasakas, 18 – seki pasakas, kad gultų į lovą, 48 – seki pasakas, kad tik negultų į lovą* VDU ER 468/29; *18 metų mergina – karšta kaip Afrika. 20 metų mergina – apskri kaip Amerika. 25 metų mergina – išvažinėta kaip Europa. 30 metų mergina – pamiška kaip Antarktida* VDU ER 31/47. Pabrėžiamas destruktivusis laiko tėkmės aspektas – laikas naikina seksualinį patrauklumą.

Šelmiškųjų žinučių erdvė aiškiau neapibrėžta. Jei išskiriamas koks nors erdvės objektas, jis būna buitinis ir visų pirma susijęs su kūno reikmių tenkinimu. Kūno sureikšminimas – karnavalinės kultūros bruožas. Šioje vietoje norisi atkreipti dėmesį į žinutes, informantų vadinamas *apgaulingosiomis*. Savo prigimtimi jos primena karnavalinei kultūrai svarbų persirenginėjimą, kaukių užsidėjimą. Tokiose žinutėse kalbama apie kokį nors veiksma ar objektą, kuris įvardijamas tik paskutiniais žodžiais. Veiksmo ar objekto charakteristika dvilypė – drauge ir teisinga, ir tyčia klaidinanti žinutės gavėją. Žinutėms būdinga rafinuota žaismė, kai erotinėmis / seksualinėmis užuominomis, o kai kada nesibodint ir tariamai begėdiško natūralizmo yra kalbama apie visiškai nekaltus dalykus. Vienas iš populiarenių šiose žinutėse minimų objektų yra lova: *Mes apsipylėm prakaitu abu, pūkais aplipę tęsėm kovą, tu dejavai, o aš rėčiau balsu – į rūšį nešėm seną lovą* VDU ER 487/83; *Aš tave grubiai numetu ant grindų... praskečiu tavo kreivas kojas... ir krentu ant tavęs... Ech, kokia tu man miela – mano senoji lova* VDU ER 481/20. Kiti objektai, kurių apgaulingais apibūdinimais tyčia kurstoma erotinė vaizduotė, – pagalvė, pižama, muilas, radiatorius, tualetas. Į dangaus erdvę žvilgsnis nukreipiamas išimtiniais atvejais; o jei taip nutinka, dangaus kūnų traktuotė praranda idealumą – antai vienoje iš šelmiškųjų žinučių mėnulis vaizduojamas kaip nepageidaujama pasekmių kaltininkas: *Nesibučiuok, kai bus tamsu, nes mėnuliukui bus baisu. Jis atneš tau dovanų: mažą, pliką, be dantų* VDU ER 474/47.

Meiliųjų žinučių subjekto santykis su pasauliu skleidžiasi per švelnią, globėjišką meilę kitam. Šelmiškųjų žinučių subjekto santykius su kitu asmeniu lemia seksualinis ryšys: *Jeigu tu nori sekso, paspausk – 1, meilės ir glamonių – 2, prancūziško sekso – 3, ispaniško – 4, sekso be tabu – 5. O jei nori visko kartu, surink mano numerį* VDU ER 475/36. Mėgstama pabrėžti kūniškąjį šio ryšio pobūdį. Subjektas savąjį „aš“ tapatina su kūnu (*Dūšia skęsta alkoholy, mano kūnas tavęs nori. Mano noras begalinis, stoviu aš su apatiniais. Nebandyk mano kantrybės, skambink greitai nekankinęs* VDU ER 475/33), kitą asmenį jis taip pat vertina pagal jo kūno ypatybes (*Rožės raudonos, lapeliai žali. Aš myliu tavo kojas ir ką tarp jų turi* VDU ER 487/91). Beje, palyginti su meiliosiomis žinutėmis, akivaizdu, kad šelmiškosiose daugiau dėmesio skiriama kūno apačiai. Jei seksualinis ryšys žinučių subjekto nepatenkina, ryšio partnerį jis atstumia paniekindamas, pajuokdamas: *Policija pranešė, kad rastas lavonas be smegenų ir mažu pimpalu. Brangus drauge, paskambink. Man dėl tavęs neramu* VDU ER 402/61.

Be seksualinio, antrasis šelmiškosiose žinutėse išryškintas subjekto poreikis yra maitinimasis. Kad šis poreikis ne mažiau svarbus, o kai kada galės būti ir stipresnis už seksualinį, teigiama populiarioje parodijinio pobūdžio žinutėje: *Ryte nevalgiau – galvojau apie tave. Dieną nevalgiau – galvojau apie tave. Vakare nevalgiau – galvojau apie tave. Naktį nemiegojau – norėjau valgyti* VDU ER 481/31. Vis dėlto kur kas daugiau nei apie valgymą yra kalbama apie gėrimą, o tiksliau – apie girtavimą: *Šaltą degtinę aš mėgstu be galo, šiltą degtinę taip pat aš myliu, bet jei ta degtinė man mokslams sutrukdo, tai eina tie mokslai geriau po velnių* VDU ER 471/60. Telefoniniame folklore labai greitai įsigalėjo iš tradicinio folkloro perimtos girtavimą

šlovinančios religinių tekstų parodijos, kartais jos kiek sumoderninamos. Šios parodijinės žinutės puikiai atliepia karnavalinei kultūrai būdingą šventumo parodijavimą: *Garbė dievui spiritui ir jo sūnui pilstukui, kuris gimė rugių lauke, vėliau kentėjo katile, galiausiai šventą kelionę baigė bomžo pilve. Amen* VDU ER 291/58. Girtavimas ir seksas aptariamų žinučių pasaulyje vaizduojama kaip labai artimos, į vienumą susiliejančios sritys. Tai itin ryšku apgaulingosiose žinutėse, kuriose seksualiniais veiksmais ar jausmais yra maskuojama alaus ar degtinės charakteristika: *Kaip aš jį myliu: paimu švelniai į rankas, prispaudžiu prie lūpų, apžioju, čiulpiu, kol išbėga jis, skystas ir labai skanus „Švyturio“ alus* VDU ER 487/84; *Aš tavęs vis noriu ir noriu, bet tu negali būti mano likimo drauge... Kaip man pamiršti tave, degtine tu nelemta...* VDU ER 483/34.

Didžiausiomis vertybėmis šelmiškiosiose žinutėse yra laikomi kūniškieji gyvenimo malonumai: *Viskis su kola – gerai. Lietus – nuostabu. Seksas – labai gerai. Seksas su tavimi – nepakartojamas įrodymas, jog verta gyventi...* VDU ER 483/25. Visa, kas trukdo šiais malonumais mėgautis, atmetama. Požiūrį į vertybes geriausiai atspindi šelmiškajame folklore tarpstančios vadinamosios antipatarlės – tradicinių patarlių išmintį paneigiantys, neretai tradicinius tekstus parodijuojantys posakiai: *Geriausias žmogaus draugas – moteris* VDU ER 468/48; *Geriau organas saujoj negu merga laukuose* VDU ER 473/114; *Darbas mums kaip šventė, o per šventę mes nedirbam* VDU ER 473/92; *Nepagėręs degtinėlės, nepatapsi kareivėliu* VDU ER 473/104; *Nikotinas – vitaminas, alkoholis – mano brolis* VDU ER 473/97.

Išvados

Telefoninis folkloras – XXI a. folkloras, viena iš naujausių folkloro gyvavimo formų. Telefonu siunčiamos žinutės yra šiuolaikinio jaunimo modernus saviraiškos būdas. Tačiau pasaulio modeliavimo tendencijų analizė rodo, kad modernėdamas folkloras nepraranda ryšio su tuo, kas archetipiška. Išskirti du antinomiški pasaulio modeliai byloja, kad nūdienos žmogaus mąstyme labai reikšminga išlieka opozicija aukšta – žema. Abiejų modelių žinutėse kalba sukasi apie tą patį – jaunuolių tarpusavio trauką. Tik meiliosiose žinutėse šioji trauka įgyja sudvasintos meilės pavidalą ir yra sakralizuojama, pasitelkiant dangaus bei sapno simboliką, o šelmiškiosiose, panaudojant karnavalizacijos priemones, ryškinamas kūniškasis šios traukos aspektas.

LITERATŪRA

- Ališanka Eugenijus 1998. *Vaizdijantis žmogus: Sacrum sklaida kultūroje*, Vilnius.
- Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina 2003. Telefoninis folkloras, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 265–266.
- Бахтин М. 1990. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, 2-ое издание, Москва.

WORLD MODELING TENDENCIES IN THE YOUTH TELEPHONIC FOLKLORE

GRAŽINA SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Summary

The subject of the article comprises messages sent by mobile phones and preserving a more-or-less steady pattern. It is a new variety of folklore that appeared in Lithuania around the turn of the century. World modeling tendencies in the youth telephonic folklore are analyzed in the article, with special emphasis on time, space, subject and the expressed values. Two main world models are discerned, that are provisionally called love messages and wicked messages. It is concluded, that opposition *high* vs. *low* retains its significance in ways of thinking of a modern person as well. In the messages of both kinds, mutual attraction of young people is expressed. The essential difference is, that in love messages this attraction acquires form of animate love and is hallowed by invoking symbols of heaven and dream, while in the wicked messages carnal aspect of this attraction is highlighted using carnival implements.

Gauta 2007-02-14

**TARP EMOCIJOS IR RITUALO:
BALŲ KARO PAPHOČIŲ PĖDSAKAIS**

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – XIII–XV a. baltų karo ritualai, turintys didelį emocinį krūvį, bei jų mitinis kontekstas; ypatingas dėmesys skiriamas dviem ritualams – apeigiamam raudojimui ir karo šūksniams.

Darbo tikslai – atskleisti emocijų reikšmę ritualuose, analizuojant liūdesiu ir pykčiu grindžiamą apeiginių elgesį; panagrinti baltiškų karo ritualų prasmę ir mitinį kontekstą.

Tyrimo metodai – analitinis, semantinis, lyginamasis, interpretacinis.

Žodžių raktai: emocijos, ritualas, liūdesys, pyktis, karas.

Yra daug ritualo tyrimo būdų. Šiame straipsnyje pasirinkta jausmų analizės perspektyva, kuri mažai taikyta nagrinėjant baltų religiją ir mitologiją. Religijose jausminė išraiška yra labai svarbi, skirtingi jausmai, kaip kad džiaugsmas, meilė, pyktis, liūdesys ir panašiai, sudaro religinės ideologijos jausminę skalę, kurioje atsiskleidžia religijos vertybinė sistema (plg. krikščioniškų jausmų spektrą tarp Dievo meilės ir rūstybės). Politeistinėse religijose dievai atsiskleidžia kaip tam tikrų emocijų charakteristikų turėtojai, o jų tarpusavio santykiai išreiškia emocijų santykių modelius. Straipsnyje dėmesys kreipiamas į dvi emocijų raiškas – į jausminę būseną ritualo atlikimo metu, o per tai ir į to ritualo santykį su atitinkama emocine išraiška pasižyminčia baltų dievybe.

Emocinis išgyvenimas kaip religinė ir net estetinė kategorija yra daug kartų nagrinėtas. Bene raktinė čia būtų katarsio teorija, šaknimis atsiremianti į antikinę tragediją, turinčią visus ritualo bruožus. Net šiuolaikiniame mene aptinkama ritualinių funkcijų; pavyzdžiui, literatūra, teatras ar kinas interpretuojami kaip priemonės, leidžiančios skaitytojui ar žiūrovui patirti psichinę būseną, kurios metu atgaivinamos ir išlaisvinamos užslopintos neigiamos emocijos, kaip antai liūdesys, pyktis, apmaudas ir t. t. Tokia apšvalymo funkcija laikoma apeigine (Scheff 1977). Psichologinė ritualo samprata susiaurina ritualo prasmę ir neatsižvelgia į religinį jo funkcionavimo pagrindą, tačiau vienas dalykas čia nekelia abejonių: ritualas yra transformacija. Straipsnyje ir pasvarstysime apie emocijų svarbą šiai transformacijai įgyvendinti.

Tyrimui pasitelkiami įvairūs baltų mitologijos ir folkloro duomenys, pradedant nuo ankstyviausių šaltinių ir baigiant XX a. liaudies tikėjimais; folkloro duomenys papildoma mitologijos šaltinių spragas ir leidžia rekonstruoti kai kuriuos religinius modelius. Pagrindinis tyrimų šaltinis yra keturios kryžiuočių kronikos: *Henrici Chronicon Livoniae* (Henriko Latvio Livonijos kronika), *Livlandische Reimchronik* (Livonijos eiliuotoji kronika), *Chronicon terrae Prussiae* (Petro Dusburgiečio Prūsijos kronika) ir *Chronica nova Prutenica* (Vygando Marburgiečio Naujoji Prūsijos kronika). Kadangi remsimės kronikų medžiaga, būtinai reikia analizuoti ir kryžiuočių viduramžių ritualinį kontekstą, kuriame aprašomi baltų karo papročiai. Taip pat dėmesio bus skiriama ir kronikininkų vaizdavimo būdai, kuris atspindi to meto karinį religinį mentalitetą ir literatūrinį skonį; pažiūrėsime, kokius jausmus išgyvena per kronikininko prizmę vaizduojami vokiečiai, jų sąjungininkai ir priešingoje stovykloje esančios tautos – lietuviai, latviai, prūsai, kuršiai, žiemgaliai, lyviai ir kt.

Karo emocijos: tarp liūdesio ir džiaugsmo

Tarp emocijų išskirtinę vietą Pabaltijo kryžiuočių kronikose užima liūdesys. Taip yra dėl kronikų turinio – beveik vienintelis dalykas, kuris apskritai domina kronikininkus, yra karo istorija; visa kita informacija yra tik paraštėse. O karo istorija susijusi su netektimis, skausmu ir liūdesiu.

Žiūrėdami į šią istoriją kaip į naratyvą, matome, kad tai įvykių kaitos grandinė, kurios herojai tai laimi, tai pralaimi. Pačios ryškiausios permainingų kovų emocijos – pergalės džiaugsmas ir pralaimėjimo liūdesys. Ypač daug liūdesio ir džiaugsmo emocijų yra Livonijos eiliuotoje kronikoje, bet jų taip pat yra Henriko Latvio bei Prūsijos kronikose.

Įsidėmėtina, kad kronikose džiaugsmas nėra paprastas džiaugsmas kaip pozityvi emocija: džiaugiamasi ne dėl pergalės, bet dėl priešų pralaimėjimo, taigi tai savotiškas juodasis džiaugsmas, plg.:

[Žemaičiai puola Heiligenbergą]

wie grôz, der cristen vreude was¹,
dô man die tôten vor in las
zû samene und ûf die slitten lût.
betrûbet was der heiden mût,
daz, ir sô vil getôtet was
mit geschozze, als ich itzunt las.

LRCh 10095–10100

Kaip tada krikščionys džiaugės,
Kai jų akyse lavonus
Rinko ir į roges krovė.
Stabmeldžiai labai nuliūdo,
Kad tiek daug jų nukauta buvo
Šūviais, kaip esu jau sakęs.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 340

¹ Čia ir kitose citatose išskirta straipsnio autorės.

Džiaugsmo ir liūdesio emocijų vaizdavimas kronikose yra ne tik abstraktus; jis neretai reiškiamas figūratyviai priešinant du skirtingus ritualinės išraiškos būdus – dainavimą (giedojimą) ir raudojimą. Būdinga džiaugsmo (dažniausiai – juodojo, piktdžiugos) išraiška yra giesmė, o liūdesio – raudojimas:

Tad iš džiaugsmo krikščionys užtraukė vokiškai tą šlovės giesmę: „Kristus prisikėlė“, baigdami vokiškai: „Linksminkimės mes visi, kad stabmeldžiai liūdesy, kyrie eleison“.

[Lietuvos] karalius [Algirdą ir Kęstutį] apėmė didelis skausmas ir jie verkė, nes niekad os nebuvo patyrę tokio nuostolio. O magistras, džiaugsmo kupinas, šlovino su saviškiais Dievą (Jasas, Gudmantas 1998: 119).

Giedojimas yra ritualizuota krikščionių (kryžiuočių) džiaugsmo išraiška (giesmė kaip padėkos Dievui būdas); kartais tai virsta ypatinga švente (iškilmėmis), kurios metu grojama įvairiais muzikos instrumentais, plg.:

Ir išvien su kitomis vėliavomis jie sumušė stabmeldžius, tik karalius Vytenis ištrūko. O [Ordino] broliai grįžta džiaugdamiesi, vedini belaisviais – rusais ir stabmeldžiais, giesmėmis Dievą šlovindami (ten pat: 64, 65; MChN III 53).

Teutonai visi sveiki ir nenukentėję giedodami parėjo namo savo keliu be vieno riterio <...> (Jurginis 1991: 108; HCh XXVI 3).

Po visų vyrų nugalėjimo krikščionys pradėjo iškilmes, grojo birbynėmis ir kitais muzikos instrumentais, mušė litaurus, nes pagaliau atkeršijo piktaraiams ir nugalabijo visus tikėjimo išdavikus, čia susirinkusius iš Livonijos ir Estonijos (ten pat: 141; HCh XXVIII 6).

Juodojo džiaugsmo išraišką kartu su padėka Dievui galėtume laikyti ritualizuota kryžiuočių karinės pergalės paminėjimo forma. Analogiška ceremonija aptinkama ir prūsų visuomenėje, tiesa, ankstyvesniame šaltinyje – tai krikščionių misionieriaus Adalberto nužudymo Prūsijoje 997 m. aplinkybės. Ritualizuoto džiaugsmo kontekste jos yra kur kas aiškesnės – kaip rašo vienas Adalberto biografų Johannes de Cannapara, nužudę misionierių, prūsai

jo kūną palikę toje pačioje vietoje, galvą pamovę ant mieto ir linksmą dainą garsindami savo nusikaltimą [originale: *laeto clamore sua scelera laudantes – D. V.*], visi iki vieno sugrįžo į savo gyvenvietes (BRMŠ I 173, 175).

Juodojo džiaugsmo dainą suvokdami kaip karo taisykles atitinkančią emocinę ritualizuotą raišką, tiek krikščioniškos, tiek baltiškos kultūros kontekste matome tą patį reiškini, kuris yra būdingas tikrai ne vienai kultūrai ar religijai. Emocinė raiška yra ritualinis būdas išreikšti karo pergalės ir pralaimėjimus. O viduramžių kronikas galima iš dalies traktuoti kaip emocinės istorijos rašymą. Tai istorija, kurioje kalbama apie tai, kaip liūdesį paversti džiaugsmu, o priešo džiaugsmą – liūdesiu; ir taip, pulsuojant emocijoms, karo ratas sukasi. Štai dar keletas būdingų pavyzdžių:

pranešė, kad ir broliai, ir maldininkai, ir visa krikščionių kariuomenė žuvusi mūšyje, o tada Kulmo žemėje ir Lenkijoje kilo toks baisus krikščionių raudojimas, kokio nuo amžių nebuvo girdėta. Tačiau kitos dienos pavakaryje, kai broliai su kariuomene sugrįžo po pergalingo mūšio, toks didelis džiaugsmas apėmė

krikščionių širdis, kad pranoko vakarykštės dienos raudas (Batūra, Valkūnas 1985: 124, 125; DChTP III 55/54/).

Dėl sužinojės apie saviškių pabėgimą ir lietuvių drąsą, miestas suvaitytojo ir rygiečių yra bereginti virto gedulu, o jų giesmės – verkiančiųjų rauda [originale: *cantus eorum in vocem flencium – D. V.*] (Jurginis 1991: 58; HCh XII 3).

Dėl šių dviejų žūties prūsai labai džiūgavo, o broliai sielvartavo. Tačiau broliai sugalvojo paversti jų džiugesį ašaromis ir liūdesiu ir prieš pilies vartus pakorė trisdešimt prūsų įkaitų, kuriuos buvo paėmę į nelaisvę. Dėl to prūsai, matydami pakartus savo sūnus ir giminaičius, patys prapliupo didžiu raudojimu (Batūra, Valkūnas 1985: 160, 161; DChTP III 119/114/).

Kaip matyti, emocinė „kova“ yra faktinės kovos palydovė ir, kaip rodo paskutinė citata, pati inspiruoja fizinę kovą. Kovų istorijos pulsavimas – džiaugsmo ir liūdesio bangos, liūdesio bangų joje kur kas daugiau, o džiaugsmo mažiau, ir jis pats nėra tyras – tai greičiau brutali liūdesio kompensacija. Liūdesys ir raudojimas – būdinga Pabaltijo viduramžių kronikų emocinė būsena. Tiriant ją, kyla klausimas: ar tekstuose, kuriuose emocijos yra tiesiog vaizdavimo būdas, galime rasti „tikrų“, nestereotipinių, ne nuo kronikininko vaizdavimo būdo priklausančių emocijų? Ir dar problemiškesnis šis klausimas atrodo, kai vaizduojami kronikininkams svetimoms kultūros žmonių jausmai ir ritualai.

Raudojimas: emocijos ar ritualas?

Raudojimas vokiečių kronikose pristatomas ne tik kaip emocinė liūdesio išraiška (aimanavimas, dejavimas), bet ir kaip apeiga. Mirusiųjų apraudojimo ritualą matome keliuose Livonijos eiliuotosios kronikos ir Henriko Latvio kronikos epizoduose:

Quos videntes Curones a civitate recedunt et collectis interfectis suis ad naves revertuntur et transita Duna triduo quiescentes et mortuos suos cremantes fecerunt plangent super eos (HCh XIV 6).

Kuršiai, juos pamatę, pasitraukė nuo miesto ir, surinkę užmuštuosius, grįžo prie savo laivų, persikėlė per Dauguvą, ten prastovėjo tris dienas, apverkė užmuštuosius ir juos sudegino (Jurginis 1991: 67).

die clageten sie vil manche tage
mit vil bitterlicher clage (LRCh 5701, 5702).

Kai sembai namo atėjo,
Jie netrukus pastebėjo,
Kad jiems trūksta daug narsių
Ir tikrai rinktinių vyrų.
Daug dienų jie jų gedėjo,
Gailėstingai dėl jų raudėjo.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 279

Henriko Latvio Livonijos kronikoje taip pat minimos ir estų raudos:

Sed Estonepropter tantam suorum interfectionem ad persequendum Lethos venire non presumebant, sed tristia funera a Letthis sibi iniecta multis diebus colligentes et igne

cremantes, exequias cum lamentationibus et potationibus multis more suo celebrabant (HCh XII 6).

Tačiau estai nepersekiojo letų [t. y. latvių – *D. V*] už tokį kraujo praliejimą, tik surinko liūdėdami užmuštųjų kūnus, juos sudegino, kėlė laidotuves su raudomis ir laidotuvių vaišėmis pagal savo paprotį (Jurginis 1991: 60).

Apie baltų laidotuvių raudų ritualą užsimenama ir kituose viduramžių šaltiniuose – 1249 m. Kryžiuočių ordino sutartyje su prūsais (minint *tulissones* ir *ligaschones*, atlikdavusius žuvusių karių garbstymą), 1262 m. rusiškoje Haličo-Voluinės kronikoje aprašant Lietuvos karaliaus Mindaugo žmonos mirtį², 1389 m. kryžiaus žygių propaguotojo Philippe'o de Mézières'o traktate, jam aprašant Lietuvos valdovų kremavimo ritualą³, 1426 m. Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake, draudžiančiame prūsams raudoti ant kapų⁴. Pamažu šaltiniuose randasi vis daugiau paprotinių detalių, iš kurių yra aiškiau, jog kalbama kaip tik apie apeiginį raudojimą. Bet, kaip pažymi raudų tyrinėtoja Aušra Žičkienė, raudų tradicija labai pakito per kelis šimtmečius: ankstyvuosiuose šaltiniuose kalbama apie epinę karžygių, karių garbstymo tradiciją, kuri vėliau buvo visai prarasta; iki XX a. išliko tik improvizacinio pobūdžio raudos (Žičkienė 1998: 174). Tačiau garbstymo elementų galima išvelgti garsiojoje karinėje-istorinėje Sudaičio sutartinėje⁵ (jos fragmentas pirmąsyk paskelbtas Motiejaus Strijkovskio „Kronikoje“ 1582 m.). Nors tai sutartinė, o ne rauda (ten pat), joje klausimo forma (kuri taip būdinga raudoms) kreipiamasi į „kunigėli“ (kunigaikštį):

– Ko tujei, kunigėli, sudaičio,
Ilgai pamigėli, sudaičio?
Miegą bemigantem, sudaičio,
Iškirta karelius, sudaičio,
Išpylė pilelę, sudaičio,
Katro tau, kunigėli, sudaičio,
Daugiau pagailėja, sudaičio?
– Ne taip gaila man pilelės, sudaičio,
Kaip man gaila karelių, sudaičio,
Aš pilelę supilsiu, sudaičio,
Dvejais trejais meteliais, sudaičio,
O karelių nebužauginsiu, sudaičio,
Nei dešimtis metelių, sudaičio.

LLD 3 683

² „Tuo pat metu mirė kunigaikštienė Mindaugienė ir ėmė [Mindaugas] dėl jos raudoti. Jos sesuo buvo ištekJusi už Našios kunigaikščio Daumanto. Mindaugas pasiuntė [pasiuntinius] į Našią pas savo svainę. Taip tarė: „tavo sesuo mirė, atvyk apraudoti savo sesers“. Jai atvykus raudoti, Mindaugas užsinorėjo vesti savo svainę <...>“ (Antanavičius [ir kt.] 2005: 117).

³ „Ir tada baronai, nuoširdžiai meldamiesi ir didžiai raudodami, padega minėtą medinį narvą, sudegina savo valdovą karalių ir jo geriausiąjį bičiulį. Abiejų sielos tučiuojau eina į rojų“ (BRMŠ I 453).

⁴ „kapinėse ant mirusių draugų bei artimųjų kapo – tegu nerauda, nevaitoja, kaip ligi šiol dar yra įpratę daryti“ (BRMŠ I 484, 485).

⁵ Šią istorinę sutartinę tyrė M. Biržiška, B. Sruoga, Z. Slaviūnas, D. Sauka ir kt.

Nesunku pastebėti, kad ši sutartinė funkciškai yra artima raudoms, ypač tam tikrai jų grupei, apibūdinamai kaip buitinės raudos; tokios raudos buvo atliekamos ištikus nelaimi – gaisrui, sausrui, nederliui, kritus gyvuliams, užėjus ligai – arba tiesiog skundžiantis sunkiu likimu (Žičkienė 2004a). Į Sudaičio sutartinės stilstikos panašumus su raudomis atkreipė dėmesį ir Donatas Sauka: „Sutartinę lygindami su rauda, rastume nemaža stilstinių panašumų (kreipimasis, klausimas-priekaištas, apgailėjimas)“ (Sauka 1982: 78). O štai kitas Sudaičio sutartinės variantas yra artimas raudoms jau ne tik dėl klausiamosios stilstikos ir funkcijos, bet ir savo turiniu, plg.:

Mėtaujėla, mėtaujo,
Biednas Sudaitėlis,
Mėtauja lylio.

Kā taip gailiai verki,
Kāl smūtnas veidelis?
Pražuva skarbelis
Ir visas turtelis.
Biednas Sudaitėlis,
Kur tu prisiglausi:
Ar prie medeliā,
Ar prie akmenēlia?
Medelis šakotas,
Akmenēlis šaltas.

LLD 3 684

Plg. raudas:

Mana motušėla, mana garbuolėla! Ko tu dabar numirei? Kur aš pasidėsiu? Glausiuos pre akminēlia – akminēlis šalts. Glausiuos pre medelia – medelis šakots! (BsTR 339).

Kaip sunku žuvelei be vandenėlio, taip sunku siratėlei be tētužėlio. Kur siratėlių pulkelis ėjo, ten ašarėlių upelis tekėjo. Kur siratėlių pulkelis ėjo, ten šiaurus vėjelis pūtė. Kur siratėlių pulkelis ėjo, ten skaudus lietulis lyjo.

Prie ko jie prisiglaus, kas už juos užtars nors vieną žodelį? Kas juos išmokys sunkių darbėlių dirbti? Vai, reikė įsodyti čystam laukely žalia liepelė, vai, jie būt nor prie tos prisiglaudę, vai, ji būt užklėstus savo žaliais lapeliais. O dar prie ko prisiglaus, kiba čystam laukelyj prie gryno akmenėlio (BsTR 211).

Raudų, dainų ir sutartinių įvaizdžiai bei stilstika susipina; štai paskutinėje raudoje našlaičiai vaizduojami labai panašiai kaip šeimos dainose. Šiame kontekste norėusi iškelti prielaidą, kad raudos nėra vienintelis apeiginis dainuojamosios tautosakos žanras laidotuvių ritualuose; vertėtų atkreipti dėmesį ir į latvių laidotuvių dainas, kurios buvo dainuojamos svarbiausiais laidotuvių momentais (panašiai kaip raudos). Beje, galbūt latvių raudų ankstyvą išnykimą irgi būtų galima sieti su lygia-gretaus žanro tai pačiai funkcijai atlikti egzistavimu?

O grįžtant į viduramžius, svarbi atrodo Livonijos eiliuotoje kronikoje vartojama sąvoka „graudzios dainos“ (*jāmersanc*). Šis žodis čia vartojamas keletą kartų, iš jų

tris kartus pasakojant apie žiemgalius, kurių pilys viena po kitos buvo sunaikintos kryžiuočių. Pasakymas *jie dainavo graudžias dainas* apibūdina pralaimėjimo ir patirtų nuostolių bei skausmo situacijas, iš kurių paskutinė reiškė galutinį žiemgalių genties sunaikinimą. Štai šios trys situacijos (iš pradžių cituojamas originalas, o paskui apytikslis eiliuotas vertimas; originale formuluotės sutampa, o Pranciškaus Žadeikio vertime įvairuoja):

1.

sie sun gen manchen jâmersanc (LRCh 10160).
'jie dainavo tam tikras graudžias dainas'

[Žiemgaliai nesėkmingai mėgina sugriauti Heiligenbergą]

Tie, kurie pily gyveno [Ordino broliai – *D. V.*],
Ką galėjo, viską darė,
Kad priešams kuo daugiau pakenktų.
Daugkart buvo jie matyti prie Raktės
Ir prie Duobelės neretai.
Jais atsikratyti neįstengė stabmeldžiai.
Broliai čia lankėsi dažnai
Ir žalą darė su savais būriais.
Žiemgalius labai jau neramino
Tie dažni įsibrovimai.
Jiems pilis labai apkarto,
Dėl jos jie daug neteko
Ir žmonių, ir savo turto.
Per ilgas pasakojimas būtų,
Jei viską suminėt reikėtų.
Daugel jie raudų raudėjo
Dėl draugų ir giminaičių.
Žadeikis, Petrauskas 2005: 341

2.

sie sun gen dâ den jâmersanc (LRCh 11335).
'jie dainavo graudžią dainą'

[Žiemgaliai apleidžia Duobelės ir Raktės pilis]

Daugelis žiemgalių apgailėstavo,
Kai į savo namus grįžo,
Šeimynas rado išžudytas.
<...>
Lietuviai į savo kraštą jojo,
Jie tikrai labai gailėjos
Dėl žiemgalių nuostolių,
Tad, netverdami iš skausmo,
Gedulo raudas raudėjo.
Žadeikis, Petrauskas 2005: 356

3.

man hôrte die Semegallen clagen
und singen ouch den jâmersanc
den Doblên und Racken sanc (LRCh 11462–11464).
‘tuomet girdėjo žiemgalius raudant ir dainuojant graudžią dainą kaip prie Duobelės
ir Raktės dainavo’

[Žiemgalių dalis išsikrausto į Lietuvą. Kiti pasiduoda Ordinui]

Žiemgalius tuomet girdėjo
Aimanuojant, raudas giedant,
Duobelei ir Raktei kritus⁶.
Aptemdytas jų buvo ūpas,
Kad taip dažnai grobiamas turtas.
Ne kartą badą išmėgino,
Abejonės juos kankino.
Viena jų dalis nusprendė
Ir iš tikrųjų įgyvendino:
Padėtį suvokę tiksliai,
Paėmę savo gimines,
Jas į pilį nusiuntė,
Paliko jie tad priešpilį.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 358

Žodis *jâmersanc* – ‘graudi daina’ – Livonijos eiliuotoje kronikoje vartojamas
taip pat kalbant apie žemaičių pralaimėjimą ir vieną kartą apie estus:

der sanc vil jêmerlîchen sanc (LRCh 5477).
‘daina buvo graudi’

[Žemaičiai puola Duobelės pilį]

Greit stabmeldžiai pasitraukė,
Mažai čia ką laimėjo,
Bet žuvusių daug turėjo.
Sunkiai sužeisti gulėjo;
Jų tenai gautų žaizdų
Išgydyt niekas negalėjo.
Graudžias dainas dainavo,
Ką prie Duobelės jie gavo⁷.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 275

sie brâchten jêmerlîchen sanc
iren kinden und iren wîben (LRCh 1144–1149).
‘jie nešė graudžią dainą savo vaikams ir žmonoms’

⁶ Vertimas nėra tikslus – kadangi prieš tai kronikoje kalbama apie Duobelės ir Raktės pilių sudeginimą, o paskui apie Sidabrės pilies niokojimą, kronikininkas pateikia analogiją, kad tada žiemgaliai raudojo ir dainavo graudžią dainą *taip pat, kaip* prie Duobelės ir Raktės buvo dainavę.

⁷ Pažodžiui šią eilutę reikėtų versti „Taip prie Duobelės jiems nutiko“ (*vor Dobêin alsô gelank*). Iš P. Žadeikio vertimo susidaro įspūdis, kad dainuoja graudžias dainas apie tai, kas nutiko Duobelėje, t. y. kaip žemaičiai buvo sumušti Ordino brolių.

[Estams pralaimėjus,]
Neapkaltinti dievai jų liko,
Nors dėl jų taip nutiko,
Kad estų žmonos ir vaikai
Liūdnai giedot turėjo.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 214

Sunku pasakyti, ar „graudi daina“ yra tik Livonijos eiliuotosios kronikos autoriaus stilistinė priemonė, leidžianti išreikšti žiemgalių liūdesio ir skausmo emocijas, ar tai aliuzija į ritualinį dainavimą ar raudojimą, t. y. tam tikrą ceremoniją, atliekamą po pralaimėjimo, galbūt mirusiųjų, belaisvių ir žuvusios pilies apraudojimą. Net jei tai tik stilistinė išraiška, už jos karo kontekste, be abejo, slypi skausmas ir liūdesys. Jo ritualizavimas šioje situacijoje atrodytų tiesiog būtinas.

Liūdesio ritualizavimas

Niekas neabejoja, kad raudos yra apeiga, o raudojimas – apeigos atlikimas. Šios apeigos prasmė lietuvių folkloristikoje ir mitologijoje aiškinama įvairiai. Viena vertus, manoma, kad apeiginis raudojimas organizuoja liūdesio emociją tam tikra kryptimi ir palengvina raudančiojo, gedinčiojo psichologinę būseną (Astrauskas 1994: 17)⁸. Kita vertus, mirusiųjų apraudojimas laikomas labai svarbiu jų pomirtinei būklei, kaip rašo Rimantas Astrauskas, raudojimas „suvokiamas kaip paskutinės palydos, būtinas veiksmas tam, kad patektų į dausas“ (ten pat; t. p. žr. Vaitkevičienė 1998: 28, 2001: 94; Žičkienė 2004b). Gal todėl XIII a. prūsų žyniai (*tulissones* ir *ligaschones*), garbstantys velionį, sako jau matantys jį kylantį ant žirgo į dangų (BRMŠ I 241)? Pasak lietuvių tikėjimų, neapraudoto mirusiojo vėlė neturi ramybės, vaidenasi – „Jei žmogų numirusį neapraudoja, tai jis pasirodo žmonėms“ (Balys 1981: 644; t. p. žr. Vyšniauskaitė 1995: 453). Raudose ir laidotuvių tematikos dainose ašaros suprantamos kaip ypatingas simbolis – tai mitinis raktas, atrakinantis mirusiajam žemę (plg.: „Pramušiau žemelį gailiom ašarėlėm“, LTR 3795/4/), savo ruožtu raudojimas suvokiamas kaip žemės vartų, t. y. mirusiųjų pasaulio vartų, atidarymas (plg.: „Kai niekas neverkia, tai sako: „Ot, neverkia, nėra kam ir žemės atrakin“, LTR 2631/25/)⁹.

Šios dvi raudų interpretavimo kryptys – psichologinė ir mitologinė – nekalba apie patį ritualą; ritualo analizė leidžia dar vieną – religinę raudojimo interpretaciją. Pasak D. Saukos, raudos, žemiškas velionio pagerbimas, kartu reiškė ir „pastangas paveikti nematomą vėlių pasaulį, sutvirtinti su juo ypatingus, magija reguliuojamus ryšius“ (Sauka 1982: 117). Dėl to labai svarbu pažymėti nepaprastą religinę būseną,

⁸ Pasak R. Astrausko, raudų „melodika <...> visada krentančios krypties: prasideda tarsi nuo kulminacijos ir laipsniškai leidžiasi, užsibaigdama žemutine dermės atrama. Toks intonavimas turi aiškiai išreikštą raminantį, įtampą neutralizuojantį pobūdį. Tad galima teigti, kad raudojimas yra individualių ir kolektyvinių emocijų iškrova“ (Astrauskas 2004: 17).

⁹ Analogišką žemės ir dangaus atvėrimo funkciją lietuvių mitologijoje atlieka griausmo dievas Perkūnas; o žaibas yra mitologizuojamas kaip dangaus šviesa, kuri matyti prasidarius akmeniniam dangaus skliautui (Vaitkevičienė 2001: 91–96). Griausmas ir lietus yra mitinė raudojimo (garsinės išraiškos ir ašarų) analogija, kuri figūratyviai išreiškia vėlių pasaulio pravėrimo apeiginį veiksmą.

kurią išgyvena raudotojas. Lietuvių tautosakos duomenimis, raudojimas yra savotiška transformacija, neatsitiktinai raudotojos traktuojamos kaip gegutės. Lietuvių dainose ir raudose yra daugybė pavyzdžių, kur raudojimas vadinamas kukavimu, o raudotoja – gegute (Trinkūnaitė 2002: 110–115; Vaitkevičienė 1998: 29). Pasak Lilijos Kudirkienės, lietuviams (taip pat ir slavams) žodis „kukuoti“ įgijo pastovią reikšmę „verkti, aimanuoti, skūstis“, kuri matyti lietuvių posakiuose (Kudirkienė 2004: 60). Netgi žodžiai „kukuoti“ ir „kūkčioti“ pernelyg semantiškai artimi, kad būtų nesusiję. Analogija tarp raudojimo ir kukavimo, be abejonės, remiasi garsine išraiška, ritmiška balso moduliacija; atkreiptinas dėmesys, kad tiek kukavimas, tiek raudojimas remiasi krintančia intonacija. Todėl ir raudotoja traktuojama kaip kukuojanti gegutė; gegutės įvaizdį dainuojamojoje tautosakoje tyrusi Žemyna Trinkūnaitė nurodo vestuvių dainą, kurioje apeliuojama į nepaprastą nuotakos būseną jai atliekant vestuvinius virkavimus ir sakoma, kad ją *užstatys gegute* – ne ant ilgo laiko, tik „ant subatos vakaro, ant nedėlios ryto“ (Trinkūnaitė 2002: 114). Tautosakos naratyvuose matome jau ir „tikrą“ mitinę transformaciją – raudanti mergina arba moteris iš didelio sielvarto virsta gegute; taip etiologizuojama gegutės kilmė: ši paukštė kildinama iš vyro gedinčios našlės ar brolio verkiančios sesers (LTt 4 440). Gegute iš sielvarto virsta ir žalčio žmona pasakoje ATU 425 M „Eglė žalčių karalienė“ (LTt 4 316); šios pasakos variantuose gegutė pasitaiko ne rečiau už eglę (Martinkus 1994: 83). Beje, liūdesio jausmas yra būdinga metamorfozių situacija, mitinių virsmų priežastis ir antikos mitologijoje labai dažnai yra liūdesys, skausmas, sielvartas.

Taigi raudojimo būseną yra savotiškas mitinis persikūnijimas, kurio metu – galima kelti prielaidą – išgyvenamas ypatingas kontaktas su sakraliu pasauliu. Raudojimas – tai sakrali kalba, leidžianti „atrakinti žemę“, t. y. išprašyti mirusiajam anksčiau mirusių giminių vėlių (ir dievų) pagalbos, kad jie – cituojant brolių Juškų raudas – velionį „pasodintų į vėlių suoloelį“, „kad nebūtų vėlių pultas“ ir t. t. Ašaros raudose suprantamos kaip žiniūs, laiško, t. y. tam tikro pranešimo, perdavimo būdas, analogiškas kalbai ar raštui (płg.: „O, mano vyrelį, tu ten rasi didelę patiekėlę; pulk po kojelių mano tėveliui, mano motinėlei. Aš tau parašyčiau margą gromatėlę savo graudžiomis ašarėlėmis iki tėvelio, iki motinėlės“, JLD 3 1187). Ašaromis rašyta „gromatėlė“ yra tapusi stereotipiniu žinios įvaizdžiu, kuris dažnai aptinkamas net vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose.

Raudojimas kaip religinio išgyvenimo forma yra gerai žinomas dalykas. Pavyzdžiui, ankstyvaisiais viduramžiais raudojimas buvo būdinga krikščioniškos meditacijos forma. Jis buvo suprantamas dvejopai – raudojimas iš skausmo ir Dievui skirtas raudojimas; pastarasis suvokiamas kaip būseną, leidžianti pasiekti dvasinę transformaciją, o ašaros traktuojamos kaip bendravimo su Dievu ženklas. Toks raudojimas greta meditacijos buvo praktikuojamas vienuolynuose; priešinga emocija – džiaugsmas – atsiranda tik vėlesniais viduramžiais¹⁰.

¹⁰ Pagal Piroskos Nagi pranešimą „Religious Weeping: a Gesture of Transformation“ („Religinis raudojimas: transformacijos gestas“), girdėta 2006 m. Tarptautiniame viduramžių kongrese Lidso universitete. Pranešimo anotaciją galima rasti Lidso universiteto Viduramžių studijų instituto svetainėje <<http://imc.leeds.ac.uk/imcapp/SessionDetails.jsp?SessionId=1345&year=2006>> [žiūrėta 2007-03-17].

Kalbant apie baltų religiją, pažymėtinas toks pat milžiniškas skirtumas tarp žmogiško liūdesio (plg. krikščioniškas raudojimas iš skausmo) ir ritualinio, t. y. raudos. Mirusiojo verkimas ne ritualo metu lietuvių suprantamas kaip destruktivus, kuris kenkia ne tik verkiančiajam, bet ir mirusiojo vėlei, negalinčiai dėl to rasti ramybės („besimaudančiai ašarose“). Tuo tarpu ritualizuotą emociją (apeiginį raudojimą) galime traktuoti kaip ypatingą būseną, leidžiančią raudotojui įeiti į sakralinį santykį su dievų ir vėlių pasauliu ir tokiu būdu pasiekti apeigos tikslą. Taigi emocinė būseną (šiuo atveju liūdesys) yra ritualo pagrindas, ypatingas elementas, leidžiantis apeigos atlikėjui įgyti nepaprastą galią. Ritualizuota emocija transformuojama į galią, leidžiančią pasiekti kontaktą su mirusiais ir – su dievais.

Raudančios deivės

Kai kalbame apie kontaktą su dievais, turime omenyje religinę ritualo prasmę ir jo mitologinį kontekstą. Mitologijoje labai svarbi analogija tarp dievų ir žmonių pasaulio, lemianti ritualo steigtį, – rituale ieškoma jo pirmtakų, steigėjų, nes dieviška steigtis įprasmina ritualą kaip religinį. Tad įdomu pažvelgti į baltų dievų charakterius ir jų elgesyje paieškoti liūdesio apraiškų ar raudojimo gestų, kurie galėtų suteikti užuominų apie raudojimo ritualo analogijas dievų pasaulyje. Nors baltų panteonas rašytiniuose šaltiniuose pristatytas labai fragmentiškai, folklorinis kontekstas mums leidžia šiuo atžvilgiu truputį plačiau aptarti dvi skirtingas deives – *Laimą* ir *Saulę*.

Laima yra palyginti fragmentiškai dokumentuota lietuvių mitologijoje. Tačiau latvių mitologijoje – visiškai priešingai – tai viena išsamiausiai aprašytų dievybių, jos charakteris ir elgesys įvairiais aspektais pristatytas mitologinėse dainose. Dainose aptinkame ir raudančios Laimos įvaizdį. Ji verkia dėl kelių dalykų, dažniausiai dėl kieno nors – mergelės, nuotakos, našlaitės, našlės – nerealizuotos laimės: nesėkmingų vedybų, ankstyvos mirties ar tiesiog dėl sunkaus, nelaimingo gyvenimo, t. y. dėl įvairių su žmogaus likimu susijusių dalykų, pavyzdžiui:

Gauži raud Laimė mana,
Pie baznicas stāvedama:
Redzej' mani laulajot
Ar neveikli tėva dēlu.

DS 16041-2

‘Graudžiai verkia Laimė mano
Prie bažnyčios stovėdama:
Matė mane situokiant
Su nevykėliu tėvo sūnum.’

Mīļa Laimė gauži raud,
Kapa virsū stāvedama,
Redzej' manu augumiņu
Bez laiciņa pievedam.

DS 27524

‘Miela Laimė graudžiai verkia
Virš kapo stovėdama:
Matė mano kūnelī
Pirma laiko išvežant.’

Ka, sirsniņ, grūti pūti?
Ka, Laimiņ, gauži raudi?
Sirdis pūta – grūts mūžiņš,
Raud Laimiņa nolicusi.

DS 9198

‘Ko, širdėle, sunkiai dūsuoji?
Ko, Laimėle, graudžiai raudi?
Širdis dūsauja – sunkus gyvenimas,
Rauda Laimelė [jī] nulėmusi.’

Laima latvių dainose elgiasi dvejopai: viena vertus, ji pati lemia (pranašauja) žmogaus likimą (apie lėmimo reikšmes lietuvių mitologijoje žr. Greimas: 1990: 188, 189), o kita vertus, ji tarsi susitapatina su žmogumi, tampa jo palydove, antrininke, asmenine deive (plg.: *Laimė mana* ‘Laimė mano’, DS 9279; *mana Laimės mātė* ‘mano Laimės motė’, DS 9286; *meitas Laimė* ‘merginos Laimė’, DS 27741) ir tada pati patiria ir emociškai išgyvena žmogaus likimą. Nors nuo Laimos lėmimo priklauso žmogaus likimas, ji, likimo pranašautoja, negali jo išvengti ir pati, todėl verkia dėl savo nelaimingo lėmimo (žr. citatą aukščiau¹¹) arba verkia ir juokiasi kartu su žmogumi:

Labak lusti lustejos, Ne ką bėdu bėdajos. Ja es lusti lustejos, Tad Laimite priecajās; Ja es bėdu bėdajos, Tad Laimite gauži raud.	‘Geriau linksmi linksminsiuos Nei varguose dejuosiu. Jei linksmi linksminsiuos, Tai Laimelė džiaugsis, Jei varguose dejuosiu, Tai Laimelė graudžiai verks.’
DS 9211	

Dėl Laimės ir žmogaus susitapatinimo jų veiksmi kartais ne tik sinchronizuojami, bet ir sukeičiami vietomis, plg.:

Vaj es savu grūtu mūžu Raudadama atraudašu? Lai raudaja Laimė mana, Kas man tādu nolikuse.	‘Ar aš savo sunkų gyvenimą Raudodama išraudosiu? Tegul rauda mano Laimė, Kuri man tokį [gyvenimą] lėmė.’
DS 9279	

Raudojimas vs džiūgavimas (ar juokas, plg. lietuvių pasakymą *Laimė šypsosi*¹²) yra Laimos būsenos, simbolizuojančios likimą, – žmogaus gimimo momentu verčiantį Laima jau savaime yra iškalbinga aliuzija, plg.:

Manubēd Dievs ar Laimu Iet lielā ienaidā: Dievs man lika vieglu mūžu, Laima liedz raudadama.	‘Dėl manęs Dievas su Laima Dideliai susiginčijo: Dievas man skyrė gerą gyvenimą, Laima užgynė raudodama.’
DS 9242	

Dievs ar Laimi strīdejās, Man vietīņu taisidami: Dieviņš teica maizes vietu, Laimė gaudas asariņas.	‘Dievas su Laimė susiginčijo Man vietelę taisydami: Dievas sakė duoningą vietą, Laimė – graudžias ašaras.’
DS 0042-3	

¹¹ T. p. plg.: „Raud Laimiņa, raud māmiņa, Abas divas gauži raud; Mātė saka Laimas vainu, Laima saka mātės vainu.“ (DS 9258) ‘Rauda Laimelė, rauda motinėlė, Abidvi graudžiai rauda. Motina sako – Laimos kaltė, Laima sako – motinos kaltė.’

¹² „Ne visiems laimė vienlaik nusišypso“, „Laimė šyptels“, „Laimė dainuoja, vargas dejuoja“, „Gegulės balsu [t. y. raudojimu – D. V.] nelaimės nepravysi, bet širdelę nuramins!“ (LPPe).

Laimos ašaros, jos verksmas yra figūratyvinė blogos dalios išraiška, nesunkiai iššifruojamas emocinis pranešimas; jis toks pat akivaizdus, kaip, pavyzdžiui, vestimentarinė laimės išraiška lietuvių pasakose, kai Laimos gražūs ar prasti drabužiai žmogaus gimimo metu rodo jo būsimo gyvenimo kokybę, ar alimentarinė išraiška latvių dainose, kur Laimos lėmimą žymi trys skirtingo gėrimo taurės – vienoje vynas, antroje – midus, o trečioje – ašaros (DS 5056)¹³. Beje, ašarų taurė (simbolizuojanti skriaudą ar skausmą) netgi vadinama Laimos taure:

Manas gaudas asariņas,	‘Mano graudžios ašarėlės,
Zemitē nelīstiet,	Ant žemės nekriškite,
Līstiet Laimes biķerī,	Kriškite ī Laimės taure,
Lai dzer mani pēlejiņi.	Tegul gers mano niekintojai.’

DS 8682

Laimos raudojimas paaiškina ryšį tarp Laimos ir gegutės, kuri kukuodama („raudodama“) buria, pranašauja žmogaus dalią (mirtį, vedybas, turta), taip pat gerus ar blogus metus ir pan. (apie gegutės kaip pranašautojos vaidmenį žr. Kudirkienė 2004: 56–59; Greimas 1990: 191, 192). Pasak Algirdo Juliaus Greimo, nors pavasarinis gegutės kukavimas „leidžia įsivaizduoti *Gegutę* (čia ir toliau išskirta autoriaus – D. V.) kaip savarankišką dievaitę, bet kiti jos bruožai ir kitos veiklos sritys turi didelio panašumo su *Laimos* asmenybe ir jos veikla“ (Greimas 1990: 191, 192). Latvių dainose gegutė vadinama tiesiog Laimos gegute:

Ak, tu Laimes dzeguzit,	‘Ak tu Laimės gegutēle,
Tu taisnibas nedariji:	Tu nežiūri teisybės:
Citam dodi tu par daudz,	Vieniems duodi per daug,
Citam maizes nav ko ēst.	O kitiems nēra nei duonos valgyti.’

DS 9163

Nors gegutė yra pavojingas, nelaimę galintis lemti paukštis, tačiau baltai – lietuviai ir latviai – ją vertina daugiau pozityviai nei negatyviai, priešingai negu, sakysime, vokiečiai. Slavai šiuo atžvilgiu užima tarpinę padėtį (Kudirkienė 2004: 63), nors gegutės ritualinė reikšmė jų paliudyta ryškiau, pavyzdžiu gali būti pavasarinis kūnavimosi paprotys švenčiant *gegutės krikštynas* / *gegutės laidotuves* (CD 2 672). Rusijos ir Baltarusijos paribyje į gegutę buvo kreipiamasi netekus artimųjų: moterys eidavusios į mišką ir, išgirdusios kukuojant gegutę, rauda kreipdavosi į ją (CD 3 39). Aleksandras Gura šį paprotį sieja su tikėjimais, kad gegutės pavidalu su artimaisiais bendrauja mirusiojo siela arba gegutė laikoma tarpininke tarp šio ir kito pasaulio (CD 3 39).

Gegutės kaip tarpininkės funkciją rodo ir latvių dainos, pavyzdžiui, sakoma, kad gegutės balsas yra nepaprastas, nes jis eina toli, nuo žemės iki dangaus¹⁴, ją girdi net Dievas:

¹³ Latvių dainose taip pat labai dažnai vartojama erdvinė opozicija – Laimos lėmimą reprezentuoja jos vieta lėmimo metu – ant kalno vs slėnyje (atitinkamai medyje vs vandenyje, t. y. laimė vs nelaimė).

¹⁴ Balso ėjimas link vienos ar kitos dievybės rodo jo turėtojo ryšį su atitinkama dievybe, plg. lietuvių patarlę „Šuns balsas – pas Dievą, vilko – pas velnią“ (LPPe).

Kuko augsti, dzeguzite,
Laid balstiņu līdz zemei!
Augšā tevi Dieviņš dzird,
Zemē mani bāleniši.

DS 2437

‘Kukuok aukštai, gegutēle,
Leisk balsā iki zemēs!
Aukštībēse tave Dievužis girdi,
Ant žemēs – mano broleliai.’

Gegutės balsas, turintis sakralios kalbos charakteristikas, suteikia jai ypatingą reikšmę, kuri gali būti panaudojama įvairiose apeiginėse situacijose, kai atliekamas raudojimo ritualas, priklausantis *rites de passage* tipo ritualams, perėjimams iš vienos būsenos į kitą (laidotuvių ir vestuvių raudos atliekamos kaip tik perėjimo momentais). Ar baltų raudojimo ritualas reiškia raudotojos mitinį persikūnijimą į gegutę ir – implicitiškai – Laimos dalyvavimą apeigoje, yra specialaus svarstymo vertas klausimas.

Tarp kitų raudančių deivių išskirtinę padėtį užima Saulė; Saulės ašaros yra vienas iš geriausiai išlikusių mitinių vaizdinių baltų mitologijoje (Vaitkevičienė 2001: 107–109). Jis labai svarbus latviškame Saulės dukros vestuvių mite, kuriame Saulė verkia dėl Perkūno perskelto ažuolo. Tačiau šiame straipsnyje mums svarbus Saulės raudojimo ryšys su mirusiųjų pasauliu. Saulės ašaros tapatinamos su našlaičių ašaromis:

Kam saulite žēli raud,
Vakarāi noiedama?
Tās sērdieņu asariņas,
Kas rit žēli vakarā.

DS 4354

‘Kodēl saulytē gailiai verkia
Vakare nusileisdama?
Tai našlaičių ašarēlēs,
Gailiai riedančios vakarē.’

Saulės verksmas, liūdesys ženklina mirties momentus, pavyzdžiui, ji verkia ar gedi nuskendusius brolių:

Šodien saule tumša tek
Aiz lielām žēlabām:
Vakar slīka oša laiva
Ar deviņi bāleliņi¹⁵.

DS 30849-1

‘Šiandien saulė tamsi teka
Iš didelio sielvarto:
Vakar nuskendo uosio laivas
Su devyniais broleliais.’

Saulės jausmus išreiškia jos besikeičiančios spalvos (balta, raudona) ar intensyvumo kaita (tamsumas, blyškumas). Pavyzdžiui, gailėdama žuvusių karių, saulė nusidažo raudonai – „Kai saulė leidžiasi raudonai, tai žmonės sako, kai kur yra karas, tai saulė jų kraujo gailisi“ (LMD I 474/966-1/). Karo aplinkybėmis lietuvių dainose matome Saulės gedulo temą, akivaizdų lietuviško mito fragmentą: gailėdama mūšyje kritusio kario, Saulė prižada padėti jo gedėti:

– Ui ui dievuži, dievuliau mano,
Kas mum padēsi brolio gedēti?

Saulužē tare nusileisdama:

– Aš jum padēsu brolio gedēti:

¹⁵ Plg. „Ko ta Saulite Tik gauži raud? Jūrāi noslīka Sudraba laiviņ!“ (DS 33781-1) ‘Dėl ko Saulytė Taip graudžiai rauda? Jūroje nuskendo Sidabro laivelis.’

Devynis rytus miglužėj temsu,
O šį dešimtą nei netekėsu.

LLD 3 452

Gedėti, raudoti, laidoti – tai trys Saulės reakciją į žūtį apibūdinantys žodžiai lietuvių karinės-istorinės dainos „Visi bajorai į Rygą jojo“¹⁶ (K 320) variantuose:

Saulelė tarė
Nusileisdama:
– Tai aš padėsiu
Brolių apraudot:

Devynis rytus
Migluže eisiu,
O šį dešimtą
Neužtekėsiu.

LLD 3 487

Saulalė tarė
Nusilaisdama:
– Aš jum padėsiu
Brolio laidot:

Devynias dienas
Migluži aisiu,
O tą dešimtą
Neužtekėsiu.

LTR 4314(28)

Atkreiptinas dėmesys, kad Saulės gedulas dainoje dažniausiai išreiškiamas migla ar rūku; taigi turima omenyje „šlapias“, „drėgnas“ gedulas ar, tiksliau sakant, raudojimas. Ašarų ir miglos mitologinis ryšys ne mažiau paliudytas kaip kad ašarų ir lietaus mitinė analogija; štai latvių dainose sakoma, kad migla kylanti iš našlaičių ašarų:

Bārenišu asariņās
Ik rītiņa miglu met;
Dieviņš visas tās salasa
Sudrabiņa laiviņā.

DS 4970

‘Našlaičių ašarėlės
Kiekvieną rytą migla kyla;
Dievužis visas jas surenka
Į sidabro laivelį.’

Lietuvių liaudies tikėjimuose rūkas siejamas su mirtimi, pgl.: „Jei per Naujus Metus šerkšnas – bus geri metai. Jei ore dideli rūkai – labai mirs žmonės“ (Balys 1993: 44). Migla (beje, taip pat ir rasa) lietuvių dainose išreiškia liūdesį:

Oi, kodėl Vilniaus laukai migloti,
Laukai migloti, sodai rasoti?

Girdim brolelį kare pagautą,
Kare pagautą, pily apkaltą.

LLD 3 357

Nesileidžiant plačiau į vandeninių substancijų reikšmes, čia užtektų konstatuoti Saulės kaip raudotojos vaidmenį. Ar analogija tarp raudančios Saulės ir seserų, raudančių savo brolio, yra daugiau nei mitopoetinė ir kiek tai galėjo paveikti ritualo prasmės sampratą baltų karių laidotuvių ritualuose, vargu ar įmanoma pasakyti. Bet Saulės gedulo karinis kontekstas suteikia tokių svarstymų galimybę.

Dviejų aptartų raudančių deivių¹⁷ mitiniai vaidmenys atskleidžia du skirtingus raudojimo ir liūdesio sampratos modelius, iš kurių Laimos liūdesys ir ašaros yra ne tokios ritualizuotos, kitaip nei Saulės, atliekančios aiškų gedotojos ar raudotojos

¹⁶ Pasak Pranės Jokimaitienės, tai pati populiariausia lietuvių karinė-istorinė daina – 1186 variantai (LLD 3 p. 435).

¹⁷ Raudančių deivių yra ir daugiau – lietuvių mįslėse verkia Aušrinė, latvių dainose rauda Žemė. Deja, jų raudojimo priežastys yra labai menkai arba visai nedokumentuotos.

vaidmenį laidotuvių metu. Jei sugretintume šiuos du modelius su dviem liūdesio išraiškomis, emocinį polių reikštų Laimos ašaros, o ritualinį (kontroliuojamą, prognozuojamą) – Saulės raudojimas (Saulės gedulas netgi trunka apibrėžtą laikotarpį, paprastai devynias ir vieną dieną). Kita vertus, Saulės mitologija įveda raudojimo ritualą į ugnies reikšmių lauką ir kelia potencialias asociacijas su mirusiųjų deginimo ritualu (jis, beje, net keletą kartų liudijamas viduramžių kryžiuočių kronikose kaip kuršių ir sembų karių laidojimo praktika¹⁸).

Pyktis

Liūdesys vs džiaugsmas nėra vienintelės svarbios karo emocijos, nors kaip tik įtampa tarp liūdesio ir džiaugsmo polių yra karo kovų ašis. Tačiau pati karo varomoji jėga yra *pyktis* – jausmas, kylantis iš liūdesio bei skausmo ir virstantis saldžia keršto jėga, vedančia nuo liūdesio ir skausmo link piktdžiugos. Štai, pavyzdžiui, kryžiuočiams nepasisekus paimti Kretingos pilies ir praradus daug riterių, „Jie visi pykčio liepsnojo. Greit surengė karo žygį“ (Žadeikis, Petrauskas 2005: 297; LRCh 7027, 7028). Naujo žygio metu Kretingos pilies gynėjams buvo žiauriai atkeršyta ir tada jau „krikščionys džiaugėsi labia“ (ten pat; LRCh 7056). Tokia pat emocijų logika – nuo liūdesio prie pykčio – yra dėstoma ir kalbant apie baltus, plg.:

[Žiemgaliai nesėkmingai mėgina sugriauti Heiligenbergą]

Daugel jie raudų rauduoja
Dėl draugų ir giminaičių.
Tada pradėjo jie galvoti,
Kaip už tai atkeršyti.
Pykčio veda mi neretai
Atžygiuodavo prie pilies.

Žadeikis, Petrauskas 2005: 341; LRCh 10160–10165

Pyktis yra viena svarbiausių emocijų tiek rengiant karo žygį, tiek kaunantis; štai dar keletas pavyzdžių iš Livonijos kronikos:

[Mindaugo žygis į Cėsis]

Tada karalius Mindaugas,
Didelio pykčio užvaldytas,
Ėmė rengti karo žygį
Livonijon, prieš Dievo riterius.

Ten pat: 289; LRCh 6471–6473

[Lietuvių pergalė prie Lielvardės]

O pagonys nežiopsojo,
Pykčio apimti jie nedvejojo
Į krikščionių eiles įsiveržti
Ir jas netgi perkirsti.
Didžią spragą jie pratašė,
Krikščionims žūtį tai atnešė.

Ten pat: 284; LRCh 6053–6058

¹⁸ Apie kuršius žr. HCh XIV 6, apie sembus – LRCh 3870–3890, apie estus – HCh XII 6.

Kaip stipri ir brutali emocija, pyktis yra karui itin būdingas jausmas; tai lemia šios emocijos psichologinį naudojimą karinėse strategijose. Kita vertus, pyktis (kovos įtūžis) yra apskritai labai svarbi herojų savybė, rodanti jų karinę kompetenciją; mūšio įniršis yra kovų poetinio aprašymo bendroji vieta, pradedant nuo „Iliados“ ir baigiant „Nybelungų giesme“, o ypač ši vaizdavimo tendencija ryški keltų epinėje tradicijoje. Airių herojiniuose epuose tiesiog tradiciška kalbėti apie pyktį, apimantį Kuchuliną ar kitus herojus prieš mūšį, mūšio metu ir kartais net po mūšio. Panašus karo įniršis būdingas ir anglosaksų Beovulfui (Puhvel 1968: 47).

Tačiau šiame straipsnyje norėčiau pažvelgti į pyktį iš kitos perspektyvos ir aptarti pykčio ritualizavimo galimybes baltų religijoje.

Kovos šūksniai (ritualizuotas pyktis)

Viena iš pykčio ritualizacijos formų – tai karo šūksniai, kuriais siekiama organizuoti agresiją. Tai ne sporadiška emocijų raiška, bet karo papročių elementas. Ritualinis pyktis nuo individualaus emocinio išgyvenimo skirtųsi tuo, kad šiuo atveju orientuojamasi į tam tikrą kontrolę ar sąmoningą emocijų organizaciją, kuria siekiama sukurti kolektyvinę emociją ir ją nukreipti į priešininką.

Karo šūksniai bei garsiniai signalai (angl. *slogan*, pranc. *cri de guerre*, lot. *clamor militaris*) yra universali karių organizavimo technika, naudojama įvairiais tikslais: siekiant suburti, išrikiuoti ir vesti kariuomenę, išgąsdinti priešą ir t. t. Patys šūksniai būdavo įvairūs – krikščionys pradėdami ataką neretai šaukdavosi Dievo pagalbos, pavyzdžiui: *Dieu le veut!* ‘Dievas to nori’; *Dieu aide au premier Chrétien!* ‘Dievas padeda pirmajam krikščioniui’ ir kt. Tačiau taip pat galėjo būti skanduojamas karaliaus, kilmingojo ar didvyrio vardas (pvz., *Bourbon!*; *Ha, St Edward!*), arba svarbi vieta (*A Bellendaine!* – minima škotų karinių susirinkimų vieta) (Chambers 1841: 351, 352). Vygando Marburgiečio kronikoje rašoma, kad „kilmingasis Heseno landgrafas Otonas <...> su būriu savo riterių ėjo į mūšį šaukdami vokiškai *Hessenland!*“ (Jasas, Gudmantas 1998: 108). Kryžiuočiai irgi vartojo gąsdinimo šūksnius: vienoje Henriko Latvio aprašytoje lietuvių ir Livonijos kariuomenių mūšio scenoje į vokiečių kariuomenę inkorporuoti latgaliai vokiškai šaukė, kad ims į nelaisvę, grobs, nukaus („Letti omnes subsequebantur clamantes <...> ut *caperent, raperent, interficerent*“, HCh XXV 4; „vokiečiai pirmi stojo į mūšį, o visi latgaliai žygiavo jiems įkandin, vokiškai, kaip buvo primokyti, šaukdami, kad *ims į nelaisvę, grobs, nukaus*“, Antanavičius [ir kt.] 2005: 107). Lietuviai, išsigandę šio riksmo ir manydami, kad iš paskos traukia daugybė vokiečių, metėsi bėgti.

Tačiau apskritai kronikose mažai kalbama apie kryžiuočių šūksnius ir riksmus kovos metu, nelaukiant tai išskirtiniu dalyku; tuo tarpu kalbant apie lietuvius, latvius, lyvius ir kitas Pabaltijo tautas, jų šūksniai suprantami kaip pagoniško identiteto ženklas ir aprašant vartojama frazė „pagal savo papročius“, pavyzdžiui: „Vociferantur et constrepunt *paganico more Lyvones*“ (HCh II 6), t. y. „lyviai pagal pagoniškus papročius ėmė šaukti ir rėkti“ (Jurginis 1991: 28). Akcentuojama, jog kryžiuočiai kovą pradeda malda ar giesme (kartais minimi ir muzikos instrumentai), o baltai (kaip ir

lyviai, estai, rusai) – šūksniais; iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šios dvi skirtingos ritualinės / paprotinės formos yra opozicija, skirianti krikščionis ir „pagonis“:

Tuomet jiems ženklas buvo duotas,
Ką mūšyje daryti turi.
Vokiečiai visi lig vieno
Šaukėsi Dievo pagalbos.
Kuršiai pagal savo papročius
Šaukė kartu kovos šūkius.
Žadeikis, Petrauskas 2005: 236; LRCh 2635–2640

Plg.: „Ir su litaurų bei kitų muzikos instrumentų garsais, su dainomis, žadinančiomis vyrų širdis ir šaukiančiomis dievo malonės, jie veržėsi prie pagonių <...>“ (Jurginis 1991: 74; HCh XV 3).

Kryžiuočių karo šūksniai įrašomi į religinę perspektyvą, o „pagonių“ šūksniai nediferencijuojami, jie necituojami ir interpretuojami kaip chaotiški, neartikuliuoti, nesuprantami ir todėl priskirtini demoniškam pradui. Tačiau tikėtina, kad iš tiesų baltų karo šūksniai buvo ne mažiau religiniai nei krikščionių; tai paremtų karo epizodas iš Haličo-Voluinės kronikos: 1258 m. lietuviai, radę nusiaubtą Vozviaglio pilį ir netekę grobio, „reiškė nepasitenkinimą [originalė: *моужахочу*, t. y. pyko – *D. V.*] ir spjaudė, saviškai tardami „janda“, šaukėsi savo dievų Andajo ir Divirikso ir minėjo visus savo dievus, kipšais vadinamus“ (BRMŠ I 261). Iš šio epizodo matyti karių religinio mentaliteto elementai įniršio ir pykčio akimirkomis (tai bene ankstyviausias lietuviško keiksmažodžiavimo paminėjimas; dievus minintys keiksmažodžiai lietuviams ne naujiena, plg. „Kad tave perkūnas nutrenktų!“ ir pan.). Kita vertus, čia ryški priešų religijos demonizavimo tendencija – krikščionys rusai lietuvių dievus supranta kaip demonus. Analogiška tendencija būdinga ir lietuviams, demonizuojantiems krikščionių Dievą (apie tai kalbėsime truputį vėliau).

Kovos riksmas gali būti pastiprintas beldimu į skydus; Henriko Latvio Livonijos kronikoje šis paprotys minimas bent tris kartus – vieną kartą kalbant apie latvius, vieną kartą apie estų ataką (estai atakavo šaukdami ir belsdami į skydus – „clamantes voce magna clypeosque tangentes“, HCh XXIII 9; Jurginis 1991: 116, 117) ir vieną kartą pasakojant apie latvių ir lyvių karines žaidynes (jos irgi labai įdomios kaip viduramžių ritualas). Pasak Henriko Latvio, apgulę Tartu, lyviai ir latviai karinių žaidynių metu šaukdami beldė kalavijais į skydus („concussione gladiatorum cum clypeis conclamantes“, HCh XXVIII 5), skirtingai nuo vokiečių ir rusų,

Dieną mušėsi, o naktį rengė žaidimus ir dainavimus; lyviai ir lettai mušė kalavijais į skydus ir šūkavo, teutonai mušė litauras ir grojo švilpynėmis ir kitais muzikos instrumentais, rutenai grojo savo instrumentais su šūkavimais, naktimis visi liko be miego (Jurginis 1991: 139, 140).

Tas pats paprotys minimas ir kitų žaidynių, surengtų latvių pergalei prieš estus pažymėti, metu: „ludum cum clamore magno et clypeorum percussione facientes“ (HCh XV 7; Jurginis 1991: 77), t. y. žaidynes su dideliu šūkavimu ir mušimu į skydus surengė.

Kovos šūksnius baltai vartojo ir priešui įbauginti; apie tai kalbama Vygando Marburgiečio kronikoje, pasakojant, pavyzdžiui, apie būrį skalvių, kurie „su riksmu“ užpuolė lietuvius, „išgąsdino ir privertė bėgti“ (Jasas, Gudmantas 1998: 129; MChNP 60). Taip pat ir Prūsijos kryžiuočiai vijosi lietuvius ir juos gąsdino riksmu, norėdami, kad jie bėgtų (ten pat: 150; MChNP 87). Šauksmas mūšyje yra organizuota sutelkimo priemonė, ženklinanti ataką, plg.:

Pagonys, pamatę, kad juos persekioja, ir su baime pajutę, kas jų laukia, pradėjo garsiai šaukti, kviesdami savuosius, ir atsigręžę prieš krikščionis. Krikščionys, neišsigandę nei jų riksmo, nei šauksmo, <...> puolė lettonus (Jurginis 1991: 53; HCh XXVIII 5).

Kaip matome, kovos šauksmas yra ne tik pykčio ir kovos įniršio išraiška; tai, be abejojimo, ir jėgos – ne tik fizinės, bet ir moralinės – demonstravimas. Emocijos pripildyta garsinė išraiška yra nesunkiai interpretuojamas kultūrinis ženklas, išreiškiantis kariuomenės psichologinę būklę, kuri savo ruožtu atspindi karui deleguotą religinę galią.

Dieviškas pyktis ir varpų skambesys

Į mūšį telkiančio instrumento ar žvanguinamų ginklų garsas buvo suvokiamas kaip Dievo ar karo dievo balsas. Tai rodo Henriko Latvio pateikta „pagoniška“ Rygos varpo interpretacija:

po pusryčių kuršiai vėl pasirengė kautynėms ir, išgirdę skambinant didžiuoju varpu, kalbėjo, kad krikščionių Dievas juos praris ir sunaikins (ten pat: 67; HCh XIV 6).

Rygos bažnyčios varpas krikščionių buvo suprantamas kaip karo balsas, jis Henriko Latvio kronikoje vadinamas karo varpu (ten pat: 91; HCh XVIII 6), juo skambinama prieš karo žygius (ten pat: 67; HCh XIV 6). Tai, kad kuršiai supranta varpo skambesį kaip pikto ir stipraus krikščionių Dievo balsą, leidžia kalbėti apie tokio supratimo modelio egzistavimą ir baltų kultūroje. Henriko Latvio akcentuojamas daužymas kalavijais į skydus, tokiu būdu išgaunant metalo žvangesį, galėtų būti viena iš baltų garsinio ritualo formų. Ir skambinimas varpu, ir beldimas į skydus sukelia metalinį skambesį.

Varpo skambesio religinė funkcija siekia ikikrikščioniškus laikus. Pasak etnomuzikologės Mojcos Kovačič, Europoje „varpui priskiriama maginė ar sakralinė galia yra vienas universaliausių religinių bruožų, besiremiančių ikikrikščionišku tikėjimu, esą *metalo skambesys gali įveikti kerus, o keliamas trukšmas – išvaikyti demonus* (Kovačič 2006: 107, 115). Liaudies religijoje viena iš svarbiausių maginių varpo funkcijų yra sustabdyti audrą ir perkūniją skambinant ypatingu būdu – į vieną varpo pusę (ten pat: 109). Lietuvių tikėjimuose ir mįslėse varpas siejamas su perkūnija: varpų skambėjimas ir griausmas labai panašiai koduojami mįslėse (pvz., *Sutrinko trinkulis, sužvingo žvingulis* ir pan.) (Vaitkevičienė 2001: 90, 91). Netgi vienas iš Perkūno vardų, apibūdinančių jo garsinį aspektą, yra *Varpulis*: pasak Jono Lasickio, „*Warpulis* laikomas tuo dievu, kuris, trankantis perkūnui, griausmą danguje kelia“ (BRMS II 596).

Mitines analogijas tarp Perkūno ir varpo motyvuoja tiek garsinė, tiek maginė (apotropėjinė) varpo interpretacija. Lietuvoje, kaip ir kitur Europoje, užėjus perkūnijai buvo skambinama varpeliu (Balys 1937: 191, 192). Skambantis varpas, panašiai kaip Perkūnas, perskiria debesis ir – praveria dangų (Vaitkevičienė 2001: 89–92). Tad nenuostabu, kad varpas suprantamas kaip Dievo balsas arba kaip maginis instrumentas, galintis nunešti balsą (mintis, linkėjimą) į dangų. Tuo buvo naudojamosi ne tik religiniais sumetimais, bet ir maginiais tikslais, štai ką XVII a. apie latvius rašo Paulius Einhornas:

Nemažiau keistai atrodo ir tos ypatybės bei savybės, kurias šio krašto vietiniai žmonės priskiria bažnyčių varpams. Jeigu kam nors atsitinka kokia nelaimė ar kita blogybė ir šis sekmadienį ar per kitą šventą dieną, kai skambina varpais, stovėdamas prie varpinės išsako savo bėdą, toks dalykas padeda. Jeigu kam nors pavagiamas koks daiktas ir nukentėjusysis prie varpinės, skambant varpams, tą įvykį pagarsinaš, tai vagystė išaiškėjanti. Apkaltintasis vienokiu ar kitokiu nusižengimu teisindamasis sako: „Galiu nueiti po varpais ir prisiekti“ ir kt. Be to, jie turi dar vieną bjaurų įprotį – norėdami kam nors pakenkti (aš pats savo ausimis iš daugelio girdėjau), eina prie varpinės ir, kai pradeda varpai skambinti, ima tą žmogų plūsti. Jų manymu, varpų gaudesys plūdimąsi nunešąs iki plūstamojo, o kai šie nutylantys, tai ir plūdimo poveikis praeinaš (BRMŠ III 601).

Panašūs maginiai veiksmai gerai žinomi ir Lietuvoje. Etnologė Nijolė Marcinkevičienė XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje užrašė pasakojimų apie „užzvanijimą“, t. y. apie tai, kaip, slapčia pririšus maišelį su monetomis prie varpo virvės, žmogui užskambinama liga ar nelaimė (Marcinkevičienė 2006: 87). Pasak tyrinėtojos, taip Dievas pasitelkiamas blogio linkėjimams ir kerštui.

Taigi varpo skambesys gali būti suprantamas kaip Dievo balsas, o kartu ir kaip maginė situacija: varpui skambant galima perduoti maginį pranešimą (išsakyti pagaidavimą ar siųsti linkėjimą). Įdomu, kad baltų religijoje analogiška Dievo balso funkcija deleguojama Perkūnui – pasak Simono Grunau, tuo metu, kai griaudėja, dievai kalba su žyniais (BRMŠ II 112, 113)¹⁹. Kad ir kaip ten būtų, vis dėlto Perkūno garsinė charakteristika yra neabejotinai susijusi su pykčiu: gerai žinomas tikėjimas, kad griausmas reiškia besibarantį Dievą.

Perkūno pyktis ir Velnio piktumas

Visuotinai sutariama, kad lietuvių karo dievas buvęs Perkūnas; kaip karo dievas jis atitinka indoeuropiečių religijos kanonus pagal Georges'o Dumézilio teoriją: tai stiprus, galingas dievas, jo veiksmai grindžiami didele fizine jėga. Gintaro Beresnevičiaus teigimu, „Perkūnas XIII–XIV a. turėjo būti visų pirma karių dievas <...>, be to, tautosakoje Perkūnas apskritai vaizduojamas karingas, ūmus, ginkluotas (kirviu, peiliu, strėlėmis), kovoja su Velniu, piktosiomis galiomis“ (Beresnevičius 2001: 135). Pažymėtina, kad Perkūno vaidmuo yra labai svarbus lietuviškame karo kontekste; tai dievas, kuris XIII a. rusiškuose šaltiniuose minimas kaip vienas

¹⁹ Nors Matas Pretorijus manąs ir priešingai – griausmas yra ženklas, kad dievai pyksta, ir ne metas juos klausinėti (Pretorijus 2006: 185).

svarbiausių lietuvių politinio (taip pat ir karinio) elito dievų²⁰. Vokiškoje Livonijos eiluotoje kronikoje rašoma, esą lietuviai manė Perkūną padėjus jiems 1219 m. karo žygyje į Estiją užšaldydamas jūrą, kad lietuvių kariuomenė galėtų pereiti į Saremos salą²¹. Dar syki Perkūnas, kaip su karu susijęs dievas, pasirodo S. Grunau kronikoje pasakojant apie Mindaugo apsikrikštijimą ir po to kilusias audras su žaibais, sudeginusiais pasėlius²².

Šio dalyko sujaudintas Žemaitijos kunigaikštis Treniota kartu su kitais bajorais atėjo pas savo valdovą Mindaugą ir taip kalbėjo: karaliau, kiek mums buvo geras mūsų dievas Perkūnas, padėjęs įgyti žemių ir žmonių, tiek dabar jis yra ant mūsų užsirūstinęs ir dar nuostolius savo galinga ugnimi. Žinotina, kad žemaičiai, kaip kadaise prūsai, šlovina Perkūną, griaustinio ir žaibo dievą, ir garbina jį ugnimi, kaip aukščiau buvo pasakota. Toliau jie kalbėjo, kad po to, kai pradėjome garbinti livoniečių dievą, mums pradėjo nesisekti ir mes negalime kitaip [apie livoniečius] galvoti, kad jie nori mus paversti savo bernais. Todėl žinok, mes norime atkeršyti už mūsų maloningų dievų nešlovę visiems, kurie juos paniekino. Mindaugas išsigando šių žodžių ir kalbėjo: „Kaip galima numalšinti jų [dievų] pyktį?“ Jie tarė: „Mūsų dievų garbei užmušk visus, tikinčius livoniečių dievu, patrauk į Livoniją ir ją vėl sudegink“ (Antanavičius [ir kt.] 2005: 184).

Kaip tik taip Mindaugas ir pasielgia. Nors ši istorija vargu ar remiasi tiksliais faktais ir autentiškais dialogais, tačiau joje atsiskleidžia karo logikai labai būdinga jausmų kaita *pyktis – kerštas* ir, svarbiausia, kalbama apie religinį pyktį (Perkūno užsirūstinimą, dievų pyktį) ir jo transformaciją į karių pyktį. Apie Perkūno pyktį dar kalbėsime išsamiau.

Tačiau karo erdvėje Perkūnas karaliauja ne vienas – mitologų dėmesio nusipelnė ir Velnias. Kelis jo karinės kvalifikacijos bruožus aprašė A. J. Greimas knygoje „Tautos atminties beiėškant“ (Greimas 1990: 418); jam taip pat priskirtina Velnio kaip karinės funkcijos reiškęjo teorija, susilaukusi gana aštrios Norberto Vėliaus kritikos (Vėlius 1993: 64). N. Vėliaus manymu, karas susijęs su Velniu tik tiek, kiek apskritai karyba siejasi su magija; Velnias niekada pats nevaizduojamas kaip karys. Kitoje A. J. Greimo studijoje, „Gedimino sapnas“²³, apie Velnią jau nekalbama kaip apie karo dievą, o Perkūnas pristatomas kaip neabejotinas antrosios (karinės) funkcijos dievas, remiantis G. Dumézilio indoeuropiečių religijos trifunkciniu modeliu.

Velnias, kaip karo dievas, irgi turi lyginamąjį kontekstą; štai Velnio skandinaviškas atitikmuo yra karo dievas Odinas, kurio jau vardo etimologija sieja jį su ištūžiu, šėlsmu ir kariniu įniršiu (Puhvel 2001: 193). Kita vertus, demoniškojo Odino

²⁰ Tai visų pirma XIII a. Ipatijaus metraštyje ir Malalos kronikos rusiškame vertime pateikti dievų panteonai, sulaukę daug interpretacijų (Greimas 1990: 169–173, 379–399; Vėlius 1993: 54–69; Razauskas 1999: 105–117; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2000: 311–334; Beresnevičius 2004: 150–176 ir kt.).

²¹ „Zu swurben vuren sie ubir se, Das ist genant das osterhap: Als es perkone, ir apgot, gap, Das nimmer so hart gevros“ ‘Syrvej perėjo jie jūrą, Rytų mariomis vadintą: Mat Perkūnas, jų dievaitis, Leido joms stipriai užšalti’ (BRMŠ I 296, 306).

²² Dėl paties priežastinio modelio *apsikrištijimas* → *nelaimės* (sausra, audra, badas ar pan.), plg. Polocko kunigaikščio Boriso apsikrikštijimo istoriją (Ляўкоў 1992: 117).

²³ Pasak Kęstučio Nastopkos, straipsnis prancūzų kalba galėjo būti parašytas dar 1971 m. (Greimas 2005: 727). Publikuotas tik po autoriaus mirties 1998 m. (Greimas 1998: 65–75).

iškilimas panteone ir karinės funkcijos užėmimas laikomas finougrų religijos įtaka germanams, lėmusia šamaniškų elementų atsiradimą germanų mitologijoje.

Ir Perkūno, ir Velnio charakteriuose bei apibūdinimuose nesunku rasti pykčio ženklų. Lietuviški Velnio epitetiniai vardai priklauso žodžio *piktas* paradigmai – *pikčius, piktybė, piktis, pikis, pikulas, piktasis* (Vėlius 1987: 34; LKŽe); ne mažiau svarbus Velnio prūsiškojo atitiktens pavadinimas *Pikūls*, kurį Vytautas Mažiulis veda iš baltų veiksmažodžio šaknies **pik-* ‘būti priešiškam, elgtis priešišškai’ (Mažiulis 1996: 280).

Žodžio *piktas* ir su juo susijusių žodžių bei jų junginių reikšmės rodo, kad piktumas nėra vien tik emocinė būseną. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodžio *piktas* pirmosios reikšmės – „kuris greit supyksta, vaidingo būdo“, „apimtas pykčio, supykęs, susierzinęs“ (LKŽe²⁴), bet kitos reikšmės gerokai nutolusios nuo pirmųjų: „įžeidžiantis, užgaulus, šurkštus“, „aštrus, aitrus, užimantis kvapą“, „didelis, smarkus“, „kuris blogai elgiasi, nedoras“, „prastas, niekam tikęs“, „kenkiantis sveikatai, nuodingas“ ir kt. Kenksmingumo reikšmė labai akivaizdi žodžių junginiuose, pgl.: *piktagrybis* ‘nuodingas grybas’, *piktadilgė* ‘gailioji dilgėlė’, ‘nenaudinga, kenkianti kultūriniais augalams žolė’, *piktoji* ‘gyvatė’, *piktvarlė* ‘rupūžė, pamatinė’ (jei piktvarlę užmuši, tai ant rankų atsiranda karpų), *piktmusė* ‘musė kandiklė’, *piktgyvis* ‘kenksmingas vabzdys’, *piktvabalis* ‘piktas, kenkiantis vabalas’. Taip pat žodžio *piktas* junginiais įvardijamas su magija susijęs žmogus ar jo veikla: *piktadantis* ‘burtininkas, kerėtojas’, *pikta akis* ‘asmuo, tariamai turintis galią pakenkti nužiūrėjimu’, *piktžodis* ‘keiksmažodis’, *piktžodžiauti* ‘piktais žodžiais kalbėti, pikto linkėti, keikti’. Nenuostabu tad, kad žodis *piktas* taip pat vartojamas sunkioms ligoms pavadinti (turint omenyje eventualią maginę ar „nelabą“ jų kilmę), pgl.: *piktžaidė* ‘negyjanti žaizda’, *piktadrugis* ‘sunkios formos drugys (liga)’, *piktligė* ‘sunkiai išgydoma (ppr. venerinė) liga’, *piktšasis* ‘piktvotė, skaudulys’. Kai kurie sudurtiniai žodžiai, sudaryti su šaknimi *pikt-*, gali būti pakeisti analogiškais žodžiais su šaknimi *veln-*:

piktadagis „kardažolė“, „lenktagalvis dagys“, „kartusis šventadagis“
velniadagis „varnalėša“

piktmiegis „įkyrus snaudulys, miegas“
velniāmiegis „trumpas popietinis poilsis“ (LKŽe)

Iš šių paralelių akivaizdu, kad piktumas ir velniškumas yra tapačios ar bent labai artimos kategorijos; jas sieja kenkimo ir magijos reikšmės: *piktam* dalykui priskiriama *velniška* prigimtis. Tačiau Velnio piktumas susijęs su jo kenkėjiška prigimtimi, bet ne su emocine būkle. *Piktasis, pikčius* ar *pikulas* yra sinonimai tokiems Velnio vardams, kaip *negerasis, nelabasis, blogasis* ir kt. (Vėlius 1987: 33–35), ir rodo Velnio prigimtį, o ne jo jausmus.

Taigi pyktis, kaip emocija, neturi aiškios motyvacijos Velnio charakteryje: Velnias piktas (kenkiantis, kenksmingas), bet ne supykęs. Priešingai, folklorinio Velnio būdinga išraiška yra juokas – jis juokiasi ką nors apgavęs, išgąsdinęs, erzindamas

²⁴ Šie ir kiti reikšmių apibrėžimai bei pavyzdžiai cituojami iš LKŽe.

ir pan.²⁵ Tiesą sakant, Velnio „jausmai“ labiau primintų pirmoje straipsnio dalyje aptartą piktdžiugą, arba juodaįjį džiaugsmą.

Kaip emocinė būseną kur kas motyvuotesnis yra Perkūno pyktis – jis pyksta ant savo nuolatinio priešo Velnio (tam yra įvairių priežasčių, tarp jų viena svarbiausių – Perkūno ginklų (peilio, kirvio, plaktuko) vagystė, Laurinkienė 1996: 145, 146), be to, Velnias juokiasi iš Perkūno ir jį erzina. Perkūnas, pykdamas ant Velnio, jį kaip priešą persekioja ir atakuoja (šaudo strėlėmis, sviedžia kirvį). *Perkūno kulkomis*, *Perkūno strėlėmis* ir *Perkūno kirveliais* vadinami žemėje žmonių randami akmeniniai kirveliai bei belemnitai (Balys 1937: 181–185), suteikiantys žinių apie Perkūno ginklų arsenalą.

Stereotipinė Perkūno pykčio išraiška yra griausmas. Perkūnija liaudies tikėjimuose aiškinama kaip Dievo barimasis, plg.: „Dievas supykęs labai rūščiai barasi ant žmonių“ (ten pat: 486a); „Dievulis supykęs ant griešnų žmonių daužo kumščia į stalą, todėl taip dunda“ (ten pat: 461). Garsinėje dimensijoje yra akivaizdi analogija tarp barimosi ir griausmo; lietuvių kalboje netgi viena iš žodžio *griausti* reikšmių yra „šaukti, bartis“ (LKŽe).

Vertinant iš karų su kryžiuočiais perspektyvos, įdomu, kad Perkūno priešininkas Velnias lietuvių folklore iki šiol vaizduojamas kaip vokiečių (nežinoma atveju, kad Velnias pasirodytų kaip kitos tautybės asmuo, pavyzdžiui, lenkas, rusas ar kt.²⁶). Ir vienas būdingų Velnio eufemizmų yra *vokietukas*. Ne vienas senesnės kartos lietuvių mitologijos tyrinėtojas tokį Velnio tautinį identitetą veda iš kovų su kryžiuočiais laikų. Jei tai tiesa, tada galėtume teigti, jog prieš demonizaciją lietuvių kultūroje remiasi mitologiniu modeliu – karas mitologiškai įsivaizduojamas kaip kova tarp dievų, o baltų (bent jau lietuvių) karo dievu laikytinas Perkūnas, tad įtikima, kad šios kovos priešininkas turėtų būti Velnias, su kuriuo Perkūnas kovoja ir jį persekioja. Šimtmetis karas su vokiečių riteriais, nešusiais kitokią, Perkūnui priešišką, dievą, galėjo turėti įtakos, kad Perkūno priešininkas įgytų vokišką identitetą²⁷. Tačiau bet kuriuo atveju priešų ir / ar jų dievų demonizavimo tendencija yra akivaizdi.

Perkūnas pyksta ne tik ant Velnio, trenkdamas jis baudžia ir blogus („griešnus“) žmones, kurie savo prigimtimi ar elgesiu artimi Velniui ar tiesiog „velnio apsėsti“, plg.: „Perkūnas dažniausiai nutrenkiąs piktus žmones. Geriems ir teisingiems žmonėms Dievas nesiunčia Perkūno“ (Balys 1937: 911); „Po nutrenkto žmogaus oda yra velnias, todėl jį gyvą muša Perkūnas. Jei kuris žmogus velnio apsėstas, tai ir jį muša Perkūnas“ (ten pat: 883). Kita vertus, Perkūno pyktis pasireiškia ir kitame – teisingumo vykdytojo ir baudėjo – amplua, kai Perkūnas supyksta dėl tam

²⁵ Šie du skirtingi bruožai išryškėja taip pat Perkūno ir Velnio susidūrimuose; tai taikliai apibūdina N. Laurinkienė: „Perkūnas pyksta ant velnio dėl jo nepadoraus elgesio per audrą. Velnias erzina griausmavaldį, reiškia jam savo panieką – šaiposi, rodo liežuvį, pasturgalį, vaiposi, juokiasi. Velnias tyčiojasi ne tik iš Perkūno, bet ir iš žmonių <...>“ (Laurinkienė 1996: 153).

²⁶ N. Vėlius nurodo 52 atvejus sakmėse, kai velnias vadinamas vokiečiu; kitokių tautybių nebuvo rasta (Vėlius 1987: 38).

²⁷ Žinoma, jei *vokietukas* nėra kur kas vėlyvesnis ir kilęs iš protestantų ir katalikų religinių kovų laikotarpio; apie religinės skirties pagrindu atsirandančias opozicijas rašo Virginijus Savukynas (Savukynas 2007: 53, 54).

tikrų socialinių ar etinių normų nepaisymo, pgl.: „Jis prižiūri, kad visi teisingai elgtųs ir geri būtų. Bloguosius ir melagius baudžia“ (ten pat: 912); „Žmogų, kuris peraria ežią, muša Perkūnas“ (ten pat: 906). Perkūnas kaip teisingumą vykdančias dievas yra aptartas bent kelių tyrinėtojų (ten pat: 204, 205; Greimas 1990: 196, 459; Laurinkienė 1996: 135–140). Taigi Perkūno pyktį galime interpretuoti kaip *teisingą pyktį* (sąvoka, primenanti *šventojo karo* sampratą), kuriuo siekiama nubausti; labai panašus pyktis aptinkamas karo kontekste – šis pyktis verčia įvykdyti teisingumą keršijant priešui.

Apibendrinant galima teigti, kad Perkūno pyktis visiškai atitinka karinio įniršio, pykčio ir keršto emocijas, todėl šis mitinis modelis baltų galėjo būti naudojamas kaip karo ideologijos religinis elementas.

Išvados

1. Laidotuvių raudojimas ir karo mūšių šūksniai yra *liūdesio / pykčio* emocijomis paremti baltų ritualai. Viduramžių kryžiuočių kronikose jie vaizduojami emocijų kaitos, atspindinčios karinių pergalių ir pralaimėjimų dinamiką, perspektyvoje.

2. Emocija gali tapti ritualinės komunikacijos su dievų ir / ar vėlių pasauliu būdu; kuo stipresnės emocijos ir kuo labiau jos mitologizuotos, tuo efektyvesnis ritualas. Tokio ritualo pavyzdys yra apeiginis raudojimas.

3. Emocijų mitologinis kontekstas, pavyzdžiui, dievų emocijų paralelės (*deivių – Laimos, Saulės – raudojimas, Perkūno pyktis*), suteikia ritualui mitologinę motyvaciją ir įrašo jį į dieviškosios tvarkos universumą.

ŠALTINIAI

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1996, t. 2: *XVI amžius*, 2001, t. 3: *XVII amžius*, 2003.

BsTR – *Įvairi tautosaka iš rinkinių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 11), Vilnius, 2002.

DChTP – *Chronicon terrae Prussiae* (Petro Dusburgiečio Prūsijos kronika).

DS – Krišjāņa Barona *Dainu skapis*, [interaktyvus], [žiūrėta 2007-03-19], prieiga per internetą: <<http://www.dainuskapis.lv/index.php>>

HCh – *Henrici Chronicon Livoniae* (Henriko Latvio Livonijos kronika); cituojant originalo kalba naudojamas 1993 m. leidimas, žr. Feldhūns A., Mugarēvičs Ē. 1993.

JLD – *Lietuviškos dainos*, užrašė Antanas Juška, tekstus paruošė A. Mockus, melodijas paruošė J. Čiurlionytė, t. 3, Vilnius, 1954.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002, [interaktyvus], [žiūrėta 2007-02-10], prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt>>

LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3: *Karinės istorinės dainos*, kn. 1, parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Vilnius, 1985.

LPPe – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*: Elektroninis sąvadas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005–2007, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt/patarles/>>

LRCh – *Livlandische Reimchronik* (Livonijos eiliuotoji kronika); cituojant originalo kalba naudojamas 1998 m. leidimas, žr. Bisenieks V., Mugarēvičs Ē. 1998.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 4: *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*, medžiagą paruošė Leonardas Sauka [ir kt.], Vilnius, 1967.

MChNP – *Chronica nova Prutenica* (Vygando Marburgiečio Naujoji Prūsijos kronika).

СД – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого*, т. 2, Москва, 1999, т. 3, 2004.

LITERATŪRA

Antanavičius Darius [ir kt.] 2005. *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius [ir kt.], Vilnius.

Astrauskas Rimantas 1994. Raudos intonacija lietuvių muzikiniame folklоре, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 15–19.

Balys Jonas 1937. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] 3, p. 149–238.

Balys Jonas 1981. *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, Md.

Balys Jonas 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, ats. red. Vytis Čiubrinskas, 2-asis papildytas leidimas, Vilnius.

Batūra Romas, Valkūnas Leonas 1985. Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, parengė Romas Batūra, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius.

Beresnevičius Gintaras 2004. *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius.

Bisenieks V., Mugurēvičs Ē. 1998. *Atskaņu hronika / Livländische Reimchronik*, no vidusaugšvācu val. atzejojis V. Bisenieks, Ē. Mugurēviča priekšvārds, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri, Rīga.

Chambers Robert 1841. *Popular Rhymes of Scotland*, Edinburg and London.

Feldhūns A., Mugurēvičs Ē. 1993. *Indriķa hronika / Heinrichs Livländische Chronik*, no latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri, Rīga.

Jasas Rimantas, Gudmantas Kęstutis 1998. Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė Rimantas Jasas, mokslinis redaktorius Kęstutis Gudmantas, Vilnius.

Jurginis Juozas 1991. Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergē. *Livonijos kronikos*, iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis, Vilnius.

Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiėškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago.

Greimas Algirdas Julius 1998. Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizė bandymas), *Kultūros barai*, Nr. 8-9, p. 65–75.

Greimas Algirdas Julius 2005. *Lietuvių mitologijos studijos*, sudarė Kęstutis Nastopka, Vilnius.

Kovačić Mojca 2006. The Bell and Its Symbolic Role in Slovenia, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 105–116.

Kudirkienė Lilija 2004. Tautosakinis gegutės įvaizdis, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 55–69.

Marcinkevičienė Nijolė 2006. Blogio linkėjimai pasitelkus Dievą: šaltiniai ir komentarai, *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (111), p. 82–87.

Martinkus Ada 1994. Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka, *Tautosakos darbai*, [t.] III (X), p. 74–91.

Mažiulis Vytautas 1996. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 3: *L–P*, Vilnius.

Pretorijus Matas 2006. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: *Senovės prūsų idololatrija*, kn. IV, *Senovės prūsų šventės*, kn. V, *Senovės prūsų konsekracijos*, kn. VI, parengė Ingė Lukšaitė [ir kt.], Vilnius.

Puhvel Jaan 2001. *Lyginamoji mitologija*, iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė, Vilnius.

Puhvel Martin 1968. Beowulf and Irish Battle Rage, *Folklore*, vol. 79, No. 1, p. 40–47.

Razauskas Dainius 1999. Andajas, Nunadievis (ir Perkūnas): Dar viena interpretacija, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 105–117.

Sauka Donatas 1982. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius.

Savukynas Virginijus 2007. Žmogaus amžius ir etnokonfesiniai santykiai, *Kultūros barai*, Nr. 1, p. 53–57.

Scheff Thomas J. 1977. The Distancing of Emotion in Ritual, *Current Anthropology*, vol. 18, No. 3, p. 483–505.

Slaviūnas Zenonas 1959. *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 2, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, Vilnius.

Trinkūnaitė Žemyna 2002. Gegutės įvaizdis dainuojamoje tautosakoje, *Tautosakos darbai*, [t.] XVI (XXIII), p. 108–116.

Vaitkevičienė Daiva 1998. Dainos apie mirtį, kn.: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 14: *Šeimos dainos*, kn. 3, Vilnius, p. 26–36.

Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius.

Vaitkevičienė Daiva, Vaitkevičius Vykintas 2001. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai, *Lietuvos archeologija*, t. 21, p. 311–334.

Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*, Vilnius.

Vėlius Norbertas 1993. Lietuvių mitologijos rekonstrukcija, *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), p. 54–70.

Vyšniauskaitė Angelė 1995. Laidotuvės, kn.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius.

Žadeikis Pranciškus, Petrauskas Rimvydas 2005. Eiliuotoji Livonijos kronika, iš senosios vokiečių kalbos išvertė kanauninkas Pranciškus Žadeikis, vertimą patikslino, suredagavo ir paaiškino Rimvydas Petrauskas, kn.: *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius [ir kt.], Vilnius, p. 191–365.

Žičkienė Aušra 1998. XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai apie raudojimo būdus, *Tautosakos darbai*, [t.] IX (XVI), p. 171–176.

Žičkienė Aušra 2004a. Buitinės raudos, *Lituanistikos informacinė sistema Aruodai*, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?TeId=4463>>

Žičkienė Aušra 2004b. Laidotuvių raudos, *Lituanistikos informacinė sistema Aruodai*, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?TeId=4461>>

Ляўкоў Э. А. 1992. *Маўклівыя сведкі мінуўшчыны*, Мінск.

BETWEEN EMOTION AND RITUAL: RETRACING BALTIC MILITARY RITES

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Summary

The subject of the article comprises Baltic military rites appreciated from the emotional perspective. The chief source of investigation consists of the 4 Teutonic chronicles: *The Livonian Rhymed Chronicle*, *The Chronicle of Henry of Livonia*, *The Chronicle of the Prussian Land* by Peter of Dusburg and *The Prussian Chronicle of Wigand of Marburg*. Primarily, the main emotional axis of the story described in the chronicles is analyzed: sorrow vs. joy. Regardless of the subject of the chronicles, i.e. whether these include crusaders or the Balts, military victories are marked with joy while defeats, with sorrow. Still, the joy of victory is not that simple: it rather compensates for the sorrow and involves malevolence (rejoicing because of the enemy's grief). Both the emotional states are expressed in respective rituals: the ritual expression of sorrow is lamenting, while joy is expressed in grateful songs addressing God or the deities. The first part of the article exhaustively discusses the phenomenon of lamenting: the ritualized emotion (the ritual lamenting) is regarded as a special state of mind allowing the weeper to enter into a sacral relationship with the world of gods or souls, thus achieving the ritual aim, i.e. ensuring a successful transfer of the deceased into the world of ancestors. Sorrow as an emotional state becomes the basis for the ritual; it is a special element, enabling the performer of the ritual to achieve special powers. As the ritual action, lamenting has parallels in the world of the Baltic gods; on the grounds of Lithuanian and Latvian folklore, images of the lamenting goddesses are analyzed in this article: 1) Laima, the Baltic goddess of destiny and fortune, laments for the tragic fate and premature death, 2) the Sun laments over the slain soldiers.

In the second part of the article, another emotion heightened against the military background is analyzed: namely, the anger, born as result of tension between the volatile emotions of sorrow and joy. Of the sorrow, anger is born, subsequently turning into craving for revenge and inducing one to seek crushing of the enemies and experiencing the malevolent joy of the victory. Among the forms of ritualizing anger, the war cries could be named, purporting at organizing aggression. Rather than being sporadic emotional expressions, these cries are elements of the military rites. The ritual anger differs from an individual emotional experience in being aimed at certain control or conscious organization of emotions, the purpose of which is creating a collective emotion and directing it against the enemy. Such anger may be expressed by human voice or sound of the instruments. The Baltic custom of shouting or hammering on the shields with swords prior to the attack is analyzed in the article, the metallic sound of the hammered arms being an instrumental expression of anger. Such sound is close to that of the bell, therefore chiming of the bell of Rīga church used to be perceived by the Balts as voice of the enemies' God (or rather, of the war god). The metallic sound and the chiming of bells used to be associated in the Baltic mythology with the thunder god Perkūnas. On the other hand, of all the Baltic gods, Perkūnas is particularly characterized by anger, directed against his adversary Velnias ['the Devil']. This allows us asserting that emotions and actions of Perkūnas embody the mythological prototype and ritual pattern of the characteristic behavior of the warrior.

Gauta 2007-03-28

PENKIASDEŠIMT ŠEŠTIEJI IR VENGRŲ FOLKLORISTIKA*

VILMOS VOIGT

Tai vienas didžiausių vengrų istorijos įvykių, – jis turėjo lemiamą reikšmę šiandien gyvenantiems žmonėms ir darė poveikį pasaulio istorijai bei jos potyriams. Tik dar nė dabar negalėtume pasakyti, kad mūsų mokslai, tiriantys visuomenės istoriją, būtų jį tinkamai išanalizavę, taigi ir vengrų etnografijos mokslas dar nėra jo ištyręs deramu mastu, išsamumu ir rimtumu.

Turiu pasakyti, – šios įvadinės pastabos tegu bus lyg ir pasiteisinimas – kad ir aš pats tik trumpai sugladiusi į *dvylika punktų* tai, kaip galėtų folkloro tyrėjas priartėti prie penkiasdešimt šeštųjų fenomeno, – juk nuo to laiko praėjo jau penkiasdešimt metų. Kiti mokslai, savaime suprantama, gali pasirinkti kitokį išeities tašką arba perkelti tą fenomeną į savo tyrimų centrą. Tikėkimės, kad štai dabar, per pusės šimtmečio jubiliejų, išaiškės daug naujų duomenų, atsiskleis jų tarpusavio priklausomybė ir pagaliau bus rastas metodas, kuris galų gale leis ir mūsų krypties mokslams tinkamu būdu ir forma įamžinti šį pasaulinę reikšmę turėjusį Vengrijos istorijos laikotarpį.

1. Ar dar turime užtektinai žmonių, galinčių pateikti patikimų duomenų, ar dar turime pakankamai perspektyvų?

Suprantama, pasitelkę vengrų etnografijos (daugiausia folkloristikos) tyrimus, galėtume duoti tam tikrą atsakymą ir į panašų klausimą apie 1848–1849 metų revoliuciją bei to laikotarpio kovas dėl laisvės. Kaip žinoma, XIX amžiaus viduryje vykusių įvykių patys svarbieji „liudytojai“ gyveno iki pat Pirmojo pasaulinio karo, beje, su senoviška atila¹ apsitaisiusių „tėvynės gynėjų“ būta ir vėlesniais laikais. Mums liko daug dokumentų, prisiminimų. Didelė jų dalis – anaipol ne tokie tekstai, kuriais domisi folkloristika, nors tarp jų dažnai pasitaiko ir pramanų, panašių į tikėjimus ar sakmes bei padavimus.

* Šis mano darbas parengtas Budapešto Lorándo Eötvöso universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Folkloro katedroje ir Vengrijos mokslų akademijos Folkloro tekstų analizės tyrimo grupėje bei remiamas Vengrijos mokslo darbų konkursų rengėjų (OTKA NRZ T 037900). Ta pačia proga čionai dėkoju Urmas Bereczki ir Andrásui Bereczki už nuoširdžią pagalbą – už tai, kad jie pateikė man duomenų iš Estijos (tekste tie duomenys nenurodomi).

¹ *Atila* – vengrų karininkų nešiotas puošnus frenčius su auksiniais galionais (ši ir tolesnės pastabos puslapyje apačioje yra vertėjo).

Vengrų etnografijos mokslas vien tik per ano šimtmečio kovų vadinamąjį jubiliejinį duomenų rinkimo vajų (1946–1948), apėmusį visą Vengriją, surinko daug tūkstančių padrikų duomenų, ir patys tyrėjai pagal juos atkūrė įvykių eigą ir susintetino juos į tam tikrus skyrius. Daugelis tų apžvalgų buvo tendencingos ir stengėsi atitikti ne po Antrojo pasaulinio karo vyravusią „liaudies demokratijos“ dvasią, o veikiau Vengrijos komunistų partijos klasių kovos ideologijos lūkesčius. Šiandien žmonės, skaitantys *1848 metų dokumentų rinkinių* raštelius, aptinka juose – skirtingai nei tose apžvalgose – įvairesnių, bet sykiu ir fragmentiškesnių „privatų“ atsiminimų sankaupą. Tai daugelio žmonių kartų naratyvų gausybė.

Gaila, kad žmonių prisiminimų medžiaga apie Pirmąjį pasaulinį karą ir 1918–1919 metų revoliucijas ir kontrrevoliuciją yra arba nepakankamai, arba nepakankamai objektyviai ištirta. Nėra parengtų rimtesnių etnografinių apžvalgų, aprėpiančių šias temas. Bent jau neapibendrinti filmai apie vengrų kareivius, dalyvavusius Pirmajame pasauliniame kare (tuose filmuose daryti interviu pasitelkiant *oral history* metodą); tokie filmai buvo kuriami iki pat XX amžiaus pabaigos.

Mano manymu, folkloristai, tiriantys visuomenės revoliucijas, galėtų imtis dvejų šaltinių: tikrų liudytojų tiesioginių prisiminimų ir tų žmonių, kurie formuoja viešąją nuomonę. Rinkti atsiminimus iš tikrų liudytojų gal jau ir vėlu – nuo 1956-ųjų praėjo penkiasdešimt metų, o viešąją nuomonę formuojantys žmonės dar ir šiandien dabartinėje Vengrijoje ne ką gali padaryti, nes pirmiausia byloja ne viešoji nuomonė, o tarpusavio įtampą keliantys nuomonių skirtumai, – tai pasakytina ir apie šventinius prisiminimų vakarus; visa tai būdinga tiek mokslininkams, tiek „paprastiems žmonėms“.

2. Kokį laiką tarpą galėtų aprėpti 1956 metų revoliucijos įvykių tyrimas?

Spalio 23-ioji ir lapkričio 4-oji tikrai nebuvo nei pradžia, nei pabaiga. Istorikų požiūriu, veikiausiai įvardytinas didesnis laiko tarpas: pradžia galėtų būti 1953 metai, o to laikotarpio pabaiga – visuomenės konsolidacija XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Aš pats linkęs manyti, – ir tuo visai neneigiu „didžiųjų visuomenės istorijos procesų ir jų tarpusavio priklausomybės“ svarbos – kad „periferijoje“ tas laikotarpis turėtų aprėpti bent jau pusę metų nuo 1956-ųjų rudens, ir jį reikėtų atskirai tirti iki didžiųjų bėgimo į užsienį srautų pabaigos (1957-ųjų pirmieji mėnesiai). Budapešte – čia politinis ir kultūrinis gyvenimas gerokai sudėtingesnis ir dinamiškesnis – folkloristai turėtų kaupti ir analizuoti atsiminimus gal jau nuo 1956-ųjų vasaros (maždaug nuo tada, kai prasidėjo Petőfi būrelio² diskusijos) iki 1957-ųjų pavasario (iki MUK³ pabaigos, o gal net iki 1957-ųjų gegužės pirmosios – tada šimtai tūkstančių žmonių suėjo į János Kádár mitingą Didvyrių aikštėje). Visa tai truko dešimt vienuolika mėnesių.

² Į būrelį 1955 m. kovo mėnesį susibūrė jaunoji vengrų inteligentija, naujovių šalininkai. Būrelio tikslas – rengti atvirus disputus. 1956 m. buvo surengta 12 reikšmingų disputų. Jo veikla ypač suaktyvėjo po 1956 m. birželio 30 d. (Poznanės sukilimo). Diskusijoje apie spaudos laisvę dalyvavo daug rašytojų. Užgniaužus penkiasdešimt šeštųjų revoliuciją, būrelio dalyviai buvo represuoti.

³ MUK – raidinė santrumpa, iššifruojama taip: „Márciusba újra kezdjünk!“ [Kovo mėnesį vėl pradėsime!] Toks šūkis radosi 1956-ųjų pabaigoje, jo esmė: pasibaigus žiemai, vėl prasidės revoliucijos kovos.

3. Budapešto ir periferijos santykis.

Iki pastarojo meto tikrąja revoliucijos arena buvo laikomas – beje, niekas apie tai nekalbėjo garsiai – Budapeštas (ir ne jis visas, o tik Peštas). Pešto gyventojai tuo didžiavosi, o žmonės periferijoje ištusis dešimtmečius buvo linkę patylėti apie jų krašte nutikusius įvykius. Dabar paaiškėjo, kad penkiasdešimt šeštųjų būta visoje Vengrijoje! Didesnių – dideliame mieste, mažesnių – miestelyje, o dar mažesnių – kaimuose. Radijo tada jau klausėsi daug kur, tad ir „valstybinės svarbos“ žinios plito sinchroniškai (tik dėl to jos nepasidarė patikimesnės). Gana daug žmonių periferijoje klausėsi ir užsienio radijo stočių. Ir aš pats neužrašiau pirmojo *memorato* apie penkiasdešimt šeštuosius; o tada man štai ką papasakojo: iš vienkiemio Nadkerešo apylinkėse – tenai nebuvo nei laikraščių, nei radijo, nei elektros – vienas žmogelis dukart per dieną važiuodavo dviračiu prie geležinkelio bėgių ir šūktelėdavo pro šalį važiuojančiam traukiniui: „Kas dedasi Pešte?“ Visados atsirasdavo tokių, kurie jam atsakydavo šūksniais pro traukinio langą.

Savaime suprantama, vienaip penkiasdešimt šeštieji prisimenami vienkiemyje, kitaip – nedideliame kaimelyje, dar kitaip – šachtininkų gyvenvietėje ar mieste, kuriame yra mokykla arba kareivinės. Vienaip juos prisimena Zahonio⁴, o kitaip Hedješhalomo⁵ geležinkelininkai. Net ir paskiruose Budapešto rajonuose įvykiai klostėsi nevienodai. Bet pasaulio istorijoje šitaip buvo visuomet, ir geresni folkloristai visa tai jaučia instinktyviai.

Tiek anksčiau buvo skundžiamasi, tiek dabar daug kas guodžiasi, kad visos tos informacijos yra šykščios, su trūkumais, klaidingos arba jomis sąmoningai manipuluojama. Net ir aukščiausioji Vengrijos politinė vadovybė gerai nežinojo, kas dedasi šalyje. Užsienis irgi turėjo pasikliauti tik perfiltruota informacija, ir nei Maskvoje, nei Vašingtone niekas negalėjo pasakyti, kokio masto yra Vengrijos įvykiai ir kuria kryptimi jie suka.

Šiuo atžvilgiu etnografijos, o platesniu požiūriu visų mokslų, aprėpiančių visuomenės istoriją, tyrimuose dėmesio sutelkimas į svarbiausius dalykus yra glaudžiai susijęs su tolesniu klausimo gvildinimu.

4. Istorija „žiūrint iš apačios“ arba „žiūrint iš viršaus“.

Dar ir šiandien tebegyvuoja dvejopas supaprastintas vaizdas apie penkiasdešimt šeštuosius. Vienas požiūris: viskas buvo sprendžiama Maskvoje, Vašingtone, Jungtinėse Tautose. Viską *lėmė* Tarybų Sąjungos partinės vadovybės asmeniški konfliktai ir jų peripetijos. Kitas požiūris: revoliuciją daręs „Pešto berniokėlis“, svaidantis akmenis ir „Molotovo kokteilius“, – jis buvęs daug svarbesnis ir už vengrų politikus, ir už vietinę kariuomenės vadovybę. Dar ir šiandien galima išgirsti daugybių daugybę tokių prisiminimų: štai paauglys, išėjęs parnešti duonos ar vandens, geriau žinojo, kas dedasi Kiliano kareivinėse, kas su kuo susišaudė prie „Corvino“⁶,

⁴ Zahonis (*Záhony*) – miestelis prie Vengrijos sienos su buvusia Tarybų Sąjunga.

⁵ Hedješhalomas (*Hegyeshalom*) – miestelis prie Vengrijos sienos su Austrija.

⁶ *Corvin* – Budapešto kino teatras netoli Kiliano kareivinių. Per 1956-ųjų revoliuciją prie jo vyko įnirtingiausias vengrų kautynės su tarybine kariuomene.

kur ir kada atvyko primas kardinolas Mindszenty⁷. Jis žinojo net ir tai, kokie buvo svarbiausių veikėjų tikrieji ketinimai.

„Iš viršaus“ ir „iš apačios“ gvildenamos istorijos prieštaravimas – ne naujas, ir tai tikrai ne vengrų atradimas. Kas yra skaitęs įvairiausių nusiteikimų senųjų autorių parašytus veikalus apie Romos imperiją, tas yra aptikęs ir tokį požiūrį: kiekvieno Romos imperatoriaus iškilimą ir valdymą lėmusios jo gvardijos (*pretorionų*) intrigos (kai kada lemiamą reikšmę imperijos likimui yra turėjusios imperatorių meilužės ir žirgai). Yra ir tokių žmonių, kurie mano, kad lemiamą įtaką turėję plataus užmojo (ir sterilūs) geopolitiniai, ūkiniai bei istoriniai veiksniai, o štai dabar prie jų priskiriamas ir ekologijos dalykų poveikis.

Žinoma, ir Vengrijos 1956-ųjų istorijose, kaip ir visos žmonijos istorijoje, susipina abu šie veiksniai. Tiek draustės, tiek ir leistės spalio 23-iosios demonstracijos įvykių seka (ja norėta išreikšti solidarumą su lenkais) pati savaime puikiai parodo šių dviejų veiksmų susipynimą, arba, kaip tada buvo sakoma, dialektiką. Jau pats faktas, kad iki 1956 metų Vengrijos universitetų ir aukštųjų mokyklų studentai gaudavo karinį išsilavinimą (po revoliucijos baigėsi studentų karinis rengimas), lėmė tai, kad šaudyti mokėjo ne tik vengrų kareiviai ir milicininkai, bet ir daugelis kitų žmonių. Per Antrąjį pasaulinį karą parengti kariauti žmonės arba tada gavę tiksliai šiokių tokių karinio rengimo įgūdžių vyrai irgi nebuvo pamiršę, ko juos buvo išmokę anais laikais, – nuo 1945 metų tebuvo praėję vos geras dešimtmetis. 1956-aisiais nebuvo nukaršę ir ankstesnių laikų skautų vadovai, policijos ir kariuomenės karininkai. Komunizmo laikais išblaškyti vienuolių ordinarai ir vienuolės taip pat dar gerai žinojo, kur reikėtų ieškoti savo likimo brolių ir seserų. (Beje, tas pats mechanizmas ėmė sukintis ir 1956 metų pabaigoje: tada komunistų partijos nariai ir buvę jėgos struktūrų kariai irgi greitai susirado bendrų.) 1956-ųjų spalio mėnesį nebuvo leidžiama eiti ar važiuoti per šalia Parlamento esantį Kossutho tiltą, – atseit pasidare netinkamas eksploatuoti dėl statikos dalykų – užtat suorganizuota demonstracija turėjo eiti į Bemo aikštę aplinkiniu keliu, iš šiaurės pusės, per Margitos tiltą, ir ji vėlavo ar pusantros valandos. Per tą laiką demonstracijos dalyvių smarkiai padaugėjo, nors ir buvo imtasi visų galimų priemonių, kad ji apskritai neįvyktų, – bet, šiaip ar taip, ji įvyko. Ir tai yra svarbus faktas.

Taigi folkloristui reikėtų kuo tiksliau iširti įvykusios revoliucijos naratyvus, atspindinčius įvykius tiek „žiūrint iš viršaus“, tiek „žiūrint iš apačios“, ir jų tarpusavio sąveikas, ir jų tarpusavio skirtumus, ir tirti juos atskirai vienus nuo kitų.

5. Ne tokioms jau naujoviškos revoliucijos naujoviška šaltinių medžiaga.

Svarbiausias to meto įvykių, net ir prisiminimų šaltinis jau buvo masinės komunikacijos priemonės – laikraščiai, radijas. Dabar atrandama vis daugiau tada darytų privataus pobūdžio fotografijų, netgi filmų, ir visai mažai – filmų kartu su jų veiksmą aiškinančiais magnetofono įrašais. Nuo pat 1956 metų vėlyvo rudens represinių

⁷ *Mindszenty József* [Jožefas Mindsentis; 1892–1975] – vengrų Katalikų bažnyčios veikėjas. Kardinolas (1946). Priešinosi ir 1944 m. Vokietijos okupacijai, ir po karo vykdomai komunistų valdžios politikai. 1949–1956 m. kalintas, paleistas prasidėjus revoliucijai. 1956 m. lapkričio 4 d. gavo prieglobstį JAV pasiuntinybėje, 1971 m. išvyko į Austriją.

struktūrų darbuotojai labai dažnai suiminėjo žmones, atpažintus tose nuotraukose ar filmuose, tad saugoti tokią fotografuotą ar filmuotą medžiagą buvo gana rizikingas dalykas – ir ne tik tiems žmonėms, kurie fotografavo ar filmavo. Šie vizualūs dokumentai yra iš esmės patikimi, bet dažnai fotografas ar filmuotojas nepažinojo žmonių, kuriuos buvo įamžinęs, taigi tie kadrai iš tikrųjų yra „momentiniai“, nes prieš kelias ar po kelių minučių į kadra būtų pakliuvę kiti žmonės. Įdomus faktas: dviem itin svarbiems garso dokumentams – Budapešto radijo ir Miuncheno „Laisvosios Europos“ vengriškų radijo laidų medžiagai – padėjo išlikti šios tokios avantiūros, ir tie dokumentai pasidarė prieinami tikrai gerokai vėlesniais laikais.

Naujoviškos (masinės komunikacijos) priemonės tam tikru mastu teikė vienodą informaciją – ir ne tik tolimai periferijai. Tai aiškiai rodo garsių veikėjų formuluo-tės tuose prisiminimuose („melavome naktį, melavome dieną, melavome visų ilgų bangomis“⁸; „dabar pranešu šitai jums ir po kelių dienų kreipsiuosi su atsišaukimu į tautą“⁹; „Vengrijos dirbantys žmonės!“¹⁰) – jos yra šiandieninių prisiminimų pa-matas. Mano kartos žmonėms iki šiolei nereikia priminti, kas ir kur pasakė cituo-jamus sakinius.

Lapkričio 4-osios rytą šimtai tūkstančių Vengrijos sostinės gyventojų vėl nu-skubėjo į rūsius, kuriuose ieškoma išsigelbėjimo nuo lėktuvų antskrydžių (juose žmonės slapstėsi ir per Antrąjį pasaulinį karą), ir iš BBC transliacijų sužinojo, kas dedasi už kelių pastatų blokų nuo jų namų.

Tais bėgimo į užsienį mėnesiais radijo klausiusi žmonių karta itin gerai prisime-na, ką per radiją pranešinėjo vengrai, laimingai pabėgę į Austriją ar į dar tolesnius kraštus. Tų pranešimų buvo įvairių. Tikriausiai būta realių pranešimų (Pištis ir Mari praneša į Balatonboglara, kad jie laimingai pasiekė Vieną), būta itin apdairiai suformuluotų žinučių, kad nenukentėtų namie pasilikusieji, o gal ir patys jų siuntėjai (du Ištvana ir Vica praneša į mažą kaimelį ant Galgos kranto, kad viskas klojasi gerai), bet būta ir tikrai užkoduotų tekstų – veikiausiai dėl jų buvo susitarta iš anksto (šuo Kudlius praneša į mažą kaimelį su akacijų lapais, kad jis dar prieš liepto galą). Šiandien galime tik spėlioti, kam ir kodėl buvo pranešinėjami tokie dalykai.

Taigi šitokie pranešimai arba iš lėktuvo išbarstyti proklamacijų tekstai, o vėles-niais laikais – pabėgusiųjų iš naujos gyvenamosios vietos parsiustos fotografijos ir laišškai yra jau visai kitokio pobūdžio šaltinių medžiaga: folkloristai nėra prie tokios pratę. Jei, sakykim, panašios medžiagos yra išlikusios daug, ją galėtų tirti ir folkloristai. Beje, tuos tekstus ganveik ir pati „liaudis“ komentavo kaip folkloro apraiškas. Pavyzdžiui, namie likę vengrai, apžiūrintys parsiustas nuotraukas, ku-riose jų pabėgę į užsienį giminaičiai nusifotografavę prie prabangaus automobilio ar prašmatnaus namo, ne kartą yra sakę: visai ne jų tas namas ir ne jų automobilis – jie tik sustojo tenai nusipaveiksluoti.

⁸ Taip savo programą pradėjo tuometinė Kossutho radijo sotis (valstybinio radijo pirmoji progra-ma), revoliucijos dienomis pasivadinusį Laisvuojų Kossutho radiju.

⁹ Šitaip savo kalbą per radiją baigė neseniai paleistas iš kalėjimo Vengrijos kardinolas primas J. Mindszenty.

¹⁰ Tokiais žodžiais 1953 m. savo įžanginę kalbą pradėjo I. Nagy, pirmą kartą paskirtas ministru pirmininku. Iki to laiko Vengrijos funkcionieriai pradėdavę savo kalbas žodžiu „Draugai!“ Beje, tas žodis vengriškai skamba gana nenatūraliai – kaip ir lietuviškai.

Tai, žinoma, nenaujas reiškinys: ir į 1848 metų laisvės kovų pabėgėlių ar XIX amžiaus pabaigos išėvių laiškus irgi galima (ir net reikia) žiūrėti itin kritišku žvilgsniu. Savaimė suprantama, ir iš Vengrijos siunčiami laišškai ne visuomet buvo nuoširdūs – ir ne tik dėl to, kad paštuose buvo vykdoma politinė cenzūra. Antai Mihály'us Tompa¹¹ garsiam ir iki šiol embleminiame eilėraštyje *Gandruj* (1850) dėl laisvės kovų emigravusiems žmonėms duoda patarimą, jog nevertėtų jiems kalbėti apie liūdesį keliančius dalykus – štai kad ir apie tokius: „pranykstame, žūstame, It išrištas pėdas byra į visas puses mūsų tauta!.. Patriotas šmeižia patriotą. Brolis išduoda brolių, o sūnus tėvą... Bet tegu šitų žodžių neištaria tavo lūpos...“

Tokiai naujoviškai šaltinių medžiagai reikia naujoviškos šaltinių kritikos. Šiaip ar taip, folkloristai jau išmoko tirti pasakas, sakmes bei padavimus. Taigi matome: nebuvo nei fejų, nei raganų, nei vargšams žmonėms tiktai gera darančių „svieto lygintojų“ – jų arklių kanopos buvusios kaustytos į kitą pusę atgręžtomis pasagomis. Išgliaudyti tikrovę iš revoliucijos ir laisvės kovų medžiagos – itin sunkus ir nepaprasto dėmesingumo reikalaujantis uždavinys.

6. Įvykiai privatizuojami ir renkami kaip suvenyrai.

Tiek didžiųjų pasaulio istorijos įvykių, tiek ir mažesnių – vienos kurios tautos ar kurios nors vietovės judėjimų – veikėjai irgi privatizuoja tuos įvykius, kuriuose jie dalyvavo. Taigi žmones apklausiantys folkloristai yra susidūrę su „dar gyvais“ Kossuth¹² ir netgi Rákoczi¹³ pagalbininkais – o juk nuo tų laikų pasikeitė tiek žmonių kartų. Štai pasakų pateikėjas Péteris Panduras iš savo matymo perspektyvos papasakojo apie mūšius Galicijoje per Pirmąjį pasaulinį karą, tą patį padarė ir pasakų pateikėjas Lajosas Ámi apie Vengrijos tarybų respublikos laikais patirtus dalykus. Tuose jų pasakojimuose daugiau folkloro negu tikrovės. Aš ir pats esu paveldėjęs Pirmojo pasaulinio karo laikų šautuvo durtuvą – vienas mano giminaitis parsinešė jį atminimui – ir dar vis naudojuosi juo kaip popieriaus pjaustomuoju peiliu. Per Pirmąjį pasaulinį karą į Sibirą patekė vengrų karo belaisviai (anaiptol ne tik valstiečiai!) parsigabeno namo tenykščių augalų sėklų. Vengrų kareiviai per 1942 metų Kalėdas savo mylimosioms pasiuntė nuo Dono vingio gėlių vazonų, padarytų iš patrankų sviedinių tūtų. Po Antrojo pasaulinio karo internuoti (= išstremti) arba lageriuose sėdėję žmonės įstengė ir iš tokių siaubą keliančių vietų parsinešti namo „suvenyrų“.

Dar būdingesnis tokių nutikimų bruožas – atminimui renkami simboliškai su didžiais įvykiais susiję materialūs dalykai. Juk Berlyno sieną praktiškai išsinešiojo žmonės. Prie Austrijos-Vengrijos sienos buvo iš Vengrijos pusės nutiesta spygliuotų vielų tvora – „geležinė uždanga“. Išardytos šios vielos gabalus dovanojo vieni kitiems valstybių vadovai ir užsienio reikalų ministrai, o paprasti žmonės ją vilko namo ištaisais metrais. Penkiasdešimt šeštaisiais žymiausias toks renkamas

¹¹ *Tompa Mihály* [Mihajus Tompa; 1817–1868] – vengrų poetas.

¹² *Kossuth Lajos* [Lajošas Košutas; 1802–1894] – vengrų politikas, 1848–1849 m. vengrų laisvės kovų vadovas.

¹³ *Rákóczi Ferenc II* [Ferencas II Rakocis; 1676–1735] – Vengrijos karvedys, valstybės veikėjas, vengrų kovų už laisvę XVIII a. organizatorius.

materialus dalykas – Budapešto miesto parke (*Városliget*) stovėjęs bronzinis Stalino paminklas. Patikslinsime – tas paminklas buvo nugriautas ir nuvilktas keletą kilometrų, o žmonės atsikirsdavo nuo jo bronzos gabalus ir saugojo juos. (Veikiausiai šių dienų jaunimui reikėtų pasakyti vieną dalyką: žmonės atsikirsdavo tuos gabalus ne dėl to, kad būtų fetišizavę „generalisimą“. Tai buvo visai priešingas dalykas: šitaip buvo reiškiamas pergalės jausmas, kad stabas galų gale nuverstas.) Tokių „suvenyrų gaudymas“ didžiaisiais istorijos momentais – tai ir istorijos privatizavimas, ir kartu jos virtualinis sumenkinimas, smukdymas. Štai taip rašė socialistinis vengrų poetas László Benjámimas¹⁴ graudžiam eilėraštyje *Sapnavai, Guliveri*: „Supančiojo tave milžinai? Sapnavai, Guliveri. Nusišlapinai ant nykštukų miesto? Sapnavai, Guliveri.“

Relikvijų, keliones primenančių daiktų rinkimas – visame pasaulyje žinomas dalykas. Beje, iki pat šių dienų nuverstų režimų statiniai, su jais susiję simboliai dažniau buvo ne kolekcionuojami, o naikinami, – buvo sugriauta Bastilija ir suniokoti Saddamo Husseino paminklai. Penkiasdešimt šeštieji Vengrijoje šiuo požiūriu buvo palyginti ramūs: čia buvo išmėtomi kadru įskaitos lapai, laužomi buvę partijos komitetuose baldai, tiesiog gatvėje deginamos Budapešto Didžiajame bulvare įsikūrusių rusiškų knygynų kai kurios knygos – taigi, drįstume sakyti, viso to nepalyginsi su atviru plėšikavimu per Žiemos rūmų šturmą Sankt Peterburge arba su vagystėmis Filipinuose: kai iš tos šalies pagaliau leidosi bėgti Imelda Markos, buvo pasiglemžta šimtai porų jos batelių. Vengrijoje su Antrojo pasaulinio karo frontais siejamas sistemingas *Vernichtung*, atviros vagystės ir *plėšikavimas*. Beveik visuose atsiminimuose apie 1956 metus pažymima, kad per išdaužtas parduotuvių vitrinas buvo grobiamos tenai likusios prekės, *revoliucijos fondui* gatvėse atvirai į krepšius renkami pinigai, o juvelyriniai dirbiniai buvo glemžiami kaip „nesaugomi“.

Jánosas Arany¹⁵ pateikia klasišką iškreiptą vaizdą, kaip viską grobia užkariautojas – gavęs laisvę plėšikauti kareivis. Aranio poemoje *Toldžio meilė* keistas nuotykis Prahoje baigiasi tuo, kad Toldis liepia Bencei, savo ginklanešiui, sukrauti kelio pakraštyje visą tame mieste jo prisiplėštą grobį: „Turėjo jis keturias pagalves, senus patalus, Arklines šukas, pilnas saujas alavinių sagų, Lygintuvą, žibintą su odine rankena, smėlio laikrodį, kirvį: Viso to šis šaunuolis prisiplėšė turguje“ (IV giesmė, 91 posmas).

Kiek man žinoma, tokio pobūdžio penkiasdešimt šeštųjų atsiminimų medžiagos iki šiolei dar nebandyta rimčiau analizuoti. Atliekant tokį tyrimą, reikėtų būtinai atsižvelgti ir į šį toliau aptariamą išeities tašką.

7. Simboliška ir emblemiška.

Jau 1956 metų spalio 23-iosios popietę per demonstraciją Bemo aikštėje pasirodė pirmosios „skylėtos“ vėliavos: iš trispalvių vengrų nacionalinių vėliavų vidurio buvo išpjauti pagal tarybinį pavyzdį sukurpti „Vengrijos liaudies respublikos“

¹⁴ *Benjámim László* [Laslas Benjámimas; 1915–1986] – vengrų poetas.

¹⁵ *Arany János* [Janošas Aranis; 1817–1882] – vengrų poetas. Žymiausias jo kūrinys – poemų trilogija *Toldis* (*Toldis*, *Toldžio vakaras*, *Toldžio meilė*).

herbai. Veikiai imta daužyti raudonas žvaigždes nuo pastatų ir skaldyti, plėšyti kitus tarybinius ir komunistinius ženklus. Negalėta išmontuoti į aukštą Parlamento bokštą įkeltos didžiulės raudonos žvaigždės, tačiau įstengta išjungti joje šviesą, ir tada buvo paskelbta, kad „kol kas“ techniškai neįmanoma išardyti žvaigždės, o jei būtų imta į ją šaudyti iš patrankų, iškiltų grėsmė visam pastatui. Vis dėlto pažadėta, kad veikiai bus pašalintas ir tas vengrams svetimas simbolis. Buvo nukabintos naujosios („socialistinės“) lentelės su gatvių pavadinimais ir įvairiausia rašysena vėl užrašyti senieji gatvių vardai (tai visame pasaulyje žinoma praktika).

Ypač didelę svarbą įgijo 1848 metų laisvės kovų simboliai. Sugrįžo Kossutho herbas, buvo kartojami *Dvylika punktų*¹⁶ arba tie punktai buvo naujai suformuluojami, naujieji viešosios tvarkos saugotojai vėl buvo vadinami *tautos sargyba*. Buvo deklamuojami ne tik senieji vengrų tautiniai himnai: Ferenco Kőlcsey'aus¹⁷ *Himnas*, Mihály'aus Vörösmarty¹⁸ *Atsišaukimas*, Sándoro Petőfio¹⁹ *Tautiška giesmė*. Revoliucijos išvakarėse svarbiausią vaidmenį suvaidinuso savaitraščio *Irodalmi Újság (Literatūros laikraštis)* pirmame „laisvajame“ numeryje vietoj vedamojo buvo įdėtas Sándoro Petőfio 1848 metų liepą parašytas eilėraštis: „Ir vėl vengras pasidarė vengras, Sutraukytos grandinės Kaip rudenį sausas lapas Skambėdamas krinta ant žemės.“ Jau pirmomis revoliucijos dienomis žmonės prisisegė 1848 metų laisvės kovų ženklą – tautinės vėliavos spalvų ženkliuką (kokardą). Jį prisisegė prie krūtinės ir tie, kurie dar taip neseniai laikėsi visai kitokių pažiūrų...

Beje, simboliškai 1848 metų analogijos buvo paisoma dar ilgą laiką – jau 1957 metų kovo 15 dieną²⁰ naujasis režimas buvo paskelbęs kovinę parengtį ir labai bijojo naujų revoliucinių poslinkių.

Kiekviena kultūra tikrai išradingai kuria simbolius. Štai netrukus po lapkričio 4-osios pasirodė „revoliucinės barzdos“ – jas augino vyrai, puoselėjantys viltį, kaip tada dažnai buvo sakoma, kad visą Kádáro režimo trukmę jie ištersią neskusdami barzdos. Jėgos struktūrų pareigūnai sulaikydavę tokius individus, ir laimingas buvo tas, kurį trumpai palaikytą nuovadoje nuskusdavę ir paleisdavę namo.

Kone nuo pirmųjų revoliucijos minučių imta rinkti „ženklus“, pirmiausia herbus ir vėliavas. Revoliuciją nuslopinus, žmonės visus tuos surinktus dalykus paslėpė, arba pabėgėliai išsivežė juos į užsienį. (Tai vėlgi visame pasaulyje žinoma praktika; pirmoji estų tautinė vėliava irgi buvo sėkmingai išslapstyta per visus tarybų valdžios dešimtmečius.) Daugelis to meto pasakojimų sukasi apie tų ženklų kupinus nuotykių kelius ir tai, kaip nemaža jų dalis grįžo namo po 1989 metų. Beje, vengrų visuomenė turėjo patirties saugoti tokius ženklus. Dar ir šiandien šimtai šeimų

¹⁶ *Dvylika punktų* – 1848 m. kovo 11 d. apie S. Petőfį besibūriuojantis revoliucingai nusiteikęs jaunimas surašė į dvylika punktų svarbiausius klausimus ir pareikalavo, kad Požonėje (dab. Bratislavoje) posėdžiaujantis Vengrijos parlamentas juos įgyvendintų ir panaikintų baudžiąvą.

¹⁷ *Kőlcsey Ferenc* [Ferencas Kelčėjus; 1790–1838] – vengrų poetas, Vengrijos himno autorius.

¹⁸ *Vörösmarty Mihály* [Mihajus Verešmartis; 1800–1855] – vengrų poetas.

¹⁹ *Petőfi Sándor* [Šandoras Petėfis; 1823–1849] – vengrų poetas, vienas 1848 m. kovų už laisvę vadovų ir didvyrių.

²⁰ Kovo penkioliktoji (1848) – Vengrijos kovų dėl laisvės pradžia; tą dieną buvo be cenzūros leidimo išspausdinti *Dvylika punktų* ir S. Petőfis ant Tautos muziejaus laiptų perskaitė savo *Tautiška giesmė*.

saugo Kossutho pinigus, yra ir ne tiek jau daug žmonių, išsaugojusių 1848 metų laisvės kovų apdovanojimus. Kai 1944–1945 metais į Vengriją įsiveržė Raudonoji armija, nelegaliai veikiantys komunistai susirado ketvirtį amžiaus slapstytus partinius bilietus. O štai 1956 metais vėl pasirodė ankstesniais laikais veikusią partijų ženkliai, bilietai. Ėmė eiti senesniųjų laikų laikraščiai, pradėta atsiimti anksčiau veikusią partijų namus ir būstines. Savaiame suprantama, 1956 metų rudenį trylika dienų trukusi revoliucija neįstengė paleisti į apyvertą pagal senųjų pavyzdį naujai sukurtų pinigų, pašto ženklų, asmens tapatybės dokumentų, bet šis procesas jau buvo prasidėjęs, ir jo pirmieji atmintini ženklai vėliau buvo rūpestingai saugomi. Žmonės slėpė ir tuo metu išleistus laikraščius. (Jų keletą dienų praktiškai buvo galima įsigyti už dyka, ir daugiausia jaunimas juos visus tiesiog medžiojo – norėjo turėti visą komplektą.)

Žinoma, simbolinės vertybės reikalavo savo teisių ir keista, ekstremalia forma. Antai kaip vieno pirmųjų revoliucijos iškovojoimų buvo pareikalauta gražinti seną pažymių rašymo sistemą mokyklose. (Prieš mokyklų suvalstybinimą po karo vietetas (1) buvo geriausias pažymys, o 4 ir 5 buvo nepatenkinami pažymiai; taigi naujoji pažymių sistema buvo sukurta pagal tarybinį pavyzdį, ir tada jau 5 reiškė „labai gerai“.) 1956 ir 1957 metais būta daug simbolinės pažymių rašymo sistemos posūkių, galų gale Vengrijoje išsilaikė (iki pat šios dienos) „tarybinė“ sistema.

Mano manymu, vidutinis folkloristas tikrai nėra pasirengęs nagrinėti tokių reiškinų, o jų netirdamas jis neįstengia aprašyti ir penkiasdešimt šeštųjų folkloro.

Žinoma, būtų galima suklasifikuoti, ko pasiėmė pabėgėliai, traukiantys į Vakarų. Taigi pasiėmė jie ir šeimos juvelyrinių dirbinių, ir šeimos Biblijų, ir „šuns odos“²¹, ir nuotraukų albumų. Viena šauni mūsų kolegė pasakojo, kad ji tada per visiškai užsnigtą valstybės sieną nešėsi naujutėlaitį, nuostabiai puikiu laikomą žalią moleskino švarkelį ir Sándoro Eckhardto sudarytą *Didįjį vengrų–prancūzų kalbų žodyną* – jis buvęs lagaminuko dydžio. Buvo tokių, kurie nešėsi vaistų, savo receptus, pasitaikydavo ir tokių, kurie pasiėmė bent jau savojo šuns pavadėlį.

Žinau, kad panašius dalykus turi tirti ir etnografijos mokslas, bet numanau, kad šitai nėra lengvas uždavinys. Jau vien atskirti *simboliškus* ir *emblemiskus* pavadinimus nėra taip paprasta. Juk čia reikia skirti į vieną ar kitą grupę revoliucinės tikrovės faktus! Pirmasis jų, kaip ženklų mokslo sąvoka, yra arbitrinis, tikrasis ženklas. Antrasis vartojamas nusakyti visam kompleksui tarpusavio ryšių, kurie randasi emblemų atveju. Abu pavadinimai, abi sąvokos visiems žinomi, bet štai, pavyzdžiui, 1989 metų visuomenės gyvenimo posūkį aprašančios bulgarų, rumunų, čekų, tarybinių ir kitų mokslininkų studijos rodo, kad naudotis tais dalykais nėra lengva.

8. Likimą lemiančių įvykių aprašymo sunkumai.

Nesunku pajauti, kad folkloristika (jos įprastas metodas – aprašyti šventę, vestuves arba derliaus nuėmimo ar vynuogių skynimo šventės reiškinius) iš tikrųjų

²¹ Vengrijoje bajorystės (kilmės) dokumentai buvo rašomi ant išdirbtos šuns odos.

nėra pasirengusi analizuoti didžiuosius istorinius politinius įvykius. Ir praėjusio amžiaus kovas už laisvę ji teįstengė parodyti tikrai kaip vėlesniais laikais surinktus prisiminimus. Literatūros istoriko (tikroji jo profesija – žandarų karininkas) Andrásó Dieneso tomas išleistas tikrai vykusių pavadinimu *Legendų Petőfis* (*Legendák Petőfije*, Budapest, 1957): visoje knygoje surinkti tie „prisiminimai“, kurie iš tikrųjų yra folkloras apie Petőfį.

1956 metais Politinio biuro posėdžiai, platformų derinimas tarp įvairių partijų ir jų derybos buvo išties lemiamos akimirkos – dažnai net ekspertus žinios apie jas pasiekė tik po kelių dešimtmečių (arba bent jau jie galėjo po tiek laiko pamatyti daugiau ar mažiau patikimus šaltinius). Nuo 1954 metų Imre Nagy²² parengė daug plačios apimties programinių dokumentų (o dar vėliau – autobiografinių bei to meto įvykius analizuojančių rašinių), bet etnografijos mokslas vargu ar galėtų interpretuoti juos savo turimomis priemonėmis.

Ir Tarybų Sąjungos komunistų partijos vadovybės posėdžiai ir pareiškimai nėra artimesni mūsų šaltinių tyrimo praktikai.

Apie karinius įvykius tiek tepasakysime: čia folkloristas irgi gali šį tą pasakyti apie anekdotiškus dalykus. Beje, etnografija negalėjo nieko rimto pasakyti ir apie Napoleono laikų kovas. Na, o folkloro tyrėjas galėtų nebent analizuoti garsią Victorieno Sardou²³ komediją *Madame Sans Gène* (1893) – joje Elzaso skalbėja Cathérine iš Prancūzijos revoliucijos (ir Napoleono) malonės tapo Dancigo kuni-gaikštienė ir net galėjo neleisti vykdyti imperatoriaus įsakymų. Vengrijoje dar ir šiandien nėra operos apie 1848 metų laisvės kovas; žinoma, svarbiausias tos operos veikėjas turėtų būti Kossuthas. O štai nuo 1942 metų iki šių dienų yra populiaru Jenő Huszkos²⁴ operetė *Vyresnioji leitenantė Marija*. Tokia moteris – Mária Lebstück (1830–1892) – yra iš tikrųjų buvusi ir, apsitaisiusi vyriškais drabužiais, kariavusi tiek per Vienos, tiek per Vengrijos revoliuciją. Taigi operetė apie ją. Čia jau folkloristas pakliūva į savo stichiją – juk tai pasakos tipas AaTh 884 B (*The Girl as Soldier. Masks as a man and becomes a successful soldier and officer. Bears child to her lover*, – tasai senasis aprašymas mums geresnis už naująjį, sujungtą į ATU 884 pasakos turinio santrauką).

Beje, 1956 metais karinės akcijos truko tik porą savaitių, ir tai buvo ne dviejų kariuomenių atviri susirėmimai. Taigi nieko keista, kad iš to meto iškyla tik vienas kitas pasakiškų istorijų elementas: tarybiniai kareiviai pereina į vengrų pusę, broliai kovoja vienas prieš kitą, iš lėktuvo išmestos bombos sugriautoje sienoje aptinkamos šeimyninės brangenybės ir taip toliau – tai nėra tikros istorijos. Nesu girdėjęs plačiai žinomo anekdoto apie 1968 metų įvykius Čekoslovakijoje vengriško varianto. Čekoslovakiskame sakoma: iš kažin kur pasirodžiusiam tarybiniam kareiviui žmonės drąsiai šaukia tarsi sveikindamiesi: „Laisvę Čekoslovakijai!“ Į tokį pasveikinimą

²² Nagy Imre [Imrė Nadis; 1896–1958] – vengrų politikas. Vienas iš Vengrijos komunistų vadovų. Per 1956 m. revoliuciją nuėjo su savo tauta, užtat nuslopinus revoliuciją buvo nubaustas mirties bausme.

²³ Sardou Victorien [Viktorienas Sardu; 1831–1908] – prancūzų dramaturgas.

²⁴ Huszka Jenő [Jenė Huska; 1875–1960] – vengrų kompozitorius.

tarybinis karys atšauna: „Ir Lietuvai!“ (čekiškai šio anekdoto pabaiga skamba įspūdingiau, mat tenai „Laisvė!“ buvusi to meto sveikinimosi forma)²⁵.

Rašytojas György Moldova moka labai meistriškai šitokias visų skleidžiamas paskalas ir gandas pakylėti į įdomius kūrinius, jo kūryboje nestinga „efektingų pabaigų“. Folkloristui būtų įdomus uždavinys tokiomis akimis perskaityti gausius šio rašytojo kūrinius.

Amžininkai dar prisimena tų metų gandas: štai ateina amerikoniai – sukilėliai kaunasi su atominiu pistoletu (vėliau jis pavirto atominė granata) – išsilaiko „Mečeko nematomieji“. Per kiekvieną karą buvo laukiama „kariuomenės išvaduotojos“, būta ir tokių „stebuklingų ginklų“. Jau pats formulavimas rodo, kad čia turima reikalo su stereotipais. „Rusai subombardavo Žigmondo Morico aikštę. Žmonės gelbėdamiesi išbėgo į kalnus.“ (Paskutinis sakinytis aptinkamas ne tik vidurinių amžių kronikose – jis kildintinas iš Senojo Testamento.)

Viena garsiausių tokių istorijų: į Budapeštą įsiveržusi tarybinė kariuomenė buvo rengiama kariauti ne Vengrijoje, o Egipte²⁶, ir kareiviai vienur prie Dunojaus ieškoję Sueco kanalo, o kitur – piramidžių ir kupranugarių. Vėliau šita istorija ir šimtus kartų pasakota, ir šimtus kartų užrašyta. Deja, aš negalėčiau nurodyti jos pirminio šaltinio, nors jį nurodyti yra folkloristo uždavinys.

²⁵ Štai to anekdoto tekstas:

Žengia mažiukas ruskelis per didelę čekišką girią ir pašėlusiai užsimano gerti. Užėina į čekišką aludę, o tenai aibės žmonių prisibrukę, ir visi jie smarkiai politikuoja. Pamatę rusų kareivį vyrą ūmai nutyla. Spengianti tylą, kareivis labai jau nedrąsiai prieina prie baro ir paprašo stiklinės sodos vandens. Kurtinanti tylą prasisklaido tik tada, kai kareivis pasuka prie durų. Tada vienas išdrąsinęs balsas šūkteli jam įkandini:

– Laisvę Čekoslovakijai!

Rusų kareivis atšauna:

– Ir Lietuvai! (Anekdoto vengrišką variantą pateikiame iš: Pesti vicek a szocializmus idején [Pešto anekdotai socializmo laikais], [válogatta] Takács Róbert, 2000: Irodalmi és társadalmi havi lap, Budapest, 2006. jūlius–augusztus, p. 99.)

Pačioje Čekoslovakijoje (greičiau jau Čekijoje) anekdotas veikiausiai radosi apie 1969 m. arba bent jau tada jis ėmė skliti po pasaulį. Kaip galima spręsti iš to meto lietuvių išeivių spaudos, jis plito bent jau iš dviejų kraštų: iš Suomijos (o gal ir Švedijos) ir iš Prancūzijos. Anekdotą (o gal tikrą atsitikimą?) išgarsinęs tuo metu Čekoslovakijoje viešėjęs suomių rašytojas Pekka Lounela (g. 1932). Mūsų išeiviai tai sužinoję iš Švedijoje leidžiamo estų laikraščio *Eesti Päevaleht* (1969, spal. 17). Deja, lietuviško išeivių laikraščio su to įvykio (ar anekdoto) aprašymu aptikti nepavyko.

Pasisekė rasti iš Prancūzijos sklidusią versiją. Ją pateikė Kanadoje leidžiamas aštuonių puslapių lietuvių savaitraštis *Tėviškės žiburiai* skyrelyje „Lietuviai pasaulyje“. Štai tas tekstas:

*PARYŽIAUS DIENRAŠTIS „Le Figaro“ spalio 6 d. paskelbė Prahoje dvi paras viešėjusio savo korespondento Sacha Simon įspūdžius. Mums, lietuviams, yra dėmesio vertas jo pasakojimas apie vieną incidentą Prahos restorane, kurin buvo užėjęs sovietų kapitonas alum troškulio numalšinti. Apie 30 čekų, nekęsdami sovietų, neprašytą svečių sutiko grėsminga tylą. Kapitoniui geriant alų, vienas jų neiškentęs sušuko: „Tegyvuoja laisva Čekoslovakija!“ Išeidamas iš restorano kapitonas šyp-
telėjo ir pusbalsiu tarė: „Tegyvuoja laisva Lietuva!“ (Tėviškės žiburiai, 1969, spal. 23, Nr. 43, p. 4.)*

²⁶ Kai Egiptas vienašališkai paskelbė nacionalizuojąs Sueco kanalą, 1956 m. spalio 29 d. į Sinajaus pusiasalį įsiveržė Izraelio kariuomenė, Egiptą bombardavo britai ir prancūzai. Tarybų Sąjunga atvirai rėmė Egiptą ir žadėjo, jei reikės, pasiūsti tenai savo ginkluotąsias pajėgas. Kovos veiksmai Sinajaus pusiasalyje vyko tuo pačiu metu kaip ir Vengrijos penkiasdešimt šeštųjų revoliucija, veikiausiai dėl to ir radosi panašių gandų.

Tokie dalykai dar kartą patvirtina, kad „tikri įvykiai“ reiškesi anaip tol ne šitaip, – tai tik naujai atgiję folkloro motyvai.

9. Mūsų revoliucija užsienyje.

Palyginti greitai buvo galima pajusti, kad kituose kraštuose gyvenantys vengrai labai idėmiai seka Vengrijos įvykius. Rumunijoje, Čekoslovakijoje, Užkarpatėje (Ukraina), netgi Lenkijoje ir Maskvoje irgi būta „demonstracijų“. Represijų ilgai laukti nereikėjo. Anksčiau beveik niekas apie tai nekalbėjo, tik dabar pasirodė rimtesnių rašinių apie tuos dalykus.

10. Pasaulis išdavikiškas – ir vis dėlto mūsų revoliucija turėjo nuoširdžių šalininkų užsienyje.

Pačioje Vengrijoje taip pat buvo išdavikų ir jų liko, tačiau viešoji nuomonė iki pat šių dienų daugiausia kaltina išdavikišką užsienį. Tiesa tokia, kad mes ir užsienyje turėjome tikrai nuoširdžių šalininkų.

Nėra ko stebėtis, kad Vakarų intelektualai (tarp jų būta ir kairiųjų, ir vieno kito politiko) stojo Vengrijos spalio revoliucijos pusėn. Visada buvo pripažįstama šio fakto ideologinė istorinė svarba, bet tik dabar išaiškėjo, kad ir socializmo stovykloje būta nevengrų, kurie atvirai reiškė savo pritarimą mums. Žinoma, daugiausia tokių sąjungininkų būta tarp lenkų (beje, ir jų šalį 1956 metų spalio mėnesį buvo ištikusi politinė krizė). Rusų inteligentija taip pat dalyvavo tokiaame judėjime. Antai Eleazaras Meletinskis pasakojo: jis pats ir jo draugai nieko nedemonstravo, bet jie tuo metu ketinę mokytis vengrų kalbos. Lietuvoje ir Estijoje būta kuklių demonstracijų, protestų. Skandinavijoje, Anglijoje, Austrijoje, Vokietijoje daugiausia buvo reiškiamos simpatijos priimant pabėgėlius. Tada irgi pajutome, kad ne visur ir ne visi mums jaučia palankumą. Jugoslavijos vyriausybė raukėsi, ir jau tuomet buvo matyti – jie pavydi vengrams revoliucijos, pavyduliauja taip, kaip šeimoje mažas vaikas pavydi naujagimiui. Jau po kelių dešimtmečių, kai garsus Suomijos diplomatas Maxas Jakobsonas lankėsi Budapešto universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, studentai gana aštriu tonu priminė jam gėdingą ir savanaudišką bailio vaidmenį, kurį Suomija suvaidino prieš svarstant „vengrų klausimą“ Jungtinėse Tautose. Labai keistas buvo diplomato atsakymas: jis taip pat nelaikęs Suomijos pozicijos garbinga, bet pavadino ją naudinga ir neatsiprašė. (Kai Baltijos šalys atgavo nepriklausomybę, Suomija irgi laikėsi pernelyg bailios politikos.) Vengrijos kairioji ir demokratinė inteligentija labai vertino Indijos tarpininkavimo humaniškus gestus. (Dabar manoma, kad jie nebuvo tokie jau vertingi.)

Visa tai – ne folkloristo tyrimo laukas, bet bus įdomu pasižiūrėti, ką apie tai kai kurie žmonės pasakys dabar, po penkiasdešimties metų. Štai šiandieninis Amerikos prezidentas šiemet (2006 m. rudenį – *V. A.*) buvo atvažiavęs į Vengriją, surado jai pagiriamųjų žodžių, bet ir dabar nepasmerkė tuometinės JAV apgaulingos, nesubalansuotos blefo politikos. „Jis neatsiprašė vengrų“, – su apgailėstavimu konstatavo šių dienų viešoji nuomonė. (Beje, Jelcinas ir Putinas vienokia ar kitokia forma atsiprašė, tačiau gana bendromis frazėmis ir aptakiai.)

(11. Apie ką čia nebuvo nieko pasakyta.)

Dėl ribotos apimties baigiu savo apžvalgą, nors dar reikėtų pakalbėti apie bėgimą į užsienį, apie represijas Vengrijoje, apie čia po ilgo laiko pasirodžiusius prisiminimus – jie irgi apščiai turi folklorui būdingų bruožų. Dabar nenagrinėsiu šių dalykų. Šaltinių medžiagos požiūriu tai yra kitokio pobūdžio svarbios, dėmesio vertos tyrimo temos.

12. Ne asmeniška, bet lyriška pabaiga apie „pasaulinio masto“ įvykio reikšmę.

Iki šiolei citavau vengrų poetus, dabar irgi darysiu tą patį. Poetai įstengė geriausiai išreikšti tą jausmą, kurį daugelis vengrų tučtuojau pajuto dar spalio 23-iąją: ta diena įėjo į Vengrijos istorijos puslapius. Poetai žinojo ir tai, kad revoliucija įgijo „pasaulinį mastą“. Daugelis vengrų ir šiandien mano taip pat.

Ir tai visai nenaūja. Yra du Petőfio eilėraščiai tokiu pavadinimu: *1848 metai*. Pirmasis jų parašytas tų žymiųjų metų vasario mėnesį, taigi dar prieš revoliuciją Pešte. Jis prasideda taip: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimt aštuntieji. Danguje Nauja žvaigždė...“ Štai ir antrasis plačiai žinomas ir mįslingas eilėraštis, rašytas spalio–lapkričio mėnesiais, kai vyriausybė ir poetas turėjo bėgti į Debreceną. To eilėraščio visiems žinoma pradžia cituoja ankstesnio eilėraščio vaizdą ir išplėtoja jį: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimt aštuntieji, tu žvaigžde, Tu tautų aušrine žvaigžde!...“ Čia iš įvairių tautų revoliucijų statoma nauja laisvės šventovė – joje sutelpta visas pasaulis. O juk tada jau nedaugelyje Europos vietų vyko revoliucijos, ir jos negalėjo patraukti didele sėkme. Poetas vis labiau jaučia, kad kovoja tik vienu vieni likę vengrai. Eilėraštyje *Europa tyli, vėlei tyli...* yra tokie žodžiai: „tik vengro rankoj žvanga kardas.“ Šitą *topq* – Vengrijos revoliucija ir laisvės kovos reikšmingai šviečia visam pasauliui – žodis žodin iš Sándoro Petőfio perėmė ir vėliau pacitavo poetas György Faludy²⁷. Jis pranašiskai kalba apie savo mirtį [poetas mirė, kai tebuvo likę pora mėnesių iki revoliucijos metinių minėjimo – *V. A.*] eilėraštyje *1956, tu žvaigžde!* (Torontas, 1986): „Tūkstantis devyni šimtai penkiasdešimt šeštieji – ne prisiminimas, Ne praeitis, ne istorija man esate, <...> tūkstantis devyni šimtai penkiasdešimt šeštieji, tu žvaigžde, <...> spindėk, spindėk, spindėk virš mano kapo.“

Iš vengrų kalbos vertė *Vitas Agurkis*

²⁷ *Faludy György* [Derdis Faludis; 1910–2006. IX.1] – vengrų poetas. 1956 m. išvyko iš Vengrijos, 1989 m. į ją grįžo.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ TAUTOSAKA

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXIII 2007

VILNIAUS APYLINKIŲ PADAVIMAI

Ida Stankevičiūtė ir Stanislav Šakievič Šiurmonių kaime (Vilniaus r.)
pakeliui link Neries – prie Karvutės ir Povilėlio akmenų
Fotografavo Vykintas Vaitkevičius 2005 m.

Ši publikacija tęsia pastaraisiais metais užrašytos Vilniaus apylinkių pasakojamosios tautosakos publikavimą (žr. *Tautosakos darbai*, [t.] XXII (XXIX), Vilnius, 2005, p. 219–261). Taigi pateikiamų tekstų numeracija yra tęstinė, išlaikytas ir jų grupavimo pagal geografines vietas bei objektus principas. Abi publikacijos yra tarp savęs tiesiogiai susijusios ir viena kitą papildoma tautosakos tekstų variantais bei komentarais.

Tuo metu, kai publikacija buvo beveik baigta rengti spaudai, iš gyvųjų tarpo pasitraukė viena jos autorių – Neries regioninio parko kultūrologė Ida Stankevičiūtė (1952 VII 5 Kaune–2006 VI 27 Karmazinuose, Vilniaus r.). I. Stankevičiūtės pastangomis ši tautosaka 2002–2006 metais buvo kruopščiai surinkta ir sutvarkyta. Suteikdami velionės pradėtam darbui spausdintą formą, reiškiamo jai didžiulę pagarbą už pasiaukojamą darbą mūsų kultūros labui.

Pažymėtina, kad publikuojamuose lenkiškuose tekstuose nemažai yra lietuviškų vietovardžių (plg. 96, 99, 145, 148, 150, 160 nr.) ir kitų kalbinių įdomybių.

Kaip minėta, iš viso abėcėlės tvarka pagal geografines vietas sugrupuoti skelbiami 102 tautosakos tekstai: 77 lenkų ir 25 lietuvių kalbomis. Į magnetofono juostą juos įrašė ir šifravo Ida Stankevičiūtė. Ranka buvo užrašyti tiksliai keli pasakojimai. Lietuviškus tekstus tvarkė Vykintas Vaitkevičius. Iš rankraščių pateiktus lenkiškus tekstus transkribavo ir redagavo Beata Piasecka.

Visi būtini papildymai ir tekstų paaiškinimai įrašyti laužtiniuose skliaustuose. Klausukais juose pažymėtos likusios neaiškios tekstų vietos. Užrašytojo klausimai pateikiami kursyvu. Gyvenamųjų vietovių pavadinimai nurodyti norminiai, jų administracinė priklausomybė atspindi pastarųjų metų būklę.

Publikacijos įvadą ir tekstų komentarus parašė V. Vaitkevičius, lenkiškų tekstų turinį padėsiančias lengviau suprasti tekstų anotacijas – I. Stankevičiūtė.

A p s k r i t a

91. [Šaltinis]

Mus mamytė siųsdavo vandens, kai ten, kaime, gyvenom. Tai ėjom su ąsočiu, su pussesere savo, atnešdavom ąsotėlį vandens. Ten Apskrita ir šaltinėlis toks. Ir prausdavom su ta vandeni.

– *Ką sakydavo mama apie tą vandenį?*

– Nu, kad akim labai sveika <...>, kad geriau matytų. Kad veidą gerai praust.

Sakė, už tai, kad į saulę tas šaltinis [teka]. Ten buvo gražus anksčiau labai tas šaltinis. Dabar nežinau, aš ten nebuvo.

P. Vilnius – Onutė Klimaitė-Klimienė, 74 m., kilusi iš Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žemėlapyje (M 1 : 20 000) I. Stankevičiūtė šaltinį nurodė Apskritos sodyboje, esančioje kairiajame Neries krante, apie 0,2 km į šiaurę nuo Karvutės ir Povilėlio akmenų Neries vagoje. Tikslėsiu duomenų apie jį nėra.

92. [Šaltinis]

Anksčiau, kaip nemokėjo, lovelį kokį ten padare, i vanduo ten tekėjo. Tas vanduo buvo labai toks krištolinis. Didįjį ketvirtadienį varydavo prie to šaltinio, kad nusipraust, – taip liepdavo.

– *Kokiu metu liepdavo eiti, iš ryto ar dieną?*

– Iš ryto, iš ryto, saulei nepatekėjus, eidavom praustis į šaltinį.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Pranciška Luskevičiūtė-Klimienė, 78 m., kilusi iš Apskritos k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

93. [Šaltinis]

Akis išplauni, tai gerai labai, kaip vaistai. Diedukai taip sakė. Netoli šaltinio buvo smoliarka, duobė dar yra.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Vytautas Klimas, 74 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Astruvka

94. [Akmenys – prakeiktos vestuvės. Boba mokėjo prakeikti – akmenimis paverti. Akmenimis pavertė pravažiuojančias vestuves, visus: ir žmones, ir arklį, ir ten buvusią karvę.]

Tak mōwi, ųe wesela jedzi, cała wasela, i przeklni baba. I ta wasela w kamień obróci sia, wszystkie: i koń, i ludzi.

Gdzieści za Muśnikami, za Czobiszkami tam w boku Ostrówka. Tam była taka baba, ųe umiała przeklnąć, i w kamień obracali sie, ale to ja i nie wiem.

– *A potem jak odwracała?*

– Musi juų nie, juų jak ona przeklęła, to i przeklęta.

– *A więcej co ona robiła, jaka ta baba była?*

– To ta baba więcej ja i nie wiem co tam robiła, tyko ųe zazłula sia na tych ludzi tam czegoś, nu i przeklęła, w kamień obrócili sie.

– *A gdzie oni leųeli te kamienie?*

– Oni na drodze, poza drodze, jak jechali drogą, tak oni skamienieli wszystkie. I wszystko tak było w kamień obróciwszy sie, kaųdy koń, krowa tam, kto tam był, tam i ludzi te.

P. Padvarių k., Dūkštų sav., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Tikslesnių duomenų apie ųiuos akmenis nėra.

Bradeliškės

95. [Piliakalnis. Per Bradeliškes piliakalnio link verkdamą ėjo baltai apsigobusi moteris su vaiku ant rankų.]

Tam chodził, szedła biała prześcieradła okrywszy sia, dzieciuka niosła, płakała. Przez Bradeliszki. To mój ojciec zabronił, ųeby on przy nas gadał, ųeby my nie lękalisieby chodźić po wiosce wieczoram. To my ųadnych strachów nic nie wiedzieli.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Franciška Jankun-Šiukštienė, 75 m., kilusi iš Bradeliškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Piliakalnis yra Dūkštos upelio kairiajame krante, prie malūno ųųtvankos. Archeologinių tyrimų metu aikštelėje ir piliakalnio papėdės gyvenvietėje buvo rastas kultūrinis sluoksnius su gausiais pirmojo tūkstantmečio pr. Kr. pab.–XIV a. radiniais.

96. [**Piliakalnis, vadinamas Pakilta.** Velnias nešė žydę ir nuskandino pelkėje tarp Bradeliškių ir Buivydų piliakalnių.]

Tam gradziska, jak Pakilta <...>. Pakilta, tam može Žydówkę nios i rzucił gdzie tam.

– Skąd ta Żydówka była?

– A ja nie wiem, skąd ona. To jakie żydowskie święta podchodzili. Coś tam, mówi, lękali się do tam takiej, za to ona i mówiła, że tam strachy pokazywali się.

– Gdzie rzucił tą Żydówkę?

– Tam, w Pakilta czy w Dobiałkach, no tam w tym miejscu gdzieś. Opowiadali taka bajka. Czy to prawda, czy to nie prawda.

P. Buivydu k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Heleodor Kurovski, 68 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

97. [**Piliakalnis, vadinamas Pakilta.** Einant per piliakalnį į malūną, prieš pat saulėlydį matydavo mažus, panašius į juodus žmogučius velniukus, priešais šokinėjančius.]

Tu, gdzie młyn, to jak szedli, tu pokazywali się. Diabluki.

– Diabluki? A jakie oni byli?

– Malutkie. Chłopcy idą na wieczory, to oni nie wierzyli, a ja mówię wam, przysięgnę, wy nie wierzyli. Szed już krewniak i wot ten naprzeciw, i szed (taki Ludwik był wo tam, jak idziem). Nu, idzie, szedli i oni mówią do mnie: „Stefcia, my widzieli wczoraj, co my widzieli?” – „A kogo wy widzieli?” – „Diabluków.” Mówi, że bierz ciebie pieruny, trzy cztery wlecieli. Ale pani, oni jak przed wschodem słońca, jakby zachodzi, to oni wtenczas. Ale mówię, że nie kręca, bo tam nic nie wychodzi. A oni przeciągają się.

– Bo ty nie wierzysz – mówi – jeszcze do mnie.

A ja mówię:

– Nie, nie – wierzę. Co ja tyle raz tam chodziłam, żadnego diabła nie widziałam. Mówię, pacierzy trzeba mówić i zobaczycie tych diabłów.

My szli tu, wo, jak przygóreczek, tu do rzeki. A tu się kiedyś chata stała tam <...>. To jak doszli, tyko ich skakali naprzeciw nas, na Pakilce (bo my Pakilta nazywali). A tutaj taki przygórek jest nad rzeką. Mówi, dochodzi do tego miejsca, a żebyś, mówi, że my tu schowawszy się. Oni szukać dawaj i mówi pacierzy. Tak czarnieńkie muźieliuki*, no, może im tak pokazywało się.

Moja matula mówi, że tam i ludzi pochowane w Pakilce. Nie na górze. To więcej pod pole. To kiedyś tam tak mówi, że zabijają, to chowają.

P. Buivydai, Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Stefanija Dobužinska-Kovalevska, 88 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

* murzyniuki (?).

98. [**Piliakalnis, vadinamas Pakilta**. Pasirodydavo mažas juodas velniukas ir vėl pasislėpdavo oloje.]

Co ja moge powiedzieć o tej Pakilcie. Pakilta, Pakilta, a... co ja tam wiem? Ludziom, ludziom, mówi, [ukazywał się] taki czarny malusieńki, zwyczajny malutki diabełek. Posiedzi, posiedzi i znów schowa się.

– *I nic nie mówił, nie robił?*

– Ani ja wiem. Kto po nocy tam chodził, może to wie, we dniu...

– *Tylko jeden raz tak było?*

– Nie jeden, nie raz jego, kto chodził tam, w noc tam... Tam ryba łowili, czerpakiem, szczupaki.

– *Widzieli?*

– Tak.

– *Wychodzi on z nory, mówili wy, a potem jak?*

– I znowu do nory na tej Pakilce.

P. Dūkštų k., Vilniaus r. – Stanislava Boguslavskaja-Bogdzievič, 87 m., kilusi iš Buivydu k. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

B u i v y d a i

99. [**Margužos bala**. Raiste paskendo mergina. Jos motina vaikščiodama šaukė: „Ajej ajej, mergyte“, nuo to ir vietovardis kilo.]

Na polu naszym blisko, to jak widać. Tam jest taka łąka i woda, rojst taki. I tam kiedyści prać chodzili wszystkie tam, i tam utopiła się dziewczynka w tym rojście. Utopiła się i tak leciała matka, i zaczęli, krzyczała, że: „Ajej ajej, mergyte”. A ta utopiła się. Była „mergyte” i potem nazwali „Marguža” miejscowe.

– *To dawniej mówili tu po litewskiemu?*

– No a kiedyści kto, jeszcze nasza babcia opowiadała, że była tu Litwa.

– *A babcia umiała po litewskiemu?*

– Nie.

P. Buivydu k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Jadviga Dakševič-Jakonis, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

Tikslesnių duomenų apie šią vietą nėra.

Č e k o n i š k ė s

100. [**Gojaus akmuo**. Gojuje yra akmuo, po juo auksas pakastas. Atvertę akmenį, nieko nerado.]

Jest taki kamień w Ciechanowiszkach, i tutaj złota tam jest zakopana, jakich tam bogatych. Nu tak potem puszli, chodzili, szukali, naleźli ten kamień i podjęli. Tam pod tym kamieniem nic nie było.

To w Ciechanowiskach. W Gaju. Nazywami tam Gajem <...>.

Duży kamień, i duży. I to też był u Teresy Mieczkowskich, wieczny pokój, był bal, to zaczęli mówić. I Kazek Mieczkowski napał sia, koniecznie idźcie ten kamień przewrócić. Poszli przewrócić – nic nie znaleźli. Nie wiem, czy znaleźli. Ona to mówiła, nic nie znaleźli. Ale potem mówili na niej, że ona coś znalazła prawie.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskā-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Tikslesnių duomenų apie šią vietą nėra.

D ū k š t o s

101. [**Dūkštelės pakrantė, akmuo upelyje.** Priešais Rusėnų kaimą Dūkštos upelyje naktimis kažkas kultuvėmis daužė. Spėja, kad piktoji dvasia.]

Mówili tam w Rusianach, pokazywali sie tam jakieści gdzie tam strachy, kołu Liminowiczów, mówi tam. Takie bajki dawniejsze. Mówili kiedyś, czy tam kobieta, czy tam... aj to wie <...>. Słyszałam to, ta taka góra tam, jak Rusiany, była tam musi pani. Nu i tam przed Rusianami tam jest taka góra, sypi nad rzeką tam, kręł tam. To tam mówi, że w nocy tam takimi pralnikami kiedyści tam ta płótina prali [koło rzeki]. Że te baby [Liminowiczów] słyszeli <...>. Pewno to mówi jakaś nieczysta siła musi <...>.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Franciška Jankun-Šiukštienė, 75 m., kilusi iš Bradeliškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 5 nr. komentarą.

E l n i a k a m p i s

102. [**Piliakalnis.** Kalne, sako, esanti užkasta pilis.]

Mówi, jest zakopany zamek. To on jest, ale kto zobaczył, co my wiemy. Zakopany zamek, zawrócony zamek. A jak jest w tych Trokach, wot i tam mówi, że zakopany zamek. A co taka góra, kto jej kopał? Czy ona narosła?

– *A jakich tam bajków nie było?*

– Tego nie pamiętam. To mówili, że zamek zakopany. Nam dzieciom to my oblecim oblecim około, nie zobaczysz, my tam jego porkali, gdzie tam doporkasz. Nie uważali i sadzili kartofle, orali tam na tej górze <...>.

P. Pylimų k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Veronika Chmielievskā-Satkievič, 72 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

103. [**Šaltinis piliakalnio papėdėje.** Tai šventa upė. Iš Lenkijos čia atvažiuodavo, imdavo vandenį, nes jis šventas. Plaudavo juo akis.]

To święcona, mówi, tam Święta rzeka <...>. Czy ja byłam jeszcze dzieckiem, przyjeżdżali z Polski tu, brali wodę z Polski, zato, że to święta. Mówi, że to święta woda, bo to jak ona wypływa tak... wszystko święta.

– *A leczyli oczy tą wodą?*

– Ludzi przemylali oczy. Kiedyś mamusi naszej byli oczy, pamiętam, chodziła po ta woda <...>.

P. Pylimų k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Veronika Chmielievskā-Satkievič, 72 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 7 nr. komentarą.

Geležių Antakalniai

104. [**Latviškių akmuo su pėda.** Dievo Motina prakeikė akmenis, ir jie dabar nebeauga. Kadaisė akmenys buvo minkšti, ėjo Dievo Motina ir įmynė pėdą.]

Matka Boska przeklęła kamieni, i teraz oni nie rosną. Mówiła [babcia] tak, że kiedyś kamieni byli miękie, że kamieni rośli. I jak Matka Boska szła, to zagrzązła [nogą] du tego kamienia.

P. Geležių Antakalnių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Genofa Seniut-Šocik, 73 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m. U. pst. Anot pateikėjos, būdavo, kad vaikai prie to akmens pasimelsdavo.

Žr. 10 nr. komentarą.

Grabijolai

105. [**Grabijolų aukštumos.** Kai buvo didelis tvanas, vanduo ten sunešė smėlį, kalnus.]

Jak był potup jakiści wielki, to tu woda nanosiła te piaski, i te góry takie, tak jak tuneli byli. Mojego ojca ojciec mnie opowiadał. [Mówi], jakiści potup był dawno. I zniesiona piaskiem takie [góry]. Jak tam, ja nie moga powiedzieć.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

106. [**Pilkapių vieta kaimo gale.** Čia buvo senovinės kapinės, kariai palaidoti.]

Tai čia jau senioviškai senioviškai kapiniai buvo. Dar aš mažas buvau, kad buvo smėlis. Tai kai vėja papučia, tai kaulus at[pusto]*.

Sako, senoviškų, kaip čia... Že to stare dawniejsze [mogiły]. Tu wojenne byli. Takie wo kości – ręcy, nogi, głowy, wo jak wiater. Tam gdzie stoję, teraz zaros sosny.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Įsiterpia kaimynė, kad žmonės iškasdavę ir geležies dirbinių.

Kalbama apie rytų Lietuvos kultūros pilkapius prie Grabijolų kaimo kapelių kairiajame Neries krante. 1857 m. šį pilkapyną tyrinėjo grafas Konstantinas Tiškevičius ekspedicijos Neries upe metu. Ilgainiui šių pilkapių sampilus nupustė vėjas ir suardė vietos gyventojai.

107. [Pilkapių vieta kaimo gale]

Užpaliūnienės namas toks. Tai mes eidavom, vaikai, smėlio kast. Geltonas smėlis pats geriausias buvo. Kasdavom ir kaukolių rasdavom visokių. Ant batų pentinai tokie metaliniai, kirvukų ir net, vot, Bruževičio (kalvio) sūnus Broniukas buvo radęs žalvarinį* kirvuką. Rankenų kardų rasdavom.

Ir dėl to paskui aš prisiminiau, kad diedukas jau Smetonos laikais (jau mama buvo didelė) grįžo namo iš kažkur tai ir sutiko karininką prancūzų [toje vietoje]. Nu, tas tai tikrai su prancūzų uniforma, kad nesumaišyt. Kad tas diedukas, kai jį sutiko, tai, sakė, aukštas, prancūzų uniforma. Diedukas kai ėjo, tai diedukas neaukšto ūgio buvo, [jis jam tik] iki alkūnės. Tai jau toks kaip Sabonis beveik [prancūzas buvo].

Diedukas Pirmajam pasauliniam kare kariavo Krasnodaro krašte, bobutė iš ten, tai puikiai susigaudė, kaip [atrodo] prancūzų uniforma. [Sako], ilgas kardas ir labai aukštas. Bet, žodžiu, jis ką padarė – parbėgo purvu apsitaškęs. Ten, kur Dalinka, visą laiką vanduo stovėdavo, tai jis, sutikęs tokį, gal irgi pagalvojo, kad čia atsikėlė iš tų kapų koks vaiduoklis... Perbėgo vandenį [ir] parbėgo namo. Tai mama dar atsimesna, kad jis, sako, ne bailys buvo, bet parbėgo išsigandęs, visas purvinas. Tai aš paskui paklausiau, ar tikrai taip buvo. Buvo, jis pasakojo taip: ėjo [prancūzas] galvą panarinęs, kaipo nusiminęs, susimąstęs giliai. Aš kaip praėjau, sako, beveik neatkreipė dėmesio. Kaip jis ten ko nusiminęs, susimąstęs. Tik tiek, kad, sako, aš jam iki alkūnės – an tiek aukštas. Tai, sako, vis tiek gi neramu. Čia toks atvejis.

P. Kaunas – Pranas Kliknys, 59 m., kilęs iš Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

* Veikiausiai geležinį.

108. [Alkos]

„Nešvarios jėgos“ naktį ten mus gąsdindavo. Alkose tose, čia, nuo pirmo lig antro [tilto].

Vot, sako, važiuoja naktį. Važiuoja, sako, kas čia – vežimas pajudėjo. Tas ir arklys pradėjo prunkšt, traukt jau sunku. Nu ir ką, žmogus <...> grįžo be ratų – nėra nei vieno rato vežime. Ką daryt? Naktį kur eisi, ai, tiek to. Prie šviesos nueina, žiūri – visi ratai sukrauti į vieną vietą, krūvoj, sako, o čia tiesiog buvo gąsdinimas. Ale taip žmogui čia buvo. Tarp pirmo ir antro [Alkų tilto]. Proseneliui [taip nutiko].

P. Vilnius – Vladas Važnevičius, 55 m., kilęs iš Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Alkomis (*Uolkomis* arba *Vuolkomis*) vadinamos miškingos Neries kairiojo kranto aukštumos tarp Grabijolų ir Paalkių. Ši tuo metu dar daug didesnę teritoriją užimanti vietovė

(*Olki alias Alszuszakis*) figūruoja 1775 m. istoriniame dokumente (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai 6107, l. 768*).

2004 m. I. Stankevičiūtė Alkų miške surado nežinomo piliakalnio liekanas, o po poros metų, 2006-ųjų lapkritį, Paalkiams buvo gražintas ir jų istorinis pavadinimas (vietoj iki tol vartoto *Pelkės*).

109. [Alkos]

Alkos buvo apgaubtos kažkokia paslaptim.

– *Kodėl?*

– Nežinau priežasties kodėl, bet mes, ot, kažko bijodavom. Lyg tai, kad ten irgi kokios tai dvasios gyvendavo. Man jau reikėjo per tas Alkas eiti, per kraštą, per Zapaliną (gi bobutė mano kaip Maliupėj gyveno, mes eidavom), mes visą laiką bijodavom kažkodėl per tas Alkas eiti. Kad mes lyg tai kokių dvasių bijojom, lyg tai kažkokių vaiduoklių. Mes, vaikai, bijojom <...>. Žodžiu, tos Alkos buvo nuo seno apgaubtos kažkokia, vat, paslaptim, kažkokia baime, lyg tai kažkokiom, vat, dvasiom ten gyvenančiom, ot, kažkas tai tokio ten buvo. O kas ten buvo?..

<...> Čia netoli, kalnas jis nėra labai toli, jis va, visa ta kalva iškilus nuo čia, [Grabijolų kaimo], iki Ilgojos upelio.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Regina Tomaitienė, 67 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

110. [Alkos]

Sako, kaip kada eina vyrai ant vakaruškų. Eina, ten tiltas toks buvo, raistas, kelmai toki. Išeina vyrai, [o juos] vyras su skrybėliu tokiu šaukia an vakaruškų. [Tai] ten uliavoja, uliavoja – valgyt viska yra ką, išgert duoda. Paskiau, kaip jau rytą išeina, prašvinta, atsikėle – ant kelmo sėdi, arkliošūdus ten užkandos jau yra. Ugnis tokia kūrenasi, sako, viskas. Ten tokis pasirodymas.

– *Gal girti buvo?*

– Nė, dagi negirti <...>. Taip pasakojo, kad buvo, ir tėvui taip buvo. Sakė, kad buvo, nežinau.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

111. [Alkos. Velnias sėdėjo po tiltu. Girtas bernas susapnavo, kad velnias iš jo atėmė armoniką, nuavė ir nurengė.]

Tam kiedyś, jak starzejsza ludzi, oni opowiadali. Jak chłopcy, idąc z wieczorów (muzykant był), idąc z wieczorów, to zbuntowawszy sie, może tam co wypiwszy, czy co, i im nadejdz, że tam diabeł siedział pod mostem. Pod mostem diabeł siedział. No to jeden mówi, że tam on jemu ten diabeł rozuł i rozdział, i harmonię od jego odebrał, wszystko.

A potem – przeczycha sia, onuczy wiszą, no już liczy sie na belkach, gdzie most, on siedzi pod mostem i śpi. I trepni leżą, i ta harmonia leży. To jemu tak przyśniło sie, że jego diabeł tam przejął. Jak kiedy te diabły przejmowali <...>.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Aldona Žilinskaitė-Federavičienė, 71 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

112. [Alkos. Iš po tilto velnias išlįsdavo. Su mergom bernai šoko, bet, gaidžiui pragydus, jos dingo.]

Na drugim moście, bliżej do Pałek, idą nocą parni i spod mostu wylezuje rogaty, Velnias, Diabeł. Ubrawszy sie jak człowiek i straszyl. Papa mówił.

Ja tam nie byłam, nie szedłam, to mówili, że tam jak idą, to muzykanci tam, co chłopcy z wiaçzorów. I oni idą musi wypite może cokolek i ich tam prowadzi, i głowa prowadzi, nie tam ten diabeł prowadzi, oni tam rozują sie, buty posuszą, wszystko, i mówi, że tam ich diabeł poprowadził. A potem harmonia tam oni powieszą.

A potem już taka była, to już bardzo dawno, że diabeł. To i mostów tych nie ma, nie ma [teraz] – pod mostem siedzi diabeł. Pod mostem siedzi diabeł.

– *Ten samy ruczaj, co idzi od Piekielka, czy drugi?*

– Drugi, jeszcze jest.

Może nie wiem, może inaczej tam mówili. Chłopcy zebrali sie, wódki wypili, wypili, zakąsili, dobrze wypili. Już pójda na wieczory. Idą na wieczory poza lesie, a tam jaka poza lesie, nie obejrzali, może pogniewali sie – i wlecieli do jamki, i muzykant, i tam jakie chłopcy, wlecieli do jamki, jaka kartoflana była jama. I wlecieli. Strach wziął, co teraz będzi, jak wylezim – wyleźć nie mogą, powlatali. Skąd nie bywszy wynachodzą sie dziewczęty (les tam, koło lasu). Już im jak by nie sio i nie to robi sie – nieznanjome dziewczęty i poubierawszy sie, już to liczy sie, już nie nasz duch jakiści.

– To co chłopcy? Wlecieli? Nie możecie wyleźć?

– My nie możemy, nie.

– My damy rada, was powyciągujem. Na chodu – tyko stoją wszystkie na wierzchu (wyciągnęli tych chłopców).

– Tu teraz idźmy na wieczory, teraz tam nie pójdzicie, gdzie wy szedli, ale pójdzicie, gdzie my poprowadzim, swoją drogą. I idą oni, prowadzą, idą idą tam, oni każą grać im, zagrali, śpiewać – i nie chce sie śpiewać im, ni sioje ni toje. Myśli sie, co to będzie. Przyprawdzili, patrzą, tyko przychodzą raptam, to zrobiło sie stoł wielki, wielki stoł, jedzenia pełny stoł. Nu i co, i wypitku, i jedzenia, nu i co teraz wypijim. Wypijim, tam zakąsim. Zaraz wypili, zakąsili. „To co, teraz, chłopcy, pójdzim tancować.” Aha, a ładne, tam i plac taki ładny, tak wszystko ładnie wygląda i jedzenia rozmaite ładne, i tam plac ładny. Dawaj tancować. Oni poszli tancować, muzykant gra i jemu tak myśli sie tak, ni sioje ni toje, aha, tancują. A te dziewczęta – chłopcy i nie czują, że w rękach jest. Takie wycucie, nie ma tak, jak trzeba. Ale tancują. Potancowali tam, potancowali, i znow siądli tam, posiedzieli. Oni tam

i jedzą, i piją, ale oni [damy] nie jedzą ichne jedzenia jakby, im tam przeciwnie, czy co. No nic, posiedzieli oni, tam może i długo siedzieli. Potem tyko jednym raptem, skąd nie bywszy, pietuch zaśpiewał (musi niedaleko gdzie wioski, pietuch zaśpiewał). Pietuch jak zaśpiewał, tyko jednym raptem czystota zrobiła sia. A nic nie ma, pogineli te i dziewczęta, i ten stoł, wszystko tam, wszystkie tam krzesła, czy co. Nie ma niczego, tyko patrzą oni – rojst jakiś (takie rojsty dawniej byli, i takie okrągła kupiny byli). I oni na tych kupinach siedzą, a na tej kupinie, wiesz, jak raz, jak teraz kłódki stroją, i pośrodku taka kupina – tam tylko konski gnoj, narobiona taka kuczka rozgarnięta. Konski gnoj – gałki leżą. Ojej, patrzą chłopcy: co to nam zrobiło sie? Jakby teraz gdzie, już im i głowa ukręciła sia, gdzie im iść? Gdzie teraz i co iść, jak my pójdźmy? Już pośle pietucha wsio – ciszyna.

Idą, idą chłopcy, już teraz idzimy na swoje wieczory, gdzie my mieli sie iść – idzimy. Popróbujem, idzimy jeszcze pośle dwunastej, noc. Idą chłopcy, idą, no jakby trochę pamiętam, idą oni tam na Pałki. Idą chłopcy – most, przez most idą. Ojoj, tylko poszli na środek mostu, wychodzi tam spod mostu jakiś z kijaszkiem, w kapaluszu, ładny chłopiec, bardzo ładny taki. I [mówi]:

– Gdzie wy, chłopcy, idziecie?

– Idzimy. Idzimy na wieczory, idzimy.

– Nu, dawaj – już chłopiec zmawiać – idzimy.

Motują sie oni, jeszcze oni idą, pjanowate takie, to im tak czy w oczach musi im pokazuje sie rozmaicie. [Znowu] mówi:

– Ja poprowadzę do siebie.

Sprowadził z mostu tego i prowadzi pod most. Nu prowadzi pod most, a im bardzo już wyglądnęło tam strasznie, im w głowie już przetrzeźwili sie. O jak weszli pod most, już im bardzo strasznie wyglądnęło:

– Nie pójdźmy, nie pójdźmy.

Dawaj żegnać sie oni te chłopcy, ich na myśli nadeszło – dawaj żegnać sie. Żegnali sie, żegnali sie, nażegnali sie – wszystko znów zginęło, i zginęło – nie trzeba chłopcom na wieczory iści, ni gdzie dalej iść, gdzie szukać, nie wiem, już teraz do domu poszli. I poszli, i już konczyła sia ta bajka.

To bardzo dawno było. Mój ojciec mówił, że jego ojcu opowiadali. Nie wiadomo, dziady byli jakie. Jakieś byli, ale i ludzi czarodziejskie <...>.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Viktorija Karunaitė-Žilinskienė, 66 m., kilusi iš Auseniškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

113. [Alkos. Iš po tilto išlįsdavo gražus ponaitis, su skrybėle, lazdele, ir kviesdavo su juo eiti.]

Jak idą na Pałki, most był wysoki, wielki. I [tamten] prajmujy chłopców. Tak samo z wieczorów idą, przejmujy. Wylezujy tam spod mostu piękny [pan] w kapaluszu, z pałeczka. I co, i zaczyna przyczynować do ich tam czegości, prowadzić gdzie chce za sobą tych ludziow. Nie idą, upinają sia, lękają sia, nie idą, a on ciągni:

„Idzim, idzim”. I prapaušci on tak ich, i prapaušci, a ludzi – juž tyko włosy dubam stanęwszy. I tak <...> przyjdzi godzina, im juž trzeba odstąpywać tym nieżywym, a żywa poszli, gdzie im trzeba.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Viktorija Karunaitė-Žilinskienė, 66 m., kilusi iš Auseniškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

114. [Alkos]

O va, kadaise bernai ėjo an vakaruškų. Ten, pri Olkos, buvo didesnis raistas. Išėina bernai, nu, ir šaukia an vakaruškų. Užėina ten, vaišino, namai dideli stovi, i ten sėdi, groja visada, valgo. Kaip iššventė jau, reikia namo eit, atsibunda – ant kelmo sėdi kaip dabar mes. Arkliošūdus ten pri jo, pri šito kelmo. Taip buvo, taip pasakajo... Ir viskas, ką, ir nieko nėra daugiau.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

115. [Alkos]

Uolkose yra raistas, griovys. Ten prie antro tilto bernai kai ėjo ant vakaruškų, tai sutikdavo velnius. Tai veda į krūmus, ten – restoranas, geria, šoka... O kai pabunda, randa mėšlo.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

116. [Vilkų duobė. Ten dažnai vilkai, aveles susitempę, sėdėjo. Buvo tvanai, vanduo tą duobę išgraužė.]

Wilcza Łapa nazywali.

– *Ta jama nazywali Wilcza Łapa?*

– No, Wilcza Łapa. Tam często sidzieli wilki bardzo.

– *W tej jamie?*

– Nu. Wie, posiedzą, czy owieczki ściągają, czy co, do chlewa wkopią sia. Boża, co ich było tych wilków.

– *I tak i nazywali za to, że tam wilki siedzieli?*

– Przebywali najwięcej.

– *A jak mówili, skąd ta taka jama znalazła sia?*

– To może wody wyleziona kiedyś, potopy musi byli, mówi i tu nie było kiedyś górów, jak potopy byli.

P. Rokiškių k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Michalina Griškėvič, 78 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

I. Stankevičiūtės nuomone, pavadinimas *Wilcza Łapa* verstinas *Vilkgaudė duobė*. Vis dėlto įprasčiau *Wilcza Łapa* versti *Vilko pėda* arba *Vilkpėdė* (plg. 89 nr. komentarą).

Taip pat žr. 25 nr. komentarą.

117. [**Vilkų duobė.** Ėjo tunelis po vandeniu iki Trakų. Duobėje ieškojo aukso.]

Koło Pobar Jama Wilcza, tam był tunel pod wodą do Trok. Tam kopali, złota szukali.

P. Grabijolų k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Bonifacijus Karpovičius, 62 m., kilęs iš Grabijolų vnk., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

118. [**Karietos.** Didelis viršininkas po žeme turėjo karietą ir važinėjo iš Kernavės į Vilnių.]

Naczalnik wielki, on miał kareta pod spodem, i z Kiernowa do Wilna była ta [droga czy tunel] (tai man diedukas pasakojo). Kaip jis važinėjo, [įgriuvo viskas], taip ir pasivadino. Įgruvę duobės.

– *Koks ten ponas, nepasakojo?*

– Šito dalyko nežinau. Geras buvo, kad po žeme tokią karietą turėjo.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m. U. pst. Pateikėjas *Karietomis* vadina tris duobes: dešiniajame Neries krante esančią Vilkų duobę, upėje esančią gelmę ir kairiajame Neries krante, Kulio miške, esančią daubą. Visos jos išsidėsčiusios viena, šiaurės vakarų ir pietryčių kryptimi orientuota linija.

119. [**Karietos**]

Diedukas, tėvelio tėvas, sakė, kad nuo Kernavės į Vilnių eina tunelis. Prasideda aukščiau kaimo ir eina po Nerimi. Už upės yra duobė – Kareta, tai ten tunelis įgriuvo.

Tai ten duobe yra išgruvus tokia ir eina per Nerį, ir eina an Vilniaus.

– *O kur prasideda tas tunelis?*

– Kernavosi prasideda, taip pasakojo, kad ji no Kernavos prasideda.

– *Tai žmonės iš kur žinojo, kad yra tas tunelis?*

– Nu, kaip nežinojo, seni žmonės žinojo... Man rodos, kad šita duobe, kur anoj pusej, užgruvus, o kur ta vo – miškas, ir čia toliau, tai šitoj pačioj linijoj <...>.

U. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

120. [**Pabarai**]

Tėvas pasakojo, kad Pobaruose gyvena kipšiukas. Ir vieną kartą buvo susitikęs su tuo kipšiuku. Dėdė Jonas ir tėvas (Medekšos) išplaukė valtele pažvejoti naktį. Tada dar buvo lašių anais laikais, nu, pabrakonieriauti galbūt. Ir pagavo tokią didelę lašišą, jau vos ten į tą valtį... jau norėjo ją įtraukti. Tik, sako, kažkas ten upėje tik suteliūškavo, tiktais vėjas sukrutėjo, ir valtis išvirto, lašiša nuplaukė, o pasigirdo labai garsus juokas linksmas – tikras velniškas juokas. Tėvas paskui atėjo, sako:

„Nu va, kipšiukas neleido pagauti laiššos. Tikras buvo kipšiukas. Pabaruose gyvena kipšiukas.“

– *Matyt jo nematė?*

– Ne, nematė, tiktai girdėjo.

– *Ar tik tėvui taip atsitiko, ar dažniau būdavo tokie dalykai?*

– Taip, čia ir kitiem, matyt, buvo, užtai, kad visi žino, kad ten tas kipšiukas gyvena. Tėvui tai buvo tikrai atsitikę, matyt, ir kitiem.

– *Kaip vadindavo lenkiškai?*

– Kipšuk, Pobarski kipšuk, lenkiškai – Pobarski kipšuk.

– *Anam [dešiniam] krante jisai?*

– Anam krante, jis va ten būtent, prie tų baltų smėlių šitų, kalnų. Kalnai ten, beveik galima sakyti, gana aukšti. Ten jis gyvena, būtent ten.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Regina Tomaitienė, 67 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Taip pat žr. 17 nr. komentarą.

121. [Pabarai]

Su tėvelio giminėm važinėjom, naktį tenai buvom žuvaut, tai, [būdavo], ką tai ten užpakaly brazdina...

– *Girdit, kad brazdina?*

– Nu, [pinigus barškina]. Ten, Pabaruose <...>. Mes kai pripratį – brazda [ir] brazda.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Leonas Medekša, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

122. [Pabarai]

Tėvas ir diedukas plukdė sielius. Tai buvo geras darbas, gerai mokėjo, nes mažai kas mokėjo plukdyti. Ant sielio darė palapinę iš eglės šakų arba brezento, kur galėjo, plaukdamis ramesne vieta, nusenūsti. Prie Pobarų plaukiant, rodėsi stebuklai.

Žodžiu, kaip plaukė su sieliu, sugalvojo pailsėt Medekša Kasparas. Sugalvojo pailsėt. Ir staigiai visi drabužiai – nieko nėra, iš palapinės išsoko ant krašto. Nu, tai ką, žmogus sunerimo – kažkas ne taip. Įsitraukė visus ir jau saugos. Saugo – nieko nėra, tyku ramu visiškai. Tik daplaukė tą kalną, kur smėlis pabyrėjęs, – Pobarus, nu, jis vėl lyg tai viena akim prisnūdo – staigiai vėl tas pats. Šmurkšt visi drabužiai iš palapinės. Jis išsoko ant sielio, ant plausto, ant rąstų – nieko nėra aplinkui. Nu, tai vot, tai ką galima įtart, kad čia kažkokios dvasios. Jis vienas plaukė. Tiktai tai, kad išmeta iš palapinės ant to sielio, ant rąstų.

P. Kaunas – Pranas Kliknys, 59 m., kilęs iš Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

123. [Druskinė rėva. Tėvas su broliu plukdė druską, lenkai pašovė ir nuskandino valtį. Nuo to ir kilo vietovardis.]

– *Nie styszeli takiego „Salenik”?*

– Słyszeli, jak to mówi, Salenik. Tam Salenik.

– *Czemu Salenik?*

– Ojciec z bratem wieźli na tamta strona sol.

– *Wasz ojciec wioz?*

– Aha, (tam byli Polaki), wzięli i strzelili. Oni tam utopili i Salenik oto taki.

Łódka utopili.

– *Przed tem nie nazywali Salenikiem?*

– Nie, ojciec to tak mówił.

– *Ojciec mówił, że od niego i zaczęli?*

– No.

Żyliński Broniuk (on już nie żyji), jego z piewszą żonką dzieci nie było, a z drugą żonką pojawili sie dzieci, to w rok dzieciuk, i dwa byli razem. Kiedy kolchozy, wszystkie biednie żyli. To co: „Ja za dzieci i na Salenik – potopię ich na Saleniku”, [mówi].

– *Czemu na Saleniku?*

– Na Salenik nie wiem, tam moźa bystra woda, jednym słowem, nie wiem. „A ja za dzieci, na Salenik i potopię ich”. To też Żyliński tak Broniuk powiadał. To tyko tak Salenik, on mówi, że tam ojciec tak mówił.

– *Że zatopili jego sol?*

– No.

P. Grabijolų k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Boleslavas Federavičius, 70 m., kilęs iš Diržonių k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Viena iš dvylikos didžiausių (*sėbrinių*) Neries rėvų, prasidedanti žemiau Grabijolų. Jos pavadinimas *Solnik*, greičiausiai verstinas kaip *Druskinė rėva*, paliudytas dar 1857 m. grafo K. Tiškevičiaus ekspedicijos Nerimi brėžiniuose (*Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 29, b. 197, [brėžinys 7: *Rafa Siudma. Solnik*]).

Dėl vietovardžio etimologijos taip pat žr.: Konstanty Tyszkiewicz. *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno, 1871, p. 225; Stanislovas Kolupaila. Kelios mintys apie Nerį-Viliją, *Aidai*, 1959, Nr. 10, p. 451; Česlovas Kudaba. *Nerimi*, Vilnius, 1985, p. 132.

Karageliškės

124. [Šaltinis]

[Mama] aiškino, kad jeigu šaltinio vanduo teka į rytų pusę, reiškia, labai sveikas, labai žmogui naudingas. Ir gydydavo, ir atseit visi tie stebuklingi šaltiniai tai čia turi ryšį su tuo, kad į rytus teka.

– *Pas jus yra irgi toks šaltinis?*

– Taip, čia apačioj, prie namų, apačioj. Jisai išteka prieš saulės tekėjimą. Į rytų pusę.

– *Mama Didįjį ketvirtadienį neliepdavo eiti praustis?*

– Tai pirmą dieną Velykų.

– *Kaip sakydavo?*

– Tai ir jauna būsi, sveika būsi, graži būsi.

– *Kokiu metu praustis?*

– Kuo anksčiau, kuris anksčiau. Pirmą Velykų dieną.

– *Šaltinio ar šulinio vandeniui?*

– Tai čia pas mus [šaltinis] įteka į šulinį. Iš karto. Tai pasisemiam, dukra mano kai atvažiuoja, tai ji nesiprausia čia, nulekia ten, [prie šaltinio], pasisemia ir prausiasi.

P. Vilnius – Liucija Jodkaitė-Steponavičienė, 61 m., kilusi iš Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žemėlapyje (M 1 : 20 000) I. Stankevičiūtė šaltinį nurodė vienos Karageliškių sodybos šiauriniame pakraštyje (sodyba – apie 0,45 km į šiaurės rytus nuo Panerių kaimo). Tikslėnių duomenų apie šaltinį nėra.

K a r m a z i n a i

125. [**Ruvnyj bor.** Ten kaimas buvo, žmonės gyveno.]

Gadali [dziadowie], że tam wioska była, kiedy i chaty byli.

– *Gdzie ona przepadła?*

– Tego ja nie wiem, to już dużo lat. Mówili, że wioska była i ludzie żyli, a kto tam, jak tam było, ja to nie pamiętam. Czy tam spalili, czy tam znieśli, nie wiem, tego ja nie wiem.

P. Adomčiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Henryk Kovalevski. U. I. Stankevičiūtė 2005 m. U. pst. Ruvnyj bor vadinamas miškas Neries terasoje, kur išsidėstę Karmazinių pilkapiai. Žmonės nežino, kad ten yra pilkapynas.

Atrodo, ta pati vieta 1775 m. vadinama *Bor Xdza Ancypy* (Kunigo Ancipos Šilas; *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 526, ap. 7, byla 5161).

Karmazinių pilkapiai tyrinėti archeologų, juose rasta V–VIII a. degintinių kapų.

126. [**Ruvnyj bor.** Čia Dūkštos buvo. Užėjo ligos, tai kaimą perkėlė į dabartinę vietą.]

– *Była legenda o Karmazynach?*

– Nie, o tym Równym Boru. Tu była wieś, wieś Dukszty.

– *W tym miejscu?*

– Kiedyści tak. Że on to z jakiejści to choroby, czy z czego on został zniszczony. Bo kiedyś była taka legenda, opowiadania, że jeśli jakaś zaraza na wieś napada, to zniszczyli. Tak jak przy kołchozach te świnofarmy, czy tam jakie niszczyli sie,

i podobnie to. Potem wynieśli się stąd i nazwa ta Dukszty na góra. Wieleż przy mojej pamięci, wieleż tych domów, na palcach można zliczyć. I świecy tam stawili, ale...

– *Kto stawiał?*

– Ale nie wiem.

– *Nachodzili?*

– Tak, jak ja swe krowy pas, to wiele? Gdzie-to pięćdziesiąty drugi, trzeci, czwarty rok. To nachodzili <...>.

P. Adomčiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenon Jodka, 64 m., kilęs iš Klimoniškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

127. [**Ruvnyj bor.** Naktį einant moterims į turgų Vilniun, tarp jų praėjo balta figūra – Dievo Motina.]

Na tym borze pokazywali się dużo komu. Też szli do Wilna i w nocy. I, mówi, przeszła między nami, patrzy – jakaś postać biała. Przeszła między nami, mówi, tylko biała postać. Mówi: „My widzieli Matka Boska”. Między nami przeszła, mówi, a ci widzieli, mówi. Ja widział, i ja widział, mówi, wszystkie widzieli. Widzieli, mówi, Matka Boska przeszła między nami.

P. Buivydų k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Dakševič-Jakonis, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

128. [**Ruvnyj bor.** Kunigas vaidenasi ir Giltinė su dalgiu.]

Może tam tylko śmieli się tam, mówi, ksiądz kołszy się, to tam świętojańskie (tam i siostra moja pracowała), idę przez las, oczy tak błyszczą tam. A oni te takie żuczki świętojańskie. Mówi, w nocy tak świecą.

– *O jakim księdzu tam mówili?*

– To mówi, że jakiś tam wisi, wie, po jagody, to nie idź tam po grzyby, bo mówi, tam wisi tam ksiądz.

– *Powiesiwszy się?*

– Nie, powieszony, ale tak pokazuje się, że mówi, że nie idźcie, bo tam ksiądz kołszy się. Wie, nadumyśnie tak.

Tak samo zbieramy, zbieramy, takie dzieci, a jeden z jednym, a która było tam: „Patrzajcie, popatrzajcie, z kosą idzi śmierć”. I tak wo, prawda, tak wo idzi. A tak, jak dzieci, tak chodu. A czy tam może kto ubrawszy się <...>. Wo tak nadzieawszy się może bierzy i straszą.

– *I z kosą był?*

– Mówi, z kosą. My tu na dole, a tam w pół górza musi tak. Zbierali, musi sześciu zbierali. A wie, tylko jeden patrzy, mówi, dawaj, tylko jeden uciekać.

P. Buivydų k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Stefa Mikulič, 65 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

129. [**Karmazinių griova.** Ties griova prie tilto kažkas arkliams kamanas nuimdavo.]

Mówię, co od Dukszt idzie, tam most kiedyś był, niedaleko stražnicy. Źe tamtędy, o kiedyś przez cały ten Bor wyjeżdżali ludzi do Wilna, na ten gošciniec, na ta droga. Tam wierkszanskie, z Bielazaryszek, z Bohatel, to tędy wo, jechali, przez ten most Karmazyn. To tam bajki plotą, tam może ktokolek szutki platał, że to koniu z głowy uzdeczka zdymi, że tam za užymy zawiąży lejcy, konia kieruje kieruje...

– *Kto tak robil?*

– A to że ten mostak przejedzi, to któsci zrobi takie szutki. A nikt tam nie robi, tam prosto jedna drugiemu takie.

P. Adomčiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenon Jodka, 64 m., kilęs iš Klimoniškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2004 m. U. pst. Karmazinių griova (*Karmazyński Rów*) dalija Karmazinių pilkapyną į dvi dalis. Ten stovi ir Neries regioninio parko įrengtos pavėsinės. Apie šią vietovę pasakojama daug ir įvairiai (žr. 125–128 nr.). Karmazinių griova kelią Dūkštos–Karmazinai kerta ten, kur atsišakoja keliukas į pilkapyną. Toje vietoje per upelį ir buvo pasakojimuose minimas tiltas. Keliukas į pilkapyną seniau buvo pagrindinis Dūkštų, Karmazinių, Verkšionių kaimų kelias į Vilnių (kai kiti keliai buvo sunkiai išvažiuojami). Žmonės važiuodavo per pilkapyną (*Równy Bor*), paskui kirsdavo vadinamą Upę (*Upe*; mažas upelis pilkapyno gale) ir išvažiuodavo į Adomčiškes ties senąja girininkija.

Atrodo, ta pati vieta 1775 m. vadinama *Row Łaskaskardys* (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 526, ap. 7, byla 5161).

130. [**Karmazinių griova.** Miške pasirodė kunigas, sėdintis ant kelmo.]

Z wioski szli do Wilna, pieszkom szli. I mówi, wiemy dobrze, ksiądz naszy wyjechawszy, mówił, że w niedzielę mszy nie będzie. Idzim, mówi, du Wilna szli, nieśli koszyki. Patrzym, mówi, siedzi na pniu ksiądz – naszy ksiądz w lesie, w lesie na pniu naszy ksiądz. I mówi, zastanowili sie, mówi, a wo, mówił ksiądz, że pojedzi du Wilna, a on siedzi na pniu tutaj. Taki strach pokazał sia. Przyszli potem, musi jest – nie ma księdza, pojechawszy du Wilna.

P. Buivydyų k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Dakšievič-Jakonis, 80 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

131. [**Karmazinių griova.** Ant tilto kažkas arklius iškinkydavo.]

Jeździli przez stara gajówka, tu droga nie bardzo ciekawa była do Dukszt. Tak wszystkie jeździli tu w las. To tu jeden most, jak na Karmazyny od Dukszt leci ruczaj, też most był. Tam bywszy stražnica, potam już w tej Dukszcie rzeczkie, już tam nie było mosta. Tam wtedy Bielazaryszki i Wierkszany, i Glinówka, gdzie karrer Bogateli. Wtedy jeździli wszystkie do miasta. Takie bajki pletli, że na tym, co od Dukszt leci ten ruczaj, na tym moście, że koniam ktoś uzdy, draželki zdyjmował.

– *Koło strażnicy?*

– Tak. To tyko bajki takie. No stare ludzi nie mieli ni światła, ni radia, niczego.

P. Adomčiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenon Jodka, 65 m., kilęs iš Klimoniškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Taip pat žr. 129 nr.

132. [**Karmazinių griova**. Pasirodydavo moteris su vaikeliu, išskinkydavo arklius, viską iš vežimo išmesdavo.]

Chodzili [dusze], widzieli dužo kto. Słyszala, tut u Wilii, jak jest droga, że tam kobieta z dzieckiem chodzila.

– *W którym miejscu?*

– W Karmazynach. Znaczy sie, tam taki row jest, u tego rowa, to tu i byli familia dla jego, że w tym rowie, jak wjedzisz (a jak kiedyści w nocy wyjeżdżali u nas, póki cała noc, jadą na rynek do Wilna). To ona rozbierzy konia i odłoży, złota wszystko wyrzuci, a z dzieckiem, malutkim dzieckiem. Ona wychodziła nie wiadoma skąd. W lesie znajdzi sie ta kobieta, i to dužo komu tam byla. Ale tyko jeden powiedzial, że tak wszystkie domoj: „Stoj, nie laż”. Nu, zatrzymala, wyrzuca wszystko z wozu, rozbiera. Ale tak, mówi, rozbierzy woz, wszystko, i złoży, tyko nie trzeba nic ruchać do jej. A jeden, mówi, stał, i potem już ona znikla. Mówi: „Ot, ty dobrze robisz, ot ty dobrze robisz”. On mówi, jak ta na bok, i potem powiedziala: „Dziękuj, jeden tyko, mnie wszystkie lajali, a ty tyko jeden podziękowal”. Więcej nie pokazala sia.

P. Dūkštų k., Vilniaus r. – Adelia Borkovska-Viežbicka, 76 m., kilusi iš Vaigeliškių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

133. [**Karmazinių griova**. Pasirodydavo moteris, iškraustydavo vežimus. Padėkojus jai, daugiau nebepasirodydavusi.]

Rańsze nazywali Mazura Las, a teraz ja nie wiem. To już w mojej pamieci. O tu był osiniak, a tu sosnowy las. To ten sosnowy las <...>.

Przy tym mosteczku zawsze kobieta wychodziła, a u nas kiedyści jechali, jak o teraz latną porą, to z wieczora do Wilna póki cztery godziny koniem póki dujedzi. A tymczas ona zawsze z wieczora spotykala. I rozbierzy wszystkie, i sloma wylozy, i woz rozbierzy. Ale i złoży.

– *A oni nie mogli sprzeciwić sie?*

– Lajali jej, a ona wszystko jedno robila. Tak opowiadali, bo ja nie byla na swiecie jeszcze, jak to bylo. No i potem tyko jeden, to dužo komu stawalo sia tak przeciwnie. A potem tyko jeden, mówi, stanal i mówi tak, nie przeszkadzal jej: „Ot ty dobrze robisz, ty dobrze robisz”. To ona, mówi, jemu rozebrala, w ta chwila zlozyla ten wóz, i potem powiedziala: „Dziękuj, choć jeden po mnie podziękowal. A ja tego chciała, żeby mnie kto podziękowal, co ja robie, a tak że mnie lajal”.

– *Z dzieckiem ona byla?*

– Ona z dzieckiem maleńkim. Posadzi, mówi, ona ta dziecko, rozbierzy cało.

– *Co znaczy rozbierzy?*

– Nu wszystko zbierzy, położy na ziemia, co tam w wozie, i nawet koń, i odłoży. Potem i założy tego, czy ona tuman jaki puszczała ludziom. Ale że u jej prędko to wychodziło. A potem już przepadła i przepadła, i przepadła. Potem nie pokazała się. Bo, mówi, dziecko mała, jeżeli w Malunach, dużo kto słyszeli, że płakał. Że mówi, jeżeli on niekrzczony pochowany, i do tego, mówi, trzeba komu okrzyć <...>.

P. Dūkštų k., Vilniaus r. – Adelia Borkovska-Viežbicka, 76 m., kilusi iš Vaigeliškių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Taip pat žr. 132 nr.

134. [**Karmazinų griova**. Dauboje velniai kortomis lošė.]

Czerci w karty grali <...>. Karmazyny tu. To tam taka jama, pokazywali się że w tej jamie <...>.

P. Vangos k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Elena Davidavičiūtė-Sinkievič, 64 m., kilusi iš Varliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

K a r v y s

135. [**Ežeras Karvys**. Raiste nuskendo karvė, todėl toks vietovardis.]

Moja babcia mówiła, że Korwia to pochodzi „karve”. Tak utopiła się w tym rojście krowa, tam była taka bezdena... studnia taka. Tam nie dostali tej krowy i przez to nazywają, że Karwii. Utopiła się karve, i nazwali Korwie.

– *A skąd ona wiedziała, ona tam była kiedyś?*

– To byli, bo niedaleko to. I z tej pory nazwana ta Karwie i Korwie, bo tam krowa utopiła się.

P. Buivyduų k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Jadviga Dakševič-Jakonis, 80 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Ežerastelkšo į rytus nuo bažnytkaimio. Vandenvardis žinomas nuo XVI a. (žr. И. Я. Спорогис. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия*, Вильна, 1888, p. 143).

Padavimai apie ežerą fiksuojami nuo XX a. pradžios (Wandalin Szukiewicz. Niektóre wierzenia, przesady i zabobony ludu naszego, legendy i podania, *Kwartalnik Litewski*, 1910, t. 2, p. 92; Bronius Kviklys. *Mūsų Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1989, p. 179; LTR 6489: 13, 14, 16, 18, 51, 96, 99 ir kt.).

K l i m o n i š k ė s

136. [**Akmuo, vadinamas Olejnik**. Burtininku laikomas Lickūnas neva vedė pirklių per upę ledu. Lickūnas perėjo, o pirklys nuskendo. Akmenį pavadinę Olejniku, nes tokia buvusi žydo pavardė.]

Mówi, że Lickun jego (bo to jak mieszkanie stała, to ten kamień niżej jego), że kupca jakiegoś przeprowadzał ten Lickun. A on był taki... ja nie wiem, nu musi taki samy jak i syn. A ten syn, musi półtora metra wysoty był (maleńki). Tak. Mówi, on na przedzie poszed, poszed, poszed, poszed, oglądni sie, czy idzi ten kupiec, mówi, [a tego] nie ma. Pod lod poszed. Nu i kapeluszcik został sia, to on poszed i kapeluszcik ten pod lod... I nazwali ten kamień Olejnik, bo ten Żyd nazywał sia Olejnik, kupiec taki. To pięćdziesiąt temu lat nazad moża.

P. Šiurmonių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Stanislav Šakievič, 82 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 31 nr. komentarą.

137. [**Akmuo, vadinamas Olejnik.** Gal taip pavadino dėl to, kad ant kalno senis Jakonis spaudė aliejų (ten jis gyveno).]

Może przezwali, że na górze olej pędził dziad, Jakonis Romald.

P. Geležių Antakalnių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Vladislav Jodka, 76 m., kilęs iš Gulaičių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Koplyčninkai

138. [**Koplyčia.** Toje vietoje, kur įvyko stebuklas, pastatė koplyčią. Būdavo, kad mirė žmonės per tris dienas atgydavo. Dėl to numirėlius tris dienas laikydavo toje koplyčioje. Jei neatgydavo, tada laidodavo. Būdavo, kad ir atgydavo. Ir kaimas Koplyčninkais pavadintas dėl ten stovėjusios koplyčios.]

To kiedys była kaplica. Już mój ojciec tak opowiadał. Że w tym miejscu była kaplica, tam du tych rowów postawiona. Tam okazawszy sia był jakiś cud, i potem byli zrobiwszy kaplica.

– *Jaki cud?*

– Już tego nie opowiem, ale tyko mówili, że tam stała kaplica, kiedys ludzi umrzy i nie chowali zrazu na cmentarz.

– *A czemu?*

– Bo ludzi odzywali, na trzy dni, mówi, odzywali ludzi. To stawili do tej kaplicy i trzy dni w tej kaplicy stał człowiek ten. Jeżeli on nie odżyi (niektóre, mówili, że odzywali) i tedy chowali, że za trzy dni nie odżyli. To tak opowiadali, że tam, że tak nasza cała wioska Kapliczniki, to po ta miejsca, czemu nasza wioska Kapliczniki nazywa sia, tam to to, ojciec opowiadał.

Żesz kiedys dawniej była kaplica i stawili tych nieboszczyków, na trzy dni stawili tam, żeby oni już jak za trzy dni nie odżyi, to i chowali. A bywało by takie, że i odzywali – tak opowiadali. A czy to prawda, czy to nieprawda.

– *Przy was już to nie było, już kaplicy nie było?*

– Nie było, tyko miejsca taka była rozwalona. Już przy nas, jak ja pamiętam, tam już i bawiliś, latali, to tyko już taka jama była wryta i tam gruz. A to możesz było dawno przydawno.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Kaimas žinomas nuo 1647 m., kai priklausė Mozūriškių palivarkui (*Indeks alfabetyczny miejscowości dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1929). Koplyčios vietą gyventojai dar mena, tačiau tikslesnių duomenų apie jos statybos laiką ir aplinkybes nėra.

139. [**Šaltinis prie buvusios koplyčios.** Žmonės šaltinį buvo sutvarkę ir iš jo imdavo geriamąjį vandenį. Lyg ir kalbėjo, kad tas vanduo gydas.]

Koło kaplicy szedła krynica.

– *Nie mówili, że ona też lecząca?*

– No nie wiem, tam coś mówili. Tam powiem, że krynica płynęła <...>. I kiedyś byli ta kryniczka zrobiwszy, i do tej kryniczki wstawiwszy taka drzewniana wyjomka i to my tam wszystkie chodzili, brali woda pić. Nie było studniów, nie było.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

140. [**Šaltinis Sienažacų pievoje.** Prie to šaltinio žmonės būriais ėjo, iš Pašilaičių kaimo atvažiuodavo.]

Do tej krynicy ludzi ciągiem szli. W Paszylajczach (jeszcze wioska), tak oni też przyjeżdżali, woda zabierali. Nie takie to dawne czasy, co mnie teraz, osiemdziesiąty poszed, siedemdziesiąty drugi.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 32, 33 nr. komentarą.

141. [**Šaltinis Sienažacų pievoje.** Šaltinio vandens reikia eiti prieš patekant saulei, pasisemti ir grįžti nesidairant. Tik tada vanduo padėsias.]

– *Mówi, nocą trzeba iść do tej krynicy?*

– Tak, trzeba, mówi, przed słońcem. Do wschodu słońca żeby już nabrać jej.

– *Czemu tak przed słońcem?*

– Ona nie objaśniała. Nie objaśniała czemu, ale mówi, że trzeba tyko bywa pójść i tej wody nabrać i... i wtenczas idąc nie oglądać się nazad. I ty nabierzysz, to tak i idź, nie oglądaj się w tym.

– *Tyko wtedy pomaga?*

– Tak.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

142. [**Rybokų griova.** Žvejojant Neryje, griovoje girdėti akmenį į akmenį daužant.]

Taki też był strach. Mój ojciec z sąsiadem poszli na ryba. Kiedyś bardzo łąpała sia ryba w Wilii. Dawniej świecić mieli takie fanary, nu i oni poszli. Łapia, łąpia ryba kołu rowu tego. Tu Wilia, a tu row taki wielki wielki, a w rowie kamuszki białe, różne tam. Przed Rybakami tam bardzo głęboki rów. Nu i mój ojciec mówi (drugi nazywał sia Jasiuk): „Ty słyszysz, Jasiuk?” Po prostemu oni gadali: „Ty czuisz, Jasiuk?” Każy, ktości kamuszak o kamuszak stuka. Nu, posłuchali posłuchali – nu, prawda.

Dalej łąpia ryba. I znowu, mówi, i to tak mocno stuka, mówi, kamień w kamień. Tak mówi, im strach taki zrobił sia, w nocy tam było, z wieczora, ale że już taki strach zrobił sia. Za wszystkie swoje, za fanar, za dzban tam, za co i poszli du chaty. Strach wzięło sia.

– *Nic nie zdarzyło sia więcej?*

– Nic, nic tam więcej nie było. Ale tak gadali.

– *A innym ludziom nic tam nie było?*

– Nie, nie słyszała nic.

P. Kopylninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Višnevska-Jodko ir Stanislav Jodko, kilęs iš Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

Rybokų griova yra Neries dešiniajame krante, tiesiai priešais Kopylninkų-Valų Vestuvių akmenis upėje.

M i t k i š k ė s

143. [**Akmuo su pėdomis.** Pradėjus jį skaldyti, pasirodė kraujas.]

Kołu Grabijałów gdzie jest, jego chcieli przy sowieckiej włości rozerwać, zaczęli klukać, zaczął krew pokazywać sie.

– *Jaki tam kamień?*

– Kamień, o tak mówi.

– *Prosty kamień?*

– Od łuczyku, od łuczyku kamień taki stoi. I jego tam chcieli rozerwać, wywieźć. Nu i zaczęli tam jego dziurkować, zaczął krew pokazywać sie. Tam niektóre jechali na odpust, jako modlić sie. To wie, gdzie Grabijały, tam koło Kozakiszek, tam może być przeciw Kiernowa.

P. Geležių Antakalnai, Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Vladislav Jodka, 76 m., kilęs iš Gulaičių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Žr. 39 nr. komentarą.

144. [**Akmuo su pėdomis.** Ant jo yra Pono Jėzaus pėdsakas. Eidavo melstis tenai.]

Za Wilią, za Wilią, do Mitkiszek tam. Tam w Mitkiszkach był wielki kamień taki, i na tym kamieniu kto to czy wykuł tam co tam, czy Pana Jezusa ślad. Chodzili tam, modlili się do jego nawet <...>.

P. Rokiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Adam Pilecki, 76 m., kilęs iš Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

145. [Akmuo su pėdomis. Visas kaimas pavasarį per Devintines persikeldavo per Nerį ir eidavo melstis prie akmens su Dievo Motinos pėda. Tas akmuo buvo paimtas į malūną, bet naktį grįžo atgal, tai daugiau jo ir nebejudino.]

Chodzili my z mamą, nas wszystkie, wioska cała szedła do Wilii, tam człowiek jak przewoził, nazywał się Grzegorz. On przewoził nas naprzeciw kamienia tego, nu i my pójdzim do tego kamienia w Mitkiszkach, gdzie modlili się, kto jak umiał, i wszystkie zaraz modlili się, litania do Matki Boskiej, to tam śpiewali Serdeczna Matko, bo kto jak umiał pieśni śpiewali.

I opowiadali tam starsze te ludzi, ichna tam, która żyli, taka kobieta przysłała i mówi: „Tak, ten kamień, mówi, on cudowny, patrzajcie, tu śladek Matki Boskiej”. Prawda, tak i było, tam co mechem zarosszy – obskobali tam, już śladek tam Matki Boskiej. A tak jak trzyletniego dzieciuczka, taki niewielki. Nu i mówi, ten kamień był zabrany do młynu. Tam Młynak nazywali, kołu Sukry stał ten Młynak taki. Nu i do tego młynka, a potem odeszed pośle nocy nazad, to jego już i nie ruchali.

– *Kamień sam odeszed?*

– Sam kamień odeszed, wielki kamień, wie, tam kilka ton. Nu i ustawili tam, krzyż postawili kołu tego kamieniu i ogródzili ogródziczek taki, tam brzozków nasadzili. Nu i teraz brzożki widać stoją.

– *A jak mówili, skąd ta stopa taka znalazła się?*

– To tak opowiadali, że ten Matki Boskiej śladek <...>. Mówi, kamień odeszed, za to Matki Boskiej ślad.

– *A kiedy chodzili modlić się, czy wiosną, czy jesienią, jak?*

– Wiosną. Już nie taka była i wiosna, jaka to była pora. Łubinek kwitni, to musi w czerwcu. W czerwcu chodzili. Na Dziewiętnika, [też] jak Wielkanoc chodzi, tak i te Dziewiętnik była już później, no to chodzili, pamiętam sama, że chodzili.

– *A czemu modlili się koło kamienia, czy on pomagał jakoś?*

– No to każdy chciał zdrowia, żeby Pan Bóg dałby, czy Matka Boska już, że modlili się do Matki Boskiej, do tego śladuka. No i tam krzyż był, męka Pana Jezusa.

– *Ale była jaka mowa, że on pomaga?*

– Pomaga, tak. Gadali, że już tu pomagał to ut tego, to od gardła bolenia, to od nogi, to... ot tam zęby żeby nie boleli, tak.

– *A może cołożyli na kamień?*

– Jak przy mnie, to nic nie kładli, nie widziałam.

– *Kwiatki jakie, czy co...?*

– Kwiatki to tak, kwiatki kładli tam kołu kamienia, bukieciki stawili. Wianeczki tam obłoży taki <...>.

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Naujoji Rėva

146. [**Piliakalnis.** Bijojo eiti, nes ten mirusiųjų vėlės.]

[Pop nazywa się.] Lękali się, bo tam duszy martwe.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Janina Tatol-Michalkievič, 75 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Piliakalnis, vadinamas Rusų Bažnyčia, yra Neries dešiniajame krante. Iš šlaitų vietomis kyšo konglomerato uolos. Piliakalnis netyrinėtas.

147. [**Piliakalnis.** Kadaise ten stovėjo rusų bažnyčia, dar matėsi jos pamatai.]

Mówili, tutaj był kościół. I teraz jak on... piliakalnis ten zrobili, tam był kościół. Tam sto pięćdziesiąt lat, jak był ten kościół i te podmurówki my widzieli. My do dziadźki jeździli, dziadźka mówił, że ten kościół kiedyś [stał]. On może trochę pamiętał, może babci jego byli, może mówili. Ten kościół, mówi, tam był ruski kościół, ruski kościół. Przychodzili i modlili się, wszystko tam było ładnie, a potem, wie, taka góra, nikt nie robił, lasów nie piłował, ni co i powyrastali takie sosny. Jeden raz, no niedawno tutaj, niedawno, za Litwą, jak podnieła się burza, to ta góra do Wilii poszła, i te sosny, o takie, wszystkie <...>.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Bronislava Voicechovska-Voicechovska, 78 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

148. [**Piliakalnis.** Senelis matė procesiją einant ir rusiškai giedant.]

O tym Piliakalnisie? Mówili, jak ja z ojcem chodził tam i kosić, nosił grabli, że „ruski kościół”. „A czemu, ja pytam, nie polski ten kościół?” A gdzie litewski kościół? Jak teraz, mówi, że Litwa. Tak moj ojciec mówi, tak mnie mój tata mówił, tak i ja mówię: „ruski kościół”.

– *Dawniej był tam ruski kościół?*

– Czy on tam był, czy nie był. No jaż nie wiem, ale tipo, musi i był, bo mówił, jak poszli kosić, moj tata z swoim tatom, nu dziadukiem, i krugom szła procesja [z] tej góry, w dół góry, szła procesja. Oni mówili, że widzieli. Ojciec i z dziadkiem, ale jak ujrzeli, przeżegnali, i znikło wszystko. Procesja, tipo, chorągwi, tam wszystko. Po rosyjsku <...>.

– *A dwie palki dokąd sunęli?*

– Do środka tego Piliakalnis.

– *Tam jama była?*

– Nie była jama, ale wot tak w ziemia. I lekko szło, jedna pałka zasunął, potem ta druga, jakiści trzy metry będą. Ale tam jeżeli cokolek stało, to żesz tym porem obwaliło sie. Może taka góra, ale jak raz i wieża taka. Tam co to jest takiś. Stary tam fundament, ili co tam wie?

P. Naujosios Rėvos k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Stanislav Šakievič, 67 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

149. [**Piliakalnis.** Aplink rusų bažnyčią procesija ėjo giedodama.]

Jak teraz ten Pilniakalnis, to był ruski kościół, ruski kościół, ruski kościół. Ja jak pasła krowy, tam taka góra, taka wrodi i podobna, że tam kościół. I naukoło tej góry byli takie ścieżki wybita, naukoło tej góry. To kiedyś babcia moja mówiła, czy, mówi, prawda, to jeszcze babci też ktości musi mówił, że tam naukoło tego ruskiego kościoła procesja chodziła. A jak, mówi, pójdziesz tam blisko, wtedy, mówi, przepada ta procesja. Kościelna [procesja] ruska. Nazywali Ruski Kościół, to ruska. To mówi, tam jakiści cud może wrodzie był.

Mówi, śpiewają, chodzą, wszystko, jak tyko przyjdą, kto tam już, mówi, przyjdą blisko, chce zobaczyć, mówi, a nikogo nie ma, tyko ścieżki.

– *A tym ludziom nic takiego tam złego nie było?*

– Nie, nie było, i potem i krowy paśli, wszystko.

– *Nie bali sie tam paść?*

– Nu jakiś takie przeciwnie, mówi, że to przepada. Chodzą, chodzą, chodzą – przepadną, już tak dziko.

Tam jakiś cymant wkopany, tam na tym, tam taka długa góra, a tu taki czubak wrodi, i na tym czubku był cymant, kamieni.

– *To mówili, że na tej górze był ten kościół, jak?*

– Tak tak. Na tej górze, a tam po błotach tam rojsta, bagna, ja nie wiem, ci tam kiedyś tak było <...>.

P. Naujosios Rėvos k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Vladislava Sokolovska-Jodeliuk, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

150. [**Piliakalnis.** Tėvas, mažas būdamas, matė procesiją, ėjo ir Dievo Motina, melsvai apsirengusi. Senelis nieko negalėjo matyti. Procesiją net takai buvo ištrypti ant kalno.]

Ojciec tak mówił, że jak on był kiedyś mały, jemu było siedam lat, od małych lat pas krowy. I on pas krowy z swoim ojcem. I przy tam, okurat takie Łyse Góry jest, w tym Piliakalnis. I tam, w tym, „Popy” nazywali jeszcze tą miejscowość, i tam on pas krowy z swym ojcem. I pewnego razu, znaczy, idą (tam ludzi też mówili tam, czy pokazuje sie tam coś), i on widzi znaczy, krowy też widzieli, że to szła taka kościelna procesja w tym miejscu tam.

– Ja widzę, idzi taka młoda piękna panna w błękitnej sukience, wot tak jak Matka Boska, mówi, taka ładna. I znaczty idzi cała procesja, chorągwi niosa, tak idzi jak kościelna procesja.

Mówi [mój ojciec], ja mówię do [swojego] ojca:

– Tata, tata, zobacz, tuż procesja idzi.

On mówi:

– Co ty mówisz, ja nikogo nie nigdy nie widzę.

Ojciec nie widział tej procesji. A mój ojciec, będąc mały takim chłopakiem, i mówi, krowy te uszy tak postawili, uciekają, uciekają do krzaku. Krowy widzieli, żywiola. Mój ojciec widział, a ojca ojciec nie widział.

– *A jak tam śpiewali, czy co?*

– Tak. Tak, słyszał ojciec.

– *Na górze co tam jest?*

– No tam tak, tam jest góra, ta co Pilakalnis ja mówię, że tam był kiedyś ruski kościół. Dużo lat temu nazad.

– *Nie mówili, że tam wydeptana ścieżki byli?*

– Tak, tak <...>.

P. Saidžiu k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Anna Šakevič-Pašluostienė, 59 m., kilusi iš Naujosios Rėvos k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Padvariai

151. [**Koplyčios kalnas**. Ten stovėjo koplyčia, joje meldavosi nekrikštyti lietuviai. Jie tikėjo į perkūniją, turėjo koki ten tikėjimą. Vėliau koplyčią perkėlė į Kernavę.]

Była kapliczka i kości byli nawet. Kiedyści, to wie, Litwa była, na razie niekrzczone byli. O tak w Kiernowie stoi ta kapliczka, o to jak na Siemieniszki iść. To z tej Kaplicznej góry tak i nazwana. Bo tam stała ta kapliczka i tam chowali. Boże, pani, tam spelzszy. A Jezu, musi trzecia część zostawsza sia też, tam my dzieciaki byli. Ale za taka góra mnie tyłek odpowiedział. Mama jak przejechała trzy razy tak tatki wojskową. Pójdzim, zbierzmy sia my, taki żwir ładny, zbierzmy takich kamuszków jest, cegiełków. Nu i pójdzim my, ale już nado krad sia, to jak skoczmy do tego żwiru, aż o tak. I skakami na wiosna. To taka noga bywszych ludzi, to już my dzieciaki, no już byli lat po siedem, tak po osiem. Weźmi... jak nazywami, wo z tego miejsca, to my to wo, do tego miejsca*.

– *To nie bali sie brać tych kości?*

– Nic, to grube, takie zdrowienne – mówi – dużo kto tam i główek [znalazł], a my to nie. Byli, skaczmy. Ach Boże, nieokuratnie skoczysz, tak jak Wilia, wiosna, tak pójdzisz w wodę. Kto to, nie pamiętam, zobaczył, mówi, wiesz co, kobieta, po tyłku daj. Czy prawda, mówi, wo moj braciszek nie chce mnie wydać. Mama słyszała, jak jej wołali te starsze, mówi, tam ta Kaplica, skaka. Przyszłam ja, dała mama podjeść obiad, nic. Ale jakci patrzy na mnie taka sroga już. Coś takie nie

* Rodo, kad kaulas buvęs iki peties.

taka. Podjadłam ja wszystko, zupa. „Gdzie byłaś?” – pyta się mama. Ja mówię, tu z dziećmi bawili się. Już ja tak czuję, pani, że już to będzie łaźnia do mnie.

A tu co stoi, to nazywamy my Kaplica. Wo tutaj nieboszczyków, i modlili się, wie, każdy po swojemu, modlił się kiedyś.

– *A to tutaj modlili się?*

– Modlili się te Litwiny. Wie, byli kiedyś, wiarę każdy też miał. To w grzmot tam, to w jakie... Wszystko jedno mieli wiara jakaśkolek. A potem już z Jadwigą żenili się król, po polsku to Jagiełło, a po litewsku... To oni tutaj pokrzycili Litwa, to już oni wtedy tutaj zaczęli, wie, krzycić, poszli do wiary. I ten był pan w Kiernówku już. Jak zaczęła góra spęzać, tak i ot tutaj tak spęza każda wiosna, powiedział tak. Zabirajcie ta kapliczka, ona przyda się dla was tam. A na co przyda się. Tu koni naczepili, zrobili sani takie i zaciągnęli do Kiernowa. To tam jak była cholerynka, to i mama moja widziała, że mówili. Potem była ta, jak że ona, szkarlatyna, to ja, pani. To nawet tak, jeden umrzy, tego stawi do tej trupiorenki, drugiego już przyważają, we dwóch zrazu tak stawi. Tut ona już była zapuszczona.

A dawniej, mówi, byli durne ludzi, o zrobiona, ćwiek swojej roboty, i ten gładki węgielek. Mówi, byli głupie ludzi kiedyś. To ona, tam o, była zapuszczona. Teraz przy sowietach przy kościele była. To teraz poprawiona.

P. Rokiškų k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Michalina Griškėvič, 77 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žmonės visuotinaai teigia, kad koplyčia iš Koplyčios kalno buvusi perkelta į Kernavę. Tačiau to nepatvirtina istorijos dokumentai (žr. Algirdas Baliulis. Iš Kernavės praeities, kn.: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 171).

Taip pat žr. 45 nr. komentarą.

152. [**Koplyčios kalnas.** Ganė žmogus naktį arklį ir užmigo ant pievos, užsiklojęs miline. Kažkas jį pažadino ir liepė keltis, o kitoje vietoje atsigulus, niekas nebetrukde. Moteris rove grikius ir matė, kaip aukšta panelė nuejo iki skardžio, nušoko ir dingo.]

Koni tam pas na tej Kaplicy. Na tym miejscu tam taka jamka była na naszym sznurze bywszym, tam nasz sznur. A ta Kaplica, Kaplica nazywała się. A Kaplica przewawszy byli, że ona stała, rozumie, co w Kiernowie przewieźli jej, ona tu długo stała na naszym sznurze, tam postawiona była, tam przewana Kaplica, znaczy, Kapliczne sznury nazywaliś. Nu i ten człowiek pas konia. On zasnął tak, jermakiem takim przerzucił się i leży, i spał. Zasnął, mówi, przychodzi, mówi:

– Wstawaj, czego tutaj leżysz – tak wot mówi. Ja, mówi, głowa podniósł, mówi, oglanął się – koń chodzi, nikogo nie ma. I znowu położył się, drzemie.

– Ja ciebie – mówi – wstawaj, czego tutaj leżysz. A, mówi, musi marzy się mnie, czy co, mówi, ja i nadal leżę. Przyszła na mnie, jak targni, mówi, za ten jermak, mówi, ja i skoczył. Ja odeszed z tego miejsca, mówi, położył się tam dalej za koniem. Kiedy za koniem, mówi, wtenczas już, mówi, i nic, normalnie, mówi.

– *Co tam targali, a na innym miejscu nie?*

– Tam, mówi, pochowana byli tam, widzi, pochowana mówi że tego. Tam był sklep, i tam jakiś dawniejsza panowie jakie tam, cary pochowana tam byli. Zato, mówi, tam takie o że strachi pokazywali się tam, opowiadali. I potem ta kobieta, co była ona... I ona tam, jej sznur był przy naszym sznurze, gdzie ta Kaplica nazywali, gdzie ten sklep. Ona tam gryka rywała na kolanach, mówi. Rywała gryka, mówi, i podjęła, mówi, głowa, ot jakaś panienka, wysoka wysoka panienka, chodzi, mówi, na wysokich, mówi, pantoflach, mówi, na ten samy kręt. Popatrzyłam, ot, mówi, ona, a ona niedaleko, mówi, ja tylko gryka rwa. Wot z tego krętu, mówi, wot, mówi, skoczyła. Skoczyła, tak i mówi, ja prędko, mówi, wleciała na ta góra, mówi, gdzie ona, ona musi poszła, gdzie do rzeki musi tam pójdzi w doł. Tam dalej już idzi rzeka, ale tam obryw taki wielki był. Zginęła, mówi, jak w ogniu, mówi, i zginęła.

– *To taka człowiek czy postać była?*

– To była... damska, jak panienka, ale ona w damska odzieniu... pantofelki na wysokich kabłkach, mówi. I spacerui tam, gdzie kaplica tam stawszy, poza tym miejscu. To ona, tam takie rowelki wryte, i skoczyła, mówi, w doł. A prędko, mówi, poleciałem, popatrze – a kto tam. Zginęła raptem, mówi, i zginęła.

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Francišek Šalkovskis, 75 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

153. [**Koplyčios kalnas**. Labai didelį žmonių kapai buvo, nes kaulai baisiai dideli. Ganant arklį prigulė, tai atėjo melsvai apsirengusi panelė žadinti, neleido miegoti. Matė prie kalno skraidant raudoną lyg auksinas paukštelį. Norėjo lazda trenkti, kad auksas pabirtų, bet jis dingo.]

Koło Kaplicznej Góry to tam stała kiernowska czarna [kaplica], teraz ona już ubita deszczułków. Stała kaplica, osiemkantna taka, siekierą zrobiona, była ładna kaplica. I ona tam była na tej Kaplicznej Górze, i tam byli wymurowane z czerwonych cegłów pieczary takie, i potem jak znieśli ta kaplica, to już oni nie przy mojej pamięci, ale opowiadali to starsze ludzi. To jeszcze szukali złota. Czarepy te wykazali się tam, to głowa wyleci, jak piasek tak sypał się.

– *A jak mówili, tam czyje te mogiły były?*

– Tam już wielkich ludzi byli, bo jak ta łydka ta przyłożysz o kość, to mówi, aż do pasa. Takie ludzi byli wielkie, jak mnie opowiadali już starsze ode mnie (tam i ojciec tam, tam jeszcze takie starsze). No to tak mówili, że to bardzo wielkie ludzi byli.

I tam jeden człowiek pas konia, mówi, że nie można było upaść. Położy się, leży, to przychodzi panienka taka, w niebieskiej sukni, długie włosy, i budzi, że tutaj nie można spać. On przeczni się, nu i nie ma tej panienki, i znowuż położy się w druga miejsca. Opiat' ta przychodzi panienka jego pędzać, że tutaj nie można spać. To było prawda, bo ten dziad to też już umarszy, Pałdawski taki był tutaj. Nu i on tak opowiadał, a co tam było, to ja tego nie wiem.

A potem jeden dziad tutaj Tkacz był przezwany (jak dużo Pileckich, to Tkacz). No to ten Tkacz, tam jego sznur był, chodził tak daleko, blisko Kaplica, ale nisko do dołu tak. Nu i tam olchi takie wielkie, da nu latać czerwony bałwaniuk jakiści, jak ptaszka, a czerwony taki jak złotnik. On mówi, ja i tak, i tak popatrze, nu lata ten. Mówi, trzeba wzięści pałka i dać po im. Rozsypi się, to będzie złota moja. No a póki pałka, póki co, i zginął jemu ten bałwaniuk. Jak tam było, czy prawda. Musi prawda, kiedy tak stare ludzi nie powinno łąć. Oni tak opowiadali, to i ja tak wam mówię. A co tam było, to nie wiem.

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

154. [**Šaltinis prie Kernavėlės ežero.** Teka prieš saulę, įteka į ežerėlį. Eidavo akių plautis, nes šaltinio vanduo akis gydo.]

U nas koło jeziorka naszego i plynie rzeczka przeciw słońca. Tam taka płynęła woda, tam musi już przestała i płynąć. To tam chodzili oczy myć, brali ta woda, że bardzo ona leczy oczy.

Koło kiernowszczenego [jeziorka].

– *Z której strony tam płynęła ta woda?*

– Gdzie teraz kariera, na drugiej stronie tam, z krzaków tych. Nie było krzaków tam, była łąka, i tam płynęła woda ta.

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Šaltinis tryško Padvarinio ežero šiaurės vakarų pakrantėje, pelkėtoje lomoje. Neprižiūrimas sunyko (?).

P a n e r i a i

155. [**Koplyčios kalnas**]

Čia pasirodydavo visokios dvasios. Čia, į tą Koplyčios kalną. Katinai, žmonės su maišeliais, su turtais, su auksais. [Pasakoja, kad] tie katinai čia atseit daug kam pasirodė, bet gal įgąsdinti žmonės...

– *Ką sakydavo, ką reiškia tas katinas?*

– Kad iš po koju [išnirdavo] ir kniauksėdavo... ir nusiridendavo.

– *Kaip aiškindavo, ką reiškia?*

– Velnias. [Ten] atseit užkasti pinigai.

– *Nebandė surasti?*

– Bandė kaip ten <...>, bet aš jau neprisimenu.

Žmogus su maišiuku – [vadinasi, ten] buvo užkastas lobis, ėjo ieškot to lobio.

P. Vilnius – Liucija Jodkaitė-Steponavičienė, 61 m., kilusi iš Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žemėlapyje (M 1 : 10 000) I. Stankevičiūtė kalną nurodė Neries kairiojo kranto aukštumose (kyšulyje), 0,7 km į šiaurės rytus nuo Panerių dvaro pastatų. Tikslėsių duomenų apie jį nėra.

Už 0,25 km į pietus (kitapus upelio griovos) yra Gojumi vadinamas mišku apaugęs aukštumos kyšulys.

156. [Koplyčios kalnas]

Mama (gal ji kokias žemes kasė ar ką rinko), kad mama rado kaulą. Paspyrė tą kaulą ir susapnavo naktį, kad atėjo [pas ją] labai graži pana ir sako: „Nespardyk manęs!“

Tai mama nuėjo ir užkasė tą kaulą. Čia buvę kapai ir stovėjusi koplyčia, ir aiškina, kad buvę variniai laiptai. Kad kapai, tai iš tikrųjų. Ir ten, kur Klimienė gyvena, irgi kapai buvę, jų namas ant kapų.

P. Vilnius – Liucija Jodkaitė-Steponavičienė, 61 m., kilusi iš Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

157. [Koplyčios kalnas]

Labai seniai ten laidojosi ponai, buvo mūrinė koplyčia. Kasdami [žmonės] rasdavo ginklų, kaulų. Kaimynas ten kasė ir ėmė plytas. Į kalną nuo Juravičiaus namo buvo vingiuoti variniai laiptai, [jų] žymė dar matosi. Paneriuose kalba, kad ir Klimienės namas stovi ant senų kapinių, rasdavo kaulų.

– *Kodėl vadina Koplyčia?*

– Kad anksčiau ten laidojosi ponai, grafai tokie. Gal ir buvo koplyčia, tai mes nežinom, bet ten toks labai gražus kalnas toks. Jis, rodos, supiltas ten.

Sakė, kad ejo ten laiptai, jie ejo čia nuo pakalnio, nuo Juravičo. Sakė, kad avariniai* laiptai buvo. Aš tai jų jau nemačiau. Tik tai va tokios, vingriai tokie, lyg tai kad ten takas buvęs koks. Ba ten buvo miškas, a paskui tą mišką iškirto, i paskui vėl ataugo miškas. Labai daug metų.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Alena Klimaitė-Klimienė, Prano, 80 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m. U. pst. Pateikėjos tėvas kilęs iš Panerių, jo sodyba buvo šalia Koplyčios kalno.

* variniai.

P a p i š k ė s

158. [Baltasis akmuo. Žmonės labai skendo tvenkinyje prie Baltojo akmens.]

Bardzo ludzi topili sie w tym prudeczku koło Białego Kamienia.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievska-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Akmuo yra kelio Vilnius–Sudervė šeštajame kilometre, pietinėje pakelėje. Šioje vietoje telkšo netaisyklingos formos ežerėlis, o akmuo guli jo pietiniame krante, pušimis apaugusios nedidelės kalvos papėdėje.

Taip pat žr. LTR 6489(98).

159. [Baltasis akmuo]

Akmuo yra ant kūdros kranto. Kodėl akmenį vadino Baltu, nežino. Patys mato, kad jis ne baltas, bet visada vadino „Biały“, „koļu Białego“.

Pro šalį ėjęs Vilniaus plentas buvo žemesnis ir šioje vietoje pavasariais buvo labai klampu, arkliai skęsdavo. Ta kūdra labai keista, nes kas 10 metų tapdavo gili ir pilna vandens, o po 10 metų vėl išdžiūdavo, likdavo tik pelkutė, kurią žmonės šienaudavo. Per pateikėjo gyvenimą vanduo dingo 3–4 kartus. Kai būdavo daug vandens, plaukiodavo su valtimi, žvejodavo, čia žydėdavo baltos lelijos, o po to, kai vanduo dingdavo, šienaudavo.

Apie 1966–1967 metus vanduo buvo dingęs, beveik visai nebuvo. Apie 1985 metus jo buvo daug, ten eidavo maudytis. Dabar jau keletas metų, kai vėl dingo. Pateikėjo mama sakydavo, kad sėniai kalba, kad „na bieda voda przepada, przed wojną“.

P. Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Edvard Bovgerd, 66 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m. U. pst. Pateikėjas labai sunkiai kalba, pasakojimo turinys perteiktas lietuviškai, rašant ranka.

160. [Dubelės. Naktį važiavo Markievičius iš Vilniaus, sutiko žmogų su skrybėle ir paėmė jį pavėžėti. Žiūri, kad jo pirštai su aštriais nagais, ir uodega yra. Vos tik Markievičius pasakė: „Koks tu man kūmas, velnie“, ir tas dingo.]

No tak było. Jechał człowiek późno z Wilna, jechał. I był wypiswszy. On nazywał się Markieicz ten człowiek, i był wypiswszy on. Nu ot on jedzi, byli Dubiały nazywali się tam w Papiszkach, Dubiały – kusty takie, olchi tam rośli takie, zarośniaki. I przez te Dubiały szła droga. Nu ot, ten człowiek jedzi przez te Dubiały, przez te zarośniaki, tam droga była. Spotyka jego człowiek w kapieluszu, z kaureczką [?], spotyka i każy: „Kum, podwiezi ty mnie” (do tego człowieka, do Markiejcza – „podwiezi mnie”). „Nu-ka siadaj.” Nu on siąd na woz du jego, i ten pudwozi jego. On patrzy, co to na jego, jego na rękach takie pazury jak u psa, ostre ostre pazury. Potem przypatrui się na jego, patrzy – z tyłu ogon, mówi, jest. To kaže: „Jaki ty mnie, czort, kum”. On [Markiewicz] jemu tyko, mówi, plaść po mordzie, i [czort] przepad.

– *I nic więcej?*

– Nic więcej. Nu, on zachochotał i przepad, i nie ma tego kuma. „Kum, podwiezi” – każy.

P. Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Višnevskaja-Jodko ir Stanislav Jodko, kilęs iš Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m. U. pst. Dubelių krūmai yra prie Baltojo akmens.

Tikslesnių duomenų apie šią vietą nėra.

161. [**Dubelės.** Ėjo moteris ankstų rytą į Vilnių ir jai priešais išsoko višta. Norėjo moteris ją sugauti. Višta moteriškę vedžiojo po krūmus, kolei nuvedė iki raisto ir nuplaukė.]

Przez te same Dubiały, krzaczki takie, droga była. Szedła kubieta z Papiszek du Wilna. I rano szedła. I patrzy – naprzód jej wyskoczyła kura. Ona tu jej chce złapać, ona du jej... A tam dalej była błota taka, bagna była, błota w tych krzakach. Ona tu jej chce złapać ta kura. Ona: „Koko koko koko”, i do krzaków dalej, dalej, a ta kubieta za jej, za jej. I ona przyprowadziła jej aż du tego błotu, du tego rojstu, du tej wody. I sama du tej wody i popłyła, to gdzież ona pójdzi ta kubieta du wody.

P. Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Višnevska-Jodko ir Stanislav Jodko, kilęs iš Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

162. [**Akmuo.** Dvyliktą nakties lauke ant akmens kažkas plakdavo dalgį.]

W Papiszkach prost pole nazywała sia. Na polu tam dom, pole taka była. I tak w nocy, gudzina tak piersza dwunasta, i slyszu tylku – kosa klepi tam. Tyku „tach tach tach tach tach”. Na kamieniu takim klepi kosa, i to tak slychać, mówi, tak pewnie klepi „tach tach tach tach tach tach tach”. Kosa klepi na tym kamieniu. Nic nie widzieli, tyko slychać.

P. Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Višnevska-Jodko ir Stanislav Jodko, kilęs iš Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

Tikslesnių duomenų apie šią vietą nėra.

163. [**Brasta per Kopyltėlės upelį.** Ėjo į Bieliūnus pirtin per griovą, kur buvo užmuštas ir pakastas arkliavagis čigonas. Ties brasta pamatė stovint didelį juodą šešėlį.]

Z Papiszek Zdanowicz kiedys taki, chodzili oni z žoną du Białun du łažni, bo on z Białun przyszedzsy był na dom do Papiszek. Chodzili du łažni. I tu była taka droga przez Wainiužyski row, przez łąka na prostego. A w tym rowie kiedys Cygani byli ukradszy konia. Dopędzili tych Cyganów, i Cygana jednego zabili, i du tego rowu tam zapakowali du bagny tej. Oto jak idzisz, tam taka kładka była przez rzeka, i jak idzisz przez ta kładka, gdzie tego Cygana zabili, to i stoi. Ale to taki wielki człowik ten stoi. Ile widać, już stoi. Taki cień, ale wielki wielki i cień stoi. To dla ich tak wydawał sia.

P. Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jadvyga Višnevska-Jodko ir Stanislav Jodko, kilęs iš Papiškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

Tikslesnių duomenų apie šią vietą nėra.

P y l i m a i

164. [**Martyno akmuo.** Diedukas sakė, kad arklius prie Martyno rišdavę. Dar sakė, esą tie mažesni akmenys – didžiojo vaikai.]

Marcin on <...>. Jak ja wszystko tutaj, tu był dziaduk taki, to łąka była, teraz krzakami zarosły. Dziaduk mówił, to pytają, gdzie koni wiążają, to „koło Marcina”. I wot Marcin, i potem.

– *Czemu Marcinem nazwany?*

– My nie pytali się jego. Marcin i Marcin, tak potem zato mówili, że tam te dzieci jego, wszystkie kamuszki święte <...>. Wielki kamień jest, i takich kamuszków wo jak drob' do jego. No i tak siedzą te kamieni, czy tam wyrosły tak, czy tam złożone, to już tego dzieci tego kamienia <...>.

P. Pylimų k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Veronika Chmielievskā-Satkievič, 72 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Akmenų grupė yra 0,2 km į šiaurės vakarus nuo kelio Rastinėnai–Pylimai, 0,14 km į šiaurės rytus nuo M. Statkevič sodybos, dešiniajame Bindros upelio krante. Ta pati akmenų grupė laikoma suakmenėjusiais vestuviniškais (*Wesele*; I. Stankevičiūtės duomenys).

Taip pat žr. Jonas Trinkūnas. Dūkštų senovė, kn.: *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 213; LTR 6489(57).

P u g a i n i a i

165. [**Akmuo, vadinamas Šventu**. Akmuo, šalia esantis užutekis, pakrantė – viskas buvo vadinama Šventu. Rožinį rado ant akmens, todėl taip ir pavadino.]

Nazywali Święty, nu i tamta miejsca, koło brzegu to on nie tak daleko, wiele tam, trzysto wyżej. To i wszystko.

– *I na brzegu też nazywali, że święta miejsce?*

– Tak. Święta бухта, nu, бухта taka, otwoj, otwoj [?], nu, бухта [ten brzeg] nazywają. <...> Na wodzie, koło tego brzegu ten kamień.

– *Tam gdzie ta sola jest, tak?*

– Tak.

– *A czemu nazwali, że Święty?*

– Różaniec naleźli, czy co, tak mówili.

– *A przy was naleźli, czy już mówili tak?*

– Nie, nie przy mnie. Boże, sto lat temu nazad, więcej.

– *A skąd ten różaniec mog znaleźć sie, jak mówili?*

– Skąd, jak rożańcy, to i dziś jest. Woda przyniosła.

– *Skąd?*

– Z góry, jak to mówi się zbliz, nie płyni. Różne wypadki bywają w wodzie. Jeden raz to mój syn tu z siostry synem wyjechali, puścili siatka na tamtej stronie, wybierają siatka – jeszcze dwadzieście pięć rubli złowili.

P. Šiurmonių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r. – Stanislav Šakievič, 82 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 53 nr. komentarą.

166. [Akmenys, vadinami Šventu ir Karvute. Kaip karvutė melžiama duoda pieno, taip ten nuplaukęs žuvis sugausi.]

A stary wszystko: „O tutaj Świąty, tam Karowka jest kamień, nazywa się”. Toż stary nazywał Karowka, tam dalej. A tu Świąty.

– A czemu nazywali Świąty?

– A co ja bardzo wiem, nu jak pojedzi, stary jeździł mój też na ryba, powiem. No to: „Ja jada koli Świąty” – ot tut wo. Bo dzieci, to wiesz, też bačka, niemłode i dzieci.

– Nie mówili czemu nazywali Świąty?

– Może i mówili. Krowka czemu, to ja troszki lepiej pamiętam. Stary to tak mówił: „Tam ryba im łowiła się” – nie tyko już tym wszystkim, no to tak, jak krowka doi się, to tam rybka jechali łowić koli Krowki. Wo zato ten kamień.

– Zato Krowka, że tam dobrze łowi się?

– Łowi się rybka, łowiła się koli Krowki. Ta krowka doisz – mleka dai, to tam pojedzisz – rybka złowisz.

P. Pugainių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Irena Špak-Satkievič, 76 m., kilusi iš Kazimieriškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav., nuo 1957 m. gyvena Pugainiuose. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Karvutė (ten pat į rytų pusę – ir Povilėlis) guli Neries vagoje, didelio upės vingio į šiaurę pradžioje, apie 0,2 km į pietus nuo Apskritos vienkiemio. Didžiulis, gulintis išilgai upės tėkmės pailgas akmuo nežymiai iškilusiu viršumi.

Povilėlio vardą (*Povilėli*) užfiksavo dar 1857 m. grafo K. Tiškevičiaus ekspedicija (Konstanty Tyszkiewicz. *Wilija i jej brzegi: Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno, 1871, p. 285).

167. [Karvutės akmuo]

Krowka (akmuo) yra Neryje, ten visuomet žuvis gaudė. Taip vadino, nes ten daug žuvų. Kaip karvė duoda pieno, tai ten žuvis duoda. Ten būtinai sugausi.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Vytautas Klimas, 74 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

168. [Karvutės akmuo]

Tėvukas bučius darydavo, pastatydavo prie Krovkos, tai ištraukdavo pilną cirtų*. Gaudydavo ir liampredy**. Būdavo, kad apatines kelnes nusimaudavo, galus užrišdavo ir pripildavo žuvų, parnešdavo namo nuo Karvutės.

P. Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Pranciška Luskevičiūtė-Klimienė, 78 m., kilusi iš Apskritos k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* žiobrių.

** nėges.

169. [**Pinyklos šaltinis**. Išteka iš kalno, paskui dingsta po žeme. Teka į saulę. Žmonės semdavo vandenį, juo gydėsi.]

Ja sama chodza po ta woda. Ta woda, wo idzi w ta strona, nie w ta strona, ale wo w ta strona*.

– *Do słonca?*

– Tak, tak.

– *Co ona pomaga, od czego?*

– Mówi, jak u ludzi kiedyś, wie, to teraz najwięcej duktory, a jak kiedyś, przywożą, przyjadą i proszą. To jeszcze ja chodziła pokazywać, a potem dzieci. A czy ona pomaga, co ja wiem <...>.

[Woda] idzi pod ziemie, i pod ziemie. A gdzie ona tam podziewa sie... Z góry i idzi, i idzi, i pud ziemia. Bliżej w doł ona, w doł, tak do lasu, w lesie.

I chodzili, już mówię, i wody, i nabierali ludzi wody, przychodzili. A spomagali, Bog ich [wie]. Teraz, widzisz, najwięcej duktory, a kiedyś, gdzie te.

P. Pugainių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Irena Špak-Satkievič, 76 m., kilusi iš Kazimieriškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav., nuo 1957 m. gyvena Pugainiuose. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Pateikėja rodo į rytų pusę.

Žemėlapyje (M 1 : 20 000) I. Stankevičiūtė Pinyklos pievą nurodė tarp Pugainių ir Ausutiškių, kairiajame Neries krante (ties upės lankstu), pamiškėje. Tikslėsnį duomenų apie šią vietą nėra.

170. [**Bražuolės upelis**. Šiaip vanduo teka iš rytų. O Bražuolės vanduo teka ne taip. Tas vanduo prieštaravo Dievui. Šis jį prakeikė ir liepė tekėti ne kaip visom upėm, ne „pagal saulę“.]

To znaczy, idzi woda tak ot wschodu, tak. To ludzi jak jechali, jak kiedyś za Polski. I tam Sziurmancy, jak nazywają. To my przejechali tam przez prom taki, pani, nu i przechodzim, patrzamy, co to za woda: i Wilia idzi, i wszystko, no na zachód. To ona [mówi]:

– Czemu wy patrzycie?

– To czemu ta woda nie idzi tak [na zachód], ale idzi tak [na wschód]?

Mówi, [ta] woda przeciwna, przed Bogiem przeciwiła sia, i Pan Bóg kazał nie tak jak wszystkim. No wot, i nam tak ciekawie [wydarzyło się].

– *Woda przeciwiła sia?*

– Przeciwiła sia przed Bogiem. Mówi: „Ty pójdzisz nie tak jak wszystkie”. Nie pójdzisz, znaczy, po słońcu, nie pójdzisz jak trzeba. I ona tu idzi.

[Tak] my zapytali sie u ludzi. Ale mówi, prawda, od dawna idzi, idzi ot tak. My patrzmy, że woda nie tak idą (wszystkie o tak, ot wschodu na zachód), a tu ona idzi o tak – na wschod, ona już przed Bogiem. Że on [Bóg] powiedział, że na wschód tak iść.

Czasami może obczarowała.

– Nie – mówi – już ona od dawna, jak ja pamiętam. Ta przeciwna była taka, za to Pan Bóg jej przeklął. Nic nie tak, bo ty uparta, powiedział, za tym takie.

P. Rokiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Michalina Griškevič, 77 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Bražuolė – kairysis Neries intakas. Išteka prie Bražuolės kaimo, teka į šiaurę, o ties Baltamiškio geležinkelio stotimi pasuka į rytus. Likusius 7 km iki santakos šia kryptimi ir teka.

S e m e n i š k ė s

171. [Daubulių ažuolas prie tako į Klišabalę]

Per karą griuvo [tas ažuolas]. Jis buvo turbūt apie pora metrų [skersmens] tas ažuolas. Bajkos tos tokios buvo, kad prie karo, nežinau, kelintais metais, ten Pajautas buvo pasislėpęs – ten buvo jo tokia skylė. Nu, kokia apie keturis metrus.

– Medyje?

– Šitam ažuolaj.

– Ažuole skylė?

– Jis ten palipo ir įlindo. Pajautas.

– Pajautas, kas jis toks?

– Jis, nežinau... lietuviškas buvo koks. Lietuvos, seniai buvo, ba tas ažuolas tai turi gal... nežinau, kiek metų. Karas čia buvo. Jis pasislėpėsi ir... viskas ten. Ten jo ieškojo, ar kaip... Tai vo toks atsitikimas.

Dar žaliavo [medis] biškutėlį, ale čia iš apačios supuvęs, nu, tokia buvo skylė, kad kruzdelių ten buvo prilipę. Lietuviai prie ažuola... prisipažįsta ten... kaip čia jum pasakyt...

– Kas taip sakydavo?

– Nu, lenkai, taip jau jie šnekėjo.

– Sakė, kad prie to „jūsų Daubulių ažuolo“, šitaip?

– A nu. Kad visai žmonės tokie nemokinti buvo ar kaip <...>, do dėba pryzchodzili modlić sie.

P. Kernavė, Širvintų r. – Stepas Ražauskas, 76 m., kilęs iš Semeniškių k., Kernavės seniūn., Širvintų r. U. I. Stankevičiūtė ir V. Vaitkevičius 2005 m.

Žr. 62 nr. komentarą.

172. [Pajautinės ažuolas. Pasakoja, kad jam lietuviai meldavosi, ten vaikus krikštydavo. Kaimynas neidavo bažnyčion išpažinties, o išgrėždavo ažuole skylutę, išpažindavo pašnabždomis nuodėmes į ją ir užkliudavo. Sakydavęs, kad jam nereikia eiti išpažinties pas kunigą.]

Stare ludzi opowiadali, że tam Litwiny modlili sie do jego, i tam krzcili dzieci. Jak oni krzcili, to ja tego nie wiem. Musi wodą polewali pewnie. No i ja tak więcej co powie.

Sąsiad był taki przeciwny, do spowiedzi nie chciał iść, do księdza. Ale on mówi:
– Trzeba w dębie dziurka wyświdrować i wtedy – mówi – naszeptać i zakleić.
Nie trzeba – mówi – będzie iść do spowiedzi do księdza. Tak on mówił.

– *To spowiedzia tak robił, do tej dziurki?*

– No taka spowiedź robił*.

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė ir V. Vaitkevičius 2005 m.

* Pateikėja juokiasi.

Tai „alternatyvi“ švento Daubulių ąžuolo (žr. 62, 172 nr.) lokalizacija. Pasak pateikėjos (ji su Adomu Pileckiu, 76 m., kilusiu iš Padvarių k., dabar gyvenančiu Rokiškių k., parodė ąžuolo augavietę), šis medis augo Gojaus miško vakariniam pakraštyje, vadinamoje Pajautinėje (*Powiatówka*), prie nedidelės šaltiniuotos, šiaurės–pietų kryptimi einančios pailgos griovos pietinio galo.

Šilėnai

173. [**Šaltinis, vadinamas Akimi.** Jautis čia nuskendo, paskui jo akis išplaukė. Dėl to taip ir pavadino šią vietą.]

Bylo błoto, krowy pašli. I poszed woł do tej łąki, i zatonął. A potem patrzą, że jego oko wypłyło. Zato i nazwali tak to miejsce.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Andžej Satkievič, 63 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Žr. 65 nr. komentara.

174. [**Šaltinis prie bažnyčios.** Didįjį ketvirtadienį nesidairydami žmonės eidavo vandens, juo gydydavo spuogus.]

– *Jak bywało w Wielki Czwartek?*

– W Czysty Czwartek mama mówiła, żeby na ranku szłaby myć się do wschodu słońca. Do tej krynicy.

– *A wy jedna, sama byli?*

– Jeszcze brat.

– *A brata nie posyłali?*

– No tak, potem brat. Trzeba iść, żeby nie oglądać się, ni z kim nie rozmawiać.

– *Dlaczego, co to, pomaga dlaczego?*

– Może i pomaga, że nikt nie widział, by nikt nie słyszał. Nie objaśniali czemu. Wszystkie pryszczę spędzało, w ten Czysty Czwartek.

– *A w inny czas, latem, czy kiedy tam, chodzili po tą wodę?*

– Ja chodziłam cały czas. Pić. Była czysta [woda]. Teraz to zakoszona tam, a tak woda bardzo czysta. Jak ja pamiętam, już mnie to pięćdziesiąt piąty rok, to zawsze do tej krynicy.

– *Jak nazywali tę krynicę?*

– Nie pamiętam. Krynica i krynica.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Halina Kocelovič-Danilenko, 55 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Žr. 71 nr. komentarą.

175. [Šilėnų bažnyčia. Gluosnis augo toje vietoje, kur dabar altorius, ir jame rado paveikslą po nakties (vėliau sutrūnijusį to gluosnio kelmą rado po remontuojamu altorium). Tris kartus paveikslą nešė į Sudervės bažnyčią, bet jis vis grįždavo, kol prisisapnavo žmonėms: „Nekankinkit manęs, pastatykit koplytėlę, aš čia apsigyvensiu.“ Panoro paveikslas čia likti, nes čia „stebuklinga žemė“. Per Švenčiausiosios Trejybės atlaidus į Šilėnus suvažiuodavo daug žmonių, daugelis pasveikdavo.]

Oto babcia opowiadała, jak ten obraz w ołtarzu. Babcia opowiadała, to babcia pamięta, niewielka była, ale pamięta. Tam nic nie było, taka wierzba była tu, gdzie teraz ołtarz, tak jak krzak, i mówi, po nocy, kto tam szed z rana, co tam zobaczył, że jest w wierzbie, w tym krzaku. Podeszed – aż tam obraz. I to mówi, toż ten samy obraz i dziś dnia. Wtedy cała wioska zeszła sia patrzyć, a on prosto stoi (to opowiadała już, ale ona niewielka jeszcze była). A on prosto tak w tym krzaku i stał. Nu i co, do księdza do Suderwi. Nu tak powiedział: „Przywieźcie”. Nu jak przywieźcie, obraz też cudowny, ksiądz przyjechał. Przyszła procesja z Suderwi, jaka tam była procesja, to nie wiem, tyko mówiła, że procesja. Nu i wzięli, na czym, na wozie wieźli, i powieźli do Suderwi, że tam jego postawia. Powieźli, postawili w kościele tam, modlili sie, już ksiądz święcił, wszystko. Na jutro, na ranku ten obraz znowu w tej, wo to tuż mnie bardzo wroiło sie... w tej wierzbie był. Trzy razy tak wozili, a potem przyśnił sia wszystkim wioskowym: „Nie męczcie mnie, nie woźcie, postawcie mnie tu kapliczke i ja tu zamieszkać”. Nu i poszli do księdza, tak im powiedzieli, i wtedy zrobili taka drewniana [kaplica]. Wszystkie złożyli sie. Ja tego kościółka to nie pamiętam, już przy mnie nie było jego. Ale babuńka to mówiła, że chodzili tam, ksiądz przyjeżdżał. Nu i zrobili tak ołtarz, taka jaka była możność w tej wiosce, tak. No a potem dalej więcej, zaczęli kościółek taki podstroili, aż to już przy moim, ja była w czwartym roku, to już to kościół ten zbudował sia troche więcej. To to pamiętam.

Tu ludzi byli, przychodzili, jak ja jeszcze i nie byłam tu, ja i sama na Święta Troica, na wiosna... Ołany gdzie, z krzyżem procesja, w subota przed festem przychodzą, i krzyż drewniany zrobiony taki. Oni potem stawia tam gdzieś u siebie koło kościoła. Cała nie wiadomo wiele ludzi. Też wioskowe mają miejsce im nocować, w stodołach i pościelą. Kolanami obchodzą około, niszpory byli takie cudowne bardzo, księdy przyjeżdżali. I bardzo dużo kto uznawał zdrowia, pani.

– *Od czego pomagalo?*

– Ja sama, ja sama obchodziłam kolanami trzy razy dookoła kościoła. A potem w tym ołtarzu, taka i teraz jest krągła, nu i tam łacinskie litery jakie tam jest, nu i

przyjdz i kolanami do tego dochodzi, całuje sie, i całui. Ja sama obchodziłam. A teraz, pani, nikt tam nie zwraca uwagi.

– *Czy pomagalo naprawde?*

– Nu mówi, że bardzo dużo uznawali cudów, bardzo dużo.

– *Nie mówili, to czemu do Szylan przyszed obraz?*

– Czemu, nu, jemu zachciało sie ta miejsce cudowne, zachciało sie temu obrazu <...>. I teraz jak stroili nowy ten kościół, to w ołtarzu ten pień, ale już struchniawszy.

– *Jest ten pień pod oltarzem?*

– Tak. Ale widzieli, bo ten ołtarz stroili, zrobili wszystko, nu, mówili, już spróchniawszy, to jednak to prawda było. Już babuńka tego nie zmyślała. Nie była tam łapatucha, pluskarka żadna. Ale była niewielka ona, to tylko matka jejna chodziła z tą procesją, to ona pamięta to, ale ona nie widziała. Potem chodzili do tego, wodzili dzieci, pokazywali, że tu... Nu i potem taki sam malowali już w Suderwiu... Ważna Święta Trójca, to musi w ten dzień wyświęcali tu. W Suderwi, a tu tylko Oktawa zrubili tydzień pośle tego. A trzeba, żeby pierw tu była, a w Suderwiu Oktawa była zrobiona.

P. Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Saverin, 87 m., kilusi iš Beržiškių k., Sudervės seniūn., Vilniaus r., 1940 m. atitekėjo į Prapuolus. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 70 nr. komentarą.

176. [Šilėnų bažnyčia. Paveikslas tris kartus grįžo iš Sudervės. „Ne ten bažnyčia, kur mes norim, o ten, kur Ponas Dievas nurodė.“]

Mnie ojciec tak opowiadał, że w Suderwiu była to ichna, całego to okręgu parafia. A wtenczas, mówi, że taka była objawa, że obraz Świętej Trójcy objawił się na drzewie w Szylanach, w tym miejscu, gdzie teraz kościółak. Ojciec dla mnie tak tłumaczył. A wtenczas, mówi, jego zdjęli, ten obraz, zebrali się ludzi, zdjęli ten obraz i zanieśli do Suderwi. Jego zanieśli do Suderwi, on znowu tu objawił się ten obraz. Nu jak on tu objawił się, wtedy taka już niewielka kapliczka zrubili w tym miejscu. Ona tak niewielki kościółak był. A wtenczas tam jego trocha dobudowywali taki wo, powiększyli. I w Suderwiu Święta Trójca, i tu Święta Trójca nazywa się, no to tu tak było.

– *A która jest mocniejsza?*

– Ale to bardzo szylanska najpomocna. Ale nie powiem i w Suderwiu tam, ale ja jakoś do Szylan mam.

– *A u was mówili, że szylanska ziemia święta?*

– Nu jakoś mówili, że jakoś tam byli kiedyś, że to taka święta była, że ta miejsca, znaczy się tutaj Świętej Trójcy zapodobało się, i tutaj... tak mówili. Ten kościół, aż w Szylanach, taka dzika miejsca, nie dojechać, nie dujść. To te starsze ludzi opowiadali. Nie tam kościół, gdzie my chciemi, a tam, gdzie Pan Bóg przysłał.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Koplyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

177. [Šilėnų bažnyčia. Ant nupjauto gluosnio kelmo rytą rado paveikslą. Tris kartus paveikslas grįžo iš Sudervės, todėl čia „stebuklinga žemė“. Keliais aplink bažnyčią žmonės eina.]

Jaki wstani na ranku, stoi wierzbowy pień. Tam spiłowana wierzba była i stoi obraz Przenajświętszej Trójcy na pniu. Ludzi sprzelėkli sie, do Suderwia dali sie, do księdzia. Przyszed ksiądz, procesja, zobaczyli, zabrali ten obraz do Suderwia. Posle nocy opiat' ten obraz tu w Szyłanach. Z Suderwia on uciek i opiat' w Szyłanach. I zato tam w Szyłanach ten kościół obchodzą kolanami, to cudowna miejsca. To tyko że księdzia nie ma, to ksiądz nie przyjeżdża.

– *A w którym miejscu ten pień był?*

– Tam, gdzie kościół postawiony. Tam ołtarz, w tym miejscu ołtarz postawiony i ta Trójca Najświętsza tam.

– *I festy bywali też?*

– Tak, u nas festy, u nas obchodzą kolanami. Ot teraz będzi pietnastego na Zielna, Niebowzięcia Matki Boskiej*. Kolanami obchodzą u nas koło kościoła. Kiedyści przychodzili, Boże, i z Trok, i z Olany, gdzie tam, nie wiadomo skąd idą. I wieczorami było, subota wielka, przed festem subota, tego procesja i niszpory, idą procesji, nocują ludzi. Chleba, wody wzięwszy, kto butelka mleka, nocują tu w Szyłanach, kolanami odpust, dzieci przywozili chorych tam. To było bardzo cudowna miejsca <...>.

Zrobili tam jakaś kapliczka mała, ja tego nie pamiętam. Tyko powiadali. A potem ten kościół dobudowali. Pewnaż prawda, taka cudowna miejsca.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Žolinė.

178. [Šilėnų bažnyčia. Prieš Švenčiausiosios Trejybės atleidus procesija apeidavo keturis kaimo kryžius. Žmonių susirinkdavo iš toli, nes čia stebuklinga vieta.]

Ja dziewiatnasty rocznik, to mnie jeszcze kścili w Suderwi, a już siostry, dwudziesty trzeci rocznik, w Szyłanach krzcili. Już pośle dwadziestego roku zaczęła robić sie ta parafia i kościół odkrywał sia. Już tyko wo, plebania budowali, to ja pamiętam. Pamiętam trocha, że my tam czesali, że takie dawniej byli czesana wszystko. Trzaski nosili, tu nasza babcia jeszcze dała buchan... Dawniej chleb piekli, niedawno, w kołchozu już nie zaczęli piec. I dała buchan chleba, dała szynka ta, nu świnski kumpiaczek dała, i dla tych majstrów dawała. A kościoła ja nie pamiętam, jak, kiedy jego budowali <...>.

– *Jak obraz Pana Jezusa znalazł się?*

– Ja nie wiem, w którym [miejscu], czy sam przyszed, czy kto przynios.

– *Gdzie jego znaleźli?*

– Na drzewie tu gdzieś. Gdzie kościół.

- *W tym miejscu, gdzie kościół?*
- Tak, tak mówili, tak i ja mówię. Na drzewie naleźli. Jedna noc odnieśli z powrotem du Suderwi, na druga noc i znów, mówią, mówili, przynieśli do tego <...>.
- *Jak przyszed z Suderwia tutaj?*
- To musi zatrzymali tutaj go.
- *A gdzie jego trzymali?*
- Nie dawali parafiane, ale wszystko jedno ten.
- Zielone Świątki, wie, kiedy bywają, no to... za dwa tygodni pośle ich, kiedy przypadali pośle Wielkanocy, Zielone Świątki za siedam tygodni, i za dwa tygodni, a potem pietnastego sierpnia – Niebowzięcia. I teraz, na razie byli wykasowawszy, a teraz już znów <...>. Dawniej jak było, jak Święta Trójca, to chodzili du krzyżów, byli cztery krzyży w Szyłanach. Teraz już nie ma, znieśli, Pan Jezus teraz.
- *W którym miejscu byli te krzyży?*
- Teraz gdzie Pan Jezus... i za tymi gumnami, i tam na górę, gdzie Baniukiewicz. I chodzili przed festem we czwartek, procesja chodzili du tych krzyżów.
- *Przed Niebowzięciem?*
- Przed Bożym Ciałem, Święta Trójce. To przed tym, a przed Niebowzięciem nie chodzili.
- *A w niedziela był już ten samy fest?*
- Tak.
- *Dużo ludzi bywało?*
- A Boża, aż z Olan przychodzili. Teraz to maszynami, a kiedyś to procesja, z Olan. Daleko te Olany. A z wieczora nabiorą sia, u nas wiele nocowali. I w domie nocowali, i w stodole.
- *A czemu nawet z Olan chodzili?*
- Bo tu cudowna miejsca, kolanami koło kościoła chodzili. Liczy, że cudowne miejsce, że obraz tak znachodził sia cudem.
- *A ludziom pomagało, nie wyleczyli sie jakie tam choroby?*
- Nie wiemy, może pomagało, nie przychodziło sie, ja już nie pamiętam.
- U nas kryniców jest, wody jest. A kiedyści... tam było dziedziniec, teraz prze-rubiono wszystko, brat ten chlew zrobił u siebie. A koniem przyjeżdżali, przyjeżdżali ludzi z daleka koniem. Przyjedzi jaki człowiek, postawi tam konia, a ja idę du chlewa. Mówi: „Jak tut ludzi żyją, jak ciężko, widać. Ziemia taka niedobra, góry, kamieni, piaski te”. Ja mówię: „Ot tak i żyją. Kamienia – choć zabiejsia, wody – choć zalejsia”.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Juzefa Kocelovič-Tatol, 76 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

179. [Akmuo su pėda. Ant akmens Pono Jėzaus ar Dievo Motinos pėdsakas. Ponas Jėzus vaikščiojo ir rodė kelią į bažnyčią. Koplyčninkų kaimo žmonės pro ten eidavo į Šilėnų bažnyčią.]

I ona [rzeczka] płynie od Ciechanowiszek, i ona płynie tam aż na Sajdzi, te na Szyłany. No to tam też byli taka bajka wypowiedziawszy, też my tam chodzili przez tą rzekę poza Sojdziami, tam na Żuromskie szli, chodzili do kościoła do Szyłan. No to ja nie wiem, to nie bajka, to prawda była musi. W samych Sojdzikach, tak jak przechodzi się tam, czuć nie do Wilii tak, do tej wielkiej rzeki. Przechodzi się rzeczka, to tam prawidłowo nie bajka była. Tam, każy, wielki kamień leżał.

– *Na polu?*

– Koło rzeki, przez rzekę przechodząc, on mechem zarosły, ten kamień taki duży, i Pana Jezusa ślad na tym kamieniu. To tam to prawidłowo nie cuda.

– *Kto wam pokazywał?*

– A my sami wiedzieli, my chodzili.

– *W tej rzeczulce?*

– Nie dochodząc do rzeki. Nie w Ciechanowiszkach, ale tam koło Sojdziami. My do kościoła chodzili. My uczyć się chodzili na tej Pierwszej Komunii, to nam tam lżej było chodzić.

– *Po rzece chodzili z Kapliczników?*

– Aha, my szedli na las, potem przez las pod przyrzeczką, na góra i...

– *Trzeba było do tego kamienia skręcać?*

– Nie trzeba skręcać, my tego niedaleko przechodzili, tak jak idźmy, wiem, że on na lewej stronie. Starsze ludzie kapliczanskie powiedzieli, że jak my chodzili (i mama, i ojciec opowiadali), że ten kamień leży. My mówim: „A czemu ten taki ślad?” Oni opowiadali, czy tam Pana Jezusa, czy tam Matki Świętej, dobrze nie pamiętam. Ale ślad był.

– *Jak oni objaśniali, jak znalazł się ten ślad?*

– No kto ich wie, jak on tam znalazł się, ja już tego nie wiem, tam już mnie nie tłumaczyli bardzo już tam. A tylko to wiem, że mówili. Jak dawno, to my patrzmy i patrzmy, to więcej ojcy liczyli do świętości, to tam Pan Jezus chodził, tam on pokazywał drogę do kościoła, tam to to. No to tak zapamiętawszy.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskā-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Kalbama apie Čekonės upelį (Neries dešinysis intakas) žemupį. Tikslėsių duomenų apie akmenį nėra. Galbūt sietinas su kituose pasakojimuose minimu pėduotuojų akmeniu (žr. 68, 69 nr.).

180. [Čekonės upelio žiotys, netoli akmens su pėda. Ugnį matydavo, rankas atimdavo toje vietoje.]

Taki Antoni, on tu przychodził do mego dziadka na rybę. Nocą zaszed, jak on zwracał się, mówi:

– Tam idziesz drugi raz, tam ogień pokaży się – mówi – przechodzi i ogień przepada. To – mówi – jak noga, czy tam ręka odbiera.

Normalny zdrowy człowiek przechodzi przez ta miejsca. Tam gdzieś koło rzeczki.

– *Jak to odbiera rękę?*

– Tak mówi, prosto tak, jak [ciągnie]. Mówi, przechodzi ta miejsca, przeżegna się tam, wszystko, potem opiat'].

– *A tak, żeby widać kogo, nie?*

– No tak, jak ogień, tipo, drugi raz z daleka, mówi, przechodzi, tam nie ma. Gdzieś jak oni tu chodzili, prosto przez rzeczkę tu gdzieś <...> trochę wyżej Wilii, on zawsze chodził. Była dobrze wydeptana ta ścieżka koło Wilii, pamiętam, a teraz już tam nikt nie chodzi.

P. Saidzių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Jan Džisievič, 48 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

181. [Čekonės upelio žiotys, netoli akmens su pėda. Moteris tenai pasirodydavo. Reikėjo atkasti palaikus, nukirsti galvą ir padėti prie kojų.]

Kobieta chodziła, ja też słyszałam, jakaś jakby męczennica, że chodziła. Gdzieści wo tu koło rzeki. Gdzie przechodzi się, nie koło samej Wilii. To ludzie jak późno szli, to tak i cukier, i mąka byli roztrzęsiony, to znaczy te, że wydawało się. Mnie też innym razem wydaje się. Ja co? Żegnam się.

– *Tam, gdzie kładka?*

– Tak, gdzie kładka, chyba tam. Trzeba spytać się, to ja, inne jakie miejsce, ja nie pamiętam. Ale mówili, że jakaś kobieta to chodziła <...>.

Powiedzieli [potem ludzie, że] trzeba wykopać, żeby nie zdawało się, i nie chodziłaby, odkroić [jej] głowa. A ile czasu była [ona] pochowana, nie wiem. I położyć w końcu nóg, żeby nie dostała. Potem już ona...

– *To poznali jej?*

– Tak, tak. Może to oblicze zdawało się. Koło rzeki, że mówi, cukier i mąka była rozsypana, no taka wot męczennica.

P. Šilėnų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Halina Kocelovič-Danilenko, 55 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Šventosios upė

182. [Šventosios upė. Jadvyga krikštijo lietuvius, suvarytus į Šventąją.]

– *A jak krzcila tych Litwinów Jadwiga, jak stare ludzi mówili?*

– Stare ludzie tak mówili: jak ona zawojowała Jagiełłę, już ożeniła się z nim, i ona mówi tak: „Jak chcesz, trzeba Litwa okścić. Pędzimy wszystkich do Swentoji”. (Święta rzeka tam jest na Litwie.) I do tej Świętej rzeki, i wszystkich zaraz kścili, bo ich po jednym, to bardzo długo czasu zajmi, a wszystkich jak baranów zapędzili do wody i tak kścili, o tak i było.

– *A jak wy o swoim zięciu mówicie, waszy zięci Litwiny, tak?*

– Moje obydwaj zięci Litwiny. Jak oni tu cokolek bołboczą, to ja mówię: „Idźcie, was sie [?] pędzą do Świętej rzeki kścić”*

P. Padvarių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Teodora Pilecka-Pilecka, 70 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Pateikėja juokiasi.

Šventoji – dešinysis Neris intakas.

Taip pat žr. *Ežeras ant milžino delno: Lietuvių liaudies padavimai*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1995, p. 172 (nr. 276); *Utenos krašto padavimai*, parengė Leonora Buičėnienė, Utena, 1996, p. 58–59 (nr. 108–109); LTR 1420: 1, 26; 3087(29); 6078(84); 6180(47); 7212: 38, 41.

183. [**Pagonių krikštąs**. Pašventino Šventosios vandenį ir krikštijo visus kartu.]

– *O dawniejszych poganach nie mówili, że dawniej byli niekrzczone tutaj ludzi?*

– Tutaj u nas nie slychać było, tyko śmieli sie z litewskich. Że oni bardzo byli kiedyści... wierzyli w Pieruna. A potem, mówi, jak w Świętej rzece wo tutaj wo, że nie uprawowali sie księdy krzcć, to święcili woda w rzece, i kto pomył sie w tej wodzie... Kołu Ukmerge, co jest Szwentoja. I kto w tej rzece pomył sie, tam był już uświęcony, okrzczony.

– *Tak mówili?*

– Tak mówili, i tak ono i było.

– *A w Wilii nie krzcili?*

– Tutaj w Wilii to nie, bo tu nie wiem, tutaj Niaris, on niedawno pošle wojny pojawil sie, rańsze była Wilia <...>.

P. Adomčiškių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenon Jodka, 64 m. U. I. Stankevičiūtė 2004 m.

Tr a k a i

184. [**Tunelis iš Trakų pilies į Aušros Vartus**]

Mano mama [pasakojo]. Tėvas ar senelis jai sakydavo, kad ėjo iš Trakų pilies iki Aušros Vartų tunelis. Vaikas būdamas, [dar pats juo ėjo]. Ar tėvas, ar senelis, nežinau. Ėjo kažkokia procesija, [ir] jis – vaikas, dvylikos ar dešimties metų – [kartu ėjo].

P. Vilnius – Liucija Jodkaitė-Steponavičienė, 61 m., kilusi iš Karageliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

V a l a i

185. [**Akmenys, vadinami Prakeiktomis Vestuvėmis**. Tėvai buvo prakeikę, nes dukra tekėjo į žvejų kaimą už upės. Visi vestuvininkai nuskendo.]

To buvo gdzie, to buvo až w Wajcieniskach, gdzie to było. Że, mówi, bački była wesela tam... że byli kiedyś takie czary, że bački byli zaklęwszy wesela, że potopili

sie wszystkie, do wody cała wesela. Mówi, że przeklinali, że tam i mięsa była czarna, i wszystko czarne było, ludzi umierali*.

Nu kiedyś byli te zaklęcia. Ja nie wiem, czy koło Wołów... tam Woły, zaraz i te Wajcieniszki.

– *A jak mówili, czy oni na kamieni przewrócili sie?*

– Ja tego nie wiem, ale tylko że mówili, że była ta wesela, to tam, czy ojciec z matką, czy tam kto jeden, mówi, tak: „Żeby wy tam...” Czy tam córka wychodziła za ta Wilia, rybackie bardzo nie chcieli, czy co. Nu i mówi, tak powiedzieli: „Żeby wy zaginęli na tej Wilii”. Nu i jak jechali, zaginęli wszystkie, cała wesela.

P. Čekoniškių k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. – Irena Višnievskė-Sinkievič, 71 m., kilusi iš Kopyčninkų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r., vėliau gyveno Prapuolų k., Zujūnų seniūn., Vilniaus r. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Įsiterpia kaimynė.

Žr. 77 nr. komentarą.

V a n g a

186. [Šaltinis]

Viena moteris pasakojo, mes sodinom mišką, kažkaip išsikalbėjom. Miške upelis toks teka. Iš kur jis išteka, ten sunku suprast. Sako, labai mes gerti iš miško nešdavom, iš ten vandenį [nešdavom], labai skanus. Ir, sako, mes mažytės būdamos, jau beveik panos, [tai] kad niekad nesent, su tuo vandeniū praustis atseit reikėdavo <...>.

Va, va čia, į Vievį važiuojant, kur namukas į mišką įvažiuojant, namukas po dešinę. Daug lūšnų ten tokių stovi, kur buvęs tvenkinys tas (nuleistas dabar). Ir vo, nuo to namo į Veprių pusę, ten keliukas toks yra, ir matyt tas upelis.

P. Panerių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Henrikas Klimas, 58 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m. U. pst. Pateikėjui pasakojo Šimanskienė iš Paaliosės k.

Trykšta miške prie kaimelio. Tikslėsnį duomenų apie šaltinį nėra.

V a r l i š k ė s

187. [Šaltinis. Vanduo teka nuo kalno į saulę, į rytus. Eidavo plautis jo vandeniū akių.]

– *Gdzie eta krynica wpadala?*

– Ona, tam troszka taka prostranstwa, jak łąka i tam do Wielkich Wieprzów wpadala.

– *Na jaka strona szła woda?*

– Woda szła z góry, tu na słońca. Na wschód, bo tu wschodzi słońce.

– *I jak mówili ludzi o tej wodzie?*

– Że każda krynica ona jak leczebna.

– *Czy każda?*

– Nu nie każda, ale która tak wychodzi, rozumie, że wychodzi z góry i prostu idzi czysta, już tam napóki dójdzi du jeziora, to tam, wie już, to tam i taki, i siaki, a jak tu przy samej góry o taka dziurka, tak tu czysta woda. Czysta była, zimna. Z ziemi wychodziła. A niemało leszczyny zarosszy już.

– *Chodzili wy, myli oczy?*

– Tak.

– *A sąsiedzi?*

– Sąsiedzi no to komu daleko, kiedyści każdy miał swoje jakaś tam studzienka, i tam spolzowaliś. Ale i jeśli kto zachodził tam, to już tedy używał.

– *A specjalnie przychodzili?*

– Nie.

P. Vangos k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. – Elena Davidavičiūtė-Sinkievič, 64 m., kilusi iš Varliškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Šaltinis trykšta Didžiojo Veprio ežero pakrantėje. Tikslėsių duomenų apie jį nėra.

Verkšionys

188. [**Akmenys Vestuvės.** Važiavo vestuvės ir nuskendo. Kai būdavo žemas vanduo, toje vietoje žmonės eidavo per upę.]

Wasela jechała, Swadźba i Swadźba, utopili sie, i po jednym i potopili sie. Nu i wot tam jak tam było, może mniejsze kamieni, może oni wyrośli. Nu i wo, Swadziebne kamieni, i tam i kamieni.

– *A czemu wyrośli?*

– Nu wot, że rosą kamieni, mówi, że rosą kamieni.

– *Tak mówią?*

– Tak, mówi, że rośni. A może jak na jakie czary, może jak tu pogibła cała ta wasela, wszystko co, to może... Może tak Pan Bóg dał, może i rośli. Tam pod tymi i przez Wilia przechodzili, koło tych kamieniów, już jak poniziła sia wiele.

P. Verkšionių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenona Gotovt-Šumska, 66 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

Žr. 79 nr. komentarą.

189. [**Akmenys Vestuvės.** Kėlėsi vestuvės per upę ir apservė. Ar juos prakeikęs kas buvo, ar Ponas Dievas taip davė. Ir visos vestuvės Neryje.]

Przejeżdżała wasela – to słyszała.

– *Przejeżdżała przez rzeka?*

– Przez rzeka. Nu i oni, jak tam czar – wszystkie przewrócili sie, utopili sie. Czy tam oni byli zaklęta, może oni kto ich zaklęwszy był, czy może tak trzeba było, może tak Pan Bóg dał. No i ta cała wasela na Wilii.

P. Pugainių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav. – Irena Špak-Satkievič, 76 m., kilusi iš Kazimieriškių k., Vievio seniūn., Elektrėnų sav., nuo 1957 m. gyvena Pugainiuose. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

190. [**Akmenys Vestuvės.** Įlūžus ledui, nuskendo penki vestuvių vežimai, todėl penki ten esantys akmenys vadinami Vestuvėmis. Žmonės pasakojo, kad kadaise tokio praeikimo būta. Tėvas ar motina praeikė sūnų, nepritardami vestuvėms.]

Na Wilii nižej Karmazyn, na Wilii, jest pięć kamieniów takich dużych. To nazywa się Swadźba, bo kiedyś jechała wasela (po lodzie jeszcze), i załamali się oni tam, i utopili się. To wasela utopiła się, to jest, jak jechało pięć wozów, znaczy, pięć tych kamieniów, nazywa się Swadźba.

Ludzi tak opowiadali, kiedyś to było przeklęcie takie. Przeklinali, czy to ojciec, czy matka syna, raz nie chcieli tego wasela.

P. Buivydu k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Jadviga Dakševič-Jakonis, 79 m. U. I. Stankevičiūtė 2003 m.

191. [**Bobų akmuo.** Skalbdavo ant jo Verkšionių moterys, kultuvėmis daužydavo. Sakydavo: „Aš tik dieną skalbiu, naktį burtininkės skalbia.“]

Trzymała plotunowych tych, a co to było plotunowe jakie, to zawsze plotunowa. To plotunowym myła bielizna, jak to nie było żadnych praniów tam, nie mieli jeszcze balejek, byli drzewniane niecki, i biała pościeli myli. To namacza w popiele, gotuje popiel, do pieca suni – gotui, potem odstudza, kładą zimne te białą, polewa tym popiołem, saganek suni do pieca, wymywa ich, a w Wilii [koło Babskiego Kamienia] idzi płucać.

A mroz, plunki te wyrumbane, i potem takie pokrzywione ręcy takie byli. Jak zajdźi w ręcy, to ona stani i do tyle biji tak o*, do tyle biji, że aż z rąk par pójdzi, ot tak. No już potem z rąk par poszła, ona wszyska pomyi ta bielizna, i ot tak mówiła:

– Ja tyko we dniu myję, to tyko czarownicy – mówi – w nocy myją. Ja to choć we dniu <...>.

P. Verkšionių k., Dūkštų seniūn., Vilniaus r. – Zenona Gotovt-Šumska, 66 m. U. I. Stankevičiūtė 2005 m.

* Pateikėja rodo, kaip rankomis moterys mosuoja ir į šonus daužo.

Akmuo guli dešiniąjame Neries krante, kiek aukščiau Verkšionių Vestuvių akmenų ir Elka vadinamos vietos. Didelis, pailgas, išsišovęs į vandenį.

Z a b a r i j a

192. [**Zabarijos šaltiniai**]

[Kazokiškių] kelias į kalną, nuo to kalno i tas šaltinis. Buvo Ratkevičiaus [namai šalia] <...>. Į kalną važuoji, o po dešine puse stovi toks nedabaigtas namas, už to namo ravas.

– *Ką apie tą šaltinį sakė?*

– O tai, kad ten gydomas vanduo. Nešdavo ten tos davatkės, kur būdavo, kunigui visada. Ir mes gert [imdavom] visi.

– *Kodėl davatkos nešdavo kunigui tą vandenį?*

– Kad, reiškia, šventint <...>.

– *Ką gydyti galima tuo vandeniu?*

– Nežinau. Bet akis – tai žinau. Akis, sako, gydo <...>.

Ten buvo toks žiedas pastatytas, ir dabar turbūt jis [yra]. Vadinom tą slėnį Smolnica, prie to upeliuko irgi šaltinis yra. <...> Kadaise žmonės ir atsigerdavo, i su savim pripildavo.

– *Kito kelio tada nebuvo?*

– Ne, nebuvo kelio, bet ten takas buvo. Iš Zabarijos ėjo ravu. [Tas ravas baigdavosi] prie [Kazokiškių] bažnyčios.

– *Tai ir tas šaltinis rave?*

– Taip, tam rave.

– *Kai eidavot, vis pasisemdavot?*

– Tai tas šaltinis [irgi] kažkaip gydomasis. Žmonės neturėjo i šulinių Zabarijoje. Ir an tą... neštelių po du kibirus nešdavo, eidavo.

P. Vievis, Elektrėnų sav. – Petras Sielskas, 90 m., kilęs iš Vosyliškio k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav., ir Elena Bernotavičiūtė-Sielskienė, 87 m., kilusi iš Zabarijos k., Kazokiškių seniūn., Elektrėnų sav. U. I. Stankevičiūtė 2006 m.

Tikslesnių duomenų apie minimumus šaltinius nėra. Atrodo, vienas šaltinis priklauso Zabarijai (taip pat žr. LTR 6489/3/), o kitas – Klykūnams (V. Vaitkevičiaus duomenys).

Parengė *Beata Piasecka, Ida Stankevičiūtė, Vykintas Vaitkevičius*

THE LOCAL LEGENDS OF THE VILNIUS REGION

BEATA PIASECKA, IDA STANKEVIČIŪTĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Summary

Here, the folk narratives collected in 2002–2006 on the initiative of the Neris regional park are published further (the first publication see in *Tautosakos darbai / Folklore Studies*, vol. 22 (29), Vilnius, 2005, p. 219–261). These publications are directly interconnected, therefore numbering of the folklore texts is continued further and the same principle of grouping the texts according to the geographic localities and objects is retained. All this folklore was lovingly collected and arranged by Ida Stankevičiūtė, who sadly passed away the previous summer, before we finished editing this portion of local legends for publication.

In total, 102 folk narratives are published here, grouped according to the geographic localities and arranged alphabetically: of them, 77 are in Polish and 25 in Lithuanian. They relate of 30 places scattered across the region between Vilnius and Kernavė (see map) and of certain objects situated there, e.g. mounds, woods, stones, streams, etc.

All these narratives, the local and mythological legends widen our knowledge of the folk narrative genres of the Vilnius region and their specifics, but most importantly, they allow us to at least partly fill in those gaps in folklore recording, which had resulted in the course of the 20th century because of the peculiarities of the political and cultural history of this region.

MĪSLĖS IŠ XVIII AMŽIUJE LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE SUKURTOS RANKRAŠTINĖS KNYGOS

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne, 17 fondo 11 byloje (p. 199, 200), greta XVIII a. politinių raštų bei eilėraščių, teologijos, filosofijos, zoologijos, medicinos, geografijos, istorijos žinių rastas to meto mįslių ir atsakymų į jas sąrašas. Kai kurių mįslių vertimai su trumpu įvadu jau buvo publikuoti šalies kultūrinėje spaudoje¹, tačiau šiandien apie mįslių ir dokumento kontekstą yra žinoma gerokai daugiau, todėl manytume, kad jų paskelbimas mokslinėje periodikoje bus vertingas.

Dokumento kilmė nėra visiškai aiški. Iš pradžių šie rankraščiai priklausė Vilniaus Viešosios bibliotekos fondams. Į biblioteką jie pateko po generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo 1864 m. įsako. Iš konfiskuotų vienuolynų bibliotekų, privačių asmenų ir visuomeninių organizacijų fondų į Vilnių buvo suvežta nemažai knygų bei rankraščių rinkinių. Vėliau buvo perimti ir Vilniaus senienų muziejaus fondai. Kadangi daugelis rinkinių buvo įvairios tematikos, Viešosios bibliotekos valdyba nusprendė juos sugrupuoti ir sudėti į paskiras spintas. Taip buvo sukurtas atskiras fondas – rankraštinųjų dokumentų rinkinys (*сборник рукописных документов*), sudarytas jo aprašas². 1915 m., Rusijos imperijos kariuomenei traukiantis iš Vilniaus, šios bylos buvo išvežtos į Maskvą, o po karo grąžintos Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Dabar tai 17 fondas, vadinamoji B 3 kolekcija³.

Rankraščiuose esantys literatūros kūriniai, ypač lenkų kalba, nėra plačiai naudoti lietuvių humanitarinių mokslų studijose. Galima paminėti, kad XIX a. literatūros formas analizavusi Brigita Speičytė rankraštinųjų literatūros kūrinių neišskyrė iš bendrojo literatūros proceso⁴.

Šaltinis, kuriame rastos mįslės, – rankraštinė knyga. Apskritai 17 fondas yra tikras lobynas smulkių literatūros formų tyrėjams, kol kas nesulaukęs deramo jų dėmesio. Jame yra išlikusių daug XVII–XIX a. sukurtų kūrinių. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) bajorai ir dvasininkai savo bei kitų asmenų kūrybą, dažnai politinę, kartais – ir buitinę, mėgo užrašinėti, todėl ji pasiekė ir mūsų laikus. Pavyzdžiui, įvairių politinių bei literatūrinių smulkmenų turtingą knygą (f. 17, 10 byla) sudarė Minsko pavieto arklaininkas Ignotas Celestinas Svencickis (*Ignacy Celestyn Swięcicki*). 1758–1766 m. rašęs to meto bajorų pareigūnas į savo rinkinį sudėjo tiek karalių istorijas, politinius laiškus, tiek epigramas

¹ Kas yra po kumelės uodega? *Šiaurės Atėnai*, 2006, lapkr. 11, p. 4.

² Александр Иванович Миловидов. Предисловие, кн.: *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, Вильна, 1903, p. XIII.

³ Vladas Abramavičius. *Rankraščių rinkiniai*, Vilnius, 1963, p. 45, 46.

⁴ Brigita Speičytė. *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*. [Monografija], Vilnius, 2004, p. 185, 186, 208–210.

bei kitą medžiagą. Panašaus turinio ir kunigo, Kauno pavieto pilininko ir pilies teisėjo Ignoto Černevičiaus (*Ignacy Czerniewicz*) knyga (f. 17, 39 byla). Joje rasta ne tik religinių pamąstymų, bet ir eilėraščių apie moteris (l. 18–18v), vyro neištikimybę (24). Panašių literatūrinių siužetų galima rasti šio fondo 2, 18, 41, 71, 107, 211, 223, 227, 233, 261 bei kitose bylose.

Rankraštinė knyga, kurioje buvo rastos mįslės, parašyta vienodu braižu, vadinasi, galima neabejoti, jog tai vieno autoriaus darbas. Tiesa, kai kur yra kito žmogaus rankos įrašų, bet jie yra iš vėlyvesnių laikų, galbūt padaryti jau autoriui mirus arba nustojus rašyti. Autoriaus tapatybės nustatyti kol kas nepavyko. Bylos priešlapyje esantis įrašas skelbia, esą knygą sudaręs žmogus gyvenęs Polocke. Teigiama, kad jis – ne jėzuitas. Tačiau tai nėra visiškai patikima informacija, nes prieš panaikintą Jėzuitų ordiną nukreiptas eiliuotas tekstas užrašytas kitu braižu. Knyga yra neabejotinai iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Taip pat galima tvirtai spėti, kad autorius buvo katalikų dvasininkas arba vienuolis, nes užrašuose apstu neigiamų religinių vertinimų liuteronų, evangelikų reformatų, judėjų atžvilgiu.

Knygos turinys – pats įvairiausias. Pradedama ji nuo Europos aprašymo, tačiau informacijos temos nuolat keičiasi. Matyt, knyga buvo sudaroma ekspromptu: kas autoriui atrodydavo svarbu, įdomu, tą jis ir užsirašydavo. Raštas labai smulkus, tačiau aiškus, gramatinių lenkų kalbos klaidų nėra daug.

Kaip jau minėta, autorius tiesiogiai susijęs su LDK. Iš tekstų galima susidaryti įspūdį, kad jis Lietuvą laikė integralia Abiejų Tautų Respublikos dalimi. Antai rašydamas apie Lenkijos karalystę, jis nurodo, kad „Lenkija turi daug provincijų: tai yra Didžioji Lenkija, Mažoji Lenkija, Mozūrija, Prūsija, Podolė, Rusia, Voluinė, Livonija, Kuršas, Lietuva, Žemaitija“ (9v). Vis dėlto negalima teigti, kad LDK jam buvo nesvarbus objektas. Savo knygoje jis kalba apie Vilniaus pradžią, mini lietuvių kunigaikščių vardus (10v), plačiai aprašo Lietuvos istoriją (10–13v). Jo pateiktoje LDK istorijoje yra įvairių kunigaikščių (taip pat ir mitinių) gyvenimo aprašymų ir netgi pieštų jų portretų (38–46v). Nemažai dėmesio autoriaus skiriama ir vėlesniems LDK istorijos įvykiams: pateikta seimo kalbų, oficialių laišku, politinių eilėraščių, paskvilių, politinės publicistikos kūrinių.

Knyga sudaryta apie XVIII a. vidurį. Pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (29v–30) ir Lenkijos tribunolų maršalkų sąrašai (25) yra iki 1762 m. Pateiktame LDK bei Lenkijos administraciniame suskirstyme minimos visos vaivadijos, buvusios iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1772 m. (18–23v). Kaip minėta, knygoje yra ir kito asmens įrašytas eilėraštis apie popiežiaus bulę, panaikinusią Jėzuitų ordiną 1773 m. (174–177v).

Knygoje daug įvairių eilėraščių, humoristinių laišku, buitinių, medicininių, veterinarinių, netgi sodininkystės bei kulinarijos patarimų, receptų, įdomybių aprašymų. Akivaizdu, kad sudarytojo būta smalsaus žmogaus, jam rūpėjo užfiksuoti rastus dalykus. Humoristiniuose kūriniuose „Žemaičio atsitikimas“ (*Zmuydzina przypadek*, 229v) ir „Žemaičio laiškas, rašytas damai“ (*List Zmuydzina do damy pisany*, 231–232v) yra ir lietuviškų žodžių *miaszkis*, *arklis*, *skiepieta*, juose šaipomasi iš žemaičių būdo (lėtumo, stačiokiškumo, kvailumo), bet tai nerodo, kad autorius nemėgta šios etninės grupės. Jo rankraštinėje knygoje yra eilėraščių, išjuokiančių ir mozūrus, žydus bei kitus to meto gyventojus, kaip antai bajorus, tarnus, kunigus, šventeivas, kareivius.

Autorius rankraščių puošė iliustracijomis. Be Lietuvos kunigaikščių portretų, čia galima rasti miestų ir gamtos vaizdų, optinių apgaulių, taip pat įvairių pasaulio gyvūnų (netgi mitinių, kaip antai bazilisko (94), kurio buvimu jis tikėjo) aprašymų. Mitinio lietuvių kunigaikščio Palemono bei antikos filosofo Aristotelio atvaizdai iš šios rankraštinės knygos buvo skelbti mokslinėje periodikoje⁵. Apskritai dauguma šios medžiagos būtų pravarti įvairių

⁵ Vidas Poškus. Society of the Grand Duchy of Lithuania: Self-awareness and Representation, *Speculum of Old Lithuania*, editor Tojana Račiūnaitė, 2006, No. 1, p. 52, 53.

sričių mokslininkams, todėl ateityje galbūt reikėtų paskelbti visą knygą, ji išties yra svarbi vėlyvosios LDK laikotarpio kultūrai, istorijai bei mentalitetui pažinti.

Kalbant apie mįslių publikacijas, reikia pripažinti, kad iki šiol buvo skelbiamos beveik tik lietuvių liaudies mįslės. Tiesa, knygoje apie vėlyvojo baroko poeziją įdėtos XVIII a. literatės Pranciškos Uršulės Radvilienės (*Franciszka Urszula Radziwillowa*) sukurtos dvi mįslės⁶. XVIII a. eiluiotų ilgų literatūrinių mįslių lenkų kalba yra ir kalbamosios kolekcijos fondo medžiagoje (MAB, RS, f. 17, b. 261: 39v–43v). Tai bene vieninteliai žinomi mįslių pavyzdžiai iš šios epochos.

Rankraščio autoriaus buvo pateikta 120 mįslių. Apie jų kilmę ką nors konkretaus pasakyti sunku. Aišku viena, kad jos buvo sukurtos lenkakalbėje aplinkoje. Iš mįslės apie švento Stanislovo nužudymą matyti, kad kai kurių jų kilmė – Lenkija. Kita vertus, mįslės, kaip ir dauguma smulkiosios tautosakos ir literatūros formų, daugelyje regionų būna panašios formos ir turinio.

Publikacijoje pateikiama originali XVIII a. lenkų kalbos rašysena, mįslės sudėtos tokia pat seka, kaip buvo šaltinyje.

Lenkiškas mįslės šifravo ir į lietuvių kalbą vertė publikacijos parengėjas. Jam talkino Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus darbuotoja dr. Kristina Mačiulytė, svarbių pastabų pateikė Vilniaus pedagoginio universiteto magistrantas Adamas Stankevič. Lotyniškus tekstus vertė LLTI darbuotoja dr. Asta Vaškeliėnė ir Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus bibliotekininkas Evaldas Grigonis. Visiems jiems nuoširdus ačiū už pagalbą. Taip pat reiškiami padėka LLTI folkloristėms dr. Aelitai Kėnsminienei ir dr. Jurgai Sadauskienei už skatinimą skelbti archyvinę medžiagą ir konsultacijas.

Domininkas Burba

Kwestye rozne

1. Czego Pan Bog niema, papież rzadko, a prosty człowiek każdego dnia. R[espons]. Pan Bog niema rownego sobie.
Ko Viešpats Dievas neturi, popiežius – retai, o paprastas žmogus [turi] kiekvieną dieną? A[tsakymas]. Viešpats Dievas neturi sau lygaus.
2. Jaki Pan Bog naywiększy cud uczynił. R. Stworzył wiele ludzi a ieden drugiemu nieiest podobny.
Kokį Viešpats Dievas didžiausią stebuklą padarė? A. Sukūrė daugybę žmonių, bet nė vienas nėra panašus vienas į kitą.
3. Ktorzy są znamenitsi święci. R. S Jerzy, y S Marcin, bo na koniach maluią, a drugich piechotę.
Kurie šventieji žymiausi? A. Šv. Jurgis ir šv. Martynas, nes [juos] paišo raitus, o kitus – pėsčius.

⁶ *Trys Baroko saulėlydžio literatai: Pranciška Uršulė Radvilienė, Konstancija Benislavskaja, Juozapas Baka*: Chrestomatija, [parengė Aida Ažubalytė, Brigita Speičytė, Giedrė Šmitienė], Vilnius, 2003, p. 42, 43.

4. Ktora iest niespokoyna modlitwa. R. Błogosławiąc do stołu kiedy nożow doby-waią.
Kuri malda yra nerami? A. Laiminant prie stalo, kai paima peilius.
5. Co w kosciele spiewaią po Kyrie eleyson. R. Chryste eleyson.
Ką bażnyčioje gieda po Kyrie, eleison? A. Christe, eleison.
6. Za kogo chłopi naywięcey P Boga profzą. R. Za iezdne konie, bo gdy by ich niebyło, iezdziłaby szlachta na chłopach.
Už ką baudžiauninkai labiausiai Viešpačiui Dievui meldžiasi? Už jojamuosius arklus, nes jeigu jų nebūtų, tai bajorai ant baudžiauninkų jodinėtų.
7. Wiele kto może pacierzy znowic. R. Jeden bo tylko ieden pacierz po drugim mawiaią.
Kiek kas gali sukalbėti poterių? A. Vienus, nes tik vieni poteriai kalbami po kitų.
8. Co cięższego czy cetnar ołowiu, czy cetnar pierza. R. Oboyga iednakowa waga.
Kas sunkiau: ar centneris alavo, ar centneris plunksnų? A. Abiejų svoris vienodas.
9. Jakich ryb naywięcey w wodzie. R. Mokrych.
Kokių žuvų daugiausia vandenyje? A. Šlapių.
10. Czemu z ryb łupiny oskrobuią. R. Zeby miały pierza skubano by.
Kodėl žuvims skuta žvynus? A. Jei turėtų plunksnas, tai peštų.
11. Kiedy się psy naybarziesy lėkaią. R. W piątek pierwszy po Wielkanocy rozumie-iać że Post Wielki znow nastaię.
Kada šunys labiausiai bijo? A. Pirmąjį penktadienį po Velykų, nes supranta, kad vėl ateina Didysis pasninkas.
12. Czemu psy do koscioła chodzą. R. Bo widzą ze ołtarze białymi obrusami przy-kryte, rozumieiąc że do stołu nagotowano.
Kodėl šunys į bažnyčią eina? A. Nes mato, kad altoriai baltomis staltiesėmis uždenkti, supranta, kad stalias [vaisšems] paruoštas.
13. Kiedy psy do koscioła nieradzi chodzą. R. Na Gromnicę y Kwietną Niedziele, rozumieiąc że będą ich bili, widząc ludzie z gromnicami y z palmami.
Kada šunys į bažnyčią nenoriai eina? A. Per Grabnyčias ir Verbų sekmdienį, nes, ma-tydami žmones su grabnyčiomis ir palmėmis (verbomis), supranta, kad juos muš.
14. Czemu dzwonnik wygania psy z koscioła. R. Bo kiedy napaskudzi jemu trzeba wymiatać.
Kodėl varpininkas išvaro šunis iš bažnyčios? A. Nes kai pridergs, jam reikės išvalyti.
15. Co to iest nogi cztery wzięły iedną kość, przyszedzsy dwie nogi, wzięły trzy nogi, rzuciły na cztery nogi, żeby iadną [sic!] kość pušciły. R. Kucharz na psa za kość stołkiem o trzech nogach rzucił.

- Kas tai yra: keturios kojos paėmė vieną kaulą, atėjusios dvi kojos paėmė tris kojas, metė į keturias kojas, kad paleistų vieną kaulą? A. Virėjas į šunį dėl [paimto] kaulo metė kėdutę su trimis kojomis.
16. Co iest większym grzechem jayca ieść, czy syr w piątek. R. Jayca ieść większym grzechem, bo gdyby krowa rok na syrze siedziała niewysiedzi cielęcia, a kokofz z jayka wysiedzi.
Kas yra didesnė nuodėmė: penktadienį valgyti kiaušinį ar sūrį? A. Kiaušinį valgyti didesnė nuodėmė, nes karvė kad ir visus metus sėdėtų ant sūrio, [vis tiek] veršiuko neat-sivestų, o perekšlė iš kiaušinio [viščiuką] išperi.
17. Z czego rzeczy pochodzą a dokąd idą. R. Z starosci do młodosci.
Iš kur visi dalykai atsiranda ir kur eina? A. Iš senatvės į jaunystę.
18. Gdy do apteki przydzie co nypierwiey czuie. R. Nos te[g]o człowieka, który przyszedł.
Atėjus į vaistinę, kas pirmas jaučia? A. Nosis to žmogaus, kuris atėjo. (Žodžių žaismas.)
19. Który las iest bez liscia, droga bez prochu, dom bez dymu, ziemia bez złodzieiow, rod bez miłosci. R. Jedłowy las bez liscia, woda bez prochu, ray bez dymu, y złodzieiow, niebo bez miłosci.
Koks miškas yra be lapų, kelias be dulkių, namai be dūmų, žemė be piktadarių, giminė be meilės? A. Spygliuočių miškas be lapų, vanduo be dulkių, rojus be dūmų ir piktadarių, dangus be meilės.
20. Czemu niewiastom brody niedano. R. Trzeba by było golic, a goląc musiał by cyrulik, nieiedną zarznąc w gardło, bo nie są milczące.
Kodėl moterims barzdos neduotos? A. Reikėtų jas skusti, o skusdamas barzdaskutys turėtų ne vienai perpjauti gerklę, nes [jos] nesugeba tylėti.
21. Chodzi po słoraie a słoma niechrzęcscy. R. Słońce.
Vaikšto po daržinę (?), o šiaudai netraška, [kas]? A. Saulė⁷.
22. Czego pełna izba za babką. R. Swiece babki zapaloney.
Ko pilna troba esant bobutei? A. Bobutės uždegtos žvakės šviesos.
23. Jakbyś chciał wygnać kozę zebyś jey w ogon niepatrzył. R. Musiał byś nos wetknąć pod ogon.
Kaip išvartytum ožką, nežiūrėdamas jai į uodegą? A. Reikėtų nosį pakišti po uodega.
24. Czemu noż nożem nazywaią. R. Bo ma trzonek, gdyby niemiał to by się zwał kozik.
Kodėl peilį vadina peiliu? A. Nes turi kriaunas, jei neturėtų, tai vadintųsi ožiukas⁸.

⁷ Neaiškus vertimas, gali būti, kad žodis *storai* perimtas iš Rytų slavų kalbų, plg. rus. *capai*. Ši hipotezė neatmestina, nes mįslių autorius gyveno Polocke, prie LDK ir Rusijos imperijos sienos.

⁸ *Kozik* – lenktinis peiliukas medinėmis kriaunomis.

25. Czym kocioł pokryty. R. Niczym bo gdyby był pokryty niewidzieli byś my go. Kuo uždengta bažnyčia? A. Niekuo, nes jei būtų uždengta, mes jos nematytume. (Žodžių žaismas.)
26. Kto iest człowiekowi naywiernieyszy. R. Wefz bo ta mieszka do śmierci. Kas žmogui yra pats ištikimiausias? A. Utėlė, nes ji gyvena [pas žmogų] iki mirties.
27. Kiedy umarli zywych wyganiaia. R. Gdy grzebieniem martwym wszy żywe z głowy czefzą. Kada negyvi gyvus išveja? A. Kai negyvoimis šukomis gyvas utėles iš galvos šukuoja.
28. Siedm koz za wiardunek poczemu szły. R. Po ziemy. Po kiek išėjo septynios ožkos už ketvirtį grivinos? A. Per žemę⁹.
29. W pułpiety kozy wiele kopytow? R. Jeden. Kiek pusėje ožkos kulno kanopų? A. Viena.
30. Kto lepszy czy furman, czy kat. R. Kat bo złodzieie wywodzi na szubienice z miasta, a furman do miasta przywozi. Kas geresnis: ar vežikas, ar budelis? A. Budelis, nes jis piktadarį išveža į kartuves už miesto, o vežėjas jį parveža į miestą.
31. Jakie naylepsze szewc ma w rzemiosle naczynie. R. Zęby bo skury nadciąga. Kokį geriausią batsiuovys turi savo amatui įnagį? A. Dantis, nes odas įtempia.
32. Kto o swe dzieci naymnies dba. R. Malarz wymaluie, a snicerz z drzewa wyrznie. Kas mažiausiai rūpinasi savo vaikais? A. Dailininkas nupieš, o drožėjas iš medžio išdroš.
33. Ktorzy bez zon wiele dzieci mogą mieć. R. Malarze y snicerze. Kas be žmonių gali turėti daug vaikų? A. Dailininkai ir medžio drožėjai.
34. Co by lepiey czy żeby młyn zgorzał czy szpital z babami. R. Lepiey szpital, bo choć naychorsza baba musi sama od ogniu uciekać, a ze mlyna wory trzeba wynosić. Kas būtų geriau: ar kad malūnas sudegtų, ar prieglauda su bobomis? A. Geriau prieglauda, nes ir sunkiausiai serganti boba turi pati nuo ugnies bėgti, o iš malūno maišus reikia išnešti.
35. Ktore rzemioslo naysmielsze. R. Balwierskie, bo oni smieią každyemu do ust siegnać, co byś drugiemu niepozwołi. Kuris amatas pats drąsiausias? A. Kirpėjų, nes jie drįsta kiekvienam liestis prie lūpų, kai kitiems tai [daryti] neleidžiama.

⁹ *Wiardunek* – svorio matas, o kartu ir piniginis vienetas, lygus ¼ grivinos. Žodžių žaismas: *poczemu* – po kiek? per ką?

36. Ktore rzemiosło naybardziej dzieiow Chrystusa Pana lęka się. R. Nożownikow, bo obawali się aby y ludzie chleba bez nożow niełamały tak iak Apostołowie SS.
Kokio amato atstovai labiausiai baiminasi Viešpaties Kristaus istorijos? A. Peilių dirbėjai, nes bijo, kad ir žmonės neimtų laužyti duonos kaip šventieji apaštalai.
37. Co naylepszego młynarzowi we młynie. R. Wory bo z sekretu niewydaią go kiedy kradnie z nich.
Kas visų geriausia malūnininkui malūne? A. Maišai, nes neišduoda, kai jis vagia iš jų.
38. Gdzie iest nieba tylko na trzy łokcie. R. W studni, abo w jamie.
Kur yra dangus tik per tris uolektis? A. Šulinyje arba duobėje.
39. Który dzień iest naywiększy. R. Który naykrotszą noc ma.
Kuri diena yra ilgiausia? A. Kuri turi trumpiausią naktį.
40. Wiele dni w roku. R. Siedm niedziela, poniedziałek, wtorek, środa, czwartek etc.
Kiek dienų metuose? A. Septynetas: sekmadienis, pirmadienis, antradienis, trečiadienis, ketvirtadienis etc.
41. W ktorey ziemi naywiększe gury są. R. Tam gdzie są naywiększe doły.
Kur aukščiausi kalnai? A. Ten, kur giliausi slėniai.
42. Ktorze są ludzie nayweselsi. R. Xięza bo y po umarłych spiewaią.
Kurie žmonės linksmiausi? A. Kunigai, nes ir prie numirusių gieda.
43. Kto umarł a niezgnił, ani zgniie. R. Żona Lothowa, w słup solny przemieniona.
Kas numirė, bet nesupuvo ir nesupus? A. Loto žmona, paversta į druskos stulpą.
44. Ktorzy ci są co się ani rodzili ani umieraią, drudzy nierodzili się a umarli. 3 Rodzili się a nieumarli. 4 Rodzą się y umieraią. R. 1 Aniołowie, 2 Adam y Ewa. 3 Eliasz y Enoch. 4 Człowiek każdy.
Kas yra tie, kurie: [1.] Nei gimė, nei miršta? [2.] Kiti negimė, bet mirė? 3. Gimė, bet nemirė? 4. Gimsta ir miršta? A. 1. Angelai. 2. Adomas ir Ieva. 3. Elisas ir Enochas. 4. Kiekvienas žmogus.
45. Kto się pierwiey urodził niż jego ociec y matka. R. Dzieci Adamowe.
Kas gimė pirmiau nei jo tėvas ir motina? A. Adomo vaikai.
46. Kto był pierwiey świętym niż się urodził. R. Jezus, Marya, Jan, Jeremiafz.
Kas buvo šventi prieš užgimdami? A. Jėzus, Marija, Jonas, Jeremijas.
47. Ktorzy się pierwiey wadzili, niżli narodzili. R. Ezaw y Jakob bo w żywocie matki swoiey ieden drugiego za nogi čiagnoł.
Kas pirmiau vaidijosi nei gimė? A. Ezavas ir Jokūbas, nes savo motinos pilve vienas kitą už kojų tampė.

48. Gdzie tak osiel pierzchnoł aż wszytek świat słyshał. R. W Arce Noego.
Kur taip asilas nusiperdė, kad visas pasaulis girdėjo? A. Nojaus arkoje.
49. Gdzie wodę naydrożey przedaią. R. Tam gdzie ią z winem miefzaia.
Kur brangiausiai parduoda vandenį? A. Ten, kur jį maišo su vynu.
50. Co pierwey było broda czy człowiek? R. Broda, bo kozłowie pierwey stworze-
ni niż człowiek.
Kas buvo pirmiau: barzda ar žmogus? A. Barzda, nes ožiai sukurti anksčiau nei žmogus.
51. Jakbyś chciał 20 panień uczestować iednym iabłkiem, aby za się cale iabłko
zostało. R. Włóżywszy do kubka w którym wina nalewać y dawać pić.
Jei norėtum 20 panelių pavaišinti vienu obuoliu, [kaip turėtum dalyti], kad liktų visas
obuolys? A. Įdėjus į taurę obuolį, įpilti vyno ir duoti gerti.
52. Jak z słomy masło uczynic. R. Nawspak czytaiąc.
Kaip iš šiaudų padaryti sviestą? A. Iš kito galo skaitant¹⁰.
53. Kiedy Pan Jezus stał na iedney nodze. R. Kiedy na osiełka wsiadał iachać do
Jeruzalem.
Kada Viešpats Jėzus atsistojo ant vienos kojės? A. Kai sėdo ant asilėlio vykti į
Jeruzalę.
54. Ten co był Pana Jezusa nosicielem, przecie po smierci do nieba nieposzedł, y
psy go ziedli. R. Oseł.
Tas, kuris buvo Viešpaties Jėzaus nešiotojas, tačiau nepateko po mirties į dangų ir jį
šunys suėdė, [kas]? A. Asilas.
55. Kto nayswięwszy żywot prowadził do smierci a przecie go potėpiono. R. Zydzi,
ktorzy prowadzili na smierc Chrystusa Pana.
Kas švenčiausiai gyveno iki mirties, tačiau buvo pasmerkta? A. Žydai, kurie nuteisė
myriop Viešpatį Kristų.
56. Ktory S[więty] bez duszy. R. Krzyż Święty bo nieżyjący.
Kuris šventasis be sielos? A. Šventas kryžius, nes negyvas¹¹.
57. Ktory S[więty] ma dwie duszy. R. Stan S[więty] malżeńsky.
Kuris šventasis turi dvi sielas? A. Šventasis santuokos sakramentas.
58. Co po świętych w kosciele. Kurzawa.
Kas [lieka] po šventųjų bažnyčioje? A. Dulkės.
59. Co po pofcie w kosciele. R. Wino.
Kas [lieka] po pasninko bažnyčioje? A. Vynas.

¹⁰ Žodžių žaismas: *maslo* / *słoma*.

¹¹ Atsakymas prirašytas vėliau kitu rašalu.

60. Wszystkich świętych stwórcy Bożego Dudka zabił. R. Malarz organystę.
Visų šventųjų kūrėjas užmušė Dievo kvailelį, [kas]? A. Dailininkas [užmušė] vargonininką.
61. Z iakiego drzewa liście nieopada. R. Z malowanego.
Nuo kokio medžio lapai nekrinta? A. Nuo piešto.
62. Syn oycy w Matce zabił. R. Krol Bolesław S. Stanisława biskupa Krak[owskiego] w kosciele.
Sūnus tėvą motinoje užmušė, [kas]? A. Karalius Boleslovas užmušė vyskupą šv. Stanislovą Krokuvos bažnyčioje.
63. Z iedli kosciół na cmentarzu umarli. R. Z jedli, alias z jedliny kosciół zbudowany.
Suvalgė bažnyčia, mirė kapinėse. A. Iš kėnių, bažnyčia pastatyta iš kėnių rąstų¹².
64. Szedł brat z siostrą, mąż z żoną podzielili syr na czworo niebyło komu czwartey części oddać. R. Siostra y żona iedna to była osoba.
Ėjo brolis su seserimi, vyras su žmona, padalijo sūrį keturiems, [bet] nebuvo kam duoti ketvirtos dalies, [kodėl]? A. Sesuo ir žmona buvo tas pats asmuo.
65. Jechał drogą podróżny postrzegłszy dwoie ludzi znących męszczyzne y białogłowę rzecze: pomogay Bog wam, czy brat z siostrą, czy mąż z żoną. Na to odpowie białogłowa ani brat z siostrą, ani mąż z żoną, ale jego matka, moiey matce świękrsą była. Co to za kolligacya. R. Corka z oycem.
Važiavo keliautojas keliu, sutiko du šienaujančius žmones – vyrą ir moterį. Pasakė: „Padėk Dieve. Ar brolis su seserim, ar vyras su žmona?“ Į tai moteris atsakė: „Nei brolis su seserim, nei vyras su žmona, bet jo motina mano motinai buvo anyta.“ Kas tai per giminystė? A. Duktė su tėvu.
66. Pana wuja siestrzan, co szwagrowi za koligat. R. Syn szwagrow.
Pono dėdės seserėnas, kas svainiui per giminė? A. Svainių sūnus.
67. Kto kobyle dziurę zrobił. R. Chłop w płozie.
Kas padarė kumelei skylę? A. Valstietis tvoroje.
68. Co pod ogoniem kobylił miętko. R. Mąka pod sitem.
Kas minkšta po kumelės uodega? A. Miltai po sietu.
69. Co u konia na łokiec, to y kobylie wczesno? R. Pęto.
Kas arkliui uolektis, tas ir kumelei anksti? A. Kilpa. (Neaiškus vertimas.)
70. Kto iest kobyle pod ogonie[m]. R. Niemiec ktory perukę z ogona kobylego nosi.
Kas yra po kumelės uodega? A. Vokietis, kuris nešioja peruką iš kumelės uodegos.
71. Kiedy zaiąc naywięcej głową robi. R. Kiedy iest w troki uwiązany.
Kada zuikis daugiausia galva dirba? A. Kai yra pakliuęs į kilpą.

¹² Žodžių žaismas: „suvalgė“ ir „iš kėnių“ lenk. skamba vienodai. *Jedla*, dabar *jodla* – kėnis, *jedlina* – kėnio mediena.

72. Kiedy zaiąc naydrozszy. R. Kiedy szczuiąc pan szyje łomie.
Kada zuikis brangiausias? A. Kai pjudydamas ponas kaklą laužo.
73. Kiedy zaiąc naysmacznieyszy. R. Kiedy harapuią.
Kada zuikis skaniausias? A. Kai medžiotojai šunis nuveja.
74. Kiedy zaiąc naydłuższy. R. Kiedy się nim u stołu częstuią.
Kada zuikis ilgiausias? A. Kai juo prie stalo vaišina.
75. Kiedy zaiącowi zęby bolą. R. Kiedy się psom odgryść niemože.
Kada zuikiui dantis skauda? A. Tada, kai jis šunims negali [atgal] įkasti.
76. Czemu zaiąc pod drzewem siada. R. Bo na drzewo niewlezie.
Kodėl zuikis po medžiu tupia? A. Nes į medį neįlips.
77. Czemu zaiąc przez drogę skacze. R. Bo droga przez niego niemože.
Kodėl zuikis per kelią šuoliuoja? A. Nes kelias [peršokti] per jį negali.
78. Kiedy zaiąc po usarsku w blachach siada. R. Jak gotowanego pułmisek pułmis-
kiem nakrywaią.
Kada zuikis husariškai į šarvus įsivelka? A. Kai jį paruoštą pusdubenyje pusdubeniu
uždengia.
79. Trzy kosy, trzy łby, sześć ok, ośm nog, a ieden ogon. R. Dwie baby iechali na
kobyłe.
Trys kasos, trys kaktos, šešios akys, aštuonios kojios, viena uodega, [kas]? A. Dvi bobos
jojo ant kumelės.
80. Na pier gurę w dziesięciu niewod ciągną. R. Spodnie.
Per kalną dešimčia¹³ tinklą traukia? A. Kelnės.
81. Czym chleb pieką. R. Bułkami.
Kuo kepa duoną? A. Bandelėmis.
82. Czym siedziŕ. R. N. Nazwisko.
Kuom sėdi? A. N. Pavardė. (Žodžių žaismas.)
83. Czy widziałeś koscioł z chrostu. R. Widziałem iadąc.
Ar matei bažnyčią iš krūmų? A. Mačiau važiuodamas. (Žodžių žaismas.)
84. Jak zaiąca w polu nazywaią. R. Heco.
Kaip zuikį laukuose vadina? A. Heco¹⁴.
85. Ktora święta z przodu y z tyłu iednaka. R. Czytaiąc imie Anna.
Kuri šventoji iš priekio ir iš užpakalio vienoda? A. Skaitant vardą Anna.

¹³ Dešimt pirštų.

¹⁴ Plg. 115 klausimą.

86. Pokaż goły pępek. R. Sęk w scienie, albo palec do gory obrociwszy pokazać.
Parodyk nuoga bambą. A. Stavari lentoje arba pirštą į viršų pasukę parodykit.
87. Pokaż wstydlivy członek. R. Policzek pokazać.
Parodyk gėdingą narį. A. Parodyti skruostą.
88. Pocałuy siebie w gołe ciało odmierzywszy trzy piędzi od brody. R. Na rękę od brody trzy piędzi odmierzyć y pocałować.
Pabučiuok save į nuogą kūną, atmatavęs tris sprindžius nuo barzdos. A. Atmatuoti ant rankos tris sprindžius ir pabučiuoti.
89. Wszedszy do sadu nabierz sobie jabłek, w ktorым sadzie trzy cła, y na pierwszym cła trzeba dać połowę iabłek co masz y puł iab[ł]ka, na drugim to też połowę iabłek y puł iab[ł]ka, na trzecim znowu połowę iabłek co masz przy sobie y puł iab[ł]ka gdy by tylko przy tobie iedne jabłko zostało, wiele tedy trzeba wziąć jabłek. R. 15.
Įėjęs į sodą prisirink obuolių. Sode yra trys muitinės, ir pirmojoje tau reikia atiduoti pusę turimų obuolių ir pusę obuolio, kitoje taip pat – pusę obuolių ir pusę obuolio, trečioje – vėl pusę obuolių ir pusę obuolio, kad tau liktų tik vienas obuolys. Kiek tada reikia paimti obuolių? A. 15.
90. Dwuch oycow y dwuch synow zabili trzy sarny, ktorым bez krzywdy po całej sarnie kazdemu się dostało. R. Ludzi tych tylko trzech było, dziad, syn y wnuk. Du tėvai ir du sūnūs užmušė tris stirnas, kiekvienam jų be skriaudos teko po visą stirną, [kodėl]? A. Tų žmonių buvo tik trys: senelis, sūnus ir anūkas.
91. Kiedy zaiąc na twardziey dosiadywa. R. Na kamieniu.
Kada zuikis kiečiausiai sėda? A. Ant akmens.
92. W co pies szczeka. R. W niedziele czy w ponied[ziałek], czy we wtorek etc.
Kada šuo loja? A. Sekmadienį arba pirmadienį, antradienį etc.
93. Pod iakim drzewem zaiąc nie dosiada. R. Pod harapnikiem a[lbo] biczem z iakiegokolwiek drzewa.
Po kokiu medžiu zuikis netupia? A. Po rimbu arba botagu iš kokio nors medžio.
94. Czy widziałeś parę wołów na powietrzu. R. Widziałem parę z gęby idącą.
Ar matei porą jaučių ore? A. Mačiau porą iš burnos einančių [vemiant?]
95. Co byś wolał czy panienkę niewstydlivą, czy kurwę publiczną, czyli też wdowę opuszczoną? R. Panienka niewstydliva dziewczyna maleńka, kurwa publiczna kokosz, wdowa opuszczona suka.
Ko norėtum: ar besarmatės panelės, ar visiems prieinamos kekšės, ar paliktos našlės? A. Besarmatė panelė – maža mergaitė, vieša kekšė – perekšlė, palikta našlė – kalė.
96. Co byś wolał na psim weselu, czy być kuchmistrem, czyli też kapelmaystrem.
R. Lepiej być kuchmistrem, bo zawoławszy psow sami przyidą ieść na iedną miejsce, a kapelmayster musi biegaiąc grać po błotach, lasach za weselem.

Kuo norėtum būti šunų vestuvėse: ar virėju, ar kapelmeisteriu? A. Geriau būti virėju, nes, pakvietus šunis, jie patys ateitų būti į vieną vietą, o kapelmeisteris turėtų per vestuves groti bėgiodamas po pelkes, miškus.

97. Co to iest za swięty ktory 1. Trzy razy na powietrzu był widziany. 2. Piąciu wskrzesił. 3. Z niepanny zrobił pannę. 4. U kraty żelazney przy męce Pana Boga się niezapał. R. Nie iest to swięty ale ten ktory 1. Trzy razy na powietrzu był widziany łączący do cudzey zony na drabinie. 2. Piąciu wskrzesił, to iest pięcioro dzieci zrobił. 3. Z niepanny pannę zrobił, bo pannie nieprawiczce dziecie dziewczynkę zrobił. 4. U kraty zelazney przy męce Pana Boga się niezapał, to iest gdy leżącego przez kratę żelazno złapawszy bito, wołał dla miłości Pana Boga niebijcie mię Boże zmiłuy się nademną, etc etc.
Kas čia per šventasis, kuris: 1. Tris kartus buvo matytas ore? 2. Penkis atgaivino? 3. Iš nemergaitės padarė mergaitę? 4. Prie geležinių grotų kentėdamas, Viešpaties Dievo neišsigynė? A. Nėra tai šventasis, o tas, kuris: 1. Tris kartus buvo matytas lipant pas svetimą žmoną kopėčiomis. 2. Penkis atgaivino – penkis vaikus padarė. 3. Iš nemergaitės padarė mergaitę – pasileidėlei padarė vaikutį, mergaitę. 4. Prie geležinių grotų kentėdamas Viešpaties Dievo neišsigynė, kai lipantį per grotas jį nutvėrė mušė, jis šaukėsi Dievo pagalbos: „Nemuškite manęs. Dieve, pasigailėk manęs“ etc., etc.
98. Niepamiętam. Nieczuię. Niewiem. R. Niepamiętam kiedym się urodził. Nieczuię kiedy rosnę. Niewiem kiedy umrę.
Neatsimenu. Nejaučiu. Nežinau. A. Neatsimenu, kada gimiau. Nejaučiu, kada augu. Nežinau, kada mirsiu.
99. Qua nox incipit sole orte. R. Nox damnatorum.
Kokia naktis prasideda saulei patekėjus? A. Pasmerktųjų naktis.
100. Quae corpora iuste intq habent iclusia. R. Candelae.
Kokie kūnai viduje teisėtai turi intarpą? A. Žvakės.
101. Qaod ver finem non habet. R. In serto.
Iki kada pavasaris neturi pabaigos. Iki vėlumos¹⁵.
102. Qui Ignis fit sine lignis et materia omni. R. Amoris.
Kokia ugnis atsiranda be malkų ir be jokios medžiagos? A. Meilės [ugnis].
103. Qui sunt, qui in una Domo sunt, et se non vident. R. Amici in uno corde.
Kas yra tie, kurie viename name gyvena ir savęs nemato? A. Draugai vienoje širdyje. (T. y. labai artimi vienas kitam.)
104. Qui hospes semper nobiscum est. R. Mores.
Koks svečias visada yra su mumis? A. Įpročiai.
105. Quae duo amicissimae sunt, et inimicae. R. Corpus et anima.
Kas yra du draugiškiausi ir priešiškiausi? A. Kūnas ir siela.

¹⁵ Turbūt norėta pasakyti, kad pavasarij darbai trunka iki pat vėlumos.

106. Wiele do a[albo] całego nowego pieca kafel potrzeba. R. Niepotrzeba, ponieważ iest cały.
Kiek reikia koklių visai arba naujai krosniai? A. Nereikia, nes ji yra visa. (Žodžių žaismas, t. y. nieko netrūksta.)
107. Do dziesięciu wrobów na dachu siedzących strzeliwszy y czterech ubiwszy wiele zostanie. R. Cztery tylko ubitych, bo sześć polecą precz.
Kiek liks žvirblių ant stogo, [i juos] šovus ir keturis užmušus? A. Tiktai keturi užmušti, nes šeši nuskris šalin.
108. Czego we dnie niepotrzeba. R. Dziury. *notandum* ze nie dzień, ale dno przez to znaczy się.
Ko nereikia dieną? A. Skylės. *Paaiškinimas*, kad galvoje turima ne diena, o dugnas¹⁶.
109. Wrona po dziesięciu latach co ma. R. Jedyndziesiąty rok.
Ką turi varna po dešimties metų? A. Vienuoliktus metus.
110. Kto Panu Bogu to dał, czego sam jeszcze nie miał. R. Jan S[więty] Chrzest P[anu] Jezusowi.
Kas Viešpačiui Dievui davė tai, ko pats neturėjo? A. Šv. Jonas [suteikė] Viešpačiui Jėzui krikštą.
111. Kto iest starszym w kosciele nad świętymy. R. Zakrystyan, bo który chce obraz podwyszy a drugi poniży.
Kas yra šventųjų vyresnysis bažnyčioje? A. Zakristijonas, nes kurį nori paveikslą pakaukština, o kitą pažemina.
112. Kto nappierwiej wchodzi do kościoła. R. Klucz do zamku, bo przed nim nikt niewiedzie¹⁷ kościoła nie otworzywszy.
Kas pirmasis įeina į bažnyčią? A. Raktas į spyną, nes prieš jį niekas neįeis į bažnyčią, jos neatrakinės.
113. Na ktorego zaiąca Pan Bog naylaskawszy. R. Na bielaha [bielaka], bo latem ma barwę szarą, a w zimie białą.
Kuriam zuikiui Viešpats Dievas maloningiausias? A. Baltajam, nes vasarą būna pilkos spalvos, o žiemą – baltos.
114. Kiedy zaiąc iest wdowcem? R. Kiedy go czarną [czarno] nagotuią *supponitur* ze w ten czas iest w załobie po zenie.
Kada zuikis yra našlys? A. Kai jį juodai paruošia, tai galima suprasti, kad jis tuo metu gedi žmonos¹⁸.
115. Zaiąc co ma za przydomek. R. Heco bo tak go myśliwi w pole nazywaią.
Kokią pravardę turi zuikis? A. Heco, nes taip medžiotojai jį laukuose¹⁹ vadina.

¹⁶ Žodžių žaismas: lenkiškai „dieną“ ir „dugne“ skamba vienodai.

¹⁷ *Wnijść* – įeiti.

¹⁸ Ne visai aiški prasmė. Galima sieti su terminu *czarnina* (*czernina*) – kraujinė sriuba iš laukinių žvėrių. Galbūt galima versti: „kai iš jo verda kraujinę sriubą“.

¹⁹ *Pole* gali būti ir „medžioklės teritorija“, o šnekamojoje kalboje – „medžioklė“.

116. Kiedy woł naykrotszy. R. Kiedy zchylivszy się w ogon siebie liže.
Kada jautis trumpiausias? A. Kai susirietęs laižo sau uodegą.
117. Czy widział kto swinie w kuntuszu albo w zupanie. R. Zdarza się to człowiekowi mającemu na sobie kuntusz albo zupan widzieć swinie.
Ar matė kas nors kiaulę su kontušu ar žiponu? A. Žmogui, vilkinčiam kontušą arba žiponą, tenka matyti kiaulę.
118. Kiedy sroka leciała, pies na ogonie siedział czy zdarzyło się to widzieć.
R. Czemu nie, bo sroka na powietrzu leciała, a pies na ziemi na swym ogonie siedział.
Kai šarka skraidė, šuo ant uodegos tupėjo, ar teko tai matyti? A. Kodėl ne, nes šarka ore skraidė, o šuo žemėje ant savo uodegos tupėjo.
119. Który święty ma kołek w tyle. R. Duch S.[więty] z drzewa rznięty, a[albo] z iakiegokolwiek kruscu zrobiony, ponieważ niemoże się trzymać na zadnym mieyscu bez kołka.
Kuris šventasis turi kuoliuką užpakalyje? A. Šventa Dvasia, išdrožta iš medžio arba pagaminta iš kokio nors metalo, nes negali išsilaikyti vienoje vietoje be kuoliuko.
120. Co to iest że ma cztery [cztery] nogi, a nie iest zwierz, ma pierze, a nie iest ptak, ma dusze y ciało ale nie człowiek. R. Łožko na którym człowiek leży
Kas tai yra: turi keturias kojas, bet ne žvėris, turi plunksnas, bet nėra paukštis, turi sielą ir kūną, bet nėra žmogus? A. Lova, kurioje miega žmogus.

Parengė *Domininkas Burba*

ZENONAS SLAVIŪNAS IR LIETUVIŲ ETNINĖ INSTRUMENTINĖ MUZIKA

RŪTA ŽARSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – iškilaus lietuvių folkloristo ir etnologo Zenono Slaviūno etnoinstrumentologiniai tyrimai ir kita su lietuvių etnine instrumentine muzika susijusi veikla bei darbai.

Darbo tikslas – parodyti šios Slaviūno veiklos etapus: nuo susidomėjimo instrumentinės muzikos rinkimu ir fiksavimu garso įrašuose, populiarinimu radijo laidose ir viešojoje spaudoje iki rimtų mokslo studijų ir kitų darbų paskelbimo. Įvertinti jo, kaip etninės instrumentinės muzikos užrašinėtojo ir tyrėjo, įnašą į lietuvių etnomuzikologiją ir etnologiją. Darbo naujumas yra tas, kad čia pirmąkart nagrinėjamas Slaviūno indėlis į lietuvių etninės instrumentologijos mokslą.

Tyrimo metodai – analizės, lyginamasis, apibendrinamasis.

Žodžių raktai: Zenonas Slaviūnas, etnoinstrumentologija, lietuvių etninė instrumentinė muzika, lietuvių liaudies muzikos instrumentai, lietuvių folkloras.

Vienas žymiausių XX a. lietuvių folkloristų Zenonas Slaviūnas (1907–1973) buvo plačios erudicijos, įvairiopai išsilavinęs mokslininkas ir pedagogas. Svarbiausias jo darbų baras buvo daugiabalsių šiaurės rytų aukštaičių giesmių – *sutartinių*¹ tyrinėjimai. Jiems mokslininkas paskyrė beveik keturiasdešimt gyvenimo metų. Taip pat jis domėjosi ir kitais lietuvių dainuojamosios tautosakos žanrais, regioniniais liaudies dainų savitumais, rašė ir apie šokius bei žaidimus, kalendorinius ir šeimos papročius. Rūpėjo Slaviūnui ir lietuvių tautosakos rinkimo, išsaugojimo ir kiti klausimai.

Nors save jis laikė filologu, tačiau buvo įgijęs ir muzikinį išsilavinimą. Tėvas vargonininkas nuo mažų dienų sūnų mokė įvairių muzikos dalykų, groti pianinu. Įstojęs į Vytauto Didžiojo universitetą, jis mokėsi ir Kauno muzikos mokykloje bei privačiai pas kompozitorius Juožą Gruodį ir Aleksandrą Kačanauską. Tuo pat metu Slaviūnas dirbo šio universiteto choro ir orkestro dirigentu (Sauka 1969: 321). Todėl

¹ *Sutartines* žemaitis Z. Slaviūnas, kitaip nei šiaurės rytų aukštaičiai A. Sabaliauskas ir S. Paliulis, dar vadina *daugiabalsėmis lietuvių liaudies dainomis*.

Zenonas Slaviūnas jaunystėje

nenustabu, kad sutartines bei kitas dainas jis tyrė gilindamasis tiek į tekstą, tiek į melodiką. Savo darbuose mokslininkas gvildeno ir lietuvių etninės muzikos tautiškumo, kilmės, santykio su kompozitorių kūryba problematiką.

Instrumentinės muzikos užrašymas ir rinkimas

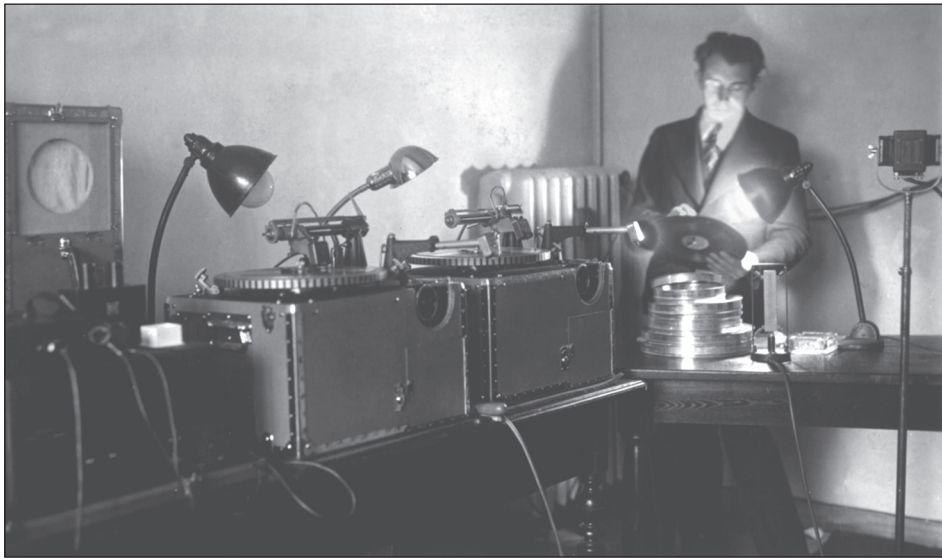
Į lietuvių folkloristikos istoriją Zenonas Slaviūnas² įėjo ir kaip lietuvių etninės instrumentinės muzikos tyrinėtojas. Jau iš pirmųjų publikuotų darbų matome jo susirūpinimą, kad būtų užrašinėjamos ne tik dainų melodijos, bet ir instrumentinė muzika. Kadangi 1930 m. įsteigta Tautosakos komisija daugiausia rūpinosi dainų tekstų ir sakinės tautosakos rinkimu, Slaviūnas jau 1933 m. straipsnyje „Liaudies melodijos ir jų rinkimas“ primygtinai ragina visas jėgas sutelkti melodijoms užrašyti, įrodinėja, kad būtina įsigyti modernų fonografo aparatą, išleisti instrukciją melodijų rinkėjams. Jis taip pat pastebi, kad daugiausia dėmesio kreipiama į dainų melodijų kaupimą ir pamirštama rinkti instrumentus (skudučius, kankles, ragus ir t. t.) bei jų melodijas, nurodo, kokius duomenis reikia užrašinėti (tikslius šokių pavadinimus, instrumentinio ansamblio sudėtį, smulkiai aprašyti instrumentus ir t. t.).

Zenono Slaviūno ir jo bendraminčių Aleksandro Kačanausko, Juozo Karoso, vėliau ir Stasio Šimkaus pastangos, netgi spaudimas Švietimo ministerijai, nenuėjo veltui. 1934 m. buvo įsteigta liaudies muzikos rinkimo institucija, oficialiai vadinama Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, kuriai vadovavo Šimkus. Slaviūnas buvo paskirtas reikalų tvarkytoju ir fonografuotoju. Į Komisijos tarybą, be minėtųjų, dar įėjo kompozitoriai Juozas Tallat-Kelpša ir Kazimieras Banaitis (R-145, p. 1, 2).

Tikriausiai nesuklysiu sakydama, kad liaudies muzikos rinkimas, o ypač užrašinėjimas fonografu turėjo didelės įtakos visam tolesniam Slaviūno darbui bei moksliniams tyrimams. Į Komisiją, o vėliau į Lietuvių tautosakos archyvą³ buvo kviečiami žymesni dainininkai ir muzikantai iš visos Lietuvos, stengiamasi užfiksuoti kuo daugiau ir kuo įvairesnių liaudies muzikos žanrų ir stilių. Slaviūno rankraščiuose randame įdomių detalių, atskleidžiančių, kokių principu buvo atrenkami kūriniai įrašyti į plokšteles. Jis teigia, kad Šimkus perklausedavo atvykusių patei-

² 1933–1937 m. savo darbus pasirašinėjo kaip Slavinskas, 1939 m. – Slaviūnas-Slavinskas, o nuo 1958 m. – Slaviūnas.

³ 1935 m. Tautosakos komisija ir Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti buvo sujungtos ir įkurtas Lietuvių tautosakos archyvas (1935–1939). Jam vadovavo tautosakininkas dr. Jonas Balys.

Zenonas Slaviūnas prie fonografo aparatų
Fotografavo V. Barzdžius 1937 (LTRFt 337)

kėjų repertuarą ir *nustatydamo įrašytinus į fonografą dalykus* (R-145, p. 2). Pasak Slaviūno, kompozitorius labai mėgo liaudies dainas, ypač žavėjosi „naujomis“, jam negirdėtomis melodijomis, retesniais derminiais vingiais, savita metroritmika ir panašiai, o senosios, siauros apimties, vienos intonacijos melodijos jį domino daug mažiau. Yra buvę atvejų, kad Šimkui pritrūkdavę kantrybės išklaudyti atvykusius pateikėjus, jis neleisdavęs jiems išdainuoti visos melodijos ar net išvarydavęs nieko neužrašęs (R-145, p. 5).

Taigi akivaizdu, kad pirmaisiais metais (Šimkus tas pareigas ėjo iki 1936 m.) į fonografo plokšteles buvo įrašinėjamas ne visas, o subjektyviais estetiniais principais vadovaujantis atrinktas dainininkų ir muzikantų repertuaras. Padėtis kiek pasikeitė Lietuvių tautosakos archyvo gyvavimo metais, kai buvo pradėti kviesti ir pasakotojai, smulkiųjų žanrų pateikėjai. Deja, instrumentinė muzika nei iš Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, nei iš Lietuvių tautosakos archyvo vadovybės nesusilaukė pakankamo dėmesio. 1935–1941 m. į plokšteles buvo įrašyta tik daugiau kaip 600 liaudies muzikantų pagriežtų kūrinių⁴ (iš viso tautosakos pavyzdžių buvo įrašyta beveik 9 tūkstančiai). Manau, kad už instrumentologinės medžiagos užfiksavimą turime būti dėkingi kaip tik Slaviūnui, kuris iš tiesų suprato jos vertę ir

⁴ Iki šių dienų išliko apie 540 instrumentinės muzikos kūrinių. Jų klausantis galime išgirsti visų Lietuvos etnografinių regionų muziką, tik tam tikrame plote paplitusiais senaisiais autochtoniniais instrumentais grojamas archajiškas kompozicijas, taip pat visoje Lietuvoje naudotais atneštiniais muzikos instrumentais griežiamų melodijų ypatumus. Daugiausia instrumentinės muzikos kūrinių (jų išliko apie 220) buvo įrašyta iš Aukštaitijos muzikantų. Žemaitijos muzikantai į plokšteles įgrojo per 120, Suvalkijos ir Dzūkijos – daugiau nei po 100 kūrinių. Deja, labai nukentėjo ir dzūkų muzikantų įrašai – iki mūsų dienų išliko tik šiek tiek daugiau nei pusė pagriežtų kūrinių. Suskaitmeninti fonografo plokštelių įrašai buvo publikuoti 2003–2005 m., medžiagą pateikiant regioniniu principu (Nakienė, Žarskienė 2003, 2004, 2005, 2005a).

reikšmę tolesniems tyrimams. Instrumentinės muzikos ir dainų įrašai jam pravertė ir rengiant radijo laidas⁵, iš kurių, Stasio Skrodenio manymu, vėliau gimė ne vienas spaudoje paskelbtas straipsnis (Skrodenis 2006: 13).

Radijo laidų rankraščiai

Iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyne, Zenono Slaviūno fonde, saugomų rankraščių sužinome, kad radijo laidose jis pristatė, ko gero, visus lietuvių liaudies muzikos instrumentus, kurių skambesį galėjo pademonstruoti fonografo įrašais. Išlikę laidų užrašai rodo, kad muzikinė medžiaga buvo dažnai naudojama ir buvo tiek pat svarbi, kaip ir komentarai. Netgi galima teigti, kad įrašyta muzika lėmė radijo laidų temas (tai rodo ir pavadinimų paastražtės, pvz., „Paaiškinimai prie plokštelių demonstravimo“, R-197, p. 1). Kauno radiofone jis pasakojo apie senuosius piemenų pučiamuosius instrumentus, kankles, cimbulus, smuiką, armoniką ir kitus Lietuvos kaime naudojamus instrumentus, sujungdamas juos į įvairias temas. „Liaudies pučiamųjų instrumentų muzika“ pavadintoje laidoje Slaviūnas pasakojo apie *ožragius*, *trimitus*, *birbynes* ir *ragelius*. Išskirdamas šiuos instrumentus į dvi grupes (trompetinius ir liežuvėlinius), trumpai apibūdino jų paskirtį, pūtimo būdus, repertuarą. Pabrėžė, kad ožragių muzika – *išimtinai galvijų ganytojų – skerdžių muzika* (R-371, p. 1). Jis pastebėjo, jog birbynėmis dažniausiai tiriama improvizacinė muzika, o penkais trimitais (ragais) pučiami kūriniai yra saviti ir panašūs į skudučių.

Skudučius, pavadinęs *lumzdelių muzikos rūšimi* (R-372, p. 2), Slaviūnas pristatė radijo laidoje „Lietuvių liaudies lumzdelių muzika“ ir pažymėjo, kad jų muzika esanti originali ir mažai kur pasaulyje beaptinkama. Jis pagrįstai mano, kad skudučių muzika ir grupinio atlikimo tradicija, *išvedant paraleles su archeologų pripažintais laikotarpiais, siekia priešistorinių laikų gelmes*⁶ (R-372, p. 2) ir yra senesnė už lamzdelių. Vėlesniuose tyrinėjimuose jis taip pat pabrėžė skudučių ir ragų muzikos originalumą ir senoviškumą (Slaviūnas-Slavinskas 1939; Slaviūnas 1959). Apibūdindamas lamzdelius, jis kritikuoja bendrinėje kalboje beįsigalintį rytų aukštaičių tarmės žodį *lumzdelis* ir siūlo vartoti pavadinimą *vamzdelis*, pateikia panašių instrumentų vardų atitikmenis sanskrito ir kitose senovinėse kalbose (R-372, p. 1).

⁵ Tikriausiai jau pirmisiais Tautosakos archyvo gyvavimo metais buvo susitarta su Valstybės radiofonu, kad bus transliuojamos lietuvių etnografijai skirtos laidos. Įžanginėje paskaitoje J. Balys nurodė, kad klausytojai galės išgirsti fonografu užrašytų liaudies dainų ir instrumentinės muzikos melodijų (Skrodenis 2006: 13; R-193).

⁶ Su archeologinėmis kultūromis etninių pučiamųjų instrumentų kilmę savo tyrimuose sieja Romualdas Apanavičius. Jo duomenimis, skudučių ir ragų paplitimo plotai sutampa su vėlyvojo neolito indoeuropietiška virvelinės (III tūkst. pr. Kr. pabaigoje–II tūkst. pr. Kr. pradžioje) ir finougriška šukinės duobelinės keramikos (IV–II tūkst. pr. Kr.) archeologinėmis kultūromis (Apanavičius 1996). Pasak skudučiavimo ištakas šiaurės rytų Europoje nagrinėjusios Rūtos Šimonytės-Žarskienės, skudučių tipo instrumentai žinoti jau akmens amžiuje ir gali būti pačių seniausių šiaurės rytų Europos gyventojų palikimas (Šimonytė-Žarskienė 2001: 65).

Slaviūnas buvo parengęs ir keletą laidų apie *kankles* bei kai kuriuos kanklininkus. Rankraštyje „Paaiškinimai prie kanklių muzikos per radiją skambinant Lapienei“ jis pažymi, kad pirmą kartą sutartinių tipo kanklių muzika Lietuvoje yra beveik išnykusi, gyvi likę keturi penki kanklininkai, mokantys ją paskambinti. Pabrėžia, kad kanklės – ne rūmų ir vaidilų, o išimtinai valstiečių instrumentas (R-2, p. 1, 2). Išsamiai šiaurės rytų aukštaičių ir kitas kankles bei kankliavimą mokslininkas nagrinėja 1937 m. studijoje „Lietuvių kanklės“. Kanklės – vienas mėgstamiausių Slaviūno instrumentų – buvo pristatytos ir laidoje „Lietuvių liaudies styginių instrumentų muzika“. Čia jis apibūdina ne tik kankliuojamas sutartines – *pačią pirminę*, bet ir *šiek tiek sudėtingesnę, bet užtat mažiau savaimingesnę: dainų ir šokių muziką* (R-195, p. 2), demonstruoja aukštaičio Jono Plepo, žemaičio Stasio Abromavičiaus ir suvalkiečių kanklininkų Prano Puskunigio bei Simo Popieros skambinamus kūrinius.

Pastarajame radijo laidos rankraštyje trumpai apibūdinti ir *cimbolai* bei *smuikas*. Juos Slaviūnas aiškiai skiria nuo kanklių, pabrėždamas, kad šie instrumentai į Lietuvą atkeliavo iš svetur ir jų muzika *svetimesnė ir vėlyvesnė už kanklių* (R-195, p. 3). Panašiai – atneštiniais ir netipingais lietuviams muzikos instrumentais – cimbolus folkloristas vadina ir specialiai jiems skirtame rašinyje „Cimbolų muzika“. Čia rašoma, kad jais skambinamos šokių melodijos, ypač polkų, ir jie populiariausi rytų Lietuvoje bei Dzūkijoje. Kalbėdamas apie cimbolų kilmę, Slaviūnas nurodo, kad jais jau buvo skambinama Asirijoje Babilono laikais (R-185, p. 1–3).

Armonikai skirtoje laidoje „Zarasų apylinkės armonikos muzika“ išdėstyta gana išsamiai muzikavimą šiuo instrumentu atskleidžianti medžiaga, todėl gaila, kad ji neišaugo į rimtesnį straipsnį. Armoniką Slaviūnas vadina ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų instrumentu ir mano, kad ji greitai išplito po visą kraštą dėl stipraus balso, ypač buvo mėgstama vakaruškose. Jis pasitelkia A. Mažiulio ir J. Bertašiaus 1937 m. rinkinį apie Dusetų krašto muzikantus ir muzikavimą ir nurodo, kad prieš keturiasdešimt metų Zarasų krašte armonikos buvusios vienaeilės, *tai grojant tekę smarkiai vartytis, t. y. trūkčioti dumtovė. Vėliau pradėjusios rasti ir dveilės, o dabar daugiausia jau trieilės* (LTR 1246(34); R-184, p. 2). Apibūdinamas lūpinę armonikėlę kaip ne vien paauglių, bet ir suaugusiųjų muzikos instrumentą ir pažymėdamas, kad ji neretai ir didžiąją armoniką ar kokį kitą instrumentą pavaduodavusi, Slaviūnas vėl cituoja pavasarininkų rinkinį (LTR 1246(33)). Armonikų kilmę, pritaipimą Lietuvoje, regioninius savitumus, griežtą repertuarą savo knygoje nagrinėja Albertas Baika (1994).

Rašydamas šiuos straipsnelius, Slaviūnas naudojosi ir kitų rinkėjų užrašytais muzikavimo papročiais, instrumentų aprašymais, tautosaka. Antai armonikai skirtame rankraštyje jis pateikia sakmę apie į vilkduobę įkritusį muzikantą, pasakojimą apie instrumentų meistrą, vestuvių papročius ir vakarones, vaizdingų posakių (pvz., *Jau tampo lūpas – paleis armoniką!*, t. y. pradės rėkti, R-184, p. 4). Pasak folkloristo, grodami polkas, armonikininkai mėgdavę sudainuoti įvairias humoristines daineles, jo pateiktas ir ketureilis (R-184, p. 6). Įdomu, kad į plokšteles nebuvo įrašyta nė viena muzikanto dainuojama dainelė. Panašu, kad tai irgi galėjo nulemti įrašomų kūrinių atrankos komisija arba bendra Archyvo politika, nes tose dainelėse

dažnai pasitaikydavo obsceniškų motyvų. Kad ši tradicija gyvavo XX a. I pusėje ir šiandien tebegyvuoja, liudija tiek prieškario rinkiniai, tiek pastarųjų metų ekspedicijos (LTR 1246/57/, 7525/48/, 7506/52, 58/).

Šiandien belieka apgailestauti, kad į straipsnį neišaugo ir radijo laidos „Išdai ginė liaudies muzika“ tekstas. Čia pateikiama vertingų duomenų apie ne tokius „rimtus“ muzikos instrumentus – beržo tošį, alyvos, ievos lapą, kuriais buvo mėgdžiojami paukščių, gyvulių balsai ir kiti garsai norint prajuokinti, iškrėsti pokštą. Rumšių kaimo (Girkalnio vls., Raseinių aps.) muzikantas Šimėnas labai vertino tošelę: *vienos tošelės balsas menčiau skamba, bet kada mes sueinam bent keli, tai balso gražumu visas dūdas pralenkia* (R-183, p. 2). Pasak senojo muzikanto, kitados tokiomis piemenų muzikomis vakarones ir vestuves atgrieždavę. Straipsnelyje rašoma ir apie skambinimą dalgiu, pritarimą *boseliu* (pūsline), dainininkų išdai gas (R-183, p. 3, 4). Beje, iliustruodamas grojimą pūsline, Slaviūnas kaip pavyzdį pateikia kuršėniškio smuikininko Adomo Urbonavičiaus griežiamus kūrinius. Jų klausantis galima išgirsti lyg koki bumsėjimą, tačiau plokštelių knygoje parašyta, kad muzikantas groja ir kojiniu būgneliu. Taigi kyla klausimas: ar į plokšteles iš tiesų buvo įgrota pūsline, ar vis dėlto muzikantas sau pritarė kojiniu būgneliu, o Slaviūnas, pasinaudojęs panašiu skambesiu, klausytojams jį pateikė kaip pūslinę⁷?! Tikriausiai kaip tik dėl savo keistumo bei primityvumo šis instrumentas ir sudomino mokslininką, kuris jam paskyrė vieną iš nedaugelio savo instrumentologinių straipsnių (Slaviūnas-Slavinskas 1939a).

Kauno radiofonui Slaviūnas buvo parengęs ir laidą „Tautinių instrumentų muzika“, kurioje gana išsamiai apibūdino *ragus, skudučius, lamzdelį, Sekminių ragelį ir ožragį*⁸, pristatė atlikėjus, demonstravo šių instrumentų įrašus (R-197, p. 1–4).

Liaudies muzikos tautiškumo klausimais

Akivaizdu, kad Zenonui Slaviūnui visada rūpėjo, kokią muziką galima vadinti lietuvių tautos muzika, kurie Lietuvoje populiarūs liaudies muzikos instrumentai gali būti laikomi tautiniais. 1937 m. „Naujojoje Romuvoje“ jis išspausdino straipsnį „Lietuvių tautos muzika“, kuriame lietuvių vokalinių ir instrumentinių melodijų bruožus lygina su kitų tautų analogiškais reiškiniiais. Lietuvių instrumentinę muziką jis skirsto į daugiau ar mažiau savitą, pabrėždamas skudučių, ragų ir kanklių repertuaro senumą ir originalumą. Jis teigia, kad instrumentu atliekama muzika yra ne mažiau svarbi nei pats instrumentas. Slaviūnas kritikuoja tuos etnologus, kurie rašo apie skirtingų tautų muzikos instrumentų panašumą, visai neatsižvelgdami į jais grojamas melodijas. Iš čia, jo manymu, išplaukia tokie

⁷ Kadangi niekur nepateikiama antrojo muzikanto, kuris turėtų groti pūsline, pavardė, o Slaviūno straipsnyje „Lankas – pirmą kartą lietuvių liaudies muzikos instrumentas“ neužsimenama apie šiuo instrumentu grojusį muzikantą ar įrašus, tai vis dėlto atrodytų, kad smuikininkas griežė pats sau pritardamas kojiniu būgneliu.

⁸ Laidoje galbūt buvo kalbėta ir apie šiaurės rytų kankles, tačiau rankraštyje ši teksto dalis yra išbraukta (R-197, p. 2).

nesusipratimai, kaip teorija, jog lietuvių kanklės yra rusiškas instrumentas ir pan.⁹ Perskaičius šį straipsnį, peršasi mintis, kad tai yra vienas pirmųjų Zenono Slaviūno bandymų kalbėti apie instrumentinę muziką. Nors straipsnis buvo išspausdintas tais pačiais metais kaip ir studija „Lietuvių kanklės“, bet iš skelbiamos medžiagos ir minčių dėstymo matyti, kad jis turėjęs būti parašytas gerokai anksčiau.

Tą pačią problematiką Slaviūnas kur kas plačiau ir nuodugniau gvildeno 1939 m. taip pat „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtoje publikacijoje „Lietuvių liaudies muzikos instrumentų tautiškumo klausimu“. Straipsnio pradžioje jis išsikelia klausimus: kurie lietuvių liaudies instrumentai laikytini tautiniais? kiek savita yra išlikusi liaudies instrumentinė muzika? kaip iš to išplaukiančios išvados turi veikti ateities darbus? Mėgindamas į juos atsakyti, mokslininkas išskiria dvi temas: pirmoji – muzika, antroji – instrumentai. Nagrinėdamas instrumentinės muzikos tautiškumo klausimą, jis nusistato kriterijus: 1) autentiškumas, 2) senoviškumas (pasak Slaviūno, *senosios kultūrinės studijos kūryba*), 3) originalumas, 4) instrumentinis stilius. Pritaikęs šiuos kriterijus visai jam žinomai instrumentologinei medžiagai, instrumentinę muziką suskirsto į tris tipus (žanrus).

Aptardamas *sutartinių principų paremtą muziką*, grojamą skudučiais, kanklėmis ir trimitais, jis konstatuoja: kadangi, turimomis žiniomis, panašios muzikos kitur Europoje nerasta¹⁰, tai *šiuo principu sudarytą muziką tenka laikyti lietuviška ir tautiška* (Slaviūnas-Slavinskas 1939: 35). *Improvizacinio charakterio ožragiu*, skerdžiaus trimitu, įvairiomis švilpynėmis atliekamą muziką taip pat laiko įdomia ir originalia, bet reziumuodamas atsargiai pažymi, kad, nesant gausių pavyzdžių, sunku kalbėti apie jos lietuviškumą. *Šokių bei „svetimos“ formos muzika*¹¹, grojama įvairiomis švilpynėmis, smuikais, armonikomis, cimbolais, pasak Slaviūno, maža teturi originalumo, bet pabrėžia, kad etnografiniu požiūriu ši medžiaga taip pat yra verta dėmesio.

Aptardamas instrumentus, Slaviūnas išplečia pirmojoje publikacijoje išsakytas mintis apie vienodą instrumento ir juo atliekamos muzikos reikšmę. Jis mano, kad tyrimas tik tada bus visavertis, kai kartu bus tiriama abu šie aspektai. Besiremdamas tais pačiais kriterijais, kurie buvo pritaikyti melodijoms, jis pažymi, kad čia nebus kalbama apie aiškiai svetimos kilmės ir pobūdžio instrumentus (Labanoro dūda, monochordą, cimbulus, smuiką ir kt.). Tikrais tautiniais lietuvių instrumentais Slaviūnas laiko *kankles* ir kolektyvinius pučiamuosius – *skudučius*, *ragus* ir *daudytes*. Jo nuomone, savo forma ir konstrukcija lietuviškomis tautinėmis laikytinos *pirminės*

⁹ Čia Slaviūnas turi galvoje rusų etnografo Aleksandro Faminco teoriją (Фаминцын 1890), kurią jis kritikuoja ir studijoje „Lietuvių kanklės“.

¹⁰ R. Šimonytė-Žarskienė, išanalizavusi ir palyginusi lietuvių, komių ir rusų skudučių tipo instrumentų repertuarą, nustatė minėtų šiaurės rytų Europos tautų atliekamų kūrinių panašumus ir skirtumus (Šimonytė-Žarskienė 2000). Pirmasis šių instrumentų konstrukcijos panašumus, aprašydamas Sovietų Sąjungos tautų liaudies muzikos instrumentus, pastebėjo rusų etnomuzikologas Konstantinas Vertkovas (Вертков [и др.] 1969: 5–23).

¹¹ Slaviūnas plačiau nepaaiškina, ką turėtų reikšti jo vartojamas terminas „svetimos“ formos muzika. Iš teksto atrodytų, kad jis turi galvoje XIX a. viduryje–II pusėje į Lietuvą atėjusią europietišką šokių ir maršų muziką.

kanklės. Taip pat pagrįstai mano, kad skudučiai ir trimitai originalūs ne savo forma, o tuo, kad jie sudaro neišskiriamą kompleksą.

Ypač vertingos Zenono Slaviūno pastabos apie instrumentų modifikavimą bei tobulinimą. Akivaizdu, kad prieškario Lietuvoje buvo gana drąsiai elgiamasi gaminant naujoviškus liaudies instrumentus, todėl mokslininkas jautė pareigą išsakyti savo nuomonę ir pakreipti šiuos procesus tinkama linkme. Kritikuodamas skudučių jungimą į vieną instrumentą *à la* Pano fleita arba lūpinė armonikėlė, pagrįstai nurodo, kad tada skudučiai netenka etninių bruožų. Kanklių tobulintojams bando išaiškinti, jog kankles bus galima laikyti tautinėmis tada, *kai jų forma ir stilius atitiks tradicinius mūsų tautos kanklių ypatumus* (Slaviūnas-Slavinskas 1939: 37). Tiek tobulinant instrumentus, tiek kuriant jiems naują repertuarą, pataria atsižvelgti į senąją liaudies kūrybą, remtis autentiška medžiaga. Šias Slaviūno idėjas, nagrinėdami lietuvių etninių instrumentų tobulinimo klausimus, aprašydami pačius instrumentus, jais atliekamą repertuarą, savo darbuose plėtojo Pranas Stepulis (1955: 27–45), Algirdas Vyžintas (1975: 30–38), Marija Baltrėnienė (1980a), Vladas Bartusevičius (1983: 76–170).

Etnoinstrumentologinės studijos

1939 m. pasirodė dar vienas Zenono Slaviūno instrumentologinis straipsnis „Lankas¹² – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas“. Šį straipsnį galima laikyti netgi nedidele moksline studija, nes jame medžiaga dėstoma metodiškai ir sistemingai. Pavadinęs *lanką* vienu primityviausių lietuvių instrumentų, jis išskiria du šio instrumento tipus¹³, apibūdina jų konstrukciją, grojimo būdus, gamybą, nagrinėja terminiją, santykį su kitų tautų instrumentais. Jis mano, kad pirmojo tipo instrumentą į mūsų šalį Pirmojo pasaulinio karo metais galėjo atnešti vokiečiai, nes jis labai artimas vokiečių *bumbasui* ir prancūzų *basse de Flandre*. Aptardamas šio instrumento Lietuvoje pavadinimus, jis gilinasi į suvalkietišką *dambra* ir lygina su kirgizų *dombra* (*dumbra*), pastebėdamas ir pačių instrumentų giminingumą. Pasak jo, muzikos lankas turėjęs būti paplitęs visoje Lietuvoje. Zenono Slaviūno duomenimis savo darbuose rėmėsi ir juos papildė Jonas Švedas, išsamiai aprašęs žemaičių *lankelį*, *lanką su pūsle* (Švedas 1978: 132, 133), ir Marija Baltrėnienė, pateikdama naujų žinių apie *pūslinės* naudojimą Suvalkijoje (Baltrėnienė 1980a: 52–54).

Daug dėmesio Slaviūnas skiria lietuvių muzikinio lanko lyginimui su kitų pasaulio tautų, ypač pirmykščių, šio tipo instrumentais. Paaiškėja, kad nors visame

¹² Nežinodamas, kaip šis instrumentas dažniausiai yra vadinamas, Slaviūnas nusprendžia jį pavadinti *lanku*, pasiremdamas tuo, kad siaurės žemaičiai jį vadino *lankeliu*. M. Baltrėnienė šį instrumentą vadina *pūsline* (Baltrėnienė 1980a: 52–54). Ji pažymi, kad „pūslinės terminas, atrodo, bus pasidarytas, tačiau jis geriausiai nusako instrumento esmę <...>“ (Baltrėnienė 1980: 58). Šis terminas, kaip sunormintas instrumento pavadinimas, vartojamas ir lietuvių liaudies muzikos instrumentų žinyne (Baltrėnienė, Apanavičius 1991: 65–67).

¹³ Slaviūnas pirmuoju tipu laiko lanką su stryku, t. y. kai per įtemptą virvelę braukoma lankele formos stryku, o antruoju – lanką be stryko, kai braukoma rantuota lazdele (Slaviūnas-Slavinskas 1939a: 526). M. Baltrėnienė ir R. Apanavičius šio instrumento neklasifikuoja (Baltrėnienė, Apanavičius 1991: 65–67).

pasaulyje galima rasti panašios konstrukcijos instrumentų, bet tik Lietuvoje naudojamas gyvulio pūslės rezonatorius. Kaip tik šį faktą mokslininkas laiko šio instrumento svarbiausiu lietuviškuoju savitumu. Neabejodamas dėl muzikinio lanko se- numo, mokslininkas kritikuoja Curto Sachso ir kitų autorių dirbtinokas instrumen- tų evoliucijos teorijas ir mano, kad daug svarbiau yra tai, jog *muzikos lankas paro- do žmogaus troškimą išrasti bei pritaikinti styginiams instrumentams rezonatorių* (Slaviūnas-Slavinskas 1939a: 531). Straipsnyje pateiktais duomenimis naudojosi, ko gero, visi po Slaviūno apie šį instrumentą rašę mokslininkai. M. Baltrėnienės nuomone, ši studija yra ypač svarbi šiandien, nes ji tėra beveik vienintelis rašytinis šaltinis apie seniai nebenaudojamą instrumentą (Baltrėnienė 1980: 27).

Reikšmingiausias ir didžiausias savo apimtimi Zenono Slaviūno instrumentolo- ginis darbas – 1937 m. „Tautosakos darbų“ III tome pasirodžiusi studija „Lietuvių kanklės“. Čia pirmą kartą plačiai ir sistemiškai nagrinėjamos kanklės, pateikiami iš fonografo plokštelių iššifruotų 35 melodijų pavyzdžiai, 45-ios kanklių ir kankli- ninkų nuotraukos. Studiją sudaro penki pagrindiniai skyriai, kuriuose gvildenami su senosiomis lietuvių kanklėmis (darbo pradžioje autorius atsiriboja nuo naujųjų, patobulintų instrumentų) susiję klausimai – kilmė, paplitimas, konstrukcija, deri- nimas, kankliavimo būdai, repertuaras. Mokslininkas aprašė muziejų eksponatus, pats apklausė pateikėjus ir surinko iš archyvų duomenis apie kanklininkus ir kan- kliavimą. Šios žinios yra labai vertingos, nes dalis eksponatų žuvo, o senieji kan- klininkai pamažu išmirė. Kad Slaviūnas buvo puikiai susipažinęs su Tautosakos archyvo rankraščiais, rodo skyrius apie kanklių motyvo panaudojimo dainose (dau- giausia – sutartinėse), pasakose, tikėjimų, susijusių su kanklių gamyba, magiška apsauga nuo mirties ir pan. tyrinėjimai ir palyginimai.

Studijoje daugiausia analizuojamos aukštaičių ir žemaičių kanklės. Suvalkiečių instrumentus mokslininkas laiko *naujesnės kultūrinės studijos reiškiniu* (Slavinskas 1937: 256), todėl vertina atsargiai. Čia pirmą kartą pateikiama ir tradicinių kanklių tipologija. Pagal stygų skaičių Slaviūnas kankles skirsto į tris grupes: pirmines (iki 7 stygų), paprastąsias (nuo 8 iki 12 stygų) ir sudėtingąsias (nuo 13 ir daugiau stygų). Į kanklių korpuso formą studijos autorius didesnio dėmesio nekreipia, nes, jo manymu, instrumento didumas ne visada priklauso nuo stygų skaičiaus. Deja, tokiai klasifika- cijai prieštarauja kankliavimo būdų ir repertuaro skirstymas. Šiuos aspektus Slaviū- nas nagrinėja jau regioniniu principu, t. y. analizuoja lietuvių etninių grupių – aukš- taičių, žemaičių ir suvalkiečių – skambinimo būdus ir repertuarą. R. Apanavičius, atsižvelgęs į Baltijos tautų kanklių konstrukciją bei kitus aspektus ir juos išnagrinėjęs, išskiria tris šio instrumento tipus, pažymėdamas, kad pirminiu jo modeliu galėjęs būti luotelis ar net žuvis (Apanavičius [ir kt.] 1994: 13–30). Kankliavimo tradiciją žemaičių devyniastygėmis ir kitomis kanklėmis aprašo M. Baltrėnienė-Gaščiauskaitė (1997). Šiaurės rytų aukštaičių, vakarų aukštaičių ir žemaičių bei suvalkiečių tradici- nį kankliavimą savo darbuose tiria Vida Palubinskienė (2001, 2007).

Analizuodamas lietuvių kankles, Zenonas Slaviūnas pažymi, kad tokius pačius instrumentus žino latviai, estai ir suomiai, todėl juos vadina *baltų-suomių tipo* kanklėmis ir pastebi, kad jos tarsi sudaro kelias tautas apimantį savotišką kultūrinį

reiškinį. Aptardamas kanklių kilmės klausimą, jis pagrįstai mano, kad kanklės, kaip ir kiti panašūs muzikos reiškiniai, gali atsirasti ne vienoje, bet skirtingose pasaulio vietose, o kalbininkų duomenys apie baltišką kanklių vardų kilmę ir *penkiastygių kanklių gausumas šiaurės ir rytų Lietuvoje rodytu, kad baltų-suomių kanklių kilmės vieta turėjo būti baltų (aisčių) gyvenamuose kraštuose <...>* (Slavinskas 1937: 291). Šias hipotezes savo darbuose plėtojo R. Apanavičius. Jo manymu, lietuvių, latvių, Baltijos finų ir šiaurės vakarų rusų kanklių tipo instrumentų kilmė yra neabejotinai baltiška. Taip pat jis pastebėjo, kad kanklių paplitimas sutampa su neolitinė Narvos kultūra ir ši arealą etnomuzikologiniu požiūriu pavadino „kanklių kultūra“ (Apanavičius 1992: 11–17).

Instrumentinės polifonijos tyrimai

Instrumentinę polifoniją Slaviūnas tyrė vokalinių sutartinių kontekste, laikydamas ją neatsiejama to paties muzikinio stiliaus dalimi. Nors trumpai apie skudučiais, ragais, daudytėmis grojamą *sutartinių principu paremtą muziką* mokslininkas rašė ir ankstesniuose darbuose, tačiau svarbiausios jo mintys paskelbtos trečiajame „Sutartinių“ tome (Slaviūnas 1959: 5–22)¹⁴ ir šiai temai skirtoje knygoje rusų kalba (Славюнас 1972: 50–54). Čia jis apibūdina pučiamas vokales sutartines ir grynai instrumentinę muziką, pažymi pagrindinius savitumus (pvz., kad vokalinių sutartinių žodžiai padėjo atlikėjams geriau prisiminti jų partijas, grynai instrumentinėje muzikoje vartojami tam tikri skiemenys, sutampantys su instrumentų vardais, ir kt.).

Skudučiais, daudytėmis (taip pat *kanklėmis, lamzdeliais, ožragiais*) grojamas vokales sutartines Slaviūnas vadina *instrumentinėmis sutartinėmis*. Nors tekste jis lyg ir skiria instrumentais atliekamas sutartines ir grynai instrumentinius kūrinius, bet apibendrinamas šias abi polifonijos rūšis vadina, kaip minėta, terminu – *instrumentinėmis sutartinėmis*. Dėl to kartais būna neaišku, apie kokio tipo polifoniją yra rašoma, pavyzdžiui, *instrumentinės sutartinės, grojamos skudučiais, daudytėmis ir trimitais, išskyrus kankles, atliekamos beveik taip pat, kaip ir vokalines* (Slaviūnas 1959: 19). Atrodytų, jog kalbama apie pučiamaisiais grojamas vokales sutartines, bet juk *trimitais*¹⁵ jos niekada nepūstos. 1972 m. darbe mokslininkas jau aiškiai skiria dvi *instrumentinių sutartinių* rūšis: *pučiamaisiais ir kanklėmis atliekamas vokales sutartines* ir *grynai instrumentines*, nusako jų skirtumus ir panašumus.

¹⁴ Skyriuje „Instrumentinės sutartinės“ (Slaviūnas 1959: 384–455) išspausdino 48-is skudučiais, aštuonis ragais ir keturis daudytėmis atliekamus kūrinius. Beje, paskutinių dviejų instrumentų repertuarą Slaviūnas skelbia skyrelyje „Trimitai, daudytės“, sudėdamas į vieną krūvą ragų polifoniją ir daudytėmis pučiamas sutartines.

¹⁵ Šiame darbe, taip pat jau minėtame straipsnyje „Lietuvių liaudies muzikos instrumentų tautiško klausimu“ (Slaviūnas-Slavinskas 1939) mokslininkas nežinia kodėl penkis medinius trimitus vadina tiesiog *trimitais* ir vengia A. Sabaliausko, J. Žilevičiaus, S. Paliulio vartoto termino *ragai*. Galbūt tai galima paaiškinti jo darbo Lietuvių tautosakos archyve įtaka; čia Slaviūnas į fonografo plokšteles įrašė Vabalninko ragų pūtėjų grojamus kūrinius, užrašė duomenis apie pačius muzikantus ir instrumentus. Vabalninkėnai savo instrumentus vadino *triūbomis* (LTR 927/1/), o filologas Slaviūnas šį žodį „išvertė“ į bendrinę kalbą ir pavadino *trimitais*. Beje, tiek ankstesniuose, tiek vėlesniuose darbuose *ragų* termino jis nevengia.

Zenono Slaviūno sugalvotą terminą *instrumentinės sutartinės* vartojo ir vėlesni XX a. II pusės tyrinėtojai (Vyžintas 1975; Antanavičius 1969; Juzeliūnas 1972; Baltrėnienė 1989 ir kt.). Tačiau pažymėtina, kad A. Sabaliauskas ir S. Paliulis aiškiai skyrė pučiamaisiais instrumentais atliekamas sutartines nuo „Untytės“, „Katės“, „Intako“ ir kitų specialių skudučių ir ragų kūrinių. Sabaliauskas grynai instrumentinius kūrinius vadino *skudučių / ragų kompozicijomis* (Sabaliauskas 1911: 13), o Paliulis – *specialiais skudučių / ragų kūrinių* (Paliulis 1959: 13–25). Jis netgi pabrėžia, kad specialaus skudučių bei ragų repertuaro kaimo žmonės sutartinėmis nevadino (Paliulis 1985: 123). Paliulis skudučiais dūduojamą repertuarą suskirstė į tris grupes: specialūs skudučių kūriniai, sutartinės, skudučiais pritariamai kiti kūriniai bei dainos (Paliulis 1959: 13). Šio straipsnio autorė savo monografijoje, tyrinėdama skudučiavimo tradiciją šiaurės rytų Europoje, vartoja Paliulio terminą *specialūs skudučių kūrinių*, ji išskiria tris lietuvių, komių ir rusų skudučių tipo instrumentų repertuaro klodus (gamtos garsų mėgdžiojimo kūrinių, vokalinės melodijos ir šokamieji kūrinių, vokaliniai-instrumentiniai kūrinių) (Šimonytė-Žarskienė 2003: 67–100).

Iš aptartų Zenono Slaviūno darbų aiškiai matyti, kad jį labiau domino vokalinių sutartinių instrumentinis atlikimas nei grynai instrumentinis repertuaro klotas. Jis atkreipia dėmesį į pagiedotų ir paskudučiuotų sutartinių intervalikos skirtumus, pagrįstai mano, kad ta pati sutartinė turėjo būti giedama ir pučiama ne kartu, o pakaitomis (Slaviūnas 1959: 22). Nagrinėdamas sutartinių kilmės klausimus, visuose darbuose Slaviūnas neabejodamas teigia, kad instrumentinės sutartinės kilusios iš vokalinių (ten pat: 20, 1969: 19, 20). Tačiau mokslininkas taip pat pastebi, kad *senovinė instrumentinė muzika (skudučių, daudyčių) yra dariusi poveikio tuščių tercijų įvirtinimui, triskambinei fanfarinių melodijų struktūrai ir atskirais atvejais galbūt pavienių sinkopinių grupių atsiradimui*, bet čia pat priduria, kad tas poveikis sutartinėms buvęs nežymus (R-227, p. 11). Šiai visuotinai pripažintai hipotezei paprieštaravo Paliulis, statistiškai pagrindęs paties Slaviūno išsakytą mintį apie daudyčių natūraliojo garsaileio įtaką giedamosioms sutartinėms, ir iškėlė idėją apie galimą ankstesnę instrumentinės (o ne vokalinės) muzikos atsiradimą (Paliulis 1984). Šią Stasio Paliulio hipotezę toliau plėtojo Austė Bareikytė-Nakienė (1999), vokalinių sutartinių ir instrumentinės polifonijos santykį gvildeno Daiva Račiūnaitė-Vyčininė (2000: 158–173).

Apžvelgus Zenono Slaviūno mokslinę veiklą ir etnoinstrumentologinį palikimą, matyti, kad ji skyla į du etapus, ribą tarp kurių būtų galima brėžti maždaug ties 1941 metais. Tautosaka ir jos rinkimu Slaviūnas susidomėjo dar studijuodamas universitete¹⁶. Tikriausiai tuo pat metu jį sudomino ir muzikos instrumentai, todėl spaudoje ragino juos rinkti ir aprašinėti, užrašyti griežiamą repertuarą. Būdamas įžvalgus ir racionalaus mąstymo, mokslininkas suprato būtinybę fiksuoti liaudies muziką ne tik natomis, bet ir garso įrašais. Šiandien galima teigti, kad neįkainojamos vertės XX a. I pusės lietuvių etninės muzikos įrašai, kurie tapo šaltiniu ne

¹⁶ Į Vytauto Didžiojo universitetą Slaviūnas įstojo 1927 m., bet dėl pinigų stygiaus studijas jam vis tekdavo nutraukti. Universitetą jis baigė tik 1942 m. (Skrodenis 2006: 9–11).

tik jam pačiam, bet ir daugeliui kitų lietuvių folkloristų ir etnomuzikologų, yra didžiulis Zenono Slaviūno nuopelnas. Jo dėka visa Lietuva galėjo išgirsti per Kauno radiofoną skambančią įvairių etnografinių regionų muziką. Pasak šio mokslininko veiklą bei darbus tyrusio S. Skrodenio, pokario metais radijo, o vėliau ir televizijos laidose Slaviūnas ne kartą kalbėjo apie sutartines ir kitas liaudies dainas, papročius, tautosakos vietą žmogaus gyvenime ir kitomis temomis (Skrodenis 2006: 13).

Sprendžiant iš instrumentinę muziką radijuje pristatančių rankraštinųjų tekstų, galima manyti, kad šiame straipsnyje aptartos radijo laidos buvo parengtos iki 1940 metų. Nors jaunas mokslininkas ir neišvengė kai kurių netikslumų ir prieštaravimų, bet medžiagą stengėsi pateikti sistemingai, gana taikliai apibūdino skudučių, ragų, lamzdelių, birbynių, kanklių, cimbolų, armonikos bei kitų instrumentų ir jais grojamos muzikos bruožus. Šiandien galima tik apgailestauti, kad rankraščiniai tekstai apie Zarasų krašto armoniką ir *išdaiginius* liaudies muzikos instrumentus, kuriuose panaudota archyvinė ir paties Slaviūno surinkta medžiaga, plačiau ir išsamiau apibūdinti instrumentai, neišaugo į rimtesnius straipsnius ir nebuvo publikuoti.

Savo samprotavimus apie lietuvių liaudies instrumentinę muziką Slaviūnas skelbė ir populiariojoje spaudoje. Čia jis analizavo dar Sabaliausko iškeltą (1911), prieškarinio Lietuvoje aktualią ir iki šiol tarptautinėse etnomuzikologų konferencijose ir straipsniuose (Bertleff 2006) analizuojamą liaudies muzikos ir muzikos instrumentų tautiškumo problematiką.

Būdamas kruopštus mokslininkas, Zenonas Slaviūnas išarė dar vieną šiame straipsnyje nepaminėtą vagą – sudarė 1935–1938 metų „Lietuvių etnografinės muzikos bibliografiją“, kurioje randame nemažai ir instrumentus aprašančių darbų (Slaviūnas 1938: 294–300). Tuo pat laikotarpiu jis parašė ir svarbiausius etnoinstrumentologinius darbus – „Lietuvių kanklės“ ir „Lankas – pirmąsias lietuvių muzikos instrumentas“. Šios studijos yra pirmieji moksliniai etnomuzikologiniai darbai – liaudies muzikos instrumentų tyrinėjimai, kuriuose ne vien aprašyti faktai, bet pateikti ir argumentuoti apibendrinimai. Akivaizdu, kad jis buvo gerai susipažinęs su ankstesniais tiek lietuvių, tiek užsienio liaudies muzikos tyrinėtojų (C. Sachso, A. Shaeffnerio, B. Ankermanno ir kt.) darbais.

„Lietuvių kanklės“ ir šiandien yra vertingas šaltinis, nes čia pirmą kartą kruopščiai ir nuosekliai susisteminta ir suklasifikuota paties Slaviūno surinkta ir rašytinių šaltinių medžiaga apie lietuvių kankles, nustatytas šio instrumento paplitimas Baltijos regione, atlikti lyginamieji lietuvių, latvių ir Baltijos finų kanklių tyrimai. Balys Sruoga, perskaitęs šį darbą, prilygino jį daktaro disertacijai (Skrodenis 2006: 15). Reikšmingiausiu XX a. I pusės darbu apie tradicinį kankliavimą Slaviūno studiją laiko ir šiuolaikiniai kanklių tyrinėtojai (Palubinskienė 2007: 17; Baltrėnienė 1980: 25, 26).

Kitame Zenono Slaviūno mokslinės veiklos etape, pokario ir vėlesniais metais, lietuvių etninės instrumentinės muzikos tyrimai pasitraukė į antrąją vietą. Visą dėmesį sutelkęs į sutartines, jis domėjosi ir pučiamaisiais bei kanklėmis grojama šio tipo muzika. Labiausiai mokslininką domino vokalinių sutartinių instrumentinis atlikimas, todėl savitės skudučių ir ragų polifonijos jis plačiau nenagrinėjo.

Jo įdiegtas skirtingus instrumentinės muzikos žanrus suniveliuojantis terminas *instrumentinės sutartinės* ir leitmotyvu daugelyje darbų skambanti hipotezė apie instrumentinių sutartinių kilmę iš vokalinių buvo įsigalėjusi ne vieno XX a. II pusės liaudies muzikos tyrinėtojo darbuose.

Apibendrinant norėtusi šios srities Zenono Slaviūno tyrimus palyginti su kito žymaus lietuvių folkloristo ir etnologo – Stasio Paliulio darbais. Abu jie lietuvių etninę instrumentinę muziką nagrinėjo pasitelkę etnologijos mokslo metodus, t. y. atsižvelgdami tiek į instrumento konstrukciją, tiek į atlikimo būdus, repertuarą, muzikavimo papročius. Paliulio parengta lietuvių liaudies pučiamųjų instrumentų antologija pasirodė tais pačiais metais (1959) kaip ir trečiasis „Sutartinių“ tomas ir joje buvo paskelbtas Paliulio surinktas visas tuo metu žinotas šiaurės rytų Lietuvos pučiamųjų instrumentų repertuaras, kruopščiai ir su meile aprašyta kiekviena skudučių ir ragų konstrukcijos detalė, instrumentų vardai ir jų lokaliniai skirtumai, atidžiai aprašytas repertuaras ir jo savitumai. Slaviūnas, nesileisdamas į smulkmenas, šią tradiciją aprašo sausoku moksliniu stiliumi, pažymėdamas jam svarbius momentus. Tačiau ne tik sutartines nagrinėjančiuose, bet ir kituose Zenono Slaviūno darbuose matyti platus jo, kaip mokslininko, akiratis – puikus mokslinės literatūros ir archyvinės medžiagos išmanymas ir valdymas, analitinis mąstymas. Tai jam leido kelti drąsias mokslines hipotezes, kurios buvo plėtojamos vėlesnių tyrinėtojų darbuose.

Išvados

1. Ižvelgtini du Zenono Slaviūno tautosakinės ir etnologinės veiklos etapai: pirmasis – iki 1941 metų, antrasis – nuo 1941 metų (karo, pokario ir okupacijos laikotarpiu).

2. Pirmajame etape Slaviūnas darbavosi iš karto keliuose darbuose: rinko lietuvių tautosaką ir užrašinėjo į fonografo plokšteles, rengė radijo laidas ir rašė straipsnius į populiariąją spaudą, publikavo svarbiausius etnoinstrumentologinius darbus. Studija „Lietuvių kanklės“ laikytina svarbiausiu tarpukario metų Slaviūno moksliniu darbu, todėl galima daryti išvadą, kad šiuo laikotarpiu daugiausia dėmesio jis skyrė ne sutartinėms ar kitoms liaudies dainoms, sakinėms tautosakos žanrams, papročiams, bet lietuvių etninių muzikos instrumentų tyrimams.

3. Antrajame etape mokslininkas atsidėjo jau vokalinių sutartinių nagrinėjimui. Instrumentinę polifoniją gvildeno šių tyrimų kontekste.

4. Slaviūnas pirmasis lietuvių etnomuzikologijoje nuosekliai ir išsamiai išnagrinėjo lietuvių tradicines kankles. Jo studijos „Lietuvių kanklės“ ir „Lankas – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas“ vertintini kaip pirmieji moksliniai etninės instrumentinės muzikos tyrinėjimai.

5. Profesionalumu pasižymintys Zenono Slaviūno etninės instrumentologijos darbai turėjo didelės įtakos XX a. II pusės etnomuzikologų ir etnologų veiklai. Jie tebėra svarbūs ir XXI a. pradžios mokslo tyrimams.

LITERATŪRA

- Antanavičius Juozas 1969. Profesinės polifonijos principų ir formų analogijos liaudies sutartinėse, *Liaudies kūryba*, [t.] I, p. 27–52.
- Apanavičius Romualdas 1992. *Baltų etnoinstrumentologija*, Kaunas.
- Apanavičius Romualdas [ir kt.] 1994. *Senosios kanklės ir kankliavimas*, Vilnius.
- Apanavičius Romualdas 1996. Ancient Balts According to Ethnoinstrumentological Data, *Journal of Indo-European Studies: The Indo-Europeanization of the Northern Europe*: Monograph, No. 17, p. 255–268.
- Baika Albertas 1994. *Kaimo armonikos*, Vilnius.
- Baltrėnienė Marija 1980. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, [t.] I, Vilnius.
- Baltrėnienė Marija 1980a. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, [t.] II, Vilnius.
- Baltrėnienė Marija 1989. Instrumentinių sutartinių genėzė, kn.: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*, Kaunas, p. 46–50.
- Baltrėnienė Marija, Apanavičius Romualdas 1991. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, Vilnius.
- Baltrėnienė-Gaščiūskaitė Marija 1997. *Devyniasstygės kanklės: Kankliavimo tradicijos ir dabartis*, Vilnius.
- Bareikytė-Nakienė Austė 1999. Daudyčių garsaeilio įtaka sutartinių derminei sandarai, *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 27–33.
- Bartusevičius Vladas 1983. *Liaudies meno baruose*, Vilnius.
- Bertleff Ingrid 2006. Can Musical Instruments Be National? The Symbolic Use of Musical Instruments in Vietnamese National Representation, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 66–76.
- Juzeliūnas Julius 1972. *Akordo sandaros klausimu*, Kaunas.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta 2003. *Suvalkijos dainos ir muzika. 1935–1939 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta 2004. *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta 2005. *Žemaitijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta 2005a. *Dzūkijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė, Vilnius.
- Paliulis Stasys 1959. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: Pučiamieji instrumentai*, sudarė ir paruošė Stasys Paliulis, Vilnius.
- Paliulis Stasys 1984. Daudyčių poveikis sutartinių muzikai, *Muzika*, Nr. 4, p. 87–95.
- Paliulis Stasys 1985. Apaščios apylinkių liaudies muzikantai, kn.: *Aš išdainavau visas daineles*, t. I, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius, p. 90–149.
- Palubinskienė-Tarnauskaitė Vida 2001. *Tradicinis kankliavimas: Istorija, metodika, repertuaras*, Vilnius.
- Palubinskienė Vida 2007. *Kanklės lietuvių etninėje kultūroje: tradicijos ir jų kaita (XIX a. II pusė–XXI a. pradžia)*: [Humanitarinių mokslų daktaro disertacijos rankraštis], Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Račiūnaitė-Vyčiniene Daiva 2000. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius.
- Sabalaiuskas Adolfas 1911. *Apie Žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus*, Vilnius.
- Sauka Leonardas 1969. Zenonas Slaviūnas – folkloristas: (Paminėjus 60 metų sukaktį), *Liaudies kūryba*, [t.] I, p. 320–330.
- Skrodenis Stasys 2006. Folkloristas Zenonas Slaviūnas, kn.: Zenonas Slaviūnas. *Raštai*, t. I: *Daugiabalsių lietuvių liaudies dainų – sutartinių tyrinėjimai*, Vilnius, p. 9–19.
- Slavinskas Zenonas 1933. Liaudies melodijos ir jų rinkimas, *Mūsų tautosaka*, [t.] VII, p. 126–136.
- Slavinskas Zenonas 1937. Lietuvių kanklės, *Tautosakos darbai*, [t.] III, p. 244–320.
- Slavinskas Zenonas 1937a. Lietuvių tautos muzika, *Naujoji Romuva*, Nr. 4-5 (314-315), saus. 27, p. 112, 113.
- Slaviūnas Zenonas 1938. Lietuvių etnografinės muzikos bibliografija, *Tautosakos darbai*, [t.] V, p. 281–300.

Slaviūnas-Slavinskas Zenonas 1939. Lietuvių liaudies muzikos instrumentų tautiškumo klausimu, *Naujoji Romuva*, Nr. 2 (515), saus. 15, p. 34–38.

Slaviūnas-Slavinskas Zenonas 1939a. Lankas – pirmykštis lietuvių muzikos instrumentas, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1 (21), p. 525–531.

Slaviūnas Zenonas 1959. *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, parengė Zenonas Slaviūnas, t. III, Vilnius.

Slaviūnas Zenonas 1969. Sutartinių daugiabalsiškumo tipai ir jų chronologijos problema, *Liaudies kūryba*, [t.] I, p. 9–27.

Stepulis Pranas 1955. *Kanklės*, Vilnius.

Šimonytė-Žarskienė Rūta 2000. Šiaurės rytų Europos tautų skudučių tipo instrumentų repertuaras, *Lietuvos muzikologija*, [t.] I, p. 129–140.

Šimonytė-Žarskienė Rūta 2001. Skudučiavimo ištakos, *Darbai ir Dienos*, Nr. 25, p. 39–70.

Šimonytė-Žarskienė Rūta 2003. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*, Vilnius.

Švedas Jonas 1978. *Teoriniai-metodiniai darbai, straipsniai, laiškai, amžininkų atsiminimai*, sudarė ir parengė Algirdas Vyžintas, Vilnius.

Vyžintas Algirdas 1975. *Skudučiai*, Vilnius.

Вертков К. [и др.] 1969. *Атлас музыкальных инструментов народов СССР*, Москва.

Славюнас З. 1972. *Сутартинес: Многоголосные песни литовского народа*, Ленинград.

Фаминцын А. С. 1890. *Гусли. Русский народный музыкальный инструментъ*, Санктпетербург.

SUTRUMPINIMAI

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno rinkinys.

R – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomas Zenono Slaviūno fondas.

ZENONAS SLAVIŪNAS AND THE LITHUANIAN ETHNIC INSTRUMENTAL MUSIC

RŪTA ŽARSKIENĖ

Summary

Zenonas Slaviūnas (1907–1973), one of the most prominent Lithuanian folklorists of the 20th century, is most famous thanks to his investigations of polyphonic songs *sutartinės*. However, the subject of this article is his research in ethnoinstrumentology and other activities and works related to Lithuanian ethnic instrumental music. In scholarly activities of Slaviūnas, two stages could be discerned, lasting until and after 1941. In the course of the first stage, Slaviūnas was simultaneously active in several areas: he collected Lithuanian folklore and recorded it onto shellac discs, edited radio broadcasts and wrote articles for the popular press. On the radio, Slaviūnas used to introduce the Lithuanian ethnic instruments (the multi-pipe whistles *skudučiai*, five wooden trumpets *ragai* ‘horns’, longitudinal pipe *lamzdelis*, zither type instrument *kanklės*, dulcimer, fiddle, accordion, etc.), illustrating the music that was performed on these instruments by use of his phonograph recordings. In the popular press, the researcher focused on the problem of national character of folk music and musical instruments, which was particularly relevant in the interwar Lithuania. During this period, Slaviūnas published his most important studies in ethnic instrumentology: “Lithuanian *kanklės*” (1937) and “Bow as the primitive Lithuanian musical instrument” (1939). He was the first in Lithuanian ethnomusicology to present a coherent and detailed study of the Lithuanian traditional *kanklės* and to describe the musical bow. The study on Lithuanian *kanklės* is the most important scientific work by Slaviūnas of the interwar period, therefore it is reasonable to conclude that in this time, he devoted most of his attention to investigations of Lithuanian ethnic musical instruments, rather than addressing himself to studies of *sutartinės* and other folksongs, or to folk narratives and customs.

Since 1941, in the course of the second period of his research activities, Slaviūnas devoted most of his attention to investigations of vocal *sutartinės*, addressing issues of instrumental polyphony against their background. He was particularly interested in instrumental performances of the vocal *sutartinės*; therefore he did not pay detailed attention to investigation of the specific polyphony of multi-pipe whistles and five wooden trumpets. Highly professional works in ethnic instrumentology by Slaviūnas considerably influenced the development of ethnomusicology and ethnology of the second half of the 20th century. They are still significant to the scholarly research of the beginning of the 21st century.

Gauta 2007-04-23

TAUTOSAKININKAS JURGIS DOVYDAITIS 100-ąsias gimimo metines pasitinkant

Andžela Jakubynienė

Šįmet spalio 19 dieną minėsime žymaus tautosakos rinkėjo Jurgio Dovydaičio 100-ąsias gimimo metines (1907–2001). Tautosakininkas gimė Runkių kaime, Marijampolės apskrityje. Mokslus pradėjo Višakio Rūdos pradžios mokykloje, juos tęsė (1918–1927) Kauno „Aušros“ gimnazijoje. 1927–1928 m. lankė Marijampolės pedagoginius kursus, juos baigęs, mokytojavo Alvito pradžios mokykloje. 1935 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą, kurį baigė 1939 m. Prasidėjus karui, Dovydaitis išvyko į Vilnių ir pradėjo studijuoti Vilniaus universitete. Jį baigė 1943 m. Nuo to laiko šis miestas tapo jo nuolatine gyvenimo vieta, čia jis atsidėjo tolesniam tautosakos rinkimui ir publikavimui.

Rinkti tautosaką Jurgis Dovydaitis pradėjo dar būdamas gimnazistas. Paragintas savo draugų, Jono Aisčio ir Petro Juodelio, surinktą medžiagą 1926 m. parodė profesorui Vincui Krėvei, ir šis jo veiklą įvertino itin teigiamai. Atsiminimuose Dovydaitis rašė: „Tai tikriausiai ir lėmė mano, kaip tautosakininko, tolesnį pasirinkimą. Galbūt ne vien tai. Tuoj po Velykų už surinktą medžiagą gavau tris šimtus litų. Supratau, jog tautosakos rinkimas – naudingas darbas ir atlyginamas kaip ir visi kiti.“¹

1929 m. Jurgis Dovydaitis parašė knygele „Tautosakos rinkėjo darbas“. Joje smulkiai aprašė tautosakos rinkimo būdus bei su jais susijusius sunkumus: „šis darbas yra nelengvas, nes, be geros sveikatos, stiprių nervų ir energijos, dar turi žmogus save prisiversti dirbti ir darbą pamėgti.“² Jonas Balys knygutę įvertino labai gerai, todėl jau 1930 m. profesorius Mykolas Biržiška pasiūlė Jurgiui Dovydaičiui sudaryti nedidelį dainų rinkinėlį mokiniams. Po metų išėjo jo užrašytos tautosakos rinkinys „Dainos“.

1960 m. tautosakininkas įsigijo „protingąją dėžutę“ – juostinį magnetofoną. Dėl nuolatinio magnetinių juostų trūkumo, jo manymu, ne tokių vertingų ar labai žinomų dainų įrašydavo po vieną du posmelius. Dėl tos pačios priežasties iš pradžių beveik visai neirašinėjo ir pasakojamųjų tekstų, tik jų dainuojamuosius intarpus. Kad ir kaip taupant juostas, jų susidarė daugiau nei 1200.

¹ *Vakarinės naujienos*, 1992, spal. 29, p. 3.

² Jurgis Dovydaitis. *Tautosakos rinkėjo darbas*, Kaunas, 1929.

Didžiausiu savo atradimu Dovydaitis laikė pasakas su dainuojamaisiais intarpais. Nors jis rinko visą tautosaką, bet šis žanras jam buvo išskirtinis ir tokių pasakų surinko nemažai. 1957 m. išeina pirmasis (kiti išėjo 1987, 1997, 2000) jo parengtas tautosakos rinkinys „Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais“.

Dar tais pačiais metais tautosakininkas išleido lietuvių pasakų rinkinį „Užburta karalystė“, vėliau pasirodė „Senelių pasakos“ (1972), „Vaikų dainų“ rinkinys (1980), „Paukšteliai gieda“ (1985) ir kt. O pasaka „Saulės vaiduotojas“, kurią Jurgis Dovydaitis užrašė 1955 m. Salake iš Jono Skurkos, susilaukė didžiulio susidomėjimo. Ji buvo išversta į keliolika slavų kalbų, taip pat į germanų, arabų, japonų kalbas. Dėl šios pasakos radimo autorystės tautosakininkas net bylinėjosi su viena rašytoja. Tik po septyniolikos metų „teismų, sveikatos graužaties ir nevilties“ tiesa buvo pasiekta.

Vėlesniais tautosakos rinkimo metais Dovydaitis pradėjo domėtis dainuojamosiomis mįslėmis. Šio žanro specialistai jas vertino atsargiai, todėl jam magėjo įrodyti, kad mįslės buvo menamos ne tik sakytiniu, bet ir vokaliniu būdu. Iš įrašų ir susirašinėjimo su pateikėjais matyti, kad tautosakininkas domėjosi kiekviena dainuojamosios mįslės atlikimo aplinkybe. Antai laiške Juzefa Ramanauskaitė atsako Jurgiui Dovydaičiui: „Dainuojamas mįsles, kaip ir kitą tautosaką, daugiausia išmokau iš namų. Tėvelis mums padainuodavo užmindamas mįsles, mes atsakydavom. <...> Susitikę kaimo vaikus ir taip vieni kitiems užmindavom, taip pat ir jaunimas. O ar jie buvo iš kitur tai girdėję, ar tik mus pamėgdžiojo, aš to negaliu tiksliai pasakyti...“

Jurgis Dovydaitis triūsė ir kalbotyros srityje. Didžiajam lietuvių kalbos žodynui užrašė apie 20 tūkstančių žodžių, parengė senosios Kabelių tarmės rinkinį „Paskutinė jotvingė“. 1952 m. nuvykęs į Vilniaus kraštą, Dovydaitis sutiko žmonių, jo manymu, tebekalbantių jotvingiškai: vietoj „d“ tardavo „g“. Jis buvo įsitikinęs, kad atrado išnykusią jotvingių tarmę, nors kalbininkai to nenorėjo pripažinti. Tautosakininkas dėl šio nepripažinimo jautė didelę nuoskaudą. Vis dėlto dalį šių tyrimų medžiagos jam pavyko paskelbti „Kalbotyroje“ (1978). Šis darbas dar nebaigtas tirti, nes medžiagos, pasak rinkėjo, sukaupta apie penkis kilogramus.

Jurgis Dovydaitis užrašo tautosaką iš Palubeckytės

Fotografavo J. Dovydaitis 1932 m. (LTRFt 321)

Jurgis Dovydaitis įrašo tautosaką
iš Genovaitės Stepkovičienės ir jos dukros Onos Čereškevičienės 1980 m. (LTRFt 3318)

Jurgis Dovydaitis suprato renkamos tautosakos mokslinę vertę, todėl tiek iš savęs, tiek iš kitų reikalavo aiškumo ir didelio tikslumo. Jau minėtajame „Tautosakos rinkėjo darbe“ jis rašė, kad būtina užrašyti ne tik pateikėjo gimimo datą, jo gyvenamąją bei kilmės vietą, bet ir dainos, pasakos ar sakinės išmokymo istoriją. Dažnai primindavo, kad kuo daugiau prie dainos yra pastabų, tuo ji svarbesnė. Paties Dovydaičio užrašytos pastabos labai pravarčios šių dienų tautosakos rinkėjams, pavyzdžiui, kodėl jo nepriėmė į vieną ar kitą trobą, kokiu metu pataikė ateiti pas pateikėją: per šienapjūtę, rugiapjūtę, šventes, kaip pavyko prikaltinti žmones dainuoti, kokia jų emocinė būsena ir panašiai.

Išmaišęs visą Lietuvą, neaplenkdamas Baltarusijos ir Lenkijos lietuviškų kraštų, šis žmogus surinko neįkainojamos vertės ir dydžio tautosakos archyvą. Jame tautosakos vienetai skaičiuojami šešiaženkliais skaičiais. Archyvas saugomas Lietuvos literatūros ir tautosakos institute, įvairių Vilniaus bibliotekų fonduose.

Apie uolius tautosakininko rinkimo metodus ir buvimą visur, kur tik pasisuksi, sklandė įvairių legendų. Muzikologė Zita Kelmickaitė yra pasakojusi: „Manęs studentai klausia: „Kas tas Dovydaitis? Gal policininkas? Nes kur pasisuksi, ten, sako, „Jurgis Dovydaitis jau buvo“. Aš jiems paaiškinau, kad tas žmogus buvo vi-soj Lietuvoj. „Tai kiek jam metų, kad jis pabuvojęs ir prieš karą, ir po karo?“³

Jurgis Dovydaitis visada gebėjo rasti pateikėjų, užmegzti ir palaikyti su jais ryšį. Jie bendraudavo daugelį metų, su kai kuriais iš jų susirašinėdavo. Tautosakininkas

³ *Vakarinės naujienos*, 1992, spal. 29, p. 3.

buvo įsitikinęs, kad per pirmą ar antrą apsilankymą žmonės pasako ne viską – užmiršta, nedrįsta. Todėl vienas iš jo rinkimo metodų buvo aplankyti pateikėjus po keleto metų. Iš garso įrašų knygų matyti, kad iš tų pačių žmonių tautosaka užrašyta po penkerių, dešimties ar daugiau metų. Ir vis kitokia. Draugų tarp pateikėjų Dovydaitis turėjo visur. Išvažiavęs į vieną Lietuvos kraštą, po savaitės jis jau būdavo kitame. Neatsitiktinai laiškuose save vadindavo „Pakeleiviu“.

Pradėjęs rinkti tautosaką šešiolikos metų, Dovydaitis ją rinko ir tvarkė beveik iki pat mirties. Sukaupu turtu – tautosakos archyvu – jis labai rūpinosi ir didžiavo. Pateikėjai J. Ramanauskaitei rašė: „Jei neturėčiau savo menkojo pomėgio – rankraštyno – man būtų labai liūdna...“ Pradėjęs silpnėti sveikatai, susirūpino jo saugumu ir išlikimu. Viename interviu 1995 m. daug kartų užsimena apie šį rūpestį: „Norėčiau, kad nepražūtų mano rankraštynas.“ Todėl 1998 m. didžiąją dalį sukauptos tautosakos padovanoja Lietuvos literatūros ir tautosakos institutui. Čia saugoma 350 tautosakos sąsiuvinų, 45 stambūs teminiai rinkiniai, 1243 magnetinės juostos, kuriose užfiksuota per 100 tūkstančių įvairių žanrų tautosakos kūrinių, 800 fotojuostelių, nuotraukų, didelis pluoštas Broniaus Uginčiaus šifruotų melodijų.

Taigi drąsiai galima sakyti, kad Jurgis Dovydaitis surinko didžiausią Lietuvoje asmeninį tautosakos archyvą. Tie skaičiai tokie stulbinami, jog sunku patikėti šio žmogaus begaline kantrybe ir entuziazmu. Manychiau, jog tautosakos rinkimas Dovydaičiui buvo ne tik darbas, bet ir gyvenimo būdas. Jo žodžiais tariant, „Reikia mokėti kantriai užrašyti, reikia mokėti rasti žmogų. Didžiausio atkaklumo ir atsidavimo tautosakai reikia“⁴.

⁴ *Diena*, 1995, gruodž. 29, p. 9.

IŠ JURGIO DOVYDAIČIO IR JUZEFOS RAMANAUSKAITĖS SUSIRAŠINĖJIMO

Bendravimas laiškais su pateikėjais⁵ buvo vienas iš Jurgio Dovydaičio tautosakos rinkimo metodų. Kai kuriuos pateikėjus jis prikalbino pačius užrašinėti tautosaką: tiek prisiminius savąją, tiek išgirdus iš kitų. Dovydaitis tvirtai tikėjo, kad geriausias tautosakos rinkėjas yra tas, kuris mokamą medžiagą užrašo pats. Tokie, anot jo, „talkininkai“ buvo didelė parama renkant tautosaką, Dovydaitis nuolat laiškais palaikė su jais ryšį: patarė, kaip užrašyti tautosakinę medžiagą, į ką atkreipti dėmesį, ir vis ragino rašyti, rašyti, rašyti...

Atsiųstą tautosaką jis kruopščiai tikrino. Antai laiške J. Ramanauskaitėi rašo: „Dar kartą savo ranka patvirtinkite, ar tikrai žemaičiuose taip ‘apnešė adatą apie trobą’“. Radęs ypač įdomios medžiagos, ją įrašydavo į magnetinę juostą. Laiškuose tautosakininkas ne tik ragino rašyti, bet ir dalijosi kelionių po Lietuvą išpuščiais, aprašė savo rankraštyno tvarkymo darbus, tautosakinės medžiagos publikavimą ir kitą mokslinę veiklą. Sprendė, kiek galėjo, ir pateikėjų asmenines problemas. Tokių talkininkų Dovydaitis turėjo visą pulkelį: Eleonora Bručienė, Eleonora Balčiūnienė, Brigita Dadurienė, J. Jastruminskienė ir daugelis kitų.

Viena jų buvo ir Juzefa Ramanauskaitė (g. 1916 m. Pakalniškių k., Kražių vls., Raseinių aps.). Jos ir Dovydaičio laišakai buvo rasti peržiūrint Institutui dovanotąjį archyvą. Su šia moterimi tautosakininkas susipažino lankydamasis Kražiuose 1974 m., tuokart iš jos užrašė arti 60 giesmių. Nuo to laiko ir prasidėjo jų susirašinėjimas, trukęs net 20 metų (paskutinis laiškas datuotas 1994 09 20). Per tokį ilgą laiką susidarė nemažas pluoštas laiškų, daugiau nei 90. Dovydaitis labai džiaugėsi atradęs šią pateikėją, daugelyje laiškų rašo: „Džiaugiuosi Jus susitikęs ir nebenoriu taip greit paleisti, kaip gal jau norite.“ J. Ramanauskaitė jam atsiuntė šešis sąsiuvinius užrašytos tautosakos (ji taip pat saugoma Instituto Rankraštyne). Padedant Dovydaičiui, ši medžiaga („Kakarykaltinio aidai“) buvo išleista 1996 m. J. Ramanauskaitės garso įrašų yra daugiau kaip 300. Tai tikra Kražių šviesuolė, jaunystės laikais dalyvavusi pavasarininkų veikloje, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, aktyviai įsitraukusi į krašto atkūrimo darbus. Nuo pat jaunystės rinkusi knygas, tarp jų ir tautosakines, ir nemažai jų sukaupti, Jurgio Dovydaičio paraginta visas jas atidavė vienai Vilniaus bibliotekai.

Publikacijoje pateikiama dešimt Juzefos Ramanauskaitės ir Jurgio Dovydaičio laiškų, rašytų 1975–1980 m. Šiuo laikotarpiu pateikėja užrašė ir atsiuntė beveik visą jai žinomą tautosaką, todėl laiškuose ji dažniausiai teiraujasi tautosakos užrašymo dalykų, taip pat domisi Dovydaičio tautosakine bei moksline veikla.

⁵ Didžioji dalis Jurgio Dovydaičio korespondencijos yra saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Pluoštelis laiškų iš tautosakininko ir Eleonoros Balčiūnienės susirašinėjimo jau buvo skelbta Irenos Žilienės (žr. *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), 2004, p. 264–278).

Gerb. Dovydaiti,

kaip begyvenate, kaip sveikata? Išmušė valanda pradėti rūpintis apie „magaryčias“. Jau turiu šiek tiek atsiminusi, reikia rašyti į knygą. Prieš pradėdama dar paaiškinimo prašau. Pav., sako: nenurašyti iš knygų⁶. Iš knygų nurašyti gali tik vaikai, bet kaip patikrinti, kad tokio dalyko niekur nėra parašyta? Ką aš rašysiu, beveik viskas bus iš mano tėvelio pasakojimų (jis gimęs 1865 m.), pav., iš ūkininkų priežodžiai. Jų pilni kalendoriai būdavo, o kur man pasakodavo, ar jie buvo, ar ne – aš nežinau. Ir taip gali išeiti meškos paslauga.

Aš išmokau dar vaikystėj iš žodinės kalbos šias dainas: „Oi jūs dainos mūs aukštinės“ <...> arba „Aš užgimiau prasčiokėlis“ <...>, o juk jos yra rašytos mūsų brančiųjų rašytojų. O gal klystu?

Ir dar. Yra pasakų ar priežodžių ar tai rašytų, ar jau pasakojamų (pav., per radiją), bet skirtingai, kaip aš žinau. Pav., pasaka „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“, aš skirtingai žinau, kaip ji dabar pasakojama (nors jos nerašysiu, per dažnai ji minima).

Na, ir dar vienas. Per daug jau liaudiški išsireiškimai, pav., „Barbė devyndarbė: šiko, myžo, skydras rinko“. Arba vyriškų organų pavadinimai liaudyje: ar juos pakeisti kultūringesniais žodžiais, ar jau taip tiesiai ir rašyti?

Ar rašyti gramatikos taisyklėmis, ar liaudiška tarme?

Laukiu į tai paaiškinimo ir pradėsiu darbą. <...>

Jūsų laiškas „Komunistinio žodžio“ redakcijai buvo išspausdintas, ir paimtas sviedinys, kur Jūs matėte. Ir pas kitą mano kaimyną rado dar du tokius sviedinius. Išvežė milicija. Ačiū už rūpestingumą. Dabar saugūs nuo pavojaus.

Pirmiausia rašysiu papročius ir apie vaiduoklius.

[1975 11 14]

[Kražiai]

[J. Ramanauskaitė]

„Ką aš rašysiu, beveik viskas bus iš tėvelio pasakojimų“

Iš J. Ramanauskaitės laiško

Malonioji Ramanauskaite,

kai taip parašei – tik džiaugiuosi Jus sutikęs ir jau, matyt, greit Jūsų nebepaleisiu.

Pradedu paeiliui. Tik dabar parašiau laišką vienon mokyklon, kur veik visa tautosaka suklastota: pavardės nurašyta iš debesų, o dainos – iš knygų. Tai įvykdytas „tautosakos rinkimo planas“, skiriamas mokykloms iš anksto kaipo planas. Šiomet patikrinau tris tokių mokyklų rinkinius ir visur tas pats: nurašo iš knygų, o pavardes pridėda neva vietines. Tokie dalykai yra jau gal 50 metų: kas tik nenori rinkti – vis nurašo iš knygų, arba, kitaip sakant, „tautosaką renka bibliotekoje“. Visokių juokų ir graudulių iš „privalomos tautosakos rinkimo“.

⁶ Pabraukta ar kitaip išskirta pačių susirašinėtojų – A. J.

Tad galiu pasakyti, jog pirmasis atsilankymas Kražiuose jau yra lemtingas: radau nuoširdžių pateikėjų, užrašiau gražių dalykų iš tikrų kūrėjų. O dabar štai ir talkininkė J. Ramanauskaitė, tikra šio baro dalyvė. Jos tėvelis GALVOTAS ŽMOGUS: jis daug stebėjo, įsiminė, pasakojo, dukra įsiminė, irgi domėjosi šia kūryba, rinko knygas, jas reikiamai saugojo ir išsaugojus perteikė mokslo įstaigai saugoti toliau, o dabar, sutikus tautosakos rinkėją, v i s a, k a g i r d ė j o, k a m a t ė, a p r a š y s. AČIŪ JAI TARIU IR KAIP MENKUTIS ŠIO BARO DALYVIS, O TAIP PAT MILIJONŲ VARDU, KURIE ŠIĄ MEDŽIAGĄ SKAITYS.

Taip ir dar kartą taip: RAŠYKITE VISA, KĄ TĖVELIS PASAKOJO, visai pamiršę, ar tie dalykai jau spausdinti, ar ne. Esu tikras, jog tėvelis priežodžių tikrai iš knygų neskaitė. Jūsų tėvelis, kaip ir kiekvienas patyręs žmogus, ėjo savo keliu, savo išmintimi, pažiūra bei nuomone. TĄ VISKĄ IR SURAŠYKITE. Taip pat surašykite ir VISAS SAVO MOKĖTAS DAINAS, PASAKAS, MĮSLES... nežiūrint, kur jos būtų beišmoktos. Rašote, [kad] Maironio dainą „Oi dainos jūs auksinės“ ir daugiau poetų dainuoja liaudis. Vienus jų labiau pamėgo, kitus visai nepamatė. Svarbu ir tas, kiek kurio poeto dainų liaudis dainuoja. Na, o ir melodiją Maironio dainoms liaudis pritaikė vis savą. Labai pamėgo ir Vienažindį, o kaip įvairia gaida jį dainuoja...

Tad ką mokate iš liaudies poezijos – VISA SURAŠYKITE, tik vis pažymėkite, kokia proga dainavote. Kuo daugiau prie dainos pastabų, tuo ji svarbesnė. <...>

Ir „DVYLIKA BROLIŲ JUODVARNIAIS LAKSTANČIŲ“ RAŠYK SKIRTINGAI, KAIP IŠMOKAI, KAIP JĄ ŽINAI. PATARLES, MĮSLES, POSAKIUS RAŠYK KAIP MOKI, KAIP SAKEI, KAIP GIRDĖJAI. Tad vis rašyk ir iki galo NIEKO NEKEISDAMA, NETRUMPINDAMA, NIČNIEKO NEKEISDAMA. Pakeisi, pagražinsi – PAGADINSI. Taip ir „vyriškų organų pavadinimai liaudyje... taip tiesiai ir rašyti“, būtinai kiek galint liaudiška tarpe.

Berods palikau „Tautosakos rinkimo vadovą“, o jei ne, tai dar pasiunčiu naujesnių. Džiugu, jog pirmiausia rašysį papročius ir vaiduoklius, JŲ KAIP TIK MAŽIAUSIA SURINKTA. <...>

Būčiau labai dėkingas, jei atsiųstute minėtą „Komunistinio žodžio“ numerį su mano išspausdintu laiškeliu apie tuos daiktelius, kurių pavojaus kaimynai nesuprato...

Tad gražios sėkmės. Prisipažinsiu, jog tokių ištikimų talkininkų, protingai padedančių rinkti tautosaką, turiu labai mažą. Jiems suskaityti pakanka ir abiejų rankų pirštų... Nors žada tūkstančiai. Bene minėjau, jog keletas jų jau mirė, o jų medžiaga amžina. Ar siunčiau Jums „KRAŠTOTYRĄ“ 1971 m.? „LIAUDIES KŪRYBA“ II tome ten tokių porą paminiu. Viena iš jų atmintina tuo, jog metus laiko kaliau [i] galvą, kol įkaliau, kad viskas užrašinėtina. Bet kai įkaliau – suprato ir dabar jau rašo aštuntą šimtą puslapių... Tad ir Tamsta, prirašiusi vieną gautąjį sąsiuvinėlį, tuojau atsiųsk – įvertinsiu. TIK JĮ SIŪSK REGISTRUOTĄ. Tada bus maloniaus ir toliau užrašinėti.

Dabar visas laisvas valandas perrašinėju juodraštyno lobius. Taip šiomet perrašiau apie 50-tąją jo dalelę – 1000 psl... Man visi pataria kiek galima perrašinėti tą,

ko kiti vargiai teįstengs. Tad rinkimą jau pasitikiu jau ir protingiesiems padėjėjams, kur ir Jūsų rinkinius gal taip skelbs: „užrašė J. Ramanauskaitė Kražiuose. Iš J. Dovydaičio rankraštyno.“

Kaip minėjau, rašykite TIK RAŠALU, JOKIU BŪDU NE TUŠINUKU, kuris greit, per 4–5 metus, išgaruoja ir raštas pabąla... Tarp kūrinių palikite porą eilučių tuščių. Patarles, mįsles, posakius kiekvieną rašykite vis iš naujos eilutės. Dainas rašant nerašykite viršų „Daina“, nes dainos pavadinimu eina tik jos pirmoji eilutė. Jei tėvelis, sakydamas kokią pasaką, ją ir pavadindavo, tai parašykite ir tą pavadinimą.

Tad tuo kartu tiek. Lauksiu „pirmosios kregždutės“.

Linkėjimai maniesiems bičiuliams padėjėjams – Jastrumskienei ir kitiems.

Vilnius,
[19]75. 11. 17

Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti,

šiaip taip su „magaryčiomis“ skubu. Prašau patikrinkite ir man praneškite su smulkia kritika.

Norėčiau dar vieną tokį sąsiuvinį iki Velykų sutvarkyti. Atėjus pavasariui, nebus kada nei pagalvoti. Viską nuspelkia kasdieniniai pragyvenimo rūpesčiai. Dabar daugiau bus apie vaiduoklius. Pakol negausiu iš Jūsų atsakymo, susilaikysiu rašyti, nes gal negerai rašau. Juodraščių pas mane nelieka, nes jų ir nerašau.

Atleiskit, nors ir pavėluotai, siunčiu tą iš laikraščio žinutę.

Turiu pažymėti, kad rašymo būdą laikiausi Gerb. Dovydaičio patartim: „...ką matei, ką girdėjai, ką išgyvenai, tą ir rašyk...“ Taip darysiu ir toliau. Rašiau vienoj lapo pusėj, kad rašalas nesusiliėtų.

Kaip sveikata? Nors tokie žmonės negali sirgti, jie reikalingi ateičiai. Gyvenkit šimtą metų be šių.

Laukiu kritikos.

1976-II-12

Kražiai

Pažįstama [J. Ramanauskaitė]

[Talkininke Ramanauskaite,]

šiandien gavau Jūsų PIRMAJĮ PĖDELĮ ir tuo[j] skubu atsakyti, nes rytoj išvykstu porai savaitėlių Dainavon.

Visa, ką surašėte, tik GRAŽŲ GRAŽIAUSIA. Labai gerai, jog pradėjote papročiais. Jie mažiausia tesurinkta. GI ŠIAME SĄSIUVINYJE KAIP KURIE PAPROČIAI MAN DAR VISIŠKAI NEGIRDĖTI.

Paeiliui apie visa po truputį.

Kūčias aprašant, trūksta avižų kisieliaus virimo papročių, burtų, posakių ar net dainelių. Atsiminkite ir pridėkite. Labai vertingos Kūčių nakties sakmės-atsitikimai, gyvulių kalba ir kt. Svarbūs ir Kūčios visuomeniški papročiai.

Puiki ir Užgavėnių sakmė. TRŪKSTA Užgavėnių žydų-artistų vaidybinių kalbų, dainų. Negirdėta margučių kilmės sakmė. PUIKI.

NEPAPRASTAI VERTINGA, KAIP EIDAVO V E L Y K Ė S ir jų kalbelė... Na ir žodyno gražumėlis: šeštinatid, sikminatis...

Toliau – sėjos papročiai. Volungės giesmė: surėš surėš... DAUGIAU TOKIŲ GAMTOS GARSŲ. Nupieškite, kaip atrodo rugių pabaigtuvių „staliukas“ iš varpų. <...> Puikios vasaros patarlės... spragilų kalba, žaidimai. Negirdėtai įdomus gervės vaidinimas ir kiti žaidimai, labiausiai – avižų pirkimas.

Dar kartą savo ranka patvirtinkite, ar tikrai žemaičiuose taip „apnešė adatą apie trobą“. Vis puikios sakmės.

Pirmą kartą girdžiu, jog Kalėdų naktį vidury miško pražysta balta rožė.

KUO DAUGIAU UŽGAVĖNIŲ PAPROČIŲ KALBELIŲ... kaip „Tėve mūsų, aš ne jūsų“... Negirdėta daina „Gaspadoriaus talkas, valgyti išalka“... Labai svarbus žaidimas „Pušį gauda“... Puiki sakmė apie tabokos vardą ir VISOS KITOS.

NEPAPRASTAI ĮDOMU, JOG BUVO VELNIAI rūminis, jaujinis, arklinis, laukinis... Žavinga dain[uojama] pasaka „Cigonai vestuvėse“, kur dainuodami „Aš neturiu žirgo, kur dėsiu pyragą“... apvagia. DAUGIAU TOKIŲ.

KUO DAUGIAU VAIKŲ LOPŠINIŲ, ŽAIDINIMŲ, JUOKELIŲ...

Džiaugiuosi Jus sutikęs ir... nebegreit bepaleisiu... gal berašant tokį dešimtąjį sąsiuvinėlį...

TOLIAU GRIEŽTAI RAŠYKITE ABIEJOSE LAPO PUSĖSE, nes nors mūsų tėvynė turtinga, bet pataupyti ne pro šalį.

Toliau: visas praeitųjų jaunystės dienų dainas, daineles, juokus, lojimus [rašykite] nieko nekeičiant, nešvelninant, kaip sakė. Tikiu, jog iki pavasario darbų pradžios vėl mane pasieks kitas toks šimtalapis, rašomas abiejose lapo pusėse. Tam tikslui ir siunčiu panašų sąsiuvinį. Geriau, kai visi sąsiuviniai vienaip atrodo.

Vis po truputį pasilopydamas judu. Gal grįžus su kokia naujienėle pasveikinsiu, dabar vis savo buitelėje, nieko naujo. Šiomet buvau jau 12 dienų Biržų šone.

Ar negirdėjote dainų, lopšinių ar darbo dainų apie avižas? ATSIMINKITE VISAŲ TAUTOSAKĄ, BURTUS apie avižas. Ar negirdėjote, kas yra avižų alus?

Tad tuo kartu gal ir tiek. Privalau pasiruošti išvykai. Jau vėlokas vakaras.

Gražios sėkmės Jums atsiminimų vagose.

Vilnius,

[19]76. 2. 16

Pakeleivis

Sveikas, Dovydaiti! Nors vėlokai, bet alleliuja!

Jūsų dienų⁷ linksmos nuotaikos, geros sveikatos ir ilgų gyvenimo metų linkiu.

Šiaip taip vėl atžingsniau su „magaryčiomis“. Prašau gerai išstudijuoti ir smulkia kritiką man pranešti. Jei atrodytų netinkama, prašau gražinti, bus man prisiminimui. Kuo smulkesnė kritika, tuo man geriau patiks. Ir bendrai, pats rašymo stilius ar yra ko vertas?

Dar vienam tokiam sąsiuvinii medžiagos užteksiu. Tai bus pasakos, priežodžiai, patarlės ar kas ten bebūtų. Dar turiu vieną kitą labai gražią giesmelę, kurių nėra giesmynuose, bet vis mislinu, ar nebus pasityčiojama (tik ne mūsų). Kad iki rudens pasisektų tretį atsiųsti norėčiau. Bet nežinau, kiek to laiko turėsiu.

Dainų aš tokių senų ir gražių nemoku, bet rašysiu tokias, kokias mes dainuodavome. Nežiūrint, ar ji sena, ar jauna. Dar, rodos, mokėjau gražesnių, bet tikrai dainų nebeatsimenu. Na, ir taip jų daug yra. Ačiū už sveikinimus.

Laukiu kritikos.

Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

Balandžio 24 žadu jau bulves sodinti.

Rugių pabaigtuvių staliuką nupiešiu kitame – pabaigoj.

„Dar vienam tokiam sąsiuvinii medžiagos užteksiu“

Juzefos Ramanauskaitės laiškas

Trečiadienis, balandžio 28.

Oro įstaigos pranešimu, rytą laikraštyje paskaitytu, sakoma, jog šiandien Vilniuje apie 15 laipsnių šilimos... O kai nuėjau sodan „mankštintis“, vis taip buvo šalta kaip ir kove, na, ir ėmė nepaliaujamai snigti. Nors su šeimininku kūrėva lauželį, nors šildėvos, bet vis tiek jis sušalęs grįžo. Likau dar, išgenėjau vos porą medžių ir... nesibaigianti sniego pūga ir mane parvijo neįvykdžius šios dienos užmojo. Tad šia proga ir lankau maloniają talkininę.

Rašai: „Kuo smulkesnė kritika, tuo man geriau patiks.“ Tačiau tikrai yra, jog TOKIOS VERTINGOS MEDŽIAGOS ĮVERTINIMUI REIKĖTŲ NE MAŽIAU TOKIO PAT SĄSIUVINIO, KAIP ATSIŪSTASIS (antrasis)...

Ką dar galiu prie šio pridėti? VISOKERIOPA MEDŽIAGA PUIKI PUIKIAUSIA.

Tikrai vertesnės ir būti nebegali: ir negirdėtos sakmės, ir pasakos, ir keletas raudų. ŽODŽIU, NUOSTABI MEDŽIAGA. DŽIAUGIUOSI JUS, RAMANAUSKAITE KRAŽIETE, SUTIKĖS.

Manau, apytikriai teparašysiu, jog apie 40 sakmių man visai negirdėtos. Apie 20 jau girdėtų. BET JOS YRA VIS TIEK KAIP IR NAUJOS, NEŽINOMOS, o tuo brangesnės, jog VISA TAI IŠ SENŲJŲ ISTORINIŲ KRAŽIŲ, Lietuvos praicityje

⁷ Sveikina Jurgį Dovydaitį su Jurginėmis – A. J.

daug svėrusių mūsų kultūrai. Nors ir girdėtos jų atmainos, bet iš tikro tai visai naujai, žemaitiškai, perteikta, kaip štai apie našlę, kuri nužudė savo tikrą vaiką (noredama ištekėti) (Nr. 73) – nepapaprastai vertinga sakmė. Tą patį motyvą – mintį, atsitikimą – pasakojo prieš 15 metų viena biržietė, o čia vertinga, Kražiuose užrašyta. Arba Nr. 80 „Vogta mėsa nesoti“ (kaip sūnus ragino tėvą pavogti kaimyno jautį). Mano užrašyta Molėtų raj., Dubingių apyl. ir jau išspausdinta knygoje „Dubingiai“, 1971, psl. 321–2. Tad patvirtina dėsni, jog visiems lietuviams – aukštaičiams ir žemaičiams tautosaka yra bendra. Tą patvirtina ir Jūsų užrašytas tas pats sakmės motyvas. Be tokio užrašymo galėtume prieiti labai klaidingų išvadų, jog kai kurios pasakos težinomos tik aukštaičiams, o kitokios yra žemaičių. Tad ir tie pasakų motyvai yra labai svarbu užrašyti kaip galima daugiau vietų, jie įneša visai naujų dalykų mūsų tautosakos išplitimui. Arba vėl (Nr. 116): kaip meška nuo meškininko baidė muses ir jį užmušė – yra skaityta kuria svetima kalba tokia pati mintis-pasakėčia. O štai ir mes, lietuviai žemaičiai, tokią pasakėlę-sakmę turime. Tad ir mes savo kūryba neatsilikame nuo kitų tautų lobio... Na ir suprantama – čia pasakya, užrašyta, kaip buvo Žemaičiuose... <...>

Tačiau žymiai daugiau man dar ir negirdėtų (gal kartais dalį jų yra kiti kur nors užrašę, bet dar jos rankraščiuose neskelbtos). Tos vėl yra nepaprastai svarbios kaip retesnės, o gal ir visai naujos, NEŽINOMOS. Tarp tokių VERTINGIAUSIA YRA Nr. 2 (kaip velnias bėgo į laidotuves pagrobti mirštančio sielos, o giedodama karunką jam neleido) (M. 3390). Čia NEPAPRASTAI VERTINGA SAKMĖ. Jai papildyti trūksta dar šių žinių: ar šią giesmę giedojo (pasaką sekant) iš giesmyno, ar mintinai? Ar vienas pasakotojas (pasakos sekėjas) giedojo vienas, ar visi klausytojai? Kas Jums šią sakmę pasakojo? Kelis kartus ją girdėjote pasakojant? Kada ją sekė: ar daugiau advente, gavėnioje, ar bet kada? Labai labai prašysiu šių žinių. Mat tokią pasaką su visa bažnytine giesme man Jūs užrašėte pirmoji. Ligi šiol turiu keletą pasakų su bažnytinių giesmių tik trumpais posmeliais, o čia visa giesmė. <...> Žodžiu, apie tą sakmę prašau kaip galima daugiau papildymų, nes TOKIA YRA BERODS PIRMOJI JŪSŲ UŽRAŠYTA.

Taip pat labai labai vertinga apie poną, kurį sugylė širšės (Nr. 46). Tiesiog deimantiukas yra apie būsimąjį elgetą, nuėjusį klausti klebono patarimo (neišlaikė ant nugaros duonos abrakto). Puiki pasakų kalba: „Prieina cigonas: „Na, ponali, žalia ranka, mainykim arklius.“ Ką reiškia „žalia ranka“? (Nr. 55A). Arba (Nr. 94) apie keikūną piemenį, kuriam velnias nulupo odą. TOKIOS NEGIRDĖJAU. Arba (Nr. 100) kaip blogmetyje vienuolyno moterys dalino pupas ir jų vis nemažėjo. Pui-ki ir apie žiburinį (Nr. 105, 106), o taip pat visos kitos. <...>

Tokią medžiagą tegali surinkti vien tik šios žemės tikroji žemaitė, žinanti, kas yra tautosaka, suprantanti jos svarbą ir maloniai ją paliekanti Lietuvos ateičiai. <...>

Yra 3 dainos ir pora raudų. Man jau rūpi, kada galėsiu įrašyti jų melodijas „protingąja dėžute“. Joms ir vėl reikės nemaža papildymų: „Numirė nupumpo“ – kada ją raudodavo? Gal čia lyg daina? Kas išmokė? Kur girdėjote raudant? ir t. t. Yra ir kelios tikros pasakos, taip pat negirdėtos, labai vertingos.

Taip, Tamsta Ramanauskaite, greta Sim. Daukanto tapai žymia žemaičių žemės tautosakos rinkėja, jau pat pradžioje užrašiusi VERTINGIAUSIOS, NIEKAM DAR NEŽINOMOS MEDŽIAGOS. GRAŽIOS SĖKMĖS IR TOLIAU.

O dabar gal apie linksmesnius reikaliukus.

Ateinančiais metais man jau rašys 70-metį. Ta proga Kraštotyros draugija pritarė mano pareiškimui, prašant man paruošti ką nors iš tautosakos medžiagos. Numatau paruošti liaudies pasakų su dainuojamaisiais posmeliais nedidelį rinkinį. (Toks vienas mano rinkinys jau išleistas 1957.) Tokių pasakų esu nemažai radęs. Jau apie 260 jų jau paruošta (aš manau, tiks apie 40–50), ir dar atrinksiu iš rankraštyno apie 200, iš kurių gal pavyks išsiūlyti apie 30–40. Iš Jūsų pateiktųjų pasakų siūlysiu iš I sąsiuvinio kaip cigonai, atvažiuavę į vestuves, dainuodami apvagia, o taip pat ir šio sąsiuvinio Nr. 2 kaip velnias bėga sielos mirštančio, o giesme sutrukdo jam. Nežinau, ar ją priims, bet ginsiu ją „visomis keturiomis“. Daugiau Jūsų tokių su padainuojamais posmeliais dar neturiu. Gal atsimentute dar kokią? Tai būtų knygelė nors nedidelė, bet visos pasakos su posmelių gaidomis. Rankraštį numatau įteikti apie rugpjūčio mėn. Tada jau ir Jūsų melodijas turėsiu. Tad iki tol gal dar ką ir knygelei verto atsimentute. Šiaipgi rašykite, kaip ir numatėte: visa visa, kaip ligi šiol gavau.

Būtų labai gerai, jei vis prie kiekvieno bent stambesnio – ilgesnio kūrinio, dainos vis pažymėtute, kada užrašyta: mėnesis ir diena.

Gal šiuo kartu ir tiek. Linkiu vis gražios sėkmės ir toliau taip puikiai pradėtu tautosakos keliu. Ir lauksiu trečiojo, kuriame „bus pasakos, dainos, priežodžiai ir kt.“ Gi ketvirtąjį teks plačiai parašyti apie šios medžiagos pateikėjus: kas jie buvo, kaip gyveno, kaip dirbo. Minėjote, jog čia daugiausia Jūsų tėvelio medžiaga. Būtų labai verta sužinoti, kuri medžiaga tikrai TIK JŪSŲ TĖVELIO, o kuri kitų. <...>

Lauksiu naujienų apie visa tai. Linkėjimai mano geriesiems pasakotojams, visų pirma Jastrumskienei.

Vilnius,
[19]76. 4. 28

Jūsų Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti,

labai ačiū už dovanas, bet daugiau ačiū už tokį aukštą įvertinimą. Argi tai iš tiesų verta?

Man prieš Jus darosi gėda, nes šiuo laiku nieko nerašau. Vasariniai rūpesčiai sunaudoja visą laiką. Bet vis dar žadu imti į rankas plunksną.

Praeitam laiške supratau, kad žadate Kražius atlankyti šią vasarą. Jei tat įmanoma, būtų gerai žinoti, kada, kad kartais kur neišklyščiau iš namų. O gal aš spėčiau nors kiek paruošti dainų „repertuarą“, nors aš jų gražių ir senų nemoku, tik tokias, kokias mes dainuodavom.

Jastrumskienei kas priklausė įteikiau.

Linkiu geros sveikatos ir geriausio pasisekimo visame.

1976-VI-22
Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

Nepamirštamoji TALKININKE RAMANAUSKAITE,

dovanokite, jog taip negreitai teatsakau. Matote, ligi šio[1] neapsakomai gaišau ir pagaliau baigiau vieno daugiau kaip 600 psl. rankraštėlio vargo I dalį: iš magnetofono 50 000 įrašų ir juodraštyno (200 juodraščių) atrinkau vad[inama]jų dainuojamų pasakų žodžius, gal net 350 pasakų. Su šia bėda guliau ir kėliau daugiau nei tris mėnesius, panaudodamas tam tikslui kiekvieną valandą ir minutę. (Pirmoji rankraščio dalis, apie 300 dainuojamų pasakų, pradėta ruošti 1958 ir baigta prieš pora metų, jau yra ir su gaidomis.) Toliau laukia nemaža bėda iš magn. atrinkti apie 400–500 šių pasakų melodijų vienon vieton, vienon juostelėn, po to su muzikų talka išrašyti jų gaidas popierin... Tai vėl maždaug poros mėnesių rūpestis... Dėl to nesistebėkite, jog, nebaigęs šio reikalo pamatų, nepradėjau ir laiškų skolos. Juk tikiu, jog Jūs ir be mano raginimo einate mano nurodytu keliu ir kaupiate amžinąją medžiagą.

Savaitei baigiantis, numatau šoktelti rytų Lietuvon gal 10–14 dienų vis tais pačiais tikslais – papildyti [tai], ką jau surinkau. Naujai medžiagai rinkti jau nedaug skirsiu laiko. Po tos išvykos kiek gal ir pailsėjęs, rugpjūčio pabaigoje jau tikrai pasuksiu Jūsump – Žemaitijon. <...>

Taip sukuosi, stengiuosi, jog spalio mėnesį jau galėčiau rankraštį baigus įteikti, kad iš 650 dainuojamų pasakų atrinktų kokia 70–80 jų numatytam rinkinėliui. Tad vis nėra kada tinginiauti. <...>

Tad vis tik baigiu. Linkiu iki manęs sulaukiant vėl pamatyti naują, TREČIAJĄ, SU VIS TOKIA PAČIA PUIKIA MEDŽIAGA KAIP IR LIGI ŠIOL. Pirmiausia, žinoma, pagausiu jau atsiųstųjų melodijas, o paskui ir jau užrašinėjamųjų.

Linkėjimai mano Bičiuliams, Talkininkams.

Vilnius,
[19]76. 7. 12

Jūsų Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti,

širdingas ačiū už paslaugą. Prašau atleisti už mano įkyrumą. Mat maniau, kad laiškas dingo. <...>

Laukų darbai eina į pabaigą, tad galėsiu daugiau prisėsti prie sąsiuviniukų.

Džiugu, kad pasakų rankraštį priėmė. Gal ir išvys dienos šviesą. O tai būtų neįkainojamas darbo vaisius. Įamžintas.

Iš visos širdies linkiu visame tame pasisekimo.

Labai ačiū už visą Jūsų vargą ir už nuotraukas.

1976 11 14
Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

[Malonioji Talkininke,]

„...galėsiu daugiau prisėsti prie sąsiuvinių“

Tad ačiū už tokią gerą naujieną. Tik noriu pabarti: aš jums skolingas ne tris, bet triskart po trisdešimt už tokį man surastą lobį... Jokių būdu nevertėjo dėl tiek gaišti, jei būtų kada daugiau susidarę už knygų siuntas – tada.

<...>

Dabar [apie] „savo kruopas“. Dain[uojamų] pasakų rankraštį galutinai teįteikiau tik šiandien 10 val. Mat muzikas dar ligoninės atsiprašė ir baigė: iš juodraščių gaidas perrašė po pasakų posmų. TAD PASAKŲ RANKRAŠTIS JAU VISAS SU GAIDOMIS. Ir dar koks: jį sudarinėjau tik 18 metų. Iš 1000 tokių atrinkau 600, iš 50 000 magn. įrašų atrinkau 400 jų melodijų, muzikas iki 1964 metų jau buvo surašęs melodijas 300 pasakų, dabar išrašė jų dar virš 100 (kitų melodijas jis pats atmetė kaip mažavertes). Toliau pats atrinkau iš visų su melodijomis virš poros šimtų, o šiandien nuneštąjį surašyta vos 160 pasakų su 500 dainuojamų posmų... O melodiniams papildymams (jei juos leis) dar atskirta 50 žinomesnių jų atmainų... Leidiniui, jei pasiseks – gal 70–90...

Tad matote, kaip vis žemyn, mažyn, mažyn... Na, bet jei leido ruošti, tai pasėdėjus, kėlus ir gulus su jomis, ir pavyko jį įteikti, tarp kurių viena ir iš Kražių, iš Kapų gatvės... Toliau jau nebe nuo manęs priklauso – vėl siūlys tik žinomų įstaigų darbuotojai. Bandysiu ginti kaip begalėdamas. Kiek pavyks – pamatysime. O gal kaip nors beapginsiu.

Tad tiek apie šios dienos baigtuves, tikriaus, metinio baro baigmę. Atsikvėpęs dieną kitą, numatau baigti vienam straipsneliui medžiagą. Kaip tik šiandien, įteikdamas dainuojamas pasakas, sužinojau, jog jau tam leidiniui renkami redaktoriai. Atseit gal jį ir paskelbs kaip atsakymą į jau išspausdintąjį. <...>

Spalio 23–5 šoktelėjau Dzūkijon – gavau labai vertingų sakmių-atsiminimų. Tiesiog deimančiukai. Na, ir vieną pažadūną lyg sutikau ir... 100 psl. vekselį palikau. Parodys laikas, ar jį užpildys. Tokių pažadūnų kasdien sutinku po kelis... Tik jau Kražiuos tai labai pavyko. <...>

Vėl gražios sėkmės atsiminimų lapuose vis kaip ir ligi šiol.

O kas gali žinoti, gal ir KRAŽIAI kaip nors pasirodys – vis ne taip greit, kaip norime, kaip reikėtų, tad medžiaga jiems jau bus surinkta. Ir mūsų triūso dalelė ten bus, ir Jūsų nuotrauka su vertingiausia medžiaga. Tad sukandus dantis – baran. Artėjančiai šaltajai žiemai nepasiduokime, kaip vis ligi šiol visas jas įveikėme.

Linkėjimai Jastrumskienei ir kitoms mano talkininkėms. <...>

Atkreipkite dėmesio į avižų tautosaką: dainos, lopšinės, žaidimai apie avižas, taip pat burtai, pasakojimai apie jas. Ar negirdėjote pasakos apie bado metu avižų duoną? avižų sėją? ir kt. Kas yra berno banda?

[Vilnius]

[19]76. 10. 29

Tas pats Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti,

pirmiausia dėkoju už nuotraukas.

Šiaip taip užbaigiau trečiąją sąsiuvinuką, nors ten nieko įdomesnio ir nėra. Jei atrodytų koks nereikalingas žodis, panaikinkite jį.

<...>

Taip, kad turėtum sparnus, su kuriais galėtum visus apglėbti, būtų gerai. Deja...

Jei dar Dievulis kiek palaikys, norėčiau ir ketvirtą sąsiuvinuką pripildyti, bet nežinau, nes žymiai sveikatoj kritau.

Sąsiuvinio nesiųskite, nes turiu visą, visai baltą. Kad tik aš jį primarginčiau.

<...>

Šį sykį baigsiu. Laukiu kritikos.

1977-IV-24

Kražiai

Ramanauskaitė

Sveikinu [su] vardadieniu, nors ir pavėluotai.

Nenuilstančioji Talkininke Juzefa,

NUOŠIRDUS AČIŪ UŽ TOKIĄ GRAŽIĄ GRAŽIAUSIĄ SEPTYNIASDEŠIMTMEČIO DOVANĄ.

Gražesnės nebegalima surasti. Dėkoju aš, varganas jos rinkėjas, o taip pat ATEITIES MILIJONAI SKAITYTOJŲ NESUSKAIČIUOJAMAIŠ AMŽIAIS.

Antraštėje mano įrašyta IV sąsiuvinis, Jūs gi manote, jog trečiasis. Tačiau, įskaitant, ką ir pats savo ranka įrašiau, vis tik jis laikytinas ketvirtuoju.

Tiek medžiagos iš SENIAUSIO ŽEMAITIJOS ŠVIETIMO ŽIDINIO – tai didelis lobis. Dar ir kiti rinko, ir seniau, ir dabar. Sudėjus juos visus tepasirodys, kieno medžiaga verčiausia.

Dabar apie šį 24, sekmadienį taip maloniai atskiro pasiuntinio – stropaus laiškanėšio įteiktą jį.

Medžiaga tik puiki: grynos liaudiškos pasakos, gamtos garsai, patarlės, mįslės. Kiekvieną atskirai paminėti išeitų labai jau ilgas rašymas. Tik kai kur atrodo sušvelninta – pakeista, kai rašai „kvailiukas Jokelis pušy sėdėdamas broliams ir sako: „Brolale, aš noriu... aš noriu vandenį išpilti“ (ar čia tik nesakė, kaip visur sako...). TOKIU ATVEJU NEGALIMA ŠVELNINTI, „gražinti“.

Puiki pasaka „AUKSAKARTIS ARKLIUKAS“ SU JOS NEPRILYGSTAMA PABAIGA: „O kokios vestuvės buvo, ohoho. Ir aš ten buvau...“ O liaudies išmintis porina taip: piktieji kapuose, mandrieji turmose, o kvailiukai laimingai gyvena.

LABAI GERI PABAIGTUVIŲ VAINIKAI. O KUR PABAIGTUVIŲ PRAKALBOS – ORACIJOS???

Ar pabaigtuvėse kartais nedėdavo dirvon duonos gabalėlių? Kaip pradėdavo rugiapjūtę? Ar nenešdavo atskirą pėdelį?

Labai vertingi kisieliaus virimo ir kitų valgių gaminimo darbai. NEGIRDĖTA SAKMĖ, KAIP ATSIRADO BITĖS. AČIŪ UŽ TOKIĄ LABIAUSIAI.

GRAŽIAUSIA TOKI POSAKIAI, POSAKIAI, POSAKIAI:

Mano dėdė dangų rėdė, tavo dėdė drignių ėdė

Nesidyvyk kaip gudė iš vainiko

Sulig nosia ir tabokas

Iš bado ir šuo varškę ėda

Nei šuo, nei veršis, nei penki, nei devyni

Šv. pana Rozalija, danguj bezdi kaip bestija

Svečias pirmą dieną – auksas, antrą dieną – sidabras, trečią varis – ir išvarys

Meduoto visi laižo...

Nelaižytas ne veršis...

Užteks, nes... reikėtų visus pakartoti, įvertinant jų grožį.

Ir ateityje vis vaikštok su lapuku ir pieštuku. KUR TIK TOKI POSAKI IŠGIRSI – VIS UŽSIRAŠYK. JIE YRA KALBOS AUKSAS. ŠITOKIŲ TRŪKSTA TIK MILIJONO...

Nepaprastas posakis „...šąla ricierius“. Teks dar išklausinėti, kaip įsivaizduoja tą ricierių. Kas gi jis yra, kad šąla?? „Kiek neiššąla ricierių, tiek šalnų pavasarį.“

PUIKŪS GAMTOS GARSAI. Jūsų užrašytus nusirašysiu, gal kartais kai kurie jų ir su gaida tariami. Patikrinsiu atvykęs. Vis tokie, kaip „Varna Varonė, šarka Petronė“... Griežlės daina... (Tik jei jie kartojami, nerašyk 2–3 karto, o pažymėk šone skaitmeniu.)

Pirmą kartą mano lentynoje atsirado ir magija... ir net su visais jų priedais. Jei būtų čia arti koks mano tos rūšies padėjėjas, bandyčiau tą brėžinį patikslinti...

AČIŪ, JOG PARAŠĖTE APIE TĖVELĮ. Ar kartais neturite jo nuotrauką? Vertėtų ją pridėti. <...>

Tad tuo kartu tiek. Kas daugiau domina – klausk, atsakysiu. Skubu ir kitiems atsakyti. Pragiedrėjus porai dienų pakvietė sodan.

Giedraus pavasarėlio ir to paties širdyje.

Vilnius

[19]77. 04. 28

[Pakeleivis]

Gerb. Pakeleivi,

širdingas ačiū už nuotraukas. Labai jau gražiai, ypač ta „bitininkė“ puikiai atrodo. Kad tai[p] arčiau, išėmusi vėl pavaišinėčiau medumi. Bet... per toli, nepasiekama.

Prie tautosakos dar teks pasėdėti ir prisiminti nors ką.

Kai pagalvoju apie savo tėvelius, stebiuosi, kokie jie buvo, pasakyčiau, kultūringi. Jie ir vargingai gyvendami sugebėjo savo vaikams įskiepyti tiek religingumo jausmą, tiek patriotizmo ir gamtos meilės.

Ir pikta, ir liūdna, kai (dabar) girdi klausimus, kokią turi naudą, kad pas tave kas atvažiuoja, kad tu susirašinėji su kuo, kad užrašinėji tautosaką ir pan. Žmonės dažniausiai mato naudą tik ten, kur pinigais. O juk pinigais tikrai nesukuria laimės ar tikrojo džiaugsmo (nežinau, kaip geriau išsireiškusi), mano supratimu, pinigais yra tik priemonė pragyvenimo. O žodis „nauda“ apima platesnį ratą. <...>

Šnekėjau su Rimkumi. Bėdavoja nebeturįs atminties. Gal toliau ką atsiminsias. Bet apie Jus kuo geriausios nuomonės. Net užjautė, kad Jūs daug dirbate.

Ši sykį ir baigsiu. Kai pailgės vasaros vakarai, atlankysiu savo kaimynę Ežerskienę su sąsiuvinuku...

Pasisekimo visame.

1978-VIII-7

Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

Malonioji Kraštotyriminke,

nuoširdus ačiū už „pakvitavimą“. Vis malonu siųsti, kai ir atsiliepia. Manau, jog tokia „bitininkė“ nuotraukon pateko gal ir pirmu kartu. Tad jau įdomu matyti save „bičių karaliene“.

Džiugu, jog vis nepamete[i] sąsiuvinėlio vagos. Tai vis Jūsų amžinajam paminklui. Tad ir apie tėvelius vis dar parašykite: kaip jie gyveno, dirbo, elgėsi, kaip mokė ir išmokė Jus žmonėms tarnauti. Tai taip pat didelis kraštotyriminko uždavinys.

Jūsų kaimynui Kaltinėnų gatvėn parašiau tai parašiau... oi oi, gal[i] jis ir širdies smūgį gauti, nes jį pavadinau... dvigubu tinginiu. Tikrai tai snaudalis pirmosios rūšies. Tiek jau to. Vargiai jį jau kas išjudins.

Kartu siunčiu savo DVIDEŠIMT PENKERIŲ METŲ s v a j o n e – „KALBOTYROS“ manojos straipsnelio atšvietą. Jums jis tai labai nesuprantamas. Pagal žymiausia[s] Tarybų Sąjungos mokslo įstaigas, tai yra vadinamosios jotvingių kalbos esmė, PAGRINDAS. Tai vis mano kruvinų pastangų prieš 25 metus atrasta pietų Lietuvoje kalbos – naujos tarmės medžiaga, tik dabar jai vietos atsirado mokslo darbuose⁸. Nuo čia ir prasidės jos visuotinis įvertinimas, ne tik Lietuvoje, bet ir viso pasaulio kalbininkų – lituanistų, baltistų. Tam tikslui čia ir paskelbta. Jei negaila, parodykite jį ir rimčiausiems Kražių lituanistams, lietuvių kalbos mokytojams, tik jau ne tokiems, kurie vien dvejetukus terašo, o kalbos reikalais ir visai nesidomi. Ką jie pasakys. 25 metai praėjo, kol čia paskelbė, o kiek dar jų praeis, kol įvertins visuotinai, v i e n i n g a i. Ar besulauksiu, kada ir šios naujos tarmės rišlios kalbos – pasakų, dainų – tekstus paskelbs atskira knyga. Praėjo DVIDEŠIMT PENKERI METAI... Ir Rimkui parodykite.

Tad gal ir tiek šiuo kartu. Gražios sėkmės Jums.

Linkėjimai artimiausiems kaimynams pakapyneje.

⁸ „Kalbotyroje“ J. Dovydaitis paskelbė dalį 1951 m. Dieveniškėse užrašytos kalbinės medžiagos (žr. Jurgis Dovydaitis. Priebalsiai *d't* ir *p'k'* pietų Lietuvoje, *Kalbotyra*, t. XXIX, 1978, p. 103–107).

Gerb. Dovydaiti,

sveikinu grįžusį iš Palangos. Na, ir šiek tiek pailsėjusį. Manau, ne kiek teturėjote malonumo, nes šaltas oras.

Rašysiu Jums įdomiausia, tai iš laikraščio ištrauka:

„Gimtasis kraštas“, Vilnius, 1978 lapkričio 23, 6 puslapis. Antraštė: Devintoji „Kraštotyra“.

„Išėjo naujas Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos straipsnių rinkinys „Kraštotyra“...

...Knygoje nem[a]ža unikalių, iki šiol nežinotų, autentiškai pateiktų dalykų. Gaila būtų, jei jie būtų prapuolę nepaskelbti. Daugiausia tai amžininkų atsiminimais paremti straipsniai: J. Buzo apie Subartonių daraktorių J. Karloną, J. Dovydaičio praeities kaimo atsiminimai, pateikti net su dainomis ir jų gaidomis... Česlovas Kudaba.“

Straipsnis yra ilgas, beveik ketvirtis puslapio. Su atpieštu knygos viršeliu. Ir įdomus. Manau, Jūs gausit Vilniuje tą numerį. Jei negautumėte – parašykite, aš prisiūsiu.

Po truputį pildau tą sąsiuvinuką, iki pavasario norėčiau užbaigti. Nežinau, kaip pasiseks. Su Kaltinėnų gatvėje gyvenančiu tinginiu senai besusitikau, net nežinau, ar jis ką beveikia, gal ir snaudžia sau. <...>

Linkiu surasti devintąją „Kraštotyra“. O jei ir nesurasit, pasidžiaukite mintimis, kad toks leidinys gali kada būti. Juk yra ir sakoma, kad viltis – kvailių motina. Būkime tokie, kurie džiaugiasi tik viltimi.

Linkiu geros sveikatos ir geriausio pasisekimo.

1979-I-26
Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

Malonioji Kražiete,

šimtą kartų kaltas, jog taip vėlyvas šis laiškelis. Tačiau supraskite: darbai nepabaigiami, vieną nebaigus, laukia kitas, ir taip vis „yra kas veikti“ dešimčiai metų, sėdint prie to po 10 val. kasdien.

Pirmiausia „Gimtojo krašto“ Č. Kudabo[s] „naujiena“. Ji tokia sena ir net jau pamiršta, jog tegaliu pridėti: ją skaitydama nesupratote, apie ką kalbama, tai ir atrodė, būktai mano paruoštas dain. pasakų rankraštis, kuris vis tebelaukia savo eilės. Tačiau svarbu ir tai, jog LAUKIA ir, atrodo (tikiuosi), dar sulauksiąs. Tai bus ne „praeities kaimo atsiminimai“, bet tikra liaudies kūryba. Č. Kudaba parašė gerai,

tik skaitytoja pamanė apie tai kitaip. (To „Gimt. kr.“ ir nieiškojau – laiko neturiu vartyti žinomus dalykus.)

Svarbiausia tai žinia, jog „Po truputį pildau tą sąsiuvinuką, iki pavasario norėčiau užbaigti“... Tai tikrai neapsirikau Jus susitikęs, nes GERIAUSIAS TAUTOSAKOS RINKĖJAS YRA TAS, KURIS SAVO MOKAMĄ MEDŽIAGĄ UŽRAŠO PATS. <...> Kartu baisiai liūdna, jog ten esate beveik vienužė. Kaltinėnų gatvės dvigubas tinginys būtų tas nepamirštamasis, surinkęs Kražių medžiaginės kultūros daiktus savo sesers pradėtame muziejuje. Ten tam tikslui patalpos, kad geresnių negalima ir svajoti. Kartu tie pastatai jau yra pats muziejus, o kai jas Kražių medžiaga užpildytų, tai VISI JUO SUSIDOMĖTŲ, nors jie ir yra ne mažiau nuošaliai kaip ir patys Kražiai. Vis dėlto kaip nors suraskite pusvalandį laiko „patikrinti jo tinginystę“ – pagėdinkite, paminėkite jo sesers pastangas išsaugoti jo tėviškei. Kodėl jis neprisideda? Ką jis veikia? Turbūt vėl pasidėjęs ką nors mažareikšmio skaito, kad tik skaitytų. <...>

Beveik nuosekliai vykdu pareigos priesaiką, o taip pat visų kitų patarimą: kaip galėdamas perrašinėju pirmiausia iš juostelių. Iš Vilniaus niekur nenukrypstu. Perrašytos medžiagos jau susidarė virš 3000 psl., gal su 4000 kūrinų. Kada kas jiems skirs kiek lėšų išrašinėti dainų gaidoms??? Laukia perrašymo gal 20 kartų daugiau. Iš visų tautosakininko dienų maloniausios, lengviausios yra tos, kai savo kampe lyje galiu perrašinėti. Tik ir šis tikslas ne kasdien turi palankias nuotakas. Praeitą savaitę dukrai teko pergyventi nemenką operaciją (dar iš ligininės negrįžo), ir kasdieninės duonos reikalai verčia ir kitur parymoti, bet „pasaulį valdo ne gabieji, o atkaklieji“.

Devintoji „Kraštotyra“ beveik kaip „Devintoji simfonija“ – mat irgi su visiškai nauju melodiniu posmu... Dešimtoji tikrai [tėra] tik vienas nulis. Berods jau vienuoliktroje turėtų, nors sutrumpintai, kas pasirodyti, o jau dvyliktajai tai gabaliuką atrinkau, jau tris kartus perrašiau, su kalbininku kiekvieną raidelę patikrinau, sutarėva maždaug kaip, tik dar nebaigiau. Ryt eisiu dar vienam patikrinimui, tada gal dar vėl teks perrašyti ir dar kitam kalbininkui tarti žodį kaip tik apie tai, ko dar visai neskelbta. Kai jau priims vienuoliktai, tada vėl kalbėsiu, prašysiu 18–20 psl. trečiajam šios medžiagos pluošteliui. Atskira knyga tą parodyti nevyksta, tai bent dalimis. Vis geriau nei nieko. Čia kalbu apie tą medžiagą, kurios atšvietą „KALBOTYROJE“ susipažinai. Kai jau pavyks 5–6 „Kraštotyrose“ jos kiek paskelbti, tai vėl būtų galima laukti žinovų įvertinimo. Ir man sakai: „viltis – kvailių motina.“ Pernai šiuo metu dar nesitikėjau skaityti save „KALBOTYROJE“, o šiemet tai jau ne viltis, o visiškai nauja medžiaga viso pasaulio baltistams PASISAKYTI IR ĮVERTINTI tą medžiagą, kurią jau 1954 Kalbotyros institutas Maskvoje įvertino kaip jotvingių kalbos medžiagą. Tad ar nevertėjo pavargti ir tikėtis?

Atsiprašau, jog nuklydau į menkiausias smulkmenas. Taip jau yra, jog „kas kas, o seniui kruopos“. Kai jas pamėgau, tai ir kiti gauna paragauti jų „skonio“. Tuo labiau jog kalbu su nenuilstama KRAŽIŲ KULTŪRININKE, taip nuoširdžiai man padedančia. Kaip ten Jūsų malonieji Ežerskai pakapėje? Linkėjimai jiems. Kada galėsiu Jūsump pasukti, dar ir nesvajuju. Tačiau žinau, jog atsilankius ir jie man vėl gražiai medžiagą papildys kaip jau tada. <...>

Gražios sėkmės ir Jūsų Dienos proga.

Vilnius,
[19]79. 3. 6

Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti!

Su praeitom [Kalėdom] ir laimingų Naujųjų 1980 metų!

Š. m. rugpjūčio 6 d. palaidojo Rimkų iš Kaltinėnų g-vės, kurį mes pavadiname „tinginiu“. Bet tikrai žmogus nebeturėjo jėgų. Aš jį pažinau senai, bet tikrai supratau, kas jis, tik per jo laidotuves. Tokių labai reikėtų daugiau. <...>

Na, sekančiais metais norėčiau užbaigti pradėtąjį sąsiuvinį, bet turiu prisipažinti, kad trūksta medžiagos. Gal kaip pririnksiu.

Linkiu Jums kuo geriausios sveikatos ir energijos užbaigti visa, kas pradėta.

Ar yra numatyta kryptis Kražių pusėn?

[19]79-XII-27

Kražiai

[J. Ramanauskaitė]

MALONIOJI RAMANAUSKAITE,
NEPAMIRŠTAMOJI KRAŽIŲ TAUTOSAKININKE,

ačiū už linkėjimus. Kokie buvo – išgyvenome, kokie bus – vėl pamatysime.

Taip, mano talkininkai, visuose kraštuose lankyti, vis iškeliauja į ten, iš kur negrižtame. Kiek tokių asmeniai žinau, o kiek dar ne. Paskutinėje praeitų metų kelionėje lankiau vieną man prirašiusį stambų sąsiuvinį Obeliuose. Deja, jau 8 mėnesiai kaip kapuos. <...>

Teisingai pasakėte apie Rimkų, „jis nebeturėjo jėgų“. Pasaulis gyvena tarp kuriamosios ir griunamosios jėgos: kol kuriamoji viršina griunamąją – gyvename, kai griunamoji viršina – ir pargriauna. Ar ne graudu, jog jo sesuo visomis ke-turiomis laiko puikias muziejaus patalpas... be eksponatų, o jos brolis neatnešė į tą puikią pastogę nė vieno žemaitiško daiktelio... Jei tik jis būtų norėjęs, būtų ir arkliuką įsigijęs tam tikslui, ir vienu vežimu būtų jau vieną jo kambarį užpildęs. Neįsivaizduojate, kokia ten tinkama vieta muziejui. Tik tinginiui tai nerūpėjo. Ne aš vienas jį raginau rinkti savo apylinkės daiktinę medžiagą muziejui. Ar jis paklausė? Kraštotyros draugijos pirmininkas Stravinskas prieš 10 metų jį ragino. Ar jis tada taip jau didelis ligonis buvo? Ne, toks jau prigimties kelias: ne pačiam nešti, bet pasitenkinti, kas jau kitų įnešta – padaryta. Kai jį pirmąkart atlankiau, jis vartaliojo „Liet. enciklopedijos“ palaidus, net neįrištus lapus (neįstengė jų iširšti). Taip ir iškeliauo, palikęs sesers rūmo tuščias patalpas. O kad ten būtų užklydęs toks fizikas Končius – jis per savaitę būtų tą muziejų pripildęs ne tik vertingais daiktais, bet ir jų nuotraukomis, ir tiksliais aprašais, iš kur, kas ir kaip. Deja, Rimkui tas VISAI

BUVO SVETIMA. Dėl to nei kitų Kraštotyros vadovų, nei mano balsas jo nepaveikė. Taip daugelis mirė ir mirs savo apylinkei nedaug nepadėję. <...>

Klausiate, ar numatyta pakrypti Kražių pusėn. Ir taip, ir ne. Atvykęs senon pažįstamon vieton, visuomet džiugu pailsėti, atsikvėpti nuo kasdienių darbo klausimų, laužiant darbo ledus. Tai miela man visuomet Jūsum užsukti. Bet tai jau tik poilsiai, o ten rinkta, manau, neblogai. Ir kiti, atsimenate, jau pabuvojo, kiek surinko, na, ir mano eilutės, tačiau, be abejo, svarbiausia Jūsų, uolioji Juzefa, talka yra neapsakomai svarbi. Vietinis rinkėjas visuomet padaro daugiau kaip šimtas atvykėlių. Tai ne tušti mano žodžiai Jūsų medžiagai veltui girti – ji pati kalba už save. Jūs surinkote tokios įvairios ir, svarbiausia, LABIAUSIA SENIAUSIOS, kokią tik ir begalima gauti iš gyvųjų šaltinių. Svarbiausia, jog pats šaltinis surašė tą, ko joks atvykėlis nesuras. Gal čia kiek mano nuorodos padėjo, kas ir kaip užrašinėta. Tad, kai turiu tiek medžiagos vien Jūsų, jau daugiau Kražiuose rinkti tikrai nebepradėsiu: ten jau neblogai surinkta. Jei kiekviename valsčiuje būtų tokios talkininkės kaip Tamsta... o, kaip pasikeistų mūsų tautosakos lobynas. Tad pagal savo išgales vis dar bandysiu ten, kur tokių talkininkių nebuvo ir nėra.

Rudenį pabuvojau Žagarėje. Ir ten studentai yra lankęsis. Tačiau tik surinktoji medžiaga parodys, ko verta ir kieno rankomis užrašyta. Asmeniai galiu pasidžiaugti, jog ten gavau tiesiog nesapnuotos medžiagos. Ir visi vis prašė dar ten atsilankyti. Ar įstengsiu? Ir dar vis yra kelionių, jau atidėliojamų bent 10 metų... Ir ten norėčiau. Žodžiu, norų begalės. Kaip toj patarlėj: mintis už marių, o mirtis gal jau už pečių... Tačiau šiandien atsitiko taip, jog ir šiemet privalau dar neapsileisti.

Iš artimesnių lyg pusiau asmenų pastangų – bandysiu viską, kad tik Draugija išsiūlytų leidyklai mano dain. pasakų rankraštį. Bet ar tai nuo manęs priklauso? Taip pat ir ne nuo Kraštotyros draugijos, ir taip pat ne nuo leidyklos. Tad kas ir kada pasirašys mano paruoštojo rinkinio spausdinimo sutartį? Na jei tai (beveik stebuklu) pavyktų, tada vėl imčiau (žinoma, dar be sutarties) naują rankraštį spaudai – gamtos aidai – paukštelių, gyvių melodingus įrašus. Jų yra keletas tūkstančių. O gal tai mano tik svaičiojimai, taip vis tikintis, kai... Tačiau kai liga dar neparguldė, tai vis norisi dar pajudėti. Jums labai ačiū, jog nepamirštate pareigos baigti pradėtąjį sąsiuvinį. Puikiai žinau, jog svarbiausia jau man pateikėte.

Tad gal tiek šiuo kartu. Malonu su sena bendradarbe pasidalinti kasdienybe. Jaučiu, jog jos mintys ir mane kelia, ragina. Kaip ten linksmieji pakapės namelių pateikėjai? Linkėjimai jiems. <...> Laukiu naujienų.

Vilnius

[19]80. 1. 11

Pakeleivis

Gerb. Ramanauskaite,

paskutinis mano laiškas iš Kražių nesulaukė atsako. Jame siunčiau vad. Kražių skerdynių liaudies dainele, paimtą iš knygų. Ten ji yra pateikta be gaidų. Klausiau,

ar kartais nesurastute kokį pateikėją, kuris gal mokėtų ir jos gaidą. Vis tik man rūpi, ar tą dainą gavote, ar nukeliavo kur kitur kaip Jums neskaitytina. Tokių mano laiškų kitur nukeliavusių aš pats mačiau. Taip jau yra.

Noriu su Jumis pasidžiaugti nauja svarbia knyga: LIETUVIŲ LIAUDIES DAINYNAS. Vaikų dainos I. Kaip ištikimai talkininkei, privalėčiau Jums ją pasiūsti, deja, mano pensija neleidžia tai padaryti... Vis tie rubliai neleidžia atsilyginti Jums už triūšą.

Nežinau, ar Jums minėjau, jog prieš porąmet kreipiausi į Kultūros ministeriją, jog jie už mano įteikiamą ir įteksimą visą tautosakos rankraštyną išleistų mano tautosakos porą (tokių kaip šis Dainynas) rinkinių. Atsakė, jog tegali išleisti... vos dešimtąją dalį... Tai ir tokios naujienos, kad nelabai ir Jus tegaliu pradžiuginti: jei ir pasiseks sulaukti pasiūlytos knygelės, tai joje mano pateikėjai tesuras labai labai maža savo kūrinių. Ir kada tai bus, nežinia. Dar kol kas vos tik vilties žiburėlis.

Matome, kokie šiemet sunkūs metai. Net bulvių neužaugo. Tik vis dėlto gavusi parašykite, ar įsigijote nurodytą knygą. Ji būtų Jums kaip ir programa. Ją paskaičiusi, manau, dar daug ką atsimintute iš jaunystės. Pamatytute, jog ir „toki niekai“ būtina rinkti. Ten rastute ir savo pažįstamojo vardą ir jo eilutes, užrašytas jau 1924 m.

Gražios sėkmės Jums ir kaimynams, mano Bičiuliams Pateikėjams.

Vilnius,
[19]80. 9. 12

Jūsų Pakeleivis

Gerb. Dovydaiti,

šiaip taip atsirado ir Kražių pražuvėlė. Visada esame pratę kaltinti ką kitą, tik ne save. Taip ir aš noriu kaltinti didelį saulės aktyvumo poveikį į mano apsileidimą. Gaunu visus Jūsų laiškus, kad neatsakau, tai mano aplaidumas. Už ką atsiprašau.

Gavau ir tą Jūsų dainelę, bet gaidos žinovo nesutikau. Tikriausiai ji buvo tik šnekama, o ne dainuojama.

Jei dar rastumėte, Jūsų minėtą „Lietuvių liaudies dainyną“ norėčiau pamatyti. Tam dedu tris rublius. <...> Iš savo pensijos nieko neimkite. Aš pilnai suprantu ekonominę padėtį. Mes gyvename, vadinama, ūkiškai, ir tai tiek tesiranda, ypač šiemet, kad bulvelės, ir tos neužaugo. Aš sodinau 12 cent., o prikasiau... 10. Ir būk mandras iš to užtekti ir sėklai, ir vėplai, kaip žemaičiai sako. <...>

Šiaip nieko naujo. Labai jau noriu sekančią žiemą užbaigti tą sąsiuvinuką. Ir kokia aš kvailė, neatsižymėjau, kiek aš pateikiau skaičiumi iš viso pasakų ir kt. Bendrai paėmus, ar bus apie 500?

Šį sykį tiek. Linkiu pasisekimo, ypač sveikatos.

1980-IX-26
Kražiai

Jums pažįstama [J. Ramanauskaitė]

Malonioji Talkininke,

ačiū už naujienas, nors labai nekokias: sodinote 12, prikasete 10... <...>

Jei nesuradote Kražių dainos gaidos – visai nenuostabu: seni įvykiai pamirštami ir jų dainos. Kaip sakoma, „nauji metai, nauji ratai“. <...> Šiomis dienomis išsiunčiu ir „Vaikų dainas“. Tik labai baru, kam taip neatsargiai elgiatės: niekada nesiųskite rublio laiške, nes dažnai, gal ir visada, juos susirenka p[rašo] darbuotojai. <...>

Galiu pasidalinti su seniai svajota, netikėta beveik naujienėle: IV Baltistų konferencijoje Rygoje kaip kalbininkas skaičiau pranešimą apie priebalsių d, t, ir g, t išvirtimą pietų Lietuvoje. Neblogai pavyko. Tai vis nauja alyva į jotvingių kalbos rusenanti žiburėlį. Pranešimas 6 psl., – 15 min. Vėliau tuos visus pranešimus atspaudys atskira knyga. Tai vėl iš ten skaitys ir judins ši dar vis nepasakyta, nežinoma atsakymą. Kai kurie jau seniai pasakė, jog D[ovyday]čio atrastoji pietų Lietuvoje tarmė yra vad. jotvingių kalba. <...> Ir prieš konferenciją teko apie mėnesį tam tikslui labai labai padirbėti, gal net, tiesiog sakant, ir nemiegoti, bet „viskas gerai, kas gerai baigiasi“. Jei būtų kalbininkai vadovai man nepavydėję, tai tokį pranešimą galėjau padaryti jau 1952–[195]3 metais. Tik kai tie pavyduoliai jau nukeliavo į ten, iš kur niekas negrįžta, tai kiti man padėjo, ir toji medžiaga jau prieinama mokslo pasauliui. Ir po konferencijos dar kaip reikiant neatsigavau, o jau stale nauji uždaviniai... Rygoje buvau rugėjo 22–6 d.

Berods rašiau, jog yra šiokios tokios vilties ir tautosakos tomeliui sulaukti. TIK VISAI NEDIDELIAM. Tačiau tai geriau nei nieko.

Tad vėl pastangomis pareigai. Bene lapkričio mėn. numatau lankytis Rusnėje papildyti ekspedicijos medžiagai. Lyg numatau dar ir kitur šen ten šoktelti. Ar daug laimėčiau Kražiuose: kai Jūs tiek daug padėjote, gal ir nebedrąsu vis dar kaulyti. Tačiau, manau, ir Jūs puikiai suprantate, kam mudu abudu taip stengiaivos, o ir Jūs tiek daug padėjote šiame kultūros darbo bare.

Je vis rašote paliktajan, tai labai malonu apie tą skaityti. O kiekvienam vis vargų-darbų virtinė nemažėja, na, ir kaip rašai, tai „prašykim Dievulio, kad nebūtų blogiau“. Kiek Jūs medžiagos pateikėte, po keletos dienų bandysiu apskaityti ir sekančiu laišku gal ir pranešiu. Jei vis teberašote, tai ne tik tautosaką, bet posakius žodynui. Tokių randu net ir laiškuose, kaip antai „Iš to užtekti ir sėklai, ir vėplai“. Tokie posakiai gimtosios tarmės grynai žemaitėi, manau, gal net birte byra... Tad rašykite juos sąsiuvinin ir tarp jų tikrai bus daugelis „Lietuvių k. žodyno“ deimantukai. Tokius sakinius rašykite visada TIK SAKINIAIS, jei jame yra koks retesnis žodis, jį paaiškinkite skliausteliuose, ką jis reiškia, arba ką reiškia visas posakis.

Tai gal tiek šiuo kartu. Gražios sėkmės Jūsų varguose. <...>

Vilnius,
[19]80. 10. 1

Jūsų Pakeleivis

Parengė *Andžela Jakubynienė*

PROFESORIUS LUTZAS RÖHRICHAS

1922–2006

2006 metų gruodžio 29 dieną mirė profesorius Lutzas Röhrichas, ta žinia mus pasiekė pačioje šių metų pradžioje. Amžinybėn išėjo dar vienas senosios kartos tautosakininkas, kūrybingas, plataus akiračio ir ypatingo veiklumo mokslininkas.

Lutzas Röhrichas gimė 1922 m. Tübingene. Jis yra studijavęs kalbas ir literatūrą, istoriją, muzikos istoriją. Atsidėjo daugiausia tautosakos tyrinėjimams – pasakų, sakmių, patarlių bei priežodžių, taip pat ir liaudies dainų; domėjosi tautosakos kūrinio santykiu su tikrove. Yra paskelbęs daug stambių tautosakos publikacijų. Didelio populiarumo ir daugelio leidimų susilaukė jo parengta iliustruota „Priežodžių enciklopedija“ (*Lexicon der sprichwörtlichen Redensarten*, Freiburg–Basel–Wien), net perėmusi savo parengėjo vardą – vadinama tiesiog „Röhrichu“. „...tai itin išsamus darbas, nuvedantis toli į kultūros istoriją ir į kolektyvinę vokiečių atmintį“ (*Kölner Stadt-Anzeiger*, cituota iš knygos 1994 m. leidimo). Į Lietuvos tyrinėtojų apyvartą ši knyga atėjo bene per profesorių Kazį Grigą.

Lutzas Röhrichas buvo (nuo 1967) Freiburgo i. Br. profesorius; per daugiau nei dvidešimt jo mokslinės bei organizacinės veiklos metų Freiburgo universiteto Tautosakos institutas tapo vienu iš liaudies dainų, pasakojamosios kūrybos ir paremiologijos tyrinėjimo centrų Europoje. Iki 1991 m. velionis buvo Liaudies kultūros instituto (*Institut für Volkskunde*) ir Vokiečių liaudies dainų archyvo direktorius. Jis yra skaitęs paskaitas Kanzaso ir Vermonto (JAV) universitetuose, buvo Austrijos mokslų akademijos ir Karališkosios Gustavo Adolfo akademijos Upsaloje

(Švedija) narys. Lutzas Röhrichas leido tęstinius *Motive: Freiburger Folkloristische Forschungen* (Miunchenas, nuo 1971) ir *Artes Populares: Studia Ethnographica et Folkloristica* (Bernas, nuo 1976), buvo vienas knygos *Handbuch des Volksliedes* (Miunchenas, 1973 ir 1975) ir daugiatomės *Enzyklopädie des Märchens* (Berlynas–Niujorkas, nuo 1977) leidėjų. Iki paskutinių gyvenimo metų velionis buvo aktyvus įvairių mokslo draugijų narys ir tarptautinių renginių dalyvis.

Lutzas Röhrichas palaidotas netoli Freiburgo.

Lilija Kudirkienė

Knyga apie patarles visiems

Tautosakos vadovėlius įprasta rašyti. Tačiau recenzuojamasis leidinys „Patarlės: Vadovėlis“¹ išsiskiria iš jų gausos. Pirmiausia – neįprastu savo objektu, kurį sudaro ne visa tautosaka, netgi ne kuri nors jos rūšis, o tik vienas atskiras žanras. Toliau kelia nuostabą ir kitas dalykas – viršelyje nusakyta vadovėlio paskirtis: „studentams, visiems skaitytojams ir tyrėjams“. Gyvuoja nuomonė, kad skirtingais šriftais mirgantis rimtas mokslinis tekstas, prikimštas skaičių, pavardžių, įvairiausių nuorodų ir išnašų, nebūtinai turi būti įkandamas nespecialistams: pastarieji teskaito populiarias knygeles. O antra vertus, kuo gi populiarios knygelės galėtų būti naudingos mokslininkams? Taigi ar įmanoma šiuos du dalykus suderinti viename leidinyje? Ar ne per daug ambicingą tikslą užsibrėžė „Greenwood Press“ leidykla (JAV), pradėjusi leisti atskirų tautosakos žanrų vadovėlių seriją „Greenwood Folklore Handbooks“? Ją pristatydama leidykla nurodo, kad visi vadovėliai bus rašomi pagal tą patį planą, kurį sudaro šešios būtinos struktūrinės dalys: 1) definicijos ir klasifikacija; 2) pavyzdžiai ir tekstai; 3) tyrimo apžvalga ir metodai; 4) ryšiai su literatūra ir šiuolaikine kultūra; 5) bibliografija; 6) terminų ir sąvokų žodynelis.

Antroji leidyklos iškelta sąlyga: serijinio vadovėlio autorius turi būti aukščiausios kvalifikacijos tarptautinio lygio mokslininkas (*leading expert*). Tai lyg ir kokybės

¹ Wolfgang Mieder. *Proverbs: A Handbook, (Greenwood Folklore Handbooks)*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 2004. – 305 p.

garantas tiek pirmosioms kregždėms², tiek būsiamiems leidiniams.

Vadovėlį apie patarles parašė Vermonto universiteto (JAV) profesorius Wolfgangas Miederis, be jokios abejonės, laikytinas pasaulinio masto lyderiu šiuolaikinėje paremiologijoje. Ilgą jo darbų sąrašą sudaro daugiau kaip šimtas mokslinių straipsnių ir studijų, arti trisdešimties knygų – monografijų, straipsnių rinkinių, vadovėlių, taip pat įspūdingos apimties veikalai „Pasaulio patarlių enciklopedija“³ ir „Amerikos patarlių žodynas“⁴. Šio mokslininko rūpesčiu 1984 m. buvo įkurtas daugelio šalių paremiologus vienijantis meta-raštis „Proverbium“, kurį jis sėkmingai redaguoja ir leidžia daugiau kaip du dešimtmečius (iki 2007 m. išėjo 23 tomai). Dar vienas labai svarbus W. Miederio veiklos baras – tai kruopščiai registruojama paremiografinių ir paremiologinių darbų bibliografija, jo nuosekliai skelbiama metraštyje „Proverbium“, o vėliau leidžiama ir atskiromis knygomis⁵. Kad geriau suvoktume šio darbo mastą, tebus leista paminėti keletą skaičių. Kasmet pasaulyje pasirodo apie 200 patarlių rinkinių, papildydami didžiulį kiekį (per 20 tūkstančių)

² 2004 m. vasarą kartu su recenzuojamu leidiniu pasirodė šios serijos vadovėlis apie pasakas: D. L. Ashliman. *Folk and Fairy Tales: A Handbook*, Westport, Connecticut, London.

³ Wolfgang Mieder. *Encyclopedia of World Proverbs*, N. J., Englewood Cliffs, 1986.

⁴ W. Mieder, S. A. Kingsbury, K. B. Harder. *A Dictionary of American Proverbs*, New York, 1992.

⁵ W. Mieder. *International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography*, vols. 1–4, New York, 1982–2001.

jau anksčiau išleistų. Paremiologijos bibliografija savo ruožtu kasmet padidėja maždaug 400 naujų pozicijų įvairiomis kalbomis (moksliniai straipsniai, disertacijos, knygos). Žmogus, pajėgiantis aprėpti ir suvaldyti šį veržlų informacijos srautą, kaip niekas kitas turi suvokti paremiologijos raidos tendencijas ir numatyti jos ateities perspektyvas. Todėl, kai pratarinėje W. Miederis vadovėlio rašymą pavadina bauginančiu uždaviniu, iš pradžių tai atrodo tik bereikalingas kuklinimasis. Bet toliau autorius trumpai pristato savo pirmtakus, į kuriuos žada lygiuotis. Pirmasis iš jų – anglikonų teologas (Dublino archivyvskupas) ir filologas Richardas Chenovixas Trenchas (1807–1886), XIX a. viduryje parašęs nedidelės apimties, bet svarbų veikalą „Apie patarlių pamokas“⁶, kuriame apžvelgė patarlių kilmę ir prigimtį, semantiką, poetiką, paplitimą anglakalbėse šalyse. Jo knyga susilaukė didelio dėmesio: autoriui gyvam esant išėjo septyni leidimai ir dar keletas po jo mirties; 2003 m. Vermonte ją dar kartą išleido W. Miederis metraščio „Proverbium“ priedų serijoje (*Supplement Series of Proverbium*, No. 13). Praslinkus 50-čiai metų po R. Ch. Trencho knygos pasirodymo Fredericas Edwardas Hulme'as (1841–1909) parašė traktatą „Patarlių išmintis“⁷, tapusį kokybiškai nauju žingsniu paremiologijoje ir teisėtai įsitvirtinusi šalia R. Ch. Trencho tyrinėjimo. Pagaliau 1931 m. iškiliausiu XX a. paremiologu tituluojamas Archeris Tayloras (JAV) išleido kapitalinį veikalą „Patarlė“ (*The Proverb*). Skirtingai nuo ką tik aptartų darbų, skirtų plačiajam skaitytojui, A. Tayloras orientavosi į mokslininkų bendruomenę. Tai rodo ir jo pasirinktas lyginamasis metodas, ir patarlių pavyzdžiai iš daugelio kalbų, ir iškeltų problemų kiekis bei jų nagrinėjimo išsamumas. Klasikiniu pripažintame veikle A. Tayloras tyrė ir nuodugniai

⁶ R. Ch. Trench. *On the Lessons in Proverbs*, London, 1853.

⁷ F. E. Hulme. *Proverbs Lore: Being a Historical Study of the Similarities, Contrasts, Topics, Meanings and Other Facets of Proverbs, Truisms and Pithy Sayings, as Expressed by the Peoples of Many Lands and Times*, London, 1902.

aprašė patarlių žanro ribas, metaforiškumą, stilistiką, tipus, variavimą, patarles kituose tautosakos žanruose ir literatūroje, klasikinės ir biblijinės kilmės patarles, skolinamų patarlių vertimus, prietarų ir tikėjimų atspindžius patarlėse, medicininės, teisinės ir kalendorinės patarles, priešodžius, tradicinius palyginimus, velerizmus ir kt.

Nuo visų trijų „etapinių“ paremiologijos veikalų jau yra praėję atitinkamai 150, 100 ir 75 metai. Pats laikas, kaip sako W. Miederis, „atšviežinti“ požiūrį į patarles, pristatyti naujus tyrimo metodus ir teorinius atradimus per pastaruosius septynis dešimtmečius. Matyti, jog autorius labai rimtai žiūri į jam iškeltą uždavinį ir suvokia tekusią atsakomybę. Jis iš anksto numato ir vadovėlio pobūdį, pabrėždamas, kad bandys užimti vietą tarp R. Ch. Trencho ir F. E. Hulmo iš vienos pusės ir A. Tayloro – iš kitos, t. y. orientuosiu ne tik į mokslininkus, bet į visus prasilavinusius skaitytojus (*educated general reader*). Kadangi vadovėlis rašomas JAV leidyklos užsakymu ir leidžiamas specialioje serijoje, visiškai suprantama, kad pirmiausia jis skiriamas Jungtinėms Amerikos Valstijoms ir kitoms anglakalbėms šalims. W. Miederis iškart prisipažįsta daugumą patarlių pavyzdžių parinkęs iš anglų-amerikiečių patarlių korpuso, bet čia pat nuramina skaitytoją, kad visas tiesas galima perkelti į kitas kalbas ir kultūras. Mat per ilgus vartojimo tūkstantmečius pasaulio patarlių išmintis yra tokia išgryninta, „išdistiliuota“, jog įvairių tautų patarlės iš tikrųjų turi daugiau bendrų, jas siejančių, bruožų negu skirtumų. Šį teiginį autorius taikliai iliustruoja amerikiečių patarle *Žmogaus prigimtis visame pasaulyje ta pati*. Kontrargumentą sunku būtų rasti.

Retais atvejais, kai prیرهikia cituoti kitų tautų patarles, jos pateikiamos be autentiško teksto, t. y. tik išverčiamos į anglų kalbą (plg. porą rusų patarlių iš p. 97–98: *Better be born happy than pretty* ‘Geriau gimk laimingas negu gražus’, *Don't have 100 rubles, have 100 friends* ‘Neturėk 100 rublių, turėk 100 draugų’). Tai nuolaida, kurią reikia daryti, kad knyga būtų suprantama ir patraukli kuo

gausesnei auditorijai. Antra vertus, mokslininkai juos sudominusį pavyzdį nesunkiai susiras originalo kalba pasinaudodami ir vadovėlyje nurodomais interneto adresais.

Pirmajame vadovėlio skyriuje „Apibrėžimas ir klasifikacija“ autorius labai glaustai pateikia svarbiausias žinias apie patarlių kaip žanro esmę. Pradėdamas nuo apibrėžimo bandymų, t. y. nuo Aristotelio, ir trumpai stabtelėdamas prie keleto mokslininkų iš daugybės, kurie plūkėsi su šia problema, W. Miederis įtikinamai aiškina, kodėl nepavyko ir tikriausiai nepavyks sukurti trumpo, tikslaus ir visiems priimtino patarlės apibrėžimo, kokius turi kiti tautosakos žanrai. Netgi pačios komplikuočiausios struktūralistų siūlomos definicijos (asmuo, neturintis specialių simbolinės logikos žinių, nė nepajėgs jų suprasti), deja, neapėpia visų patarlių. W. Miederio nuomone, didžiausias kliuvinys gvildenant šią mįslingą problemą yra kiekvienam patarlės apibrėžimui būtina tradiciškumo sąvoka, apimanti ir patarlės amžių, ir jos paplitimą. Kiek laiko turi gyvuoti posakis, kad būtų galima jį laikyti patarle? Intuityviai jaučiame, jog savaitės tikrai per mažai, o metų galbūt užtektų. Bet kaip yra šiais moderniais laikais, kai informacija internetu ir mobiliųjų telefonų SMS žinutėmis sklinda žaibiškai? Stephenas D. Winickas 2003 m. paskelbtoje esė⁸ apie patarlių žanro definicijos novatoriškumą pareiškė, kad naujosios patarlės tampa patarlėmis tuo momentu, kai yra sukuriamos. Sakykim, sakinytis *Where there are stars, there are scandals* ('Kur žvaigždės, ten skandalai'), savo struktūra visiškai atitinkantis populiarų patarlių modelį „Kur x, ten (ir) y“, kvalifikuotinas kaip patarlė jau pirmojo pavartojimo metu. W. Miederis griežtai atmeta šį S. D. Winicko teiginį ir įsitraukia į polemiką, užimdamas, kaip pats sakosi, folkloristo ir paremiologo poziciją.

⁸ Stephen D. Winick. Intertextuality and Innovation in a Definition of the Proverb Genre, in: *Cognition, Comprehension, and Communication: A Decade of North American Proverb Studies (1990–2000)*, edited by Wolfgang Mieder, Baltmannsweiler, 2003, p. 571–601.

Nuo apibrėžimo sklandžiai pereinama prie proverbialumo (angl. *proverbiality*), arba patarliškumo, sąvokos, kuri yra viena centrinių šiuolaikinėje paremiologijoje: tai visuma patarlių žanrui būdingų ypatybių ir požymių (tradiciskumas, vartojimas, struktūriniai modeliai, poetika ir pan.), paprasčiau tariant, tai, kas patarlę daro patarle. Pristatomos artimos patarlei formos – priežodžiai (tarp jų tradiciniai palyginimai ir hiperbolizuoti posakiai), binarinės formulės, velerizmai. Toliau autorius tiesiog meistriškai veda skaitytoją per klaidžius patarlių sisteminimo ir klasifikavimo brūzgynus. Nesileisdamas į istoriją, įvairius nesėkmingus bandymus, jis iškart supažindina su „netobulu, bet geriausiu šiaandien turimu sprendimu“ – tarptautine patarlių tipų klasifikacija ir kompiuteriniu tarptautiniu patarlių sąvadu. Projekto sumanytojas ir kūrėjas yra suomių paremiologas Mattis Kuusis (1914–1998); po jo mirties šį darbą tęsia dukra Outi Lauhakangas. Labai sudėtingą sistemą, pagrįstą žmogaus mąstymo archetipais ir universalijomis, W. Miederis vaizdžiai išdėsto vos per du puslapius, pasitelkdamas vieną kitą schemą ir patarlių pavyzdžius. Skyrius baigiamas anglų-amerikiečių patarlių rinkinių ir specialių rinkinių apžvalgomis. Pastarųjų įvairovė didžiulė. Viena jų kryptis – regioniniai rinkiniai, kita – pagal patarlių temas, tokias kaip meilė, moterys, jūra, augalai, gyvūnai, medicina (netgi atskirai ŽIV / AIDS), papročiai ir teisė, liaudies kalendorius. Specialiesiems priskiriami ir antipatarlių rinkiniai, kurių net du yra išleidęs pats autorius. Iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalu, kad pirmasis skyrius, bene svarbiausias turinio atžvilgiu, yra pats trumpiausias – tik 30 puslapių (apie 10% viso teksto). Teorinė medžiaga suspausta iki minimumo, pateikta labai apmąstyta ir nuosekliai, parašyta sklandžia, vaizdinga kalba. Tie, kurie skaitys jį nuo pradžios iki galo kaip rišlų tekstą, darys tai su neslūgstančiu dėmesiu. O tie, kurie ieškos informacijos kokiu nors konkrečiu klausimu (tarkim, studentai), lengvai ją susiras vadovaudamiesi devynių poskyrių pavadinimais (jie išvardyti ir turinyje) bei pasinaudodami

skirtingų šriftų ir maketavimo teikiamomis galimybėmis.

Originaliai sumanytas antrasis skyrius „Pavyzdžiai ir tekstai“. Jį sudaro dvylika poskyrių, iš kurių pirmieji šeši yra intriguojančios apybraižos apie atskiras patarles. W. Miederis vykusiai pasinaudojo anksčiau rašytais ir ne kartą publikuotais savo moksliniais straipsniais. Į vadovėlį jie pateko gerokai patrumpinti, be išnašų ir bibliografinių nuorodų, kai kurių ne tokių reikšmingų detalių, tačiau tiksliai išlaikydami buvusius pavadinimus. Pagal juos smalsesnis ar pilnesnės informacijos ieškantis skaitytojas galės lengvai rasti „tikruosius šaltinius“ bibliografijos sąrašė. Pirmojoje apybraižoje pasakojama apie vienos iš seniausių tarptautinių patarlių *Big fish eat little fish* (‘Didelė žuvis ryja mažą žuvį’; artimiausias lietuviškas atitikmuo būtų *Žmogus žmogų kaip žuvis žuvį ryja*) kilmę, pirmąjį rašytinį paminėjimą Heziodo raštuose, ilgą raidos istoriją, kai iš senovės graikų ji pateko į lotynų, paskui viduramžių lotynų, o iš šios – į visas didžiąsias Europos kalbas. Kas lėmė, kad posakis išlaikė stubinamą trijų tūkstantmečių laiko išbandymą? Patarlė pagrįsta išvalgiu pastebėjimu apie žmogaus prigimtį. Deja, žmonija taip ir netapo humaniškesnė, tik šiandien plėšrumas bei godumas įgijo naujų rafinuotų formų. W. Miederis daro pesimistinę išvadą, kad šiai metaforai nelemta niekad pasenti.

Kitose apybraižose pasakojama apie patarles: *First come, first served* (‘Kas pirmas atvyks, pirmas bus aptarnautas’, liet. atitikmuo *Kas pirmesnis, tas geresnis*), *The apple doesn't fall far from the tree* (‘Obuolys nuo obels netoli krinta’), *The only good indian is a dead indian* (‘Geras indėnas yra tik negyvas indėnas’), *Good fences make good neighbors* (‘Geros tvoros – geri kaimynai’), *A picture is worth a thousand words* (‘Paveikslas yra vertas tūkstančio žodžių’). Autorius siekia jas įvairiškai aprašyti, bet pati medžiaga diktuoja, į ką jam reikia sutelkti didžiausią dėmesį. Vienos patarlės įdomiausia yra istorinė raida, kitos – semantika, vaizdo raiškos įvairovė, dar kitos – funkcionavimas ir variantų gausa. Todėl, nors ir

parašytos pagal panašų planą, šios apybraižos yra visiškai nepanašios savo turiniu. W. Miederis, su kiekviena iš jų pažėdamas įspūdingų faktų ir netikėtų detalių, atverčia prieš skaitytoją vis naują be galo įdomaus paremių mokslo puslapį. Kiti šio skyriaus poskyriai, parašyti specialiai vadovėliui, yra savotiška mažytė pasaulio patarlių „antologija“. Autorius sakosi ilgai laužęs galvą, kaip ir ką atrinkti iš pasaulio patarlių lobyno. Medžiagos gausybė, o vieta jai perteikti vadovėlyje ribota. Galiausiai nusprendė pristatyti dvylikos tautų patarles – afrikiečių, arabų, kinų, prancūzų, vokiečių, indų, airių, italų, japonų, rusų, ispanų ir žydų (jidš). Šios tautos pasirinktos dėl paprasčiausios priežasties: jų atstovai sudaro didžiausias JAV imigrantų grupes. Skaitytojas ras po 35 populiarias išvardytų tautų patarles, abėcėlės tvarka sugrupuotas pagal atraminį žodį. Tautos taip pat grupuojamos abėcėliškai, tokiu būdu pabrėžiant visišką jų lygiateisiškumą duotoje situacijoje. Poskyryje „Autentiškos amerikiečių patarlės“ apžvelgiami ne imigrantų atsinešti, o pačiose JAV gimę posakiai, tokie kaip:

Another day, another dollar ‘Kita diena, kitas doleris’

Diamonds are girl's best friends ‘Deimantai – geriausi merginų draugai’

Facts don't lie ‘Faktai nemeluoja’

The grass is always greener on the other side of the fence ‘Kitapus tvoros žolė visada žalesnė’

Life begins at forty ‘Gyvenimas prasideda keturiasdešimties’

Money doesn't grow on trees ‘Pinigai ant medžių neauga’

Detaliau, atskiruose poskyriuose, dar aptariamos regioninės bei etninės amerikiečių patarlės. Ypač įdomios ir unikalios pastarosios, sukurtos senųjų Amerikos čiabuvių. Jų yra labai mažai – tik apie 200 patarlių ir priežodžių. Keista, kad indėnų gentyse patarlių tradiciją vos vos galima susekti, kai tuo tarpu pasaulyje patarlės tiesiog klesti visose tautose ir visose kultūrose. Tai tikra mįslė, kurią sutelktomis pajėgomis mėgina įminti antropologai, folkloristai, lingvistai. Priežasčių,

žinoma, yra ne viena. Ilgą laiką buvo manoma, kad lemiamas veiksnys – indėnų kalbų konkretumas, mažas „metaforiškumas“. Bet pastaruoju metu, geriau ištyrus pačias kalbas ir sukaupus naujų duomenų, jau linkstama tuo abejoti. Reikšmės turėjo ir rašto nebuvimas. W. Miederis 1988 m. kreipėsi per šalies spaudą į plačiąją visuomenę, ragindamas rinkti indėnų autochtonų patarles, žadėjo už tai net piniginių prizų. Ir ką gi – nesulaukė jokio (!) atsakymo. Tokia liūdna padėtis, konstatuoja autorius, kad per pastaruosius dešimtmečius ši apgailėtina menka patarlių grupė nepasipildė nė vienu užrašytu tekstu.

Mokslinius tyrimo metodus, šiuolaikinių patarlių mokslą ir jo perspektyvą nušviečia trečiasis vadovėlio skyrius, glaustumu ir informacijos pateikimu labai panašus į pirmąjį. Dar kartą akcentavęs, kas yra paremiografija (= patarlių rinkimas, sisteminimas, rinkinių rengimas) ir paremiologija (= patarlių tyrimas), autorius šias dvi pagrindines patarlių mokslo šakas vaizdžiai sulygina su dviem tos pačios monetos pusėmis – neįmanoma jų visiškai išskirti, o pagaliau ir neverta to daryti, nes tik sumanus jų derinimas leis pasiekti įtikinamą rezultatą. XX a. paremiografijos būklė ir jos raidos ateityje prognozės sudėtos į vieną trumpą pusketvirto puslapių poskyrį, todėl sunku be jaudulio skaityti eilutes apie Lietuvoje rengiamą penkiamą „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ sąvadą ir jo iniciatorių bei vadovą, neseniai mirusį profesorių Kazį Grigą. Vertindamas šį darbą, W. Miederis negaili pagyrimo žodžių ir sako, kad jį užbaigę lietuviai teisėtai galės didžiuotis prašmatniu (*superb*) nacionalinių patarlių rinkiniu. Tuo labiau kad iš keliasdešimties Europoje gyvenančių tautų panašius mokslinius sąvodus yra išleidę tik vokiečiai, lenkai ir estai. Bet apskritai Europoje patarlės, palyginti su Afrikos ir Azijos šalimis, yra neblogai surinktos ir publikuojamos. O ką šiandien žinome apie Afrikos patarles? – retoriškai klausia W. Miederis; koks jų amžius? kurios iš jų atneštos misionierių ir vėliau prigijusios, o kurios sukurtos vietos gyventojų? Tik atsakius į šiuos klausimus, bus galima išspręsti dar M. Kuusio iškeltą hipotezę apie trijų

kontinentų senųjų gyventojų bendrą paremių paveldą. Taigi svarbiausias uždavinys, išskylantis paremiografams, yra kuo daugiau smulkių lingvistinių grupių patarlių įvesti į apyvartą, kad jos būtų prieinamos Vakarų mokslininkams. Labai pageidaujami afrikiečių, arabų, indų, azijiečių patarlių dvikalbiai ar keliakalbiai lyginamieji rinkiniai. Šiam darbui būtina pasitelkti naujausias kompiuterines technologijas, paspartinančias tokių rinkinių rengimą ir leidžiančias sudaryti prie jų mokslinį rodyklių aparatą (šaltiniai, dažnumas, geografinis paplitimas, pateikėjai ir t. t.). Kitas paremiografų artimos ateities darbo etapas – pasinaudojant nauja medžiaga toliau plėsti tarptautinį patarlių tipų sąvadą.

Antrosios patarlių mokslo šakos – paremiologijos – pagrindinės kryptys ir naujausi tyrinėjimai apžvelgiami dvylikoje poskyrių: patarlių semantika, poetika, semiotiniai tyrimai, funkcionavimas ir socialiniai kontekstai, stereotipai ir pasaulėvaizdis, patarlės psichologijoje ir psichiatrijoje, ryšiai su kitais tautosakos žanrais ir grožine literatūra ir kt. Kiek plačiau pristatoma empirinė kryptis, susijusi su patarlių minimumo programų kūrimu. Jų pradininkas yra Grigorijus Permiakovas, sudaręs 300 tekstų apimančių dažniausiai vartojamų rusų patarlių sąrašą, „būtiną žinoti užsieniečiams, kad galėtų efektyviai komunicuoti rusų kalba“. Panašius paremiologinius minimumus jau yra parengę vokiečiai, vengrai, čekai, kroatai. Amerikiečių patarlių minimumą rengia pats Wolfgangas Miederis su Anna Tóthné Litovkina; vadovėlyje skaitytojams pateikiama susipažinti jo dalis – 75 dažniausiai vartojamos amerikiečių patarlės. Taip pat detalčiau aptariami patarlių ryšių su populiariąja kultūra tyrimai (patarlės reklamoje, antipatarlės), ikonografija.

Ketvirtas skyrius, „Kontekstai“, sudarytas tokiu pat principu kaip ir antrasis, yra pats didžiausias (96 p., 12 poskyrių) gal todėl, kad patarlių interpretacija individualioje kūryboje ypač mėgstama W. Miederio tema, kuria jis yra paskelbęs nemažai straipsnių ir studijų. Pagal juos (vėlgi nekeičiant pavadinimų) šiam vadovėliui parengtos šešios apybraižos. Patarlės visais laikais buvo ir tebėra

labai svarbios rašytojams ir politikams kaip nenuginčijamo argumentavimo ir emocinio įtaigumo, kalbos stilistikos priemonė. Šią W. Miederio nuostatą galima laikyti bendra visoms apybraižoms. Įdomiai ji atsiskleidžia pasakojime apie XVIII a. gyvenusio lordo Chesterfieldo išpuolius prieš patarlių išmintį. Kaip švietimo epochos atstovas, jis nepalančiai žiūrėjo į liaudies kūrybą, teoriškai neigė bet kokią patarlių vertę ir svarbą („teršiantys kalbą vulgarizmai“, „blogo auklėjimo padarinys“), tačiau, paradoksalu, savo laiškuose sūnui ir krikštasiūniui nuolat jomis remdavosi motyvuodamas moralinius ir estetinius teiginius. Kitaip elgėsi jo amžininkas, garsus amerikiečių mokslininkas ir visuomenės veikėjas Benjaminas Franklinas, patarles labai mėgęs, noriai visur vartojęs ir daugiau kaip tūkstantį jų paskelbęs savo leistame almanache. W. Miederis analizuoja, iš kokių šaltinių B. Franklinas ėmė patarles ir kitokius vaizdingus posakius, kaip meistriškai jas perkurdavo ir „paleisdavo į pasaulį“.

Patarlių interpretaciją XIX a. iliustruoja apybraižos apie Abrahamą Linkolną ir Charles'ą Dickensą. Pirmasis jų, JAV prezidentas, politinis veikėjas ir publicistas, atkakliai gynęs vergų teises ir propagavęs piliečių teisių lygybę, garsėjo trumpomis sąmojingomis kalbomis, kuriose apstu iš Biblijos atkeliavusių posakių ir įvaizdžių. W. Miederis pabrėžia, kad A. Lincolnas vargu ar buvo lankęs mokyklą daugiau negu vienerius metus, bet Bibliją jis buvo puikiai išstudijavęs ir visada taikliai ja pasiremdavo. Apybraižos apie Ch. Dickensą paantraštė „Tradiciniai posakiai – nelyginant fejerverkai“ (*Conventional Phrases Are a Sort of Fireworks*) vaizdžiai perteikia žymiojo anglų rašytojo pomėgį gausiai vartojamus liaudies posakius įvairiai perkurti, parafrazuoti, skaidyti į atskirus motyvus. Jis ypač mėgo ironiškus posakius, kurie paremiologijoje ir įsiteisino *velerizmo* terminu (pagal vieno iš Ch. Dickenso herojų Wellerio pavardę). Pagaliau, keliaudami pasakui patarles, pasiekiamo ir XX amžių. Šiam laikotarpiui atstovauti vadovėlio autorius pasirinko anglų politiką, erudito Winstono Churchillio retoriką ir vokiečių rašytojo Ber-

toldo Brechto kūrybą. Pasak W. Miederio, W. Churchillis „mobilizavo anglų kalbą ir pasiuntė ją į mūšį“ – taip įtaigiai jis paveikdavo mases, rasdavo raktą į kiekvieno paprasto žmogaus širdį. B. Brechtas patarles ir priežodžius savo kūrinuose vartojo itin laisvai – drąsiai suteikdamas jiems neįprastas alternatyvias reikšmes, brechtiškai keisdamas žodžius ir motyvus (pvz., *ėriukas tarp dviejų vilkų, užmušti vilką ėriuko kailyje*).

Patarles mėgsta ne tik prozininkai, bet ir poetai, ypač lyrinių dainų kūrėjai. W. Miederis pacituoja daugiau kaip dešimt įvairaus ilgio tokio pobūdžio tekstų (paskutinis, beje, datuojamas 2001 metais). Juose dažnai žaidžiama su patarlėmis, jos parodijuojamos, taip bandant išklibinti „amžinąsias“ jų propaguojamas tiesas ir į tradicinius liaudies posakius pažvelgti ironiškai kritišku žvilgsniu. Du paskutiniai poskyriai, aptariantys patarles karikatūrose, komikuose, reklamoje, graffiti mene ir kitur – patys nuotaikingiausi. Tekstą labai pagyvina iliustracijos, kurias autorius parinko iš savo didžiulio patarlių ikonografijos archyvo (9 tūkstančiai patarles iliustruojančių piešinių, aliejumi tapytų paveikslų, medžio drožinių, emblemų ir pan. skaidrių). Šis primygtinai leidyklos rekomenduojamas skyrius apie ryšius su šiuolaikine kultūra patarlių žanru itin dėkingas ir W. Miederiui labai pavyko. Jį perskaitę net ir didžiausi skeptikai bus įtikinti, kad patarlės niekada neišeis iš mados (*never out of season*), o moderniais laikais dar labiau klestės, lengvai ir lanksčiai pritaipdamos bet kuriame kontekste.

Porą žodžių reikėtų tarti apie netradicinę bibliografijos pateikimą. Vadovėlio pabaigoje, atskirame skyriuje, skaitytojas ras pagrindinę literatūrą apie patarles, sugrupuotą į septynis poskyrius: 1) bibliografiniai leidiniai; 2) žurnalai ir tęstiniai leidiniai; 3) knygos ir studijos apie patarles; 4) daugiakalbiai patarlių rinkiniai; 5) dvikalbiai patarlių rinkiniai; 6) anglų-amerikiečių patarlių rinkiniai; 7) regioniniai ir teminiai patarlių rinkiniai. Rinktinė specializuota bibliografija – moksliniai straipsniai kiek siauresniais klausimais – pridėdama kiekvieno skyriaus pabaigoje, pažymint šį poskyrį ir turinyje,

kad būtų galima greitai susirasti. Apskritai, kad skaitytojui būtų patogų, galvojama kiekviename žingsnyje. Pavyzdžiui, atsivertus turinyje nurodytą p. 279, prie pozicijos „Interneto adresai“ (*Web Resources*) belieka sumirksėti akimis – jis beveik... tuščias; yra tik vienas pagrindinis ir pora papildomų adresų. Galvota ne apie popieriaus taupymą, kaip mums įprasta, o apie skaitytojo brangų laiką, kad jam nereikėtų skersai išilgai vartyti 300 puslapių vadovėlio ieškant ir spėliojant, kur priglausti šie vietos beveik neužimantys adresėliai. Tas pat ir kalbant apie privalomą terminų žodynelį. Pavarčius jį akis užkliūva už tokių, rodos, visiems suprantamų žodžių kaip *hyperbole*, *metaphor*, *polyglot*. Bet tai tikrai terminai ir galbūt kas nors jų ieškos. O štai kas yra *msericord*, be šio žodynelio vargu

ar pavyks išsiaiškinti, nepadės ir tarptautinių žodžių žodynai; pasirodo, tai viduramžių bažnyčiose naudotos raizininiais puoštos medinės pertvaros choro dainininkams atskirti. Pagalvota apie visus skaitytojus – tiek mokslininkus, studentus, tiek plačiąją visuomenę. Vadovėlio vertę labai padidina autoriaus sudarytos (nors leidykla to ir nereikalavo) rodyklės – pavardžių, dalykinė, patarlių atraminių žodžių.

Laikai šią knygą rankose ir sunku ją užvertus padėti į šalį. Taip sklandžiai, rodos, be jokių pastangų ji parašyta. Kiekviename puslapyje jauti didžiulę W. Miederio meilę patarlėms ir skaitytojams, su kuriais jis geranoriškai dalijasi milžinišku savo žinių bagažu. Vadovėlis parašytas tikro meistro – meistro, kurį darbas giria.

Giedrė Bufiienė

Anglų užkalbėjimai: nuo tipologijos sudarymo iki varijavimo tyrimų

Jonathano Roperio knyga „Anglų užkalbėjimai“* pretenduoja į fundamentalų veikalą, nagrinėjantį ir apibendrinantį anglų užkalbėjimų tradiciją. Tokio veikalo poreikis iš tiesų buvo opus, nes iki šios knygos sunku buvo įsivaizduoti anglų užkalbėjimų fondą, kuris pavieniais variantais ir nedidelėmis kolekcijomis buvo išblaškytas po viduramžių istorikų bei folkloristų straipsnius. J. Roperio knyga svarbi tuo, kad joje susiję į vieną vietą du iki šiol beveik nesusisiekiantys indai – viduramžių rankraštinių paveldo tekstai ir XIX–XX a. folkloristų užrašyti užkalbėjimai. Studijoje nagrinėjama per ištisą tūkstantmetį dokumentuota anglų užkalbėjimų tradicija, pradedant X a. anglosaksų užkalbėjimais ir baigiant XX a. viduriu bei pavieniais XX a. pabaigos tekstais, užrašytais paties mokslininko anglų diasporoje Šiaurės Amerikoje.

* Jonathan Roper. *English Verbal Charms: FF Communications*, 288, Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia / Academia Scientiarum Fenica, 2005. – 241 p.

Įvadinėje dalyje aptariama užkalbėjimų tyrimo istorija, pristatomos ir įvertinamos reikšmingiausios publikacijos bei analizuojami trys chronologiniai laikotarpiai – senasis, vidurinis ir modernusis. Autorius pažymi, kad daugiausia tyrinėtojų dėmesio susilaukė kaip tik senieji, X a. anglosaksų magijos tekstai. Tuo tarpu paties J. Roperio knyga anglų užkalbėjimų tyrimų kontekste išsiskiria kaip folkloristinis tyrimas, kurio pagrindiniai svarstomi klausimai remiasi pamatinėmis folkloristikos kategorijomis: užkalbėjimų korpusas, tipologija, varijavimas. Šiems klausimams ir skirtos trys svarbiausios knygos dalys.

Pirmojoje, „Duomenų bazės faktai“, aptariamas anglų užkalbėjimų korpusas, susidedantis iš 523 tekstų. Kadangi angliai neturi centrinio folkloro archyvo, tik nedidelė tekstų dalis yra skelbiama iš rankraščių (Londono universitetinio koledžo archyvo), o visa kita medžiaga sutelkta iš viduramžių istorikų bei anglosaksų tyrinėtojų veikalų, XVII–XVIII a. literatūros bei XIX–XX a. folkloro leidinių. Užkalbėjimų korpuso ty-

rimas remiasi J. Roperio sukaupta elektronine duomenų baze, kurioje duomenys aprašomi pagal šiuos kriterijus: bendras užkalbėjimo tikslas (pvz., gydymas, apsauga, meilė ir t. t.), funkcija (nuo ko užkalbama), užkalbėjimo tipas (jei jis išskirtas), užkalbėjimo pavadinimas, forma (sakininė ar rašytinė), užkalbėjimo atlikimo instrukcijos, pakartojimų skaičius, pats užkalbėjimo tekstas, pateikėjo pavardė, gimimo data, lytis, profesija, užrašytojo, užrašymo ir publikavimo duomenys. Naudojant šiuos pjuvius ir statistinę analizę, knygoje aprašomi anglų užkalbėjimų korpuso ypatumai. Iš šios analizės lietuvių skaitytojui galėtų būti įdomus užkalbėjimų pasiskirstymas pagal funkcijas: 60% sudaro gydomieji užkalbėjimai (plius dar 1% užkalbėjimų-palaiminimų, sakomų renkant vaistažoles), 16% meilės užkalbėjimų (įskaitant tekstus, sakomus buriant, už ko ištekesi), 14% apsisaugojimo užkalbėjimų (nuo blogos akies, vagies ir kt.), 2,3% žemdirbystės, 0,4% žvejybos. Be to, yra šiek tiek tekstų gaisrui užgesinti, ginklams užkalbėti, bičių spiečiui sulaukyti. Iš gydomųjų užkalbėjimų populiariausi yra nuo kraujo (20%), žaizdų (10,9%), danties skausmo (9,3%), drugio (7,1%) bei nudegimo (8,4%). Taip pat yra užkalbėjimų nuo pasitempimo (nikstelėjimo ir galbūt – mąstant lietuvių etnomedicinos kategorijomis – grižo) (3,9%), infekcinių odos uždegimų, tarp jų dedervinės ir rožės (4,8%), karpų (6,8%), kokliušo (2,3%), gyvatės įgėlimo (2,6%), mėšlungio (1,6%) ir smulkių negalavimų kaip žagsėjimas ar išsidiiginimas (5,1%). Lygindami anglų korpūsą su lietuvių, galime matyti bendrą tendenciją, kad vyrauja gydomieji užkalbėjimai, tačiau jų repertuaras labai skiriasi. Lietuvoje daugiausia užkalbėjimų užrašyta nuo gyvatės įkandimo, toliau pagal dažnumą eitų užkalbėjimai nuo rožės, grižo, kraujo, karpų, dedervinės, tuo tarpu Anglijoje užkalbėjimai nuo gyvatės ir rožės yra labai reti.

Vertinant knygoje pateiktą anglų užkalbėjimų tyrimą, folkloristų diskusiją pirmiausia galėtų sukelti paties anglų užkalbėjimų korpuso sudarymo principai – į jį pateko ir „rimtieji“ užkalbėjimai (turintys ezoterinį maginį

ar religinį kontekstą; perduodami laikantis tradicijos reikalavimų), ir populiarūs vaikų repertuaro magija (pvz., vaikiška skanduo-tė lietui nuvaryti *Rain, rain, go away, Come again on Saturday* ir pan., plg. liet. *Debesė-li debesėli, Bėk pro šalį, Imk gudo paršelį*), buitiniai užkalbėjimai (pvz., mušant sviestą sakoma *Come, butter, come, Peter's waiting at the gate, Waiting for a buttered cake*), taip pat būrimai (maginiai tekstai, kuriais siekiama sužinoti informaciją – dažniausiai vedybų tema ar ieškant dingusių daiktų). Tačiau į šį korpūsą, kaip pabrėžia J. Roperis, neįtrauktos maldos (nei kanoninės, nei nekanoninės) ir keiksmai. Matome, kad tyrinėtojas praplečia užkalbėjimų korpūsą, užkalbėjimais laikydamas ir būrimus; kalbant apie juos vartojamas tas pats terminas *verbal charms* (užkalbėjimai kaip žodiniai tekstai; reikia atkreipti dėmesį, kad angliškas žodis *charms* gali reikšti ir maginius daiktus, amuletus, todėl kalbant apie užkalbėjimus pridedamas žodis *verbal*). Tuo tarpu anglų mokslinėje apyvar-toje kartais vartojamas ir terminas *verbal divinations*, kuriuo pavadinami būtent būrimai (tekstai, sakomi siekiant magišku būdu įgyti žinių, o ne ką nors magiškai paveikti); taip jie skiriami nuo kitų būrimo būdų, įvardija-mų tiesiog kaip *divinations*. Kas priskirtina užkalbėjimų žanrui, iki šiol ginčijasi įvairių šalių folkloristai; štai vengrė Éva Pócs, re-cenzuodama šią knygą, teigia, kad maldos yra kur kas artimesnės užkalbėjimams nei būrimų tekstai; rusų užkalbėjimų tyrinėto-jai Tatjana Agapkina, Jelena Levkijevskaja ir Andrejus Toporkovas iš užkalbėjimų eli-minuoja trumpas formules, kurioms jie tai-ko terminą *заклинания* (*užkeikimai*), ir t. t. Šie ginčai dėl žanro ribų vargu ar apskritai išsprendžiami, nes visi maginiai žanrai yra tarp savęs įvairiais aspektais susiję; be to, yra nacionalinės folkloro žanrų taksonomijos ir terminija. Nors É. Pócs idėja, kad apskritai maginių tekstų korpūsą reikėtų skelbti ir tyrinėti nepriklausomai nuo žanro, atrodo labai racionali, iš tiesų tai labai sudėtinga dėl gana didelių apimčių ir neaiškių žanrinių rėmų.

Pati didžiausia J. Roperio studijos dalis „Tipologija“ skirta anglų užkalbėjimų tipams

aprašyti. Ši knyga yra nauja tuo, kad čia anglų užkalbėjimų korpusas nagrinėjamas būtent tipologiškai. Autorius sudaro ir aprašo pagrindinius užkalbėjimų tipus, juos dalydamas į dvi kategorijas – krikščioniškuosius ir nekrikščioniškuosius (tarp pastarųjų yra daug vaikų repertuaro magijos). Kaip patį gausiausią anglų užkalbėjimų tipą J. Roperis pristato *Flum Jordan* (42 var.) – siužetinį tekstą, kuriame pasakojama, kaip Jėzų krikštijant liovėsi tekėjęs Jordanas; taip tad turi nustoti tekėti ir kraujas iš žaizdos (lotyniškas analogijas turinčius tipus autorius vadina lotyniškai). Šis užkalbėjimas lotynų kalba pirmą kartą užrašytas 900 m., o angliškai žinomas nuo XIV a.; manoma, kad mikronaratyvas kilęs iš apokrifinės „Chronicon Paschale“. Joje rašoma, kad krikštijant Kristų, „Viešpats tarė Jonui: „Liepk Jordanui sustoti! Viešpats pas mus atvyko!“ Ir vanduo tučtuojau sustojo“. Įdomu, kad Lietuvoje turime panašų skaičių (44 vnt.) šio tipo variantų, nors didžioji dalis šio tipo anglišku variantų yra iš viduramžių, o Lietuvoje jo istorija prasideda nuo 1928 m. Viljo Mansikkos užrašytų tekstų.

J. Roperio studijos problema laikyčiau nevienodą požiūrį į tekstų masyvą pagrindiniuose knygos skyriuose. Skyriuje „Duomenų bazės faktai“ tiriami ir apibendrinami viso užkalbėjimų korpuso – 523 tekstų duomenys, o skyriuje „Tipologija“ apsiribojama dalimi informacijos – tipologizuota ir pristatyta 315 tekstų (60,2% korpuso); kita siužetų įvairovė skaitytojui lieka visiškai nežinoma. Iš viso sudaryti ir knygoje aptarti 43 anglų užkalbėjimų tipai (didelė jų dalis yra tarptautiniai siužetai). Autorius teigia, kad dar 25 tipai galėtų egzistuoti, tačiau jiems išskirti nėra pakankamai duomenų. Kadangi nėra rašoma, kokie yra tipo sudarymo principai, taip ir neaišku, ar jie nepateikti dėl to, kad turi tik po vieną variantą, ar dėl kitų sumetimų. Pavyzdžiui, nors studijoje skelbiama daug „vaikiško repertuaro tekstų“, čia nerasime tarptautinio užkalbėjimo, kuris Lietuvoje žinomas kaip *Pele pele, te tau dantį kaulinį* (sakomą iškritus pieniniam dančiui); keli šio teksto variantai pateikti Jacqueline Simpson

ir Steve Roundo „Anglų folkloro žodyne“, plg.: *Fire, fire, burn a bone, God send me another tooth again; A straight one, A white one, And in the same place*. Tad tipų studija iš tiesų remiasi tik dalimi korpuso medžiagos, ir belieka tik spėlioti, kokie užkalbėjimai lieka už borto. Kadangi J. Roperis rašo, jog tyrimai bus tęsiami, tikėkimės, kad antroji korpuso dalis bus sistemiškai nagrinėjama kituose autoriaus darbuose.

Trečioji svarbi knygos tema yra užkalbėjimų tradicijos gyvavimo, perdavimo ir tekstų plitimo problematika. Anglų krikščioniškųjų užkalbėjimų atsiradimą autorius sieja su laikotarpiu, kai religinė literatūra Europoje imta iš lotynų kalbos versti į gimtąsias kalbas; kadangi lotyniškų užkalbėjimų atlikėjai dažniausiai buvo vienuoliai ir kunigai, jie išplatino tuos pačius užkalbėjimus įvairiose šalyse. Vėlyvaisiais viduramžiais labai svarbus veiksnys užkalbėjimams plisti buvo kelionės. J. Roperis kalba apie bendrą Šiaurės jūros regioną ir kultūrinius pasikeitimus tarp Anglijos, Škotijos, Vokietijos, Olandijos, Danijos, Švedijos ir Norvegijos; užkalbėjimus platino keliaujantys jūreiviai, prekeiviai, studentai ir dvasininkai. Autorius pateikia išpūdingą pavyzdį, kaip užkalbėjimas *Flum Jordan*, žinomas visose Šiaurės jūros šalyse, išlaiko identišką eiliuotą formą ir rimų struktūrą, kuri žinoma tik germanų kalbomis, nes lotyniški tekstai yra ne eiliuoti, bet proziniai; tai rodo, kad užkalbėjimas buvo pirmiausia sueiliuotas viena iš germanų kalbų, o paskui išverstas į kitas germanų kalbas, išlaikant analogišką struktūrą.

Knygos skyriuje „Varijavimo tyrimų link“ (*Towards the study of variation*), pasiremiant šiuolaikinės folkloristikos metodais, nagrinėjama užkalbėjimų tekstų saugojimo atmintyje ir jų atlikimo problematika. Remdamasis Lauri Honko metodologinėmis prielaidomis, Annos-Leenos Siikalos karelių užkalbėjimų varijavimo tyrimais ir Johno Miles'o Foley serbų užkalbėjimų tradicijos tyrimu, J. Roperis nagrinėja anglų užkalbėjimų funkcionalumą. Mokslininkas panaudoja dvi tyrimo galimybes (jų nėra daug, turint galvoje, kad anglų užkalbėjimų gyvoji tradicija šiuo me-

tu laikoma nutrūkusia): 1) analizuojami keli skirtingi vieno pateikėjo užrašyti to paties užkalbėjimo tekstai bei tas pats užkalbėjimas, pasakytas užkalbėtojo ir jo mokinio; taip tiriamas varijavimas užkalbėjimų perdavimo ir funkcionavimo procese; 2) nagrinėjamas kelių užkalbėtojų individualus repertuaras, atkreipiant dėmesį į individualumo ir tradicijos sąveiką. Tokie užkalbėjimų analizės aspektai yra svarbūs ne tik folkloro funkcionavimo proceso tyrimams; nustačius užkalbėjimų tekstų kaitos dėsnius, kitaip galima vertinti ir variantų

susidarymą bei spręsti metodologines problemas, susijusias su užkalbėjimų tipo, jungiančio variantų grupe, definicija ir tipų ribomis. Tad skyriaus pavadinimas „Varijavimo tyrimų link“, kuriuo ir baigiama knyga, atspindi J. Roperio teorinių tyrimų kryptį, kuri, atrodo, yra labai perspektyvi, ypač turint galvoje, jog autorius pats kuria anglų užkalbėjimų tipologiją. Kiek teoriniai folkloristikos tyrimai gali pagilinti tipologinę analizę, tikėkimės, pamatysime kituose J. Roperio darbuose.

Daiva Vaitkevičienė

Ką mums seka vaiko sukurta pasaka?

Nijolės Bražienės knygelė „Ką seka vaiko pasaka“¹ yra metodinė priemonė, kurioje, remiantis nemenka autorės patirtimi, gvildenami pradinė klasių moksleivių sukurtų pasakų atpažinimo ir vertinimo kriterijai, pateikiama išvalgų apie tokių pasakų tekstuose atsispindinčias vaikų gyvenimo problemas. Nors ji skirta pradinė klasių mokytojams, dienos centrų darbuotojams, edukologijos specialybės studentams, bet gali būti įdomi ir folkloristams, nes mokinių kūrinėliai gretinami ir su liaudies pasakomis, ieškoma formos, turinio, poetikos panašumų ir skirtumų.

Matyti, jog pasakų pritaikymas edukacijoje jau ne vienus metus yra svarbi N. Bražienės tyrimų sritis. Tai rodo šiai problematikai skirta jos disertacija², kurios dalies pagrindu ir parengta ši knygutė, taip pat mokslinėse konferencijose skaitytų pranešimų bei pedagogams skirtoje periodikoje spausdintų straipsnių gausa. Pagrindinės autorės publikacijos pasakų tema įtrauktos į aptariamos metodinės priemonės literatūros sąrašą bei jo priedą (p. 56–59). Knygutėje aiškiai nepasakyta, tačiau manyčiau, jog vaikų sukurtų

pasakų tekstai kryptingai kaupiti ne vienus metus įvairiose šalies bendrojo lavinimo mokyklose. Taigi nedidelės apimties metodinėje priemonėje N. Bražienės daromos išvados iš tiesų apibendrina nemenką vaikų sukurtų pasakojimų masę.

Ši knygelė – tai apskritai vertingas, nors ir skausmingas, liudijimas apie nūdienos vaikų šeimoje patiriamus nemalonius išgyvenimus ir suaugusiųjų nesugebėjimą ar nenorą suprasti mūsų mažuosius. Todėl humanistiniais ugdymo principais paremtos N. Bražienės pastangos skatinti pedagogus atsigrežti į emocinį ir socialinį diskomfortą patiriančius vaikus bei rekomendacijos, kaip subtiliai padėti vaikui atgauti pasitikėjimą savimi, turi būti vertos didžiausios pagarbos. Turint omenyje, jog labai daug patikrintos gyvenimo išminties apie žmonių tarpusavio santykius yra sukaupta folkloro lobyne, suprantamas tampa ir autorės noras grežtis į pasakų pasaulį, raginimas pasitelkti kūrybišką pažintį su tautosakinės fantazijos ir stebuklo magija formuojant harmoningą vaiko asmenybę.

Trumpai pristatant šią knygelę ir neabejojant autorės intencijų svarba, drauge norėtusi pasidalyti iškilusiomis abejonėmis dėl kai kurių čia pateiktų metodologinių prielaidų, dėstomų idėjų, siūlomų principų. Nedrąsu vertinti kitai, menkiau pažįstamai socialinių mokslų sričiai priklausanti veika-

¹ Nijolė Bražienė. *Ką seka vaiko pasaka*: Metodinė priemonė, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2006. – 59 p.

² Nijolė Bražienė. *Pradinių klasių mokinių kūrybingumo ugdymas pasakomis*: Daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, Šiauliai, 2004.

lą. Vis dėlto tai, kad knygelėje apeliuojama į tradicinę sakinę tautosaką, tarsi suteikia tam tikrų teisių prašnekti iš savosios – folkloristikos – varpinės.

Pirmajame metodinės priemonės skyriuje formuluojami pradinukų sukurtų pasakų identifikavimo ir vertinimo kriterijai, aptariami vaikų taikomi siužeto konstravimo ir veiksmo plėtotės principai. Atkreiptinas dėmesys, jog vaikų sukurtų pasakų teorinės analizės gairės brėžiamos daugiausia gretinant su tautosakine pasaka, jai būdingais struktūros, turinio, poetikos ypatumais. Apibendrinama užsienio autorių tyrinėjimus N. Bražienė konstatuoja, jog pradinių klasių moksleivio sukurtą pasaką turėtų sudaryti šešios pagrindinės stebuklinės pasakos sandarą primenančios struktūrinės dalys: pradinė situacija; kenkimas arba trūkumo suvokimas; pagrindinio personažo apsisprendimas; pagrindinio personažo veikla siekiant tikslo; akcijos baigtis; sugrįžimas. Tačiau ne visi vaikai geba konstruktyviai išspręsti jų kuriamos pasakos konfliktą. Jaunesnių ir ypač ikimokyklinio amžiaus vaikų kurtos pasakos neretai pasižymi pasipriešinimo nebuvimu, kai viena jėga nugalai kitą, pastarajai nepamėginus priešintis, arba nesėkminga reakcija, kai konfliktas nesprendžiamas – herojus tiesiog pabėga arba kenkėjas nemotyvuotai tampa jam palankus. Vyresni pradinukai linkę „apdovanoti“ herojų greita sėkme, kai pavojus yra įveikiamas, o stoka panaikinama, dažnai – padedant pagalbininkams. Rečiausiai sukuriama sėkmingą transformaciją vaizduojančios pasakos, kai teigiama įvykių baigtį lemia asmeninės herojaus pastangos, pavyzdžiui, princas grįžta įveikęs pabaisą, veda karalaitę ir valdo karalystę. Beje, šie kūrinėliai yra labiausiai panašūs į stebuklines pasakas. Vaikų sukurtus tekstus prie liaudies pasakos artina ir tokie turinio dalykai, kaip tradicinės pradžios bei pabaigos formulės („seniai seniai“, „gyveno ilgai ir laimingai“), pasakų pasaulio personažai, vartojamas būtais laikas. Vaikų kurtų pasakų analizė atskleidžia dėsninumų, kurie galėtų sudominti ir lyčių studijoms neabejingus tyrinėtojus. Antai pastebėta, kad berniukų sukurti siužetai

yra primityvesni, jie dažniau negu mergaitės vaizduoja smurtą, vertina jėgos panaudojimą, jų pasakose herojus nugalė niekšą ir klaidingą kenkėją, o mergaitės kuria sudėtingesnę pasakojimą, jo personažai yra linkę kliautis bendradarbiavimu.

Gaila, jog leidinyje, kitaip nei disertacijoje, N. Bražienė, mėgindama paaiškinti, kodėl daugelio pradinukų kurti tekstai yra gana skurdūs ir atitinka minimaliausius kūrybiškumo kriterijus, apsiribojo tik bendro pobūdžio prielaidomis. Liko nepaminėtas vienas esmingas dalykas – autorės išvada, kad iš vaikų sukurtų pasakų matyti, jog pradinių klasių moksleiviai nėra gerai susipažinę su liaudies pasakų pasauliu, neišidėmėję, kuo tautosakinė pasaka savita, kokie svarbiausi jos bruožai, todėl ir daugumos vaikų kurti tekstai artimesni ne pasakoms, o „pasakojimams iš patirties“, tik sukurti ne pirmuoju, bet trečiuoju asmeniu. Todėl N. Bražienė konstatuoja, jog mokykloje yra „būtinai nesudėtingas, bet nuoseklus teorinių žinių apie tautosakinės pasakos struktūrą pateikimas pradinių klasių mokiniais“³. Taigi galima daryti prielaidą, kad mokyklose per mažą dėmesio skiriama *teksto suvokimo* – pasakų analizės skaitant, klausant ir atsakant į klausimus – metodui.

Tačiau N. Bražienė kritiškai vertina iki šiol pradžios mokykloje vyraujančius darbo su pasakomis modelius, kai, aptariant bendruosius ir specifinius atskirų žanrų pasakų ypatumus, paprastai ir taikomas minėtasis *teksto suvokimo* principas. Šitaip mokiniai aiškinasi pasakos siužeto eigą (kas ir koku nuoseklumu įvyko, kaip visa baigėsi), personažų temą (kas veikia pasakoje, kas kenkia ir padeda pagrindiniam herojui, kokio atpildo už tai susilaukiama), pasakos fantastiką (kuo ypatingi personažai ir situacijos), šiek tiek aptaria meninius vaizdus bei įvertina (kodėl patiko / nepatiko) pačią pasaką. Remiantis šiuolaikine ugdymo samprata, pasak autorės, derėtų daugiau dėmesio skirti besikeičiančiame dabarties pasaulyje būtinų gebėjimų ugdymui ir skatinti pradinukus analizuojant pasakas „lanksčiai, sklandžiai,

³ Ten pat, p. 62.

originaliai mąstyti, vaizduotės, intuicijos, empatijos pagrindu spręsti pasakiškas / gyvenimiškas problemas, t. y. ugdytis kūrybingumo, komunikavimo, socialumo, pažinimo kompetencijas skaitomais ir interpretuojamais, *kuriama*is / *perkuriamais* / *prikuriamais* (išskirta mano – R. R.) pasakų tekstais“ (p. 5). Šioje knygelėje daugiausia dėmesio ir skiriama rekomendacijoms, kaip pradinių klasių mokinių edukacijoje taikyti *didaktinį teksto kūrimo* metodą, kai skatinama kurti savą ir savitą pasaką.

Pagal vaikų kūrybiškumo laipsnį N. Bražienė skiria tris tekstų kūrimo modelius: *reproduktyvųjį*, kai gebama tik pažodžiui atkartoti girdėtą ar skaitytą pasaką, nepriedant nieko sava; *produktyvųjį*, kai kuriant pagal skaitytą, girdėtą ar matytą pasaką pateikiama kai kurių savų papildymų, ir *kūrybiškąjį*, kai gebama sukurti originalų pasakos siužetą (p. 8). Vertingiausiu modeliu laikomas kūrybiškasis ir tie vaikų kūrinių, kuriuose labiausiai išryškėja kūrybinės vaizduotės individualumas ir autentiškumas, savitumas ir originalumas. Vaikų kurtos pasakos, kurios yra artimiausios girdėtam ar skaitytam liaudies pasakos tekstui, laikomos mažiausiai vertingomis. Pasitelktų užsienio autorių darbuose (T. Zelenkovos, T. Zinkevič-Jevstignejevos ir E. Tichonovos), kuriuose pateikiamos vaikų sukurtų pasakų vertinimo metodikos, didesnis prasminis krūvis taip pat teikiamas tiems vaiko kurto teksto elementams, kurie kartojasi rečiau, yra neįprasti; o liaudies pasakoms būdingų epizodų (pvz., kurio nors šeimos nario išėjimas iš namų, bėdos ar trūkumo likvidavimas) dažnas pasikartojimas tokiuose pasakojimuose yra laikomas standartiniu ir neinformatyviu, todėl nedidelio prasminio krūvio.

Tokiais vertinimo kriterijais vadovaujasi ir N. Bražienė. Šiuo atveju išvelgtume tam tikro metodologinio nenuoseklumo. Kaip minėjome, teorines nuostatas autorė formuoja remdamasi liaudies ir vaikų kurtų pasakų lyginimu. Ar nėra prieštaravimo, kai tautosakinė pasaka ir vaiko kurta pasaka yra priskiriamos to paties pobūdžio kūrybai, tačiau vaiko sukurtas pasakojimas vertinamas,

mūsų įsitikinimu, pagal autorinei kūrybai keliamus savitumo reikalavimus? Gal vis dėlto tai skirtingų kūrybos sričių rezultatai ir reikėtų ieškoti kitokio pamato vaiko kurta pasakai suprasti ir jos vertei nustatyti?

Manytume, jog būtų pravartu prisiminti svarbesnius tautosakos bruožus. Vertinant tautosakos kūrinių netaikytinas originalumo, kaip meninės kūrinio vertės mato, kriterijus, nes tautosakos atlikėjai „nesiekė, kad kiekvienas kūrinys būtų unikalus. Tautosaka – pasikartojimų menas, kurio kitiškumą, lyginant su individualumo siekiančia autorine kūryba, lėmė kūrėjo specifika“⁴. Tai folkloro anonimiškumas, kolektyviškumas, tradiciškumas, žanrų kanoniškumas, variantiškumas. Tuo tarpu vaiko sukurta pasaka laikytina vienetiniu autoriniu kūriniu, tai individualios kūrybos rezultatas, dažnai pasižymintis savitomis originaliomis interpretacijomis. N. Bražienės vartojamas terminas *vaiko sukurta pasaka* taip pat nurodo į kūrybą. Liaudies dainininką ar pasakų sekkėją įprasta vadinti pateikėju, šitaip pabrėžiant kitokį santykį su atliekamu kūriniu. Pažymėtina ir tai, jog pakito pats pasakotojo ir auditorijos pobūdis. Paprastai kaime pasakas sekdamo vyresni žmonės, o vaikai būdavo klausytojai ir savaime, specialiai nemokomi išsimindavo girdėtus siužetus. Nūdien vaikų pažintis su pasakomis priklauso, sakytume, „sąmoningai reguliuojamos veiklos sričiai“⁵, kai mokykloje aiškinami teoriniai dalykai apie pasakų sandarą, turinį, poetikos priemones, o tautosakos kūriniai vertinami veikiau kaip kuriamoji medžiaga savajam originaliam kūrybiškumui išreikšti. Tradicijos ir improvizacijos santykis tautosakoje – sudėtinga problema, vis dėlto galima teigti, jog tradicija folklore yra svarbesnis šios poros narys. Vaiko sukurtoje pasakoje – priešingai, N. Bražienė čia iškelia improvizacijos svarbą. Prisimenant autorės pateikto reproduktyviojo / produktyviojo / kūrybiškojo santykio su pasakos tekstu api-

⁴ Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė. *Lietuvių tautosaka: Įvadas*: Vadovėlis humanitarinių mokslų studentams, Kaunas, 2005, p. 13.

⁵ Ten pat, p. 18.

brėžti, išeitų, jog tautosakos kūriniai, kaip ne tokie vertingi, priskirtini reproduktyvaus ar produktyvaus atkartojimo sričiai.

Apibendrinant visa tai, kas pasakyta, drįstume teigti, kad metodologiniu požiūriu tokias vaikų sukurtas pasakas korektiškiau būtų gretinti ne vien su tautosakine pasaka, bet atskaitos tašku pasirinkti literatūrinės pasakos įvairybę. Lyginimas tik su tautosaka N. Bražienės metodinėje priemonėje kartais tampa formaliu ir mechanišku veiksmu, kai apie vaiko sukurtą pasaką neretai tepasakoma, kas ji nėra, kuo ji skiriasi nuo folklorinio kūrinio, o ne kuo ji originali ir savita, pavyzdžiui, „vaikų sukurtų pasakų siužetai dažnai nepakankamai išplėtoti; fantazijos ir tikrovės santykis juose neadekvatus tautosakiniam tekstams; tikroviškasis vaikų sukurtų pasakų pasaulis šiuolaikiškas, ryškus fantastiškojo pasaulio elementų stygius“ (p. 6). Metodinėje literatūroje pažymima, kad, kaip rodo praktika, pedagogai „neretai sutapatina dvi iš esmės skirtingas [kūrybos] formas – folklorinę (tautosakinę) ir literatūrinę“ pasakas, neįžvelgia jų poetikos ir struktūros skirtumų, o „skaitydami ir analizuodami literatūrinės pasakas, ne visada remiasi šio žanro teikiamomis galimybėmis“, poetikos dėsniais⁶. Galbūt šį trūkumą vis dėlto įmanoma pašalinti, o naują patirtį pritaikyti analizuojant vaikų kūrybą?

Siekiant įvertinti vaiko kūrybinę potencialą, jo gebėjimą originaliai jungti kasdienybę su pasakos fantastika, būtų pravarčiau pasiremti literatūrinės pasakos tyrinėtojų viena esmingiausių šio žanro ypatybių laikoma „pirminio ir antrinio pasaulių“ apibrėžtimi. Pirminis kūrinio pasaulis artimas tikrovei, atspindi savo laiko realijas, o antrinis – tai pasakos erdvę primenantis autoriaus sumanytasis autentiškas pasakinis pasaulis⁷. Tuo tarpu liaudies pasakai iš esmės būdingas vienas pasaulis – stebuklinis (pasakiškasis).

Literatūrinės pasakos žanras nėra vienalytis. Esminga, kad literatūrinės pasakos

⁶ Romualdas Skuncikas. Pasaka vaikų skaitiniuose, *E-Žvirblių takas*, 2004, Nr. 5, prieiga per internetą: <http://gimtasizodis.w3.lt/skuncik_04_5.htm>

⁷ Ten pat.

atmainos kaip tik pagal santykį su folkloru, su savo „pramote“ liaudies pasaka, skiriamos į folkloriškojo tipo ir originalias literatūrinės pasakas⁸. Folkloriškojo tipo literatūrinės pasakose autorius iš principo remiasi liaudies pasakų pasauliu – siužetais, herojais, detalėmis, tokių pasakų suvokėjui reikšmingas yra tautosakos siužetų atkartojimo, atpažinimo principas.

Originaliosiose literatūrinėse pasakose vyrauja individuali autoriaus išmonė ir vaizduotė, šie kūriniai paveikūs netikėtomis sąsajomis su kasdiene realybe, dabarties problemomis, jų herojus neretai primena šiuolaikinį vaiką ar paauglį⁹.

Iš N. Bražienės knygelėje pateiktų vaikų sukurtų pasakų matyti, jog šie tekstai iš tiesų artimesni literatūrinei pasakai, kai šalia fantastikos elementų apstu, o gal net ir daugiau, kasdienybės apraiškų. Vaikų sukurtose pasakose galima aptikti abiejų literatūrinės pasakos atmainų meninių sistemų bruožų – tiek iš tautosakos kūriniių atkeliavusių struktūros, turinio, poetikos dalykų, tiek ir šiuolaikinės problematikos, tapatinimosi su herojumi, kai, pavyzdžiui, tolimos karalystės valdovo šeimoje vaizduojami pašliję tėvų ir vaikų santykiai, o harmonija atkurama derinant stebuklo galią su tikroviškais sprendimais. Manding, santykio tarp pirminio ir antrinio pasaulio tyrinėjimai vaikų sukurtose pasakose galėtų vesti vaisingu keliu, kai būtų įvertinamas ne tik vaiko kūrybiškumas, bet rastas tinkamas raktas „pasakojimui iš patirties“ aptarti.

Kodėl N. Bražienė skatina lavinti vaikų kūrybiškumą kuriant pasakas? Autorės nuomone, vaiko sukurtas pasaka yra jo vidinio pasaulio atspindys. Antrame knygelės skyriuje pateiktas mokinių sukurtas pasakas ji analizuoja gilindamasi, kiek ir kaip vaikų tekstuose atsispindi skaudūs vidiniai jų išgyvenimai (įvairios netektys, emocinė prievarta, socialinės rizikos šeimų problemos).

Šiuo aspektu nagrinėjama vaikų kūrybinės vaizduotės specifika, N. Bražienė

⁸ Kęstutis Urba. Literatūrinės pasakos įvairybė (bandymas apibrėžti). *Rubinaitis*, 2000, Nr. 2 (14), prieiga per internetą: <<http://rubinaitis.lnb.lt>>

⁹ Ten pat.

daugiausia rėmėsi įvairių šalių psichologų mintimis ir išvalgomis apie kūrybingumo prigimtį. Teoriškai per šią prizmę vertinama ne tik vaikų sukurtos, bet ir tautosakinės pasakos. Taigi pasaka, kaip tokia, visu pirma suprantama alegoriškai, išvelgiant joje žmogaus vidinio psichinio gyvenimo projekcijas, asmenybės augimo ir brendimo proceso atspindį. Darbas su pasakomis mokykloje pirmiausia ir traktuojamas kaip priemonė, galinti padėti „vaikui suprasti savo neigiamas emocijas ir teigiamai spręsti psichologines problemas“, nes pasakos vaizdiniai „iškelia iš sąmonės tai, ko paprastai nepavyksta suvokti sąmoningai“ (p. 4).

Manytume, kad joks savo tyrimų sritį gerai išmanantis folkloristas nesutiks su psichologų pateikiamomis tautosakos kūriniių interpretacijomis, kai jie laikomi tik sąmonės impulsų projekcija. Šiuo atveju ypatingas meninis tautosakos pasaulis vertinamas redukcioniškai, nes sudėtingi, ilgus amžius formavęsi ir ne vienos kartos patirtį atspindintys kūriniai analizuojami vienpusiškai ir tampa pažodine iliustracija kitos mokslo srities teorinei koncepcijai. Klasikinei tautosakinei pasakai būdinga nepaprasta apibendrinamoji galia, jos turinys yra daugiaprasmiškas ir keliantis daug simbolių asociacijų. Tuo tarpu psichologai linkę tautosakos kūrinio įvaizdžius suprimityvinti ir aiškinti vienprasmiu alegoriniu ar metaforiniu sugretinimu. Tai ne kartą folkloristų pagrįstai kritikuotas psichologinių studijų, kuriose operuojama ir folkloro medžiaga, bruožas. Ko gero, bet kuri metodika turi rasti iš jos tiriamo reiškinių analizės. Todėl tai, kas tinka žmogaus psichikos gelmėms nagrinėti, ne visada dera tautosakos kūriniam interpretuoti.

Kalbant apie vaikų kurtas pasakas ir atsižvelgus į tai, kad jos yra individualios kūrybos rezultatas bei turint omenyje literatūrinės pasakos ypatumus, turbūt iš tiesų vaikų tekstuose galima išvelgti jų vidinio pasaulio apraiškų, o vaizduojamas situacijas interpretuoti kaip vaiko išgyvenimų metaforą. Dėl medžiagos kiekį ribojančios metodinės priemonės apimties N. Bražienė interpreta-

cijai pasirinko tik emocinių ir elgesio problemų turinčių vaikų sukurtas pasakas. Autorė teigia, jog ypač reikėtų atkreipti dėmesį į tuos vaikus, kurių pasakose nėra laimingos pabaigos. Tai turėtų signalizuoti ir apie vaiko jaučiamą didžiulę vidinę disharmoniją. Tačiau taip pat negatyviai N. Bražienė interpretuoja ir laimingai pasibaigiančias vaikų sukurtas pasakas. Jų, beje, knygelėje pateikiama gerokai daugiau nei tekstų su bloga baigtimi, tik šiuo atveju laiminga pasakos pabaiga aiškina kaip vaiko trokštamo harmoningo gyvenimo siekiamybę. Skaitant kai kuriuos gana šviesios nuotaikos kūrinėlius, kuriuose vaizduojama problema išsprendžiama konstruktyviai, kartais tokios autorės interpretacijos nespecialisto neįtikina. Gal kaip tik toks teigiamas konflikto sprendimas rodo, jog vaikas turi vidinių galių atsilaikyti prieš šeimoje patiriamą emocinį diskomfortą ir nujaučia menamą jį supančių problemų sprendimo būdą?. Kartais susidaro įspūdis, jog autorė iš anksto žinojo vaiko gyvenimo aplinkybes, todėl pagal jas perskaitė ir jo sukurtą pasaką. Manding, skaitytojo mintis teisinga vega galėtų nukreipti nors trumpai aptarti vaikų iš normalių šeimų kurtų pasakų ypatumai, išvardyti tokių kūrinėlių skirtumai ir panašumai, lyginant su emociškai pažeistų vaikų kuriamais pasakojimais.

N. Bražienės metodinėje priemonėje pateikta darbo su pasakomis mokykloje metodika iš tiesų yra įdomi ir vertinga nūdienos situacijoje. Vis dėlto tai turėtų būti vienas iš galimų būdų, padedančių ugdyti pradinių klasių vaikų kūrybiškumą. Reikėtų neužmiršti ir meninės tradicinio folkloro sistemos specifikos, padėti vaikams susipažinti su neapbrėpiama įvairialype liaudies tradicijų erdve ir išmokyti juos vertinti autentiškąjį savo šalies kultūros klodą.

P. S. Beskaitydama Nijolės Bražienės knygelę, gerokai primarginau ją pieštuku, todėl ir ši recenzija tebus suprasta kaip pastabos parašėse, surašytos tautosakininko ranka. Jas galima ištrinti, tarsi jų nė nebuvę, bet galima perskaičius ir kolegiskai į jas įsiklausyti.

Radvilė Racėnaitė

Vilmos Voigt. Europäische Linien: Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. – 276 p.

Vilmoso Voigto pavardė gerai žinoma humanitarų pasaulyje. Tai žymus moderniosios vengrų etnologijos ir komparatyvistikos atstovas, Budapešto Lorándo Eötvöso universiteto profesorius, daugelio vengrų ir tarptautinių folkloro, liaudies meno, finougristikos, semiotikos ir kitokių draugijų narys. Tai ir poliglotas, kalbantis keletu finougrų, germanų, slavų kalbų (tą galime pastebėti daugelyje straipsnių, kuriuose pasitelkiami kitų tautų žodiniai atitikmenys), puikiai išmanantis įvairių tautų etnografinę, semiotinę ir kultūros istorijos literatūrą. Nuolat dalyvaudamas tarptautinėse konferencijose, profesorius pasisako folkloro, literatūros, kultūros istorijos, struktūralizmo ir semiotikos klausimais. Jo plunksnai priklauso ne viena knyga, daugybė straipsnių. Taigi tai mokslininkas, įnešantis svarų indėlį į šiuolaikinius folkloro ir etnologijos tyrinėjimus.

Būdinga V. Voigto darbų kryptis – teorinis-metodologinis humanitarinių mokslų atnaujinimas, permąstymas. Tarptautinėje folkloristikoje besiformuojančias naujoves, tendencijas jis perteikia rašydamas daugybę esė, straipsnių, kuriuose atsispindi jo platus teorinės ir metodologinės literatūros žinojimas. Daug mokslininko darbų yra išsibarsčiusių po įvairius tarptautinius leidinius, kuriuos ne visada pavyksta gauti, ne apie visus ir žinoma. Tokiu atveju geriausia išeitis – straipsnių rinkiniai. Dar 1999 m. pasirodė folkloristikos problemoms skirtas V. Voigto straipsnių rinkinys anglų kalba (*Suggestions Towards a Theory of Folklore,*

Budapest), o 2005 m. Vengrijos mokslų akademijos leidykla (*Akadémiai Kiadó*) išleido jo straipsnių rinkinį, skirtą vokiškai skaitančiam skaitytojui. Tai antroji serijos knyga, kurioje nagrinėjama vengrų folkloristika europiniame kontekste: folkloristinė analizė santykyje su finougriškuoju paveldu.

Knygos pavadinimas *Europäische Linien* (jį galima versti „Europietiškos linijos“, „Europietiškos kryptys“) atspindi autoriaus tyrimų linkmę – orientuojamasi į lyginamąją europietišką, o kai kur ir į eurazinę perspektyvą.

Aptariamasis leidinys patraukia temų margumu ir skirtingais jų tyrimo aspektais bei rakursais. Į jį galima žvelgti dvejopai: kaip į vientisą įvairioms folkloro, etnologijos, semiotikos problemoms skirtą monografiją arba kaip į savotišką kultūrinę, metodologinę mozaiką ir į kiekvieną straipsnį gilintis atskirai.

Pasklaidžius rinkinį, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad straipsniai atrinkti padrikai, be jokios specialios sekos, temos yra tolimos ir viena su kita nesusijusios. Tačiau atidžiau pastudijavus, paaiškėja autoriaus ir leidyklos sumanymas: tai savotiškas minčių, idėjų, tyrimų kaleidoskopas, išdėstytas kultūrinėje laiko skalėje. Tokia forma atskleidžiami autoriaus moksliniai interesai, tyrimo objektų atranka ir įvairovė.

Autorius pradeda nuo archaikos – mitologinių, etnologinių problemų tyrinėjimo ir palengva pereina prie modernųjų tyrimų: folklorizmo, neofolklorizmo, didmiesčio etnografijos ir t. t. Daugelis įvairiais laikotarpiais skelbtų darbų tuo metu buvo

pionieriški, pavyzdžiui, etnosemiotika, folklorizmo tyrimas. Visus straipsnius vienija bendras aspektas – čia mėginta atlikti lyginamąją ir teorinę vengrų kultūrinių tradicijų analizę. Tam naudojama gausi lyginamoji teorinė medžiaga.

Į knygą atrinkti 1970–2002 m. parašyti 22 mokslininko straipsniai, kuriuose analizuojamos finougriškos, folkloristikos, etnosemiotikos problemos. Pasirinktas temų spektras rodo, kad autorius yra universalus, plataus akiračio tyrinėtojas. Jam yra aktualios netgi palyginti tolimos sritys, kaip antai menas, medicina, miesto kultūra. Visų šių straipsnių bendras bruožas – jie skirti išskirtinai vengriškajam paveldui tirti, kartu nepametant europietiškojo ar net pasaulinio konteksto. Vengrų kultūrą mokslininkas suvokia ne kaip uždarą vienetą, o kaip finougriškojo ir galiausiai europinio arealo sudedamąją dalį, kurią, kaip ir visas kultūras, veikė įvairūs socialiniai veiksniai. Trumpai supažindinsime, apie ką rašoma straipsniuose.

Straipsnyje „Ar vengrų liaudies menas ‘finougriškas’?“ V. Voigtas aptaria muziejines vengrų liaudies meno vertybes, jų rinkimo istoriją, apie jas rašytus darbus ir atkreipia dėmesį į pasaulines įtakas liaudies menui. Čia jis randa paralelių su Orientu, netgi išvelgia jo poveikį. Pastebėtos genetinių analogijos ryšį padėtų nustatyti neatidėliojamas vengrų archeologinių radinių tyrimas bei lyginamoji finougriškojo meno analizė.

Straipsnyje „Tarp Vengrijos ir Indonezijos. Dviejų tradicinių motyvų analizė“ aptariami du motyvai. Visų pirma mėginama išvelgti tarptautines paraleles Dievo Avinėlio (*Agnus Dei*) tematikoje. Tai gana populiarus tekstilinis motyvas, randamas įvairiuose Vengrijos muziejų eksponatuose. Šią temą išplatino krikščionių Bažnyčia per pasakojimus apie Abelio avies paaukojimą Dievui. Motyvas pasklido po visą Europą įvairiais pavidalais: nuo milžiniškų akmens dirbinių iki knygos puošmenų, tekstilės. Antras į mokslininko akiratį pakliuvęs motyvas – sielų laivas, pasitaikantis Azijos tekstilėje. Įdomu, jog randama ne tik skandinaviskų bei egiptietiskų, bet ir vengriškų analogijų. Tai autoriui leidžia kelti hipotezes

apie bendras indoneziečių ir vengrų tekstilės ištakas. Jo nuomone, analogijų galėjo atsirasti dėl prekybinių ryšių, pigesnių tekstilės dirbinių kopijų gamybos.

Publikacijoje „Iš vengrų etnomedicinos istorijos“ randame kiek netikėtų autoriaus pastebėjimų, kultūriškai iš pirmo žvilgsnio sunkiai suvokiamų paralelių – tradicinių kinų medicinos įtaką vengriškajai. Pasirodo, toks ryšys buvo įmanomas per tarpinę tautą – tungusus. Lyginamoji kalbinė analizė parodė, kokia semantiškai artima žodžių „sirgti“ ir „ligonis“ etimologija tungusų ir vengrų kalbose. Šias kultūras suartina žodžių „mirti“ ir „sirgti“ sąsajos. Dėl to autorius siūlo ieškoti paralelių tarp vengrų ir tungusų liaudies medicinos.

Straipsnyje „Apie senosios vengrų religijos ištakas“ apžvelgiami senosios vengrų religijos (mitologijos) tyrinėjimai, taip pat ypač daug dėmesio skiriama ankstyvosios vengrų istorijos kūrėjo, jos pradininko Danielio Cornideso (1732–1787) veiklai.

Straipsnyje „Didmiesčio etnografija: Budapeštas“ tiriama, kaip funkcionuoja ir viena kitą veikia įvairios miesto kultūrinės sritys, jų istorinė perspektyva, kokią įtaką kultūrai daro gyventojų nacionalinė ir socialinė sudėtis.

Nemažai straipsnių skirta specifinėms folkloro problemoms aptarti. Apžvalginio-teorinio pobūdžio straipsnyje „Identiteto ir etniškumo problemos folkloro tradicijoje“ rašoma, kaip įvairūs mokslininkai suvokia identiteto prasmę, kokios jo galimos ištakos, kas lemia identiteto supratimą, jo kriterijus. Ypač pabrėžiama pokyčio svarba – senoji kultūra yra perdirbama, ir naujai sukurtas produktas formuoja identitetą.

Straipsnyje „Apie Sibiro folkloro kilmę“, peržvelgęs šio folkloro tyrimus (jie, beja, daugiausia sovietinių laikų), autorius mėgina nustatyti Sibiro folkloro reikšmę finougriškai, kartu metamas žvilgsnis į naujuosius tyrimus ir brėžiamos būsimų tyrimų gairės.

Atkreipiamas dėmesys ir į labai aktualias folkloro kūrinių sisteminimo ir klasifikavimo problemas. Straipsnyje „Bandymas suklasifikuoti sakmes. Sakmių motyvai, t. y. medžiaga, temos ir sakmių kompleksas“

autorius konstatuoja, kad iki šiol nėra tiksliai apibrėžta, kas yra sakmės tipas, nes suomių mokyklos pateikta sąvoka nebeatitinka nūdienos reikalavimų. Taip pat apžvelgiama, kaip motyvai bandyti išskirti ir apibrėžti, sakmės motyvo, tipo, temos kategorijos, tarptautinių ir nacionalinių katalogų ypatumai ir jų sąsajos. Nors autorius išsako savo pastebėjimus ir lūkesčius, tačiau, kaip jis ir pats pažymi, nieko nauja, deja, nepasiūlo, o tiesiog nusako tam tikras tyrimo perspektyvas.

Keletas straipsnių yra skirta baladėms. Antai publikacijoje „Registravimas ir sisteminimas. Vengrų liaudies baladės tarp Fraiburgo ir Budapešto“ apžvelgiami baladžių sisteminimo ypatumai, skelbimas, lyginamasis baladžių tyrimas Vengrijoje. Pažymimas būtinumas pritaikyti tarptautinę baladžių klasifikaciją. Ši tema toliau gvildinama straipsnyje „Ar yra liaudies baladėse visuomeninis konfliktas?“ Iškeliamos dvi baladžių tyrimo problemos: *baladės* termino neapibrėžtumas bei netikslus šių kūrinių grupavimas pagal konfliktą. Čia apžvelgiamos šio žanro kūrinių klasifikacijos galimybės ir skirtumai.

Kadangi leidinys skelbtas vokiečių kalba, tai autorius nepraleido progos pasidomėti ir „vokiškąja“ tematika. Straipsnyje „Iš Vokietijos per Austriją į Vengriją. Grimmų įtaka vengrų liaudies pasakoms“ tirama brolių Grimmų pasakų įtaka vengrų liaudies pasakoms. V. Voigto pastebėjimu, brolių Grimmų pasakų įvairiais laikotarpiais yra patekusių į vengriškai leistus pasakų rinkinius. Pasakų pateikėjai mėgę šias pasakas skaityti, o vėliau ir perpasakoti.

Straipsnyje „Politika ir populizmas. Vengrų kovos už laisvę 1848/49 atspindžiai liaudies tradicijoje ir prisitaikymas prie dabarties“ analizuojamos istorinio folkloro problemos, politinio folkloro rinkimo ypatumai. Pastebėta, kad kiekviena išsilaisvinimo kova (1956, 1989) turėjo savo frazeologiją.

Keletas straipsnių skirta folklorizmo analizei. Viename jų „Folklorizmo tyrimo problema šiandienos Vengrijoje“, aptariamos Vengrijos folklorizmą sisteminimo galimybės ir suformuluoti tyrimo uždaviniai. Mėginama išsiaiškinti tradicinio folkloro

funkcijas šiandien, pateikiama folklorizmo tyrimo apžvalga, analizuojama neofolklorizmo sąvoka ir tyrimai. Autorius išvelgė folklorizmo ir neofolklorizmo skirtumus. Folklorizmui būdinga romantiška estetika, kūrybinis plėtojimas, evoliucija, politinė emancipacija, turinys ir forma, tuo tarpu neofolklorizmas pasižymi avangardine estetika, radikaliai nauju menu, revoliucija, estetiniu suvokimu, forma, labai retai – turiniu. Modernusis (avangardinis) menas folklorizmui suteikia naujų ir įspūdingų formų.

Gausiai iliustruotas straipsnis „Apie neofolklorizmą mene“ taip pat skirtas folklorizmo ir neofolklorizmo tematikai. Į tyrimų lauką pakliūva visos pseudomitologijos, romantiniai kūriniai ir folkloro tyrimai. Aptariama liaudies muzikos įtaka profesionalių kompozitorių kūrybai, žymiesiems dailininkų darbams, skulptūrai, prozi ir poezijai.

Statistikos duomenimis, 4,4 procento Vengrijos gyventojų yra liuteronai. Šios savitos konfesijos folkloras aptariamas straipsnyje „Vengrijos liuteronų folkloras“.

Straipsnyje „Ar imsime pavyzdį iš Vengrijos, kaip puoselėti liaudies muziką?“ svarstoma, kokiomis sąlygomis gyvuoja vengrų liaudies muzika. Tai muzikos ansambliai, teatras. Siūloma muziką laikyti vengrų identiteto dalimi.

Grupelėje publikacijų autorius aptaria etnosemiotiką. Šios temos įžanga galima laikyti straipsnį „Etnologija ir semiotika“, jame supažindinama su etnosemiotikos mokslu ir dabartine jo būkle.

Straipsnyje „Archajiškosios (pra)semiotikos žymės“ analizuojama vengriško žodžio *jel* (žymė, požymis, ženklas) semantika kitų finougrių kalbų kontekste, o straipsnyje „Vengriškas žodis ‘mese’“ gilinamasi į žodžio *mese* (pasaka) prasmę. Paaiškėja, kad šis žodis giminingas mišlei. Autorius kelia hipotezę, kad viduriniais amžiais vengrų kalboje buvo du žodžiai: *mese* – daiktavardis ir *mesél / meséz* – veiksmavardis. Jie turėjo dvigubas reikšmes: abu reiškė „pasakojimas, pasakoti“ ir „mišlė, mišles minti“. Tačiau pirmiausia žodis *mese* reiškė mišlę. Pasakos prasme jis imtas vartoti maždaug XVI a. pabaigoje.

Straipsnyje „Buitis, buitinė kultūra, senovinė skaičiavimo sistema“ gilinamasi į buitinę kultūrą ir buities gyvenimą, ypač daug dėmesio skiriant skaičių simbolikai ir paskirčiai. Stebimi visuomeniniai pokyčiai, veikiančios skaičiavimo sistemos pasikeitimai. Atliekama semiotinė buities analizė įvairiais istoriniais laikotarpiais. Analizuojama skaičių reikšmė įvairiose gyvenimo srityse (žiniasklaidoje, politikoje). Iškiriamos dvi kultūros simbolių reikšmių kryptys: 1) refleksinė (atspindėjimo) funkcija, kurią sudaro laipsniai, mokyklos, kariuomenės rangai, priklausymas grupėms su simbolika (aprasa, šventės, patalpų dekoras); 2) savitiksliškumo funkcija. Ją atspindi tautiniai himnai, vėliavos, miestų herbai, muziejai. Ypač šia funkcija pasižymi sportas ir laisvalaikis.

Straipsnyje „Šiuolaikinių žodinių tekstų tyrimo rezultatai ir klaidos“ paliečiamos folkloro tekstų analizės problemos. Atsiradus modernioms priemonėms (diktofonams, vaizdo aparatams), padidėjo surinktos medžiagos patikimumas. Pastebėti dažni pasikartojimai, varijavimas. Dėl to prirėkė naujoviškų žodinės tradicijos tyrimų. Dažna tyrinėtojų klaida yra tai, kad jie nekritiškai žiūri į šaltinius ir neskiria žodinių ir spausdintų kūrinių. Suplakami į vieną krūvą tekstologiskai skirtingi dalykai. Taip atsitiko su Vengrijoje išleistomis keturiomis valstiečių biografijomis, kur vieni tekstai buvo gauti rankraščių pavidalo, o kiti šifruoti iš įrašo. Autoriaus nuomone, tai yra didelė klaida, nes, imant įrašą iš juostos, gaunama visiškai kitokia pasakojimo kokybė.

Straipsnių rinkinys baigiamas apibendrinamojo pobūdžio publikacija „Europietiškos vengrų folkloro kryptys. Pastabos apie tyrimų būklę“, kurioje išvelgiamas europietiško folkloro bendrumas. Svarstoma, kurie elementai folklore yra europietiški, o kurie grynai vengriški, kaip atrodo vengrų folkloras europiniame kontekste. Ypač pabrėžiamas komparatyvistinis folkloro aspektas. Autorius konstatuoja, kad vengrų folkloras yra europietiškas: ne slaviskas, ne vokiškas ir ne „senasis vengrų“. Taigi studija parodė, kad vengrų folkloristika stovi ant tvirto europinio teorinio pamato.

Kokios mintys kyla peržvelgus šią knygą? Autoriaus tikslas buvo pateikti vengrų tyrinėjimus europiniame kontekste. Daugeliui tyrinėtojų, analizuojančių savąsias kultūras, stinga objektyvumo, žvilgsnio iš šalies, apsiribojama vidine problemos analize, visiškai neatsižvelgiant į išorines įtakas. V. Voigtui šių spąstų pavyko išvengti. Nors daugelyje darbų neraišė didelių atradimų ar sensacinių pastebėjimų, tačiau šis straipsnių rinkinys tiksliai atspindi moderniąsias folkloro tyrimo tendencijas. Mums ypač aktualūs Lietuvoje menkai tirti folklorizmo, neofolklorizmo reiškiniai, miesto etnografija.

Autorius pasižymi puikia mokslininko intuicija, todėl nubrėžia savotiškas tyrimų gaires, kurios gerokai palengvina kitų tyrinėtojų darbą. Ši knyga tikrai turėtų praversti tiems, kurie nori susipažinti su šiandieninėmis tarptautinės folkloristikos kryptimis ir tendencijomis.

Jūratė Šlekonytė

What Goes Around Comes Around: The Circulation of Proverbs in Contemporary Life, edited by Kimberly J. Lau, Peter Tokofsky, Stephen D. Winick, Logan, Utah: Utah State University Press, 2004. – 190 p.

2006 metų pabaigoje Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto paremiologus pasiekė didelis ir vertingas siuntinys – Wolfgango Miederio ir Johno Templetono fondo dovana lietuvių mokslininkams. Per dvidešimt naujaujų ir kiek seniau publikuotų įvairių pa-

remiologijos srities tyrinėjimų, įvairių tautų patarlių rinkinių, bibliografijos sąvadų ir bendresnio pobūdžio studijų, tikėtina, bus naudingi ir įdomūs ne tik lietuvių patarlių ir priežodžių, bet ir kitų tautosakos rūšių bei žanrų tyrėjams.

Vienas iš dovanotųjų leidinių – Kimberly J. Lau, Peter Tokofsky ir Stepheno D. Winicko sudarytas straipsnių rinkinys „Patarlės šiuolaikiniame gyvenime“. Šiame savo temomis bei tyrimo aspektais ganėtinai skirtingų straipsnių rinkinyje autoriai pateikia savo pastebėjimus apie patarlių gyvavimą moderniajame pasaulyje, daug dėmesio skiria jų kontekstui – kartais tradiciniam, visuotinai priimtam, kartais naujam ir netikėtam. Kaip visuma, šis rinkinys atskleidžia patarlių nenutrūkstamą sklaidą ir aktualumą Amerikos kultūroje. Įžanginiame straipsnyje rinkinio sudarytojai ne tik trumpai pristato pagrindines straipsnių autorių idėjas, bet ir kalba apie patį patarlių gyvavimo, plitimo, nykimo procesą, o iškelę klausimą „Kas yra patarlės ir ką jos *daro*?“, apžvelgia patarlės apibrėžimo problemą, sprendžiamą nuo antikos iki pat mūsų laikų.

Charles Clay Doyle savo studijoje „*In Aqua Scribere: patarlės evoliucija*“ primena, kad patarlės į literatūrinę aplinką pakliūva taip pat dažnai, kaip literatūrinės citatos virsta patarlėmis. Daugelis anglakalbių žmonių posakį *In Aqua Scribere* (~ *parašyta vandenyje / ant vandens*; atitiktų liet. priežodis *parašyta šakėmis ant vandens*, frazeologizmas *ant vandens rašyti*) sieja su poetu Džonu Keatsu. Studijos autorius užuominų apie šią frazę randa senuosiuose raštuose graikų bei lotynų kalbomis ir laiko jas svarių įrodymu, jog posakis tuomet buvęs liaudyje plačiai vartojamas. Taigi, antikinė patarlė atėjusi į klasikinę literatūrą, XIX a. pakliuvusi į literatūrinius būrelius ir iš jų galiausiai vėl grįžusi į šnekamąją kalbą.

Posakių patarlėjimas vyksta įvairiausiuose kontekstuose ir paprastai atspindi tautos arba tam tikros žmonių grupės konkrečius interesus bei elgesio motyvus, poreikius ir troškimus, entuziazmą bei nerimą. Isaac Jack Lévy ir Rosemary Lévy Zumwalt straipsnyje „*Viena auka išgelbsti pasaulį: kūrybiškas patarlių parinkimas sefarų naratyve*“ atskleidžia, kaip sefarų* pasakotojai savo

* *Sefardai* – žydai, išėivių iš Pirėnų pusiasalio palikuonys, kalbantys ladino (sefarų; artima ispanų k.) kalba. Gyvena Šiaurės Afrikoje, Mažojoje Azijoje, Balkanų pusiasalyje, Turkijoje, Izraelyje.

pasakojimui konstruoti kaip įtaigią retoriinę priemonę pasitelkia tradicines patarles. Shirley L. Arora straipsnyje „Beisbolas – visa Amerika: su beisbolu susijusios metaforos ispanų kalba“ ir Stepheno D. Winicko „*Šūdas neskęsta: profesinės jaunųjų medikų patarlės ir metaforos*“ pateikiama puikių pavyzdžių, kaip specifinės kultūrinės (ir subkultūrinės) aktualijos skverbiasi į patarlių vartoseną. Pirmojo straipsnio autorė pateikia daugybę pavyzdžių, kaip visuotinai žinomos su beisbolu susijusios frazės bei įvaizdžiai Lotynų Amerikos šalyse įgyja patarlių ar priežodžių statusą. Antrajame straipsnyje parodoma, kaip medicininė aplinka, ypač jaunų gydytojų patiriama įtampa ir jaudulys, reiškiami patarlėmis ir kitokia profesinės grupės tautosaka.

Taigi šiose studijose parodoma, kokiais būdais kultūrinės prasmės, veikla, tikėjimai, pasaulėžiūra patarlėmis (dažniausiai naujomis) bei priežodžiais pereina į metaforinį lygmenį, o štai kituose straipsniuose tyrinėjami nauji tradicinių patarlių kontekstai. Straipsnyje „*Apgavikams niekadosisesiseka*“ (~ liet. *Melo trumpos kojės*) ir kitos netiesos, kurias tėvai sako vaikams: patarlės ir kultūriniai karai dėl asmenybės“ Jay Mechling, atskleisdama neokonservatorių pastangas patarlėmis formuoti vaiko charakterį, seka patarlių kelią iš tradicinių, liaudiškų kontekstų į „kultūrinio raštingumo“ sritį. Šiuo atveju patarlės tampa nebe liaudies kultūrinės išminties išraiška, konkrečiame kontekste atskleidžiančia savo prasmę, o konkrečiais posakiais, reiškiančiais nekintamas, neginčijamas „tiesas“ ir vertybes. Taigi vaikai skatinami įsiminti išstisus sąrašus patarlių, kurios atseit turėtų padėti formuoti jų charakteriui, tačiau neįgyja tradicinių retorikos įgūdžių, kad galėtų atitinkamai situacijai pritaikyti reikiamą posakį. Autorius ne tik parodo, kaip yra absurdiška atskirti patarles nuo jų kasdienio žodinio konteksto, bet ir teigia, jog pačių vaikų folklore patarlių kaip ir nėra (nors jie, tiesa, patarles kartais parodijuoja), taigi ir jų, kaip vaiko charakterio formavimo priemonės, poveikumas abejotinas.

Patarlės tapo labai mėgstamos ir reklaminėse kampanijose, reklamuojančiose kuo

įvairiausius produktus, paslaugas, gyvenimo būdą ir, kaip straipsnyje „Patarlė ir fetišizmas amerikietiškosiose reklamose“ parodo Anandas Prahladas, ypač skatinančiose amerikiečių pirmavimo siekį. Autorius identifikuoja patarles ir jų panaudojimo strategiją žurnaluose skelbiamose reklamose, be to, teigia, kad iš patarlės ir reklamos suplakimo mezgasi nauja kultūros forma, vadinamasis reklamos kultas, kurios pamatas – perdirbta patarlė. A. Prahladas straipsnyje plėtoja naują teoriją apie fetišizuotą patarlę amerikietiškoje reklamoje (ji savo ruožtu irgi yra savotiškas fetišas), kuriai rasti pradžia kaip tik ir davė patarlės atsiradimas naujuose kontekstuose ir kultūros formose.

Tuo pat metu ir tradicinė, tradiciniame kontekste vartojama patarlė pritaikoma naujam tikslui. Jano Haroldo Brunvand'o straipsnyje „*Ankstyvasis paukštis vertas dviejų medyje*“ „iškraipytos“ kapitono Jacko Aubrey

patarlės“ apžvelgiamos romanisto Patricko O'Briano sąmoningai iškraipytos patarlės, kurios yra neatsiejama jo sukurto keisto, bet labai įtikimo personažo kapitono Džeko Obrio dalis. Straipsnyje, ko gero, didžiausią įspūdį daro ne vien tik autoriaus gebėjimas atpažinti įvairias patarles bei priežodžius, bet ir atsekti jų kilmę ir pateikti teisingą pirminį variantą.

Straipsnių rinkinys baigiamas Alano Dundeso studija „*Skrenda kaip varna: amerikiečių liaudies kalbos linijinės pasaulėžiūros tyrimas*“. Autorius parodo, kad daugybė patarlių ir priežodžių radosi iš linijškumu pagrįstos amerikiečių kultūros ideologijos ir pasaulėžiūros. Teikiama mintis, kad plačiausia prasme prie patarlių ir priežodžių mes ateiname iš kultūrinės erdvės, suteikiančios prasmę ne tik konkrečiai raiškai, bet ir visam mentaliniam mus supančio pasaulio žemėlapiui.

Dalia Zaikauskienė

KOSTUI ALEKSYNUI – JONO BASANAVIČIAUS PREMIJA

Praėjusių metų lapkričio 23 dieną filologijos mokslų daktarui, lituanistui, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresniajam mokslui darbuotojui Kostui Aleksynui Lietuvos nacionalinio muziejaus salėje buvo įteikta Jono Basanavičiaus premija už išskirtinius nuopelnus puoselėjant lietuvių tradicinę kultūrą.

Kai prieš pora metų Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas nutarė pristatyti K. Aleksyną kaip tinkamiausią kandidatą J. Basanavičiaus premijai gauti, tiems, kas rašė rekomendacijas ir vertino jo tautosakinę veiklą, nebuvo ko sukti galvos. Juk ne tik humanitarinių mokslų bendrijai, bet ir plačiajai visuomenei jis seniai gerai žinomas kaip daugybės lietuvių tautosakos rinkinių

sudarytojas, rengėjas ir kalbos redaktorius, folkloristas tekstologas, nepailstantis liaudies kūrybos rinkėjas, net profesiją gebėjęs pasirinkti tokią, kuri leistų visą gyvenimą paskirti lietuvių tradicinės kultūros tradicijų išsaugojimui ir stiprinimui. Kiek kebliau būtų mėginti sistemingiau surūšiuoti jo nuveiktus darbus, tiksliai suregistruoti bei įvertinti visus nuopelnus lietuvių kultūrai – per daug plati atsiveria panorama, nors šio profesionalaus lituanisto visada gebėta dirbti kryptingai ir nesiblaškant.

Per ilgametę profesinę veiklą nuo pat jaunystės iš akiračio neišleisti du veiklos barai: tautosakos rinkimas ir jos skelbimas. Kas nors galėtų pasakyti, jog čia nėra nieko išskirtinio, nuo pat XIX a. esame pratę to-

kius mūsų senojo žodinio paveldo puoselėtojus skaičiuoti dešimtimis, tad Kostas, kaip ir dera folkloristui, tik pildė savo priedermę darniai įsiliedamas į jų gretas. Vis dėlto ir mums pažįstamos tautosakos rinkėjų gretos nėra vienodos: tarp šių atskirų istorinių laikotarpių eilinių darbininkų yra ir juos kai kuo pranokstančių (tautosakos gausumo, žanrų įvairovės, pateikėjų ar vietovių aprėpties ir kitais atžvilgiais). Kaip tik net keliais tokiais parametrais pasižymi gausios K. Aleksyno surinktos tautosakos kolekcijos, visus šiuolaikinius folkloro užrašymo reikalavimus atitinkdamos tik šiam rinkėjui būdinga tekstologine kultūra, pirmiausia – autentiškos formos profesionaliu perteikimu, kai tekstai užrašomi bei šifruojami gerai išmanant tarmes ir tekstologinę folkloro sąrangą. Net galima tarti, jog šiuo atžvilgiu K. Aleksynas tvirtai žengia dar iš XIX a. žinomų indoeuropeistų, ypač vokiečių filologų, publikavusių lietuvių tautosaką, įmintomis pėdomis. Gal net toliau nueita. Pasak Leonardo Saukos, neatsitiktinai Kostui teko pagrindinis vaidmuo vykdant esminį lūžį tautosakos leidimo srityje – pereinant nuo tautosakos tekstų publikavimo bendrine kalba į aukštesnį lygmenį – siekiant atspindėti visas jų kalbinės raiškos ypatybes ir sudarant vientisą, moksliskai pagrįstą dainų tekstų kalbinio redagavimo sistemą, kurios tinkamumą jau patvirtino ilgametė praktika. Įgyta tautosakos rinkėjo ir redaktoriaus patirtis padėjo šiam tautosakininkui aktyviai plėtoti lietuvių žodinio paveldo skelbimo veiklą: per keturis dešimtmečius jis sudarė, parengė, redagavo – vienas ar su kitais – daugiau kaip septyniasdešimt tautosakos ir folkloristikos knygų, tarp kurių pirmiausia minėtina iki penkiolikos tomų išaugusi „Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka“ (parengta kartu su L. Sauka), „Lietuvių liaudies dainyno“ sąvado tomai (redaguota, rengta), partizanų ir tremtinių dainų rinkiniai. Beje, kaip tik pokario metų rezistencinei kūrybai K. Aleksynas skiria ypatingą dėmesį, jis pirmasis ėmėsi aktyviai kaupti šį nesena, okupaciniais metais persekiotą, šiandien dar gyvais ir skaudžiais prisiminimais supamą istorinį dainų

paveldą, paskelbė kelias didesnes jų publikacijas: tremties dainų rinkinėlį „Išplėšė man laisvę brangiausia“ (1990), partizanų dainų antologiją „Palinko liepa šalia kelio“ (1998), parengė Antrojo pasaulinio karo ir pokario pasipriešinimo dainų Dainyno sąvado tomą (2005). Atskirai vertėtų kalbėti ir apie šioms knygoms paties parengėjo parašytus įvadás, kuriuose pristatoma išsami skelbiamos medžiagos apžvalga, skaitytojui pateikiama ne tik daug su dainomis susijusių istorinių apibendrinimų, bet ir taiklių autoriaus pastebėjimų, įdomių išvalgų, leidžiančių nustatyti šių dainų išliekamąją vertę. Nemažai jo rašyta ir kitais aktualiais tautosakos klausimais, straipsniai skelbti įvairiuose leidiniuose.

Kaip buvo rašoma spaudoje po premijos įteikimo, tautosakininkas Kostas Aleksynas iki šiol aktyviai triūšia mūsų žodinio paveldo išsaugojimo labui, nors jau dabar yra nulipdęs didingą tautos kultūros korį, kuriame gyvai pulsuoja daktaro Jono Basanavičiaus dvasia. Abejonių nėra – ji ir toliau lydės būsimus šio nepailstančio folklorinės kultūros puoselėtojo darbus.

Bronė Stundžienė

VIEŠNAGĖ PRAHOS KAROLIO UNIVERSITETE

Šį pavasarį, balandžio 15–20 dienomis, Karolio universiteto Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabineto kvietimu teko svečiuotis Prahoje. Kelionės tikslas nebuvo tiesiogiai susijęs su folkloristika, todėl apie jį papasakosiu trumpai, o šiek tiek detaliau priminsiu su lietuvių tautosaka susijusius Čekijos kultūros istorijos faktus ir nušviesiu čekų folkloristikos ir baltistikos situaciją nūdienos Čekijoje.

Balandžio 17 d. Čekijos nacionalinėje bibliotekoje vyko tarptautinis kolokviumas „Šiuolaikinė lietuvių kultūra čekų erdvėje“, skirtas rašytojos Jurgos Ivanauskaitės (1961–2007) atminimui. Kolokviume buvo pristatomas ir aptariamas 2006 m. čekų kalba išleistas J. Ivanauskaitės romanas „Raga-

na ir lietus“. Renginį organizavo minėtasis Baltistikos kabinetas, Čekijos nacionalinė biblioteka ir Lietuvos Respublikos ambasada. Įžangos žodį tarė ambasadorius Osvaldas Čiukšys, kalbėjo romaną išleidusios leidyklos „Mezera“ atstovė Martina Falvey. Apie J. Ivanauskaitės asmenybę papasakojo dr. Radvilė Racėnaitė, o su jos kūryba supažindino knygos vertėja Gabriela Šroubkova. Dr. Miluše Zadražilova aptarė romaną „Ragana ir lietus“ pasaulio literatūros kontekste, o dr. Maria Kusa nagrinėjo kultūrinį J. Ivanauskaitės kūrybos fenomeną. Kiti kalbėtojai (dr. Ilja Lemeškinas, Vítěslavas Mikešas, prof. emeritas Radegastas Parolekas) pasakojo apie lietuvių ir čekų kultūrinius ryšius. Čekijos baltistams ir vietos lietuviams, gyvenantiems svečioje šalyje, tai buvo maloni galimybė susitikti ir puiki proga skleisti žinias apie lietuvių kultūrą.

Viešnagės metu mus globojo ir apie lituanistinių tyrimų istoriją Čekijoje pasakoją puikiai lietuviškai šnekantis Baltistikos kabineto lituanistikos asistentas dr. Ilja Lemeškinas, paskatinęs lietuvių kalbos išmokti ir savo žmoną čekę Mišą Lemeškiną. Esu dėkinga jiems už visokeriopą pagalbą.

Baltistikos ir lituanistikos pradininku Čekijoje laikomas pirmasis Karolio universiteto slavistikos profesorius Františekas Ladislavas Čelakovský (1799–1852). Jis išvertė į čekų kalbą didžiąją dalį dainų iš Liudviko Rėzos rinkinio „Dainos oder Litauische Volkslieder“ (1825) ir nedideliu tiražu jas išleido Prahoje 1827 m. Pažymėtina, jog F. L. Čelakovský, kitaip nei kiti to meto Europos humanitarai, naudojęsi į vokiečių kalbą išverstomis dainomis iš L. Rėzos rinkinio, pats vertė tekstus iš lietuvių kalbos. Tai jis pabrėžė ir knygos pavadinime: „Lietuvių liaudies dainos, kurias iš originalo kalbos, pagal dr. L. J. Rėzos rinkinį, išvertė ir išleido F. L. Čelakovskis“. Mažiau žinomas faktas, jog F. L. Čelakovský tris lietuvių liaudies dainas („Anksti rytą rytužėl“, „Aš turėjau žirgužėlį“, „Aš atsisakiau savo močiutei“) išspausdino dviem metais anksčiau (1825) „Slavų dainų“ tritomio antrame tome. Filologinis šio leidinio pobūdis lėmė tai, kad

supretinimui šalia vertimų į čekų kalbą įdėti ir lietuviški dainų tekstai. Šias tris dainas jis paėmė iš Pilypo Ruigio veikalo „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas“ (1747). Dainų tekstus F. L. Čelakovský palydėjo svarstymais, prie kurių kalbų būtų galima priskirti lietuvių, latvių, prūsų kalbas, koks yra santykis tarp slavų ir baltų kalbų.

XIX a. vidurys buvo itin svarbus kito vokiečių kilmės Karolio universiteto kalbininko Augusto Schleicherio (1821–1868) mokslinei karjerai. Itin reikšmingi jo nuopelnai lituanistikai. A. Schleicheris 1852 m. lankėsi ir rinko tautosaką Mažojoje Lietuvoje, pramoko lietuvių kalbos. Netrukus Prahoje jis išleido „Lietuvių kalbos vadovą“ (*Handbuch der litauischen Sprache*, t. I–II, 1856–1857), kurio antrasis tomas, „Lietuvių kalbos skaitiniai ir žodynas“ (*Litauisches Lesebuch und Glossar*), iš esmės yra pirmoji lietuvių tautosakos chrestomatija, kurioje publikuota lietuvių pasakų, mįslių, patarlių tekstų vokiečių kalba.

Dar vienas žymus Čekijos mokslininkas, domėjęs lietuvių tautosaka, – Leopoldas Geitleris (1847–1885). Sekdamas A. Schleicheriu, 1873 m. vasarą jis atvyko į Didžiąją Lietuvą. Ekspedicijos metu Suvalkijos ir Kauno gubernijose jis tyrė lietuvių kalbos tarmes, rinko tautosaką. 1874 m. paskelbė straipsnį „Lietuva ir lietuviai“ (*Litva a Litvané*), į kurį įtraukė nemažai etnografinės medžiagos, o 1875 m. – „Lietuviškas studijas“ (*Litauische Studien*), kur pateikė tarmių pavyzdžių ir Panevėžio krašto dainų. Šimtą savo surinktų lietuvių liaudies dainų jis ketino išleisti ir atskiru leidiniu. Deja, šis sumanymas liko neįgyvendintas, nes L. Geitleris, atidavęs knygą vienai Prahos leidyklai, išvyko profesoriauti į Zagrebą.

Lietuvių tautosakos kontekste taip pat minėtini L. Geitlerio mokiniai – vienas iš žymiausių čekų kalbininkų Josefas Zubatý (1855–1931) ir literatūrologas bei folkloristas Jiří Polívka (1858–1933). J. Zubatý kaip tautosakininkas pasižymėjo 1894 m., išleidęs išsamią studiją „Apie aliteraciją latvių ir lietuvių dainose“ (*O aliteraci v písničích lotyšských a litevských*). J. Polívka lituanis-

tika susidomėjo dar studijuodamas Zagrebe. Folkloristikos dalykais jis konsultavo Joną Basanavičių, o vėliau mokslo klausimais susirašinėjo su Jonu Baliu.

Tarp žymiausių XX a. čekų baltistų būtina paminėti prof. R. Paroleką (g. 1920). Jis daugiausia vertė į čekų kalbą lietuvių ir latvių grožinę literatūrą, bet prieš dešimt metų (1998) parengė ir lietuvių bei latvių liaudies dainų antologiją (*V kruhu krásky: Malá antologie z lotyšské a litevské lidové poezie*). Joje pristatė į čekų kalbą išverstas pagrindinių dainuojamosios tautosakos žanrų dainas, o įvade trumpai aptarė svarbiausius jų formas, turinio ir poetikos ypatumus.

Kalbant apie folkloristiką dabartinėje Čekijoje, akivaizdu, jog padėtis yra gana sudėtinga. Iš principo jokio specialaus tautosakos tyrimų centro šiuo metu šalyje nėra, o tokio pobūdžio klausimais savarankiškai domisi du jauni tyrinėtojai: Janas Lufferis, dirbantis Čekijos nacionalinėje bibliotekoje, rengia čekų sakmių, o Čekijos mokslų akademijos Etnologijos institute besidarbuojantis Jaroslavas Otčenášekas – čekų pasakų katalogus. Kadangi Čekijoje nėra ir jokio tautosakos archyvo ar rankraštyno, tai šie katalogai atspindės tik publikuotus čekų saikytinės tautosakos tekstus.

Universitetiniai baltistikos tyrimų centrai šiuo metu yra Prahoje (Karolio universiteto Filosofijos fakulteto Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabinetas) ir Brno (T. G. Masariko universiteto Filosofijos fakulteto Kalbotyros ir baltistikos institutas). Prahos Karolio universitete studentai, baigę magistratūros studijas, gauna diplomą, kuriame įrašyta ir lituanisto specializacija. Prahoje lituanistikos mokslui atstovauja Ilja Lemeškinas, o letonikai – Pavelas Štollas. Brno universitete baltistikos reikalais rūpinasi Tomašas Hoskovecas. Abiejuose universitetuose lietuvių kalbą dėsto lektoriai iš Lietuvos (Geda Sabaitienė ir Almis Grybauskas), kuriuos remia LR Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas bei Švietimo ir mokslo ministerija. Brno universitete lituanistines disciplinas dar dėsto Vaidas Šeferis, o Prahoje – profesorius emeritas Jiří

Marvanas ir Pabaltijo istorijos žinovas Lubošas Švecas. Vietos mokslininkai privirsti gilintis ne tik į jiems artimiausią tyrimų sritį, bet daugiau ar mažiau išmanyti ir visą kultūrinį kontekstą, kad lietuvių filologijos studentus galėtų supažindinti su platesniu Lietuvos kultūros kontekstu. Kviestinių specialistų iš Lietuvos ir naujausios mokslinės lietuvių literatūros trūkumas, matyt, būtų vienos rimtesnių problemų. Tiesa, Lietuvai ir Čekijai įstojus į Europos Sąjungą, iškilo naujų sunkumų: nebepakanka kvotų čekų studentų mainams su Vilniaus universitetu. Pabendravus su lietuvių kalbos besimokančiu jaunimu, teko maloniai nustebti, jog gana laisvai lietuviškai kalba jau pirmojo kurso studentai. Savaime suprantama, ne mažiau vertinga būtų patobulinti kalbos įgūdžius ir Lietuvoje. Slavistikos ir Rytų Europos studijų instituto Baltistikos kabinetas yra pasirašęs bendradarbiavimo sutartį su Lietuvių kalbos institutu, tokią pat norėtų sudaryti ir su mumis, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu.

Baltistikos kabinetui buvo padovanoti naujausi „Tautosakos darbu“ tomai, Lietuvių tautosakos rankraštyno fonografo įrašų leidiniai su kompaktinėmis plokštelėmis, Daivos Vaitkevičienės parengtas „Lietuvių užkalbėjimų šaltinių“ sąvadas. Baltistikos studentams pristatyta *Arudų* duomenų bazė, paaiškinta jos struktūra ir praktiškai parodyti paieškos principai.

Radvilė Racėnaitė

BALTISTIKOS KONFERENCIJA POZNANĖJE

Š. m. gegužės 11–12 d. Poznanės Adomo Mickevičiaus universitete įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Baltų filologijos perspektyvos“. Ji buvo skirta Universiteto Kalbotyros instituto Baltistikos skyriaus 60-ies metų sukakčiai pažymėti. Ši reikšminga suaktis lėmė ir atitinkamas konferencijos problematikos apibrėžtis – mokslininkai buvo skatinti, pasisakant su baltų kalbotyra, literatūra bei mitologija susijusiomis temomis,

pristatyti savo vykdomų tyrinėjimų ateities galimybes, siūlyti naujas teorines, metodologines ir praktines tyrimo perspektyvas. Iš tiesų pranešimuose gana daug dėmesio buvo skirta naujausiems baltų kalbų ir tarmių fonetikos, fonologijos, gramatinių kategorijų klausimams aptarti, naujoms žvalgoms apie kultūrinį baltų kalbų ir literatūrų istorijos kontekstą bei baltų mitologijos specifika pristatyti.

Konferencijoje dalyvavo 32 pranešėjai ne tik iš įvairių Lenkijos baltistikos institucijų, bet ir mokslininkai baltistai iš Rusijos, Vokietijos, Norvegijos, Švedijos, Suomijos. Nemažas buvo ir Lietuvos bei Latvijos tyrinėtojų būrys. Dauguma pranešimų buvo skaitomi lietuvių ir latvių kalbomis, tik keli – angliškai. Konferencijos darbas vyko penkiose atskirose sekcijose (fonetika / fonologija, gramatika, literatūra, mitologija, kalba kultūrinės istorijos kontekste), todėl, deja, nepavyko išgirsti visų dominančių pranešimų.

Per konferencijos atidarymo posėdį pranešimą apie Baltistikos skyriaus įkūrimą ir veiklos istoriją „60 metų baltologijos studijoms Adomo Mickevičiaus universitete“ perskaitė ilgametis jo darbuotojas profesorius emeritas Michalas Hasiukas. Baltistikos studijos universitete atsirado 1947 m., įkūrus Baltų filologijos katedrą. Joje mokslinį darbą dirbo ir dėstė nemažai žinomų Lenkijos kalbininkų: prof. Janas Szczepanas Ostrębskis (1889–1971), prof. Czesławas Kudzinowski (1908–1988), Nina Borowska (1922–1953), prof. Stanisławas Franciszekas Kolbuszewski (1933–1986) bei prof. Michalas Hasiukas (g. 1931). Ši katedra 1986 m. buvo panaikinta, tačiau jau 1987 m. M. Hasiuko pastangomis jos veikla atkurta ir tęsiama iki šiol, tik nuo 1988 m. jos pavadinimas pakeistas į Baltologijos skyrių, kuris dabar priklauso Adomo Mickevičiaus universiteto Neofilologijos fakulteto Kalbotyros institutui. Pastaruoju metu čia vykdomi dviejų krypčių – kalbotyros ir literatūrologijos – moksliniai tyrimai. Skyriaus darbuotojai nagrinėja baltų kalbų, Lietuvos ir Latvijos literatūros istorijos, kultūros, folkloro, baltų istorijos ir mitologijos problematiką.

Iš mums artimesnių Baltologijos skyriuje vykdomų tyrimo programų paminėtini tokie tyrimai, kaip dr. Justynos Prusinowskos „Baltų etnogenezės legendos“, „Lietuvių ir latvių epai bei mitologinių epų projektai“, „Prūsų mitologija“ ir dr. Ewos Stryczyńskos-Hodyl „Velnius Lietuvos ir Latvijos folklore ir literatūroje“. Tarp šiuo metu čia dėstomų įvairių kalbotyros bei literatūrologijos disciplinų taip pat pažymėtini šių dviejų mokslininkų skaitomi mums aktualūs kursai „Baltų (ypač prūsų) mitologija“, „Prūsų istorija“, „Lietuvos ir Latvijos folkloras ir etnografija“. Panašūs interesai atsispindėjo ir konferencijoje skaitytuose pranešimuose: dr. J. Prusinowska kalbėjo apie prūsų dievų paveikslus XVIII a. pab.– XIX a. II pusės Pabaltijo vokiečių ir latvių dramoje bei poemoje, o dr. E. Stryczyńska-Hodyl nagrinėjo, kaip Kazio Borutos romane „Baltaragio malūnas“ susipina realistinis sodžiaus vaizdas ir mitologinio pasaulio projekcijos. Pažymėtina, jog ir daugelio kitų literatūros tyrinėtojų pranešimuose nagrinėti su mitologine poetika susiję klausimai. Antai rygiečiai dr. Mara Grudulė aptarė skaičių simboliką latvių poezijoje, o dr. Ojaras Lamas gilinosi į priešų paveikslų paradigmą latvių epo recepcijos tradicijoje, liepojiskis dr. Edgaras Lamas apžvelgė kultūrinį erdvės ir laiko dialogą latvių literatūroje. Taip pat buvo perskaityta pranešimų ir iš mitologijos srities. Dr. Laimutė Baluodė iš Rygos apžvelgė Latvijos ir Lietuvos hidronimų sąsajas su baltų mitiniais personažais. Prof. Janina Kursytė nagrinėjo Kuršių nerijos mitologiją. Sandis Laimė, remdamasis tautosakos, archeologinės medžiagos ir įrašų uolose liudijimais, aptarė tradicinį Latvijos olų įvaizdį. Aldis Pūtelis apžvelgė latvių mitologijos tyrinėjimus istorinių šaltinių ir tautosakos pamatu.

Visose sekcijose bei plenariniuose posėdžiuose pranešimus skaitė ir mokslininkai iš Lietuvos. Prof. Algis Kalėda analizavo romantinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvaizdį lietuvių romane, savitą istorinėmis realijomis, mitais, legendomis, virtualiais simuliakrais (pagal principą

„kas būtų buvę, jei...“ grįstą šio vaizdinio naratyvinę raišką. Dr. Rita Repšienė, apžvelgdama lietuvių mitologijos tyrinėjimų perspektyvas ir galimybes, trumpai pristatė J. Basanavičiaus, J. Balio, M. Gimbutienės, A. J. Greimo, N. Vėliaus ir kitų mokslininkų nuveiktus darbus ir konstatavo, jog vis dar tebelieka aktualus uždavinys ne tik atskleisti senosios ikirikščioniškosios kultūros ypatumus, bet ir įvertinti krikščionybės įtaką lietuvių mentalitetui.

Dr. Radvilė Racėnaitė siekė kritiškai įvertinti keliuose senuosiuose baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minimus su soliarine mitologija susijusius vaizdinius bei Zodiako ženklų problemišumą ir analizavo šiuos įvaizdžius platesniame lietuvių tautosakinės ir etnologinės medžiagos kontekste. Savąją šio Saulės išvadavimo mito ir ritualo rekonstrukciją archeoastronominių duomenų kontekste pristatė ir Jonas Vaiškūnas.

Dalis konferencijoje skaitytų pranešimų turėtų būti publikuota Adomo Mickevičiaus universiteto moksliniame leidinyje.

Siekiant dar labiau sustiprinti jau esančius glaudžius ryšius tarp lietuvių mokslininkų ir lenkų kolegų bei paskatinti tolesnius lituanistinius tyrimus Lenkijoje, Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Baltistikos skyriui buvo įteikta nemažai naujausių mūsų Instituto leidinių. Lietuvos folkloristų vykdomus mokslinius darbus reprezentavo naujaisi „Tautosakos darbu“, „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ sąvado, „Lietuvių liaudies dainyno“, „Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos“ tomai, Lietuvių tautosakos rankraštyno fonografo įrašų leidiniai su kompaktinėmis plokštelėmis, Daivos Vaitkevičienės parengtas „Lietuvių užkalbėjimų šaltinių“ sąvadas.

Radvilė Racėnaitė

TARPTAUTINĖ UŽKALBĖJIMŲ KONFERENCIJA PĖČE

Š. m. gegužės 11–13 d. Vengrijoje, Pėčo mieste, įvyko tarptautinė konferencija „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“

(*Charms, Charmers and Charming*). Ją surengė Tarptautinė pasakojamosios tautosakos tyrimų draugija (*International Society for Folk Narrative Research*, toliau – ISFNR), Pėčo universitetas, Vengrų etnografijos draugija (Budapeštas) ir Folkloro draugija (Londonas). Tai trečioji konferencija iš eilės, į kurią suvažiuoja užkalbėjimų tyrėjai iš visos Europos. Pirmoji tokia konferencija buvo surengta Londone anglų užkalbėjimų tyrinėtojo Jonathano Roperio ir Folkloro draugijos inciatyva 2003 m., antroji – ten pat 2005-aisiais. Tuomet ir buvo nuspręsta įkurti specialų ISFNR komitetą, skirtą užkalbėjimams, užkalbėtojams ir užkalbėjimui, kuris koordinuotų užkalbėjimų tyrimus.

Pėčo konferencija „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“ buvo pirmasis naujojo ISFNR komiteto surengtas tarptautinis mokslinis renginys. Į jį susirinkę mokslininkai iš įvairių Europos šalių bei Jungtinių Amerikos Valstijų pristatė vengrų, rumunų, bulgarų, slovėnų, kroatų, makedonų, prancūzų, anglų, škotų, švedų, norvegų, suomių, estų, latvių, lietuvių, rusų, lenkų ir kitų tautų užkalbėjimų tradicijas.

Nors keletas pranešimų buvo skirta viduramžių raštijoje aptinkamiems užkalbėjimams (JAV mokslininkė Lea T. Olsan kalbėjo apie anglų užkalbėjimus kaip religinės raštijos marginaliją, Edina Bozóky pateikė prancūzų viduramžių užkalbėjimų klasifikaciją, Dánielis Bárthas ir Éva Pócs pasakojo apie bažnyntinius laiminimus ir egzorcizmus Vengrijoje), konferencijoje vyravo etnografiniais laikais užfiksuotų užkalbėjimų tyrimai.

Pabaltijo regioną pristatė du pranešimai apie estų užkalbėjimus (estų tyrinėtojas Tais-to Kalevi Raudalainenas gvildeno AT 803 ir vieno finougrų užkalbėjimų tipo sąsajas, Jonathanas Roperis pristatė estų krikščioniškus naratyvinius užkalbėjimus), Aigaro Lielbardžio pranešimas apie latvių užkalbėjimų tradiciją šiandien ir šių eilučių autorės baltų ir slavų užkalbėjimų paralelių tyrimas. Skandinavijai atstovavo Ritvos Herjulfsdotter pranešimas apie švedų užkalbėjimus nuo gyvatės įkandimo, Arne Bugge Amundseno norvegų užkalbėjimų tyrimų apžvalga

ir Maarit Viljakainen tyrimas apie Mergele Mariją suomių gimdymo užkalbėjimuose. Pastarasis pranešimas sukėlė baltų užkalbėjimų tyrinėtojų susidomėjimą, nes suomių gimdymo užkalbėjimų siužetai pasirodė artimi latvių dainoms. Ne vienas pranešimas buvo skirtas slavų užkalbėjimų tradicijai, iš jų paminėtinas Tatjanos Bužeková pranešimas apie dvi užkalbėjimų nuo blogos akies rūšis, Ljiljan Marks apie magines formules kroatų sakmėse, Zuzanos Profantovos apie žodžio magiją, priesaikas ir keiksmus Slovakijoje. Nemažai buvo kalbama ir apie neindoeuropietiškos kilmės užkalbėjimus, pradedant vengrų užkalbėjimų tyrimais, tarp kurių minėtinas Vilmoso Voigto pranešimas apie vengrų užkalbėjimų terminologiją, ir baigiant Tatjanos Minijachmetovos (Austrija–Rusija) rusų ir totorių užkalbėjimų sąveikos tyrimais Volgos-Uralo regione bei Vladimiro Kliausio (Rusija) pranešimu apie indoeuropiečių ir neindoeuropiečių užkalbėjimų sąsajas (remiantis slavų ir Sibiro tautų medžiaga).

Programiniu pranešimu galėjo tapti Andrejaus Toporkovo iš Maskvos pranešimas, kuriame jis pristatė idėją kurti tarptautinį užkalbėjimų katalogą (panašų į Aarne's-Thompsono pasakojamosios tautosakos katalogą). Šis sumanymas, deja, nesulaukė kitų mokslininkų palaikymo, nes užkalbėjimai iš tiesų nėra toks tarptautinis žanras, kaip pasakos. Nors ir egzistuoja bendras krikščioniškų naratyvų repertuaras, žinomas įvairiose Europos šalyse, vis dėlto labai daug siužetų ir formulių yra nacionalinės ar regioninės kilmės (pvz., galima kalbėti apie slavų užkalbėjimų korpą ir pan.).

Keli pranešimai buvo skirti gyvajai užkalbėjimų tradicijai. Vengrų tyrinėtoja Judit Kis-Halas analizavo ir rodė filmuotą medžiagą apie gydymą liejant vašką pietų Vengrijoje, Maria Vivod (Prancūzija) pristatė vengrų *suskálás* ('šnibždėjimo į ausį') fenomeną Vengrijoje. Taip pat buvo kalbama apie modernius užkalbėjimus ir magiją: Jenny Butler pristatė neopagoniškuosius užkalbėjimus Airijoje, o Marion Bowman iš Jungtinės Karalystės pasakojo apie keiksmų vengimą šiuolaikinėje keltų pagonybėje.

Konferencijos metu taip pat buvo surengtas ISFNR komiteto „Užkalbėjimai, užkalbėtojai ir užkalbėjimas“ kolegijos posėdis, jame dalyvavo ISFNR prezidentas Ūlo Valkas ir Komiteto nariai Ēva Pócs, Jonathanas Ropekis, Williamas Ryanas ir kt. Nuspręsta 2009 m. surengti užkalbėjimų tyrimams skirtą seminarą, o ISFNR tinklalapyje www.ut.ee/isfnr paskelbti informaciją apie pagrindinius užkalbėjimų leidinius.

Daiva Vaitkevičienė

APIE ZENONO SLAVIŪNO FONDA

Šiemet minimos 100-osios Zenono Slaviūno gimimo metinės, todėl pristatome jo fondą, kuris saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

1973 m. mirus Slaviūnui, jo žmona Elena visą mokslininko rankraštinį palikimą perdavė Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Tas palikimas buvo gausus ir įvairus, tad 2002 m. ši medžiaga sudėta į atskirą Zenono Slaviūno fondą ir suskirstyta į penkias grupes: 1) tautosaka, 2) rankraščiai, 3) disertacijų rengimo medžiaga, 4) dokumentai, 5) nuotraukos.

Didžiausią fondo dalį sudaro tautosakos medžiaga, kurią užrašė Vilniaus pedagoginio instituto (dabar – universiteto) studentai. Slaviūnas šioje aukštojoje mokykloje neakivaizdininkams dėstė tautosakos kursą, todėl skatino juos užrašyti lietuvių liaudies žodinę kūrybą. Tai buvo kontrolinių, kursinių darbų užduotys. Tautosaka buvo užrašoma remiantis paties dėstytojo sudarytomis anketomis arba nurodžius konkrečias temas: „Maisto rinkimas“, „Apie gyvulių ganymą“, „Dūrpės ir durpių gamybos būdai“, „Žmogaus gyvenimo tarpsniai“, „Papročių teisė“, „Mirtis ir laidotuvės“ ir t. t.

Pažymėtina, kad dalį studentų užrašytos medžiagos Slaviūnas išskaidė pagal temas. Studentų tautosakos darbai buvo sukarpo mi, o iškarpos dedamos į atskirus pluoštus. Iškarpytieji tekstai likdavo be pateikėjų ir užrašymo vietos. Tie studentų rinkiniai, kurie liko neišskirstyti pagal temas, dabar inventarinami ir papildoma bendrą Lietuvių tautosakos rankraštyno fondą.

Kitą Zenono Slaviūno fondo dalį sudaro rankraštinių palikimas – 433 rankraščiai. Jie suskirstyti į du pluoštus: „Z. Slaviūno rankraščiai“ ir „Kitų autorių rankraščiai“. Slaviūno yra 373 rankraščiai. Tai jo mokslinių studijų, straipsnių, rengtų radijo laidų juodraščiai, kopijos, užrašai, paskaitų konspektai. Antrąjį pluoštą sudaro 60 rankraščių. Tarp jų saugomi ir Jono Balio įvairių straipsnių rankraščiai: „Primityviausios etnografinės tautos“, „Studija apie Jonines“, „Kalba apie tautosaką filosterių sueigoje“, „Išpūdziai grįžus iš Vokietijos“ ir daugelis kitų.

Dar vieną grupę sudaro Slaviūno disertacijų rankraščiai ir su jomis susiję dokumentai. Pasirinkęs disertaciją tema „Didžiojo tėvynės karo periodo lietuvių liaudies poetinė kūryba“, 1952 m. jis įstojo į Maskvos Etnografijos instituto aspirantūrą, tad didžiausią dalį čia ir sudaro šios disertacijos planų, įvado, teksto rankraščiai. Šioje rankraščių grupėje buvo palikti ir raštai, disertanto ir Etnografijos instituto direktoriaus S. Tolstovo korespondencija disertacijos reikalais. Neapsigynęs šio darbo, Slaviūnas parašė ir 1958 m. apsigynė disertaciją apie sutartines. Jos rengimo, gynimo dokumentai taip pat yra šiame pluošte.

Mokslininko rankraštiniame palikime yra 385 laišakai, jų kopijos ar tik juodraščiai. Korespondencija suskirstyta į tris grupes pagal siuntėją ir gavėją. Taigi fonde ir jo kompiuteriniame apraše korespondencija sugrupuota taip: „Z. Slaviūno siųsti laišakai“, „Z. Slaviūno gauti laišakai“, „Įvairūs laišakai“.

Fonde saugomi ir visi mokslininko palikime rasti dokumentai. Jis dirbo mokslinį

darbą Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sekcijoje ir, kaip minėta, pedagoginį darbą Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedroje. Šiame pluošte sudėta jo Instituto darbų ataskaitos, Lietuvių literatūros katedros darbo planai, posėdžių protokolai. Čia randame ir dokumentų, atspindinčių Lietuvių tautosakos archyvo veiklą, kaip antai „LTA melodijų skyriaus darbo planas“, „LTA veikla 1939 metais“.

Slaviūnas spaudai rengiamus leidinius – „Sutartinių“ tritomi ir monografiją „Lietuvių kanklės“ – iliustravo nuotraukomis, todėl tarp rankraščių buvo ir jų. Dabar Zenono Slaviūno fonde saugoma 450 nuotraukų. Dalis jų yra Lietuvių tautosakos rankraštyno fototekeje saugomų nuotraukų kopijos. Nemaža jų buvo perfotografuotos. Ant tokios nuotraukos nugarėlės yra užrašytas numeris, kuris rodo, kad nuotrauka priklauso kitam archyviniam fondui. Kadangi šalia numerio nėra archyvinio šifro, todėl negalima nustatyti, iš kokių archyvų ar muziejų fondų šios nuotraukos buvo perfotografuotos. Domėdamasis tarybinėmis šventėmis (derliaus, pavasario, žiemos), mokslininkas naudojo Eltos fotoreporterių (Z. Serapino, V. Rupšlaukio, M. Baranausko) nuotraukomis, kuriose užfiksuoti šių švenčių momentai, personažai. Fonde randame ir Balio Buračo nuotraukų. Slaviūnas jo nuotraukomis iliustravo ne tik „Sutartinių“ tritomi, bet ir daugelį savo straipsnių. Šiek tiek yra ir jo paties darytų nuotraukų.

Fondo medžiaga atspindi Zenono Slaviūno darbo ir rašymo stilių, mokslinę karjerą, ieškojimus ir atradimus.

Irena Žilienė

I. KNYGOS

Fundamentiniai darbai, sąvada

1. Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5: Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos / parengė Kostas Aleksynas; melodijas parengė Živilė Ramoškaitė; red. komisija: Leonardas Sauka (pirm.), Bronė Stundžienė; tomo red. kolegija: Bronė Stundžienė (vyr. ir kalbos red.), Kostas Aleksynas (kalbos red.), Jūratė Gudaitė (melod. red.). – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 660, [2] p.: gaid. + 1 garso diskas. – Santr. angl., vok.

Raštai, tekstų publikacijos ir straipsnių rinkiniai

2. Baldžius, Juozas. Rinktiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose / sudarė ir parengė Stasys Skrodenis; red. komisija: Leonardas Sauka (pirm.), Stasys Skrodenis, Vitas Agurkis. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 555, [1] p.

3. Batavičius, Albinas. Devynakiai – Karšuvos žemės kaimas: Tauragės kraštas. – Vilnius–Tauragė [i. e. Vilnius], [2005]. – 431, [1] p.: iliustr., faks., nat.

4. Bažnytiniai anekdotai: Vilniaus jėzuitų gimnazijos jubiliejinis leidinys / sudarė Edita Šicaitė; iliustravo Viktorija Trublenkovaitė. – Vilnius: [Firdas], 2005. – 447, [1] p.: iliustr.

5. Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų / sudarė Jadvyga Kuolienė. – Vilnius: Lietuvos aklių biblioteka, 2005. – 80 p.

6. Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinų rinktinė / parengė Edita Korzonaitė (tekstus) ir Živilė Ramoškaitė (melodijas). – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 285 p.: iliustr., nat. + 1 garso diskas.

7. Greimas, Algirdas Julius. Struktūrinė semantika: metodo ieškojimas / iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka. – Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, [2005]. – 355, [1] p.

8. Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka / sudarė Jaunius Vylius. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis: Olimpijos spaustuvė], 2005. – 79, [1] p.: nat., portr.

9. Laukuva. D. 1 / sudarytojai Virginijus Jocys, Povilas Krikščiūnas; vyriausiasis redaktorius Virginijus Jocys. – Vilnius: Versmė, 2005. – 924 p.: iliustr., faks., gaid., žml. – (Lietuvos valsčiai; kn. 14; Šilalės kraštas; 4).

10. Marija Gimbutienė ...iš laiškų ir prisiminimų / sudarė Živilė Gimbutaitė ir Kornelija Jankauskaitė. – Vilnius: Žaltvykslė, 2005. – 472 p., iliustr., portr.

11. Musninkai. Kernavė. Čiobiškis / sudarytojai Stanislovas Buchaveckas, Jadvyga Barbaravičienė, Povilas Krikščiūnas; vyriausiasis redaktorius Stanislovas Buchaveckas. – Vilnius: Versmė, 2005. – 1304 p.: iliustr., faks., gaid., žml. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

12. Pivoras, Antanas. Švyti Alanta nuo tėviškės kalvos. – Utena: UAB „Utenos Indra“, 2005. – 352 p.: iliustr.

13. Sužeistas vėjas: lietuvių liaudies mitologinės sakmės / sudarė Norbertas Vėlius; iliustravo Ramunė Vėliuvienė. – 2-oji laida. – Vilnius: Versus aureus, 2005. – 231, [1] p.: iliustr.

14. Tauragnai / sudarytojai Venantas Mačiekus, Povilas Krikščiūnas; vyriausiasis redaktorius Venantas Mačiekus. – Vilnius: Versmė, 2005. – 1364 p.: iliustr., faks., gaid., žml. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

15. Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology: [ESEM ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos surengtos konferencijos medžiaga, Druskininkai, 2002 rugs. 25–29 d.] / edited by Rimantas Astrauskas. – Vilnius: Lithuanian Academy of Music and Theatre, Department of Ethnomusicology, 2005. – 299 p.: iliustr., nat. – Angl.

16. Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai“: [konferencijos medžiaga, Vilnius, 2000, geg. 9–11 d.] / sudarė Rita Balkutė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005. – 244 p.: iliustr. – Str. liet., lenk., rus.

Populiarūs tautosakos leidiniai

17. Alio!: [telefono istorija, aforizmai, anekdotai] / parengė Romualdas Razauskas. – Vilnius: Inforastras, 2005. – 36 p.

18. Atmintinė sutuoktiniams: [humoristiniai aforizmai ir posakiai] / surinko ir spaudai parengė Juozas Vytautas Kudzys. – Kaunas: [Gabija], 2005. – 71, [1] p.: iliustr.

19. Auksinė žuvelė: [pasaka] / sudarė Valdimaras Sasnauskas; dailininkė Alfrede Steponavičienė. – Kaunas [i. e. Raudondvaris (Kauno raj.)]: Dajalita, 2005. – 16 p.: iliustr.

20. Dievo karvyte, pasakyk: tradiciniai vaikų būrimai / sudarė Gediminas Radvilas; [iliustravo Živilė Šimėnienė]. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2005. – 62, [2] p.: iliustr.

21. Kai vilkas dainavo, melagiai važiavo: [pasakos] / sudarė Valdas Sasnauskas; dailininkė Alfreda Steponavičienė. – Ramučiai (Kauno raj.): Ramduva, 2005. – 222, [2] p.: iliustr.
22. Kas juoksis pirmutinis: [anekdotai, linksmos istorijos] / sudarė Gintaras Labanauskas. – Kaunas: Arx Baltica, 2005. – 127, [1] p.
23. Lapės ir vilko kelionė: [pasaka] / sudarė Valdimaras Sasnauskas; dailininkė Alfreda Steponavičienė. – Kaunas [i. e. Raudondvaris (Kauno raj.)]: Dajalita, 2005. – 16 p.: iliustr.
24. Liberiginto de la suno: litova popola fabelo: [Saulės vaduotojas: lietuvių liaudies pasaka] / tradukis Petras Čeliauskas; pentristo Vladimiras Beresniovos. – Kaunas: Ryto varpas, 2005. – 31, [1] p.: iliustr. – Esperanto.
25. Leipus, Vladas. Gyvenimas su daina: [apie uteniškių tėviškėnų vyrų ansamblio dainininkus]. – Vilnius, 2005. – 90 p.: iliustr.
26. Lietuvių anekdotai / sudarė Pranas Sasnauskas; iliustravo Alfreda Steponavičienė. – Kaunas: Vaiga, 2005. – 268, [6] p.: iliustr.
27. Lietuvių liaudies pasakos / iliustravo Rūta Baltakienė. – Kaunas: Jotema, [2005]. – 197, [2] p.: iliustr.
28. Lietuvių pasakos [Brailio raštas] / spaudai paruošė Salomėja Nėris. – Vilnius: Brailio spauda, 2005. – 2 kn.
29. Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės liaudiškos muzikos kapela „Vilnija“. – [Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba, 2005]. – [12] p.: iliustr. – Tekstas lygiagret. liet., angl., pranc., vok.
30. Linksmosios lietuvių pasakos / parinko Pranas Sasnauskas; dailininkė Edita Žumbakytė. – Kaunas: Vaiga, 2005. – 191, [1] p.: iliustr.
31. Linksmosios lietuvių pasakos / sudarė Valdas Sasnauskas; iliustravo Juozas Kvietinskas. – Ramučiai (Kauno raj.): Ramduva, 2005. – 223, [1] p.: iliustr.
32. Našlaitė antelė: [lietuvių liaudies pasakos] / dailininkė Vigita Žiūkaitė. – Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2005. – 72, [1] p., įsk. virš.: iliustr.
33. Pasakėlės, kaip zuikių uodegėlės / sudarė Valdas Sasnauskas; iliustravo Alfreda Steponavičienė. – Vilnius: AMMJ, 2005. – 175, [1] p.: iliustr.
34. Pasakų pilis: [lietuvių liaudies pasakos] / sudarė Valdas Sasnauskas; dailininkas Juozas Kvietinskas. – Kaunas: Vaiga, 2005. – 190, [2] p.: iliustr.
35. Pranui Puskunigiui – 145 / sudarė Jaunius Vylius. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis: Olimpijos spaustuvė], 2005. – 71, [1] p.: iliustr., faks., nat., portr.
36. Su mamyte: [anekdotai] / parengė Romualdas Razauskas. – Vilnius: Inforas-tras, 2005. – 79, [1] p.

37. Su tėčiu...: [anekdotai] / parengė Romualdas Razauskas. – Vilnius: Inforas-tras, 2005. – 62, [1] p.

38. Svečiuose: [aforizmai, anekdotai, tostai] / parengė Romualdas Razauskas. – Vilnius: Inforas-tras, 2005. – 103, [1] p.

39. Sveiks, tik nebegyvs: kalbiniai anekdotai / sudarė ir parengė Jonas Šukys. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2005. – 285, [3] p.

40. Šuldu buldu papartyne: [lietuvių liaudies dainelės mažiems, bet ne iš kelmo spirtiems] / sudarė Liuda Petkevičiūtė; nupiešė Michailas Pylcinas. – [Vilnius: Trys nykštukai, 2005]. – 12 p.: iliustr.

41. Tarptautinis liaudiškos muzikos ir šokių festivalis „Ežerų sietuva-2005 = The international folk music and dance festival “The range of lakes-2005”: [progra-ma ir trumpos žinios apie dalyvius]. – Vilnius: Atkula, [2005]. – 30, [2] p.: iliustr., žml. – Liet., angl.

42. Tautos skambesiai: lietuvių liaudies instrumentinės muzikos draugijos „Kan-klės“ 80-mečiui / sudarė ir parengė Lina Naikalienė, Anatolijus Lapinskas. – [Vil-nius: Petro ofsetas], 2005. – 107, [1] p.: iliustr., portr.

43. Trys paršiukai: [pasaka] / sudarė Valdimaras Sasnauskas; dailininkė Alfreda Steponavičienė. – Kaunas [i. e. Raudondvaris (Kauno raj.)]: Dajalita, 2005. – 16 p.: iliustr.

44. Trumpos lietuvių pasakos apie nykštukus, milžinus ir slibinus / pasakas parinko ir parengė spaudai Pranas Sasnauskas; dailininkė Alfreda Steponavičie-nė. – Kaunas: Vaiga, 2005. – 206, [2] p.: iliustr.

45. Užburta karaliaus pilis: [pasakos] / pasakas parinko ir parengė spaudai Val-das Sasnauskas; iliustravo Alfreda Steponavičienė. – Kaunas [i. e. Raudondvaris (Kauno raj.)]: Dajalita, 2005. – 203, [3] p.: iliustr.

46. Vakarų pasakėlės / sudarė Valdas Sasnauskas; iliustravo Alfreda Steponavi-čienė. – Vilnius: AMMJ, 2005. – 191, [1] p.: iliustr.

47. Vargšas ir besotis: trys lietuvių pasakos / dailininkė Loreta Valantiejiene. Kaunas: Šviesa, 2005. – 8, [1] p., įsk. virš.: iliustr.

48. Vilniaus legendos / dailininkas ir sudarytojas Bronius Leonavičius; įvado autorė Genovaitė Gustaitė. – Vilnius: Daigai, 2005. – 46 p.: iliustr.

Garsinės knygos

49. Gražiausios jūrų pasakos / seka Vladas Bagdonas; tekstus pagal lietuvių (1, 6, 8), italų (2), estų (3, 4), norvegų (5), latvių (7) liaudies pasakas redagavo Gra-žina Kadžytė; garsinis apipavidalinimas Andriaus Kulikausko. – [Vilnius]: Muzi-kinė partija, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap.

50. Gražiausios lietuviškos pasakos / seka teta Beta; tekstus pagal lietuvių liaudies pasakas redagavo Gražina Kadžytė; garsinis apipavidalinimas Andriaus Kulikausko. – [Vilnius]: Muzikinė partija, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap.

51. Gražiausios žiemos pasakos / seka Nomedą Marčėnaitė; tekstus pagal Salomėją Nėrį (1), lietuvių (2), vokiečių (3), estų (4, 5), latvių (6), suomių (7) liaudies pasakas redagavo Gražina Kadžytė; garsinis apipavidalinimas Andriaus Kulikausko. – [Vilnius]: Muzikinė partija, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap.

52. Žemaičių pasakos / skaito Algimantas Bružas. – Vilnius: Lietuvos aklųjų biblioteka, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap. – Išleista ir tokia pati garso kasetė 2 kalbėjimo tempais. – Įrašyta iš to paties pavadinimo knygos, išleistos Vilnius: Algarvė, 2003.

Liaudies dainos, pritaikytos solistams, chorams, muzikos instrumentams

53. Aš išdainavau... [Natos]: išdailų rinktinė chorams. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2005. 1 apl. (4 sąs.):

[Sąs. 1]: Oi eisim namo namytužio; Eisva mudu abudu: pamariečių dainų išdailos chorui / Banga Balakauskienė. – 11, [1] p.

[Sąs. 2]: Brolužėlis žirgelį balnojo; Ar žadi, ar leidi?; Po putino krūmu: pamariečių dainų išdailos chorui / Kęstutis Kačinskas. – 10, [1] p.

[Sąs. 3]: Ar žadi, ar leidi: pamariečių dainos išdaila chorui / Daiva Lukoševičienė. – [4] p.

[Sąs. 4]: Lėk' gervė; Ei kilo kilo; Prieš kalną beržai; Aš išdainavau...: žemaičių ir pamariečių dainų išdailos chorui / Robertas Varnas. – 15, [1] p.

54. Mačiau mačiau kukutį [Natos]: gražiausios vaikų dainos / parengė Eirimas Velička. – Vilnius: Kronta, 2005. – 103, [1] p.: iliustr. + 1 garso diskas.

55. Navickienė, Lolita. Būsimųjų mamų dainos [Natos]: skirtos ir tiems, kurie mėgsta dainuoti / natografas Sigintas Mickis; dailininkė Rūta Čigriejūtė. – Vilnius: Kronta, [2005]. – 107, [1] p.: iliustr. + 2 garso diskai.

56. Saulute, motinute [Natos]: tautosaka piemenukų popietei / sudarytoja Marija Baltrėnienė. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. – 55, [1] p.

57. Studentiška polkutė [Natos]: kūriniai liaudiškos muzikos kapeloms / aranžavo ir sudarė Remigijus Morkūnas. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos Leidybos centras, 2005. – 110, [2] p.

58. Šiaučiulienė, Aušra. Aukštaičių dainelės vaikams [Natos] / natografas Sigintas Mickis. – Vilnius: Kronta, [2005]. – 59, [1] p.: iliustr. + 1 garso diskas.

59. Šiaučiulienė, Aušra. Dzūkų dainelės vaikams [Natos] / natografas Sigintas Mickis. – Vilnius: Kronta, [2005]. – 55, [1] p.: iliustr. + 1 garso diskas.

60. Šiaučiulienė, Aušra. Suvalkiečių dainelės vaikams [Natos] / natografas Sigintas Mickis. – Vilnius: Kronta, [2005]. – 49, [3] p.: iliustr. + 1 garso diskas.

61. Šiaučiuilienė, Aušra. Žemaičių ir Klaipėdos krašto dainelės vaikams [Natotos] / natografas Sigitas Mickis. – Vilnius: Kronta, [2005]. – 79, [1] p.: iliustr. + 1 garso diskas.

Garso įrašai

62. A mon sakā: modernizuoto žemaičių folkloro projektas / dainas parinko, modernizavo ir instrumentinį pritarimą pritaikė Loreta Sungailienė, Vaidas Lengvinas, Liutauras Milišauskas, Martynas Pečiulis, Sergejus Sopelevas, Rytis Šiautkulis; sudarytojai Loreta Sungailienė, Vaidas Lengvinas; [atlieka] folkloro ansamblis „Virvītė“; vadovė Loreta Sungailienė. – [Vilnius]: Akademinio žemaičių jaunimo korporacija „Samogitia“, 2005. – 1 garso diskas, skaitm. + 1 įd. lap.

63. Aš ne tik važiuoju, bet ir griežiu / [atlieka] Andrius Šiška, armonika. – Vilnius: Sutaras, 2005. – 1 garso diskas, skaitm. + 1 įd. lap.

64. Išlėk, sakale = Fly, falcon, fly / [atlieka] Veronika Povilionienė, Petras Vyšniauskas. – [Vilnius]: Semplice, 2005. – 1 garso diskas, skaitm. + 1 įd. lap.

65. Lietuvių kantičkinės giesmės = Lithuanian canticles = Litauische Kirchenlieder / giedojų folkloro ansamblis „VISI“, Vilniaus šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčios kantičkinių giesmių grupė. – [Vilnius]: Rytų Lietuvos kultūrinės veiklos centras, 2005. – 1 garso diskas, skaitm. + brošiūra, 29 p.: iliustr.

66. Margi dvarai: Kėdainių krašto dainos, pasakojimai, smulkioji tautosaka, tradicinė instrumentinė muzika / sudarytoja Jūratė Šemetaitė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005. – 1 garso diskas + brošiūra, 12 p. – (Dainos iš visos Lietuvos).

67. Oi rūta rūta: vestuvių dainos, rateliai, papročiai / [atlieka] Molėtų rajono Videniškių folkloro ansamblis „Ievužė“; vadovė Aldona Četkauskaitė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005. – 1 garso diskas + brošiūra, 14 p. – (Dainos iš visos Lietuvos).

68. Oi tu kuosela: Trakų krašto dainos / [atlieka] Trakų krašto Kalvių-Lieponių folkloro ansamblis; vadovė Marija Algė Armalienė; sudarytoja Jūratė Šemetaitė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap. – (Dainos iš visos Lietuvos).

69. Smūtnos širdzys / [atlieka] Krikštonių laisvalaikio salės folklorinis ansamblis „Stadulėlė“; vadovė Daiva Povilanskienė. – [Krikštonys (Lazdijų raj.)]: Krikštonių laisvalaikio salės folklorinis ansamblis „Stadulėlė“, 2005. – 1 garso diskas, skaitm. + 1 įd. lap.

70. Sūduvos krašto dainos ir muzika = Folklore songs and musics from Sūduva. – [Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras], 2005. – 1 garso diskas + brošiūra, 12 p.: iliustr.

71. Sugrižki, jaunyste...: albumas / [atlieka] Tauragės rajono bandonininkų ansamblis „Velnio tuzinas“, 2005. – 1 garso diskas + 1 įd. lap.

72. Tarp aukštaičių ir žemaičių / [atlieka] folkloro ansamblis „Salduvė“, vadovai Violeta Daknienė ir Darius Daknys. – Vilnius: Sutaras, 2005. – 1 garso diskas + brošiūra, 8 p.

73. Tylus tylus vakarielis / [atlieka] Šiaulių aklųjų ir silpnaregių kultūros namų folkloro] ansamblis „Sedula“, vadovė Virginija Gintilaitė. – Šiauliai: Šiaulių aklųjų ir silpnaregių kultūros namai, [2005]. – 1 garso diskas + 1 įd. lap.

Monografijos

74. Dundulienė, Pranė. Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. – 133, [3] p.: iliustr.

75. Kerbelytė, Bronislava. Liaudies pasakos prasmė. – 3-ioji patais. laida. – Vilnius: Presvika, [2005]. – 100 p.

76. Senvaitytė, Dalia. Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: mitologinis aspektas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 121, [1] p.: iliustr.

77. Usačiovaitė, Elvyra. Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje. – Vilnius: Versus aureus, [2005]. – 287, [1] p.: [4] iliustr. lap. – Santr. angl.

78. Vaicekaskas, Arūnas. Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 190, [2] p.: iliustr., 34 žml.

79. Žvironaitė [Udrienė], Loreta. Žaidimas lietuvių vaikų poezijoje: [ir tautosakoje]. – Kaunas: Šviesa, 2005. – 124, [1] p. – Santr. angl.

Katalogai

80. Kerbelytė, Bronislava. Типы народных сказок: структурно-семантическая классификация литовских народных сказок. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2005. – Ч. 1, p. 1–429, [3]; ч. 2, p. 433–721, [3].

Vadovėliai, metodinės priemonės

81. Kerbelytė, Bronislava. Etnologinės medžiagos rinkimo metodikos: mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 84, [2] p.

82. Kerbelytė, Bronislava. Tautosakos poetika: mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 193, [1] p.

83. Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina. Lietuvių tautosaka: įvadas: vadovėlis humanitarinių mokslų studentams. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 263, [1] p.

84. Skrodenis, Stasys. Folkloras ir folklorizmas: mokymo knyga. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. – 209, [1] p.

Tęstiniai, periodiniai leidiniai

85. Tautosakos darbai. [T.] XXII (XXIX) / parengė Vilma Daugirdaitė ir Jurgita Ūsaitytė; kalbą redagavo Danutė Giliasevičienė; red. kolegija: Leonardas Sauka (vyr. red.), Kostas Aleksynas, Nijolė Laurinkienė, Bronė Stundžienė... [et al.]. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 364 p.: iliustr., gaid. – Pratarmė, santr. angl.

86. Tautosakos darbai. [T.] XXX / parengė Aelita Kensminienė ir Leonardas Sauka; kalbą redagavo Danutė Giliasevičienė; red. kolegija: Leonardas Sauka (vyr. red.), Kostas Aleksynas, Nijolė Laurinkienė, Bronė Stundžienė... [et al.]. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 310 p.: iliustr. – Liet., angl., rus., vok. – Pratarmė, santr. angl.

Disertacijų santraukos

87. Ambrazevičius, Rytis. Psychoacoustic and cognitive aspects of musical scales and their manifestation in Lithuanian traditional singing = Psichoakustiniai bei kognityviniai muzikinės darnos aspektai ir jų raiška lietuvių tradiciniame dainavime: summary of the doctoral dissertation: humanities, study of art (03H) / Lithuanian Academy of Music and Theatre. – Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005. – 42, [1] p.: iliustr.

88. Černiauskaitė, Dalia. Ausdruck der Metaphern in der Litauischen Folklore = Metaforos raiška lietuvių tautosakoje: Zusammenfassung der Doktordissertation: Geisteswissenschaften, Philologie (04H), Folklore (H400) / Institut für litauische Literatur und Folklore, Universität Vilnius. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 32, [2] p.

89. Ivanauskaitė, Vita. Changes of folklore tradition in the Lithuanian military-historical songs = Folklorinės tradicijos kaita lietuvių karinėse-istorinėse dainose: summary of doctoral dissertation: humanities, philology (04H), folklore (H400) / Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius University. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 37, [1] p.

90. Palubinskienė, Vida. Kanklės in Lithuanian ethnic culture: traditions and their changes = Kanklės lietuvių etninėje kultūroje: tradicijos ir jų kaita: (the second half of the 19th century–beginning of the 21st century: summary of the doctoral

dissertation: humanities, ethnology (07H) / Vytautas Magnus University, The Institute of Lithuanian History. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 35, [1] p.

91. Racėnaitė, Radvilė. The conception of human life span and quality in Lithuanian folklore = Žmogaus gyvenimo trukmės ir kokybės samprata lietuvių folklore: summary of doctoral dissertation: humanities, ethnology (07H) / Vytautas Magnus University, The Institute of Lithuanian History. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. – 28, [1] p.

92. Sadauskienė, Jurga. Didacticism in the Lithuanian songs of the 19th century = Didaktizmas XIX a. lietuvių dainose: summary of doctoral dissertation: humanities, philology (04H), folklore (H400) / Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius University. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 41, [1] p., įsk. virš.

Tezės

93. Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 26, [1] p., įsk. virš. – Liet., angl., lenk., rus.

94. International Ballad Commission: 35 conference, July 6–11, Kyiv, Ukraine: abstracts / SIEF. – [Kyiv, 2005]. – 52 p.: iliustr. – Angl., pranc., vok.

II. STRAIPSNIAI IR KITI DARBAI

Moksliniai straipsniai

95. Agurkis, Vitas. Tekstologinės pastabos // Baldžius, J. Rinktiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose. – V., 2005, p. 529–532.

96. Aleksynas, Kostas. Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 7–50.

97. Ambrazevičius, Rytis. Scale in *sutartinės*: psychoacoustic viewpoint // Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology. – V., 2005, p. 244–260. – Angl.

98. Aučiniukas, Gytis. Blogos akys tradicinėje lietuvių kultūroje // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 159–177.

99. Balsys, Rimantas. Kepurė: žmogaus dalis ar visuma // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 127–135.

100. Balsys, Rimantas. Lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės: nuo apigios iki prietaro // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 17–30.
101. Balsys, Rimantas. Prūsų ir lietuvių mirties (požemio, mirusiųjų) dievybės: nuo Patulo iki Kaulinyčios // Tiltai. Priedas, Nr. 29 (2005), p. 27–58.
102. Baltrėnienė, Marija, Palubinskienė, Vida. Moksleivių tautinės savimonės ugdymo etnine muzika kai kurie aspektai // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 2–46.
103. Beresnevičius, Gintaras. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (I) // Šiaurės Atėnai, 2005, vas. 12, p. 4.
104. Beresnevičius, Gintaras. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (II) // Šiaurės Atėnai, 2005, vas. 19, p. 4, 10.
105. Burneikaitė, Salomėja. Lėlių teatro elementai lietuvių etninėje kultūroje // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 25–33.
106. Būgienė, Lina. Sakmių tradicija ir individualus pasakotojo repertuaras // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 58–66.
107. Černiauskaitė, Dalia. Patarlių metaforikos savitumas // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 122–132.
108. Daugirdaitė, Vilma. Žvilgsnis į liaudies dainininką kaip lietuvių folkloristikos objektą // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 43–57.
109. Gliwa, Bernd. Einige litauische Ortssagen, bodenlose *Gewässer* und *Frau Holle* (KHM 24, ATU 480) // *Studia mythologica Slavica*. [T.] 8. – Ljubljana, 2005, p. 187–223. – Vok.
110. Grumadaitė, Rūta. Lietuvių ir švedų etnokultūriniai ryšiai bei tautosakinės paralelės // Tiltai. Priedas, Nr. 26 (2005), p. 87–92.
111. Grumadaitė, Rūta. Mažosios Lietuvos raudų regioninis išskirtinumas // Tiltai. Priedas, Nr. 29 (2005), p. 59–68.
112. Gustaitienė, Asta. Hansas Christianas Andersenis ir folklorinė pasaka // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 218–233.
113. Jaremko-Porter, Christina. Ethnomusicology as counterhistory: the case of the Latvian folklore movement (2000–2002) // *Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology*. – V., 2005, p. 52–58. – Angl.
114. Kavaliauskienė, Aušra. *Lavelio* ir *žeglelio* (burių) simbolika žvejų dainose // Tiltai. Priedas, Nr. 29 (2005), p. 69–81.
115. Kazlauskienė, Nijolė. Perlas – mergystės dienų simbolis: [perlo simbolis lietuvių liaudies dainose] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 22–24.
116. Kazlauskienė, Nijolė. *Šilkas* lietuvių ir lietuvininkų dainose // Tiltai. Priedas, Nr. 29 (2005), p. 82–95.

117. Kensminienė, Aelita. Kelios pastabos apie mįslių minima // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 67–85.
118. Kirdienė, Gaila. Aukštaitiškos ir žemaitiškos tradicijų sampyna Ciprijono Niausros muzikoje // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 135–153.
119. Kirdienė, Gaila. Lietuvininkų ir žemaičių smuiko repertuaras // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 14–30.
120. Korzonaitė, Edita. Su daina nesiskirta: [apie tautosakos pateikėją A. Žuraulienę] // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė. – V., 2005, p. 12–24.
121. Krikmann, Arvo. The monograph “Lithuanian proverbs” by Kazys Grigas and its significance to the paremiological research // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 23–42. – Angl.
122. Krikščiūnas, Povilas. Iš archyvų ir knygų atminties: [Musninkų, Kernavės ir Čiobiškio apylinkių tautosaka] // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 1011–1021. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).
123. Krikščiūnas, Povilas. Tautosakos tekstai: apie kūrinių atrankos ir redagavimo principus // Tauragnai. – V., 2005, p. 1150–1151. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).
124. Kšaniienė, Daiva. Šiaurės vakarų lietuvių ir pietvakarių latvių liaudies dainų muzikiniai ypatumai // Tiltai. Priedas, Nr. 26 (2005), p. 145–153. – Nat.
125. Kudirkienė, Lilija. Lietuvių ir latvių paremijos: raiška ir funkcionavimas // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 43–56.
126. Kudirkienė, Lilija. Tauragniškių smulkioji tautosaka // Tauragnai. – V., 2005, p. 1146–1149. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).
127. Landsbergytė, Jūratė. Folkloras vargonų muzikoje // Menotyra, 2005, Nr. 1, p. 34–41.
128. Marcinkevičienė, Nijolė. Kalendorinių švenčių apeigų atributų panaudojimas liaudies medicinoje: [ir apie tikėjimus] // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 227–235.
129. Matulevičienė, Saulė. Mykolas Biržiška ir lietuvių dainologija // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 35–41.
130. Mieder, Wolfgang. American proverbs as an international, national and global phenomenon // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 57–72. – Angl.
131. Nakienė, Austė. Disappearing sounds Lithuanian folk music recorded in 1935–1939 // Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology. – V., 2005, p. 72–76. – Angl.

132. Nakienė, Austė. Lietuvių folkloro teatras: autentiškas dainavimas, metaforinė išraiška ir įspūdingas scenovaizdis // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 166–179.
133. Nastopka, Kęstutis. Mitinio pasakojimo gramatika // Žmogus ir žodis, t. 7, Nr. 2 (2005), p. 3–12.
134. Norbertas Vėlius ir Laukuvos gimnazija / parengė Aurelija Bitinienė // Laukuva. D. 1. – V., 2005, p. 535–557. – (Lietuvos valsčiai; kn. 14; Šilalės kraštas, 4).
135. Paczolay, Gyula. Universal, regional, sub-regional and local proverbs // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 73–85. – Angl.
136. Petrikaitė, Jūratė. Liaudies dainomis virtę Jono Aisčio eilėraščiai // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 191–202.
137. Petrošienė, Lina. Lietuvininkų ir Lenkijos etninių grupių – mozūrų, kašubų – liaudies dainų melodijų paralelės // Tiltai. Priedas, Nr. 26 (2005), p. 197–206. – Nat.
138. Racėnaitė, Radvilė. Novelinė pasaka „Edipas“ (AT 931). Individualaus atlikimo atspindžiai užrašytame pasakos tekste // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 100–110.
139. Račiūnaitė-Vyčiniienė, Daiva. Articulation of *sutartinės*: viewpoints of insider and outsider // Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology. – V., 2005, p. 231–243. – Angl.
140. Račiūnaitė-Vyčiniienė, Daiva. Sutartinių maginis poveikis // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 178–188.
141. Račiūnaitė-Vyčiniienė, Daiva. Tarsi srauni upė: [Lietuvių liaudies dainynui – 25] // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 290–293.
142. Ramoškaitė, Živilė. Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainų melodijos // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 51–63.
143. Ramoškaitė, Živilė. Apie Agotės Žuraulienės dainavimą ir dainas // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė. – V., 2005, p. 25–32.
144. Ramoškaitė, Živilė. Daina ir atlikimas: santykio variantai // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 125–134.
145. Razauskas, Dainius. Dvaras ir Dvargantas: [lietuvių mitinės būtybės Dvarganto vardas ir funkcijos] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 8–19.
146. Razauskas, Dainius. Sielos lygmenys: įžanginės pastabos didelei temai // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 54–69.

147. Repšienė, Rita. „Velnias nėra toks baisus...“: [straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą mokslinėje konferencijoje, skirtoje Kazio Borutos 100-osioms gimimo metinėms, 2005 01 14 LLTI] // Šiaurės Atėnai, 2005, bal. 2, p. 8.
148. Sadauskienė, Jurga. Kajetono Aleknavičiaus kūrybos sąsajos su liaudies dainų tradicija // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 180–190.
149. Sauka, Leonardas. Apie tautosakos atlikimą ir atlikėjus svetur ir Lietuvoje // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 23–42.
150. Sauka, Leonardas. Gyvenimas, atiduotas tautosakai // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 16–22.
151. Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina. Kaitos ženklai: [Lietuvių liaudies dainynui – 25] // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 272–283.
152. Skrodenis, Stasys. Primirštas etnologas // Baldžius, J. Rinktiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose. – V., 2005, p. 11–20.
153. Sliužinskas, Rimantas. Lietuvių ir lenkų liaudies dainų sąsajos: rugiapjūtės giesmės // Tiltai. Priedas, Nr. 26 (2005), p. 217–230.
154. Stundžienė, Bronė. Folkloro lauko tyrimai Žarėnų krašte // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 133–139.
155. Stundžienė, Bronė. Ketvirtis amžiaus su Dainynu // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 284–289.
156. Stundžienė, Bronė. Tautosaka sociologiniu žvilgsniu // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 13–22.
157. Sungailienė, Loreta. Liaudies dainos artikuliacija pateikėjų „žodyne“: [žemaičių liaudies dainininkų duomenys apie dainos atlikimo, kaip lokalinio muzikos dialekto artikuliacijos, procesą] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 31–37.
158. Šimėnienė, Audra. Archajiškosios pasaulėžiūros relikvai XIX a.–XX a. pradžios Joninių papročiuose J. Balio medžiagos pagrindu // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 10–21.
159. Šlekonytė, Jūratė. Apie pasakų sekimo ypatumus // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 86–99.
160. Tumėnas, Vytautas. Vietiniai ir universalieji lietuvių mitinių-poetinių įvaizdžių ir ornamento lytinės simbolikos aspektai: baltų ir hindų tradicijų paralelės // Kultūrologija, t. 12 (2005), p. 417–440.
161. Urba, Kęstutis. A.[ldonos] Liobytės kūrybinis palikimas: [ir apie jos parengtas tautosakos tekstų knygas] // Rubinaitis, 2005, Nr. 2, p. 4–7.
162. Usačiovaitė, Elvyra. Gyvybės medžio simbolika Rytuose ir Vakaruose // Kultūrologija, t. 12 (2005), p. 313–318.

163. Ūsaitytė, Jurgita. Dainų fragmentiškumo refleksija lietuvių folkloristikoje // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 100–111.

164. Utkus, Algirdas. Įgimtos raidos anomalijos lietuvių tautosakoje // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 204–206.

165. Vaiškūnas, Jonas. Žmogaus ir dangaus šviesulių santykis lietuvių tradicinėje kultūroje // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 9–20.

166. Vaitkevičius, Vyktintas. Medicina baltiškų šventviečių kontekste: [ir apie tikėjimus] // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 214–226.

167. Valiukaitė, Lina. Publikuotų tekstų paveiktos pasakos // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 111–118.

168. Varnas, Robertas. Liaudies dainų interpretavimo problemos // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 13–16.

169. Višinskaitė, Asta. Sapnų aiškinimai: teksto formų lyginimas // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 119–124.

170. Voigt, Vilmos. Alte Namen für “alte Wörter”. Historische Bezeichnungen der europäischen Sprichwörter // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 86–99. – Vok.

171. Zabelienė, Aušra. Etnokultūrinio identiteto kūrimas Aukštaitijos folkloro ansambliuose // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 6, p. 46–52.

172. Žarskienė, Rūta. Lietuvių etninės muzikos atlikėjas: įvaizdis ir tradicija // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 112–121.

173. Žarskienė, Rūta. Rites of women and music making in Northeastern Europe: the multi-pipe whistles case // Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology. – V., 2005, p. 222–230. – Angl.

174. Žičkienė, Aušra. Laidotuvių rauda ir raudojimas – atlikimas ar būseną? // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 154–165.

175. Žičkienė, Aušra. Lithuanian laments in the Baltic, Slavic, and the Finno-Ugric lamenting culture // Traditional music and research in the Baltic area: new approaches in ethnomusicology. – V., 2005, p. 59–71. – Angl.

176. Гурская, Юлия. Образ князя *Витовта* в народной культуре белорусов // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 166–172. – Rus.

177. Завьялова, Мария В. Концепция человека в литовских и белорусских лечебных заговорах // Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. – V., 2005, p. 36–43. – Rus.

178. Зайковский, Эдвард. Две разновидности великанов: волоты и асилки в белорусской мифологии // *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“*. – V., 2005, p. 152–158. – Rus.

179. Лемешкин, Илья. Балтийская «Басня» в составе Хронографа 1261 года. Фольклорный нарратив о Совий // *Tautosakos darbai*, t. XXX (2005), p. 140–165. – Rus.

180. Рыжакова, Светлана И. Обычные и „странные“ части тела в латышском фольклоре // *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“*. – V., 2005, p. 69–88. – Rus.

Mokslo populiarinimo straipsniai

181. Aidulis, Juozas. Šviesus talentas, brangus jo palikimas // *Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų*. – V., 2005, p. 26–50.

182. Aleknaitė, Eglė. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje // *Šiaurės Atėnai*, 2005, birž. 4, p. 4.

183. Baronas, Darius. Demonų grimasos lietuvių pagonybėje // *Naujasis židinys–Aidai*, 2005, Nr. 5, p. 167–170.

184. Bernatavičius, Giedrius. Užgavėnių pasivažinėjimai ir kici linksmumai Dzūkijon // *Šiaurės Atėnai*, 2005, vas. 5, p. 11.

185. Briedis. Prietarai // *Aušra (Seinai)*, 2005, Nr. 24, p. 29–30.

186. Garšvienė, Aniceta. Komunikacijos sutrikimai lietuvių folklore // *Specialusis ugdymas*, 2005, Nr. 2 (13), p. 130–138.

187. Grudzinskas, Leonardas. Kūčių naktį Vakarė patekėjo, Kalėdų rytą rožė pražydo // *Šiaurės Atėnai*, 2005, gruod. 24, p. 10.

188. Juodpusis, Vaclovas. Antrojo šimtmečio kanklių karalienė: Onos Mikulskienės šimtmetį minėjo visa Lietuvos muzikų bendruomenė, o ypač – kanklininkai // *Muzikos barai*, 2005, Nr. 3-4, p. 32–35.

189. Juzumienė, Alma. Žaidimų, pasakų ir eilėraščių panaudojimas kalbos ugdyme // *Pasaulio lietuvis [JAV]*, 2005, Nr. 5, p. 25–29.

190. Kadžytė, Gražina. Kristinos Skrebutėnienės gyvenimo kraitis // *Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų*. – V., 2005, p. 3–8.

191. Kaip pasigydyti patiems / receptus surinko E. Satkūnaitė: [užkalbėjimai nuo skaudamo danties, pasiutusio šuns [kandimo, rožės] // *Pivoras, A. Švyti Alanta nuo tėviškės kalvos*. – Utena, 2005, p. 295–299.

192. Kerbelytė, Bronislava. Jie kaip upės: [apie talentingus dainininkus ir pasakotojus] // *Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė*. – V., 2005, p. 10–11.

193. Kynas, Arūnas. Pamąstymai apie senąją aisčių pasaulėjautą // Šiaurės Atėnai, 2005, birž. 11, p. 10.
194. Kindurienė, Danguolė. Lietuvių sakmė „Siuvėjas ir Mėnulis“: mitinė tikrovės interpretacija // Gimtasis žodis, 2005, Nr. 9, p. 34–36.
195. Kinka, Romas. A Lithuanian midsummer: [apie Jonines] // Tiltas [D. Britanija], 2005, vol. 6, iss. 1, p. 33–38. – Angl.
196. Kleinaitė, Indrė. Senųjų baltiškų vertybių atgimimas // Šiaurės Atėnai, 2005, liep. 16, p. 10.
197. Klimka, Libertas. Trejų devynerių vainikas: [apie žodį „devyni“ baltų tautosakoje] // Šiaurės Atėnai, 2005, birž. 25, p. 10.
198. Klimka, Libertas. Žmogus ir gamta etninėje kultūroje // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 3, p. 24–27; [Nr.] 4, p. 23–27; [Nr.] 5, p. 25–27; [Nr.] 6, p. 21–24.
199. Krištopaitė, Danutė. Kernavės krašto dainininkė: [apie Feliciją Paškevičienę] // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 1175–1179. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).
200. Kuolienė, Jadvyga. Kreipiamės į tave, Kristina // Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 24–25.
201. Laužikienė, Ingrida. Ugdykime vaikus tautosakos metaforomis // Žvirblių takas, 2005, Nr. 2, p. 30–34.
202. Mališauskienė (Meilutytė), Gražina. Etiudai apie pateikėjus // Tauragnai. – V., 2005, p. 1143–1146. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).
203. Marcinkevičienė, Nijolė. Stebuklų metas: [apie Kūčias, su pokario metų dainomis] // Šiaurės Atėnai, 2005, gruod. 17, p. 10.
204. Martinaitis, Marcelijus. Saulės ciklo leidinys, gimęs su Atgimimu: [„Liaudies kultūros“ žurnalo išleista 100 numerių] // Šiaurės Atėnai, 2005, bal. 2, p. 10.
205. Misevičienė, Vanda. Valstietė – karalienė // Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 51–52.
206. Pacevičiūtė-Barbosa, Kristina. Tą magišką Kūčių vakarą = Aquelanoite mágica da véspera do Natal // Mūsų Lietuva [Brazilija], 2005, Nr. 12, p. 7. – Tekstas lygiagret. liet., portugal.
207. Pajarskienė, Vita. Mosėdžio folkloro ansamblis: tradicinė kultūra // Žemaičių žemė, 2005, Nr. 2, p. 48–49.
208. Pakutkienė, Eugenija. Rugiapjūtės papročiai // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 17, p. 24–27.
209. Radauskienė, Marija. Pasakojamoji žemaičių tautosaka: [žemaičių tautosakos leidiniai, šios tautosakos rinkėjai ir tyrėjai] // Žemaičių žemė, 2005, Nr. 1, p. 38–48.

210. Seliukaitė, Irena. Kristinos deimanto žiežirbėlės // Dainomis sugrižtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 9–18.

211. Sinkevičius, Rokas. Rytų Azijos naujamečiai papročiai ir baltiškasis kontekstas // Šiaurės Atėnai, 2005, kovo 12, p. 10–11.

212. Šorys, Juozas. Tramtatulių spiečius Kaune: pirmojo respublikinio vaikų ir moksleivių – lietuvių liaudies kūrybos atlikėjų – konkurso „Tramtatulis“ paraštės ir viduriai // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 72–83.

213. Šumskis, Algirdas. Ar teisingu keliu einame?: dėl šeštosios Lietuvos moksleivių dainų šventės // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 73–80.

214. Šumskis, Algirdas. Ar teisingu keliu einame?: [pamąstymai po moksleivių dainų šventės] // Muzikos barai, 2005, Nr. 11-12, p. 24–29.

215. Talutytė, Simona. Raudų atspindžiai lietuvių poezijoje // Gimtasis žodis, 2005, Nr. 3, p. 26–30.

216. Tamošaitytė, Daiva. Tarp gegužės devintosios ir birželio keturioliktosios: [su pokario partizanų dainų citatomis] // Literatūra ir menas, 2005, birž. 24, p. 2, 3, 15.

217. Trinkūnas, Jonas. Žiūrai – dainuojanti Dainava // Šiaurės Atėnai, 2005, geg. 21, p. 10.

218. Vaicekuskas, Arūnas. „Saulės vardu, Perkūno griausmu...“: [apie Jonines] // Šiaurės Atėnai, 2005, birž. 18, p. 10.

219. Vaicekuskienė, Aldona. Etninė kultūra – kultūros vertybių visuma // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 21, p. 12–16.

220. Vaitkevičius, Vyktintas. Paslaptingoji Neris: [ir apie Kernavės apylinkių pavadinimus] // Šiaurės Atėnai, 2005, liep. 23, p. 10.

221. Vestuvių aprašymas / Salomėjos Kanclerienės-Kanevičiūtės pasakojimą užrašė Alfonsas Balsevičius // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 956–959. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

222. Žarskienė, Rūta, Nakienė, Austė, Krikščiūnas, Povilas. Lietuvių tautosakos rankraštynui – 70 metų! // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 244–247.

223. Žemaičių ir dzūkų kaimo šokiai / pagal studentų Agnės Vasiliauskaitės ir Lauros Almantaitės etnokultūros projektą „Jaunimo kaimo šokiai pokario metais: dzūkų ir žemaičių regionai“ parengė Juozas Šorys // Šiaurės Atėnai, 2005, bal. 16, p. 10–11.

Vertimai

224. Kaivola-Bregenhøj, Annikki. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas: ištrauka / iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 203–218.

225. Kaivola-Bregenhøj, Annikki. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas: ištrauka / iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 173–184.

226. Klimkovič, Irina. Prisiliesti prie slaptųjų šaknų...: [apie baltarusių etnoistorinę draugiją „Jovaras“] / iš rusų kalbos vertė Dainius Razauskas // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 53–56.

227. Voigtas, Vilmosas. Atgimstanti Lietuva / iš vengrų kalbos vertė Vitas Agurkis // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 213–217.

Iš folkloristikos paveldo

228. Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti posėdžių protokolai / parengė Kostas Aleksynas // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 263–271.

229. Lietuvių tautosakos archyvo tarybos posėdžių protokolai / parengė Kostas Aleksynas // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 193–212.

230. Skrebutėnienė, Kristina. „Kas norėjo, tas mūsų žemę mindė“ / užrašė Juozas Aidulis // Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 53–59.

231. Talijūnienė, Irena. Mano bobutė: prisiminimai // Dainomis sugrįžtanti: Kristinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 19–23.

Tautosakos tekstų publikacijos periodiniuose leidiniuose ir lokalinėse monografijose

232. Apie Kūčių vakarą ir Kalėdų šventes / papasakojo Anelė Maksimavičienė; užrašė Petras Vitkauskas // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 24, p. 21–23.

233. Atminimai: [rašomi į atminimų albumėlius] / [užrašė Albinas Batavičius] // Batavičius, A. Devynakiai – Karšuvos žemės kaimas: Tauragės kraštas. – Vilnius–Tauragė [i. e. Vilnius], [2005], p. 416–417.

234. Boba ir velnias = The woman and the devil: [pasaka; iš knygos „Lietuviškos pasakos“, 1951] / compiled by Jonas Balys; translated from Lithuanian by Gloria Kivytaitė O'Brien // Bridges [JAV], 2005, vol. 29, iss. 7, p. 22. – Angl.

235. [Buvo dziedas i boba] / pateikė Albina Skrebutėnaitė; užrašė Gintaras Lunekas ir Audrius Čepėnas; parengė Nijolė Seliukaitė-Keraitienė // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 242–243.

236. [Čepukienė, Anelė. Dzūkiją prisiminus] / parengė Vilma Daugirdaitė // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 324–326.

237. Dainos // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinų rinktinė / parengė Edita Korzonaitė (tekstus) ir Živilė Ramoškaitė (melodijas). – V., 2005, p. 33–242. – Gaid.

238. Dainos // Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka / sudarė Jau-nius Vylius. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis], 2005, p. 7–33; gaid.

239. Dainos nuo Musninkų, Kernavės ir Čiobiškio / tekstus parengė Giedrius Dringelis; melodijas parengė Daiva Vyčinienė // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 1021–1070; gaid. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

240. Dainos nuo Tauragnų / parengė Žemyna Trinkūnaitė ir Aušra Žičkienė // Tauragnai. – V., 2005, p. 1151–1205; gaid. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

241. Dainų lobynas / [užrašė Albinas Batavičius] // Batavičius, A. Devynakiai – Karšuvos žemės kaimas: Tauragės kraštas. – Vilnius–Tauragė [i. e. Vilnius], [2005], p. 346–416.

242. Der Schaktarp: [baltų sakmė] / nach Georg Lauszus, für das *Memeler Dampfboot* bearbeitet von Gerhard Bangemann // *Memeler Dampfboot*, Jg. 157, Nr. 3 (2005), p. 37. – Vok.

243. Du broliai: [lietuvių liaudies pasaka] // Aušrelė (Seinai), 2005, liep.–rugpj., p. 21–23.

244. [...Gyvenimas markatnas buvo] / pateikė Albina Skrebutėnaitė; užrašė Gin-taras Luneckas ir Audrius Čepėnas; parengė Nijolė Seliukaitė-Keraitienė // Tauto-sakos darbai, t. XXX (2005), p. 241–242.

245. Instrumentinė muzika // Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis], 2005, p. 71–75; gaid.

246. Instrumentinė muzika: [maršas; valsas „Mergelė verkė“; kerdžiaus rytmečio trimitas; trimitas piemenims sušaukti] / parengė Kazimieras Kalibatas // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 1108–1110; gaid. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

247. Kalbos perliukai iš Pasuojės kaimo: [patarlės, priežodžiai, palyginimai, su-rašyti kaip ištisas pasakojimas] / užrašė Zita Šimėnaitė iš Zofijos Stukaitės-Simin-kevičienės ir Valerijos Siminkevičiūtės-Kazakevičienės // Pivoras, A. Švyti Alanta nuo tėviškės kalvos. – Utena, 2005, p. 294–295.

248. Kėdainiečių Sekminės: berželių žaluma, kiaušinių dažymas, laukų lanky-mas / parengė Regina Lukminienė // Šiaurės Atėnai, 2005, geg. 14, p. 10.

249. Kėdainiečių Užgavėnės: kaladės rišimas „bergždiniam“ / parengė Regina Lukminienė // Šiaurės Atėnai, 2005, vas. 5, p. 10.

250. Kiškelių krikštynos: [lietuvių liaudies pasaka] // Aušrelė (Seinai), 2005, rugs.–spal., p. 25–26.

251. [Kristinos Skrebutėnienės dainuotos] Dainos // Dainomis sugrįžtanti: Kris-tinai Skrebutėnienei 150 metų. – V., 2005, p. 60–76.

252. Kupiškėnų sakmės: iš tautosakos skrynių / pateikė Ona Slavinskienė: „Dėl ko kurmis bijo par kėlių pėreit“, „Dėl ko vėžio okys užpakaly“, „Dėl ko gandro vo-

daga juoda“, „Dėl ko moterys neturi laiko“, „Moterų plematos“, „Kėp Dievas ir vėlnias tvara žmogų“, „Vėlnias ir abrokina tarba“ // Kupiškis, [Nr.] 3 (2005), p. 94–95.

253. Kur tu eisi? / Lietuvos partizanų daina, išplėtota Jono Pavilionio // Suvalkietis (Suvalkai), 2005, Nr. 2, p. 24; nat.

254. Liaudies daina: [Oi ant kalno, ant aukštojo Stovi balta karūnėlė...] // Suvalkietis, (Suvalkai), 2005, Nr. 4, p. 26.

255. Mirties ženklai / pateikė Emilija Brajinšienė; spaudai parengė Nijolė Marcinkevičienė // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 81–87.

256. Mįslės, patarlės, priežodžiai ir kita / parengė Lilija Kudirkienė // Tauragnai. – V., 2005, p. 1235–1246. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

257. Muosiediškiu dainas / parengė Loreta Sungailienė // Žemaičių žemė, 2005, Nr. 2, p. 64–70. – Gaid.

258. Oi kad skanu! / pateikė Stasė Pakeltienė-Vasiliauskaitė; užrašė Nijolė Marcinkevičienė // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 85–87.

259. Orų spėjimai visiems metams / užrašė N. Aleinikovienė Alantos k. iš Elenos Šlepikienės // Pivoras, A. Švyti Alanta nuo tėviškės kalvos. – Utena, 2005, p. 300–302.

260. Pasakojamoji tautosaka // Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis], 2005, p. 34–56; gaid.

261. Pasakojamoji tautosaka / parengė Lina Valiukaitė // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. – V., 2005, p. 1071–1095. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

262. Pasakos // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrybinių rinktinė / parengė Edita Korzonaitė (tekstus) ir Živilė Ramoškaitė (melodijas). – V., 2005, p. 243–249; gaid.

263. Perkūno šventovė: [legenda] // Eglutė [JAV], 2005, vol. 56, Nr. 2, p. 14–16.

264. Pichelmayer, Thomas. Die Dange: [sakmė] // Memeler Dampfboot, Jg. 157, Nr. 4 (2005), p. 61. – Vok.

265. „Pirma laukus ardavo šakotu kelmu“ / pateikė Marijona Dapkienė-Armonaitė; parengė Loreta Juciūtė // Šiaurės Atėnai, 2005, rugs. 24, p. 10.

266. Pro meilį / pateikė Marijona Bingelienė; parinko ir spaudai parengė Nijolė Marcinkevičienė // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 1, p. 84–87.

267. Rateliai / parengė Žemyna Trinkūnaitė ir Aušra Žičkienė // Tauragnai. – V., 2005, p. 1205–1210; gaid. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

268. Rateliai, žaidimai, šokiai // Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis], 2005, p. 61–70; gaid.

269. Rožių ir lelijų dvaras = Roses and lilies manor: [pasaka] / compiled by Jonas Balys; translated from Lithuanian by Gloria O'Brien // *Bridges [JAV]*, 2005, vol. 29, iss. 6, p. 22–23. – Angl.

270. Sidabrinė kulka: [medžiotojas ir velnias; medžiotojų burtai bei tikėjimai ir kt.] / papasakojo Jeronimas Jurkevičius, Vladas Šavelis, Stasys Taraila, Leonardas Pukėnas, Kostas Vimuntis, Halena Olechnavičienė-Jutelytė, Kazimieras Ulozevičius; parengė Rita Balkutė // *Šiaurės Atėnai*, 2005, rugpj. 20, p. 10–11.

271. Smulkioji tautosaka // Išsirpo vasarėlė: Griškabūdžio apylinkių tautosaka. – Marijampolė [i. e. Vilkaviškis], 2005, p. 57–60.

272. [Smulkioji tautosaka: patarlės ir priežodžiai; mįslės; garsų mėgdžiojimas; būrimai ir ateities spėjimai; papročiai ir tikėjimai] // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė / parengė Edita Korzonaitė (tekstus) ir Živilė Ramoškaitė (melodijas). – V., 2005, p. 250–258.

273. Smulkioji tautosaka: [patarlės ir priežodžiai; mįslės ir minklės; skaičiuotės; garsų mėgdžiojimai; erzinių ir juokavimų; užkalbėjimai] / parengė Dalia Zaikauskienė // *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*. – V., 2005, p. 1095–1108; gaid. – (Lietuvos valsčiai; kn. 13).

274. Šeško kerštas: [kaimo žmogaus ryšys su bitėmis, šeškais, arkliais, gandrais, gegutėmis ir kt. gyvūnais] / papasakojo Kazimieras Čiurlionis, Angelė Motiejūnienė-Lukošiūnaitė, Leokadija Kivilšienė-Černiauskaitė, Ieva Zinkevičienė-Zajančauskaitė, Leonardas Pukėnas, Melanija Aleksandravičienė, Romualdas Lazauskas, Stanislava Kairienė-Masevičiūtė, Jadvyga Petkevičienė-Vyšniauskaitė, Antanina Balinskienė; užrašė Rita Balkutė // *Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 4, p. 84–87.

275. Tauragniškių poringės / parengė Povilas Krikščiūnas // *Tauragnai*. – V., 2005, p. 1211–1235. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

276. Teisybė ir neteisybė = Truth and falsehood: [pasaka] / compiled by Jonas Balys; translated from Lithuanian by Gloria O'Brien // *Bridges [JAV]*, 2005, vol. 29, iss. 1, p. 21. – Angl.

277. Vaina, Juozas. Apie raikiškus ažarų pavadinimus // *Aušra (Seinai)*, 2005, Nr. 7, p. 24–25.

278. Vilko bajorystė: [lietuvių liaudies pasaka] // *Eglutė [JAV]*, 2005, vol. 56, Nr. 1, p. 8.

279. Vilniaus apylinkių padavimai / parengė Beata Piasecka, Ida Stankevičiūtė ir Vykintas Vaitkevičius // *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX) (2005), p. 222–261.

280. Vilniaus rajone lenkiškai užrašyta tautosaka: [mįslės, patarlės ir priežodžiai] / parengė Irena Žilienė; rašybą tvarkė Birutė Mikalonienė // *Tautosakos darbai*, t. XXX (2005), p. 185–190.

281. Žaidimai „Vaikai miega“, „Lapė ir kiškis“, „Gyvulių kiemas“, „Malūnininkas ir sargas“, „Vaisiai ir daržovės“ // Aušrelė (Seinai), 2005, liep.–rugpj., p. 27–28.

282. Бальмонт, Константин Дмитриевич. Слово о любви: литовские народные песни о девушках / подготовка текста Павла Лавринца // Балтийский архив, т. 9 (2005), p. 110–124.

Straipsniai enciklopedijose

283. Grigas, Kazys. Greitakalbės // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – V., 2005, t. 7, p. 128.

284. Jاسas, Rimantas, Vyšniauskaitė, Angelė. Grunau, Simon // Ten pat, p. 207.

285. Jučas, Mečislovas ir kt. Guagnini, Alessandro // Ten pat, p. 240–241.

286. Karaška, Arvydas. Gūdas; Gudauskienė, Giedra; Idiofonai // Ten pat, p. 255; 255; 729–730.

287. Nastopka, Kęstutis. Greimas, Algirdas Julius // Ten pat, p. 128.

288. Rupšytė, Laimutė. „Griežynė“, tarptautinis instrumentinio muz. folkloro festivalis // Ten pat, p. 152.

289. Sauka, Leonardas. Grigas, Kazys // Ten pat, p. 164.

290. Striogaitė, Dalia. Grigonis, Matas // Ten pat, p. 168.

* * *

291. Aleksynas, Kostas. Jonynas, Ambraziejus // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – V., 2005, t. 8, p. 707.

292. Daugirdaitė, Vilma. Jaunimo dainos // Ten pat, p. 596.

293. Istorinės dainos // Ten pat, p. 328.

294. „Jievaro tiltas“, liet. liaudies ratelis // Ten pat, p. 661.

295. Jokimaitienė-Aukštikalnytė, Pranė // Ten pat, p. 681.

296. Jonkelis, liet. liaudies šokis // Ten pat, p. 716.

297. Jono Basanavičiaus premija // Ten pat, p. 717.

298. Petkevičiūtė, Danutė. Ivinskis, Laurynas // Ten pat, p. 421–422.

299. Skrodenis, Stasys. Istorinis geografinis metodas // Ten pat, p. 330.

300. Vaicekauskas, Mikas. Jovaišas, Albinas // Ten pat, p. 743.

301. Vanagas, Vytautas. Jucevičius, Liudvikas Adomas // Ten pat, p. 747–748.

Pranešimų tezės

302. Ambrazevičius, Rytis. Akustiniai ir kognityviniai muzikinės darnos aspektai pasaulio, Europos ir Lietuvos etnomuzikologijoje bei muzikos psichologijoje // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 7–8.

303. Gay, David E. Christianity as a folk cultural problem // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 8. – Angl.

304. Huelmann, Magdalene. Folkloras šiandieninėje Vokietijoje: keli aspektai // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 8–9.

305. Jackowski, Jacek. Save for the future: the oldest sound archive of traditional music in Poland in the face of current challenges // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 9–10. – Angl.

306. Krikščiūnas, Povilas. Pastarųjų laikų lauko tyrimų situacija // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 10.

307. Lechleitner, Gerda. The phonogrammarchiv's role in folklore research // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 13. – Angl.

308. Litwinowicz, Małgorzata. Folklor-badanie-praktyka. Alternatywne ścieżki // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 14–15. – Tekstas lygiagret. lenk., angl.

309. Petrošienė, Lina. Folkloro kaupimo problemos ir tyrinėjimų kryptys Klaipėdos universitete // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 16.

310. Pūtelis, Aldis. Preservation and usage: whom do we have in mind? // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 17. – Angl.

311. Reidzane, Beatrise. Formulas in Latvian folk songs // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 17–19. – Angl.

312. Ríonach, Ógáin uí. A virtual archive – the experience for Irish folklore // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 15. – Angl.

313. Sauka, Leonardas. Šiandieninio lietuvių tautosakos mokslo literatūrinis estetinis užnugaris // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 19–20.

314. Sliužinskas, Rimantas. Etnomuzikologijos ir muzikinės antropologijos mokslų tarpdisciplininės sąsajos: lyginamųjų tyrimų perspektyvos // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 20–21.

315. Vācere, Laila. The sign of the apple-tree in Latvian folksongs (through formula to sign) // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 22–24. – Angl.

316. Stundžienė, Bronė. Folk song as ritual innovation of the funeral ceremony // International Ballad Commision: 35 conference, July 6–11, Kyiv, Ukraine: abstracts / SIEF. – [Kyiv, 2005], p. 39. – Angl.

317. Ūsaiytė, Jurgita. The folk singing situation in Samogitia (Western Lithuania) today // International Ballad Commision: 35 conference, July 6–11, Kyiv, Ukraine: abstracts / SIEF. – [Kyiv, 2005], p. 44. – Angl.

318. Vaitkevičienė, Daiva. Informacinių technologijų iššūkiai lietuvių folkloristikai // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 24–25.

319. Žarskienė, Rūta. History and perspectives of the Lithuanian folklore archives // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 26 – Angl.

320. Лабынцев, Юрий А., Щавинская, Лариса А. Экспедиционные исследования последних лет народной духовной культуры на внутриевропейском культурном пограничье: Полесье и Подляшье // Folkloro tyrinėjimai dabar:

naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 11–13. – Rus.

321. Широухов, Роман А. Легенда о Брутене и Видевуте: фольклор и историческая реальность // Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa = Folklore research in new Europe: [tarptautinės mokslinės konferencijos, vykusios Vilniuje 2005 09 22–24 d., pranešimų tezės]. – Vilnius, 2005, p. 21–22. – Rus.

Sukaktys. Memoria

322. Aleksynas, Kostas. Daina, įamžinusi savo kūrėją: [Vandai Panavaitei – 80] // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 236–237.

323. Armon, Krystyna. Dar kartą apie dr. Vytautą Armoną (1924–2002): pro memoria: su vertėjo iš lenkų kalbos Rimanto Služinsko priedu // Acta historica universitatis Klaipedensis, [t.] 11 (2005), p. 209–214.

324. Balašaitis, Antanas, Tyla, Antanas. Netekome darbštaus etnologo LKMA akademiko habil. dr. Vaclovo Miliaus (1926–2005) // Soter, Nr. 16 (2005), p. 253–256.

325. Būgienė, Lina. Netekome profesoriaus Alano Dundeso (1934–2005) // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 327–329.

326. Builytė-Variakojienė, Rita. Augom dainų ir pasakų lydimi: [Onos Bluzmienės 100-sioms gimimo metinėms] // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 314–319.

327. Braziūnas, Vladas. Pasklidusi po giminę ir kraštą: [Onos Bluzmienės 100-sioms gimimo metinėms] // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 320–322.

328. Čepaitienė, Auksuolė. Etnologijos profesoriaus Vacio Miliaus atminimui (1926–2005) // Gimtinė, 2005, Nr. 11, p. 2.

329. Etnologas Vacys Milius, 1926 12 08–2005 10 02: in memoriam // Žiemgala, 2005, [Nr.] 2, p. 58.

330. Dr. Genovaitė Četkauskaitė – 50 etnologijos metų // Eskizai (Ukmergė), 2005, Nr. 15, p. 84–85.

331. Jučas, Mečislovas. Vacys Milius: (1926–2005) // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 10, p. 499.

332. Korzonaitė, Edita, Šlekonytė, Jūratė. Pasakų išminties skleidėja: [Bronislavai Kerbelytei – 70] // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 294–297.

333. Laurinkienė, Nijolė. Vladimira Toporova išlydint... (1928. VII. 5–2005. XII. 5): pro memoria // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 250–252.

334. Merkienė, Irena Regina. Profesorius Vacys Milius (1926. XII. 8–2005. X. 2): pro memoria // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 248–249.
335. Misius, Kazys. Netekome etnologijos profesoriaus Vacio Miliaus [1926–2005] // Kultūros paminklai, (2005), [Nr.] 12, p. 197–199.
336. Nekliudovas, Sergejus. Eleazaras Moisejevičius Meletinskis: (1918. X. 22–2005. XII. 16) / iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 253–257.
337. Patackas, Algirdas. Vladimiras Toporovas (1928–2005) // Naujasis židinyš–Aidai, 2005, Nr. 11–12, p. 576–577.
338. Razauskas, Dainius. Bekraštė Erdvė išsikūnijo: Vladimiras Toporovas (1928 07 05–2005 12 05): in memoriam // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 6, p. 70–71.
339. Sabaliauskas, Algirdas. Skaudi netektis: Vladimiras Toporovas, 1928. VII. 5–2005. XII. 5 // Literatūra ir menas, 2005, gruod. 9, p. 23.
340. Savukynas, Bronys. Su didžiuoju baltistu atsisveikinant: Vladimir Toporov (1928. VII. 5–2005. XII. 5): in memoriam // Kultūros barai, 2005, Nr. 12, p. 38.
341. Seliukaitė-Keraitienė, Nijolė. Dainų karalienės Kristinos Skrebutėnienės pėdsakai gimtinėje: [minint 150-ąsias jos gimimo metines] // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 238–240.
342. Skrodenis, Stasys. Suomių folkloristo jubiliejus: [folkloristui Urpo Vento – 70] // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 234–235.
343. Šaknys, Žilvytis. Skaudi netektis etnologijos mokslui: etnologas Vacys Milius, 1926 12 08–2005 10 02: in memoriam // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 59–61.
344. Urbanavičienė, Dalia. Dr. Genovaitė Četkauskaitė – 50 etnologijos metų: etnomuzikologės, menotyros daktarės Genovaitės Četkauskaitės 80-mečio jubiliejui // Eskizai, 2005, Nr. 15, p. 84–85.
345. Vyšniauskaitė, Angelė. Toks buvo mūsų Vacelis: Vacys Milius (1926–2005) // Šiaurės Atėnai, 2005, lapkr. 26, p. 10.
346. Mardasavo dainių Petrą Zalanską prisimenant / pagal Modestos Liugaitės straipsnį „Liaudies dainininko pasaulis. Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka“ (Tautosakos darbai, X (XVII), 1999) parengė J. Š. // Šiaurės Atėnai, 2005, gruod. 10, p. 10.

Pokalbiai

347. Aglālā Aukštuolā: [su 2004-ųjų metų Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureate, Kraštotyros draugijos neetatine pirmininke Irena Seliukaite kalbasi Liudvikas Giedraitis] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 1, p. 4–12.

348. A new life for the Lithuanian music of the Pennsylvania miners: [pokalbis su tautiškos kapelijos „Sutaras“ vadovu Antanu Foku; kalbėjosi Karile Vaitkute] // Lithuanian Museum Review [JAV], 2005, iss. 211, p. 16–17. – Angl.

349. Apie pasakas ir gyvenimą: [su profesore Bronislava Kerbelyte kalbasi Liudvikas Giedraitis] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 6, p. 1–9.

350. Beveik viską, ką suplanavau, daugmaž pavyko įgyvendinti: su Punsko lietuvių kultūros namų direktore Asta Pečiuliene kalbasi Petras Vitkauskas // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 15, p. 20–23.

351. Dainos niekada nesibaigs. Pabaigos tikrai nebus / etnomuzikologą Evaldą Vyčią šnekina Ričardas Šileika // Eskizai, 2005, Nr. 15, p. 119–125.

352. „Dainuoj zuikis, dainuoj lapė“ – kad uždainuotų liaudies dainas ir vaikai: [Dalią Vaicenavičienę kalbina Eirimas Velička] // Žvirblių takas, 2005, Nr. 4, p. 57–60.

353. Irena Seliukaitė: „Žinoti istoriją – tai matyti ateitį“: [Kraštotyros draugijos pirmininkės I. Seliukaitės mintis užrašė Rasa Žemaitienė] // Šeimininkė, 2005, Nr. 11, p. 3.

354. Išsaugoti – žmones, kūrybą, Lietuvą: [ir apie agrarinę kultūrą, tautosaką] / poetą Justiną Marcinkevičių kalbina Valentinas Sventickas 2005. III. 3 // Literatūra ir menas, 2005, kovo 11, p. 2–3.

355. Juozas Stonys: ieškant psychologizmo jungčių: [ir apie Juozo Baldžiaus dėsytą tautosakos kursą] / Juozą Stonį kalbina Laimutė Tidikytė // Literatūra ir menas, 2005, kovo 11, p. 5, 19.

356. ...kad dūšėlės būtų geresnės: [vaikų folkloro ansamblio vadovę mokytoją Dalią Paliūniene kalbina Liudvikas Giedraitis] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 6, p. 61–63.

357. Kaip gaivinsime šiuolaikinių tradicinių vestuvių repertuarą?: Nuo vestuvinių retų maršų iki piršlio polkos / kalbėjosi Juozas Šorys; aut. Gaila Kirdienė, Birutė Kurgonienė, Irma Šidiškienė, Petras Pilka, Gintautas Beržinskas // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 1–12.

358. Kaip įtaigiai vaikams perteikti etninės kultūros vertybes?: [etninės kultūros specialistę mokytoją Ritą Barniškiene kalbina Juozas Šorys] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 74–79.

359. Kultūrinės iniciatyvos regionuose: [su Irena Seliukaite kalbasi Danutė Muikienė] // Žemaičių žemė, 2005, Nr. 1, p. 2–3.

360. Mažlietuviškų liuteroniškų tradicijų tąša: [į Juozo Šorio klausimus atsako vaikų ir jaunimo folkloro ansamblio „Vorusnėlė“ vadovė Dalia Kiseliūnaitė] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 70–72.

361. Mažosios Lietuvos padangėje: [su Algirdu Karmilavičiumi, Karaliaučiaus krašto lietuvių kolektyvų veiklos koordinatoriumi, kalbasi Petras Vitkauskas] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 7, p. 19–20.

362. Mergaitė iš mamos knygos viršelio: [ir apie lietuvių liaudies pasakų knygas bei jų iliustracijas] / dailėtyrininkė Ingrida Korsakaitė atsako į Almos Valantienės klausimus // Rubinaitis, 2005, Nr. 4, p. 23–28.

363. „Nadruvėlės“ ansamblis: [su Gumbinės vaikų folkloro ansamblio vadove Irena Barilaite-Tiriuba kalbasi Petras Vitkauskas] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 7, p. 17–18.

364. Neris bebras, vėlių upė: Neries regioninio parko kultūrologė Idą Stankevičiūtę kalbina Juozas Šorys // Šiaurės Atėnai, 2005, geg. 28, p. 10–11; birž. 4, p. 10.

365. Perkūnijos lauko molžemis: [su Juozu Dankevičiumi, išleidusiu knygą apie gimtinę „Moliūnų praeitis“ (V., 2003), kalbasi Juozas Šorys] // Šiaurės Atėnai, 2005, vas. 12, p. 10–11.

366. Punskiečių pasirodymas „Gero ūpol“: su „Gimtinės“ [ansamblio] dalyve Onute Budzeikiene kalbasi Petras Vitkauskas // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 10, p. 28.

367. Šventės aidu: [pokalbis su tautosakininke Gražina Kadžyte ir etnomuzikologe Dalia Vaicenavičiene apie tarptautinį festivalį „Baltica“ / užrašė Liudvikas Giedraitis] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 70–74.

368. Tautų sūkurio žiezirbos: su tarptautinio folkloro festivalio „Baltica“ kūrybinės grupės vadove Vida Šatkauskiene ir jos pavaduotoja Jūrate Šemetaite kalbasi Juozas Šorys // Šiaurės Atėnai, 2005, liep. 2, p. 10–11.

369. Tarp šventų žolių, gyvių ir dvasių: liaudies medicinos ir tautosakos žinovę Ritą Balsevičiūtę kalbina Juozas Šorys // Šiaurės Atėnai, 2005, saus. 22, p. 10–11.

370. Utenos „Ūtautos“ ansamblis: su Utenos „Ūtautos“ ansamblio vadove Liuda Griuciene kalbasi Petras Vitkauskas // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 8, p. 21.

371. Žmogus „už knygos“: vertėją [ir tautosakininkę] Danutę Krištopaitę kalbina Birutė Jonuškaitė // Metai, 2005, Nr. 12, p. 99–106.

Recenzijos

372. Beresnevičius, Gintaras. Vėjo dievo veidai. – Rec. kn.: Razauskas, D. Vėjūkas: lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinų *wæjug / wæjyg*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 // Šiaurės Atėnai, 2005, geg. 21, p. 4.

373. Biguzaitė, Vitalija. Raudoni bateliai. – Rec. kn.: Pinkola Estés, Cl. Bėgančios su vilkais: laukinės moters archetipas mituose ir pasakose / iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė. Vilnius: Alma littera, 2005 // Šiaurės Atėnai, 2005, spal. 22, p. 9.

374. Būfienė, Giedrė. – Rec. kn.: Sruoga, B. Raštai. T. 9, kn. I: Tautosakos studijos 1921–1947 / parengė Algis Samulionis (1936–1994), Donata Linčiuvienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 334–337.

375. Būgienė, Lina. – Rec. kn.: Uther, Hans-Jörg. The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / editorial staff: Sabine Dinslage, Sigrid Fähmann, Christine Goldberg, Gudrun Schwibbe, 3 vols. (FF Communications 284–286.) Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 258–260.

376. Giedraitytė, Dangirutė. – Rec. kn.: Μεράκλης, Μ. Γ. Η σηνηγορία της λαογραφίας. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημικάλη, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 346–349.

377. Janušaitė, Kristina. Apie „Vilniaus legendas“. – Rec. kn.: Vilniaus legendos / dailininkas ir sudarytojas Bronius Leonavičius; įvadą parašė Genovaitė Gustaitė. Vilnius: Daigai, 2005 // 7 meno dienos, 2005, birž. 24, p. 4.

378. Kirdienė, Gaila. – Rec. kn.: Šimonytė-Žarskienė, R. Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003 // Lietuvos etnologija, [t.] 5 (14) (2005), p. 233–237.

379. Laurinkienė, Nijolė. – Rec. kn.: Видейко, М. Ю. Трипільська цивілізація. Київ, 2003 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 349–351.

380. Laurušaitė, Laura. Latvių mitologijos atodangos. – Rec. kn.: Šmitas, P. Latvių mitologija / iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004 // Kultūros barai, 2005, Nr. 6, p. 89–92.

381. Mališauskas, Jurgis. Kaip menkinamas baltų etnosas „Mažosios Lietuvos enciklopedijoje“. – Rec. kn.: Mažosios Lietuvos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, t. 1, 2000, t. 2, 2003 // Kultūros barai, 2005, Nr. 10, p. 88–91.

382. Matulevičienė, Saulė. – Rec. kn.: Razauskas, D. Vėjūkas: lietuvių vėjo demono ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinių *wæjug* / *wæjyg*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 337–339.

383. Matulevičienė, Saulė. – Rec. kn.: Страхов, А. Б. Ночь перед Рождеством: народное христианство и рождественская обрядность на Западе у славян. Cambridge–“Palaeoslavica”–Massachusetts, 2003 (Palaeoslavica XI. Supplementum 1) // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 260–264.

384. Mikhailovas, Nikolajus. – Rec. kn.: Beresnevičius, G. Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija. Vilnius: Tyto alba, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 264–265.

385. Ramoškaitė, Živilė. – Rec. kn.: Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. T. 1–15 / surinko Jonas Basanavičius; parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius, 1993–2004 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 330–332.
386. Rastenytė, Beatričė. Atvėrimai. – Rec. kn.: Vaitkevičienė, D. Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001 // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 62–65.
387. Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina. Apie žaidimą – pirmas leidimas. – Rec. kn.: Udrienė [Žvironaitė], L. Žaidimas lietuvių vaikų poezijoje. Kaunas: Šviesa, 2005 // Rubinaitis, 2005, Nr. 3, p. 34–36.
388. Skrodenis, Stasys. – Rec. kn.: Komi Mythology / editors Vladimir Napolskikh, Anna-Leena Siikala, Mihály Hoppál. Budapest: Akadémiai Kiadó; Helsinki: Finnish Literature Society, 2003 (Encyclopaedia of Uralic Mythologies) // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 340–341.
389. Šaknys, Žilvytis. – Rec. kn.: Balys, J. Raštai. T. 1–5 / parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 2000, 2002, 2003, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 332–334.
390. Šaknys, Žilvytis. – Rec. kn.: Vaicekauskas, A. Lietuvių žiemos šventės. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005 // Lietuvos etnologija, [t.] 5 (14) (2005), p. 211–216.
391. Švilpienė, Dovilė. Kai neįmanoma tampa įmanoma. – Rec. kn.: Beresnevičius, G. Lietuvių religija ir mitologija. Vilnius: Tyto alba, 2004 // Metai, 2005, Nr. 7, p. 147–149.
392. Vaitkevičienė, Daiva. Lietuvių užkalbėjimai XX ir XXI amžių sandūroje. – Rec. elektroninio leidinio (CD-ROM): Liaudies magija: užkalbėjimai, maldelės, pasakojimai XX a. pab.–XXI a. pr. Lietuvoje / sudarytoja Rita Balkutė; spec. red. Marija Zavjalova. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2004 // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 66–67.
393. Vyšniauskaitė, Angelė. Naujas žvilgsnis į Kalėdų ir Užgavėnių papročius. – Rec. kn.: Vaicekauskas, A. Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005 // Šiaurės Atėnai, 2005, birž. 25, p. 9.
394. Zaikauskienė, Dalia. – Rec. kn.: Supplement Series of *Proverbium*, Yearbook of International Proverb Scholarship, vol. 16: The Netherlandish Proverbs: An International Symposium on the Pieter Brueg(h)els / edited by Wolfgang Mieder. Burlington, Vermont: The University of Vermont, 2004 // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 342–346.

Anotacijos

395. Kirlys, Jonas. Tėviškė – Narvydiškis. – Anotac. kn.: Kazanavičius, V. Narvydiškis. Kaunas, 2004 // Gimtinė, 2005, Nr. 4, p. 7.

396. Lukoševičius, Teofilis. – Anotac. kn.: Razauskas, D. Vėjūkas: lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinų *wæjug / wæjyg*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 / Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 1-2, p. 71.

397. Nakienė, Austė, Žarskienė, Rūta. Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. – Anotac. kn.: Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai / sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 1, p. 71–72.

398. Nakienė, Austė. Žemaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. – Anotac. kn.: Žemaitijos dainos ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai / sudarė ir parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005 // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 5, p. 72.

399. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Kerbelytė, B. Liaudies pasakos prasmė. 3-ioji patais. laida. Vilnius: Presvika, 2005 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 7-8, p. 358.

400. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Marija Gimbutienė ...iš laiškų ir prisiminimų / sudarė Živilė Gimbutaitė ir Kornelija Jankauskaitė. Vilnius: Žaltvykslė, 2005 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 9, p. 430–431.

401. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Račiūnaitė-Vyčinenė, D. Kokių giedosim, kokių sutarysim?: sutartinių pradžiamokslis. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2004 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 6, p. 287.

402. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Senvaitytė, D. Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: mitologinis aspektas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 10, p. 503.

403. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Usačiovaitė, E. Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje. Vilnius: Versus aureus, 2005 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 5, p. 215.

404. Vildžiūnas, Pranas. – Anotac. kn.: Vaicekaskas, A. Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005 // Naujasis židinys–Aidai, 2005, Nr. 5, p. 215.

Bibliografija

405. Bronislavos Kerbelytės darbų bibliografija: [Bronislavai Kerbelytei – 70] / parengė Edita Korzonaitė ir Jūratė Šlekonytė // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 298–313.

406. 2002 metų lietuvių tautosakos bibliografija / parengė Leonardas Sauka ir Rasa Kašėtienė // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 277–306.

407. Tauragniškių tautosakos rankraščių ir garso įrašų bibliografija / parengė Povilas Krikščiūnas // Tauragnai. – V., 2005, p. 1247–1256. – (Lietuvos valsčiai; kn. 12).

Informacija, apžvalgos

408. A dança folclórica lituana: [apie lietuvių tautinius šokius] / pesquisado por Sandra Mikalauskas Petroff // Mūsų Lietuva [Brazilija], 2005, Nr. 8, p. 13. – Portugal.

409. Agurkis, Vitas. Prieš penkiolika metų // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 213.

410. Aleksynas, Kostas. Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti posėdžių protokolai // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 262.

411. Aleksynas, Kostas. Lietuvių tautosakos archyvo tarybos posėdžių protokolai // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 191–192.

412. Ardzijauskaitė, Danutė. Savanoris iš Vartų – Jono Basanavičiaus giminaitis // Gimtinė, 2005, Nr. 2, p. 8.

413. Armonaitė, Liucija. Kristiną Kuprytę Europoje garsina kanklės // Lietuvos žinios, 2005, liep. 13, p. 6.

414. Balandžio 4 dieną „Aušros“ leidykloje svečiavosi Karaliaučiaus krašto Gumbinės vaikų folkloro ansamblio „Nadrūvelė“ vadovai ir dalyviai // Aušrelė (Seinai), 2005, bal., p. 11.

415. Baltramiejūnaitė, Jūratė. Sava – ne svetima: išpūdžiai iš konferencijos, skirtos Lietuvos kanklių draugijos 80-mečiui // 7 meno dienos, 2005, birž. 24, p. 3.

416. Bendžiūtė-Washofsky, Estera. Žilvinas: [apie JAV lietuvių tautinių šokių grupę „Žilvinas“] // Bridges [JAV], 2005, vol. 29, iss. 1, p. 10. – Angl.

417. Birželio 24 dieną „Šalcinuko“ artistai išvyko į „Gero ūpo!“ finalą Nidoje // Aušrelė (Seinai), 2005, liep.–rugpj., p. 12–13.

418. Bufaitė, Dalia. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto diena Pasvalio rajone // Literatūra ir menas, 2005, kovo 11, p. 22.

419. Bufaitė, Dalia. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto diena Pasvalio rajone // Mokslas ir gyvenimas, 2005, Nr. 4, p. 36.

420. Būgienė, Lina. Pasaulinis folkloristų kongresas Tartu // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 266–269.

421. Daugirdaitė, Vilma. Anelę Čepukienę prisimenant // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 324.

422. Feliz aniversário, Nemunas!: [apie tautinių šokių grupę „Nemunas“] // Mūsų Lietuva [Brazilija], 2005, Nr. 3, p. 11. – Portugal.

423. Giedraitis, Liudvikas. Deimančiukų santraukos: [apie folkloro ansamblių „Dijūta“, „Kūlgrinda“ koncertus ir kitus renginius] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 66–70.

424. Gruodžio 2 d. Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje atidengta Jono Basanavičiaus kamerinė skulptūra // Literatūra ir menas, 2005, gruod. 9, p. 1.

425. Jablonskienė, Audronė. Marija Gimbutienė – Lietuvos dovana pasauliui: „Marija Gimbutienė ...iš laiškų ir prisiminimų“ – taip pavadinta nauja knyga apie vieną iškiliausių mūsų išeivijos mokslininkių // Respublika, 2005, liep. 12, p. 19.

426. Jono Basanavičiaus premija – mokslo istorikui: [Libertui Klimkai] // Lietuvos žinios, 2005, lapkr. 21, p. 14.

427. Jono Basanavičiaus premijos laureatas Evaldas Vyčinas // Eskizai, 2005, Nr. 15, p. 118.

428. Juodpusis, Vaclovas. Gyventa tautinei muzikai: kanklininkės Onos Mikulskienės šimtmečiui // 7 meno dienos, 2005, saus. 28, p. 3.

429. Jurgaitis, Robertas. „Žiemgalos“ sukaktis: [prieš 7-erius metus pradėtas leisti istorijos ir kultūros žurnalas] // Literatūra ir menas, 2005, liep. 15, p. 7.

430. Kadžytė, Gražina. Folkloriniai vasaros vėjai Klaipėdoje // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 3, p. 15–18.

431. Kadžytė, Gražina. Konferencija Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms paminėti // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 352.

432. Kadžytė, Gražina. Ūžia Klaipėdos miestužis: [apie Etnokultūros centro rengiamą stovyklą-šventę „Vėlungis“] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 75–80.

433. Karmilavičius, Algirdas. Ansamblių bendradarbiavimas: [apie Karaliaučiaus krašto lietuvių vaikų folkloro ansamblius „Nadrūvelė“ ir „Gintarėlis“] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 1, p. 23.

434. Kelmickaitė, Zita. Kariūnų apsupty, dainų sukury: [apie Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblį „Vilnelė“] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 72–73.

435. Kensminienė, Aelita. Apgintos disertacijos: [apie Dalios Černiauskaitės, Vitos Ivanauskaitės, Jurgos Sadauskienės disertacijas] // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 272–276.

436. Kirdienė, Gaila. Muzikinės tradicijos pasiekiamumas, jos saugojimo bei sklaidos bendruomenėse formos // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 4, p. 81–83.

437. Kirdienė, Gaila. Tokis didelis pasiutimas grajyti: [apie Lazdijų kultūros namų kapelą „Dziedukai“] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 69–70.

438. Kirdienė, Gaila, Urbanavičienė, Dalia. Tradicinė muzika ir anglų šokiai su kardais: [iš pasaulinės etnomuzikologų konferencijos, vykusios Anglijoje, Šefilde, rugpjūčio 3–10 d., grįžus] // Šiaurės Atėnai, 2005, rugs. 17, p. 10.

439. Kirlys, Jonas. Naktigoniai // Gimtinė, 2005, Nr. 6, p. 12.

440. Kirlys, Jonas. Vaičionių kaimo pasakorius dėdė Urbonas // *Gimtinė*, 2005, Nr. 12, p. 8.
441. Kisielytė-Sadauskienė, Jolanta. Su „Šviesa“ į šviesą: [apie Vilniaus pedagoginio universiteto dainų ir šokių ansamblių „Šviesa“] // *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, Nr. 10, p. 42–43.
442. Kisielytė-Sadauskienė, Jolanta. III studentų tautinės muzikos kolektyvų festivalis „Linksminkimos“ // *Kultūros aktualijos*, 2005, [Nr.] 4, p. 22.
443. Klimka, Libertas. „Aukso paukštės“ – tradicinės kultūros puoselėtojams // *Kultūros aktualijos*, 2005, [Nr.] 2, p. 3–4.
444. Klimka, Libertas. Kraštotyra mokslui ir kultūrai // *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, Nr. 10, p. 36–37.
445. Klova, Algirdas. Folkloro festivalis Švedijoje // *Muzikos barai*, 2005, Nr. 9-10, p. 64.
446. Kuosaitė, Natalija. Navinykų mokyklos „Bildukų“ [ansamblio] 20-asis jubiliejus // *Aušrelė (Seinai)*, 2005, gruod., p. 3.
447. Lapinskas, Anatolijus. „Kanklių“ draugija švenčia jubiliejų // *Lietuvos žinios*, 2005, birž. 11, p. 9.
448. Lietutis: a look at 24 years of Lithuanian dance in Seattle: [apie tautinius šokius Sietle] / submitted by Zita Petkus // *Bridges [JAV]*, 2005, vol. 29, iss. 1, p. 10–11. – Angl.
449. Lumpickienė, Regina. „Aukso paukštės“ suskrido į Uteną: [apie apdovanojus Utenos krašto tradicinės kultūros kolektyvus] // *Kultūros aktualijos*, 2005, [Nr.] 3, p. 5–6.
450. May, Emmy. Johanni zu Hause: [atsiminimai apie Joninių papročius Klaidėdos krašte] // *Memeler Dampfboot*, Jg. 157, Nr. 6 (2005), p. 87. – Vok.
451. Maksimavičienė, Alicija. XIV vaikų teatrų festivalis: [2005 02 26–27 d. Seinuose] // *Aušra (Seinai)*, 2005, Nr. 5, p. 14–18.
452. Mickuvienė, Irena. Liaudies dainos festivalis „Supinsiu dainužę“: [apie Kauno raj. liaudies dainos festivalį] // *Kultūros aktualijos*, 2005, [Nr.] 1, p. 23.
453. Mickuvienė, Irena. Vyresniojo amžiaus žmonių tautinių šokių festivalis „Pasodinom ažuolą 2005“: [apie Kauno raj. tautinių šokių festivalį] // *Kultūros aktualijos*, 2005, [Nr.] 3, p. 21.
454. Mizgirienė, Alma. Tauragės žemės šviesuolis Zenonas Slaviūnas // *Gimtinė*, 2005, Nr. 9, p. 9.
455. Pajarskienė, Vita. Mosėdžio folkloro ansamblis // *Žemaičių žemė*, 2005, Nr. 2, p. 48–49.

456. Pečiulienė, Asta. „Gero ūpo!“ finale: tarp trijų geriausių atsirado ir Punkskas // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 13, p. 22–23.

457. Pečiulienė, Asta. Gero ūpo Punsko dzūkams!: [šeši Punsko ansambliai dalyvavo Lietuvos TV laidoje „Gero ūpo!“] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 5, p. 10–13.

458. Petraitytė, Astrida. Mažoji Lietuva – nykstantys praeities pėdsakai?: [apie 2005 09 22 surengtą mokslinę konferenciją „Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas“] // Literatūra ir menas, 2005, spal. 7, p. 3.

459. Povilionis, Girėnas, Povilionienė, Rima. Kada gimsta muzika?..: [apie parodą „Lietuvos meistrų muzikos instrumentai“, kurioje buvo eksponuojama liaudies meistrų pagamintos daudytės, kanklės, kiti instrumentai] // Muzikos barai, 2005, Nr. 3-4, p. 35–41.

460. Prakapas, Stasys. „Gintaro“ jubiliejus: [apie tautinių šokių ansamblį Toronte, Kanadoje] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 5, p. 29.

461. Pulokaitė, Danutė. Vaikų ir jaunimo folkloro festivalis „Zalvynė“: [surengtas Zarasuose] // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 5, p. 22–23.

462. Puodžiūnas, Adilsonas. „Saulė“ Brazilijoje: [apie Šiaulių universiteto liaudies muzikos ansamblį] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 10, p. 32.

463. Radzevičius, Rimgaudas. Liepsna: New Jersey's folk dance group: [apie Naujojo Džersio lietuvių bendruomenės tautinių šokių ansamblius „Rūta“ ir „Liepsna“] // Bridges [JAV], 2005, vol. 29, iss. 5, p. 12–13. – Angl.

464. Razmytė, Janina. Sostinėje tris dienas dūzgė tradicinis festivalis „Sostinės dienos 2005“ // Lietuvos rytas, 2005, rugs. 5, p. 6.

465. Remienė, Marija. „Jaunimėlis“ iš Vilniaus koncertavo JAV: [apie Vilniaus universiteto studentų liaudiškos muzikos ansamblį] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 4, p. 10.

466. Repšienė, Rita. Respublikiniame jaunųjų filologų konkurse // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 354–355.

467. „Saulalas link bėga mūsų kelalis...“: [apie Utenos kultūros centro folkloro ansamblį „Utauta“] // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 4, p. 21–22.

468. Seliukaitė, Irena. Profesorius Libertas Klimka – 2005 m. Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatas // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 6, p. 3.

469. „Sėlos muzikantai“: [apie XIII liaudiško muzikavimo festivalį Utenoje] / parengė Gintaras Andrijauskas // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 5, p. 23.

470. Slovikas, Robertas. Ne tik XIV klijimo teatrų festivalis: [apie festivalį Punske] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 15, p. 18–19.

471. Smalsuolis. Folkloro ir paribio maisto produktų mugė // Suvalkietis (Suvalkai), 2005, [Nr.] 3, p. 32–33.

472. Stundžienė, Bronė. Žiūrų šventadainės: [apie Žiūrų kaimo folklorinį ansamblį] // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 2, p. 68–69.

473. Susirūpinimas lituanistikos perspektyvomis // Mokslas ir gyvenimas, 2005, Nr. 5, p. 38–39.

474. Svarbiausios Kazio Grigo gyvenimo datos / parengė Judita Grigienė // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 13–15.

475. Šabasevičienė, Daiva. Juozas Erlickas ir Daktaras Basanavičius: Šiaulių dramos teatro spektakliai Vilniuje // 7 meno dienos, 2005, kovo 4, p. 5.

476. Šaknys, Žilvytis Bernardas. Aukštaičių konferencija: [apie 2004 10 15 Panevėžyje surengtą Aukštaitijos etninės kultūros globos tarybos konferenciją „Aukštaičių identiteto paieškos: praeities paveldas, nūdienos problemos, ateities perspektyvos“] // Žiemgala, 2005, [Nr.] 1, p. 59.

477. Šės tas aple šuokiu tradicėjės Muosiedė kraštė / pagal Stanienės Stasės pasakuojėmus parėngė Sungailienė Loretą // Žemaičių žemė, 2005, Nr. 2, p. 71.

478. Šiomet „Baltica“ vyks Lietuvoje // Lietuvos žinios, 2005, liep. 5, p. 9; Respublika, 2005, liep. 2, p. 26.

479. Šiukščienė, Virginija. Balio Buračo pėdsakai Šiauliuose // Žiemgala, 2005, [Nr.] 2, p. 52–54.

480. Šlekonytė, Jūratė. Pasakų tyrėjų vasaros akademija Greifsvalde // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 269–270.

481. Šlušonytė, Jurgita. Etninės kultūros paveldas – mūsų gyvosios tradicijos pagrindas: [apie Doviluose vykusį 3-iajį tarptautinį liaudiškos muzikos festivalį „Užaugau Lietuvoj“] // Muzikos barai, 2005, Nr. 7-8, p. 53.

482. Šventė Linkuvoje: [apie 2005 05 14 „Žiemgalos linkuvių“ surengtą šventę, kurioje buvo skaitomi pranešimai ir apie etninę kultūrą] // Žiemgala, 2005, [Nr.] 1, p. 61.

483. Tarptautinis folkloro festivalis „Baltica 2005“ Lietuvoje // Kultūros aktualijos, 2005, [Nr.] 4, p. 2.

484. Tarvainaitė, Nijolė. Gintarinės dienos ir dainos Baltimorėje: [apie 2005 05 7–8 dienomis surengtą lietuvių tautinį festivalį JAV, Baltimorėje] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 6-7, p. 16.

485. Ukai, Julia. Grupo Saulė na comunitate lituana: [apie Šiaulių liaudies muzikos viešnagę Brazilijoje] // Mūsų Lietuva [Brazilija], 2005, Nr. 8, p. 10–11. – Portugal.

486. Uzdila, Dalia. Laisvės šokiai nuo Vilniaus iki Seinų: [apie Lietuvos vaikų ir jaunimo centro ir Seinų „Lietuvių namų“ šokių ansamblių bendradarbiavimą] // Pasaulio lietuvis [JAV], 2005, Nr. 4, p. 22–23.

487. Uzdila, Dalia. Tokie metai...: [apie lietuvių vaikų ir jaunimo saviveiklininkų renginį „Pagaliau vasara“ Seinuose] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 11, p. 21–22.

488. Vaitkevičienė, Daiva. Mokslo programa „RaSa“ // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 355–357.

489. Vaitkevičius, Vykintas. Konferencija „Archeologija ir folkloras“ // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 352–354.

490. [Vaitkevičius, Vykintas.] Vilniaus apylinkių padavimai // Tautosakos darbai, t. XXII (XXIX) (2005), p. 219–221.

491. XI vaikų šokių šventė „Aguonėlė“: [šventė Punske 2005 04 24] // Aušra (Seinai), 2005, Nr. 8, p. 22–24.

492. „Vygrių kriauklės“: [apie 5-ąjį vaikų dainų ir šokių festivalį] // Suvalkiečiai (Suvalkai), 2005, Nr. 2, p. 16.

493. Vitkūnas, Manvydas. Tarpušvenčiu Suvalkijoje šokdinamas „šyvis“ // Valsiečių laikraštis, 2005, saus. 4, p. 22.

494. Zaikausienė, Dalia. Folkloro tyrinėjimai dabar: naujoji Europa // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 270–272.

495. Žarskienė, Rūta. Naujaisi Lietuvos liaudies kultūros centro choreografiniai leidiniai // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 64–65.

496. Žemulienė, Laima. Baltijos šalių festivalyje – egzotiškas folkloras: [apie festivalį „Baltica“] // Lietuvos rytas, 2005, liep. 8, priedas „Savaitgalis“, p. 11.

497. Žičkienė, Aušra. Skamba skamba kankliai – išpuoselėta Vilniaus miestelio tradicija // Liaudies kultūra, 2005, Nr. 3, p. 70–71.

498. Žilienė, Irena. Vilniaus rajone lenkiškai užrašyta tautosaka // Tautosakos darbai, t. XXX (2005), p. 185.

Paiškinimai. Rodyklės. Žodynėliai

499. Agurkis, Vitas. Žodynėlis // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 591–594.

500. Daugirdaitė, Vilma. Abėcėlinė dainų rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 582–590.

501. Ivanauskaitė, Vita. Abėcėlinė dainų pateikėjų rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 573–576.

502. Ivanauskaitė, Vita. Abėcėlinė dainų tekstų užrašytojų rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 577–579.

503. Ivanauskaitė, Vita. Abėcėlinė melodijų užrašytojų ir šifruotojų rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 580.

504. Ivanauskaitė, Vita. Abėcėlinė rinkinių sudarytojų rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – V., 2005, p. 581.

505. [Korzonaitė, Edita.] Abėcėlinė dainų rodyklė // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė. – V., 2005, p. 280–282.

506. Korzonaitė, Edita. Paaiškinimai // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė. – V., 2005, p. 259–279.

507. [Korzonaitė, Edita.] Žodynėlis // Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūrinių rinktinė. – V., 2005, p. 283–285.

508. Skrodenis, Stasys. Paaiškinimai // Baldžius, J. Rinkiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose. – V., 2005, p. 533–538.

509. Skrodenis, Stasys. Vardų rodyklė // Baldžius, J. Rinkiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose. – V., 2005, p. 539–555.

510. Ūsaitytė, Jurgita. Geografinė rodyklė // Lietuvių liaudies dainynas. T. 19: Karinės-istorinės dainos. Kn. 5. – Vilnius, 2005, p. 569–572.

Sudarė *Vitas Agurkis*

MŪSŲ AUTORIAI

- Vitas AGURKIS Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvo skyriaus redaktorius vitasagu@yahoo.com
- Lina BŪGIENĖ dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja lina@liti.lt
- Domininkas BURBA Vytauto didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantas domininkasb@gmail.com
- Giedrė BUFIENĖ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja
- Dalia ČERNIAUSKAITĖ dr., UAB „Respublikos leidiniai“ budinčioji redaktorė daliacern@yahoo.com
- Vita IVANAUSKAITĖ dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Dainyno skyriaus mokslo darbuotoja vyta@liti.lt
- Andžela JAKUBYNIENĖ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvo skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja anda@liti.lt
- Lilija KUDIRKIENĖ dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja lilija@liti.lt
- Jurgita MACIJAUŠKAITĖ-
BONDA Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Etnologijos ir tautosakos katedros doktorantė jurgita_bonda@yahoo.it
- Beata PIASECKA Vilniaus universiteto Lenkų filologijos katedros lektorė beatal@takas.lt
- Radvilė RACĖNAITĖ dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja radvile@liti.lt
- Leonardas SAUKA LMA akademikas, prof. habil. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Dainyno skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas sauka@liti.lt
- Gražina SKABEIKYTĖ-
KAZLAUSKIENĖ dr., Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros docentė g.kazlauskiene@hmf.vdu.lt

Ida STANKEVIČIŪTĖ

buvusi Neries regioninio parko kultūrologė

Bronė STUNDŽIENĖ

dr. doc., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
direktoriaus pavaduotoja brone@liti.lt

Jūratė ŠLEKONYTĖ

dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės
tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja jurates@liti.lt

Daiva VAITKEVIČIENĖ

dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės
tautosakos skyriaus vadovė vaidaiwa@liti.lt

Vykintas VAITKEVIČIUS

dr., Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas
vikivait@takas.lt

Vilmos VOIGT

prof. dr., Lorándo Eötvöso universiteto (Budapeštas)
Humanitarinių mokslų fakulteto Folkloro katedros vedėjas
voigt@ludens.elte.hu

Dalia ZAIKAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės
tautosakos skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja
daliaz@liti.lt

Rūta ŽARSKIENĖ

dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos
archyvo skyriaus vadovė ruta@liti.lt

Irena ŽILIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos
archyvo skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja
irena@liti.lt

REIKALAVIMAI PATEIKIAMIES STRAIPSNIAM

„Tautosakos darbuose“ skelbiami moksliniai ir apžvalginiai straipsniai iš folkloristikos srities.

Mokslinis straipsnis neturėtų būti didesnis kaip vienas autorinis lankas (40 tūkst. spaudos ženklų). Tekstas turi būti surinktas kompiuteriu (eilučių intervalas – 1,5) ir išspausdintas baltame A4 formato popieriuje dviem egzemplioriais. Būtina pridėti kompiuterinį teksto įrašą. Straipsnis turi būti surinktas *Unikodo* standarto kodus palaikančiomis tekstų doravimo programomis, skirtomis operacinei sistemai *Windows* (pvz., *MS Word 2000/XP/2003*), standartiniais kompiuteriniais šriftais (*Times New Roman, Palatino Linotype* ir kt.).

Straipsnio struktūra turi būti tokia:

straipsnio pavadinimas;
autorius vardas ir pavardė;
įstaigos, kurioje darbas atliktas, pavadinimas;
straipsnio tekstas (jame nurodoma straipsnio objektas, darbo tikslai, tyrimo metodai, žodžiai raktai);

šaltinių (santrumpų) sąrašas;
literatūros sąrašas;
santrauka anglų (arba vokiečių, prancūzų...) kalba; santrauka lietuvių kalba, jei straipsnis parašytas kita kalba.

Pabaigoje nurodoma publikacijos autoriaus darbo vieta, pareigos ir elektroninis paštas.

Nuosekliai turi būti laikomasi citavimo tvarkos. Citatos pateikiamos originalo forma, kabutėse, kursyvu arba petitu. Kai citata yra didesnės apimties, ji iškeliamą iš teksto eilutės ribų. Tokios citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių ir paprastai renkamos petitu. Kiekviena autorinė korekcija citatoje žymima laužtiniais skliaustais. Kai citata pateikiama ne nuo pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide ir daugtaškis nerašomas. Kai neužrašoma citatos pabaiga, daugtaškis rašomas laužtiniuose skliausteliuose. Citatų kitomis kalbomis į lietuvių kalbą galima ir neversti.

Visus moksliniame tekste minimus asmenvardžius būtina pateikti originalo rašybos forma. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rekomenduojama rašyti pavardę su inicialu.

Nelietuviški vietovardžiai rašomi pagal dabar nusistojusią tvarką – transkribuoti lietuviškai. Išimtiniais atvejais (pvz., vietovardis visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinytus ar enciklopedijas) paliekama originalo rašyba.

Literatūros ir šaltinių nuorodos rašomos tekste, nurodant skliaustuose autoriaus pavardę, publikacijos metus, puslapį, jei reikia, tomą, pavyzdžiui: (Aleksynas 1985: 10–11);

(Соколов 1930: 150); (Sauka D. 1970: 395–398; Brazaitis 1982: 483); (BsJK 383, nr. 14); (СБФ 1981: 254); (Žvgž 1931, Nr. 2: 33), (PŠ IV p. 441). Išnašos žymimos skaičiais ir pateikiamos puslapio apačioje.

Literatūros ir šaltinių (santrumpų) sąrašai sudaromi pagal abėcėlę (leidiniai kirilikos rašmenimis pateikiami sąrašų gale) ir pridedami mokslinės publikacijos pabaigoje. Kai minimos skirtingos to paties autoriaus publikacijos, išleistos tais pačiais metais, jas reikia išskirti pridedant raides *a*, *b*, *c* ir t. t. Knygos autoriaus vardas rašomas, jei yra nurodytas leidinio tituliniam lape. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* (*et al.*). Kai leidinyje nėra nurodyta leidimo vieta, metai, žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose (be vietos – [s. l.], be metų – [a. a.]). Kitakalbių leidinių ir straipsnių aprašai pateikiami originalo kalba, išskyrus puslapių santrumpą *p*. Jei knyga ar leidinys turi paantraštę, ji nurodoma po pavadinimo ir atskiriama dvitaškiu. Leidyklos nurodyti nereikia.

Keletas pavyzdžių:

ŠALTINIAI

BsLPĮ – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 4, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 4), Vilnius, 1998.

BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001, t. 3: *XVII amžius*, 2003, t. 4: *XVIII amžius*, 2005.

DŽT – Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 2: *Pasakos. Patarlės. Mįslės*, parengė Kostas Aleksynas [ir kt.], Vilnius, 1984.

MtG – *Mitteilugen der litauischen litterarischen Gesellschaft*, Bde 1–5, Heideberg, 1883–1911.

VaMLA – Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. Mirtis, laidotuvės, atminai, *Tautosakos darbai*, [t.] IX (XVI), 1998, p. 204–262.

VPŽ – [Motiejus Valančius.] *Patarles Zemajcziu*, [s. l., 1867].

Žvgž – *Žvaigždutė*, vaikų laikraštis.

МС – *Мифологический словарь*, гл. ред. А. М. Мелетинский, Москва, 1991.

СБФ 1981 – *Славянский и балканский фольклор: Обряд, текст*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

СБФ 1986 – *Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

LITERATŪRA

Aleksynas Kostas 1985. Pasakotojai ir jų pasakos, kn.: *Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas, p. 3–9.

Biržiška Mykolas 1925. *Dainų istorijos vadovėlis*, 3-iasis leidimas, Kaunas.

Carnes Pack 1994. The Fable and the Proverb: Intertexts and Reception, in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, edited by Wolfgang Mieder, New York–London, p. 467–493.

Kudirkienė Lilija 2001. Patarlė kaip žmonių gyvenimo atspindys, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 121–127.

Šaulauskas M. [2001]. *Homo informaticus apžavos: du prietarai, trys svajos* [interaktyvus], M. Šaulausko asmeninė svetainė, [žiūrėta 2001-04-18], prieiga per internetą: <<http://www.fsf.vu.lt/filk/mps/metod-revi.htm>>

Vyšniauskaitė Angelė 1995. Laidotuvės, kn.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, p. 442–466.

Драгоманов М. П. 1876. *Малорусские народные предания и рассказы*, свод Михаила Драгоманова, Киев.

Крикманн А. А. 1978. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы, kn.: *Паремнологический сборник*, Москва, p. 82–104.

Iliustracinė medžiaga pateikiama voke. Ant jo nurodoma straipsnio autoriaus pavardė ir publikacijos pavadinimas.

Nuotraukos – pozityvai lygiame blizgiame popieriuje arba įrašytos (ne mažesne kaip 300 dpi skyra) *TIFF* arba *GIF* formatais (įrašo failo pavardis *.tif* arba *.gif*). Nurodomas kiekvienos nuotraukos fotografas, kas ir kada fotografuota, iš kur nuotrauka imta.

Štrichinė iliustracinė medžiaga (piešiniai, žemėlapiai, schemas, gaidos ir pan.) gali būti pateikta dvejopai: eskizais arba galutiniu (poligrafiniam reprodukavimui tinkamu) pavidalu. Iliustracijų formatas neturi būti didesnis kaip A4 (210 × 297 mm).

Eskizai turi būti kokybiški, gerai išžiūrėti. Tinka tušu arba pieštuku atlikti brėžiniai ir piešiniai, ranka rašytos gaidos, kokybiškos kopijos. Skenuotus eskizus (ne mažesnės kaip 300 dpi skiriamosios gebos) galima pateikti ne tik išspausdintus, bet ir įrašytus grafiniais formatais *TIFF* arba *GIF* (įrašo failo pavardis *.tif*).

Štrichinės iliustracijos, kompiuteriu parengtos poligrafiniam reprodukavimui, pateikiamos vektoriniu *EPS* (įrašo failo pavardis *.eps*) formatu.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

TAUTOSAKOS DARBAI
XXXIII

Parengė
Jurga SADAUSKIENĖ

Redaktorė Danutė GILIASEVIČIENĖ

Tekstus į anglų kalbą vertė Lina Būgienė
Maketavo Marija Skirmantienė. Korektūrą skaitė Danutė Giliasevičienė

Parengė ir išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius
Svetainė internete: www.llti.lt, el. paštas: direk@llti.lt, knyga@llti.lt
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, 09303 Vilnius